

Anneli Pajunen ja Hannu Tommola (toim.)

XXXII KIELITIETEEN PÄIVÄT TAMPEREELLA 19.–20.5.2005

**Valikoima pidettyihin esitelmiin
pohjautuvista artikkeleista**

Tampere Studies in Language, Translation and Culture, Series B 2

Tampere University Press
Tampere 2006

Sarjan toimituskunta:

Päätoimittaja:

professori Ewald Reuter

Toimitussihteeri:

FT Olli Salminen

Muut toimituskunnan jäsenet:

professori Leila Haaparanta

professori Jukka Havu

professori Risto Kunelius

professori Anneli Pajunen

professori Arja Rosenholm

professori Pekka Tammi

professori Liisa Tiittula

YTT Jaana Vuori

Taitto:

Sirpa Randell

ISBN 951-44-6622-5

ISSN 1795-1208

Tampere University Press

Tampere 2006

XXXII kielitieteen päivät Tampereella 2005

XXXII kielitieteen päivät pidettiin Tampereen yliopistossa kieli- ja käännettieteiden laitoksen järjestäminä 19.–20. toukokuuta 2005. Kutsuttuina pääpuhujina esiintyivät professori Auli Hakulinen (Helsingin yliopisto) ja professori William McGregor (Aarhus Universitet). Osanottajia oli kaikkiaan 222 ja kahden yleisistuntoesitelmän lisäksi lähes koko päivien ajan toimi kahdeksan eri sektiota, joissa kuultiin yhteensä 86 esitelmää, minkä lisäksi erinäinen määrä työpajoissa (Monikanavaiset tekstit, Kaksivuotiaiden suomalaislasten kielelliset taidot, Tekstien kokonaisrakenne ja SKY:n työpaja). Ensimmäisen päivän lopuksi käytiin keskustelu tutkijakouluverkosto Langnetin tulevaisuudesta.

Järjestelytoimikuntaan kuuluivat Harry Lönnroth, Urho Määttä, Anneli Pajunen, Anna Solin, Liisa Tiittula sekä puheenjohtajana Hannu Tommola ja sihteerinä Kati Lampinen.

Tässä julkaisuissa on valikoima pidettyihin esitelmiin pohjautuvista artikkeleista, yhteensä 27. Toimitustyö on tehty varsin kevyesti ja lähes kaikki julkaistavaksi tarjotut artikkelit hyväksyttiin. Artikkelit on jaettu suurpiirteisen luokittelun mukaisiin ryhmiin:

1. Yleinen kielitiede, typologia (McGregor, Itkonen, Laasanen, Pietarinen)
2. Käännettiede (Kuusi, Lehtinen, Schopp, Tiittula, Vehmas-Lehto)
3. Tekstin- ja puheentutkimus (Duvallon, Heikkinen & Hurme & Lounela & Virtanen, Kauppinen, Kela, Kukkola & Markkola, Muikku-Werner, Nieminen, Rinnekangas)
4. Kielioppi, morfosyntaksi (Bogdanova, Hakulinen, Hammari, Havu, Rueter, Zaikov)
5. Kielenopetus, kielisosiologia (Grönholm, Suni, Latomaa, Saaristo)

Valtaosa esitelmistä pidettiin suomeksi; yksi – kielitypologiaa koskenut – sektio oli kokonaan englanninkielinen (neljä esitelmää). Sen lisäksi oli muissa sektioissa muutama englanninkielinen, yksi saksan- ja yksi vironkielinen esitelmä. Tässä kokoelmassa on kolme englanninkielistä (McGregor, Itkonen, Rueter) ja yksi saksankielinen (Schopp) artikkeli. Kaikkien esitelmien englanninkieliset lyhennelmät ovat sivuilla 15–44.

Kiitokset kaikille kirjoittajille!

Tampereella 3. toukokuuta 2006

Anneli Pajunen

Hannu Tommola

XXXII Annual Finnish Conference of Linguistics in Tampere 2005

A brief history of the Finnish Conference of Linguistics

The Finnish Association for Applied Linguistics – Association Finlandaise de Linguistique Appliquée (AFinLa) was founded in 1970. In the following year Professor Kalevi Wiik organized a national conference on phonetics in Turku, and in 1972 the first Finnish conference on syntax and semantics was held in Tampere, followed by the second and the third conferences in Turku 1973 and in Oulu 1974. In 1976 the conference took place in Jyväskylä and was renamed the Conference on Linguistics. The Conference on Linguistics has been held annually at various universities ever since, rotating from Helsinki (1977) to Joensuu (1978) and in 1979 again to Tampere and so on. After the 30th Conference in 2003 a digression took place and the Finnish Conferences on Linguistics had an affair with Estonian linguistics; for once, the Annual Conference was organized together with Estonian linguists at the (then Pedagogical) University of Tallinn in 2004. In 2005 the Conference returned to its roots and was organized by the School of Modern Languages and Translation Studies at the University of Tampere, and this year the 33rd Conference is convening in Turku.

The Finnish Conference of Linguistics in 2005

The 32nd Annual Finnish Conference on Linguistics was held at the University of Tampere on 19 and 20 May 2005. The invited key-note speakers were Professor Auli Hakulinen (University of Helsinki) and Professor William McGregor (University of Aarhus). The number of participants totalled 222 and during the two days 86 papers were presented in eight sections; additionally, a number of papers were presented in four work-shops. A discussion on the future of the national doctoral school network Langnet was held at the end of the first day.

The organizing committee was chaired by Hannu Tommola and consisted of Harry Lönnroth, Urho Määttä, Anneli Pajunen, Anna Solin, Liisa Tiittula; Kati Lampinen acted as the secretary.

As usual, most of the presentations were held in Finnish, but one section – with typological content – was totally in English (four papers). In other sections there were also a few papers in English, one in German and one in Estonian.

Three articles in English are included in this collection (McGregor, Itkonen, Rueter), and one in German (Schopp). This collection comprises 27 articles written on the basis of the papers read at the Conference. The abstracts of all the articles, divided in loose categories, are available in English:

1. General linguistics, typology (McGregor, Itkonen, Laasanen, Pietarinen)
2. Translation studies (Kuusi, Lehtinen, Schopp, Tiittula, Vehmas-Lehto)
3. Genre, discourse and text analysis (Duvallon, Heikkinen & Hurme & Lounela & Virtanen, Kauppinen, Kela, Kukkola & Markkola, Muikku-Werner, Nieminen, Rinnekangas)
4. Grammar, morphosyntax (Bogdanova, Hakulinen, Hammari, Havu, Rueter, Zaikov)
5. Language learning & language sociology (Grönholm, Suni, Latomaa, Saaristo)

We wish to extend our gratitude to all the contributors!

Tampere, 3 May 2006

The editors

Anneli Pajunen

Hannu Tommola

Sisällys

Esipuhe	3
Preface	4

ABSTRACTS

<i>William B. McGregor</i> Symbolisation in linguistic cognition	15
<i>Mikko Laasanen</i> On the evolutionary theories of language change	16
<i>Ahti-Veikko Pietarinen</i> History of semantics in Finland	17
<i>Päivi Kuusi</i> From explication to simplification. Universals of translation and point of view in fiction	18
<i>Marjatta Lehtinen</i> Translation, meaning and cognitive grammar	20
<i>Jürgen F. Schopp</i> Real translation needs and authentic commissions in translator training.....	21
<i>Liisa Tiittula</i> How understandable is typed speech? Spoken and written modes intertwined in writing interpreting.....	22

<i>Inkeri Vehmas-Lehto</i>	
From a contextual gap to a coherent text.....	23
<i>Outi Duvallon</i>	
When is the pronoun subject omitted in spoken Finnish?	24
<i>Vesa Pekka Heikkinen & Tuure Hurme & Mikko Lounela & Mikko T. Virtanen</i>	
Text, topic and genre. Compilation and use of a diachronic corpus	25
<i>Merja Kauppinen</i>	
Textual analysis of different curricula for comprehensive school	26
<i>Maria Kela</i>	
The language of religion and the religious use of language.....	27
<i>Mika Kukkola & Päivi Markkola</i>	
The people behind the data. The effects of new research methodological insights and legislative amendments on the collecting and processing of spoken language data.....	28
<i>Pirkko Muikku-Werner</i>	
The essence of banter	30
<i>Tommi Nieminen</i>	
Letters to the editor as a genre.....	31
<i>Arja Rinnekangas</i>	
Looking for a long-term relationship. A comparative and contrastive study of German and Finnish personal advertisement.....	32
<i>Jelena Bogdanova</i>	
Reflexive conjugation in Livvi dialects of the Karelian language.....	34
<i>Auli Hakulinen</i>	
Problems and solutions in the comprehensive grammar of Finnish.....	35

<i>Jukka-Pekka Hammari</i>	
On nominal inflection in Finnish.....	36
<i>Eva Havu</i>	
Secondary predications in French and in Finnish.....	37
<i>Jack Rueter</i>	
Postpositional constructions in the Erzya language with PX	38
<i>Pekka Zaikov</i>	
Active participle I in the Karelian language.....	39
<i>Maija Grönholm</i>	
Acquisition order and process of the lexicon in Finnish language immersion (L2).....	40
<i>Minna Suni</i>	
IPSyn in the analysis of children's second language development	41
<i>Sirkku Latomaa</i>	
Languages spoken in European schools.....	42
<i>Pekka Saaristo</i>	
The visual bilingualism of Helsinki. A Sociology of language perspective	43

1

YLEINEN KIELITIEDE, TYPOLOGIA

<i>William B. McGregor</i>	
Symbolisation in linguistic cognition	47
<i>Esa Itkonen</i>	
What can cognitive linguistics learn from typological linguistics?	77
<i>Mikko Laasanen</i>	
Kielen muutoksen evolutionäärisistä teorioista.....	85
<i>Ahti-Veikko Pietarinen</i>	
Semantiikan historiaa Suomessa.....	98

2

KÄÄNNÖSTIEDE

<i>Päivi Kuusi</i>	
Tarkentumisesta yksinkertaistumiseen. Kääntämisen universaalit ja kaunokirjallisen teoksen näkökulmarakenne	120
<i>Marjatta Lehtinen</i>	
Kääntäminen, merkitys ja kognitiivinen kielioppi	143
<i>Jürgen F. Schopp</i>	
Realer Übersetzungsbedarf und authentische Aufträge im Translationsunterricht. Übersetzungsübung und Übersetzungsauftrag (2).....	156
<i>Liisa Tiittula</i>	
Voiko kirjoitettua puhetta ymmärtää? Puhe ja kirjoitus limittyvät kirjoitustulkkauksessa	170
<i>Inkeri Vehmas-Lehto</i>	
Kontekstikuilusta koherenssiin.....	188

3

TEKSTIN- JA PUHEENTUTKIMUS

<i>Outi Duvallon</i>	
Milloin pronominisubjekti jää pois puhutussa suomessa?	203
<i>Vesa Pekka Heikkinen & Tuure Hurme & Mikko Lounela</i> <i>& Mikko T. Virtanen</i>	
Teksti, aihe ja laji. Diakronisen korpuksen koostaminen ja käyttäminen	218
<i>Merja Kauppinen</i>	
Peruskoulun opetussuunnitelmien tekstuaalista tarkastelua.....	239
<i>Maria Kela</i>	
Uskonnon kieli ja uskonnollinen kielenkäyttö.....	253
<i>Mika Kukkola & Päivi Markkola</i>	
Ihmisiä aineistojen taka(n)a. Kielentutkimuksen muuttuneiden paradigmojen sekä uudistuvan lainsäädännön vaikutuksista puhekielen aineistojen keruuseen ja käsittelyyn	262
<i>Pirkko Muikku-Werner</i>	
Kiusa se on pienikin kiusa. Naljailun olemuksesta.....	279
<i>Tommi Nieminen</i>	
Mielipidekirjoituksesta tekstilajina	296
<i>Arja Rinnekangas</i>	
Toivotun yhteiselämän kuvaus saksalaisissa ja suomalaisissa kontakti-ilmoituksissa	308

4

KIELIOPPI MORFOSYNTAKSI

<i>Jelena Bogdanova</i> Verbien refleksiivitaivutus karjalan kielen livvin murteessa	329
<i>Auli Hakulinen</i> Ison suomen kieliopin ratkaisuja	335
<i>Jukka-Pekka Hammari</i> Vääntöä suomen sijaitvutuksesta.....	347
<i>Eva Havu</i> ”Toissijaiset” predikaattirakenteet ranskassa ja suomessa	373
<i>Jack Rueter</i> Postpositional constructions in the Erzya language with PX	386
<i>Pekka Zaikov</i> Karjalan kielen aktiivin I partisiippi.....	397

5

KIELENOPETUS, KIELISOSIOLOGIA

<i>Maija Grönholm</i> Sanaston oppimisjärjestys ja -prosessi suomenkielisessä kielikylvyssä (L2)	411
<i>Minna Suni</i> Lasten toisen kielen kehitys IPSyn-kokeilun valossa	427
<i>Sirkku Latomaa</i> Mitä kieliä Euroopan kouluissa puhutaan?	440
<i>Pekka Saaristo</i> Helsingin näkyvä kaksikielisyys. Kielisosiologisia huomioita.....	454

ABSTRACTS

Symbolisation in linguistic cognition

William B. McGregor
Aarhus University

This paper is concerned with symbolic cognition in language, with the place of symbolic thought in cognitive processes relevant to language. I contend that the role of this cognitive process has been underplayed and poorly conceptualised in cognitive science, including in cognitive linguistics. Attention has focussed on processes concerning the level of concepts, including analogy, metaphor, categorisation and blending; symbolic thought, if not ignored, has at least been relegating to the background, where it plays a marginal role. This paper represents a programmatic and speculative attempt towards a more adequate understanding the symbolism and symbolic thought processes relevant to language cognition, and to instate them in their deserved primary place in a cognitively informed linguistics. I proceed by arguing the importance of symbolic cognition in two processes situated in different time-domains: language acquisition, spanning a developmental period of some ten to fifteen years; and grammaticalisation, spanning historical time. I argue in particular that investigations of grammaticalisation have focussed unduly on conceptual processes, and have failed to explore the significance of processes in which the sign rather than conceptual structure is most prominent.

Keywords: *grammar, grammaticalisation, intentionality, language acquisition, sign, symbolic cognition*

Avainsanat: *intentionaalisuus, kielen omaksuminen, kieliopillistuminen, kielioppi, merkki, symbolinen kognitio*

On the evolutionary theories of language change

Mikko Laasanen

It is possible to see biological evolution and language change as similar processes. Therefore turning to evolutionary theory to help us to understand and explain language change may seem as an attractive alternative. This kind of thinking is pursued, for example, by Martin Haspelmath and Simon Kirby. Haspelmath (1999) draws an analogy between language change and biological evolution and pursues to develop an adaptive, diachronic theory of language change. Kirby (1999) focuses on the question 'why do the universals of language seem to coincide with the preferences of our parser?' An answer is offered in the form of a selection process analogical to natural selection in biological evolution.

In this article my intention is to show that the direct application of the methods of evolutionary theory to language change is not viable. Innovation and the propagation of innovations resemble mutation and natural selection only superficially. Hence the direct analogy between these processes is not tenable. This, in effect, severely damages both Haspelmath's and Kirby's theories. It will be shown, that the biological view shared by Haspelmath and Kirby does not help us to explain language change; instead, it is left meaningless. However, it is also possible to adopt a wider evolutionary view, as is done in Croft (2000), where a generalized theory of selection is applied to language change. The question of the acceptability of this approach is left open, although some sceptical remarks are offered.

Keywords: *analogy, biological evolution, innovation, language change*

Avainsanat: *analogia, biologinen evoluutio, innovaatio, kielen muutos*

History of semantics in Finland

Ahti-Veikko Pietarinen
Department of Philosophy, University of Helsinki

This paper investigates the early phases of semantics in Finnish linguistics from 1900 until 1950. The reception as well as the implication of these studies and paradigms to the study of the language sciences in Finland is illustrated from the viewpoints of general linguistics, philosophy and the history of ideas.

Keywords: *history of linguistics, semantics*

Avainsanat: *kielitieteen historia, semantiikka*

From explicitation to simplification

Universals of translation and point of view in fiction

Päivi Kuusi

Käännöstiede (venäjä), Kieli- ja käännöstieteiden laitos, Tampereen yliopisto

The article is concerned with possible connections between some of the posited universals of translation, namely *explicitation*, *conventionalization* and *simplification* and the translation of *free indirect discourse* (FID). FID, a mode of discourse presentation widely used in literary fiction, merges the perspectives of the narrator and the fictional character by combining narratorial references of person (and, in many languages, also tense) with deictic, lexical and syntactic choices originating in the perspective of the character. FID is typically used in fiction to create irony, empathy, intentional ambiguity or an impression of an unrestricted access to the character's consciousness. Universals of translation are tendencies suggested to accompany the process of translation in general, independent of the languages involved. It seems that many of the linguistic modifications presented as evidence for the existence of the above-mentioned allegedly universal tendencies in translation correlate with the changes that often result in the weakening or loss of FID in translations – or, in other words, in simplification of the narrative perspective of the text. The problems of translating FID may, therefore, result at least partly from tendencies characteristic of translation in general. However, one should differentiate between these tendencies at the linguistic and narrative levels. At the level of narrative structure, the candidacy of simplification as a universal of translation is supported by the fact that problems in the translation of FID seem to be essentially universal in nature, for they have been reported in studies focusing on translations between several different languages. However, while the linguistic manifestations of explicitation or conventionalization may be conscious and intentional, aimed at improving the translation's reception by the target culture readers, the resulting simplification of the narrative perspective may be something the translators themselves are unaware of, unintentionally influencing the target readers' interpretation of the text.

Keywords: *conventionalization, explicitation, fictional character, free indirect discourse, narrator*

Avainsanat: *eksplisiittistytminen, henkilö, kertoja, konventionaalistuminen, vapaa epäsuora kerronta*

Translation, meaning and cognitive grammar

Marjatta Lehtinen

Joensuun yliopisto, Kansainvälisen viestinnän laitos

This study examines (the description of) translation equivalence, the question to what extent meaning is retained in the translation. Typically, in my English–Finnish translation data, a variety of English static transitive sentences are translated intransitively, with the locative subject occurring as an initial local case construction, exhibiting the pattern of existential sentences. Within the framework of cognitive grammar, such cases of incongruence involve a difference in meaning because they profile the state of affairs (conceptually, schematically, described as a kind of container–content relation) with converse FIGURE/GROUND alignments. In general, the structures of a language, themselves polysemous, provide a variety of devices for construing a state of affairs, and delimit the options available in translating. Typologically, transitivity is considered as a prototype, and subject-object constructions occur along a continuum of more or less agentivity. Contrastively speaking, it is suggested that English and Finnish employ transitivity in (partly) different ways. Finnish tends to code such non-agentive relations as location or mental state intransitively, while English is opaque in this respect. The translation retains the same word order, that of container (given)-content (new), and this suggests equivalence in terms of textual correspondence (and also of iconicity). The study proposes that translation equivalence be described as a graded property, “more or less” rather than “either–or”, with reference to typological and pragmatic factors.

Keywords: *cognitive grammar, English-Finnish contrastive study, equivalence, figure-ground, transitivity, translation*

Avainsanat: *ekvivalenssi, kognitiivinen kielioppi, kontrastiivinen tutkimus englanti-suomi, kuvio-tausta, kääntäminen, transitiivisuus*

Real translation needs and authentic commissions in translator training

Jürgen F. Schopp

Institut für Sprach- und Translationswissenschaften, Universität Tampere

Already in the 1970s at Finnish translation departments it was a tradition that no translation task should be assigned without a commission. These so-called ‘didactic translation commissions’ had to give some clues about the function of the translation, its addressees, etc. They ranged, according to the imagination of the teacher, from a seemingly realistic commission to a completely unrealistic commission, in which the formation and assessment of the translation solutions were irrelevant, and took no account of the different levels of competency in the students’ A and B languages or of textual conventions in the target language.

Today there is a growing tendency among teachers at translation schools to integrate ‘authentic commissions’ into the training of professional translators. But is an ‘authentic commissions’ a good commission for teaching translation or is it more a ‘problem child in translation didactics’?

What in many translation schools is called an ‘authentic commission’ is actually a genuine, often private, commission chosen in order to cover a translation requirement (as cheaply as possible), processed in the traditional way purely as a text in the target language. However, such unprofessional translating endangers the quality of the translation and strengthens prejudices and false impressions among students, clients and addressees.

In this paper I shall shed some light on the question of the circumstances under which it is possible to work with authentic commissions at a university department and how this work should then be done.

Keywords: *authentic translation commission, didactic translation commission, professional translation, translator training*

Avainsanat: *ammattimainen kääntäminen, autenttinen käännöstehtävä, didaktinen käännöstehtävä, käännösopetus*

How understandable is typed speech?

Spoken and written modes intertwined in writing interpreting

Liisa Tiittula

The article deals with a new form of communication aid called writing interpreting which is used for communication between deafened or hard of hearing and hearing people. In English, the terms typing/print interpreting, captioning and realtime writing are also used. It means that the spoken message is transformed into a written form simultaneously with speech. To the text the interpreter adds punctuation, the names of different speakers, voices and sounds from the audience and surroundings (applause, laughing, phone calls, thunder etc.). According to the rules, everything should be written, even dialect, hesitations and various elements of spontaneous speech, which is an impossible task. Actually, the interpreter is throughout condensing the message. In this article the changes in the linguistic form of the message are examined and the problems of this special form of interpreting are discussed. The data consists of an extract from a longer talk in seminar and includes video tapes, transcriptions and the typed speech.

Keywords: *hard of hearing, spoken language, writing interpreting, written language*

Avainsanat: *kirjoittaminen, kirjoitustulkkkaus, kuuroutunut, puhe*

From a contextual gap to a coherent text

Inkeri Vehmas-Lehto

In the interests of language economy, information is partly conveyed without being coded linguistically, i.e. implicitly, by way of inferences. In monolingual communication, this normally causes no problems, because the implicit information is shared by the communicants. Consequently, the sender of the message can reasonably assume that the addressee can infer the information that remains implicit and on this basis form a coherent view of what is being said. When a text is translated, however, the cognitive context of the (new) addressee differs from that of the sender and there can be no certainty that he will be able to make the necessary inferences in order to form a coherent picture of the text. If the differences of cognitive context are substantial, the term contextual gap has been used. In order to help the reader, the translator builds a bridge across the *contextual gap* by means of various translation strategies, e.g. by using footnotes or explicating implicit information. In so doing, the translator can allow the translation to remain in its original cultural context and give the reader additional information about its peculiarities. Alternatively, he can add to the relevance of the translation by bringing it closer to its reader by locating it either on a neutral ground shared by the representatives of both cultures or in the target culture itself.

Keywords: *cognitive context, explication, implicit information, relevance*

Avainsanat: *eksplikaatio, implisiittinen informaatio, kognitiivinen konteksti, relevanssi*

When is the pronoun subject omitted in spoken Finnish?

Outi Duvallon

Institut national des langues et civilisations orientales, Pariisi

In spoken Finnish the first and second person singular pronoun subjects have several variants: the long form *minä* "I", *sinä* "you" (standard variant), the short form *mä(ä)*, *sä(ä)* (colloquial variant), and the dialectal variant *mie*, *sie*. In addition, the pronoun subject can be omitted. The person being indicated by the personal ending of the verb, the use of pronoun subjects is deemed redundant by the normative grammar, except in accented positions.

Spoken language deviates clearly from the standard language norm. The proportion of the first person singular verbs used with a pronoun subject can be over 80 per cent of all first person singular verbs in everyday conversation. Sociolinguistic studies have been interested in particular in the variation of the form of pronouns. The use of short forms (*mä*, *sä*) has served as index of colloquial register. Correspondingly, the omission of pronoun subjects can be regarded as an index of standard language use. Nevertheless, the omission of the pronoun subject is not always in free alternance with the use of the pronoun. There are cases in which the omission is bound by distributional criteria.

This paper investigates the omission of first and second person singular pronoun subjects in spoken Finnish. It treats with syntactic, semantic and interactional factors favouring the omission of the pronoun. Three general motivations for omission are proposed: 1) the verb is part of a complex constructional unit inside of which the subject person has already been introduced to the scene with another verb, 2) the omission of the pronoun subject is typical of utterances in which the modality is oriented towards the addressee (e.g. directives), and 3) the absence of the pronoun subject characterizes the use of some verb lexemes in semantically and interactionally specific contexts. The study is based on Finnish conversational data.

Keywords: *complex constructional unit, omission of subject pronoun, spoken Finnish, type of utterance*

Avainsanat: *kompleksinen rakenneyksikkö, lausumatyyppi, pronominisubjektin poisjättö, puhekieli*

Text, topic and genre

Compilation and use of a diachronic corpus

Vesa Pekka Heikkinen & Tuure Hurme & Mikko Lounela & Mikko T. Virtanen

Finnish journalistic texts from the 20th century have now been compiled into a new corpus. The corpus includes volumes of four periodicals from the 1910s to the 1970s. It contains 5.8 million words from *Suomen Kuvalehti* magazine, 1.4 million words from *Lakimies* periodical, over 700,000 words from *Suomi* periodical, and 600,000 words from *Historiallinen aikakauskirja* journal. The corpus consists of whole texts, and the core material (670,000 words) has been supplemented with key words and an interpretation of the genres the texts represent.

The new corpus was compiled as a result of a project financed by the Academy of Finland, the objective of which was to provide researchers with access to comprehensive range of Finnish journalistic texts from the past century. The compilation work was carried out in view of the needs of many different user groups.

In this article, we will discuss the bases, phases, and challenges of the compilation work, and present the different parts of the corpus and the meta data it includes. We will also shed light on how we addressed the question of genres whilst compiling the corpus, and what the resulting genres were. Further, we will discuss the key words that were added to the corpus. The article also illustrates, with a few examples, studies in which the 20th-century journalistic corpus can be used. It also addresses the question of how the approaches of corpus linguistics and text linguistics can be combined whilst using a corpus like this.

Keywords: *corpus linguistics, diachronic corpus, genre, journal, magazine, periodical, text linguistics, 20th century*

Avainsanat: *aikakauslehti, diakroninen korpus, korpuslingvistiikka, 1900-luku*

Textual analysis of different curricula for comprehensive school

Merja Kauppinen

Jyväskylän yliopisto, kasvatustieteiden laitos

Curricula are official texts. They help to regulate and manage education and teaching. They are written by education and schooling authorities and form a part of the official education policy guided by laws and regulations. The national curricula for basic education in Finland were written in 1970, 1985, 1994 and 2004.

Analysing and comparing curricula reveal trends in comprehensive school as well as ideological decisions. This article sheds light on how learning and teaching are seen in the curricula and what the institutional education system looks like in these texts. The critical analysis of the curricula is based on examining their linguistic and textual features.

This article focuses on the curricula from the years 1970 and 2004 that had very different starting points and functions. The curriculum in 1970 was a statement for the learning concept in the comprehensive school. It is a handbook for educators and teachers. Its contextual features make it a text written from one person to another. It helps to grasp something new and unknown. The curriculum in 2004, in its turn, is more a set of instructions for learning and managing a school that is explained and interpreted with the help of literature and further training. It is a set of external instructions, a term bank that introduces several facts separate from each other. The curriculum compresses information tightly.

The differences in contextual features between the two curricula can be explained by their different functions. The first curriculum in comprehensive school was aimed at preparing the ground for and introducing the new comprehensive school system. The curriculum in 2004, in its turn, gives information on new principles and solutions in teaching. It helps municipalities and schools to update their own curricula.

Keywords: *comprehensive school, curriculum, discourse analysis*

Avainsanat: *opetussuunnitelmat, peruskoulu, perusopetus, tekstintutkimus*

The language of religion and the religious use of language

Maria Kela

The religious language and language use are described in the framework of three concepts: text, genre and literacy event. Conceptualized (Figure) as a pattern of inset circles, the canonised Bible texts (e.g. the genre of psalms, collective prayers) form the innermost core of the pattern. The core is rounded by a circle of liturgical texts, followed by a circle of sermon texts, and the farthestmost circle in this hypothetical hierarchy of religious texts would be the genre of bible study sessions. Each circle can also be studied as an activity, as religious literacy events that build upon the texts of the inner circles and the core.

Three examples are given, where the genres are approached as religious literacy events. The first text example is a piece of news, where an item of news (ceding of Palestine to Jewish nation in 1917) is linked with Bible texts through interpretation. The modern reader interprets the text as manipulative, against the present norms of the news genre, but the example indicates that there can be the genre of religious news and literacy events in which religious news are interpreted according to the norms of the news genre.

In the second example, the description of Bible study sessions is discussed. The Bible study event is built upon elements of sermon and/or liturgical genres and the canonised Bible texts. As a literacy event bible study session is characterized as the interpretation act of the inner circles of the figure.

In the third example it is described how the core text, the canonised collective prayer text, becomes a literacy event when the text is recited.

Keywords: *language of religion, literacy event, religious use of language*

Avainsanat: *ideologinen teksti, uskonnollinen tekstitapahtuma, uskonnon kieli*

The people behind the data

The effects of new research methodological insights and legislative amendments on the collecting and processing of spoken language data

Mika Kukkola & Päivi Markkola

This article examines the collecting of spoken language data from the perspective of a language informant. The focus is on recordings of dialect interviews made over the past decades and more recently, but new methods of collecting data for language variation research and conversation research are also analysed.

The changes that have taken place in research on the Finnish language are reflected in spoken language research in a wide variety of ways. With regard to interviews, these changes have led to the elimination of certain criteria in the process of selecting the interviewees. Whereas previously only less-educated rural men and women who had remained in the area where they were born were accepted as interviewees, now practically any man or woman in the street can be used as an informant.

In addition to examining the question of who should be chosen as an informant, the article provides an overview of new thinking on the status of the informant. Unlike in most studies, the perspective here is that of the interviewee. Questions that are addressed include: What did the interviewee think of the interview situation? Did informants who were interviewed several times grow into their role? Answers are sought, for example, by exploring the lives of two “Forest Finns” from Värmland, Sweden, who served as informants.

The role of the researcher in the interview has also changed over time. The researcher no longer manages the interview; instead, he or she is often only an external observer.

A special aspect that must be taken into account when collecting data on spoken language is data protection. Many details that were previously considered to be in the public domain are now defined as personal data. It is clear that such figures as Sika-Kyösti, the notorious outlaw who lived in south-western Finland in the 19th century, are part of the common Finnish heritage. However, more recent data and informants who provide it are another matter entirely. This

article concludes that in addition to having all the traditional research skills, modern researchers must also be able to negotiate the maze of legislation that is constantly being amended.

Keywords: *data protection, interviews, trends in spoken language research*

Avainsanat: *haastattelutilanne, puhutun kielen tutkimuksen paradigmat, tietosuoja*

The essence of banter

Pirkko Muikku-Werner
Joensuun yliopisto

The Banter Principle is not very often discussed in pragmatics. Leech (1990) puts it in third place after the Politeness (PP) and Irony (IP) Principles in his hierarchy of importance. Utterances which are unpolite but obviously show solidarity with the listener are, however, very popular among young people. Joking remarks can form a certain way of communicating between family members and friends and they can establish or maintain the intimacy of the relationship. Recognition of the non-serious and harmless character of banter is not always certain because there is a continuum between real nastiness and banter and the borders are fuzzy. Also the indirectness demands more effort in the working-out of the force of the utterance. This article deals with the interpretations of banter: how the informants experience it. The material has been acquired through inquiries in journals, collecting done by students of cultural studies and through some informants from the Finnish Literature Society. One aim is to discuss which resources of the language system (Halliday: ideational, interpersonal and textual metafunctions) are used to categorize and evaluate the seeming impoliteness; is it always the speakers' intention which determines the meaning? The results show that banter is not always experienced as positive and can be misinterpreted: instead of creating familiarity it may offend the listener.

Keywords: *banter principle, Halliday's metafunctions, solidarity*

Avainsanat: *kiusoittelun periaate, Hallidayn metafunktiot, solidaarisuus*

Letters to the editor as a genre

Tommi Nieminen

Department of languages, University of Jyväskylä

As has been demonstrated many times before, genres, whether literary or non-literary, cannot be defined by their textual properties alone. The same text, when situated differently, has the possibility of being read in a different genre. Furthermore, textual properties almost invariably result in a “researcher’s”, or analytic, genre; i.e., instead of describing the observable communicative action, the description constructs another entity, the purpose of which is quite distinct from the first. However, the same difficulties arise when purely contextual properties are chosen as the basis for the description. It is not any easier, it might even be harder, to define contexts by their characteristics than texts. Hence, it is proposed here that genre be taken rather as the “nexus”, the connecting point, between the text and the context.

Keywords: *genre, letters to the editor, text linguistics*

Avainsanat: *mielipidekirjoitukset, tekstilaji, tekstintutkimus*

Looking for a long-term relationship

A comparative and contrastive study of German and Finnish personal advertisement

Arja Rinnekangas
Turun yliopisto

The topic of this research is to analyse personal advertisements in two national newspapers of two cultures during a hundred years (from 1900 to 1999). This article discusses both the structure and the changes that have occurred in personal advertisements throughout the years by looking at advertisements published in *Süddeutsche Zeitung* and *Helsingin Sanomat*. The advertisements studied in this research are taken from the May issues of the abovementioned newspapers at intervals of ten years, with the exceptions of year 1907, when the first personal advertisements were published in *Helsingin Sanomat*, and year 1999, which was the final year of data collection for this study.

Every reader has the learnt ability, as part of their social skills, to recognise and classify texts as belonging to certain text types, which are culture bound and change over time. Personal advertisements as text type are part of so-called everyday texts, and are usually associated with use of abbreviations, substantial use of adjectives and nouns, and use of a pen name. The basic structure of personal advertisements is: **who seeks whom and why, and contact details**. The advertisements contain, almost without exception, facultative components that assist the reader in their decision making. By using an advertisement published in *Münchener Neueste Nachrichten* (since 1945 *Süddeutsche Zeitung*) in 1900 as an example, a framework of structural components is constructed, against which advertisements published in the future decades can be compared. By using this framework, it can be determined which components of the advertisements have been retained throughout the century, and which have either changed, been abandoned, or added. This article focuses on eight advertisements placed by men in the abovementioned newspapers in 1900, 1907, 1950, 1970 and 1999. When comparing the structures of these German and Finnish personal advertisements, it can be noted that German advertisements have an overall larger number of structural components, which are both more informative and broader than the equivalent components in the Finnish advertisements.

The graphic and lay-out aspect of the *why* component is also analysed through a wider sample. In the advertisements published in *Helsingin Sanomat* in 1907 and 1950, the advertiser is looking for a pen friend, and in 1970 is looking for a friend, whereas in the German advertisements, the intention of marriage is expressed explicitly as early as the beginning of the century as well as in 1950 and 1970. Nevertheless, in the advertisements from 1999, in both *Helsingin Sanomat* and *Süddeutsche Zeitung*, the advertisers are looking for partner and long-term relationship.

To conclude, the development of personal advertisements in the two cultures can be said to be following a similar pattern.

Keywords: *diachronic study, genre analysis, personal advertisement*

Avainsanat: *kontakti-ilmoitukset, pitkittäistutkimus, tekstilaji*

Reflexive conjugation in Livvi dialects of the Karelian language

Jelena Bogdanova
Petroskoin valtioniopisto

In process of an analysis of reflexive forms in the Karelian language it was discovered that in some dialects there is a reflexive conjugation which has special endings of person and number (in relation to the basic ending). The paradigm of the reflexive conjugation is represented in full measure in Livvi, South Ladic and Mihailovskii-Ladic dialects of the Karelian language. There are no forms of the reflexive conjugation in the modern Karelian language; instead, the reflexive meaning is indicated by reflexive word-formative models, for example *siäntyö* 'get angry', *siönt-y-y* 'be angry'. On the whole, in this dialect the reflexive conjugation has not, and, probably, never had such strong positions as in Livvi dialects.

The paradigm of the reflexive conjugation is represented stably in the Livvi dialect of the Karelian language, where the reflexive conjugation and the word formation developed in parallel. Nevertheless, the reflexive conjugation predominates in the most part of the Karelian language dialects: *akkiloijakseh* 'be aware of'. But a distinctive feature of the forms in the Livvi reflexive conjugation is that there are more than one reflexive index, Vidliza: *pezemmö-s*, *peze-mmö-h*, *peze-mmö-kse-h* 'I will wash (myself)'.

Keywords: *Karelian language, Livvi dialect, Ladic dialect, reflexive conjugation*

Avainsanat: *karjala, livvi, lyydi, refleksiivi*

Problems and solutions in the comprehensive grammar of Finnish

Auli Hakulinen

This article presents an overview of the descriptive grammar of Finnish that was published in 2004. The grammar project was a collaborative effort of the Research centre for the languages of Finland, and the University of Helsinki; the work was also funded by the Academy of Finland. The project was led by Auli Hakulinen, and other members were Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Heinonen and Irja Alho.

The goal in the project was to give a systematic description of Finnish as it was used in speech and writing in the latter half of the 20th century; the group had access to text corpora, but the result is not a description of these only. The grammar group used several recent descriptive grammars of European languages as sources of inspiration. The result differs from them in two respects. First, in many issues, we follow the ‘fennistic’ tradition, and second, we pay much attention to grammatical phenomena of the spoken vernacular.

The book is divided in three main parts, ‘Words’, devoted to phonology, inflexion and word formation; ‘Structures’, which is a syntactic description based on parts of speech and their extensions, and ‘Phenomena’, where the descriptions have a more clearly notional or functional starting point. Here, phenomena like agreement, passive, pronominal reference, mood, tense and aspect are discussed.

The terminological and descriptive innovations with respect to the fennistic tradition are partly due to the recent developments in different models of grammar, partly to the decision to include elements of the grammar of interaction to the descriptions. As an example of that we could mention the description of Particles – a part of speech which plays a minor role in standard grammars but which is essential in the flow of everyday interaction.

Keywords: *descriptive grammar, particles, spoken Finnish, text corpora*

Avainsanat: *deskriptiivinen kielioppi, partikkelit, puhuttu kieli, tekstikorpusta*

On nominal inflection in Finnish

Jukka-Pekka Hammari
Helsinki

The traditional grammar of Finnish counts some 14 or 15 case forms for the nominal inflection. In this paper the possibility of adding three other cases to these is discussed, namely the instrumental case *-lla* and *-in* in the case of nouns expressing temporal concepts – even a locative and a lative temporal one: the temporal *-na*, *-lloin* and the temporo-destinative case *-ksi*. In addition to these, there are about half a dozen distinctive case forms that represent nominal adverbs – i.e. the inflection of nouns behaving otherwise like adverbs, but still having special case forms. Even the inflection of genuine adverbs is discussed. For a more detailed abstract in English of these matters, see Hammari 1993.

Keywords: *case forms, case inflexion, discretism, the instrumental case, the temporal case, syncretism*

Avainsanat: *diskretismi, instrumentaali, sijamuodot, sijataivutus, synkretismi, temporaali*

Secondary predications in French and in Finnish

Eva Havu

This article examines secondary predications in French and compares some of them with corresponding Finnish constructions. The French term *prédication seconde* includes many structures which are considered as "secondary" because they are not grammatically compulsory for the sentence structure (*Elle est partie contente* "She left happy" *Jeune, Marie lisait beaucoup* "When she was young, Marie read a lot"), and generally they can be paraphrased with a predicative clause (*She left and she was happy*). However, these constructions differ semantically and syntactically from each other, and regarded as a group, they do not systematically correspond to any Finnish construction type. Often the essive case corresponds to the French original form (*Hän lähti tyytyväisenä*), but since it can not always be used, many constructions have to be translated by another case or by subordinate clauses, and the acceptable solution depends largely on the semantical interpretation of the construction (*Arrivé à 22h, il était trop fatigué pour sortir* > *Koska hän oli saapunut kello 22, hän oli liian väsynyt mennäkseen ulos* / *Arrivé à 22h, il n'aurait pas eu le temps de sortir* > *Jos hän olisi saapunut kello 22, hän ei olisi ehtinyt lähteä ulos*). Sometimes the original sense of the French secondary predication can not be translated with a directly corresponding structure (*Il a les yeux bleus* > *Hänellä on silmät sinisinä > Hänellä on siniset silmät / *Il a les yeux rouges* > Hänellä on silmät punaisina).

Keywords: *adjective complement, appositive, contrastive analysis, participle complement, predication, predicative complement*

Avainsanat: *adjektiivinen täydennys, appositio, kontrastiivinen tarkastelu, partitiivitäydennys, predikaatio, predikaatiivinen täydennys*

Postpositional constructions in the Erzya language with PX

Jack Rueter
University of Helsinki, General Linguistics Department

The Erzya literary language has had orthographic standards it has never fully adhered to. For this reason certain phenomena, not registered in the grammars, can be observed in other publications. These phenomena include intricacies of marking for person in relation to the LANDMARK in LOCAL NP constructions, whereas the NOUN + PX composite preceding a POSTPOSITION regularly comprises the LANDMARK of said POSTPOSITION. A NP that is a NOUN + POSTPOSITION composite, on the other hand, can be interpreted as a more general relative location due to the fact that it has a less specifying LANDMARK, i.e. PERSON as opposed to a possessum.

Combinations of individual composites are given with figures based on actual representation in the Erzya text corpora in Helsinki (UHLCS) and Leipzig (Max-Planck Institute).

Keywords: *Erzya, postpositions, composite nouns, relative spatial relation, possessive pronouns, possessive suffixes, landmark*

Active participle I in the Karelian language

Pekka Zaikov
Petroskoin yliopisto

In the Karelian language grammars of A. Genetz, E.V. Ahtia and P. Palmeos, the suffix of Active Participle I is *-va*, *-vä*, e.g.: *lugovan* ‘reading person’s’, *lähtövän* ‘leaving person’s’. They disregarded that in all dialects of the Karelian language forms *-va*, *-vä* lost their primary function as Active Participle denoting unfinished action and turned into Adjectives. In the examples *palava vesi*, *hiila(v)u vezi* ‘hot water’, forms *-va*, *-vä* entirely turned into Adjectives and lost their primary meaning of action, which attributes to a person or an object. If they were used in the Karelian language in constructions as *palava pirtti; *hiilava*, *hiilau pert(i)*, then we would have all reason to speak that these forms are used as Participles. However, the mentioned words lost their primary meaning of an action connected with burning. The meaning of the words *palava*, *hiila(v)u* has changed and now means ‘hot’ but not ‘burning’. This word is an Adjective since it expresses a permanent indication. The Participle expresses an action which is attributed to a person or an object and characterizes them in time. In addition, similarly to other adjectives these forms have degrees of comparison: *palava*, *hiilavu* ‘hot’; *palavampi*, *hiilavampi* ‘hotter’; *palavin*, *hiilavin* ‘hottest’. Participles, as is generally known, have no degrees of comparison. The proper suffixes of Active Participle I in the Karelian Language are *-ja*, *-jä*, *-ju*, *-jy*, *-j*, *-i*, e.g.: *läsijä ristikansa* ‘a person being ill’, *kyndäjä mužikka* ‘ploughing man’.

Keywords: *active participle, Karelian language, nominal verb forms*

Avainsanat: *aktiivin I partisiippi, karjalan kieli, verbien nominaalimuodot*

Acquisition order and process of the lexicon in Finnish language immersion (L2)

Maija Grönholm
Åbo Akademi, Vaasa

The purpose of this article is to consider the enrichment of the lexicon in Finnish language immersion, especially with regard to which kind of tests would be the most reliable when trying to measure both receptive and productive vocabularies. It is also of interest to take into consideration which components should be included as being part of lexical competence. Based on three different tests used in my study, the order of learning process seems to follow a so called cognitive order, according to which learning proceeds from easier units to more complicated ones. For language immersion pupils on the 6th grade, only the least frequent words in the Finnish language caused problems, especially opaque suffix, and the slowest learned word classes were adverbs and pronouns. The best results are achieved in tests that measure a "pure" lexical component. If mastering of colloquial words and grammatical knowledge are included in lexical competence, then the immersion pupils fall behind in their skills when compared with bilingual and monolingual control subjects.

Keywords: *immersion, lexicon acquisition order, test types*

Avainsanat: *kielikylpy, sanaston oppimisjärjestys, testityypit*

IPSyn in the analysis of children's second language development

Minna Suni

Oral production of 15 immigrant children learning Finnish as their second language was analyzed by using the Index of Productive Syntax (IPSyn). Originally created by Scarborough (1990) for the analysis of first language acquisition in English, IPSyn is now also available as a Finnish version (Nieminen & Torvelainen 2003). This study aimed at exploring how well the Finnish version can be applied to the analysis of second language data. IPSyn appears to be both consistent and easy to use. It differentiates well between individuals and gives results suitable for further qualitative and quantitative analyses. Recognizing even minor signs of linguistic knowledge in Finnish, IPSyn also does justice to the developing language skills of immigrant children.

Keywords: *Finnish as a second language, index of productive syntax*

Avainsanat: *produktiivisen syntaksin indeksi, suomi toisena kielenä*

Languages spoken in European schools

Sirku Latomaa
Tampereen yliopisto

For several centuries, many community languages such as regional, migrant, traveller and sign languages which were used in Europe were neglected or even suppressed. In many cases, the maintenance of these languages can be explained merely by the persistence and determination of the speakers themselves to pass on the language to the next generation. During the past decades, however, interest in community languages has grown significantly. Instead of being considered a threat, they are now increasingly regarded as a resource. Signs of this change in position can be seen in various European documents. For example, the *Guide to Language Education Policies* published in 2003 by the The Council of Europe presents community languages as part of the wide range of languages which school students are advised to learn.

Despite this change in thinking and the efforts made to create the common definitions of policies, the provision for community language learning varies considerably in Europe. This is particularly true of the provision for migrant languages. In 2004, the Information Network on Education in Europe, Eurydice, published a report entitled *Integrating Immigrant Children into Schools in Europe*. In this article, I will examine the overview given in the Eurydice report about the status of, and the provision for, migrant languages in European schools. I will then investigate the value of the data collected by Eurydice with the help of a careful reading of the country report on Finland and compare it with other documents. Finally, I will argue for the necessity of data collection on linguistic diversity and will present some solutions to the challenges experienced in earlier efforts.

Keywords: *community languages, language education, multilingualism*

Avainsanat: *kielikoulutus, monikielisyys, yhteisökielet*

The visual bilingualism of Helsinki

A Sociology of language perspective

Pekka Saaristo
Nordica, Helsingin yliopisto

During recent years especially Gunther Kress and Theo van Leeuwen have emphasized the multimodal character of language including speech and writing (Kress & van Leeuwen 1996, 2001). In my view their perspective has been complemented by the enlarged concept of contextuality in the form of geosemiotics introduced by Scollon and Scollon (2003). In the present article I shortly argue why both of these perspectives could be placed within a larger framework of a broadly conceived sociolinguistics (or sociology of language), due to their (as I see it) thoroughly socio-historical view of language. In my comments on the visual (and partly legally sanctioned) bilingualism of the city of Helsinki I used some of the theoretical insights from multimodal discourse analysis and the perspective of geosemiotics, without claiming to have produced a discourse analysis of the phenomena in any strict methodological sense. With a few examples I try to show how language in the form of official, semiofficial and commercial messages in their material surroundings index both prevailing, but maybe also changing language ideologies. At the end of my article I also add a few words about the possibly symbolic value of the visible Swedishness in the Finnish capital from a point of view of a minority which otherwise is neither too “visible” nor indeed, “noisy”.

Keywords: *geosemiotics, Helsinki, ideologies of language, sociology of language*

Avainsanat: *geosemiotiikka, Helsinki, kieli-ideologiat, kielisosiologia*

1

**YLEINEN KIELITIEDE,
TYPOLOGIA**

Symbolisation in linguistic cognition

William B. McGregor
Aarhus University

“We have no power of thinking without signs.”
(Charles Sanders Peirce)

“We may say that thinking is essentially
the activity of operating with signs.”
(Ludwig Wittgenstein)

“Only in terms of gestures as significant symbols is
the existence of mind or intelligence possible.”
(George Herbert Mead)

1 Introduction¹

It is widely agreed that we homo sapiens are the symbolic species par excellence, that the symbolic mode of thought is primary for human beings. Indeed, it could perhaps be a more fundamental faculty than language, often taken as the fundamental characteristic of humanity. For one thing, other species – including chimpanzees (with the possible exception of those brought up by human beings)

---

¹ This is a substantially revised version of a presentation to the *Annual Finnish Conference on Linguistics*, held in University of Tampere, May 2005. I am grateful to the organising committee and especially to Hannu Tommola for the invitation to present my thoughts in this forum. Thanks also go to the audience for useful comments.

– appear not to think symbolically (e.g. Hobson 2004: 264; Tomasello 1999). Second, becoming symbol-minded is a crucial step in human development (e.g. DeLoache 2004, 2005), that perhaps precedes the acquisition of language. Deaf individuals who are never exposed to sign language do not acquire a human language, though it seems that they are not incapable of symbolic thought. Third, if, as some investigators maintain, language is a cultural construct rather than a biological imperative it presumably arose subsequent to the emergence of human beings. In this scenario human beings have possessed language for only part of their history, while the possession of symbolic thought is arguably a biological inheritance.

What are symbols and symbolic thought? As a starting point we could begin with the uncontroversial “a symbol is something that someone intends to represent something other than itself” (DeLoache 2004: 66). According to this definition, there are two essential components to a symbol: (a) intentionality to represent something; and (b) the non-identity of the symbol and the symbolised (what is represented).

Hobson (2004: 77) describes how at about 18 months his eldest son was sitting in his high chair, playing with a spoon. He looked at the spoon, with a twinkle in his eyes. He looked at his father, again twinkling his eyes. He looked back at the spoon, then with a mischievous smile “gestured and vocalized that this was now ... a car”. One infers from this description a gesture of movement accompanied by production of onomatopoeic noises. Hobson maintains that the child knew what he was doing: pretending the spoon was a car. This satisfies the properties of a symbol: it is intentional – it can hardly be interpreted otherwise, given the eye-gaze and coordination of bodily events; and secondly the spoon represents something other than itself – the child does not mistake the spoon for a car. Moreover, it is interpreted as a symbolic act by the adult. This type of “symbolic play” begins to emerge around the same time as the child begins to acquire linguistic and gestural symbols.

Both aspects of the symbol – as well as symbolic behaviour – emerge over time; they are not present fully fledged in the infant from birth. To become symbol-minded the child must learn both to impute intentionality to others – and thus develop at least some components of a theory of mind (see in particular Tomasello 2003) – and distinguish between the form of the symbol and the form of the thing it stands for. Neither is a trivial task.

Tomasello, Call et al. (1997) describe an experiment with chimpanzees and 2–3 year old children, where 3 distinct containers contained a reward. The container with the reward was identified by either pointing at it, placing a wooden marker on top of it; or holding up an exact replica of it. Children used all three types of cue to effectively find the reward, though they were previously familiar with only pointing. No ape was able to do so for any cue it did already not know before the experiment. One plausible explanation (suggested by the authors) is that chimpanzees are unable to understand that human beings (or conspecifics) have intentions towards their internal states. At best, the chimpanzees treated the differences in the trials (which container is pointed at, etc.) as discriminative cues that could be associated with some value/meaning over repeated exposures. By contrast, children immediately treated each of the differences as an expression of adult intention to direct their attention to the correct situation. Put in slightly different terms, the children imbued the differences with contrastive values in accordance with imputed intentions of the experimenter, interpreting pointing, wooden markers, and replicas as symbols expressing meanings relevant to the on-going interaction. The chimpanzees could only perceive differences; they could not discern any symbolic intent.

This experiment and its interpretation can be critiqued on a number of grounds (see Byrnie 2005). Recent evidence suggests that apes are able to distinguish intentional from unintentional actions, though their understanding of intentionality may be limited.

Distinguishing between the symbol form and the thing it stands for is another site of difficulty. The more realistic a symbol is the more difficult it is for the child to recognise and treat it as a symbol. In an experiment conducted by DeLoache and colleagues (reported in DeLoache 2004), children were provided information about the location of an object in a room via a scale model, picture, video, or map. In the scale model task, the child observes the experimenter place a miniature toy in the model, and is told that the real object is hidden in the corresponding place in the room. Three year olds are able to use the model to find the hidden toy. But their performance was found to decrease if they were allowed to play with the model for some minutes beforehand. By contrast two and a half year olds showed little evidence of understanding the task, although they performed well in a video version of the task, and if salience of the model

was decreased by putting it behind a window. Similarly, children need to learn that realistic photographs of things are representations, not reality.

It is not just that we think in symbols; symbolic thought affects processes of cognition, including perception and categorisation. There is evidence from various domains that perceptual distances are stretched at boundaries of semiotic categories, such that phenomena lying across category boundaries will be perceived as more distant than phenomena lying within a category, even if they are as distant in actual physical properties. (See Davidoff 1991; Roberson, Davidoff et al. 2005 on this effect in colour terminology.)

My concern in this paper is with symbolic thought in language, with the place of symbolic thought in cognitive processes relevant to language. It is my contention that the role of this cognitive process has been underplayed and poorly conceptualised in cognitive linguistics; the present paper represents a first programmatic step towards the goal of instating symbolic thought into a cognitively informed linguistics. I begin by outlining the nature of the linguistic sign, highlighting its peculiarities, if not unique features. I then present the notion that grammar is a semiotic system, drawing on Semiotic Grammar (McGregor 1997). Following this, in §3 I overview cognitive processes that have been considered relevant to language, and noting the omission of an adequately construed symbolic cognition. The discussion of the following section (§4) is an attempt to motivate the claim by arguing the importance of symbolic cognition to two time-domains, historical time and the ontogenetic. The final section winds up the paper with some concluding remarks.

2 There are symbols and there are symbols

2.1 The linguistic sign

Symbols in language satisfy both properties identified in the previous section: they stand for something else, a concept; and are used intentionally. However, as Saussure observed long ago (Saussure 1959/1974), they have other essential properties as well. These properties set linguistic symbols off as, if not unique,

at least special. For terminological simplicity I will henceforth reserve the term **sign** for linguistic symbols and other symbols satisfying the same properties, using the term *symbol* as the generic term.

First, for linguistic signs the association between the two “somethings” is both conventional and arbitrary. That is, it is established in and by the speech community, and is not necessary.²

Second, in contrast to many everyday non-conventionalised symbols (e.g. the spoon symbolising a car in the example cited from Hobson (2004) and discussed in §1), the associated “somethings” in the linguistic sign are highly abstract entities rather than physical objects. Saussure referred to these as **signifier** (a linguistic form), and a **signified** (or “concept”) (Saussure 1959/1974). As Saussure himself realised, the signifier cannot be identified as mere phonetic or phonological shape. This is clear from his discussion of *éphēn* (imperfect) vs. *éstēn* (aorist) in Greek (Saussure 1959/1974: 118), which both involve an affix displaying the same phonological shape *-ēn*. Nevertheless, they are formally different because they occupy very different places in their respective verb paradigms. This can best be understood in terms of Hjelmslev’s insightful distinction between form and substance: the endings of the two verb forms share phonological substance, but have different forms (Hjelmslev 1961). Put in a slightly different way, the two endings *ēn* are, at the morphological level, etically identical, but emically different.

Similar remarks apply to the signified, which Saussure glossed as “concept”, but left largely unexplored. We can distinguish between the meanings that are actually encoded by linguistic signs – their invariants of meaning (e.g. Jakobson 1936; Ellis 1966; Waugh 1975; Ruhl 1989; McGregor 1997: 48–53) – and the meanings that are not encoded, but engendered and/or inferred from various layers of context. Following Hjelmslev, these can be distinguished as meaning form (what is encoded, emic semantics) and meaning substance (what is not encoded, including etic or contextual meaning and pragmatics).

---

² I prefer the rather more cumbersome “not necessary” to Saussure’s rather misleading term “arbitrary”, which he did not, as I understand it, imbue with the sense of total randomness.

This implies an elaboration of the standard Saussurean conception of the sign, as represented in Saussure (1959/1974: 66–67).³ This is shown in Figure 1, which also incorporates another of Hjelmslev’s oppositions, that between content (basically all types of meaning) and expression (i.e. the exponents).

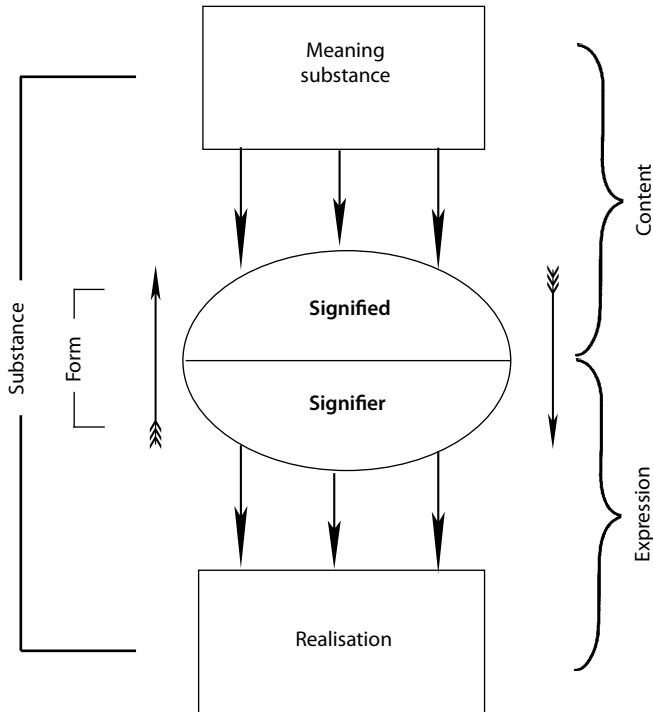

FIGURE 1. *A conceptualisation of the linguistic sign* (after McGregor 1997: 44)

³ In fact, as I have elsewhere observed (McGregor 1997: 43), “something like this conceptualization is implicit to one of the models Saussure invokes (1959/1974: 112) of the sign as being at the interface between shapeless masses of air and water – representing thoughts and sounds – in which, through perturbations in the atmospheric pressure, the surface of the water is broken into waves resembling the coupling of thoughts and phonic substances. Signs, like waves, serve to link and shape the two amorphous masses of substance.”

What is important about this conception is that the linguistic sign emerges as an intermediary between the relatively perceivable and available levels of sounds and contextual meanings, the meanings that speakers of a language are aware of in tokens of use. It is a crystallisation of both of these phenomena into a more abstract “counter” so to say.

According to this conception of the linguistic sign, semantics – the signified of a sign – is not to be identified with conceptual structure. Encyclopaedic meaning belongs to the conceptual level, and is a component of the meaning substance, not of semantics: it is not actually encoded by the sign.

Also excluded from semantics is meaning inferred by Generalised Conversational Implicatures (GCIs) and Particularised Conversational Implicatures (PCIs) (Grice 1989; Levinson 2000). These are defeasible pragmatic meanings, and are not encoded by a sign. The dividing line between semantics and pragmatics, as is well known, is not clear-cut (e.g. Matthews 1995). This does not, however, mean that they are not fundamentally different types of meaning. Levinson (2000) convincingly argues the need to distinguish them, observing that they employ different types of cognitive processes: inferencing (for pragmatics), and symbolic coding (for semantics).

The conception of the linguistic sign just outlined contrasts with the conception invoked in at least the mainstream version of Cognitive Grammar (CG).⁴ First, CG identifies the form (signifier) of the sign with its phonological structure (Langacker 1999), whereas in my conception (as in Saussure’s) phonological structure is just one aspect of the specification of the signifier of a sign (see above). Second, according to Langacker (1999), meaning is a single indivisible phenomenon within which pragmatics and semantics cannot be separated; nor is conceptual structure distinguished from semantic structure. Thus CG effectively construes the linguistic sign as a composite of the two substances shown in Figure 1, meaning substance (etic meaning) and phonological/phonetic realisation (etic form).

---

⁴ I use the abbreviation CG to refer specifically to one specific linguistic theory that goes by the name Cognitive Grammar, and is associated primarily with Ronald Langacker (e.g. Langacker 1990, 1999). The full expression cognitive grammar (without initial capitals) will be used to refer generally to any grammatical theory that adopts a cognitive perspective.

In my view attempting to link these two phenomena directly is a mistake, and is partly why a number of investigators working within the parameters of West Coast Functional Grammar have rejected outright the concept of the linguistic sign. For if meaning is an undifferentiated domain, conceptual structure cannot be encoded in language (as observed by Fauconnier & Turner 2002: 277), but must instead be invoked by “sparse and efficient prompts” (Fauconnier & Turner 2002: 360). It follows that meaning as a whole, including semantics, can only be invoked by these sparse and efficient prompts; consequently semantics cannot be a core part of a language, but must be an external domain, reached by mappings from linguistic structures and categories. This is contrary to the fundamental spirit of CG, as it is with the approach adopted in this paper, Semiotic Grammar (SG) (McGregor 1997). This problem does not, however, arise if the more Saussurean view of the sign is adopted, wherein the links between the substances are indirect and mediated by a more abstract sign. Within an approach of this type, the “prompts” for non-semantic meaning come from use of the signs – including pragmatic inferences – and ultimately use of language, rather than from the signs themselves or the language system.

To reiterate my introductory remarks, signs, linguistic symbols, are in some ways special. They are conventional and non-necessary; they also have an additional layer – form as distinct from substance – that many other types of symbol do not display. Many symbols (for instance, the spoon as symbol for car mentioned in §1) and symbolic systems do involve an undifferentiated level of meaning, embracing meanings of all sorts; perhaps it is most prominently (only?) in language that the different types of meaning – pragmatic and semantic – are separated as distinct phenomena, arrived at by different cognitive processes.

2.2 Grammar as a semiotic system

“Grammar without meaning is meaningless.”
(Jakobson 1990: 332)

“It is nothing short of absurd to assume, with the rigid grammarian, that grammar has grown up as a sort of wild weed of human faculties for no purpose whatever except its own existence.”
(Malinowski 1923/1936)

A range of modern theories of grammar adopt, to greater or lesser extents, the notion that grammar is meaningful. One could refer to Applicative Grammar (Shaumyan 1987); Natural Semantic Metalanguage (Wierzbicka 1988); Construction Grammar, which has it that constructions are signs (e.g. Goldberg 1995); Cognitive Grammar, according to which lexicon, morphology, syntax are construed as symbolic units (Langacker 1999); Systemic Functional Grammar, at least in the standard Hallidayan version (Halliday 1985); and Stratificational Grammar (e.g. Lockwood 2002). According to each of these theories, some grammatical patterns at least are meaningful in a language. I endorse this conception of grammar, and indeed would argue that it a semiotic system composed of grammatical signs (McGregor 1997).

Thus I adopt a position explicitly at variance with not just most formal grammatical theories, but also some versions of West Coast Functional Grammar, in particular with the position represented by Du Bois (2003), who avers that “grammar is meaningless, ... proudly so”. Du Bois focuses on a single narrowly circumscribed grammatical domain which he imbues with both cognitive value and meaninglessness – the domain of preferred argument structure – suggesting that the meaninglessness enhances its functionality by freeing it for other uses, apparently discourse uses. He suggests that meaningless grammar can support a “broader structure function”, though the nature of this beast remains opaque. I do not reject the proposition that some aspects of grammar are meaningless (McGregor 1997; see also below). Nor do I reject Du Bois’ suggestion that preferred argument structure is meaningless; on the other hand, it is arguably not a grammatical phenomenon per se – it is clearly neither a category nor a

construction – but rather a generalisation concerning the use of grammatical phenomena. It presumably lies at the interface of grammar and cognition or discourse use. In any event, it is inadmissible to reason from the existence of a meaningless domain to the conclusion that all of grammar is meaningless.

According to SG (McGregor 1997), symbolic elements in language include lexical items (regardless of size, and ranging from single morphemes and words to idioms), lexical and grammatical units (constructions of various sizes (morpheme, word, phrase, clause), and their categories (nominal, verbal, etc.), and most importantly, grammatical relations (relations among grammatical units),⁵ which are accorded a central place. Indeed, I have proposed (for reasons see McGregor 1997: 73–75) a semiotic classification hypothesis according to which grammatical signs (though not lexical signs) can be categorised into four primary types according to the inherent linkage of form-types and semantic-types. In other words, grammatical relations express meaning of just one of the four types: experiential (construing the world of human experience), logical (construing imputed relations among experiential phenomena), interpersonal (construing the social world of interaction among persons), and textural (indexical relations in grammar). This categorisation is emic, as evidenced by the unique correlation between each semantic domain and the form of the grammatical relation, as shown in Table 1.

TABLE 1. *Semiotic classification of grammatical relations according to* (McGregor 1997: 58)

Form	Semantics	Features
Constituency	Experiential	Part-whole relations; dominates; 'is the mother of'
Dependency	Logical	Part-part relations; 'is a sister of'
Conjugational	Interpersonal	Whole-whole relations; 'encompasses'
Linking	Textural	"Free" relations, indexicality

⁵ By contrast Cognitive Grammar (CG) and Construction Grammar appear not to regard grammatical relations as signs. Construction Grammar in particular seems not to accord any theoretical significance to relations, and construes only morpheme and word constructions as unequivocal signs.

According to SG, therefore, grammatical-relation signs add a further dimension of complexity to linguistic signs that is not present in other linguistic signs such as lexemes, which in turn have features not normally found in non-linguistic signs. Linguistic signs are special, though not necessarily unique (it is beyond the scope of the present paper to address the question of uniqueness). Nevertheless, as will be seen below, they are not totally divorced from non-linguistic signs. There are reasons for their peculiarities, which are built on a long phylogenetic history.

To wind up this brief account of the SG theory of grammatical relations, let me conclude with a few general observations relevant to the claim that language and grammar are semiotic systems. First, the claim is not that everything in language is a sign; this is manifestly false – phonology for one thing is inherently non-semiotic. Nor need all grammatical patterns be signs. Specifically, it is only where differences – i.e. paradigmatic contrasts – exist that signs can exist. An invariant pattern that contrasts with nothing else cannot represent a sign. For instance, the interrogative particle *ma* in Mandarin Chinese can only go in clause final position; postpositions in Warrwa invariably go at the end of the first word of an NP, while in Ngarinyin they are invariably attached to the final word. These grammatical patterns – the generalisations concerning the positioning of grammatical morphemes – are not signs. The only signs are the morphemes themselves and the constructions that they mark.⁶ This, it should be noted, is not a claim that the placement of the morphemes in question is entirely arbitrary or accidental: historical and discourse-functional motivations may well exist.

Second, the relevance of the linguistic sign (the symbol with additional features) to language is underlined by the one-form-one-meaning principle. As observed by Itkonen (2002), contrary to popular belief among linguists, this principle has nothing whatever to do with iconicity. Rather, it is a consequence of the status of language as a semiotic system. Because of the nature of the lin-

---

⁶ It was suggested to me during question time for the oral version of this paper that these facts of ordering of the grammatical morphemes could be semiotically significant, even though there is no possibility of contrast. However, it seems to me that it is the construction – the clause plus the final interrogative particle, or phrase plus adposition in a specific position – that is the sign, not the fact of placement of the particle or adposition.

guistic sign itself, the main exceptions to the generalisation can be accounted for as the result of putting together etic form (signifier substance) and meaning substances – that is to say, they are more apparent than real, emerging from an inadequate view of linguistic sign as a composite of meaning substance and realisation. Moreover, without a discernible difference in signifiers, no difference can be construed in signifieds. If two signs are homophonous, and thus share the same phonological substance, then there must be discernible formal differences between them in other domains.

Similar remarks hold for the different-form-different-meaning principle. Granted qualifications regarding form and substance, this means that genuine free variation does not occur in human languages. Variation is conditioned and constrained, and becomes – as a consequence of the human symbolic condition – a potential site for emergent semiosis. Where a difference is perceived, we can – and often do – put a value on the difference, turning it into a symbol. But there are other possibilities. Different values may be associated instead with **usage** of the different forms or with statistical patterns in the usage, as shown by Labov's studies of, among other things, post-vocalic *r* in New York English (Labov 1972). Patterns in use of post-vocalic *r* serve as indexical relations, though they are not indexical signs.

3 Cognitive processes in language and grammar

Langacker (1999) identifies a number of general psychological processes essential to language, though not restricted to it. These include:

- Entrenchment – that is, habit-formation, routinisation, and automatization (Langacker 1999: 93). Through numerous repetitions a complex structure can become a single pre-packaged assembly. Ultimately, this may lead to reinterpretation of its status to a single unit.
- Abstraction or schematisation (Langacker 1999: 93). This refers to the emergence of structure through reinforcement of what is common across multiple repetitions. Schema emerge with the abstraction away of differences, as a phenomenon is represented less precisely or specifically.

-
- Comparison (Langacker 1999: 94). A fundamental cognitive process is to compare two phenomena, identifying similarities and discrepancies. Categorisation, suggests Langacker (1999: 2, 94), is a special case, where the standard of comparison is an established unit.
  - Composition refers to the integration of simple constructions to form larger composite constructions (Langacker 1999: 94, 95). The components are chained together, not necessarily in unmodified form, to form a new composite structure that represents an entity in its own right. Its semantics will be partially compositional.
  - Association refers to the process whereby one phenomenon evokes another (Langacker 1999: 94). Langacker (1999: 94, 98) distinguishes symbolisation as the subtype most relevant to language cognition, construing it as a situation in which one pattern of activation – mental representations of sounds, gestures, or written marks – reliably elicits another pattern of activation, namely conceptualisations.
  - Attention, by which Langacker (1999: 2) means our ability to focus attention, and structure scenes in terms of figure-ground organisation.

In addition to these Langacker (1999: 2) identifies a number of equally fundamental cognitive abilities that are “crucial to linguistic semantics”, though again not necessarily unique to it, including:

- Relationship establishment – the ability to conceive of entities in relation to one another, rather than individually as separate unrelated phenomena (Langacker 1999: 2–3).
- Hierarchical grouping. Human cognition generally, including grammar, needs hierarchical structuring if it is necessary to operate with more than a few elements (Langacker 1999: 3); see also Comrie (2003), who argues that “structure dependence” is not peculiar to language.
- Image schemas. These are abstract conceptualisations grounded in everyday bodily experience that play a role in structuring mental world (Langacker 1999: 3). Examples are: source-path-goal, container-content, centre-periphery.
- Metaphor. This is the conceptual process whereby a target domain is structured with reference to a more basic source domain (Langacker 1999: 3). Within CG this is regarded as perhaps the most pervasive conceptual phenomenon in language and human understanding.
- Blending – the process whereby conceptual elements from different cognitive domains are brought together – is mentioned only in an endnote

(Langacker 1999: 389). More recently, however, Fauconnier and Turner (2002) have put blending forward as a fundamental “unconscious activity involved in every aspect of human life” (Fauconnier & Turner 2002: 18); they argue that blending underlies many (perhaps all) of the conceptual processes just mentioned.

It seems to me that there are three serious gaps in this list. The first is intentionality, and the cognitive process of intention-reading, neither of which plays any significant role in the CG scheme. Instead, Langacker comes out strongly in favour of connectionist networks as the neural underpinning for many of the processes identified above (Langacker 1999: 94–98). The motivations for this mechanistic treatment are unclear; see Tomasello (2002: 189–191) for a critique of the connectionist treatment of acquisition. Without the component of **intention-reading**, as observed at the beginning of the paper and argued in detail by Hobson (2004) and Tomasello (1999), we cannot even get to symbols or symbolic thought, let alone to language.

The second omission is of processes of symbolic thought that are perhaps peculiar to language, namely the construal of the linguistic sign as an indissoluble association of signifier and signified. This process of **symbolic coding** is essential to language cognition, and might even be unique to it. As argued by Levinson (2000), symbolic coding must be distinguished from **inferencing**, also omitted from the CG scheme, which is essential to the interpretation and imputation of pragmatic meaning. Inferencing is presumably, like the cognitive processes identified in CG, not peculiar to language; perhaps, however, a particular type of inferencing – that corresponding to Grice’s generalised conversational implicatures – is possible only in the context of symbolic coding. Elsewhere (for instance, in vervet monkey alarm calls) these principles are probably not required, and the distinction between what is coded and what is inferred – the distinction between pragmatics and semantics – is unnecessary.

Conceptual processes are undeniably important in linguistic cognition, and cognition in other domains. But they do not stand alone as the only important cognitive processes. My main disagreement with the CG account of cognitive processes is that it focusses too exclusively on conceptual processes at the expense on the one hand of interpersonal processes such as intention-reading, and on the other hand of the complex symbolic processes characteristic of linguistic cognition.

---

4 On the emergence of symbolic thought in language

In this section we discuss the emergence of symbolic thought in language on two time scales of increasing size: acquisition by the child; and grammaticalisation. The third time scale of the evolution of language in the human species is addressed from this perspective in McGregor (2005).

4.1 Ontogenesis

Intentionality and intentionality-reading are essential components of the emergence of symbolic thought in the child. This appears for objects – that is, the child’s ability to treat physical entities as symbols – at around the age of 2 years, i.e. at about the same time as the appearance of symbolic thought in language. Symbolic thought and language would thus appear to develop hand-in-hand.

Many investigators have stressed the role of the individual person’s interactions with others in development of human thought. Thus Vygotsky argued that sophisticated thought emerges through the internalisation of interpersonal processes (Vygotsky 1978). More recently Tomasello (2003) and Hobson (2004) have argued compellingly in favour of this notion, though from quite different perspectives. Both stress the significance of engagement with others in development of symbolic thought, and language.

Hobson (2004: 76) identifies three critical steps in the development of thinking in the child. The first is dyadic engagement with another (generally a caregiver) in one-to-one interactions, which is revealed especially in responses and reactions to facial expressions. Infants are highly attuned to others from a very early age, and engage in face-to-face dyadic mimicking of behaviour from a very young age. Furthermore, they react to non-reactions on part of adult they are engaged with distress, disengagement, and so on. The second step is triadic engagement, in which the child relates to another person’s relation to things and events in the world. The third step, occurring in the middle of the second year, involves the simultaneous appearance of: symbolic play (pretending) – recall his spoon as car example; new awareness of self and others; and the emergence of language.

Triadic engagement also plays a crucial role in Michael Tomasello's theory of acquisition of language and cognition (Tomasello 2003). At around nine months to a year of age, the child begins to engage in triadic interactions, where he or she together with the caregiver focuses attention on an external material object. Both participants constantly monitor one another's attention to the object, and to themselves. This establishes a joint attentional frame within the broader context of the interaction in which communication can occur. These joint attentional frames are defined intentionally, and become coherent in relation to what the interactants are doing, in the goal-directed activities they are engaged in, such as playing with a toy, or changing a nappy.

Joint attentional frames provide the basis for establishing a common ground on which the adult's communicative intentions can be understood. On this basis, the child begins to understand others as intentional agents, like itself, leading to a new understanding of itself as an intentional agent.

The child's understanding of other persons' intentional relations with the world leads them to attend to the means by which the adult achieves those ends. The child imitates the intentional actions of adults, thus leading to role-reversal, reversal of the roles of director of attention. A major reason for the child's development of language – and symbolic thought– is to affect the minds and actions of others. The child's understanding of adult intentionality, and role reversal, is facilitated by the constant imputation of intentionality to the child's actions – communicative and non-communicative – by the adult (as an obsessively symbol-minded interaction-participant).

Imitation of strategies plays an important role in this story of acquisition. Tomasello argues that this is peculiarly human. Only humans do it: chimpanzees emulate desired consequences, using their own skills and strategies; they do not imitate the processes of their achievement (though see Byrnit 2005 for a critique). More significantly, it seems that chimpanzees do not reverse roles: their symbolic activities are unidirectional. Young chimpanzees do not understand the same sign they use with their mother when that sign is addressed to them.⁷

---

⁷ The arguments for this proposition also seem rather weak (Tomasello 2003). While it is true that the chimpanzee infant may not understand the same sign when addressed to itself, the same probably holds true for the arms-up gesture of human infants. It would seem that role reversal is characteristic of only certain types of symbol, and

---

Intention-reading and role reversal are undoubtedly essential cognitive components in the acquisition of language. However, they do not give us human language, although they can account for the basic non-linguistic symbol, constituted by intentionality and the relation “stands for”. At best, it seems to me, the inclusion of these components will take the child to the holophrastic stage; they provide the child no handle on the construal of the linguistic sign, the language particular symbol, even less on the grammatical sign. Tomasello is aware of the problem, and proposes three further basic psychological processes relevant to language acquisition (Tomasello 2003: 295):

- Schematisation and analogy, processes by which the child creates abstract constructions from concrete instances they hear.
- Entrenchment and composition, by means of which a child constrains their abstractions to what is conventional in the speech community.
- Functionally based distributional analysis, which provides the child with means of forming paradigmatic categories, for instance, of words into categories (parts-of-speech), phrases and clauses into categories.

All three processes would seem to be essential to the acquisition of linguistic signs. Something like functionally based distributional analysis is presumably a necessary component of analysing holophrases into components; the other two principles would be necessary for the crystallisation of the sign from the two levels of meaning more or less accessible to the senses. Together with the joint attentional frame the three processes also provide a resolution to Quine’s gavagai problem. The communicative intention of the utterance can be inferred from the shared intentional frame. But – in contrast to the inference that a child is playfully using a spoon as a symbol for a car – this must be a tentative inference, held in abeyance, and awaiting support from numerous other like instances (entrenchment).

I am less certain that the three processes are sufficient for the acquisition of linguistic signs. Specifically, one wonders whether they are sufficient for the acquisition of grammatical relation signs. Certainly something like Tomasello’s functionally based distributional analysis is essential to the identification of

---

to show it is not exhibited by one type does not demonstrate that other symbols in a primate’s repertoire do not show the property.

grammatical signs, as observed by Haas (1954); McGregor (2003a), and might also be one of the psychological mechanisms by which speakers acquire these signs.

However, it seems to me that grammatical relation-signs involve an order of complexity beyond that shown by lexical signs and grammatical constructions. It may be that in this domain more than mere cognitive processing of the surrounding language is necessary, and some cues or expectations are present in the child. As already hinted (see also McGregor 1997: 79), the grammatical signs represented in Table 1 have a long phylogenetic history, and have reflexes in animal communication systems, perhaps even beyond. Thus, a crucial component of the interpersonal grammatical sign is the that this type of meaning is expressed holistically as it were, via modification of the whole. This plausibly has roots in animals' modification of their body shape to express interactive meanings. Examples of this include baring of teeth by dogs, and positioning of the body above or below the body of another, common across many animal species. Perhaps a general principle of this sort is available to the infant (a slightly different manifestation of this might be revealed by the early dyadic engagement mentioned at the beginning of this section) as a handle on acquisition of grammatical relations. I am of course putting this forward as speculation, a highly tentative suggestion, mindful of the fact that it invokes presupposition of yet another type of genetically encoded predisposition. On the other hand, assuming that interpretation of baring of teeth by dogs, along with various other bodily behaviours, are genetically encoded, rather than learnt behaviours, this is not too implausible, and involves genetic encoding far less than does UG. In other words, I am presuming nothing absolutely unique to human beings, and genetic coding of at best a very general predisposition that is implemented in the acquisition of language.

4.2 Grammaticalisation

We now move up to the time-scale of historical time, to hundreds (at most thousands) of years – rather than the decade or so required for full mastery of language – to the emergence of new grammatical structures. I refer of course to grammaticalisation, a process of reinterpretation of existing linguistic signs in-

cluding simple morphemes and complex constructions. Two subtypes are generally identified: reinterpretation of lexical items as grammatical markers; and reinterpretation of what is already grammatical as “more” grammatical.⁸

Perhaps the majority of existing stories focus on the conceptual level, instating metaphor as the primary cognitive process. Thus, according to Givón (1984: 19), metaphor is the essence of grammaticalisation; and even more prominently, according to Heine (2003: 586), grammaticalisation is a metaphorical process involving conceptual transfer from a concrete source domain to a more abstract target domain. The linguistic sign plays virtually no role in grammaticalisation studies, being either studiously ignored or relegated to the periphery. Moreover, linguistic form tends to be accorded a supporting role, being deployed in the specification of contexts to which the process is limited, to revealing the conceptualisations involved in the processes, or to the provision of new material to replace that which is eroded over time and increased usage. As Esa Itkonen (pers.comm.) has aptly expressed it, form is used merely as an excuse to get to conceptual structure.⁹ It has rarely been employed systematically to get a handle on emic semantic structure.

To illustrate the relevance of the linguistic sign, I suggest first an alternative scenario to one well-known story of grammaticalisation of case-markers. Then I outline another less well-known source for case markers wherein relations in conceptual structure plays no apparent role, while the role of the linguistic sign is manifest. Finally, I suggest that careful consideration of the grammaticalisation of *be going to* as a marker of future in English reveals the centrality of the sign.

Heine and Kuteva (2002) identify two major sources of case-markers. The first is other case-markers that become more grammatical – for instance, allative case markers sometimes grammaticalise to markers of the dative; abla-

⁸ In perhaps the bulk of cases the linguist is involved in the highly speculative enterprise of attempting to devise plausible stories of the basis for these reinterpretations from initial state to final state (Itkonen 2004). In practice, however, the linguist often also has to invent (or construct) plausible beginnings for these stories, for which only the endpoint is known.

⁹ “Form” appears in another context, namely in regard to etic form, that is, realisation substance – phonetic and phonological form. Thus, aside from the conceptual bases of grammaticalisation, we have the corresponding tendencies in “form”, such as reduction and fusion. What still remains notable for its absence is the sign.

tive case markers may grammaticalise to ergative markers; comitative markers sometimes grammaticalise to instrumentals. A second source is in lexical items such as body part terms, process verbs, and environmental landmarks.

The metaphorical basis for both of these types of grammaticalisation processes seems clear. Thus, it is easy to construe the ablative to ergative grammaticalisation as metaphorically based on the notion that agents are like sources of events, in the same way as places are sources of motion. According to this picture, the target domain of agentivity is construed according to the source domain of spatial relations. Grammaticalisations such as from lexical 'hand' to marker of ergative are also easily construed in this conceptual manner.

It seems to me that the case for metaphor is better in the second circumstance of lexical item to case-marker than in the first, from marker of one case to marker of another. The presumption that agentivity is really being construed spatially in the grammaticalisation of an ergative marker from an ablative marker can be questioned; so also can the presumption that beneficiaryhood is construed in spatial terms in the grammaticalisation from allative to dative. Plausible as these notions may seem, they are founded on the premise that human cognition is concrete, and can operate only with conceptual (etic) phenomena. That is to say, human beings operate effectively with just the conceptual elements, the meaning substances of Figure 1; they are not given credit for constructing signs, or the ability to operate with the more abstract components of signs. The linguistic sign would thus seem to be no more than the construction of linguists, irrelevant to speakers of the language and their thought processes.

This assumption of the irrelevance of the sign to speakers and cognition can be questioned. In the case of grammaticalisation from ablative to ergative marker, it could be that it is not the spatially construed senses of the ablative that are called up, but rather a more abstract schematic semantics that is not tied to any specific conceptual domain. Let us suppose that we have a language in which Agents are marked by an ergative case-marker, which, due to some historical phonological change in progress is in the process of losing its formal realisation. At some point a demand may emerge for a new ergative marker to fill in the gap left by the disappearing marker. An existing ablative case marker could be called into service at this point. Conceivably it is the abstract schematic semantics of the marker that suits the notion of Agent, and motivates the extension of the ablative to cover the ergative. Assuming our hypothetical language is

like other human languages, it is improbable that the ablative is used to express only spatial relations, and nothing whatever outside of the domain of space. Most likely it is also used to cover temporal beginnings, and perhaps causes. The core meaning of the ablative would then not be spatial, but an abstract configurational sense that admits contextualisations into various conceptual domains. That the same abstract scheme is also more or less consistent with the notion of agentivity could explain the grammaticalisation of the ablative marker to ergative marker. What has happened in this process is that an existing item has extended its range of uses to cover a use that was always consistent with its semantics, but that was “blocked” by the existence of another marker that was specific to this use.

The case just outlined is admittedly speculative. But it is as plausible as the alternative story invoking spatial metaphor, which is ultimately founded on the unproven premise that direction in grammaticalisation is always from more to less concrete. This premise I have questioned elsewhere in relation to comitative markers in some Australian languages where there is reason to believe that the comitative morphemes never had concrete senses (McGregor 2003c). Like Ruhl (1989) I believe that speakers do operate with abstractions, and that semantics of many lexical and grammatical items is much more abstract and schematic than many linguists believe. Moreover, it does not suffer from the difficulty that it is impossible to determine from a plausible situation such as described in the previous paragraph, whether it was based on spatial, rather than temporal or causal metaphor.

Let us now turn to a less well-known source for ergative case-markers, where it is difficult to construe conceptual links of any kind, including metaphor or blending, as a driving force. These are indexicals – determiners, demonstratives, pronominals and the like (McGregor 1989, 2004). Since this is not a widely known source, I begin by outlining some examples.

A particularly clear illustration is provided by Wangkumara (Pama-Nyungan, south west Queensland, Australia), where case-marking of arguments is by means of bound pronouns that are evidently reduced forms of the corresponding free pronouns (Breen 1976). The masculine singular ergative marker is *-(u)lu*, evidently a reduced form of the corresponding free ergative pronoun form *nhulu*; the non-masculine singular ergative is *-(a)ndru*, which corresponds to the free non-masculine ergative pronoun *nhandru*. And in Pantyikali and

Southern Paakantyi dialects of Paakantyi (Pama-Nyungan, Australia) bound forms of two ergative demonstratives, ‘this’ and ‘this here’, can be attached to nouns as ergative markers.

Less certain but still highly plausible examples include the ergative marker *-wanyi* ~ *-nyi* in Garrwa (non-Pama-Nyungan, Australia) a plausible reflex of the free interrogative *wanyi* ‘what, who’ (nominative form). In Jingulu (Mindi, non-Pama-Nyungan, Australia) ergative markers appear to be derived from masculine and feminine third person pronouns (Chadwick 1976: 227): *-nga* on feminine nominals, probably from **ngayi* 3sgF; and *-rni* on masculine nominals, presumably a reflex of **(r)ni* 3sgM. Lastly, in Nyulnyulan languages the ergative forms *-ni* ~ *-na* ~ *-nima* (etc.) are plausible reflexes of proto-Nyulnyulan **nimV* (see further McGregor 2006).

This source of ergative markers is not restricted to Australia. In Kabardian and Ubykh (North-West Caucasian), ergatives *-m* and *-n* can be traced back to the definite article and demonstrative pronouns *m* and *jana* ‘this’ (Kumaxov 1971: 43, 158). Modern Georgian ergative *-ma* ~ *-m*, from Old Georgian *-man*, derives from a third person ergative pronominal (Boeder 1979: 457–458).

Kikusawa (2002: 155) suggests that the most likely source of the proto-Polynesian ergative preposition **e* is a personal noun marker **i* or **ii*. Corston (1996: 61) agrees, and suggests that the ergative preposition *e* in the Oceanic language Roviana derives from a proto-Western Oceanic personal article **e* (Ross 1988: 98–100).

Conceptual bases for this grammaticalisation pathway are not obvious,¹⁰ and it is not clear how metaphor could be invoked as an explanatory mechanism: it is difficult to construe the target domain (agentivity) as modelled according to the source domain (deixis, whether spatial, temporal, or personal). Rather, what is involved is the semioticisation of pragmatic interpretations: what was implicated has come to be coded, the signified of a sign, in the process ousting the previous signified (McGregor 2004). This story, however, makes sense only in relation to language-based symbolic thought, and is only possible if semantics is distinguished from conceptualisations and pragmatics.

¹⁰ One might perhaps point to a conceptual basis in the treatment of marking of grammatical relations as though they are deictic relations. However, this does not take us very far, as it would apply to all case marking and all indexical items, rather than particular case-markers, which are the desired targets here.

The grammaticalisation scenario goes roughly as follows (McGregor 2004 provides more detailed discussion). We begin with a language in which a clausal construction involving an Agent NP in apposition with an indexical element highlights or focuses on the NP, the Agent; this focal sense represents the semantics of the construction. The construction is optional, and used specifically to indicate that the NP is unexpected in the grammatical role. In other words, use of the construction implicates an unexpected Agent NP. This is a reasonable situation since Agents are prototypically expected (a version of Du Bois' given-A constraint – McGregor 1998, 2006). The sense 'Agent' derives from the grammatical role borne by the NP in the construction, and is reinterpreted as a component of the emic semantics. This might accompany loss of earlier means of marking the role – as seems to be the case in Paakantyi, where the original ergative markers have all but disappeared.

According to this scenario, the ergative sense emerged immediately, not gradually: right from the beginning the morpheme was restricted to Agents (in some cases perhaps because of the case-form of the indexical, as in Paakantyi). It was this association with the grammatical role that led to the interpretation that the morpheme marks it.

The focal value, arising from the use of the indexical element, was first associated with the use of the new ergative marker, as seems to be the case in Mongsen Ao (Sino-Tibetan), where use of the ergative seems to focus on the exceptional degree of agentivity of the Agent: excessive volitionality, intentionality, deliberateness, etc. (Coupe 2003: 176). Similarly in Umpithamu (Pama-Nyungan), according to Verstraete (pers.comm., Verstraete 2005), use of the ergative seems to be associated with contrastive focus. Over time, with increasing frequency use this meaning can erode, ultimately leaving no contrast between use and non-use, and just the ergative sense encoded by the now obligatory erstwhile indexical element.

Before reaching this final stage of de-semioticisation of the semiotic system of use of the ergative, and its consequent disappearance, a stage can be reached where use reaches such a high frequency that it represents the norm, and no value is associated with it. But to compensate – and avoid the undesirable situation of unmotivated free variation between use and non-use – the non-use of the morpheme takes on a value. This seems to have happened in Bunuban and Nyulnyulan languages (McGregor 2003b), where the ergative marker is used

around 90% of the time. Its use conveys no information beyond what is conveyed by the morpheme itself. But its non-use conveys a particular meaning, with some wrinkles, that the Agent is expected.

The account of grammaticalisation of ergative case from indexicals illustrates language-based symbolic cognition in three different ways. First, a meaning that is associated with a grammatical construction via restrictions on its contexts of use comes to be encoded by a morpheme in it: pragmatic meaning is reinterpreted as semantic. This process makes no sense outside of a symbolic system constituted signs. Second, what was the encoded meaning of the construction became the meaning encoded by a very different system. It did not immediately disappear, but was hived off to a different semiotic system, one in which usage and/or non-usage of signs constitutes the signifiers (McGregor 2003b). And third, with the passage of time this latter symbolic system wore thin, its component sign, the use of the ergative, becoming denuded of value. But before it dissolved completely, a new system emerged in which symbolic value was attached to the other element in the paradigmatic opposition, non-use of the ergative morpheme. Nowhere along the way do conceptual processes such as metaphor or blending play any significant role.

Other linguists have of course identified grammaticalisation processes that also involve shift from associated pragmatic meaning to encoded semantic meaning. An example is the now standard account of the grammaticalisation of *be going to* as a marker of futurity in modern English. The story begins with a purely motion semantics encoded by *be going to*. In many contexts of use an intentional reading is also available, inferred from the circumstances: *I am going to London* invokes the inference that I intend to go – otherwise why would I bother going? As the construction becomes increasingly frequent, it is used in a wider range of circumstances, with the result that the encoded meaning becomes less prominent than the inferred meaning. It is ultimately used in contexts where physical motion is not involved. What remains is the intentional sense, which replaces motion as the encoded meaning. In turn this encoded meaning weakened and disappeared, leaving just future time specification, as in *It is going to rain*. In contrast to the indexical-to-ergative grammaticalisation just discussed, conceptual structure obviously underlies the successive changes in meaning.

The main point I want to draw out from this example is that the linguistic sign is essential to the story. It can only make sense if pragmatics and semantics are distinguished. But there is another point, albeit one which I will not attempt to elaborate here. It is that linguistic form plays a minimal role: it is there merely as a place-holder, as it were, specifying the lexical form at issue. Notable for its absence is concern with grammatical structure, in particular the grammatical relations relevant to the *be going to* construction at different points of its history. (By contrast, this was crucial to the grammaticalisation story of ergative markers from indexicals, where NPs in apposition reduced to a PP.)

To wind up this discussion of grammaticalisation, an example of meaning-driven change might be cited, in which a morpheme emerges from nothing of symbolic value. This is illustrated by the emergence of the suffixes *-gate* (as in *Irangate*, *Monicagate*, *fornigate*, etc.) and *-oholic* (e.g. *workaholic*, *chocoholic*) in English. These newly emergent suffixes are interesting because each has been factored out from a single word, rather than from repeated patterns, as seems to be normally the case. They must be understood in terms of emergence of the signifier-signified pairings, form and semantics emerging simultaneously. This is apparently driven by semantic gaps in English arising from social change as the media and general public become increasingly concerned with political intrigue and scandals, and personal obsessions.

5 Conclusions

In most general terms this paper is a plea for cognitive linguistics, for linguistics sensitive to human cognition, albeit cognition contextualised in its social (cultural, interpersonal) and neurological arenas. This needs to be informed by more than plausible-sounding connections between conceptual structure/processing and linguistic substance, as has typified cognitive approaches to grammar – regrettably including the present paper. The need is manifest for cross-disciplinary programs of research involving neurological and psychological investigations, cognitive linguistics, cognitive archaeology, anthropology, and other disciplines.

I have been concerned for a number of years with instating the sign in a central place in grammar (e.g. McGregor 1997). It is my contention that in much of grammar form and function are mutually defining, and give rise to the grammatical sign. This draws attention to two major problems with recent grammatical theories. On the one hand, formal grammars have elaborated formal algebraic structures with little apparent gains to the understanding of why they should exist, and how they might express meaning. Functional grammars (including CG) have tended to be happy with either no formal components to their proposals, or the first formal analysis that comes to mind. They have missed the opportunity of developing appropriate descriptions of the grammatical forms, apparently sharing the view with formal linguistics that the links between signifier and signified are effectively unconstrained – in principle arbitrary. As elaborated in §2.1, I do not believe this degree of arbitrariness is available with grammatical relations.

In this paper I have tried to make a beginning on developing a cognitive component for a semiotically based grammatical theory. Along with CG and most functionally oriented linguistic theories, I take the view that language processing relies largely on general-purpose mental mechanisms shared with other cognitive processes, and with other species. Language is special, but not all that special, as Michael Tomasello has said.

There is one crucial exception: symbolic thought. True, it is a general purpose cognitive mechanism. But it seems not to be shared with other species, though it may well have been shared by other now extinct hominids. If this is correct, symbolic thought could be what distinguishes us from other animals, not language. Indeed, I have suggested (McGregor 2005) that we human beings were without fully modern languages – showing all of the hallmarks of modern languages – for a longer time than we have possessed it. But we have always been the obsessively symbolic species.

Even if we are biologically endowed for symbolic thought, it takes time to develop in the child (like walking). Intentionality-reading plays a crucial role in its developmental emergence: understanding communicative intention via monitoring the intentional states of others towards the self. The role of intentionality in linguistics has not been adequately appreciated, and has too often been swept under the carpet, apparently because of the difficulties inherent in imputing intentionality. It is high time that this situation was remedied.

Symbolic thought may well permeate human cognition. But I have suggested that it does not represent a unitary phenomenon, and here language emerges as somewhat separate. The linguistic sign is a special type of symbol, evoking a special type of symbolic thought. The grammatical sign is even more peculiar. Neither, in my view, marks language as an entirely separate phenomenon, a cognitive module on its own; but they do mark it as a special achievement, involving as it does a special combination of cognitive processes.

I conclude with the observation that indexes lie within the capabilities of many animal species; these include simple stimulus-response associations. But indexical signs are more difficult to appreciate, and the available evidence seems to suggest that understanding of marking relations in grammar may be a peculiarity of human beings. I am aware of no compelling evidence from studies of non-human primates that they use or comprehend grammatical markers. Chimpanzees seem to be limited to expectations of ensuing behaviour or events that they can associate with differences in forms. Marking relations cannot be learnt in such a stimulus-response paradigm.

References

- Boeder, Winfried 1979. Ergative syntax in language change: the South Caucasian languages. Planck, Frans (ed.) *Ergativity. Towards a theory of grammatical relations*. London, Academic Press, 435–480.
- Breen, J. Gavan 1976. Wangkumara. Dixon, Robert M.W. (ed.) *Grammatical categories in Australian languages*. Canberra, Australian Institute of Aboriginal Studies, 336–339.
- Byrnit, Jill 2005. *Primate theory of mind: a comparative psychological analysis*. PhD thesis, University of Aarhus.
- Chadwick, Niel 1976. Ergative, locative and instrumental suffixes in Djingili. Dixon, Robert M.W. (ed.) *Grammatical categories in Australian languages*. Canberra, Australian Institute of Aboriginal Studies, 390–396.
- Comrie, Bernard 2003. On explaining language universals. Tomasello, Michael (ed.) *The new psychology of language: cognitive and functional approaches to language structure. Volume 2*. Mahwah NJ and London, Lawrence Erlbaum, 195–209.

-
- Corston, S.H. 1996. *Ergativity in Roviana, Solomon Islands*. Canberra, Pacific Linguistics.
- Coupe, Alexander Robertson 2003. *The Mongsen dialect of Ao: a language of Nagaland*. PhD thesis, La Trobe University.
- Davidoff, Jules 1991. *Cognition through color*. Cambridge M.A., MIT Press.
- DeLoache, Judy S. 2004. Becoming symbol-minded. *Trends in Cognitive Sciences* 8, 66–70.
- DeLoache, Judy S. 2005. Mindful of symbols. *Scientific American* 293, 60–65.
- Du Bois, John W. 2003. Discourse and grammar. Tomasello, Michael (ed.) *The new psychology of language: cognitive and functional approaches to language structure*. Volume 2. Mahwah NJ and London, Lawrence Erlbaum, 47–87.
- Ellis, J. 1966. On contextual meaning. Bazell, C., Catford, J., Halliday, M.A.K. & Robins, R. (eds.) *In memory of J.R. Firth*. London, Longman, 79–95.
- Fauconnier, Gilles & Turner, Mark 2002. *The way we think: conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York, Basic Books.
- Givón, Talmy 1984. *Syntax: a functional-typological introduction*. Volume 1. Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins.
- Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions: a construction grammar approach to argument structure*. Chicago and London, University of Chicago Press.
- Grice, Paul 1989. *Studies in the way of words*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Haas, William 1954. On defining linguistic units. *Transactions of the Philological Society*, 54–84.
- Halliday, Michael A.K. 1985. *An introduction to functional grammar*. London, Edward Arnold.
- Heine, Bernd 2003. Grammaticalization. Joseph, Brian D. & Janda, Richard D. (eds.) *The handbook of historical linguistics*. Oxford, Blackwell, 575–601.
- Heine, Bernd & Kuteva, Tania 2002. *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hjelmslev, Louis 1961. *Prolegomena to a theory of language*. Translated by Whitfield, F.J. Madison, Wisconsin, University of Wisconsin Press.
- Hobson, Peter 2004. *The cradle of thought: exploring the origins of thinking*. London, Pan Books.
- Itkonen, Esa 2002. Grammaticalization as an analogue of hypothetico-deductive thinking. Wischer, Ilse & Diewald, Gabrielle (eds.) *New reflections on grammaticalization*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 413–424.
- Itkonen, Esa 2004. Typological explanation and iconicity. *Logos and language: Journal of General Linguistics and Language Theory* V, 21–33.

-
- Jakobson, Roman 1936. Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre, Gesamtbedeutungen der russischen Kasus. *Travaux du cercle linguistique de Prague* VI, 240–288.
- Jakobson, Roman 1990. *On language*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Kikusawa, Ritsuko 2002. *Proto central Pacific ergativity: its reconstruction and development in the Fijian, Rotuman and Polynesian languages*. Canberra, Pacific Linguistics.
- Kumaxov, Muxadin 1971. *Slovoizmenenie adygskich jazykov [Inflectional system of the Adygh languages]*. Moscow, Nauka.
- Labov, William 1972. *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Langacker, Ronald W. 1990. *Concept, image, and symbol: the cognitive basis of grammar*. Berlin and New York, Mouton de Gruyter.
- Langacker, Ronald W. 1999. *Grammar and conceptualization*. Berlin and New York, Mouton de Gruyter.
- Levinson, Stephen C. 2000. *Presumptive meanings: the theory of generalized conversational implicature*. Cambridge, Massachusetts and London, The MIT Press.
- Lockwood, David G. 2002. *Syntactic analysis and description: a constructional approach*. London and New York, Continuum.
- Matthews, Peter H. 1995. Syntax, semantics, pragmatics. Palmer, Frank R. (ed.) *Grammar and meaning: essays in honour of Sir John Lyons*. Cambridge, Cambridge University Press, 48–60.
- McGregor, William B. 1989. Discourse basis of ergative marking in Gooniyandi. *La Trobe University Working Papers in Linguistics* 2, 127–158.
- McGregor, William B. 1997. *Semiotic grammar*. Oxford, Clarendon Press.
- McGregor, William B. 1998. “Optional” ergative marking in Gooniyandi revisited: implications to the theory of marking. *Leuvense Bijdragen* 87, 491–534.
- McGregor, William B. 2003a. A fundamental misconception of modern linguistics. *Acta Linguistica Hafniensia* 35, 39–64.
- McGregor, William Bb. 2003. Semantics and pragmatics of ergative marking in Kimberley languages (and beyond). Unpublished paper, Aarhus University.
- McGregor, William B. 2003c. Verbal uses of comitative markers in Australian languages. Unpublished paper, Aarhus University.
- McGregor, William B. 2004. Indexicals as sources of case markers. Unpublished paper, Aarhus University.
- McGregor, William B. 2005. The origins and evolution of fully modern human language. Unpublished paper, Aarhus University.
- McGregor, William B. 2006. Focal and optional ergative marking in Warrwa (Kimberley, Western Australia). *Lingua* 116, 393–423.

-
- Roberson, Debi, Davidoff, Jules, Davies, Ian R.L. & Shapiro, Laura R. 2005. Color categories: evidence for the cultural relativity hypothesis. *Cognitive Psychology* 50, 378–411.
- Ross, Malcolm D. 1988. *Proto Oceanic and the Austronesian languages of Western Melanesia*. Canberra, Pacific Linguistics.
- Ruhl, C. 1989. *On monosemy: a study in linguistic semantics*. Albany, State University of New York Press.
- Saussure, Ferdinand de 1959/1974. *Course in general linguistics*. Translated by Baskin, W. Glasgow, Collins.
- Shaumyan, Sebastian 1987. *A semiotic theory of language*. Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press.
- Tomasello, Michael 1999. *The cultural origins of human cognition*. Cambridge Massachusetts, Harvard University Press.
- Tomasello, Michael 2002. The emergence of grammar in early child language. Givón, Talmy & Malle, Bertram F. (eds.) *The evolution of language out of pre-language*. Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins, 309–328.
- Tomasello, Michael 2003. *Constructing a language: a usage-based theory of language acquisition*. Cambridge Massachusetts and London, Harvard University Press.
- Tomasello, Michael, Call, J. & Gluckman, A. 1997. The comprehension of novel communicative signs by apes and human children. *Child Development* 68, 1067–1081.
- Verstraete, Jean-Christophe 2005. Optional ergative marking in Umpithamu. Seminar presented in Workshop in Optional Ergativity, Aarhus University, May 2005.
- Vygotsky, L. 1978. *Mind and society: the development of higher psychological processes*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Waugh, Linda 1975. A semantic analysis of the French tense system. *Orbis* 24, 436–485.
- Wierzbicka, Anna 1988. *The semantics of grammar*. Amsterdam, John Benjamins.

What can cognitive linguistics learn from typological linguistics?

Esa Itkonen

Mottos:

“[There are] two temptations that dog the interpretative tasks: **failure of empathy**, the ‘classical’ error, too readily assuming a single norm, often our own, by which to judge diversity; and **failure of identity**, the ‘romantic’ response to diversity, giving one’s heart too wholly or readily to another way of life, substituting its norm (real or imagined) to our own” (Hymes 1964: xxv).

“The central issue here concerns the role of **normativity** in linguistic data. I do not think that the importance of this concept has yet been grasped in current theoretical linguistics. As long as this continues to be the case, no adequate understanding of the metascientific status of linguistics can, in my opinion, be reached” (Itkonen 1978: vi).

1) **Historiographical remarks:** a) Having finally been able to read Paul 1880, thanks to the English translation, Tom Givón made the following (slightly exaggerated) remark in Turku, August 2003: “After Paul [1880], there has not only been lack of progress, but actual retrogression in TYP.” b) In 1816, repeating a claim made earlier (i.e. 1786) by John Horne Tooke, Franz Bopp claimed that

linguistic change is, essentially, a process whereby lexical elements develop into such grammatical elements as affixes; and in 1982 Christian Lehmann astounded the linguistic world by rediscovering the same fact and calling it ‘grammaticalization’, in agreement with Meillet 1912, who was — wrongly — thought to be the only predecessor in this domain. c) Dominiek Sandra claimed in 1998 that “it was indeed Chomsky who introduced the concept of ‘mind’ into the study of language” (p. 362). No, the concept of mind was introduced into the study of language by Plato, it has remained there ever since (cf. Itkonen 1991). Fortunately, some (but still much too few) representatives of COG/TYP possess a better historical sense; see e.g. Sinha (1988) on Marx, Vygotsky, Mead, Piaget, Bruner.

2) TYP is ‘larger’ than COG: There is reason to suspect that people like Jackendoff, Lakoff, Langacker, and Talmy too (apart from ‘lexicalization patterns’) are just describing semantics of English or — assuming semantics to be shared by all languages — ‘semantics-through-English’. By displaying the variation in actual cross-linguistic evidence, including infrequent and otherwise ‘exotic’ phenomena, TYP shows the **whole range** of what verbal behavior **can** be (‘ab esse ad posse’):

a) In the early 20th century Boas and Sapir liked to bring out the semantic profile of American Indian languages by displaying “what notions are included along with the main content” (Sapir & Swadesh 1946), i.e. displaying the grammatical meanings that are encoded together with the lexical meaning (cf. Aristotle’s *prossēmainein* vs. *sēmmainein* distinction); e.g. nouns may or may not encode number, gender, animacy, case, visibility, proximity, in addition to which the encoding may be more or less evenly distributed over nouns and verbs (which brings in shape/consistency). Today e.g. Croft and Haspelmath are making the same point with notions like ‘cognitive space’ and ‘semantic map’; but it is far from clear whether, as they assume, the semantic maps of particular languages always constitute an implicational scale.

b) TYP can check COG speculations based on too limited data. The most dramatic example: Levinson (2003) and his research group have discovered how wide-spread the ‘absolute framework’ is among the world’s languages; cf. also McGregor’s (2002) discovery that classifiers / class markers need not be restricted to nouns.

3) **Typological explanations = Empathy.** This crucial notion may be illustrated by the following standard examples (cf. Itkonen 2005a: Ch. XI): Mithun (1988) on why there are, cross-linguistically, so few instances of N-and-N, and Paul (1880/1920) on how the German demonstrative pronoun *das* became grammaticalized into the conjunction *dass*. **Explaining** these facts requires assuming that speakers have performed such cognitive processes as **introducing** (names of) new referents into the discourse, **re-identifying** these referents, **re-analyzing** linguistic expressions, extending their uses, etc. Such **processes** are grasped by means of **empathy**, i.e. the ability to **re-enact** those processes (to use Collingwood's 1946 term). When fully explicated, empathy turns out to be identical with **rational** (= means-to-end) **explanation** (cf. Itkonen 1983). As argued in Itkonen (2004), the preceding account is confirmed by Croft's (2003) view of typological explanations: Implicational universals are clearly not enough (as was already claimed by Itkonen 1998); therefore '**deeper** explanations' are needed; and, on closer inspection, these turn out to be based on such **empathy**-based notions as "cultural expectedness or salience" (op. cit., pp. 115–116), "high salience or topicality" (pp. 178–179), and "cognitive salience" (pp. 181–183), apart from two cases (p. 74, 137) which, on closer inspection, turn out to be instances of **iconicity**.

The lesson to be learned is that once TYP data have revealed the existence of empathy, it is easier to see that it exists in COG data as well. Talmy (2000), for instance has learned this lesson, witness his reference to the addressee "adopting the internal perspective of the communicator" (p. 337); and the whole chapter 6 (= 'Communicative goals and means') of Talmy (2000) can be regarded as just one sustained application of rational explanation as expounded in Itkonen (1983). Since empathy means making **conscious** those cognitive processes that maintain and change linguistic structures, it also reveals the **dependence of language on consciousness** (cf. Zlatev, forthcoming).

4) **Psychological reality.** In the 70's, generative linguistics was widely criticized for assuming that intuition-based (linguistic) descriptions are – automatically – also psychologically real (for documentation, cf. Itkonen 2003b: Appendix 1). In the late 90's, this debate was revived in several issues of *Cognitive Linguistics*. For instance, Croft (1998) and Sandra (1998) argued that linguists (as opposed to psycholinguists) have nothing, or very little, to say about the mind, Sandra being in this respect more pessimistic than Croft. (This makes

one wonder why they still speak about **cognitive** linguistics as a type of linguistics that is being practiced by people with no training in psychology. A possible answer is suggested by Langacker's account of why he changed 'space grammar' into 'cognitive grammar': greater visibility and better funding.) The consensus, expressed e.g. in Miller and Johnson-Laird (1976), has been that linguists can legitimately speak about mental **structures**, but not about mental processes. Or, as Sandra (1998: 364) puts it: "As far as language processing is concerned, linguists have nothing to say, and I know of no linguist who has tried to do so."

What has TYP to offer in this regard? a) A phenomenon that is seen to recur in cross-linguistic data has a *prima facie* right to be considered psychologically real even in the absence of any experimental psycholinguistic research, and it is meaningful to look for it also in languages where its existence is not immediately evident. Example: alienable vs. inalienable possession. Cf. already Boas (1964 [1911]: 21): "the occurrence of the most fundamental grammatical concepts in all languages must be considered as proof of fundamental psychological processes".

b) If we enlarge the customary meaning of 'language processing' just a little bit, we see that, all along, TYP has offered quite a lot of plausible language-related **cognitive processes**, i.e. processes accessible to **introspection** (in my own case) and **empathy** (in the cases of others); just think of the process of grammaticalization with its two subprocesses of (abductive) reanalysis and (analogical) extension (cf. Itkonen 2002a). Moreover, the very notion of **rational explanation** is based on a **process**, namely **choosing** (in the first place, unconsciously) the means once the goal has been set. The same goes for 'dynamic **analogy**' whose existence in language acquisition, sentence production and linguistic change has always been accepted (in deeds if not in words; cf. Itkonen 2005b). The process nature of TYP has also been emphasized by Bybee and Givón in two talks in 2002 (= 'Mechanisms of change as the true universals' and 'The diachronic underpinnings of language universals'), and it enables us to understand, hopefully better than before, the nature of those (introspection-based processes) that COG has to offer, e.g. 'apparent motion' and 'windowing of attention'. In fact, Talmy (2000a, b) can be seen as a massive refutation of Croft (1998) & Sandra (1998).

5) **Language = Interaction**. Hegel, Marx & Engels, Mead, Vygotsky, Wittgenstein, and others have argued that knowledge is primarily **social** or **inter-**

actional, and so is also language: “Mind arises through communication by a conversation of gestures in a social process or context of experience – not communication through mind”, as Mead put it in 1934. The same point has been made in Itkonen (1975, 1978, etc), in a critique of generative linguistics, and more generally, of ‘Cartesian epistemology’, by using Wittgenstein’s private-language argument. This Wittgenstein-inspired criticism was later made famous by Kripke (1981).

“The dialogical nature of the language **system** can be shown as follows. It is quite customary that in a conversation one speaker begins a sentence and another finishes it. This kind of cooperation would not be possible if both speakers did not share the notion of the same sentence structure. And sentence **structures** are primarily units of the language system” (Itkonen 2001: 6; translated from Finnish). The social, minimally dialogical nature of language can be, and has been, strictly formalized in Paul Lorenzen’s (1978 [1961], etc) **dialogical** or **game-theoretic logic** (cf. Itkonen 2003a: Ch. IV). John DuBois has been developing the notion of ‘dialogical syntax’ (where the structures used by two conversants converge), but he readily accepted my suggestion that what we have here is really a case of *syntactic empathy* (at a talk given at the Language-Culture-Mind conference, Portsmouth, July 2004).

What has TYP to offer? Perhaps the most large-scale instance of **linguistic interaction** is that which constitutes **linguistic change**, namely the interaction between (psychological) **innovation** and (social) **acceptance** (cf. Itkonen 1984). Structurally, these two processes (*sic!*) are analogous to the two main components of (scientific change as propelled by) the hypothetico-deductive thinking, namely prediction and confirmation (cf. Itkonen 2002a).

7) **Norms & intuition vs. (normative) behavior & observation.** The notion of empathy argues against the most recent wave of reductionism in linguistics. Today, Jackendoff (2002) denies not just the intentional, but even the symbolic nature of language, and Lakoff & Johnson concur, in claiming to “avoid the notion of representation as much as possible”. While the representatives of this new cognitivism/mentalism claim to replace mind by (grey) matter, they as a matter of fact practice linguistics in just the same way as it was practiced by Pānini, Tolkaappiyanaar, Sābawaihi, Apollonios Dyskolos, etc (cf. Itkonen 1991, 2000), i.e. by means of primary reliance on intuition/elicitation. Therefore Talmy (2000) is closer to the mark when he claims that “meaning is located in

conscious experience”. This is right, supposing that ‘located in’ is replaced by ‘accessible to’. Meaning (and language more generally) is shared by the speakers, or is “common property of many” (as Frege once put it), which is possible only insofar as it is governed by intersubjectively binding **rules/norms**. If people (in particular, linguists) were unable to become conscious of such rules/norms, there would be no linguistics of any kind, not even neurolinguistics.

Reference grammars constitute the data for large-scale TYP research, and it is simply a fact that, in general, they make use neither of corpora nor of statistics (cf. Itkonen 2005a), which means that – just like COG – they primarily rely on intuition/elicitation. The situation is different in (observational) sociolinguistics and in (experimental) psycholinguistics, both of which must use statistical description concerned with actual spatio-temporal occurrences (cf. Itkonen 1977, 1980, 1983: 6.1–2, 2003a: Chap. XVI). – In sum, linguistics is not a monolithic whole, but rather constitutes a system of interconnected subdisciplines each of which has its own type of data and a method suited to it (for an overview, cf. Itkonen 2002b).

REFERENCES

- Boas, Franz 1964 [1911]. Linguistics and ethnology. In Hymes, Dell (ed.) *Language in culture and society*. New York: Harper & Row.
- Collingwood, R.G. 1946. *The idea of history*. Oxford: Clarendon Press.
- Croft, William 1998. *Linguistic evidence and mental representations*. Cognitive Linguistics.
- Croft, William 2003. *Typology and universals*, 2nd ed. Cambridge UP.
- Hymes, Dell (ed.) 1964. *Language in culture and society*. New York: Harper & Row.
- Itkonen, Esa 1975. ‘Transformational grammar and the philosophy of science’. In E.F.K. Koerner (ed.) *The transformational-generative paradigm and modern linguistic theory*. Amsterdam: Benjamins.
- Itkonen, Esa 1977. ‘The relation between grammar and sociolinguistics’. *Forum Linguisticum*.
- Itkonen, Esa 1978. *Grammatical theory and metascience*. Amsterdam: Benjamins.

-
- Itkonen, Esa 1980. 'Qualitative vs. quantitative analysis in linguistics'. In T.A. Perry (ed.) *Evidence and argumentation in linguistics*. Berlin: deGruyter.
- Itkonen, Esa 1983. *Causality in linguistic theory*. London: Croom Helm.
- Itkonen, Esa 1984. 'On the 'rationalist' conception of linguistic change'. *Diachronica*.
- Itkonen, Esa 1991. *Universal history of linguistics: India, China, Arabia, Europe*. Amsterdam: Benjamins.
- Itkonen, Esa 1998. 'Concerning the status of implicational universals'. *Sprachtypologie und Universalienforschung*.
- Itkonen, Esa 2000. *Tolkaappiyam*
- Itkonen, Esa 2001. *Maailman kielten erilaisuus ja samuus* [= 'The diversity and the unity of the world's languages'], 2nd ed. University of Turku: Publications in General Linguistics 4.
- Itkonen, Esa 2002a. 'Grammaticalization as an analogue of hypothetico-deductive thinking'. In I. Wischer & G. Diewald (eds.) *New thoughts on grammaticalization*. Amsterdam: Benjamins.
- Itkonen, Esa 2002b. 'Linguistics as a system of distinct types of ontology-cum-methodology'. In P. Gärdenfors et al. (eds.) *In the scope of logic, methodology, and philosophy of science*. Vol II of the 11th International Congress of Logic, Methodology, and Philosophy of Science, Cracow, August 1999. Dordrecht: Kluwer.
- Itkonen, Esa 2003a. *Methods of formalization beside and inside both autonomous and non-autonomous linguistics*. University of Turku: Publications in General Linguistics 6.
- Itkonen, Esa 2003b. *What is language? A study in the philosophy of linguistics*. University of Turku: Publications in general Linguistics 8.
- Itkonen, Esa 2004. 'Typological explanation and iconicity'. *Logos and Language*.
- Itkonen, Esa 2005a. *Ten non-European languages: An aid to the typologist*. University of Turku: Publications in General Linguistics 9.
- Itkonen, Esa 2005b. *Analogy as structure and process: Approaches in linguistics, cognitive psychology, and philosophy of science*. Amsterdam: Benjamins.
- Jackendoff, Ray 2002. *Foundations of language*. Oxford UP.
- Kripke, Saul 1981. *Wittgenstein on rules and private language*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Levinson, Steven 2003. *Space in language and in cognition*. Cambridge UP.
- Lorenzen, Paul 1978 [1961]. 'Ein dialogisches Konstruktivitätskriterium'. In K. Lorenzen & K. Lorenz. *Dialogische Logik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- McGregor, William 2002. *Verb classification in Australian languages*. Berlin: deGruyter.
- Mead, George Herbert 1934. *Mind, self, and society*. Chicago University Press.

-
- Miller, George & Philip Johnson-Laird 1976. *Language and perception*. Cambridge UP.
- Mithun, Marianne. 1988. 'The grammaticization of coordination'. In J. Haiman & S. Thompson (eds.) *Clause combining in grammar and discourse*. Amsterdam: Benjamins.
- Paul, Hermann 1975 [1880]. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen: Niemeyer.
- Sandra, Dominiek 1998. 'What linguists can and can't tell you about the human mind: A reply to Croft'. *Cognitive Linguistics*.
- Sapir, Edward & Morris Swadesh 1964 [1946]. 'American Indian grammatical categories'. In Hymes, Dell (ed.) *Language in culture and society*. New York: Harper & Row.
- Sinha, Chris 1988. *Language and representation*. London: Harvester.
- Talmy, Leonard 2000a,b. *Towards a cognitive semantics*, Vol. I–II. The MIT Press.
- Zlatev, Jordan (forthcoming). 'Language, embodiment, and mimesis'. In T. Ziemke et al. (eds.) *Body, language, and mind*, Vol I. Berlin: deGruyter.

Kielen muutoksen evolutionäärisistä teorioista

Mikko Laasanen

Viime vuosina on yhä suosittumaksi noussut suuntaus, jossa kielen muutoksen selittämiseen ja kuvaukseen sovelletaan evoluutioteorian selitysmetodeja. Vahvimmin tämä suuntaus näkyy biologisen evoluution ja kielen muutoksen välisten analogioiden etsimisessä ja hyödyntämisessä. Useimmiten nämä analogiat perustetaan innovoinnin ja mutaation sekä innovaatioiden leviämisen ja luonnonvalinnan välille. Tällöin yhdistäviksi tekijöiksi nostetaan diakronia ja adaptaatio. Tässä artikkelissa tavoitteenani on osoittaa, että kielen muutoksen ja biologisen evoluution välinen suhde ei ole niin yksinkertainen kuin tämänhetkisestä evolutionääris-kielitieteellisestä kirjallisuudesta voisi ensinäkemältä päätellä. Tämän lisäksi haluan näyttää, että biologistisen näkökulman lisääminen funktionaalis-typologiseen lähestymistapaan ei tuota merkittävää hyötyä.

1 Johdanto

Funktionaalisia selityksiä on useaan otteeseen kritisoitu kielitieteellisessä kirjallisuudessa siitä, että ne ovat riittämättömiä selittämään kielen muutosta. Ehkä suosituin esimerkki tästä on Lass (1980), jonka mukaan funktionaaliset selitykset ovat post hoc ja ei-ennustavia. Tässä valossa evoluutioteorian eheimät selitysmetodit saattavat vaikuttaa huokuttelevilta. Näin ajattelevat esimerkiksi Martin Haspelmath (1999) ja Simon Kirby (1999). Haspelmathin mielestä hyödyllisiä asioita kielessä ei voida riittävästi selittää niiden hyödyllisyydellä (1999: 188), vaan kyseessä on teleologinen harha. Kirby taas painottaa, että

funktionaaliset selitykset eivät kykene selittämään, miksi universaalit sopivat niin hyvin tehtäväänsä (1999: 19). Näiden ongelmien ratkaisemiseksi he olemmat turvautuvat biologiseen evoluutioteoriaan. On huomattava, että Kirby ja Haspelmath eivät suinkaan ole ainoita, joiden lähestymistavassa on vahva biologistinen ote. Samankaltaisia biologis-väritteisiä ajatuksia ovat esittäneet myös Croft (2000), Givón (2002) ja jossain määrin myös Nettle (1998). Haspelmathin ja Kirbyn kirjoituksissa biologistinen ote on kuitenkin kaikkein vahvimmillaan, joten keskityn käsittelemään heidän teorioitaan.

Käyn Haspelmathin ja Kirbyn teoriat läpi ainoastaan niiltä osin kuin on tässä yhteydessä tarpeellista. Teorioiden yksityiskohtaisempi käsittely löytyy pro gradu -tutkielmastani vuodelta 2004.

2 Biologistisesta näkökulmasta ja kielen muutoksesta

2.1 Martin Haspelmathin diakronisen adaptaation teoriasta

Haspelmathin (1999) mukaan funktionaaliset selitykset ovat riittämättömiä selittämään kielen muutosta, koska hyödyllisiä asioita kielessä ei voida selittää niiden hyödyllisyydellä (teleologinen harha). Tämän ongelman ratkaisemiseksi Haspelmath haluaa rinnastaa biologisen adaptaation kielelliseen adaptaatioon. Samalla tavoin kuin joillain organismeilla on selviytymistä edistäviä proteiineja (esim. arktisten alueiden kalojen jäätymistä estävät proteiinit), voidaan kieliopillisten rakenteiden sanoa olevan adaptiivisia: ne mukautuvat puhujien tarpeisiin. Yhdistävänä tekijänä on aika. Alla näemme funktionaalisen väittämän (1) ja sitä vastaavan kausaalisen väittämän (2):

- (1) Giraffes have long necks **in order** to be able to feed on the leaves of high tree (1999: 189).
- (2) At some earlier time, there was genetic variation: There were giraffes with somewhat longer necks and giraffes with somewhat shorter necks. **Because** giraffes with somewhat longer necks had the additional food source of high trees, they had greater reproductive success. **Therefo-**

re the long-neck gene spread throughout the whole population. (1999: 189–190.)

Haspelmathin mukaan esimerkin (1) mukaiset funktionaaliset väittämät ovat biologiassa hyväksytyjä, koska jokainen tietää, miten ne käännetään puhtaasti kausaaliseksi väittämiksi (2). Samalla tavoin voimme Haspelmathin mukaan toimia kielitieteessä. Tällöin funktionaalinen väite (3) tulee kääntää kausaaliseksi ja sitä kautta hyväksyttäväksi väittämäksi (4).

- (3) In cat-s [kæts], the suffix consonant is voiceless **in order to** satisfy the SAMEVOICE constraint (1999:190).
- (4) At some earlier time, there was structural variation: The suffix -s could be pronounced [z] or [s]. **Because** [kæts] required less production effort than [kætz], speakers chose it increasingly often (in order to save production energy). After some time, the form [kæts] had become very frequent and **therefore** was reanalyzed as obligatory, while [kætz] was no longer acquired and dropped out of the language. (1999: 190.)

Haspelmathin kehittelemä diakronisen adaptaation teoria antaa ymmärtää, että tukeutumalla biologiseen evoluutioteoriaan, voimme välttää funktionaalisia selityksiä vastaan kohdistetun kritiikin ja näin luoda uusi, riittävä selitysmalli kielen muutokselle. Haspelmathin teorian todellinen luonne saadaan kuitenkin helposti selville tarkastelemalla lähemmin väitteitä (3) ja (4). Kuten yltä käy ilmi, muutos kausaaliseksi väittämäksi (4) sisältää välivaiheen, jossa formaalinen rajoitus SAMEVOICE muunnetaan käyttäjäoptimaaliseksi (=funktionaaliseksi) rajoitukseksi. Täten saamme väitteet (5) ja (6):

- (5) SAMEVOICE: Sequences of obstruents within a syllable must agree for voicing (1999: 185; alkujaan Gussenhoven & Jacobs 1998: 48).
- (6) Obstruent sequences with different phonation types are difficult to pronounce because the phonation is impeded by the obstruent occlusion (1999: 185).

Yhdistämällä väitteet (3) ja (6) saamme lauseen (7):

- (7) In cat-s [kæts], the suffix consonant is voiceless, because obstruent sequences with different phonation types are difficult to pronounce because the phonation is impeded by the obstruent occlusion.

Haspelmathin adaptiivinen selitys on:

- (4) At some earlier time, there was structural variation: The suffix -s could be pronounced [z] or [s]. **Because** [kæts] required less production effort than [kætz], speakers chose it increasingly often (in order to save production energy). After some time, the form [kæts] had become very frequent and **therefore** was reanalyzed as obligatory, while [kætz] was no longer acquired and dropped out of the language. (1999: 190.)

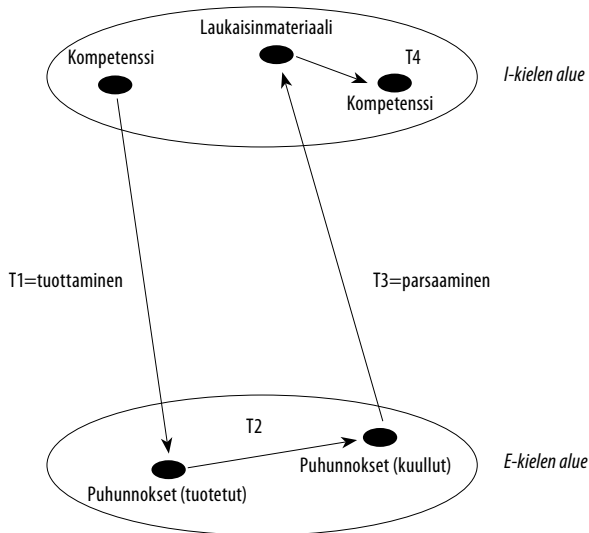
Haspelmathin adaptiivinen selitys (4) eroaa funktionaalisesta selityksestä (7) siinä, että se sisältää diakronisen osion (*at some earlier time*), alkutilanteen kilpailevien varianttien muodossa ([z] or [s]), vetoomuksen rationaalisuuteen (*production energy*) sekä osoituksen *juurtumisesta*. Mikään (funktionaalinen) selitys ei kuitenkaan väitä, että kielen muutos olisi välitön tai että se tapahtuisi ilman kilpailevia varianteja. Rationaalisuutta Haspelmath ei perustele, vaan pitää sitä päivänselvänä: ”That speakers use more user-friendly structures more often than less-friendly ones can easily be derived from unchallenged common-sense knowledge about human nature” (1999: 191). Juurtuminen palautuu aina Langackeriin (1983). Mitä Haspelmathin diakronisen adaptaation teoria ja tukeutuminen biologiseen evoluutioteoriaan sitten tuo lisää jo tiedettyyn? Vastaus on yksinkertainen: ei mitään. Biologisen näkökulman lisääminen ei muuta itse asiaa. Täten se jääkin ainoastaan jonkinlaiseksi koristeeksi, tai kuten Wurzel asian ilmaisee:

This all (to put it carefully) could at least be read if new insights are presented here that are only possible on the foundation of a biological paradigm. We know that this it not the case. (...) the notion of a biological paradigm is (...) in the best case in my opinion nothing more than decorative padding. (1999: 249–250.)

2.2 Simon Kirbyn kielen muutoksen teoriasta

Kirbyn (1999) ajattelussa mielenkiintoisinta kielen universaaleissa on niiden sopevuus niiden tehtävään (*Puzzle of Fit*¹). Tämän ongelman ratkaisemiseksi hän haluaa rinnastaa kielellisen valinnan luonnonvalintaan. Biologisessa evoluutiossa luonnonvalinta toimii valintamekanismina, joka karsii heikoimmat yksilöt pois. Kielessä vastaava valintamekanismi olisi Kirbyn mukaan parserin suorittama kielellinen valinta. Tämä kielellinen valinta tapahtuu kielenomaksumisessa, jolloin parseri suodattaa käsittelemättömästä kielellisestä materiaalista lapsen kompetenssin muodostavan laukaisinmateriaalin. Tämä näkyy kuviossa 1 alla.

KUVIO 1. Kirbyn näkemys kielen muutoksesta kielenkäytön ja kielenomaksumisen kehässä (kuvio alkujaan Lewontin 1974).

¹ Alkujaan Cziko (1995).

On huomattava, että Kirbyn teoriassa kielen rationaalisuutta pitää yllä ainoastaan kielellinen valinta. Tämä tarkoittaa sitä, että kielenomaksujan parserissa täytyy olla synnynnäiset mekanismit tai parametrit, jotta kielen suodattaminen olisi mahdollista. Tilanteen mielenkiintoisuutta lisää se, että Kirbyn mukaan kielenomaksumislaite on itse kehittynyt kielen nopeamman ja tehokkaamman oppimisen mahdollistamiseksi (1998: 360). Toisin sanoen funktionaalit paineet vaikuttavat sekä kielen että kielenomaksumislaitteen rakenteeseen ja ominaisuuksiin. Kirbyn päätelmä on kuitenkin sikäli erikoinen, että hän perustaa sen ainoastaan tietokonesimulaation pohjalta tehdyn ennusteen epäonnistumiseen (1999: 102–109). Tässä kohdin täytyy ottaa huomioon kaksi seikkaa. Ensinnäkin Kirby viittaa Lassin kritiikkiin funktionaalisten selitysten ad hoc -piirteistä. Sama kritiikki voidaan kuitenkin kohdistaa myös Kirbyn omaan teoriaan ja varsinkin kielenomaksumislaitteeseen. Toiseksi kielen muutos ei ole niin suoraan ennustettavissa kuin Kirbyn teoria näyttää vaativan. Esimerkiksi Itkonen kirjoittaa, että emme voi ennustaa kielen muutosta, koska se ei ole noominen tapahtuma (1984: 207). Näin päättelee myös Croft (2000: 3). Itkonen kuitenkin jatkaa, että rationaalit ihmiset käyttäytyvät yleensä samalla tavoin samanlaisissa tilanteissa ja tästä johtuen voimme olettaa joitain tendenssejä muutokselle.

Kirbyn kaavailema kielellinen valinta vaatii, että parserissa tulee olla tarvittavat välineet kielen rakenteiden suodattamiseen. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että näiden rakenteiden tulee olla synnynnäisiä, koska suodattaminen tapahtuu kielenomaksumisessa. Täten kyse on kehitysvaiheesta olevasta lapsesta. Mielestäni on hyvin kyseenalaista, kykeneekö lapsi todella käsittelemään EIC:n ja CRD:n kaltaisia periaatteita, kuten Kirbyn teoria vaatii². Itse asiassa tämä tarkoittaisi sitä, että lapsen kognitiiviset kyvyt olisivat ainakin näiltä osin yhtä kehittyneet kuin aikuisella. Vielä mielenkiintoisempaa on se, että kysymyksessä on *tieto* ja sen käsittely. Tässä mielessä Kirbyn analogia kielellisen valinnan ja luonnonvalinnan välillä ei päde. Jotta kielenomaksuja kykenisi suodattamaan pois vaikeasti ymmärrettävät tai jotenkin haitalliset rakenteet, täytyy hänellä olla tieto kyseisten rakenteiden haitallisesta luonteesta. Mutta mistä tämä tieto on tullut? Ainoa mahdollisuus on edellisiltä sukupolvilta. Tällöin jokin rakenne

² CRD = *Constituent Recognition Domain*, EIC = *Early Immediate Constituent* (Hawkins 1994: 57–59; ks. myös Hawkins 1990).

olisi koettu haitalliseksi ja tämä tieto olisi tullut jotenkin koodatuksi geeneihimme. Kirby päättelee näin:

Instead we need to realise that the LAD has evolved for the specific (and totally selfish from the individual's point of view) purpose of learning language quickly. (...) If certain features of the languages that humans need to learn show up again and again, it makes sense for these features to be part of our innate endowment so that we are not forced to learn them from scratch. (1998: 380.)

Kirbyn argumentti ei kuitenkaan vakuuta. Toki *olisi* järkevää, jos joistain kielen rakenteista voisi tulla synnynnäisiä tällä tavoin. Mikään todiste tai pitävä perustelu se ei kuitenkaan ole (ks. Haukioja 2002: 92). Lopuksi on vielä mainittava, että Kirbyn oletama kielellinen valinta on itse asiassa täysin redundantti. Kirbyn lähtökohtanaan on, että kielen universaalit näyttävät olevan kuin suunniteltuja tehtävänsä. Tässä ei kuitenkaan ole mitään ongelmaa. On selvää, että kieli ja kielen universaalit sopivat tehtävänsä. Päinvastoin kuin Kirby ajattelee, erikoista olisi ainoastaan se, jos kielten universaalit eivät sopisi yhteen parserimme mieltymysten kanssa. Tämä on mielestäni hyvin yksinkertainen asia. Ihmiset ovat rationaalisia olentoja. Tämä näkyy esimerkiksi näppäimistön muodossa, jolla kirjoitin tämän tekstin. Näppäimet ovat helposti ja kevyesti painettavia sormen kokoisia eivätkä esimerkiksi jäykkiä kädenkokoisia. Olisi omituista ja lisäksi ihmiselle epäominaista, jos näppäimistöstä olisi tehty vaikeasti toimiva ja epäkäytännöllinen. Kirbyn argumentin mukaan universaalien sopivuuden ongelma nousee, koska kielillä ei ole suunnittelijaa samoin kuin ihmisen tuotoksilla. Tämä väite pitää tietysti paikkansa, mutta ei varsinaisesti liity käsiteltävään asiaan. Sekä näppäimistöä että kieltä käytetään välineenä, näppäimistöä kirjoittamiseen ja kieltä kommunikointiin. Tästä seuraa suoraan, että on järkevää, että ne molemmat sopivat tehtävänsä, näppäimistö kirjoittamiseen ja kieli kommunikointiin. Olisi irrationaalista, jos kielet olisivat erinomaisten vaikeasti käytettäviä ja epäsopivia kommunikointiin. Huomautan vielä varmuuden vuoksi, että siitä, että kieli ja kielen universaalit sopivat tehtävänsä, ei seuraa, että ne sopisivat tehtävänsä parhaalla mahdollisella tavalla.

2.3 Onko kielen muutos kolmannen luokan ilmiö?

On mielenkiintoista huomata, että sekä Kirby että Haspelmath hyväksyvät Kellerin (1994; 1997) käsityksen kielen muutoksesta näkymättömän käden ilmiönä. Itkosen (1984: 205) ajattelussa Kellerin näkemys on kuitenkin erheellinen. Hänen mukaansa kielen muutos on pikemminkin seuraavanlainen:

Puhuja1	→	A		
Puhuja2	→	A	→	
Puhuja3	→	A	→	A
Puhuja4	→	A	→	
Puhuja _n	→	A		

Tässä kaaviossa jokainen puhuja haluaa vuorollaan tehdä teon A. Sanotaan, että teko A on lyhyemmän ja yksinkertaisemman variantin tuottaminen pidemmän ja monimutkaisemman sijaan. Jos jokainen puhuja vuorollaan tekee teon A, eli tuottaa lyhyemmän ja yksinkertaisemman variantin pidemmän ja monimutkaisemman sijaan, kieli muuttuu variantin A suuntaan (esimerkiksi niin, että muodosta A tulee ainoa mahdollinen vaihtoehto). Tilannetta voidaan verrata polkupyöränsatuloiden valmistamiseen:

Tekijä1	→	P		
Tekijä2	→	P	→	
Tekijä3	→	P	→	P
Tekijä4	→	P	→	
Tekijä _n	→	P		

Polkupyöränsatula on pehmeä (P), koska polkupyöräntekijä on tehnyt sen pehmeäksi. Tekijän pyrkimyksenä ei ole kuitenkaan ollut vaikuttaa siihen, millainen satula itse asiassa on. Hän tekee vain omaa työtään, johon osittain sisältyy polkupyöränsatuloiden tekeminen pehmeiksi. Nyt kun jokainen tekijä tekee omaa työtään, on seurauksena se, että polkupyöränsatulat ovat järjestään pehmeitä.

On mahdollista väittää, että tilanne on satuloiden kohdalla erilainen kuin kielessä, koska joku on todennäköisesti suunnitellut satulan, mutta kukaan ei ole suunnitellut kieltä. Tämä pitää tietenkin paikkansa, mutta ei varsinaisesti liity käsiteltävään asiaan, koska tällöin katsoisimme prosessia toisesta suunnasta. Jos lähdemme liikkeelle kielessä puhujista, tulee meidän lähteä liikkeelle satuloiden kohdalla satuloiden tekijästä. Ja kuten puhuja ei suunnittele kieltä, ei satulan tekijäkään suunnittele satulaa.

Mielestäni Haspelmathin ja Kirbyn teoriat selittää osittain heidän käsityksensä kielen muutoksesta. He molemmat pitävät kielen muutosta näkymättömän käden prosessin seurauksena. Kellerin ajama näkemys kuitenkin jossain määrin mystifioi kielen muutoksen. Sen mukaan puhujalla ei olisi mitään mahdollisuutta vaikuttaa kielen muutokseen. Tämä ei kuitenkaan pidä paikaansa, vaan puhujalla on mahdollisuus vaikuttaa omaan kieleensä. Jos ajattelemme kielen muutosta näkymättömän käden prosessin seurauksena, kuten Keller, Haspelmath ja Kirby tekevät, puhujaystävälliset rakenteet saattavat vaikuttaa arvoituksellisilta (esim. Kirbyn sopivuuden ongelma).

2.4 Mutaation ja luonnonvalinnan suhteesta innovointiin ja propagaatioon

Kuten yltä käy jo osittain ilmi, analogia biologisen evoluution ja kielen muutoksen välillä perustetaan useimmiten mutaation ja innovoinnin sekä luonnonvalinnan ja innovointien propagaation samankaltaisuuteen. Näiden välillä on kuitenkin huomattavia eroja. Ensinnäkin siinä missä mutaatio on satunnainen muutos alleelitasolla, on innovoinnissa kyse tiedonkäsittelystä. Esimerkiksi Croft (2000) käy läpi innovoinnin eri mekanismeja evolutionäärisessä viitekehysessä. Kuitenkin kyse on koko ajan tiedon analysoinnista (esim. hyperanalysointi, hypoanalysointi, meta-analysointi, krypta-analysointi). Tilanne ei ole juurikaan parempi luonnonvalinnan ja innovointien propagaation välillä. Luonnonvalinnassa on kyse yksinkertaistaen heikoimpien yksilöiden häviämisestä (ks. Haukioja 2002: 43). Se ei kuitenkaan takaa parhaimpien yksilöiden selviytymistä, eikä se pyri mihinkään. Puhujalla on kuitenkin (yleensä) aina jokin pyrkimys johonkin puhunnoksia tuottaessaan. Tämä on tietenkin yleensä tiedostomatonta ja lisäksi kielenulkopuolista. On kuitenkin huomattava, että puhuja voi tuottaa puhunnoksia pyrkimyksensä olla esimerkiksi ekonominen.

Tällöin voin käyttää kahdesta variantista lyhyempää ja yksinkertaisempaa ainoastaan halusta olla ekonominen. Tähän ei tarvitse liittyä mitään kielenulko-puolista tekijää. Vaikka tämä ei ehkä olisikaan mitenkään yleistä, on tärkeää huomata, että se on silti mahdollista. Mitään tämänkaltaista mahdollisuutta ei ole biologisessa evoluutiossa. Kirahvi ei kykene kasvattamaan kaulaansa, vaikka se sitä kuinka tahtoisi. Sen sijaan minä kykenen muuttamaan omaa kieltäni (hyväksymällä jonkin innovaation), jos niin haluan.

Tässä yhteydessä haluan vielä ottaa esille adaptaatio-käsitteen käytön kieli-tieteessä. Näyttää siltä, että tämän käsitteen käyttö on suuresti lisääntymässä. Ongelmaksi kuitenkin muodostuu sen merkitys. Yksi hyvä esimerkki tästä on Givón (2002). Katsotaan seuraavia esimerkkilauseita:

- (1) It can be safely taken for granted that the two primary **adaptive** functions of human language are the representation and communication of information (...) (2002: 7; lih. lis.).
- (2) Grammar streamlines and automates this process by conventionalizing, assigning code-units to, and thus focusing attention on the categories of context that are more frequently accessed and thus presumably most **adaptively** relevant (2002: 16; kurs. poistettu, lih. lis.).
- (3) Change, **adaptive** innovation and learning cannot proceed without such flexibility and variation (2002: 67; lih. lis.).

Mitä näissä lauseissa tarkoittaa termi *adaptiivisuus*? Esimerkiksi keskimmäisessä lauseessa kyse on adaptiivisesti relevanteista kontekstin kategorioista. Mutta mitä tarkoittaa *adaptiivisesti relevantti*? Mielestäni termillä ei tämänkaltaisissa lauseissa ole merkitystä. Yllä olevat lauseet eivät suinkaan ole teoksen ainoita. Itse asiassa, *Bio-Linguistics*in ensimmäisessä kappaleessa sana *adaptive* mainitaan yli 30 kertaa. Mutta ongelmaksi muodostuu juuri tämän termin merkitys. Yllä olevista kolmesta esimerkkilauseesta ensimmäinen esiintyy täysin samanlaisena Givónin *Syntaxin* toisessa painoksessa, mutta ilman termiä *adaptive*. Mielestäni Givónin näkemys tulee selväksi myös ilman tätä termiä. Täten sen merkitys jää tyhjäksi. Sama pätee mielestäni myös Haspelmathin teoriasta. Näin päättelee myös Haider: ”(i) *a is adaptive* =_{def.} *α serves the users’ needs*. (ii) If the user uses the grammar G for his needs, the users’ needs are served by G. (iii) So, G is adaptive if used.” (Haider 1999: 217; kurs. alkup.)

3 Lopuksi

Haspelmathin ja Kirbyn teoriat voidaan nähdä biologisen evoluutioteorian (tai sen osien) suorana soveltamisena kielen muutokseen. Tavoitteeni on ollut osoittaa, miksi tähän suuntaukseen tulisi suhtautua melkoisella varauksella. Analogia biologisen evoluution ja kielen muutoksen välille voidaan kuitenkin rakentaa myös epäsuorasti. Esimerkiksi Croftin (2000) yritys soveltaa yleistä valintateoriaa kielen muutokseen voidaan nähdä tällaisena ratkaisuna. Croftin ajattelussa geeninä vastaava yksikkö kielessä olisi *lingueemi*, joka muistuttaa Richard Dawkinsin (1989) kehittämää *meemin* käsitettä. Väitin kielitieteen päivillä 2005 pitämässäni esitelmässä, että *lingueemi* ei vastaa geenä ja että Croftin analogia kielen muutoksen ja biologisen evoluution välillä ei olisi täten pitävä. Minulle kuitenkin huomautettiin, että Dawkinsin uusimpien kirjoitusten mukaan myös geenin määrittely olisi samalla tavalla vaikeata kuin *lingueemin*. Täten oma kritiikkini ei pitäisi. On kuitenkin muistettava, että kyse on kielen muutoksesta ja alana kielitieteestä. Geeni ja geenin määritelmä tai vaikeudet geenin määrittelyssä eivät liity kieleen tai kielen muutoksen mitenkään. Saattaa olla niin, että yleistä valintateoriaa voidaan ilman suurempia ongelmia soveltaa kielen muutokseen. Tärkeää on kuitenkin se, mitä tällä saavutetaan. Esimerkiksi Croftin teoria on sikäli erikoinen, että yleinen valintateoria on siinä itse asiassa melko pienessä roolissa: ainoastaan hänen toinen kappaleensa käsittelee varsinaisesti yleistä valintateoriaa ja sen soveltamista kielen muutokseen, muut kappaleet keskittyvät ennemminkin innovaation ja propagaation mekanismeihin. Andrew Carstairs-McCarthy kirjoittaa Croftin teoriasta näin: ”The book seems most successful, and most deserving of attention from historical linguists and sociolinguists, not primarily of an application of evolutionary theory to language but rather as an exposition of a radically un-Chomskyan view of why languages change” (2003: 203). Croftin mukaan hänen teoriansa antaa yhtenäisen kuvan kielen muutoksesta, ottaen huomioon sekä innovoinnin että innovaatioiden leviämisen (2000: 229). En ole kuitenkaan vakuuttunut siitä, että tähän tarvitaan yleistä valintateoriaa.

Lopuksi vielä yksi huomio. Yleisen valintateorian mukaan evolutionääriset prosessit toimivat kahdella tasolla: on replikaatiota ja valintaa. Kielen muutoksen voidaan ajatella lähtevän liikkeelle replikaatiosta. Tämänkaltaiset teoriat,

joissa kieltä lähestytään nimenomaan replikoinnista käsin, näyttävät olevan tällä hetkellä muotia. Oma tietoni replikaatiosta tai sen soveltamisesta kieleen ei ole riittävä näiden teorioiden kommentoimiseen. Haluan kuitenkin tuoda esille David Hullin alkuperäiset vaatimukset replikaattorille:

By now, one thing should be clear: everything involved in selection processes and everything that results from selection are spatiotemporal particulars – individuals. Both replicators and interactors are unproblematic individuals. To perform the functions that they do, *they must have finite durations. They must come into existence and pass away.* (1988: 411; kurs. lis.)

In sum, *being a spatiotemporal individual is necessary for any entity functioning as either a replicator or an interactor* (Hull 1988: 412; kurs. lis.).

Hullin mukaan replikaattoreiden täytyy siis olla ajallis-paikallisia yksilöitä. Voidaanko kielen yksiköistä ajatella näin?

Lähdeluettelo

- Carstairs-McCarthy, Andrew 2003. Review of “Explaining language change: An evolutionary approach” by William Croft. *Diachronica* (20), 203–306.
- Croft, William 2000. *Explaining language change: An evolutionary approach*. Longman, London.
- Cziko, Gary 1995. *Without miracles: Universal selection theory and the second darwinian revolution*. Cambridge, MIT Press.
- Dawkins, Richard 1989. *The selfish gene*. Toinen painos. Oxford University Press, Oxford.
- Givón, Talmy 2001. *Syntax: An introduction*. Benjamins, Amsterdam.
- Givón, Talmy 2002. *Bio-linguistics*. Benjamins, Amsterdam.
- Gussenhoven, Carlos & Jacobs Haike 1998. *Understanding phonology*. London, Arnold.
- Haider, Hubert 1999. On the survival of the fittest. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* (18), 216–218.
- Haspelmath, Martin 1999. Optimality and diachronic adaptation. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* (18), 180–205.

-
- Haukioja, Timo 2002. The evolution of the human linguistic ability: How it didn't happen. Anneli Pajunen (toim.) *Mimesis, sign, and the evolution of language*. Turun yliopisto, Yleisen kielitieteen julkaisuja (3), 41–51.
- Hawkins, John A. 1990. A parsing theory of word order universals. *Linguistic Inquiry* (21), 223–261.
- Hawkins, John A. 1994. *A performance theory of order and constituency*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hull, David 1988. *Science as a process: An evolutionary account of the social and conceptual development of science*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Itkonen, Esa 1984. On the 'rationalist' conception of linguistic change. *Diachronica* (1), 203–216.
- Itkonen, Esa 2003. *What is language? A study in the philosophy of language*. Turun Yliopisto, Yleisen kielitieteen julkaisuja (8).
- Keller, Rudi 1994. *On language change: The invisible hand in language*. (Kääntänyt Brigitte Nerlich). Routledge, London.
- Keller, Rudi 1997. In what sense can explanations of language change be functional? J.Gvozdanovic (toim.) *Language change and functional explanations. Trends in linguistics. Studies and Monographs* (98). Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 9–20.
- Kirby, Simon 1998. Fitness and the selective adaptation of language. J. Hurford, M. Studdert-Kennedy & C. Knight (toim.) *Approaches to the evolution of language: Social and cognitive bases*. Cambridge University Press, Cambridge, 359–383.
- Kirby, Simon 1999. *Function, selection, and innateness: The emergence of language universals*. Oxford University Press, Oxford.
- Laasanen, Mikko 2004. *Kielitypologian metodologiaa. Kielen muutoksen evolutionäärisistä teorioista*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- Langacker, Ronald W 1983. *Foundations of cognitive grammar*. Indiana University Linguistics Club.
- Lass, Roger 1980. *On explaining language change*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lewontin, R 1974. *The genetic basis of evolutionary change*. Columbia University Press, New York.
- Nettle, David 1998. *Linguistic diversity*. Oxford University Press.
- Wurzel, Wolfgang Ullrich 1999. Principles of evaluation, change and related issues. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* (18), 242–250.

Semantiikan historiaa Suomessa*

Ahti-Veikko Pietarinen
Filosofian laitos, Helsingin yliopisto

Tiivistelmä

Kirjoitus kartoittaa semantiikan alkuvaiheita suomalaisessa kielentutkimuksessa 1900-luvun alusta vuosisadan puoliväliin saakka. Kansainvälisten tutkimusten ja oppisuuntien vastaanottoa sekä vaikutusta suomalaiseen merkitysoopin tutkimukseen havainnollistetaan yleiskielitieteellisistä, filosofisista ja oppihistoriallisista näkökulmista. Monilla oli ennakkoluuloa semantiikan teoreettisia ja loogisia tutkimusmenetelmiä ja käsitteistöä kohtaan. Erik Ahlman ja Lauri Hakulinen nousevat esille varhaisina semanttisen tutkimussuuntauksen puolestapuhujina, Paavo Siro hieman myöhemmin.

Avainsanat: *kielitieteen historia, semantiikka*

1 Semantiikan varhaisvaiheita

Kielen merkitysoopin juuret ulottuvat varhaisantiikkiin, Parmenideen (n. 475 eaa.), Demokritoksen (n. 420 eaa.) ja sofistien filosofiaan. Aristoteles jakoi kielen pienimpiin merkitseviin osiin reema–onoma–jaottelun avulla. Siinä reemat ovat tulkittamattomia predikaatteja ja onomat nimisanoja. *Tulkinnasta*-teok-

---

* Kirjoitettu Suomen Akatemian tutkimushankkeen 1103130 tuella. Kiitokset sarjan toimittajille parannusehdotuksista.

sessaan Aristoteles huomauttaa, että sanojen merkityksellisyyteen vaikuttavat itse sanojen ja asioiden lisäksi sanojen synnyttämät mielen affektit, vaikutelmat. Myöhemmin stoalaiset jäsensivät merkityksen kolmeen osaan: kielelliseen merkkiin, sen välittämään ainekseen (sanottuun tai tarkoitettuun asiaan, *lektoniin*) ja kielenulkoiseen objektiin tai tapahtumaan. Skolastisella ajalla ehdotettiin, että lauseet pätevät tai että ne tulisi osoittaa tosiksi tai epätosiksi tiettyjen tilanteiden tai asiantilojen suhteen. Näin skolastikot ennakoivat loogisen semantiikan esimuotoja.

Oppisanana *semantiikka* on kielitieteilijöiden perua. Tietävästi ensimmäisenä sitä on käyttänyt ranskalainen Michel-Jules-Alfred Bréal (1832–1915) vuonna 1879. Tunnetuksi se tuli hänen teoksestaan *Essai de Sémantique: Science des Significations* (1897, engl. 1900, *Semantics: Studies in the Science of Meaning*). Siinä ”semantiikan” (*la sémantique*), eli Bréalin ”signifikaatioiden tieteenksi” kutsuman opin tehtävänä oli kartoittaa sanojen merkityksen muutosta sekä sellaisia kielten ilmiöitä kuin analogiaa ja metaforaa, sekä etymologisia, sanojen alkuperään liittyviä kielenkäyttäjien ”latentteja ideoita”. On huomattava, että semantiikka ymmärrettiin vielä 1900-luvun alussa filologian osaksi.

Bréal ei tutkinut lausekokonaisuuksien merkityksiä. Englantilainen Victoria Welby (1837–1912), *signifistiikaksi* kutsutun merkitysopin (*significs*, ks. Pietarinen 2003, 2005d) perustaja ilmaisi pian pettymyksensä Bréalin tutkimuksiin toteamalla, ettei ole löytänyt niistä mitään, ”mikä antaisi muun kuin epäsuoran, viittauksellisen tai puolihuolimattoman panoksen ’mielen, merkityksen tai tulkinnan’ tutkimukselle” (lainaus Postgatelta teoksessa Bréal 1966/1897: 312). Welby myönsi aiheen tärkeyden, sen, kuinka ”muutamat parhaat kielen asiantuntijat – kuten M. Michel Bréal ja tohtori Postgate – ovat alkaneet suorasuoraisesti protestoida kielentutkijoiden harjoittamaa semantiikan vähättelyä vastaan” (Welby 1983/1903: 229). Hän kuitenkin huomautti Bréalille, miten ”tulet näkemään, että signifistiikka sisällyttää sinun suuren tutkielmasi”.¹

Signifistiikan ajatuksena oli yhdistellä filosofiaa, kielitiedettä, psykologiaa ja logiikkaa uudennlaiseksi kommunikaatio- ja merkitysopiksi. Welbyn ansiota on, että lauseet ja keskustelu kohosivat tärkeään asemaan. Hän korosti puhujan ja tulkitsijan intentioiden ja asiayhteyden panosta kielelliseen merkitykseen. Näistä aineksista syntyi Welbyn kolmijako mieleen (*sense*), merkitykseen (*mea-*

¹ Welbyn kirje Bréalille 10.11.1900, Schmitz (1985, xlvi).

ning) ja merkittävyyteen (significance): ”Juuri ratkaiseva kysymys kaikessa ilmaisussa, joko toiminnan tai äänen, symbolin tai kuvan kautta, on sen erityinen ominaisuus, ensinnäkin mieli, se, jossa sitä käytetään, sitten merkitys käyttäjän aikeena ja, kaikkein kauaskantoisimpana ja vahvimpana, sen seuraukset, sen lopullinen merkittävyys” (Welby 1985/1911: 9). On luultavaa, että Welby valitsi termin ”signifistiikka” tehdäkseen pesäeron sekä nousussa olleeseen Bréalin sanasemantiikkaan että tuohon aikaan *semiologiaksi* (*sémiologie, semæology*) kutsuttuun loogiseen merkkioppiin, joka tuli tunnetuksi ranskalaisen Ferdinand de Saussuren (1857–1913) sosiolingvistiikasta.

Semantiikan varhaisvaiheita luonnehtii terminologisten käsitteiden runsaus. Yhtenä merkityso pillisena terminä on tavattu viitata saksalaisen kielentutkijan Karl Christian Reisigin (1792–1829) 1800-luvun alussa esittelemään sanojen merkitystä, niiden välisiä yhteyksiä ja kehitystä tutkivaan *semasiologiaan*. Saksalaisella kielialueella viljelty semasiologia pyrki yhdistelemään filosofista ja filologista metodiikkaa tieteenalaksi, joka semiologian tavoin tutkisi mm. loogisten periaatteiden rajaamia kielenkäyttöjä. Se sai vaikutteita mm. filosofien John Locken (1632–1704) ja Immanuel Kantin (1724–1804) tutkimuksista. Semasiologian myöhemmän puolestapuhujana toimi mm. amerikkalainen kielitieteilijä Leonard Bloomfield (1887–1949).

Viidentenä terminä mainittakoon vielä *sematologia* (myös *semantologia*), italialaiselta Giovanni Battista Vicolta (1668–1744) periytynyt ja sekä englantilaisen kielentutkijan Benjamin H. Smartin (1785–1872) että myöhemmin saksalaisen psykologi-lingvistin Karl Bühlerin (1879–1963) tunnetuksi tekemä nimitys yleiselle, erityisesti verbaalisia merkkejä ja niiden merkitystä tutkivalle tieteelle. Sanoihin keskittyneen sematologian tehtävänä oli tietoteoreettinen merkitysanalyysi. Uskomus, että ajatuksia, tuntemuksia ja kokemuksia koskeva informaatio koodautuu sanoihin, sai monet tutkijat käsiteanalyysin sijaan suuntautumaan sanakirjalliseen ja etymologiseen työhön. Mm. *Oxford English dictionary* on Smartin aikakauden hengenperintöä.

Merkittävä, ja toistaiseksi huomiotta jäänyt tapahtuma semantiikan aatehistoriassa sattui vuonna 1889, kun amerikkalainen sanskritisti Maurice Bloomfield (1855–1928) yhtenäisti siihenastista terminologiaa määrittelemällä semasiologian samalla tavoin kuin sematologian maineikkaassa, niin ikään amerikkalaisen kielitieteilijän ja orientalistin William Dwight Whitney (1827–1894) toimittamassa *Century Dictionary and Cyclopaedia* -tietosanakirjasarjassa

(1889–1891). Kirjasarjan kantavia voimia oli *semiotiikaksi* (tai *semeiotiikaksi*) kutsutun merkitysten yleisiä, loogisia lakeja tutkivan alan oppi-isä ja Whitneyyn kollega Charles S. Peirce (1839–1914), joka kirjoitti sarjaan tuhansia hakusanoja.² Vuonna 1909 ilmestyneessä täydennysosassa termi ”semantiikka” lisättiin tähän Bloomfieldin alullepanemaan nippuun, ja pian tämä oppisana otettiinkin käyttöön lukuisten tarjolla olleiden vaihtoehtojen joukosta.³ Uskoakseni tämä varsin viattomalta vaikuttava lisäys vuodelta 1909 oli ratkaiseva askel kohti tämän termin vakiintumista maailmalla.

Louis Hjelmslevin (1899–1965) *glossematiikan* tarkoituksena oli Saussuren strukturalistista teoriaa mukaillen analysoida kielen rakennetta, sikäli kuin sen ajatellaan koostuvan tietyistä yksinkertaisista merkitysyksiköistä, glosseemisista. Kahdeksantena lienee vielä paikallaan mainita ruotsalaisen kielitieteilijän Adolf Gotthard Noreenin (1854–1925) vuonna 1903 ehdottama, sittemmin kirjallisuudesta tyystin kaikonnut *semologia*. Termi ei koskaan yleistynyt, mutta siihen viitataan mm. vuoden 1923 *Encyclopædica Britannicassa*.

Kielellisen merkitysoopin yleismaailmalliseen historiaan liittyy useita muitakin henkilöitä, joiden nimet eivät ole tulleet tässä yhteydessä esiin ja joita jatkossa esiintyy seuraavaksi esiteltävissä suomalaisten tutkijoiden kirjoituksissa. Edellä esiteltyjä henkilöitä tulee kuitenkin pitää semantiikan myöhemmän kehityskulun ja teoreettisten ja metodologisten tutkimuslinjojen kannalta keskeisimpinä.

---

² Peirce'n *Century Dictionary* -tietosanakirjaan kirjoittamat hakusanat julkaistaan lähivuosina Peirce'n kirjoitusten kriittisen laitoksen niteessä kahdeksan (ks. myös Pietarinen 2005a).

³ *Century Dictionary and Cyclopædia I–X* on luettavissa osoitteessa <http://www.global-language.com/CENTURY/>. Sen täydennysosat *The Century Dictionary Supplement XI–XII* ilmestyivät vuosina 1894–1909 (toim. Benjamin Eli Smith). Hakuteoksen vaikuttavuutta voinee verrata Internetin tuloon vuositaso myöhemmin. Hakuteosta mm. myytiin aikanaan yli 200.000 kappaletta (tieto peräisin André DeTienneltä).

2 Semantiikan tutkimusta Suomessa 1900–1950

Suomalaisen kielentutkimuksen varhaishistoriassa semantiikan osuus oli vähäistä. Vielä 1920-luvun puoleenväliin mennessä ei siitä oltu liiemmin tietoisia. Syy ei ole terminologinen, sillä suomalaiset kielentutkijat eivät kiinnittäneet huomiota saksalaiseen semasiologiaan ja sematologiaan, ranskalaiseen semioologiaan tai englantilaiseen signifiistiikkaan. Seikkaa pohdittaessa on otettava huomioon aikakaudella vallinnut tutkimusilmapiiri: siinä pidettiin kielihistoriaa tärkeimpänä ja arvostetuimpana tutkimusalana; muut suuntaukset olivat sille alisteisia. Äännehistoria ja etymologia olivat keskeisessä osassa, ja näillä alueilla metodologia oli kehittyneintä. Semantiikka laskettiin melko yleisesti osaksi filologiaa.⁴

Eino Kaila (1890–1958)

Mistä semantiikan historian tarkastelu Suomessa tulisi sitten aloittaa? En aio edetä niinkään kronologisesti kuin temaattisesti yhteisiä piirteitä ja vaikutteita jäljittäen. Aloittakaamme filosofi Eino Kailasta. Vuonna 1912 Kaila kirjoitti amerikkalaisen filosofin ja psykologin William Jamesin (1842–1909) pragmatistisesta filosofiasta. James ei kuitenkaan liittynyt senkaltaiseen pragmatistiseen, Peircen edustamaan semioottiseen linjaan, josta pragmatiikka myöhemmin erosi kielen tutkimuksen yhtenä valtavirtauksena. Kailaa ei siis voitane tässä tai laajemmassakaan mielessä pitää kielen merkitystieteen varhaisnimenä tai puolestapuhujana. On tosin syytä huomata, että Kaila osallistui useiden semantiikan tutkimukseen vaikuttaneiden henkilöiden opinnäytteiden ohjaukseen.

Huomionarvoista on myös Kailan liittyminen siihen tutkimuslinjaan, jota pidetään loogisen empirismin keskeisenä yrityksenä palauttaa metafysiikka muihin tieteisiin (Pietarinen 2003, 2005d). Nämä Wienissä 1900-luvun alkupuolella kokoontuneet ja Wienin piiriksi kutsutun seuran sittemmin muodostaneet filosofit ymmärsivät kielellisten merkitysrakenteiden analyysin tärkeiden

⁴ Arvioija muistuttaa, että Sanakirjasäätiön piirissä työskenneltiin jo varhain sellaisten tutkimusten parissa, jotka liittyivät fennistien myöhemmin harjoittamiin sanasemanttisiin tarkasteluihin. Muun muassa 1930–1960 -luvulla Suomessa tehtiin leksikaalisen merkityksen grammatikalisaatiotutkimusta, joka tuli maailmalla muotiin vasta paljon myöhemmin.

tieteessä. Kaila osallistui Wienin piirin kokouksiin 1920-luvun lopulla. Wienin-piiriläisten tai Kailan kiinnostuksen kohteet eivät kuitenkaan ensisijaisesti suuntautuneet luonnollisen kielen merkitysteoriaan. Vasta 1940-luvun aikana Charles W. Morrisin (1901–1979) ja Rudolf Carnapin (1891–1970) 1930-luvun lopulla ehdottama Peircen *kielioppi–logiikka–retoriikka*-triviumia mukaileva *syntaktiikka–semantiikka–pragmatiikka* toi luonnollisten kielten tutkimuksen filosofian piiriin, empiristien suosiman tieteen loogisen ideaalikielen ohella.⁵ Näistä tutkimuslinjoista sai alkunsa looginen semantiikka, jonka merkitys tieteen myöhemmälle kehitykselle on ollut huomattava paitsi kielitieteessä ja sen sovellutuksissa, myös mm. kielifilosofiassa, tietojenkäsittelyn teoriassa ja kognitiotieteessä niin kansainvälisesti kuin Suomessakin.

Martti Airila (1878–1953)

Vuonna 1940 ilmestyneessä teoksensa *Johdatusta kielen teoriaan* ensimmäisessä osassa *Sanain merkityksen muuttuminen* lingvisti Martti Airila tarkasteli sanasemantiikkaa ”semologiaksi” kutsutun alan näkökulmista. Mitä sen ajateltiin olevan? Airilan mukaan Noreen loi oppisanan *semologia* vuonna 1903.⁶ Suomalainen luonnehdinta tälle termille on peräisin foneetikko Arvo Sotavallalta (1889–1950) vuodelta 1936. Hänen ehdotuksensa oli seuraava:

Semasiologia olisi semantiikkaa ja semologiaa yhdistävä nimi; näistä kahdesta taasen, analogisesti fonetiikan ja fonologian kanssa, edellinen tarkoittaisi oppia ’fenomenaalisista’, yksilöllisistä, kieliyhteisölle vielä kuulumattomista merkitysaineksista. ... Se tutkisi siis elävää kieltä. Semologia taasen tutkisi oppia ’funktionaalisista’ merkitysaineksista. ...

⁵ Morris ja Carnap eivät seuranneet Peircen ehdotusta kovin huolellisesti, sillä Peirce itse ei pitänyt mahdollisena jaotella merkitystä puhtaasti loogis-semanttisiin ja pragmaattisiin osioihin, koska nämä ovat kietoutuneet syvästi toisiinsa (Pietarinen 2005a). Esim. retoriikan tutkimus voi olla loogista, ja looginen totuus puolestaan sisältää pragmatiikkaa.

⁶ Noreenin (1903) ’Vårt Språk’ oli suosittu teos Suomessa. Ks. myös Ahlman (1916: 70): ”Wir folgen der Darstellung Noreens, wie sie uns im fünften Teile seiner Arbeit Vårt språk, die die ‚Semologie‘, d. h. die Sprache vom Standpunkt ihrer Bedeutungsseite, namentlich der grammatischen Bedeutungskategorien behandelt, entgegentritt.“

Semantiikka olisi fenomenologinen rinnakkaistiede funktionologiselle semologialle. (Lainaus Airilalta 1940, 25; vrt. Sotavalta 1936, 25–.)⁷

Näiden huomioiden valossa semasiologian ja semologian välinen jako vastaisi siis karkeasti ottaen *langue*–*parole*-erottelua, kun taas semantiikka ei sisältäisi lainkaan kielen käytön, sen ”praksiksen” tarkastelua (Sotavalta 1936: 27).

Sotavallan käyttämien lähteiden joukossa olivat mm. strukturalisti Saussure ja Roman Jakobson (1896–1982). Hänen ehdotuksessaan on myös aistittavissa taipumusta Morris-Carnap-kolmijaon kaltaiseen kielen semantiikan ja pragmatiikan erotteluun. Sotavallan ehdotus ei näytä tulleen käyttöön Airilan tai muidenkaan suomalaisten lingvistien myöhemmissä tutkimuksissa.

Airila itse määrittelee sanojen merkityksen ”psykylliseksi sisällykseksi”, jonka ”pitää liittyä” sanaan (Airila 1940: 24). Merkitys on hänen mukaansa yhteydessä kielen psykologisiin ja normatiivisiin tekijöihin. Idean Airilalle antoi suomalaisen kielitieteeseen ja kielifilosofiaan alkujaan huomattavasti vaikuttanut filosofi Erik Ahlman (1892–1952). Mikäli Airilan ehdottaman sanaan liittyvän sisällyksen ajatellaan olevan ei-psykologisesti konstituoitu, tulisi ehdotus lähelle saksalaisen loogikon Gottlob Fregen vuonna 1884 esittämää mielen (*Sinn*) ja merkityksen (tai viittauksen, *Bedeutung*) eroa. Fregen mukaan näet ilmauksen mieli on sen aiheuttama ajatus ja merkitys se kohde, jota ilmaus edustaa. Airila ei kuitenkaan viittaa psykologiaa logiikassaan vieroksumeeseen Fregeen. Saksalainen loogikko ei muutenkaan esiinny suomalaisten kielentutkijoiden kirjoituksissa. Airila oli saanut vaikutteensa mm. saksalaisen Hermann Paulin (1846–1921) toisinaan nuogrammatiikaksi kutsutusta yksilöpsykologisesta kielen historian tutkimuksesta, filosofi-psykologi Wilhelm Wundtin (1832–1920) psykologistisesta sanojen assosiaatioteoriasta sekä mm. saksalaisen germanisti Hans Sperberin (1885–1960) ja ruotsalaisen Erik Wellanderin (1884–1977) leksikaalista merkitystä käsittelevistä kirjoituksista. Wellander oli kritisoinut Wundtin vahvoja psykologistisia oletuksia, joten Airilalla oli mahdollisuudet irtautua tästä suomalaisen kielentutkimukseen ehkä eniten vaikuttaneesta oppi-isästä. Tähän mahdollisuuteen Airila ei koskaan tarttunut.

⁷ Sotavalta väitteli Helsingin yliopistossa 1923 tutkielmalla *Zur Konsonanztheorie: academische Abhandlung*, Universität Helsinki 1923. 101 s.

Aarni Emanuel Penttilä (1899–1971)

Yhtenä varhaisena merkitysopin tutkijana Suomessa tulee mainita Aarni Emanuel Penttilä. Hänen kielipsykologinen väitöskirjatutkimuksensa vuodelta 1926, *Suomen ja sen lähimpien sukukielten painotusoppia*, jonka ohjaajina toimivat Eino Kaila ja fennisti Martti Rapola (1891–1972), tarkasteli Noreenin lisäksi myös tanskalaisen kielitieteilijän Hans Otto Jespersenin (1860–1943) vaikutusvaltaisia töitä.

Jespersenin teesinä oli, että kieliopin on oltava kielen renki, ei isäntä. Tällöin merkittävydestä (*significance*) ja tulkinnasta voisi ja pitäisikin tulla kielitieteen perustutkimuksen uusi alue. Jespersen esitti myös yhä ajankohtaisen humboltilaisen ajatuksen kielellisen kommunikaation kognitiivisesta ja evolutionaarisesta ekonomiasta, luontaisesta pyrkimyksestä kielellä välitettävien tekojen, sen *energían* minimoimiseen, mitä myös Penttilä kannatti. Varsinaiseen semantiikan loogis-teoreettiseen välineistöön Penttilä ei liiemmästi ottanut kantaa.

Paavo Ravila (1902–1974)

Turussa ja Helsingissä professorina toimineen fennisti Paavo Ravilan essee *Kielentutkimus ja positivismi* (1941) selosti kriittisesti kielifilosofian ja strukturalistisen semiotiikan ominaispiirteitä. Ravila tukeutuu tässä kirjoituksessaan myös ranskalaisiin sosiolingvisteihin Antoine Meillet’hen (1866–1936) ja Joseph Vendryes’hen (1875–1960). Ravilan kirjoituksissa 1950-luvusta alkaen on havaittavissa orastava kiinnostus kommunikaatio- ja informaatiotieteellisiin tutkimuksiin.

Teoksessaan *Kielitieteen historia* (1946) Ravila toteaa semologiaksi kutsutun merkitysopin ”esiintyvän erittäin harvoin edes tieteellisissä kieliopissa itsenäisenä osana” (Ravila 1946: 56). Ravilan myötä tämä Sotavallan pohtima oppisana alkaakin jo kaikota. Ravilan mukaan ”lause on primääristä sanaan verrattuna” ja ”sanan merkitys on siis riippuvainen siitä lauseyhteydestä, missä sana kulloinkin esiintyy” (s. 59). Havainto tunnetaan Fregen periaatteena (konteksti-periaatteena). Frege kehottaa: ”älä koskaan kysy sanan merkitystä irrallaan, vaan ainoastaan väitelauseen yhteydessä” (Frege 1884: x).⁸ Vastaavanlainen

⁸ ”Nach der Bedeutung der Wörter muss in Satzzusammenhänge, nicht in der Vereinzelung gefragt werden.”

kontekstualismi tuli kielitieteessä kuuluksi englantilaisen John Rupert Firthin (1890–1960) tutkimuksesta *The Technique of Semantics* (1934) sekä Leonard Bloomfieldin synkronistisesta semasiologiasta.

On hivenen arvoituksellista, miten Fregen periaate kulkeutui Suomeen. Wundtin kuulu *Logik* (Wundt 1880–1883) oli Suomessa varsin tunnettu ja käytetty oppikirjasarja. Sen ensimmäisessä osassa on vastaavanlaisia huomioita kontekstuaalisuudesta. Esim. Airilan ”psykilliset” tutkimukset sanojen merkitysanalyysistä saivat vaikutteita Wundtilta. Muistettakoon, että Fregen käsitys merkityksen ja psykologisten vaikutteiden erosta oli päinvastainen kuin Wundtin. Koska Ravila ei liioin ollut myötämielinen kielitieteen formaalistamistavoitteille, on luultavaa, että hänen kontekstualisminsa seurasi Wundtin, Leonard Bloomfieldin ja Firthin – ei antipsykologisti Fregen – viitoittamia polkuja.

Lauri Hakulinen (1899–1985)

Fennisti ja semantikko Lauri Hakulinen oli tärkeimpiä semantiikan tutkijoita suomalaisen kielitieteen historiassa. Hänen vuoden 1937 esseessään *Kansankielen sanakirja ja nykyaikainen kielentutkimus* todetaan aiheellisesti, että ”samat filologit, jotka äänneopin alalla olivat kehittäneet spesiaalistuneen kriittisyyden ihailtavan pitkälle, käsittelivät usein sanojen merkityspuolta – nykyajan näkökulmasta katsoen – omituisen pintapuolisesti” (Hakulinen et al. 1999: 38). Hakulisen muutamaa vuotta aiempi väitöstutkimus sanojen semasiologiasta (1933) sai vaikutteita mm. hänen aikalaistensa Hans Sperberin, Leo Weisgerberin (1899–1984) ja Walter Porzigin (1895–1961) tavoitteesta luoda merkitysopista tieteenala, joka ei olisi pelkkää sanahistoriaa (Tallgren-Tuulio 1933; Koski 1999: 580).⁹ Lectiossaan Hakulinen oli keskittynyt esittelemään nimenomaan Sperberin ajatuksia merkitysopillisten tutkimusten periaatteista, samalla kritisoiden mm. Wundtin ja Paulin psykologistista kieliteoriaa.

Hakulisen varhaistöissään usein viittaama tutkija on ranskalainen filosofi, psykologi ja kansatieteilijä Lucien Lévy-Bruhl (1857–1939). Lévy-Bruhlin teesinä oli kielen näkeminen representationaalisen, ts. ajatuksia ilmaisevan järjes-

⁹ Arvioija muistuttaa Arvo Inkilän 1933 ilmestyneestä käsi-sanuetta koskevasta laadukkaasta pro gradu -työstä, jonka voisi laskea osaksi varhaista sanasemantiikan tutkimusta Suomessa.

telmän sijaan tiettyä itsenäisenä, ”esiloogisten” lakien ja tottumusten säätelemänä toimintana. Muita Hakuliseen vaikuttaneita tutkijoita olivat saksalainen Karl Vossler (1872–1949), joka korosti kielenkäytön tärkeyttä merkitysten uusiutumisprosesseissa, sekä niin ikään saksalaiset tyyliopillisen merkitysanalyysin tutkijat Hugo Schuchardt (1842–1927) ja Léo Spitzer (1887–1960). Kiinnostavaa on, että Lévy-Bruhlin kirjoituksista voi aistia sitä henkeä, jota Wittgenstein myöhemmin tavoitteli kielipeli-vertauksen avulla, nimittäin merkitysten muodostumista kielenkäytössä ja jatkuvissa kielen ja maailman vuorovaikutustilanteissa. Tämänkaltaiset ajatukset heijastuivat Hakulisen varhaistöistä. Yhteistä niissä näyttää olleen järjestelmällinen pyrkimys pragmatoida merkitysoppia kulttuuri- ja yhteiskunnallisen tutkimuksen pariin.

Tässä suhteessa on huomionarvoista nostaa esille Hakulisen vielä varhaisempi, vuodelta 1926 peräisin oleva populaarikirjoitus ”Kielten synty”. Siinä Hakulisen esittelemiä keskeisiä tutkijoita ovat Jespersen sekä William D. Whitney (ks. myös Pietarinen 2005b). Whitney oli esittänyt kirjassaan *The Life and Growth of Language* (1875) darwinistisen analogian kielen kehityksestä. Whitney selvitteli siinä ihmissuvun taipumuksia kommunikatiivisiin konventioihin sekä kielen alkuperää ajan myötä kasvavana ja kehittyvänä kulttuurillisena ja institutionaalisisena välineenä. Kirja käännettiin heti ranskaksi ja pian myös mm. ruotsiksi, joten suomalaisillekin tarjoutui mahdollisuus tutustua siihen jo varhain. Hakulinen oli kenties ensimmäinen Whitneyen teosta Suomessa julkisesti kommentoinut, mutta hän lienee jäänyt samalla melkein pä ainoaksi. Whitneyen kirjaan viitaten ja sitä kritisoiden Hakulinen omaksui kannan, jonka mukaan kielen esimuodot olivat hyvin monimutkaisia ja moniselitteisiä. Kieli ei siten ollut ”välittömästi ymmärrettävää kunkin äänneryhmän merkitysarvon vuoksi” (Hakulinen 1926: 543). Whitneyen ja monien muidenkin aikalaistensa tavoin Hakulinen kannatti kielen evolutionistista syntyteoriaa, jonka mukaan kielen lähde oli ”iloisessa leikissä ja nuorekkaassa hilpeudessa” (Hakulinen 1926: 544). Hän arvosteli kuitenkin Whitneyä voimakkaasti tämän pyrkimyksistä perustella kielten syntyhistoriaa yksinkertaisuuden lakien avulla. Hakulisen mielestä ”alkukieli oli päinvastoin tulvillaan säännöttömyyksiä ja poikkeuksia lauseopin ja sananmuodostuksen sekä muoto-opin alalla. Se oli oikullinen ja haihatteleva, siinä versoi rehevä kasvullisuus muotoja, jotka olivat takertuneet ja kietoutuneet toisiinsa niin kuin aarniometsän puut” (Hakulinen 1926: 542–545). Myöhemmissä suomalaisten kielentutkijain kirjoituksissa Whitney ei enää esiintynyt.

Erik Ahlman (1892–1952)

Tässä yhteydessä on ruodittava lähemmin Erik Ahlmania, yhtä varhaisen suomalaisen kielentutkimuksen tärkeää hahmoa. Hänen mm. Anton Martyn (1847–1914) funktionaalisen semasiologiasta omaksumansa kielen teorioiden normatiivisuus oli uudenlainen ja varhainen yritys luonnehtia semantiikkaa itsenäisenä tieteellisenä oppina (Ahlman 1929, vrt. Niiniluoto 1990). Martyn ajatus päämääriin liittyvästä kielen kommunikatiivisesta tehtävästä näet edusti merkittävää irtiottoa vallitsevista, Wundtia myötäilleistä kannoista. Samantaipaista ajatussuuntaa kannatti myöhemmin mm. Airilan töihin vaikuttanut toinen Wundt-kriitikko Wellander. Ahlmanin vanavedessä kielen normatiivisuus oli teoreettisen kielitieteen alkuvaiheiden pääteemoja mm. Airilan tutkimuksissa.

Merkille pantavia ovat myös Ahlmanin lainaukset saksalaisen Philipp Wegenerin (1848–1916) puheakteja käsittelevästä varhaisesta teoksesta *Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens* (1885), joita Ahlman (1926: 21, 65) sovelsi laajassa kirjoituksessaan kielen normatiivisista rakenteista. Ahlman korosti Wegenerin tavoin lausekokonaisuuksien tulkintaa, kielen propositionaalista merkitysoppia. Ahlmanille Wegener olisi saattanut olla vieläkin merkittävämpi lähde, mikäli hän olisi tarttunut Wegenerin arvokkaiisiin huomioihin kielen merkityssuhteiden muodostumisesta puhujan ja kuulijan välisissä kahdensuuntaisissa vuorovaikutustilanteissa (Wegener 1885) eikä olisi rajoittanut analyysiään pelkästään puhujan aiheuttamiin ”psykologisiin kokemuksiin”. Ahlman oli tässä suhteessa lähellä senkaltaisia näkemyksiä, joista puheaktien teoria myöhemmin kehkeytyi.¹⁰

Ahlmanin kirjoituksista löydämme toisena uutena suomalaisen kielentutkimuksen historiaan vaikuttaneena tutkijana kontekstualistisen kieliteorian uranuurtajan, englantilaisen Alan Henderson Gardinerin (1879–1963). Gardiner oli itse kutsunut Wegeneriä kielitieteen pioneeriksi. Gardiner painotti mm. merkityksen ja viittauksen käsitteellistä eroa sekä kannatti oletusta prag-

¹⁰ Puheaktien teorian uutuusarvo ei niinkään ole sellaisten tunnettujen filosofien kuten J. L. Austinin ja John Searlen 1950-luvun kirjoituksissa, sillä Wegenerin lisäksi mm. hollantilainen matemaatikko Gerrit Mannoury (1867–1956), Welbyläisen signifiistiikan vaikutusvaltainen jatkaja, esitti ajatuksen jo 1940-luvulla. Muotoilu oli tietyissä suhteissa jopa kattavampi ja monipuolisempi kuin myöhemmillä filosofeilla (Schmitz 1984).

maattisesti muodostuneesta yhteisestä pohjasta ja yhteisestä, molemminpuolisesta tiedosta kielen ja maailman välisten semanttisten relaatioiden synnyttämisessä sekä niiden ajallisissa vaihteluissa. Gardinerin näkemykset esiintyvät Ahlmanilla kielen semantiikkaan vaikuttavien normatiivisten tekijöiden tiedollisina piirteinä.

Kirjoituksessaan ”Kielellisten ilmausten sisäisestä syntaktisesta rakenteesta” (1943) Ahlman tarkastelee sanasemantiikkaa monipuolisesti erottelemalla toisistaan useita merkityksen muotoja. Jako kielen sisäisen, sanayhtymäin merkityksen ja ulkoisen, aisteilla havaittavien merkkien merkityksen välillä muistuttaa myös kiinnostavalla tavalla varhaisen amerikkalaisen kielifilosofin ja pankkiirin Alexander Bryan Johnsonin (1786–1867) verbaalisen ja aistimuksellisen merkityksen (*verbal vs. sensible meaning*) käsitteiden erottelua.¹¹

Ahlman näyttäytyy täten jo useassa suhteessa merkityso pillisen tutkimuksen edelläkävijänä. Kun kielentutkija Walter O. Strengin (1876–?) kirjasessa *Sanain merkityksen muuttuminen: johdatusta merkitysooppiin* (1925) on toiseksi varhaisin löytämäni sanan ”semantiikka” esiintymä (Strengin itsensä mukaan tällaista sanan esiintymää tulisi kutsua ”saneeksi”), varhaisin näyttäisi olevan Ahlmanin väitöksessä vuodelta 1916. Siinä hän viittaa Bréalin *Essai*:hin ja toteaa usein esiintyvien prefiksien aiheuttaman sanojen merkitysmuutoksen olevan ”hyvin yleinen semantiikan alueella” (s. 120).¹²

Seuraavana työnään Ahlman kirjoitti ”semanttisista rinnastuksista” (1921). Hän oli nopeasti omaksunut tämän maailmalla vakiintuneen termin, joka ei kuitenkaan juurtunut myöhempien suomalaisten tutkijoiden sanavarastoon. Streng puolestaan tunsi paitsi Ahlmanin myös useimmat edellä mainitut sak-

¹¹ Johnsonin kieliteoriasta ks. Pietarinen (2005c). Johnson oli varhainen itseoppinut ”semantikko ilman semantiikkaa”. Hänen tavoitteenaan oli ymmärtää kielellisten ilmausten merkitystä suhteessa aktuaaliseen kokemukseen. Johnsonin merkitysanalyysi oli pelkistetyn empiristinen ja verifikationistinen eikä siinä ollut kunnollista teoreettista käsitteistöä tai systemaattisia kehitelmiä.

¹² Jo v. 1901 teologi Antti Filemon Puukko (1875–1954) kirjoitti artikkelin ”Sanojen merkityksen muuttumisesta”. Myös fennisti Eemil Aukusti Tunkelo (1870–1953) julkaisi varhaisia kirjoituksia sanasemantiikasta. Näitä töitä tulee kuitenkin pitää etymologisina, ei semanttisina tutkimuksina. Streng kirjoitti 1924 artikkelin ”Ei-nige Bemergungen zu der neuesten semasiologischen Forschung”, jossa Wundtin assosiaatiopsykologian tarkastelu oli keskeisellä sijalla. Semantiikka-termiä ei siinä vielä esiinny.

salaiset kielentutkijat, mutta toisin kuin edellä nimeämäni muut suomalaiset kielentutkijat – Ahlmania lukuun ottamatta – myös Streng oli tutustunut Bréalin sekä toisen ranskalaisen, Arsène Darmesteterin (1846–1888) töihin. Strengin mukaan ne eivät kuitenkaan ”syvällisistä ajatusrakennelmistaan huolimatta pääse kohoamaan teennäisyyttä korkeammalle” (Streng 1925: 27). Voidaan kysyä, oliko tämä huomio osasyynä ranskalaisen koulukunnan hiipumiseen Suomessa. Strengin kirja oli tunnettu ja sai myönteisen vastaanoton mm. romaanisten kielten tutkijan Axel G. Wallensköldin (1864–1933) kirja-arviossa vuodelta 1925. Esimerkiksi Ravila (1946) viittaa kuitenkin enää suurpiirteisesti ”eräisiin ranskalaisiin tutkijoihin”. Mihin he katosivat?

3 Tutkimuksen aukot ja semantiikan vakiintuminen

Merkitysoopin alkuvaiheet saivat Suomessa psykologivistisen leiman. Wundtin humboldtilainen assosiaatiopsykologia oli vallitseva. Suomalaiset ylläpitivät läheisiä suhteita Wundtiin. Mm. filosofi Arvi Grotenfelt opiskeli Wundtin psykologian laboratoriossa Leipzigissa 1880-luvulla, ja Kailasta tuli Grotenfeltin seuraaja. Muotoutuva kuva semantiikan alkuvaiheista Suomessa ei siis heijastele yleismaailmallisia käännteitä kovinkaan tasapainoisesti. Mitä jäi pimentoon?

Kun semantiikan tilaa nuorena itsenäisessä Suomessa arvioidaan, on todettava sen olleen maantieteellisesti painottunutta. Saksalainen kielialue hallitsi tutkimusta. Whitney ja Bréal katosivat nopeasti. Samoin kävi Wegenerille. Tätä seikkaa pohdittaessa on muistettava, että suhtautuminen loogis-teoreettisiin ja metodologisiin välineisiin ei ollut ennakkoluulotonta. Fred Karlssonin selityksenä on fennisti E. N. Setälän (1864–1935) halu sulkea teoreettiset ja metodiset näkökulmat kielen tutkimuksen piiristä ja hänen näin aiheuttamansa ”fennistien yleiskielitieteellisen harrastuksen hiipuminen vuosikymmenien ajaksi”

(Karlsson 1997: 45).¹³ Tämän tahdon seurauksena näyttää olleen, että myös Wegener kadotettiin.¹⁴

Silmiinpistävää on lisäksi sekä loogisten että muidenkin teoreettisten menetelmien, esim. kommunikaatioteorian puuttuminen 1950-luvun loppupuolelle asti. Sellaiset tieteenalat kuin statistiikka ja kybernetiikka eivät kuitenkaan syntyneet yhtäkkiä, vaan niitä edelsi pitkä, jo 1800-luvun loppuvuosina muotoutunut tieteenharjoituksen looginen ja metodologinen tutkimus. Kommunikaation ja kielen yhteydet tulivat luonteviksi kielentutkimuksen osiksi jo mm. Peircen, Welbyn ja Fregen töissä, ja tällaista pohdintaa oli erityisesti anglosaksisessa, hollantilaisessa ja puolalaisessa perinteessä. Tähän perinteeseen kuuluivat osaltaan myös Whitney Amerikassa sekä filosofi George Frederick Stout (1860–1944) ja lingvisti-antropologi Bronislaw Malinowski (1884–1942) Britanniassa, signifikot Frederik van Eeden (1860–1932), Gerrit Mannoury (1867–1956), matemaatikko-filosofi Luitzen E. J. Brouwer (1881–1966) Hollannissa, puolalainen ”yleistä semantiikan ohjelmaa” ajanut Alfred Korzybski (1879–1950) sekä loogikko Alfred Tarski (1902–1983). Suomessa fennistiikan valta-asema varjosti muuta tutkimusta.

Brittiläiset Charles Kay Ogden (1889–1952) ja Ivor Armstrong Richards (1893–1979) olivat vuoden 1923 teoksessaan *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism* todenneet, että ”ei ollut epäuskottavaa toivoa, että semantiikan tiede saattaisi tasoittaa kuilun” sanojen ja tosiseikkojen välillä (Ogden & Richards 1923: 3). Lainauksen aikamuoto viittaa J. P. Postgaten vuonna 1886 kirjoittamaan ja semantiikan nousua ennakoineeseen jälkipuheeseen Bréalin *Essai*-teoksen englanninkielisessä käännöksessä, joka ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna

¹³ Siro (1980: 3) vahvistaa näkemyksen: ”1900-luvun alkupuolella elettiin ahtaissa oloissa, mutta kielitieteen kehitystä vaikeuttivat muutkin seikat. ... Kollegat eivät uskaltaneet olla eri mieltä Setälän kanssa, vaan aina vannoinvat hänen nimeensä ja aloittivat julkaisunsa: ’Niin kuin Setälä on osoittanut...’”.

¹⁴ Voidaan tosin ajatella, että seurauksena oli, että Suomeen ei myöskään syntynyt laajamittaista strukturalistista tutkimuslinjaa. Silmien sulkeminen kielitieteen teoreettisilta ja metodisilta näkökulmilta on joka tapauksessa verrattavissa siihen vääristymään, mikä filosofian parissa olisi syntynyt, mikäli esim. Georg Henrik von Wrightin (1916–2003), Erik Steniusen (1911–1990) tai Jaakko Hintikan loogis-semanttiset, kieli- ja informaatiotieteissä sittemmin laajasti hyödynnetyt työt, eivät olisi tulleet ajallaan tunnetuiksi.

1900.¹⁵ Muualla piankin maineeseen nousut *The Meaning of Meaning* näyttää suomalaisilta tutkijoilta jääneen pitkään huomiotta.¹⁶ Voidaan väittää, että kirjan edustama teoreettinen tutkimusmetodologia – täysin riippumatta sen paikkansapitävyydestä – ja senkaltaisen tutkimusmetodologian myötä syntyneet loogiset ja kommunikaatioteoreettiset välineet omaksuttiin kunnolla vasta 1970-luvun kuluessa.

Paavo Siro (1909–1996)

Loogisten ja formaalien menetelmien käyttöä esiintyi Kailan oppilaan Paavo Siron kielitieteen teorioita käsittelevissä kirjoituksissa. Hänen kirjansa *Lauseoppi uuden logiikan valossa* (1941) panosti semantiikkaan jo pian Carnapin ja Tarskin loogisten tutkimusten jälkeen. Siron myöhempänä tavoitteena oli mm. teoreettinen ja looginen analyysi suomen paikallissijajärjestelmän syntaktisesta rakenteesta – ohjelma, joka on vieläkin saattamatta päätökseen.

Ravila oli samoihin aikoihin väittänyt logiikan olevan hyödytöntä syntaksin tutkimuksessa. Hänen mukaansa ”luonnollisen kielen formalistaminen on, ei vain käytännössä, vaan myös periaatteessa mahdoton tehtävä” (Ravila 1944: 108), ja että ”formalistamisella olisi merkitystä yleensä vain siinä tapauksessa, että kielen ilmiöt olisivat johdettavissa joistakin suhteellisen harvoista perussäännöistä” (s. 114). Edelleen: kaikki viittaukset ”merkitykseen, logiikkaan ja filosofiaan” ovat ”ei-lingvistisiä”.¹⁷ Nämä väitteet ovat myyttejä. Kirjoituksessa ”Jaolliset ja jaottomat substantiivit” Siro painottaa, että ”loogillinen päättely ei vaikuta lauseiden merkitykseen”, jolloin logiikkaa formalistisen tavan mukaisesti ”harjoitetaan ’pelinä’” (Siro 1943: 279). Hänen mukaansa ”syntaktisessa

¹⁵ Postgaten jälkipuhe oli aikaisemmin ilmestynyt *Fortnightly Review* -lehdessä syyskuussa 1897.

¹⁶ Tämän kirjan sivuuttaminen vaikutti mm. siihen, että Peircea, Welbyä ja kontekstualistista kieliteoriaa kannattanutta Malinowskia ei juuri siteerattu suomalaisessa kielentutkimuksen ja kielifilosofian historiassa, vaikka katkelmia heidän muutoin hankalasti saatavilla olevista kirjoituksistaan liitettiin jo Odgenin ja Richardsin teoksen vuoden 1923 ensipainokseen. Itse kirjan runko-osa oli valmiina jo kymmenkunta vuotta aikaisemmin, mutta sen julkaisu viivästyi lukuisista syistä (Ogden 1994).

¹⁷ Ravila (1967: 57). Kirjoitus ”Sanaluokat, erityisesti uralilaisia kieliä silmällä pitäen” ilmestyi alun perin *Viritäjässä* 1953.

momentissa ei ole mitään merkitysluontoista”, joten ”lauseen sisäiset suhteet ovat formaalisia eli loogillisia” (s. 280) ja ”luonnollisen kielen lauseoppi on sen kielen logiikkaa” (s. 289). Siron mukaan lauseopissa onkin ”pidettävä tarkasti toisistaan erossa kieli, josta puhutaan, eli objektikieli ja kieli, jossa puhutaan, eli syntaksikieli” (s. 281).

Näin Siro toi Tarskin tekemän erottelun suomalaiseen kielitieteeseen. Siron panokseksi on laskettava myös mm. yritykset legitimoida operaattorien loogista teoriaa suomen modaali-ilmauksiin sekä esseessä ”Lauseopin periaatteita” (1943) lausesemantiikan korostettu tärkeys sanojen merkitysanalyyssissa. Tässä kirjoituksessa Siro näyttää lopullisesti irtautuneen Kailan ja muiden edeltäjiensä psykologismista mm. kritisoidessaan filosofi Karl Brittonin (1909–1983) behavioristista kielifilosofiaa. Siro päätyy tukemaan Bühlerin kolmikantaista ”lausuja–kuulija–objekti”-perusteista kommunikaatioteoriaa, jota myös Ogdenin ja Richardsin *The Meaning of Meaning* heijasteli. Vastaavanlaiset periaatteet ovat sittemmin saaneet laajaa huomiota esim. Donald Davidsonin (1917–2003) kielifilosofiassa. Matemaattiset, loogiset ja formaalit menetelmät ovat 1950-luvulta lähtien olleet luonnollisen kielen semantiikan rikkainta aluetta. Suomalaiset tutkijat ovat osallistuneet näiden menetelmien kehittämiseen kansainvälisessä eturintamassa.

4 Päätelmät

Vapautuminen sanojen alkuperää koskevista kielihistoriallisista kysymyksistä oli olennainen askel merkitystieteen edistämiseksi suomalaisessa kielentutkimuksessa. Metodinen termistö oli 1900-luvun taitteessa kuitenkin maailmanlaajuisestikin epäyhtenäistä. Kesti kauan ennen kuin merkityksiä ryhdyttiin tarkastelemaan tekstikokonaisuuksissa. Kysymystä merkitysrakenteiden muodostumisesta puhujan ja kuulijan välisissä kommunikaatiotilanteissa ei pitkään otettu pohdittavaksi. Pääpaino oli sanasemantiikassa, ja vasta ajan mittaan omaksuttiin käsitys, että merkitys riippuu ilmausten teksti- ja esiintymisyhteyksistä. Kielifilosofisen tutkimuksen nousun myötä lauseiden ja tekstin, ”täy-

dellisten ajatuskokonaisuuksien” tutkimuksesta tuli hiljalleen semantiikan ominta aluetta.

Suomessa oppisanaa *semantiikka* käytti ensimmäisenä Erik Ahlman vuonna 1916, lähes neljä vuosikymmentä Bréalin ensimmäisten ehdotusten jälkeen. Tuohon aikaan saksalainen kielentutkimus sai – Suomen itsenäisyyden varhaisvuosina jopa vielä vahvemmin – lisää jalansijaa ja muodostui hallitsevaksi suuntaukseksi 1920-luvun loppuvuosina. Ranskalaiset ja amerikkalaiset tutkijat saivat väistyä. Ennakkoluuloa teoreettisia ja loogis-formaalisia menetelmiä kohtaan oli varhaisvaiheista 1950-luvulle saakka. Ahlmanin lisäksi Hakulinen nousee esiin varhaisena semantiikan puolestapuhujana, Siro hieman myöhemmänä. Näille kolmelle oli yhteistä mm. pyrkimys irtautua leksikaalisesta merkityspöistä ja ottaa pragmaattisia tekijöitä huomioon semantiikan ohella.

Voidaan laskea, että Ahlmanin ja Hakulisen varhaistöiden ilmestymisen jälkeen kesti edelleen kolmisen vuosikymmentä, ennen kuin semantiikan tutkimus nivoutui suomalaisen tutkimukseen. Aktiiviseen sanastoon *semantiikka*-termi vakiintui vasta 1950-luvulla. Semantiikan kehitystä tästä eteenpäin luonnehtii toisaalta sen eriytyminen kielitieteestä ja toisaalta sen integroituminen muihin lähitieteisiin. Eriytyminen oli väistämätöntä uusien loogisten ja matemaattisten menetelmien kehityttyä. Monet kokivat ne kuitenkin vieraiksi kielihistorian ja fennistiikan alkujaan hallitsevalle kielitieteelle. Sitten tapahtui integroitumista mm. informaatio- ja laskennallisiin tieteisiin. Tulokkaita ovat olleet looginen semantiikka ja formaaleja menetelmiä hyödyntänyt pragmatiikka sekä myöhemmin monet sellaiset kognitiiviset kieliteoriat ja mallit, joiden myötä mm. semantiikan tutkimuksen parista kertaalleen kaikonnut psykologismi on palaamassa.

Viitteet

- Ahlman, Erik 1916. *Über das lateinische Präfix com- in Verbalzusammensetzungen: Eine sematologische Studie*. Academische Abhandlung. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ahlman, Erik 1921. Semantische Parallelen. *Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia* B 11, 1–9.

- Ahlman, Erik 1926. *Das Normative Moment in Bedeutungsbegriff*. Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia B 27. Helsingfors: Suomalainen tiedeakatemia.
- Ahlman, Erik 1929. Martyn oppi sisäisestä kielimuodosta. *Virittäjä* 33, 200–211.
- Ahlman, Erik 1943. Kielen ja logiikan välimailta. *Virittäjä* 47, 160–164.
- Ahlman, Erik 1943. Kielellisten ilmausten sisäisestä syntaktisesta rakenteesta. *Virittäjä* 47, 264–276.
- Airila, Martti 1940. *Johdatusta kielen teoriaan. Sanain merkityksen muuttuminen*. Sivistys ja tiede 112. Porvoo: WSOY.
- Bréal, Michel 1879. La science du langage. *Revue scientifique de la France et de l'étranger* 16, 1005–1011.
- Bréal, Michel 1964. *Semantics: Studies in the science of meaning*. New York: Dover. (Kääntänyt Mrs. Henry Nina Cust. Henry Holt & Company, 1900. Ranskankielinen alkuteos *Essai de sémantique (Science des significations)*, Paris: Hachette, 1897.)
- Firth, John Rupert 1935. The technique of semantics. *Transactions of the Philological Society*, 36–72. (Painettu uudelleen teokseen Firth, John Rupert 1957: *Papers in linguistics, 1934–1951*. London: Oxford University Press.)
- Frege, Gottlob 1884. *Die Grundlagen der Arithmetik. Eine logisch-mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl*. Breslau: W. Koebner.
- Hakulinen, Lauri 1926. Kielen synty. *Valo: tiedettä kaikille* III 33, 539–544.
- Hakulinen, Lauri 1933. *Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-afektivischen Wortfamilien in den Ostseefinnischen Sprachen*. Helsinki: Studia Fennica 1:2.
- Hakulinen, Auli, Leino, Pentti & Onikki, Tiina (toim.) 1999. *Sanat on kaikki sarvipäitä: Lauri Hakulisen kirjoituksia ja puheita vuosilta 1926–1974*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Johnson, Alexander Bryan 1959. *A treatise on language*. David Rynin (toim.), Berkeley: University of California Press. (Sisältää Johnsonin teokset *The philosophy of human knowledge, or a treatise on language*. New York, 1828. *A treatise on language: or the relation which words bear to things*. New York, 1836. *The meaning of words: Analyzed into words and un verbal things*. New York, 1854.)
- Karlsson, Fred 1997. Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen. *Yleisen kielitieteen laitos, Helsingin yliopisto* 28, <http://www.ling.helsinki.fi/~fkarlso/ykt8.html>.
- Koski, Mauno 1999: Lauri Hakulinen semantikkona. *Virittäjä* 103, 580–585.
- Marty, Anton 1908. *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie*. Halle: Verlag von Max Niemeyer.
- Morris, Charles W. 1938. Foundations of the theory of signs. *International Encyclopedia of Unified Science* I 2, 1–59.
- Niiniluoto, Ilkka 1990. Kieli, normit ja totuus. *Maailma, Minä ja Kulttuuri*. Helsinki: Otava, 200–229.

- Noreen, Adolf Gotthard 1903. *Vårt språk: nysvensk grammatik i utförlig framställning*. Lund: Gleerups.
- Odgen, Charles Kay 1994. *From signfics to orthology*. Toimittanut ja johdannon laatinut W. Terrence Gordon. London: Routledge/Thoemmes Press.
- Odgen, Charles Kay & Richards, Ivor Armstrong 1923. *The meaning of meaning: A study of the influence of language upon thought and of the science of symbolism*. Johdannon laatinut J. P. Postgate, sisältää lisäkirjoitukset mm. tekijöiltä B. Malinowski ja F. G. Crookshank. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
- Penttilä, Aarni 1926. *Suomen ja sen lähimpien sukukielten painotusoppia: Kieli-psykologinen tutkimuskoe*. Turku: Turun suomalaisen yliopiston julkaisuja B III.
- Penttilä, Aarni 1943. Variaabeleista ja konstanteista. *Ajatus* 12, 213–228.
- Pietarinen, Ahti-Veikko 2003. Wienin piiri, kieli ja signifiistiikka. *Ajatus* 60, 327–353.
- Pietarinen, Ahti-Veikko 2005a. *Signs of logic: Peircean themes on the philosophy of language, games, and communication*. Synthese Library 329. Dordrecht: Springer.
- Pietarinen, Ahti-Veikko 2005b. Kielellisen merkityksen elämä. Jussi Haukioja & Juha Räikkä (toim.), *Elämän merkitys*. Kuopio: UniPress, 157–166.
- Pietarinen, Ahti-Veikko 2005c. Alexander Bryan Johnson's theory of linguistic meaning. *The Tenth International Conference on the History of the Language Sciences*. John Benjamins, ilmestyy.
- Pietarinen, Ahti-Veikko 2005d. Signfics and early analytic philosophy. *Bertrand Russell Society Quarterly*, ilmestyy.
- Puukko, Antti Filemon 1901. Sanojen merkityksen muuttumisesta. *Virittäjä* 5, 1–9.
- Ravila, Paavo 1941. Kielentutkimus ja positivismi. Ravila (1967, 9–26) (alun perin *Länsi*, 1941).
- Ravila, Paavo 1944. Lauseopin periaatekysymyksiä. *Virittäjä* 48, 105–131.
- Ravila, Paavo 1946. *Johdatus kielihistoriaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ravila, Paavo 1967. *Totuus ja metodi: Kielitieteellisiä esseitä*. Porvoo: WSOY.
- Schmitz, Walter 1984. Searle ist in Mode, Mannoury nicht: Sprech- und Hörakt im niederländischen Signifik-Kreis. *Zeitschrift für Semiotik* 6, 445–463.
- Schmitz, Walter 1985. *Essays on signfics: Papers presented on the occasion of the 150th anniversary of the birth of Victoria Lady Welby (1837–1912)*. Amsterdam: John Benjamins.
- Siro, Paavo 1941. Lauseoppi uuden logiikan valossa. Siro (1996, 45–62) (alun perin *Virittäjä* 45, 192–205).
- Siro, Paavo 1943. Jaolliset ja jaottomat substantiivit. *Virittäjä* 47, 276–290.
- Siro, Paavo 1943. Lauseopin periaatteita. Siro (1996, 63–83) (alun perin *Ajatus* 12, 229–248).

-
- Siro, Paavo 1964. *Suomen kielen lauseoppi*. Helsinki: Tietosanakirja Oy.
- Siro, Paavo 1980. Kielitieteen kehitys Suomessa 1900-luvulla. *Suomen kielitiede 1980-luvun kynnyksellä*. Turku: Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja, 1–15.
- Siro, Paavo 1996. *Lauseopin periaatteita: kaksitoista artikkelia*. Pentti Leino (toim.), Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Sotavalta, Arvo 1936. *Die Phonetik und ihre Beziehungen zu den Grenzwissenschaften: Abgrenzung und Analyse des Untersuchungsgebietes*. Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia B 31.
- Streng, Walter O. 1925. *Sanain merkityksen muuttuminen: johdatusta merkitysoppiin*. Sivistys ja Tiede. Helsinki: WSOY.
- Tallgren-Tuulio, O. J. 1933. *Sémantique finnoise et non finnoise: Appendice à la these de doctorat de M. Hakulinen. Studia fennica* 1, 1–40.
- Vico, Giambattista 1730 [1744]. *Scienza nuova seconda 1730/1744, The New Science of Giambattista Vico*. Kolmannen laitoksen uudistetun käännöksen laatineet Thomas Goddard Bergin ja Max Harold Fisch. Ithaca: Cornell University Press, 1948.
- Wallensköld, Alex G. 1925. Walter O. Streng, Sanain merkityksen muuttuminen. *Neu-philologische Mitteilungen* 26, 199–200.
- Wegener, Philipp 1885. *Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens*. Halle: Max Niemeyer.
- Whitney, William D. 1875. *The life and growth of language: An outline of linguistic science*. New York: D. Appleton.
- Whitney, William D. 1971 [1867]. *Language and the study of language. Whitney on language: Selected writings of William Dwight Whitney*. M. Silverstein (toim.), johdannon laatinut R. Jakobson. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Wundt, Wilhelm 1880–83. *Logik, eine Untersuchung der Principien der Erkenntniss und der Methoden wissenschaftlicher Forschung*, Stuttgart (1. laitos 1880–1883, 2. laitos 1893–1895, 3. laitos 1906).

2

KÄÄNNÖSTIEDE

Tarkentumisesta yksinkertaistumiseen

Kääntämisen universaalit ja kaunokirjallisen teoksen näkökulmarakenne

Päivi Kuusi

Käännöstiede (venäjä), Kieli- ja käännöstieteiden laitos, Tampereen yliopisto

Tässä artikkelissa tarkastelen eräiden kääntämisen universaaleiksi ehdotettujen piirteiden, *eksplisiittistymisen*, *konventionaalistumisen* ja *yksinkertaistumisen* suhdetta *vapaan epäsuoran esityksen eli kertojan ja henkilön diskurssin* (engl. *free indirect discourse*, ven. *несобственно-прямая речь*) kääntämiseen.

1 Kertojan ja henkilön diskurssi käännöksissä

Kertojan ja henkilön diskurssi on kerronnan muoto, jota käytetään erityisesti kaunokirjallisuudessa välittämään fiktiivisen henkilön puhetta, ajatuksia, tuntemuksia, havaintoja tms. tavalla, joka ei yksiselitteisesti (muodollisten kielellisten piirteiden avulla) ilmaise, että kyse on nimenomaan henkilön puheesta tai ajatuksista. Samaa kerrontatekniikkaa käytetään myös muissa kuin fiktiivisissä teksteissä; tässä artikkelissa tarkastelen kuitenkin vain kaunokirjallista aineistoa. Tammen (1992)¹ käyttöön ottama nimitys *kertojan ja henkilön diskurssi* (KHD), jota Tammi ”parempien termien puutteessa” (mts. 34) suosittelee suomenkielisen tutkimuksen käyttöön, perustuu jaotteluun, joka erottaa tekstissä

---

¹ Termejä *narrator's discourse* (DN) ja *character's discourse* (DC) on käyttänyt jo Doležel (1973: 4).

toisaalta henkilön diskurssin (HD), jolla tarkoitetaan henkilön suoraa esitystä, puhetta tai ajatuksia, joita kertoja lainaa, ja toisaalta kertojan diskurssin (KD), joka välittää henkilön puheen tai ajatukset kertojan näkökulmasta, epäsuoraksi esitykseksi muutettuina tai osana kerrontaa. Kertojan ja henkilön diskurssissa HD:n ja KD:n piirteet sekoittuvat saman tekstikatkelman sisällä, kuten seuraavassa esimerkissä Jane Austenin romaanista 'Pride and Prejudice'. Katkelma välittää päähenkilön, Elizabethin, hämmästyksen tämän pohtiessa muuttunutta asennettaan entiseen ihailijaansa ja tarinan roistoon, Wickhamiin.

- (1a) How differently did everything now appear in which he was concerned! His attentions to Miss King were now the consequence of views solely and hatefully mercenary; and the mediocrity of her fortune proved no longer the moderation of his wishes, but this eagerness to grasp at anything. His behaviour to herself could now have had no tolerable motive... (Austen 1813/1966: 206)

Kuten katkelmasta näkyy, KHD välittää kertomuksen henkilön ajatuksia sikäli epäsuoran esityksen tapaisesti, että kokevaan subjektiin eli puhuvaan tai ajattelevaan henkilöön viitataan kolmannen persoonan muodoilla (*herself*). KHD:n tuntomerkkeinä mainitaan usein myös verbien aikamuodot, jotka noudattelevat yleensä kerronnan aikamuotoa: monissa kielissä, esimerkiksi suomessa ja englannissa, aikamuoto on siis yleensä epäsuoran esityksen tapaan mennyt. Aikamuotojen käyttö on kuitenkin kielikohtaista, ja esimerkiksi venäjän kielessä KHD:n aikamuotona voi yhtä hyvin olla preesens. Päinvastoin kuin perinteisessä suorassa tai epäsuorassa esityksessä KHD:ssa ei myöskään osoiteta johtolauseella, että kyse on henkilön ajatusten välittämisestä. Lisäksi esitys voi sisältää suoralle esitykselle tyypillisiä syntaktisia, sanastollisia ja tyyllillisiä piirteitä kuten huudahduksia, kysymyksiä ja sellaisia deiktisiä viittauksia, jotka heijastelevat henkilön aika- ja tilakäsitystä (*now, this* yllä olevassa esimerkissä).

Tärkein KHD:n tuntomerkki esimerkikikatkelmassa on kuitenkin sisällöllinen: se välittää henkilölle kuuluvan uuden tulkinnan menneistä tapahtumista. KHD:n tunnistaminen vaatiikin aina kerronnan kontekstin huomioon ottamista ja tekstin tulkintaa. KHD:n tunnistamisessa käytetään toisinaan apuna testiä, jossa tekstikatkelman persoonamuodot (ja toisissa kielissä, kuten suomessa ja englannissa, myös aikamuodot) muutetaan suoran esityksen mukaisiksi. Jos katkelma voidaan näiden muutosten jälkeen tulkita HD:ksi, kyseessä on KHD. (Cohn 1978: 14, 100–101; Padučeva 1996: 346.) KHD:n tunnistaminen ei kui-

tenkaan ole aina aivan näin yksioikoista; monitulkintaisuus ja epävarmuus diskurssin alkuperästä kuuluvat olennaisena osana sen luonteeseen.²

Vaikka tekstin näkökulman, kerronnan muodon ja erityisesti KHD:n kääntäminen onkin vielä suhteellisen uusi tutkimusalue käännöstieteessä ja aiheesta tehty tutkimus toistaiseksi hajanaista, useiden eri kieliparien välillä tehtyjen käännösten tarkastelu on kuitenkin osoittanut, ettei lähdetekstin KHD aina välity käännökseen (ks. esim. Kurt 2003; Kuusi 2003: 25). Tulkinnan ja kontekstin tärkeydestä huolimatta tekstin näkökulma ilmaistaan aina kielellisten merkkien avulla, ja ellei käännös säilytä KHD:n kielellisiä tuntomerkkejä tai kompensoi niiden muutoksia, ei lähdetekstin KHD välttämättä välity siihen. KHD:n välittymistä käännöksiin voivat häiritä esimerkiksi sellaiset kielelliset muutokset kuin johtolauseen lisääminen KHD:n yhteyteen, kokevaan subjektiin viittaavan kolmannen persoonan pronominin korvaaminen erisnimellä tai muulla korvaavalla ilmauksella, ekspressiivisten välimerkkien ja ilmausten karsiminen, rikkonaisen ja puhekielisen lauserakenteen muokkaaminen kirjakielisemmäksi ja erilaisen selventävän informaation lisääminen käännökseen (Kuusi 2003). Toisin sanoen, kun muutokset kohdistuvat KHD:n muodollisiin tuntomerkkeihin (kuten johtolauseettomuus, viittaus kokevaan subjektiin kolmannen persoonan pronominilla tai suoralle esitykselle tai puhutulle kielelle ominainen syntaksi), ne saattavat vaikeuttaa KHD:n välittymistä käännöksiin.

Katkelman (1a) suomennoksen (1b) viimeisessä virkkeessä kokevaan subjektiin viittaava refleksiivipronomini on korvattu erisnimellä. Muutoksen seurauksena lausetta on enää vaikea tulkita KHD:ksi: kokijan eksplisiittinen identifioiminen erisnimellä tuntuu siirtävän näkökulman tältä itseltään ulkopuoliselle kertojalle.

- (1b) Miten erilaiselta kaikki, mikä koski Wickhamia, näyttikään nyt! Hänen huo-
maavaisuutensa neiti Kingiä kohtaan näytti olevan pelkkää harkittua laskel-
mointia, ja se, ettei Elizabeth itse suinkaan ollut varakas, ei enää osoittanut,
miten vaatimaton Wickham oli toiveissaan, vaan se osoitti selvästi tämän
kiihkeää halua tarttua kaikkeen, mihin vain voi. Hänen käyttäytymisensä
Elizabethiä kohtaan ei voinut johtua mistään hyvistä vaikuttimista... (Austen
1947/1985: 227)

Suomennoksen (1b) ongelmiin palaan vielä uudelleen luvussa 4.

² KHD:n tuntomerkkeistä ja tunnistamisesta ks. tarkemmin esim. McHale 1978; Tammi 1992: 29–71; Padučeva 1996: 206–208, 335–353, 359–361, 379–382, 394–404.

2 Kääntämisen universaalit

Näyttää siltä, että kielelliset muutokset, jotka usein vaikeuttavat KHD:n välittymistä käännöksiin, ovat itse asiassa pitkälti samanlaisia kuin ne muutokset, joita on esitetty todisteeksi eräiden kääntämisen universaalien, nimittäin eksplisiittistymisen, konventionaalistumisen ja yksinkertaistumisen olemassaolosta.

Käännöstutkimuksessa on alustavasti ehdotettu, että käännöksissä yleensä, kieliparista riippumatta, esiintyy tiettyjä nimenomaan käännöksille tyypillisiä piirteitä, jotka erottavat käännetyn tekstin lähdetekstistään tai alunperin kohdekielellä kirjoitetuista teksteistä. Nämä *kääntämisen universaaleiksi* kutsutut piirteet, joita on toisinaan pidetty käännösprosessin lähes väistämättöminä ”sivutuotteina”, eivät siis johdu tietyn lähde- ja kohdekielen välisistä eroista, liittyivät ne sitten kieleen sinänsä tai lähde- ja kohdekuulttuurin kirjallisiin konventioihin. (Shuttleworth 1997: 193–194; Laviosa-Braithwaite 1998: 288–291.) Tässä artikkelissa hyödynnän kääntämisen universaalien käsitettä ja erityisesti eräitä kääntämisen universaaleiksi ehdotettuja piirteitä, jotka paljastuvat, kun käännöstä tarkastellaan suhteessa lähdetekstiinsä³ – eksplisiittistymistä, konventionaalistumista ja yksinkertaistumista.

Kääntämisen universaalien olemassaolo on ainakin toistaiseksi pikemminkin hypoteesi kuin käännöstieteessä yleisesti hyväksytty tosiasia; myöskään ilmiön kuvaamiseen käytetty terminologia ei ole vakiintunutta, ja kääntämisen *universaalien* sijaan voitaisiin puhua myös *laeista* (Toury 1995; 2004: 29; Chesterman 2004: 43–44). Ajatus kaikkeen kääntämiseen liittyvistä piirteistä on kuitenkin herättänyt käännöstieteessä aktiivista keskustelua ja toiminut kimmokkeena monelle ansiokkaalle tutkimukselle. Kuten Toury (2004: 22, 29) toteaa, käsitteen käyttökelpoisuus ja selitysvoima saattavat olla universaalien ”olemassaolon” todistamista tärkeitä. Kääntämisen universaalien käsite voikin osoittautua hyödylliseksi riippumatta siitä, vahvistaako tuleva tutkimus minkään universaaliksi ehdotetun piirteen tai yleensä koko ilmiön olemassaoloa. Tämän artikkelin tarkoitus on osoittaa, että kääntämisen universaalien

³ Chestermanin (2004: 39) S-tyyppi (S-universals, S kuten *source*) erotuksena T-tyypistä (T-universals, T kuten *target*). Jälkimmäisellä tarkoitetaan käännettyjen ja alun perin kohdekielellä kirjoitettujen tekstien välisiä eroja.

käsitettä voidaan hyödyntää niiden muutosten luokittelussa ja selittämisessä, jotka usein vaikeuttavat KHD:n välittymistä käännöksiin.

Käännöksen *eksplisiittistytminen* eli sen tarkentuminen lähdetekstiin nähdessä seuraa yleensä lähdetekstissä implisiittisen tai monitulkintaisen informaation selventämisestä (Klaudy 1998: 80). Eksplisiittistytminen vahvistaa tekstin koheesiota, lisää siihen informaatiota ja selventää sen epäselviä tai monitulkintaisia kohtia niin, että tuloksena on luettavampi, koherentimpi ja yksitulkintaisempi kohdeteksti. Eksplisiittistytymisen on ehdotettu näkyvän käännöksissä muun muassa sellaisina kielellisinä muutoksina kuin pronomien korvaaminen tarkemmilla viittausmuodoilla kuten substantiiveilla, lisäinformaation ja selitysten lisääminen käännökseen ja monitulkintaisten ja hämäräin kohtien uudelleenkirjoittaminen. (Vanderawera 1985: 72–73, 76, 78, 97–98; Blum-Kulka 1986: 19, 21; Pápai 2004: 144–150, 153.)

Konventionaalistuminen eli käännösten kielen normalisoituminen kohdekulttuurin ehdoilla voi ilmetä välimerkityksen, sanaston, virkerakenteen, tyylin ja tekstin järjestyksen tasolla. Esimerkkeinä konventionaalistumisesta on mainittu mm. epätavallisen välimerkityksen normalisointi, keskeneräisten virkkeiden täydentäminen, kömpelön tai idiosynkraattisen virkerakenteen muokkaaminen yksinkertaisemmaksi, historiallisen preesensin korvaaminen kerronnan menneellä ajalla, puhuttua kieltä muistuttavan esityksen muokkaaminen kirjakielen normeja vastaavaksi ja kokeellisten kerronnan muotojen, esimerkiksi vapaan epäsuoran esityksen, korvaaminen tutummilla tekniikoilla. Nämä yksittäiset muutokset ovat osa laajempaa tendenssiä ”kohti tekstuaalista konventionaalisuutta” (Vanderawera 1985: 76, 93) eli luettavuutta, idiomaattisuutta, koherenssia ja tuttuutta – siis pitkälti samoja piirteitä, joihin myös eksplisiittistytymisen on katsottu johtavan. (Vanderawera 1985: 45, 72–74, 76, 78–79, 85, 93–99; Laviosa-Braithwaite 1998: 290.)

Käännösten *yksinkertaistumista* tutkittaessa on tarkasteltu erikseen leksikaalista, syntaktista ja tyyllillistä yksinkertaistumista. Leksikaalisella yksinkertaistumisella voidaan viitata esimerkiksi lähdetekstin leksikaalisen valinnan korvaamiseen tutummalla tai yleisemmin käytetyllä kohdekielisellä vastineella (leksikaalisen yksinkertaistumisen eri tyypeistä ks. tarkemmin Levenston & Sonnenchein 1983), syntaktisella yksinkertaistumisella taas monimutkaisten syntaktisten rakenteiden muokkaamiseen selkeämmiksi ja helpommin hahmotettaviksi. Tyyllilliseksi yksinkertaistumiseksi (joka voi sisältää niin syntaktista

kuin leksikaalistakin yksinkertaistumista) on luokiteltu mm. sellaisia piirteitä kuin pitkien virkkeiden jakaminen lyhyemmiksi ja redundantilta vaikuttavan informaation karsiminen tai poistaminen. Toiston välttämistä, jota Toury (1991: 188) pitää kääntämisen universaaleista yleisimpänä ja parhaiten dokumentoituna, on tarkasteltu joko tyyllillisen yksinkertaistumisen alalajina tai erillisenä universaaliehdokkaana. (Vanderauwera 1985: 72–73, 75–76, 80–81, 85; Laviosa-Braithwaite 1998: 288–289.)

Kääntämisen universaaleiksi ehdotettujen kategorioiden rajat eivät ole aina selvät. Esimerkiksi pitkien virkkeiden pilkkomista voitaisiin käsitellä yhtä hyvin syntaktisena kuin tyyllillisenäkin yksinkertaistumisena. Samoin yksinkertaistumisen ja konventionaalistumisen käsitteet näyttäisivät usein limittyvän: ainakin sanaston konventionaalistumisessa ja leksikaalisessa yksinkertaistumisessa lienee kyse valtaosin samantyyppisistä muutoksista. Kuten Chesterman (2004: 43–44) toteaa, kääntämisen universaalien tutkimuksessa terminologia on vielä pitkälti selkeytymätöntä ja käytetyt termit usein päällekkäisiä. Osa näistä terminologisista ongelmista tulee esiin myös artikkelin käännoškattelmia tarkasteltaessa.

2.1 Henkilöviittausten eksplisiittistyminen

Käännošesimerkissä (1b) pronominin korvaaminen erisnimellä siirsi näkökulman kertojalle ja vaikeutti siten KHD:n välittymistä käännoškeen. Eksplisiittistymisen ilmentymänä pidetty pronominiin ”leksikalisointi”, tekstin koheesiota parantava muutos, voi siis aiheuttaa käännoškeessä kerronnan muodon muutoksen silloin, kun leksikalisoidaan KHD:n kokeyaan subjektiin viittaava kolmannen persoonan pronomini tai refleksiivipronomini.

Samanlainen siirtymä kerronnan rakenteessa voi syntyä silloin, kun tarkemmillä henkilöviitauksilla korvataan persoonattomia rakenteita. Katkelma (2a) Dostojevskin romaanista ’Rikos ja rangaistus’ välittää päähenkilön, Raskolnikovin, ajatuksia. Katkelma on poimittu kohtauksesta, jossa Raskolnikov pohtii, miten voisi huomaamatta hankkiutua eroon raskauttavasta todistusaineistosta, ryöstösaaliista. Hän harkitsee sen viskaamista kanavaan, mutta tulee sitten toisiin ajatuksiin. Lähdetekstissä ajattelevaan henkilöön, katsomisen objektiin, viitataan ensin ilmauksella, joka jättää katsomisen kohteen ilmaisematta (kat-

sovat, vilkuilevat). Persoonamuodon poisjättäminen on luontevaa, kun kokeva henkilö viittaa itseensä, eikä lukijalla ole vaikeuksia päätellä, kuka kertomuksessa on (tai luulee olevansa) kaikkien huomion kohteena. Vasta virkkeen lopussa kokevaan henkilöön viitataan kolmannen persoonan pronomiinilla, joka varmistaa sen tulkinnan KHD:ksi.

- (2a) А ну как футляры не утонут, а поплывут? Да и конечно так. Всякий увидит. И без того уже все так и смотрят, встречаясь, оглядывают, как будто им и дело только до него. (Dostojevskij 1866/1973: 84)

'Entäpä jos kotelot eivät uppoakaan vaan jäävät kellumaan pinnalle? Tietysti jäävät. Jokainen näkee. Muutenkin kaikki jo katsovat vastaan tullessaan, vilkuilevat, aivan kuin heillä ei muuta tekemistä olisikaan kuin hän.'

Suomennoksessa kokevaan subjektiin viitataan sen sijaan erisnimellä: diskurssia siis tarkennetaan ilmoittamalla eksplisiittisesti, ketä vastaan tulijoiden ajatellaan katsovan. Vaikka katkelman ensimmäiset kolme virkettä⁴ voidaan suomennoksessa tulkita henkilön ajatuksia välittäväksi KHD:ksi, neljännen virkkeen alussa muutos tuntuu siirtävän näkökulman henkilöltä ulkopuoliselle kertojalle. Ei tunnu luontevalta, että kokeva henkilö käyttäisi erisnimen kaltaista eksplisiittistä viittauskeinoa itsestään.

- (2b) Entäpä jos kotelot eivät uppoaisikaan vaan jäisivät kellumaan pinnalle? Tietysti ne jäisivät. Jokainen näkisi. Muutenkin vastaan tulijat kääntyivät katselemaan **Raskolnikovia** uteliaina, aivan kuin heillä ei olisi muuta tekemistä ollutkaan. (Dostojevski 1970/1980)

Eksplisiittistymisen aiheuttama näkökulman muutos vaikuttaa myös katkelman tulkintaan. Kun näkökulma siirtyy kertojalle, lukijan arvio diskurssin totuusarvosta voi muuttua. Lähdetekstissä kyse on Raskolnikovin lievästi vaino-harhaisesta kuvittelusta; käännöksessä ajatus on luontevampaa tulkita kertojan toteamukseksi ja siksi paikkansapitäväksi fiktiivisen maailman todellisuudessa.

⁴ Lähdetekstissä kolme ensimmäistä virkettä voisivat olla yhtä hyvin HD:a (vapaa-ta suora esitystä), sillä ne eivät sisällä persoonaviittauksia, eikä aikamuoto, joka venäjänkielisessä KHD:ssa voi olla myös preesens, tässä tapauksessa erota HD:a ja KHD:a toisistaan. Neljännen virkkeen KHD:n ansiosta myös katkelman alku on kuitenkin luontevinta tulkita KHD:ksi.

Käännöksen lukijasta voi vaikuttaa siltä, kuin ohikulkijat todella kääntyisivät katsomaan Raskolnikovia.

Eksplisiittistymisen lisäksi käännös myös yksinkertaistaa tekstiä. *Katso-* *misen* ja *vilkuilemisen* sijaan siinä puhutaan enää vain *katselemisesta*; kyseessä on siis redundantilta vaikuttavan toiston karsiminen, yksi tyyllillisen yksinkertaistumisen ilmenemismuodoista. Preesens- ja futuurimuotojen korvaamista suomenkieliselalle kerronnalle tyyppillisemmällä preteritillä ja (konditionaali-muotoisella) menneen ajan futuurilla ei sen sijaan voida pitää varsinaisena konventionaalistamisena sillä toisenlainen aikamotojen käyttö lähdetekstissä on samalla tavalla konventionaalista venäläisessä KHD:ssa. Vaikka saman lyhyen katkelman käännöksessä voidaankin havaita kolmen eri universaaliehdokkaan ilmentymiä, näkökulman siirtymän käännöksessä aiheuttaa kuitenkin eksplisiittistävä erisnimen käyttö: toiston karsiminen ehkä hiukan heikentää vaikutelmaa henkilön ajatusprosessista, aikamuotojen muutos suomenkieliselalle KHD:lle tyyppisemmäksi sen sijaan vahvistaa katkelman alun tulkintaa (ks. alaviite 4).

Yksikön kolmannen persoonan pronominin korvaamisesta johtuvia ongelmia KHD:n kääntämisessä pidetään yleensä kielikohtaisina: niiden oletetaan ilmenevän silloin, kun lähdekielessä (esimerkiksi englannissa tai venäjässä) on kaksi yksikön kolmannen persoonan pronominia, jotka ilmaisevat tarkoitteensa suvun, kun taas kohdekielessä (esimerkiksi suomessa) pronomineja on vain yksi (ks. Valtanen 1989; Valle 1993; Rouhiainen 2000; Kuusi 2003; Rivinoja 2004). Universaalitutkimuksessa lähde- ja kohdekielten välisistä kieliopillisista eroista johtuva eksplisiittistymisen on luokiteltu pakolliseksi siinä mielessä, että ilman sitä kohdeteksti olisi epäkieliopillinen, ja rajattu siksi kääntämisen universaalien käsitteen ulkopuolelle (Blum-Kulka 1986: 33; Klaudy 1998: 83). Esimerkiksi Baker (1993: 243) määrittelee kääntämisen universaalit ”piirteiksi (...), jotka eivät aiheudu tiettyjen kielijärjestelmien vaikutuksesta”. Kielellinen epäsymmetrisyys sinänsä ei kuitenkaan pakota kääntäjää tarkentamaan. Kun englannin tai venäjän yksikön kolmannen persoonan pronomineja käännetään suomeen, tarkan vastineen (tarkoitteensa suvun ilmaisevan yksikön kolmannen persoonan pronominin) puuttuminen ei automaattisesti johda eksplisiittistymiseen, vaan valintaan eksplisiittistymisen ja implisiittistymisen välillä. Lähdetekstin pronominin korvaaminen erisnimellä on esimerkki edellisestä, kun taas korvaaminen suomen yksikön kolmannen persoonan pronominilla jäl-

kimmäisestä. Koska implisiittistyminen ei tässä tapauksessa tee kohdetekstistä epäkieliopillista, on eksplisiittistymistä pidettävänä valintana pikemmin kuin kielijärjestelmän sanelemana pakollisena muutoksena.

Käännöksissä englannista tai venäjistä suomeen eksplisiittisemmän vaihtoehdon valinta johtuu todennäköisesti kääntäjän pyrkimyksestä välttää implisiittistymistä – erityisesti silloin, kun lähdeteksti viittaa yksikön kolmannen persoonan pronomineilla kahteen eri sukupuolta olevaan henkilöön, ja pronomien suku varmistaa viittausten eksplisiittisyyden. Suomentaja, joka pyrkii viittausten yksiselitteisyyteen ja kohdelukijan tulkintaprosessin helpottamiseen, valitsee eksplisiittisemmän vaihtoehdon (esim. *Raskolnikov*) implisiittisemmän (*hän*) sijasta. Ongelma ei ole kuitenkaan puhtaasti kielikohtainen eivätkä selitykseksi riitä yksinomaan lingvistiset syyt. Tapauksissa, joissa KHD:ssa viitataan kahteen samaa sukupuolta olevaan henkilöön, myös englannin- tai venäjänkielisen KHD:n on huomioitava viittausten eksplisiittisyys muilla tavoin. Kun taas KHD:ssa viitataan vain yhteen henkilöön (kuten esimerkiksi (2), jossa ei itse asiassa ole edes kyse persoonapronominin tarkentamisesta), ei eksplisiittistymiseen ole mitään kielellistä syytä. Kolmanneksi, samanlaisia muutoksia esiintyy myös käännöksissä kieliin, joissa on kaksi yksikön kolmannen persoonan pronomia, kuten englannista venäjään (ks. Kuusi 2003: 29): näissäkään tapauksissa syytä ei voi enää etsiä kieliopista. Henkilöviittausten eksplisiittistymisen aiheuttamia ongelmia KHD:n kääntämisessä voidaan siis pitää vain osittain kielen aiheuttamina; osittain kyse saattaa olla käännösten yleisestä eksplisiittistymistaipumuksesta.

2.2 Tarkentavat lisäykset

Lähdetekstistä puuttuvan tai siinä implisiittiseksi jäävän informaation lisääminen käännökseen on toinen eksplisiittistymisen ilmentymä, joka usein vaikeuttaa KHD:n välittymistä käännöksiin. Tyypillisin esimerkki lienee henkilön puhetta tai ajattelua osoittavan alistavan johtolauseen lisääminen tekstiin. Johtolause tarkentaa tekstiä ilmaisemalla eksplisiittisesti lähdetekstistä vain implisiittisesti pääteltävissä olevan tiedon puhujasta – ja itse puhumisesta (ajattelemisesta, tuntemisesta jne.). Samalla näkökulma kuitenkin siirtyy kertojalle ja KHD katoaa.

Katkelmassa (3a) romaanista 'Rikos ja rangaistus' Raskolnikov on matkalla tapaamaan Svidrigailovia. Teksti välittää KHD:na Raskolnikovin hämmennyneitä ajatuksia tämän pohtiessa, miksi hän on niin kiinnostunut Svidrigailovista, kun Sonja yhtäkkiä muistuu Raskolnikovin mieleen. Tässä kontekstissa pelkkä Sonjan nimen mainitseminen kysymysmerkin saattelemana riittää luomaan vaikutelman henkilön ajatusten spontaanista kulusta.

(3a) Соня? Да и зачем бы он пошел теперь к Соне? Опять просить у ней ее слез? (Dostoevskij 1866/1973: 354)

'Sonja? Mutta miksi hän nyt menisi Sonjan luo? Taasko pyytämään häneltä hänen kyyneleitään?'

Suomentaja on lisännyt ensimmäiseen virkkeeseen johtolauseen, joka vahvistaa sen henkilön ajatukseksi, mutta samalla muuttaa henkilön mielessä nousevan kysymyksen kertojan toteamukseksi siitä. Henkilön spontaanien mielenliikkeiden seuraamisen sijasta suomennoksessa kuullaan ulkopuolisen kertojan ääni: yhteys henkilön tajuntaan on hetkeksi menetetty.⁵

(3b) Hän ajatteli Sonjaa. Mutta miksi hän nyt menisi Sonjan luo? Jälleenkö anelemaan häneltä säälin kyyneliä? (Dostojevski 1922/1964: 447)⁶

Lähdetekstissä implisiittiseksi jätetyn informaation eksplisiittistymisen lisäksi muutos voitaisiin luokitella myös konventionaalistumiseksi, sillä siinä vaillinainen virke on korvattu täydellisellä. Kuten sanottu, universaalikategoriat ovat osittain päällekkäisiä: kyse ei aina ole toisensa poissulkevista muutoksista vaan piirteistä, jotka voivat esiintyä yhdessä ja avata eri näkökulmia samaan kielelliseen muutokseen.

⁵ Kuusi (2003: 33) esittää vastaavan esimerkin johtolauseen lisäämisenä toteutuneesta eksplisiittistymisestä, joka häiritsee henkilön näkökulman välittymistä käännöseen.

⁶ Saman muutoksen on tehnyt toinenkin kääntäjä romaanin aikaisemmassa käännöksessä (Dostojevski 1888/1999: 436).

2.3 Henkilön diskurssin piirteiden konventionaalistuminen

Vaillinaisten virkkeiden täydentämisen lisäksi konventionaalistuminen voi ilmetä myös välimerkityksen muutoksina. Kun ekspressiivinen tai muuten epäkonventionaalinen välimerkitys osoittaa KHD:ssa henkilön näkökulman, välimerkityksen konventionaalistuminen käännoksessä voi johtaa näkökulman siirtymään.

Katkelmassa (4a) Jane Austenin romaanista 'Pride and Prejudice' katkelman toiseksi viimeisen virkkeen voi luokitella KHD:ksi diskurssin sisällön ja siihen upotetun kysymyksen lisäksi myös ekspressiivisyyttä tuovan välimerkityksen perusteella. Lukija arvaa, että ihmetys on Elizabethin, ei kertojan.

- (4a) She [Elizabeth] felt all the perverseness of the mischance that should bring him [Darcy] where no one else was brought; and to prevent its ever happening again, took care to inform him at first, that it was a favourite haunt of hers. – **How it could occur a second time therefore was very odd!** – Yet it did, and even a third. (Austen 1813/1996: 181)

Suomennoksesta huutomerkki on jäänyt pois. Myöskään ajatusviivat eivät käännoksessä enää erota henkilön ääntä kertojan äänen luomasta taustasta. Välimerkityksen muutosten lisäksi kääntäjä on myös korvannut lähdetekstin huu-dahduksen (*How...*) käännoksessä selittävällä toteamuksella (*Senpävuoksi...*). Ihmettelyn voi edelleen tulkita Elizabethille kuuluvaksi, mutta sen voi aivan yhtä hyvin lukea myös osana kertojan diskurssia.

- (4b) **Senpävuoksi olikin perin kummallista, että huolimatta tästä viittauksesta tapaaminen toistui.** (Austen 1947/1985: 202)

KHD:n heikkeneminen suomennoksessa heikentää myös kertojan lempeää ironiaa henkilöhahmoa kohtaan. Lähdetekstissä sen luo kertojan ja henkilön äänten vuorottelu: henkilön vilpittönty hämmästystä kehystää kertojan lempeän huvittunut diskurssi, sillä tämä toki tietää – ja lukijakin voi arvata – mistä tapaamiset johtuvat.

Välimerkityksen konventionaalistumisen lisäksi suomennos on myös lähdetekstiä eksplisiittisempi: siihen on lisätty selittävä tarkennus *huolimatta tästä viittauksesta*, jolla varmistetaan, että esityksestä käy varmasti ilmi, miksi tapaa-

misten toistuminen vaikutti oudolta. Samoin lopun pronominiiviittaus tapaamiseen (*it*) on korvattu substantiivilla. Vaikka eksplisiittistyminen heikentääkin vaikutelmaa Elizabethin huudahduksenomaisesta ajatuksesta, eniten KHD:n heikentymiseen suomennoksessa vaikuttaa kuitenkin välimerkityksen ja virkerakenteen konventionaalistuminen.

Myös katkelman venäjänkielinen käännös konventionaalistaa välimerkitystä. Siinä huudahduksen kysyvä sanajärjestys on kuitenkin säilytetty, eikä KHD:n heikkeneminen ole siksi yhtä selvää kuin suomennoksessa.

(4c) **Каким образом подобные встречи могли повториться, было совершенно необъяснимо.** (Austen 1967/1998: 201)

'How such meetings could reoccur, was completely unaccountable.'

Myös venäjännöksessä esitys on lähdetekstiä eksplisiittisempää. Suomennoksen tapaan tapaamisiin viittaava pronomini *it* on leksikalisoitu (*подобные встречи* 'sellaiset tapaamiset'). Muutos ei kuitenkaan vaikuta käännöksen näkökulmaan. Vaikka jotkut eksplisiittistymisen ja konventionaalistumisen ilmentymät siis selvästi vaikeuttavatkin lähdetekstin KHD:n välittymistä käännökseen, kaikilla niillä ei kuitenkaan näytä kaikissa konteksteissa olevan samaa tai yhtä voimakasta vaikutusta käännöksen kerronnan muotoon.

Eksplisiittistymisen ja konventionaalistumisen tavoin myös yksinkertaistuminen, esimerkiksi lähdetekstissä henkilön näkökulman merkinä toimivan toiston tai muun redundantilta vaikuttavan informaation karsiminen tai poistaminen, voi toisinaan johtaa KHD:n katoamiseen käännöksistä. Leksikaalinen yksinkertaistuminen taas voi vaikuttaa käännöksen näkökulmaan silloin, kun henkilön diskurssin indikaattoreina toimivat (ekspressiiviset, murteelliset tms.) sanavalinnat korvataan kertojan (yleensä neutraalimmalla) sanastolla. Tällöin voitaisiin kuitenkin yhtä hyvin puhua sanaston – tai yleensä henkilön diskurssin piirteiden – konventionaalistumisesta.

3 Kieli ja kerronta

Kääntämisen universaaleiksi ehdotettujen eksplisiittistymisen, konventionaalistumisen ja yksinkertaistumisen kielelliset ilmentymät voivat siis johtaa KHD:n heikkenemiseen käännöksessä tai katoamiseen siitä. Aina näin ei käy; esimerkiksi katkelmien (4b) ja (4c) eksplisiittistyminen ja katkelman (2b) konventionaalistuminen eivät juurikaan heikennä KHD:a käännöksessä. Kuitenkin monet niistä kielellisistä muutoksista, joiden on todettu heikentävän KHD:n välittymistä käännöksiin, sopivat eksplisiittistymisen, konventionaalistumisen ja yksinkertaistumisen kategorioihin; monet ovat itse asiassa samoja muutoksia, joita on esitetty todisteeksi näiden universaalien olemassaolosta. Yleensä kerronnan muodon muutos on seurausta näkökulman siirtymisestä kertojalle; yhtä hyvin KHD voi kuitenkin muuttua myös HD:ksi (ks. esim. Kuusi 2003: 37). Molemmissa tapauksissa lähdetekstin näkökulmaan liittyvä monitulkintaisuus katoaa. Eksplisiittistymisen, konventionaalistumisen ja yksinkertaistumisen kielelliset ilmentymät voivat siis johtaa tekstin näkökulmarakenteen yksinkertaistumiseen. Kun esimerkiksi koettava subjektia, ajattelevaa henkilöä, osoitava viittaus tarkentuu, kielellisen eksplisiittistymisen seurauksena on tekstin näkökulmarakenteen yksinkertaistuminen: kaksiäänisestä ja monitulkintaisesta KHD:sta siirrytään yksiääniseen ja yksiselitteiseen kertojan esitykseen. Tarkentaessaan, kuka puhuu, kääntäjä yksinkertaistaa tekstin narratiivista rakennetta.⁷

Myös tekstin narratiivisen rakenteen tasolla eksplisiittistymisen, konventionaalistumisen ja yksinkertaistumisen käsitteet näyttävät paikoin limittyvän. KHD:n heiketessä tai kadotessa käännöksestä voitaisiin näkökulmarakenteen yksinkertaistumisen sijaan puhua yhtä hyvin eksplisiittistymisestä tai konventionaalistumisesta: kerronnan muodon konventionaalistumisesta, sillä hämentävä ja toisinaan jopa epäkieliopillisenä pidetty KHD korvataan perinteisemmällä esitystavoilla, tai näkökulman eksplisiittistymisestä, sillä muutoksen seurauksena KHD:lle ominainen epävarmuus diskurssin alkuperästä häviää ja

⁷ Myös Pápai (2004) toteaa eksplisiittistymisen ja yksinkertaistumisen olevan yhteydessä keskenään. Pápain havaitsema yhteys on kuitenkin erilainen kuin tässä artikkelissa esitetty: hänen mukaansa tekstin eksplisiittistymisen on sidoksissa sen leksikaaliseen yksinkertaistumiseen (Pápai 2004: 160).

esityksen voi yksiselitteisen selvästi tunnistaa joko kertojalle tai henkilölle kuuluvaksi.

Käännöstieteessä kääntämisen universaalien ja KHD:n kääntämisen suhdetta ei toistaiseksi ole juurikaan käsitelty sen paremmin KHD:n kääntämisen kuin kääntämisen universaalienkaan tutkimuksessa. Edellisessä on tosin esitetty joitain oletuksia KHD:n kääntämisen ongelmien yhteydestä laajempiin kääntämisestä koskeviin tendensseihin, jälkimmäisessä taas muutamia havaintoja kääntämisen universaalien vaikutuksesta tekstin näkökulmaan. Puheen esittämisen muotojen kääntämisestä tarkasteleva Taivalkoski (tulossa) toteaa, että KHD:n kääntämisessä havaitut ongelmat tukevat Touryn (1995) oletusta käännöksissä vaikuttavasta kasvavan standardisaation laista ja voivat myös liittyä Blum-Kulkan (1986: 21) eksplisiittistymishypoteesiin (Taivalkoski-Shilov, tulossa). Rivinoja (tulossa), joka tarkastelee nimenomaan KHD:n yksikön kolmannen persoonan pronomiinien suomentamisen ongelmia, katsoo, että KHD:n persoonapronomien kääntämiseen liittyvät ongelmat johtuvat osaksi suomentajien haluttomuudesta käyttää puhekielisiä pronominiivittauksia (*se*), mikä puolestaan on seurausta kääntämisen universaalista konservatiivisuudesta. Kääntämisen universaalien tutkimuksen puolella taas Vanderauwera (1985: 96–97) mainitsee tekstuaalisen konventionaalistumisen ilmentymiä tarkastellessaan, että preesensin korvaaminen menneen ajan muodoilla voi vaikuttaa tekstin fokalisaatioon ja heikentää lukijalle syntyvää vaikutelmaa siitä, että hän ikään kuin näkee henkilön silmin. Kohdeorientoituneiden käännösten analyysissä Vanderauwera (1985: 73–74, 76) osoittaa myös tapauksia, joissa konventionaalistavat muutokset johtavat KHD:n katoamiseen käännöksestä. Näissä tutkimuksissa ei kuitenkaan ole pyritty kääntämisen universaalien ja KHD:n suhteiden perusteellisempaan tarkasteluun, ja siksi tehdyt huomiot rajoittuvat joko käännöksen kielen tai näkökulmarakenteen tasolle. On kuitenkin tärkeää erottaa toisistaan eksplisiittistyminen, konventionaalistuminen ja yksinkertaistuminen toisaalta kielellisten ratkaisujen, toisaalta tekstin narratiivisen rakenteen tasolla. KHD:n heikkeneminen käännöksissä ei ole ainoastaan esimerkki oletetuista universaaleista tendensseistä käännösprosessissa, vaan myös niiden seurausta. Kielen tasolla voidaan tarkastella kääntämisen universaalien kielellisiä ilmentymiä syynä KHD:n kääntämisen ongelmiin, kun taas narratiivisen rakenteen tasolla KHD:n kääntämisen ongelmat sinänsä voivat osaltaan vahvis-

taa oletusta käännosten universaalista yksinkertaistumis- tai standardoitumistaipumuksesta. Jälkimmäistä näkökohtaa käsittelem tarkemmin luvussa 5.

4 Kääntäjän tulkinta

Kääntämisen universaalien tutkimuksessa on arveltu, etteivät eksplisiittistyminen, konventionaalistuminen ja yksinkertaistuminen ole yksinomaan kääntämiselle ominaisia piirteitä, vaan pikemminkin osa laajempaa ilmiötä, kommunikaatiostrategioita, jotka liittyisivät myös muuhun kielelliseen välitystoimintaan. Jo Blum-Kulka (1986: 21) huomauttaa, että eksplisiittistyminen saattaa olla tyypillistä kielelliselle välitystoiminnalle yleensä, sillä sen ilmentymiä voidaan havaita yhtä hyvin vieraan kielen opiskelijoiden kuin kääntäjienkin tuotoksissa. Voi myös olla, että kääntämisen universaalit kumpuavat kognitiivisista rajoitteista, jotka ovat luonteeltaan kaikelle jollain tapaa rajoitetulle kommunikaatiolle, esimerkiksi välitetylle diskurssille yleensä (Chesterman 2004: 45; ks. myös Halverson 2003). Kääntämisen universaalien käsite pitäisi siis ymmärtää osana mahdollisesti laajempaa ilmiötä pikemminkin kuin puhtaasti kääntämiseen liittyvänä piirteenä.

Yksittäisille kääntämisen universaaliehdokkaille on pyritty löytämään selityksiä mm. kohdekulttuurin normeista ja kääntäjän tulkintaprosessista. Konventionaalistumisen on ehdotettu liittyvän kääntäjän käsitykseen kohdekulttuurin käännoiksi koskevista kirjallisista normeista ja tämän pyrkimykseen täyttää kohdeyleisön odotukset; kääntäjän itsenäisten ratkaisujen lisäksi kyse voi luonnollisesti olla myös kustantajan käytännöistä (Vanderauwera 1985: 12). Myös eksplisiittistymisen on oletettu seuraavan kääntäjän tietoisesta tai tiedostamattomasta pyrkimyksestä vastata kohdelukijoiden odotuksiin (Pápai 2004: 160). Kääntäjät voivat nähdä lukijan tulkinnan helpottamisen osana välitystehtävänsä, jossa olennaista on käsittämättömän esittäminen ymmärrettävässä muodossa (Chesterman 2004: 45). Toisaalta sekä eksplisiittistyminen että konventionaalistuminen (standardisaatio) voivat olla seurausta kääntäjän tulkinnasta. Juuri kääntäjän tulkinta toimii eräänlaisena suodattimena, jonka kautta lähdeteksti kohdekielelle välittyy. Tulkintaprosessissa kääntäjä editoi tekstiä

valikoimalla lähdetekstistä tärkeimmältä ja olennaisimmalta vaikuttavan tiedon ja välittämällä sen käännökseen. (Blum-Kulka 1986: 19; Chesterton 2004: 44–45.)

Vaikka tulkintaan ja inhimilliseen kognitioon liittyviä syitä onkin vaikea todentaa, sellaiset käännöksiin tehdyt muutokset kuin esimerkiksi persoonapronominin korvaaminen erisnimellä todistavat kääntäjän tulkinneen pronomini- viittauksen tietyllä tavalla. Eriyisen selväksi eksplisiittistymisen ja tulkinnan välinen yhteys käy silloin, kun käännössiirtymä paljastaa väärän tulkinnan. Luvussa 1.1 esitetystä katkelmasta (1a) toisen virkkeen possessiivipronomini *her* viittaa päähenkilön ajatusten kohteena olevaan naispuoliseen henkilöön, neiti Kingiin. Kohdassa “and the mediocrity of *her* [miss King’s] fortune” suomentaja on tarkentanut viittausta korvaamalla possessiivipronominin erisnimellä – valitettavasti vain väärällä (” ja se, ettei Elizabeth itse suinkaan ollut varakas”). Muutos osoittaa eksplisiittistymisen johtuvan nimenomaan kääntäjän tulkin- nasta, siitä, miten kääntäjä on lähdetekstin pronomini- viittauksen ymmärtänyt. Samalla se vaikeuttaa virkkeen lukemista kokevan henkilön ajatuksia välittävänä KHD:na (vrt. *Elizabeth itse/hän itse*).⁸

5 Johtopäätökset

Näyttää siis siltä, että ainakin osa niistä kielellisistä muutoksista, jotka usein vaikeuttavat KHD:n välittymistä käännöksiin tai joissain tapauksissa jopa estävät sen, on seurausta käännoisten universaaleiksi oletetuista tendensseistä koh- ti eksplisiittisyyttä, konventionaalisuutta ja yksinkertaisuutta. Parantaessaan tekstin koheesiota ja lisätessään siihen informaatiota nämä tendenssit vähentävät sen monitulkintaisuutta; kun esimerkiksi persoonapronomini tai persoona-

⁸ Toisaalta muutos myös osoittaa kääntäjän tulkinneen lähdetekstin esityksen henkilö- ajatuksia välittäväksi KHD:ksi, sillä muuten persoonapronomini voisi viitata vain tekstissä viimeksi mainittuun naispuoliseen henkilöön, neiti Kingiin. KHD:n heikkeneminen erisnimen käytön seurauksena osoittaa siksi myös, ettei KHD:n tunnistaminen henkilön tajuntaa välittäväksi diskurssiksi ole tae sen välittymisestä käännökseen: toisinaan edellytyksenä on, että kääntäjä myös pysähtyy pohtimaan, mistä kielellisistä piirteistä vaikutelma henkilön tajunnasta syntyy.

ton rakenne korvataan erisnimellä tai diskurssin yhteyteen lisätään johtolause, tekstin koheesio vahvistuu, lähdetekstissä implisiittiseksi jätetty tieto tehdään eksplisiittiseksi, näkyväksi, ja monitulkintaisuus vähenee. Monitulkintaisuus on kuitenkin olennainen osa KHD:a (ks. esim. McHale 1978). Itse asiassa sellaiset KHD:n tuntomerkkeinä yleisesti pidetyt piirteet kuin johtolauseen puuttuminen tai pronomini viittaukset henkilöihin toimivat KHD:n indikaattoreina juuri monitulkintaisuutensa, implisiittisyytensä ja näkyvän koheesio puutteen ansiosta. KHD:n karsiutuminen käännöksistä saattaa siis olla luonnollinen seuraus muutoksista, jotka ovat luonteenomaisia kääntämiselle yleensä.

KHD tai tekstin muut monitulkintaiset ja epäkonventionaaliset piirteet eivät kuitenkaan aina karsiudu käännöksistä, sillä universaaleina pidetyt tendenssit eivät hallitse kääntäjän jokaista yksittäistä ratkaisua. Vaikka eksplisiittistymistä pidetään käännöksissä implisiittistymistä yleisempänä (Klaudy 1998: 84), se ei sulje vastakohtaansa mahdollisten käännösratkaisujen ulkopuolelle; kaikkea ei suinkaan tarkenneta. Toiseksi, edes sellaiset eksplisiittistymisen tai konventionaalistumisen ilmentymät, jotka yleensä aiheuttavat KHD:a käännettäessä näkökulman siirtymän (kuten kokevaan subjektiin viittaavan kolmannen persoonan pronominin korvaaminen erisnimellä), eivät aina ja kaikissa olosuhteissa johda KHD:n katoamiseen, sillä kerronnan muoto voi säilyä muiden tuntomerkkiensä ansiosta (Kuusi 2003: 29–30). On myös hyvä muistaa, että KHD:n kääntämisen tutkimuksessa raportoiduista ongelmista huolimatta KHD usein välittyy käännöksiin, toisinaan jopa vahvistuu niissä. Syynä vahvistumiseen tai lisääntymiseen ovat yleensä kielelliset muutokset, jotka joko implisiittistävät tekstiä, kuten johtolauseen poistaminen tai kokevaan subjektiin viittaavan erisnimen korvaaminen kolmannen persoonan pronominilla, tai muutokset ”epäkonventionaalisempaan”, usein puhekielisempään, suuntaan, kuten ekspressiivisen välimerkityksen, täytesanojen tai muiden henkilön tunteita tai arvioita välittävien elementtien lisääminen (Kuusi 2003: 35–36).

Kaiken kaikkiaan KHD:n katoaminen käännöksistä näyttää kuitenkin olevan yleisempää kuin sen lisääntyminen niissä. KHD:n kääntämisen ongelmat ovat pitkälti universaali – siis lähde- ja kohdekielestä ja -kulttuurista riippumaton – ilmiö myös sikäli, että niitä on havaittu käännöksissä useiden eri kieliparienvälillä. Tässä artikkelissa esille otetut katkelmat edustavat käännöksiä venäjämästä ja englannista suomeen ja englannista venäjään; lisäksi KHD:n heikkenemistä on havaittu ainakin käännöksissä venäjämästä englantiin (May 1994),

venäjistä saksaan (Vykoupil 1995; Jekutsch 1995), venäjistä ranskaan (Kurt 2003), englannista ranskaan (Levenston & Sonnenschein 1986; Kittel 1992; Bosseaux 2004; Taivalkoski, tulossa; Taivalkoski-Shilov, tulossa), englannista saksaan (Kittel 1990), englannista hepreaan (Levenston & Sonnenschein 1986), ranskasta venäjään (Kurt 2003) ja suomesta venäjään (Kuusi 2002). KHD:n suomentamista englannista ovat lisäksi tarkastelleet Valtanen (1989), Valle (1993), Rouhiainen (2000), Kuusi (2003) ja Rivinoja (2004, tulossa). Ongelman esiintyminen erilaisissa aineistoissa lähde- ja kohdekielten, lähdetekstien ja niiden kirjoittajien, kääntäjien, käännösten julkaisuajankohdan ja kohdekulttuurin normien vaihdellessa viittaa siihen, etteivät siirtymät KHD:sta muihin kerronnan muotoihin johdu puhtaasti kieli- tai kulttuurikohtaisista tai idiosynkraattisista tekijöistä.⁹

Chesterman (2004: 42) huomauttaa, ettei eksplisiittistävien ja konventionaalistavien muutosten yleisyys sinänsä vielä tee niistä merkittäviä. KHD:a käännettäessä muutokset voivat kuitenkin osoittautua merkityksellisiksi tekstin tulkinnan kannalta jopa silloin, kun niitä esiintyy käännöksessä harvakseltaan. Tämän artikkelin esimerkkikatkelmissä muutokset vähentävät KHD:lle ominaista monitulkintaisuutta, mutta voivat myös vaikuttaa lukijan tulkintaan diskurssissa esitettyjen seikkojen totuusarvosta fiktiivisessä maailmassa (2b), heikentää vaikutelmaa henkilön mielenliikkeiden välittömästä seuraamisesta (3b) ja, edellisen lisäksi, heikentää kertojan lempeää ironiaa henkilöahmoa kohtaan (4b). Nämä seuraukset ovat tuskin tarkoituksellisia muuten pääpiirteissään uskollista strategiaa toteuttavassa käännöksessä. KHD:n kääntämisessä esiintyvien ongelmien syiden pohtiminen nostaakin väistämättä esiin kysymyksen muutosten tarkoituksellisuudesta. Kun suomentaja korvaa englannin yksikön kolmannen persoonan pronominin erisnimellä, eksplisiittisemmän käännösvaihtoehdon valinta voi olla kääntäjältä tietoinen ratkaisu, jonka motivaationa on sekavien pronominiiviitausten välttäminen. Se ei kuitenkaan tarkoita, että kääntäjä välttämättä olisi tietoinen kielellisen muutoksen vaikutuksesta tekstin näkökulmarakenteeseen silloin, kun lähdetekstissä pronominilla viitataan KHD:n kokevaan subjektiin. Vaikka siis eksplisiittistymisen, konventionaalistumisen ja yksinkertaistumisen kielelliset ilmentymät olisivatkin tie-

⁹ KHD:n kääntämisen ongelmista eri aikakausina tehdyissä käännöksissä ks. tarkemmin Taivalkoski-Shilov (tulossa).

toisia, tarkoituksellisia ja suunnattuja parantamaan käännöksen vastaanottoa kohdekulttuurissa, se yksinkertaistuminen ja kasvava standardisaatio, joihin ne tekstin narratiivisessa rakenteessa saattavat johtaa, voi olla tiedostamatonta ja tahattomasti muuttaa lukijan tulkintaa teoksesta.

Jos tekstin kerronnan muodolle aiheutuneet muutokset ovat tahattomia, ratkaisu KHD:n kääntämisen ongelmiin voisi olla juuri kääntäjien tietoisuuden lisäämisessä niin KHD:sta ja sen funktioista kuin kääntämisen universaaleistakin. Vaikka Taivalkoski-Shilov (tulossa) osoittaa, ettei KHD:n yleisyys kohdekielissä kirjallisuudessa ole tae sen välittymisestä käännöksiin, näyttäisi kuitenkin siltä, että kääntäjien tietoisuus kerronnan perspektiivistä voi vaikuttaa heidän ratkaisuihinsa, hyvänä esimerkkinä Pevearin ja Volokhonskyn uudet englanninkieliset käännökset Dostojevskin romaaneista (ks. Jones 1990/1997: xix; May 1994: 52–54; Venuti 1998: 312). On myös mahdollista, että kääntäjien kasvava tietoisuus kääntämisen universaaleista tarjoaa näille jatkossa entistä paremmat mahdollisuudet tehdä tietoisia valintoja universaaleiksi luonnehdittujen piirteiden välttämisen ja hyväksymisen välillä, vaikka kääntämisen universaalien tutkimus onkin lähtenyt toden teolla käyntiin vasta viime vuosikymmenellä ja sen vaikutuksia tuleviin käännöksiin on siksi vielä vaikea ennustaa (Chesterman 2004: 45–46).

Tämän artikkelin tarkoituksena oli osoittaa kääntämisen universaalien käsitteen hyödyllisyys tarkasteltaessa lähdetekstien KHD:n heikkenemistä käännöksissä tai katoamista niistä. Riippumatta siitä, vahvistaako tuleva käännöstudkimus eksplisiittistymisen, konventionaalistumisen ja yksinkertaistumisen kääntämisen universaaleiksi vai ei, julkaistujen kaunokirjallisten käännösten analyysi osoittaa, että KHD:n karsiutuminen käännöksistä ja siitä aiheutuva tekstin näkökulmarakenteen yksinkertaistuminen ovat usein seurausta kielellisistä muutoksista, jotka ennen kaikkea eksplisiittistävät ja konventionaalistavat tekstiä.

Lähteet

- Austen, Jane 1813/1966. *Pride and prejudice*. Longmans, Green & Co Ltd, London.
- Austen, Jane 1947/1985. *Ylpeys ja ennakkoluulo*. (Suom. S.-L. Norko-Turja.) WSOY, Porvoo.
- Austen, Jane 1967/1998. *Gordost' i predupreždenie*. (Käänt. venäjään I. Maršak.) Folio, Moskva.
- Baker, Mona 1993. Corpus linguistics and translation studies: Implications and applications. Mona Baker & Gill Francis & Elena Tognini-Bonelli (toim.) *Text and technology: In honour of John Sinclair*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 233–250.
- Baker, Mona (toim.) 1998. *Routledge encyclopedia of translation studies*. Routledge, London.
- Blum-Kulka, Shoshana & Levenston, Eddie A. 1983. Universals of lexical simplification. Claus Faerch & Gabriele Kasper (toim.) *Strategies in interlanguage communication*. Longman, London and New York, 119–139.
- Blum-Kulka, Shoshana 1986. Shifts of cohesion and coherence in translation. House, Juliane & Blum-Kulka, Shoshana (toim.) *Interlingual and intercultural communication. Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies*. Gunter Narr Verlag, Tübingen, 17–35.
- Bosseaux, Charlotte 2004. Point of view in translation: A corpus-based study of French translations of Virginia Woolf's 'To the lighthouse'. *Across Languages and Cultures* 5 (1), 107–122.
- Chesterman, Andrew 2004. Beyond the particular. Mauranen, Anna & Kujamäki, Pekka (toim.) *Translation universals: Do they exist?* John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 33–49.
- Cohn, Dorrit 1978. *Transparent minds. Narrative modes for presenting consciousness in fiction*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Doležel, Lubomir 1973. *Narrative modes in Czech literature*. University of Toronto Press, Toronto–Buffalo.
- Dostoevskij, F.M. 1866/1973. Prestuplenie i nakazanie. *Polnoe sobranie sočinenij v tridcati tomah*. Vol. 6. Izdatel'stvo "Nauka", Leningrad.
- Dostojevski, Fedor 1922/1964. *Rikos ja rangaistus*. (Suom. J.A. Hollo.) WSOY, Helsinki.
- Dostojevski, Fedor 1970/1980. *Rikos ja rangaistus*. (Suom. J. Konkka.) Otava, Helsinki.
- Dostojevski, Fedor 1888/1999. *Rikos ja rangaistus*. (Suom. M. Vuori; kielentarkistus L. Pyykkö, 1985–1986.) Karisto, Hämeenlinna.
- Halverson, Sandra 2003. The cognitive basis for translation universals. *Target* 15 (2), 197–241.

- House, Juliane & Blum-Kulka, Shoshana (toim.) 1986. *Interlingual and intercultural communication. Discourse and cognition in translation and second language acquisition Studies*. Gunter Narr Verlag, Tübingen.
- Jekutsch, Ulrike 1995. Auktorial-personal oszillierendes Erzählen in Dostoevskijs Pres-tuplenie i nakazanie und in der Wiedergabe durch frühe deutsche Übersetzungen. Kullman, Dorothea (toim.) *Erlebte Rede und Impressionistischer Stil. Europäische Erzählprose im Vergleich mit ihren deutschen Übersetzungen*. Wallstein Verlag, Göttingen, 137–178.
- Jones, Malcolm V. 1990/1997. Introduction. Dostoevsky, Fyodor. *The brothers Karama-zov*. (Käänt. englantiin Richard Pevear & Larissa Volokhonsky.) Everyman's Library, David Campbell Publishers, London, ix–xxv.
- Kittel, Harald 1990. An innovative mode of literary self-revelation: Free indirect dis-course in Charles Brockden Brown's Edgar Huntly and its German translation. *American Studies* 35 (1), 53–66./*Amerikastudien – American Studies (Amst)*, Jahres-index, Jahrgang 35 (Heft 1, 2, 3 und 4). Wilhelm Fink Verlag, München, 53–66.
- Kittel, Harald 1992. Discovering, naming and translating the impossible: (Self-)narrated discourse in *Caleb Williams* (English and French). Kittel, Harald (toim.) *Geschichte, System, Literarische Übersetzung/Histories, Systems, Literary Translations*. Erich Schmidt Verlag, 334–349.
- Klaudy, Kinga 1998. Explication. Baker, Mona (toim.) *Routledge encyclopedia of trans-lation studies*. Routledge, London, 80–84.
- Kullman, Dorothea (toim.) 1995. *Erlebte Rede und Impressionistischer Stil. Europäische Erzählprose im Vergleich mit ihren deutschen Übersetzungen*. Wallstein Verlag, Göttingen.
- Kurt, Sibylle 2003. Les traducteurs face au style indirect libre (français-russe, russe-français). *Revue des études slaves* LXXIV/2–3, 2002–2003, 493–504.
- Kuusi, Päivi 2003. Free indirect discourse in the translations of Jane Austen's Novels into Finnish and Russian. Pekka Tammi & Hannu Tommola (toim.) *Linguistic and literary aspects of free indirect discourse from a typological perspective*. Tampereen yliopisto, Taideaineiden laitos, Tampere, 25–40.
- Laviosa-Braithwaite, Sara 1998. Universals of translation. Baker, Mona (toim.) *Routledge encyclopedia of translation studies*. Routledge, London, 288–291.
- Levenston, E. A. & Sonnenschein, G. 1986. The translation of point-of-view in fictional narrative. House, Juliane & Blum-Kulka, Shoshana (toim.) *Interlingual and inter-cultural communication. Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies*. Gunter Narr Verlag, Tübingen, 49–59.
- Mauranen, Anna & Kujamäki, Pekka (toim.) 2004. *Translation universals: Do they exist?* John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- May, Rachel 1994. *The translator in the text. On reading Russian literature in English*. Northwestern University Press, Evanston, Illinois.

- McHale, Brian 1978. Free indirect discourse. A survey of recent accounts. *PTL: A Journal for Descriptive Poetics and Theory of Literature* 3 (2), 249–287.
- Padučeva, E. V. 1996. *Semantičeskie issledovanija (Semantika vremena i vida v ruskom jazyke; Semantika narrativa)*. Škola “Jazyki russkoj kul’tury”: Jazyk. Semiotika. Kul’tura, Moskva.
- Pápai, Vilma 2004. Explication: A universal of translated text? Mauranen, Anna & Kujamäki, Pekka (toim.) *Translation universals: Do they exist?* John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 143–164.
- Rivoina, Anne 2004. Kuka ”hän” lopulta olikaan? Näkökulma ja henkilöihin viittaaminen englannista suomennetussa vapaassa epäsuorassa esityksessä. P. Muikkua-Werner & H. Stotesbury (toim.) *Minä ja kielitiede – soveltajan arki*. AFinLAN vuosikirja 2004. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja no. 62. Jyväskylä, 141–153.
- Rivoina, Anne (tulossa). The problem with pronouns in translating English FID into Finnish. Pekka Tammi & Hannu Tommola (toim.) *FREE language INDIRECT translation DISCOURSE narratology. Linguistic, translational, and literary-theoretical encounters*. Tampere Studies in Language, Translation and Culture, A 2.
- Rouhiainen, Tarja 2000. Free indirect discourse in the translation into Finnish: The case of D. H. Lawrence’s ‘Women in Love’. *Target* 12 (1), 109–126.
- Shuttleworth, Mark & Cowie, Moira 1997. *Dictionary of translation studies*. St. Jerome Publishing, Manchester, UK.
- Taivalkoski, Kristiina [1999] (painossa). When two become one. Narrative simplifications in a French translation (1743) of Henry Fielding’s *Joseph Andrews*. Van Doorslaer & Lambert & Vandaele (toim.) *Fourth volume of Cetra papers* (Leuven Research Center for Translation, Communication and Cultures).
- Taivalkoski-Shilov, Kristiina (tulossa). Pekka Tammi & Hannu Tommola (toim.) *FREE language INDIRECT translation DISCOURSE narratology. Linguistic, translational, and literary-theoretical encounters*. Tampere Studies in Language, Translation and Culture, A 2.
- Tammi, Pekka 1992. Kertova teksti. Esseitä narratologiasta. Gaudeamus, Jyväskylä.
- Toury, Gideon 1991. What are descriptive studies into translation likely to yield apart from isolated descriptions. Kitty M. van Leuven-Zwart & Ton Naaijens (toim.) *Translation studies: The state of the art: Proceedings from the first James S. Holmes symposium on translation studies*. Rodopi, Amsterdam and Atlanta.
- Toury, Gideon 1995. *Descriptive translation studies and beyond*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Toury, Gideon 2004. Probabilistic explanations in translation studies. Welcome as they are, would they qualify as universals? Mauranen, Anna & Kujamäki, Pekka (toim.) *Translation universals: Do they exist?* John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 15–32.

-
- Valle, Ellen 1993. Narratological and pragmatic aspects of the translation into Finnish of Doris Lessing's 'Four-gated city'. Yves Gambier & Jorma Tommola (toim.) *translation and knowledge*. SSOTT IV. University of Turku, Centre for Translation and Interpreting, Turku, 245–261.
- Valtanen, Helena 1989. Näkökulman kääntämisestä: näkökulman lingvistiset merkit ja niiden kääntäminen Virginia Woolfin romaanissa *Majakka*. Jyväskylän yliopiston kirjallisuuden laitos. Monisteita 39, Jyväskylä.
- Vanderauwera, Ria 1985. *Dutch novels translated into English: The transformation of a 'Minority' literature*. Rodopi, Amsterdam.
- Venuti, Lawrence 1998. American tradition. Baker, Mona (toim.) *Routledge encyclopedia of translation studies*. Routledge, London, 305–315.
- Vykoupil, Susanna 1995. Erlebte Rede un verwandte Verfahren zur Bewußtseinsdarstellung in deutschen Übersetzungen von Prestuplenie i nakazanie nach 1924. Kullman, Dorothea (toim.) *Erlebte Rede und Impressionistischer Stil. Europäische Erzählprose im Vergleich mit ihren deutschen Übersetzungen*. Wallstein Verlag, Göttingen, 179–220.

Kääntäminen, merkitys ja kognitiivinen kielioppi

Marjatta Lehtinen

Joensuun yliopisto, Kansainvälisen viestinnän laitos

Kääntämisen kuvauksessa ongelma on ekvivalenssi: mitä merkitykselle 'tapahuu' käännettäessä kielestä toiseen? Pysyykö merkitys samana?

Perinteisessä näkemyksessä semantiikasta konteksti on objektiivinen mielenulkoinen entiteetti, ja sanat ovat merkityssäiliöitä. Ilmauksen kokonaismerkitys on sen osien summa. Käännettäessä merkitykset siirtyvät sanapaketeissa lähettäjältä vastaanottajalle.

Uudemmassa kirjallisuudessa korostetaan kontekstin osuutta, kieltenvälisten vastaavuuksien jatkumonluonteisuutta ja prototyypisyyttä ja niiden vaikutusta käännöstutkimukseen ja käännösaineistoihin pohjautuvaan kontrastiiviseen tutkimukseen (esim. Krzeszowski 1990; Tirkkonen-Condit 2000). Merkitys ei ole staattinen ominaisuus, se syntyy sanoja ja ilmauksia puhetilanteessa käytettäessä, ja kääntäminen on luovaa ongelmanratkaisua. Prototyypisyys, dynaamisuus ja ei-kompositionaalisuus luonnehtivat myös kognitiivista kielioppia ja semantiikkaa. Siinä merkitys liitetään ihmisen kognitioon ja sitä kuvataan ensyklopedisena ja käyttöpohjaisena, ruumiillisen ja kulttuurisen kokemuksen jäsentämänä. Semantiikan ja pragmatiikan välinen raja on häilyvä, ja uusia ilmauksia konventionaalistuu jatkuvasti osaksi vakiintunutta kielenkäyttöä. Rakennetason ja sanaston yksiköitä kuvataan syntaktisina ja leksikaalisina skeemoina (yksittäisistä ilmauksista tehtyinä yleistyksinä) ja ilmauksen osien yhdistymistä kuvattaessa on apuna semanttisen valenssin käsite. Ilmauk-

sen muoto ja merkitys motivoituu funktionaalisesti osana kielellistä vuorovai-
kutusta, ja merkitystä kuvataan mm. hahmo–tausta–korosteisuuden ja muiden
kognitioon ja mielikuvaisuuteen (*imagery*) liittyvien jäsennysperiaatteiden
avulla (Langacker 1987, 1991; Onikki-Rantajääskö 2001).

Tavoitteenani on tässä kirjoituksessa pohtia kääntämisen merkitysvastaa-
vuuden kuvausta kognitiivisen kieliopin kannalta. Käsittelen esimerkkeinä
aineistooni kuuluvia lausepareja, joissa englannin staattista transitiivilause-
ta vastaa käännöksessä suomen intransitiivilause. Lähtökohta on käännöksen
funktionaalinen vastaavuus kielenkäyttötilanteessa, ja toiseksi se, että käännös
hahmottaa samaa konseptuaalista perusrelaatiota kuin alkuperäinen lause.
Ajattelen, että kummassakin kielessä on erilaisia resursseja ilmaista skemaat-
tinen säiliön ja sisällön suhde, ja että kumpaakin kieltä voi verrata toisiinsa
suhteessa näiden keinojen käyttöön ja myös suhteessa skemaattiseen asiainti-
laan (vrt. Chesterman 1998). Tarkastelen mielikuvaisuuden (hahmo–tausta–jä-
sennyksen), transitiivisuuden prototyypin ja kontrastiivisen typologisen tiedon
pohjalta käännösvastaavuutta, kysymystä, missä määrin merkitys säilyy kään-
nettäessä.

1 Funktionaalinen vastaavuus

Aineistoni koostuu lauseista, joissa englannin transitiiviverbi kuten lokatiivi-
set contain ja include ja epäagentiivisesti käytetty *show* hahmottavat tiloja, ja
lauseista, jotka ovat näiden lauseiden autenttisia käännöksiä (poimittu FECCS:
sta, ks. Lehtinen, tulossa). Transitiivilause on lause, jossa on kieliopillinen ob-
jekti; intransitiivilauseessa sitä ei ole (Hakulinen et al. 2004: 848). Tutkimukseni
mukaan vastaavan kongruentin käännöksen, transitiivisen konstruktion, käyt-
tö on rajoitettua, ja lokatiivisissa merkityksissä käännösvastine on tyypillisesti
inkongruentti. Usein se on syntaktisesti käänteinen käsitteistys, jossa asiaintila,
säiliö–sisältö-suhde eli skemaattinen INKLUUSIO (ks. Langacker 1987: 230),
koodataan eri näkökulmista, eli erilaisin mielikuvin (Ks. myös Lehtinen 1997,
1999). Ks. lauseen (a) käännöstä (b) ja lauseen (c) käännöstä (d).

- a. ... his thought *contained* a raw streak of Midwest radicalism.
- b. ... hänen ajatuksiinsa *sisältyi* karkeita piirteitä Keskilännessä esiintyneestä radikaalisuudesta.
- c. The Wild Man in our story *includes* some of both kinds of energy, both Apollo and Dionysus.
- d. Sadun Villimieheessä *on* kummankin, sekä Apollonin että Dionysoksen energiaa.

Samaa konseptuaalista perusrelaatiota kuin edellisissä tapauksissa verbit *contain* (lause a), *sisältyä* (lause b), *include* (lause c), ja *olla* (lause d) hahmottaa verbi *show* esimerkeissä (e) ja (g), samoin kuin käännöksen verbi *näkyä* (lauseessa f) ja *ilmetä* (lauseessa h).

- e. He stands at the very back, among the apprentices with his mechanic's cap, *showing* no signs of fatigue from holding two jobs at once.
- f. Henry seisoo takarivissä ..., *eikä* hänessä *näy* merkkiäkään kahden työn aiheuttamasta väsymyksestä.
- g. The following chapters will *show* that the basic elements of the Eastern world view are also those of the world view emerging from modern physics.
- h. Seuraavista luvuista tulee *ilmenemään*, että itämaisen maailmankäsityksen perustekijät ovat samoja kuin modernista fysiikasta kehkeytyvät maailmankuvan perustekijät.

Lauseita (a), (b), (c) ja (d) voidaan verrata toisiinsa tekstuaalisella tasolla. Niissä on sama elementtien järjestys, sama informaatorakenne, jonka mukaan fokuksena, uutena tietona, esitetään sisältö ja säiliö esitetään tuttuna tietona, topiikkina. Pragmatiikan kannalta katsottuna kääntäminen on ihmisten välistä kommunikaatiota. Kuten mikä tahansa merkitys kielellisessä vuorovaikutuksessa, myös merkitysvastaavuus on neuvoteltua vastaavuutta kontekstissaan. Kääntämisen konteksti on kommunikaatiotilanteen osapuolten jakama yhteinen alue, jolla lähtö- ja kohdekieli leikkaavat toisensa samoin kuin niiden kulttuurit leikkaavat toisensa (vrt. Givón 1989). Tällaisesta funktionaalisesta näkökulmasta katsoen käännös, lause (b) merkitsee samaa kuin alkuperäinen, lause (a). Käännös tarkoitetaan merkitsemään samaa kuin alkuperäinen lause, ja sitä **pidetään** samaa merkitsevänä. Samanlaisuus on pragmaattista, päätelmä perustuu (kaksikielisen) kääntäjän ja kielenpuhujan tietoon ja kokemukseen.

2 Kognitiivinen kielioppi

Seuraavaksi tarkastelen käännosten merkitysvastaavuutta kognitiivisen kieliopin kannalta. Kognitiivisen kieliopin mukaan myös kieliopillisilla muodoilla on merkitys (Langacker 1987: 18, 47). Lauseet (a) ja (b) viittaavat samaan asiintilaan, samoin kuin lauseet (c) ja (d), mutta transitiivinen ja intransitiivinen lause esittävät sen erilaisten mielikuvien avulla, eli puhuja käsitteistää asiintilan eri näkökulmista. Tässä suhteessa transitiivinen lause (a) merkitsee eri asiaa kuin intransitiivinen lause (b); lauseella (a) on eri semanttinen arvo kuin lauseella (b), ja lauseella (c) on eri semanttinen arvo kuin lauseella (d).

Englannin lause (a) esittää sisällyttämisen tekoketjun kaltaisena, agentti-patientti-suhteena, jossa säiliö 'sisältää' sisällön. Englannin lauseessa (e) säiliönä on kokija, 'mentaalinen agentti', ja sisältönä on mielen tai ruumiin tila. Kyseisissä transitiivikonstruktioissa katsotaan tilannetta paikan näkökulmasta, paikka on FIGURE, korosteinen hahmo, taustaa, GROUND, vasten. Suomen lauseissa (b), (d), (f) ja (h) tilannetta katsotaan sisällön kannalta, sisältö on FIGURE, korosteinen hahmo, jonka olemassaolosta predikoidaan suhteessa säiliöön. On huomattava, että kognitiivinen hahmo-tausta-jäsennys on eri asia kuin tekstuaalisen tason topiikin ja fokuksen valinta. Puhuja voi valita, mihin hän kohdistaa fokuksen; esim. lausepari *Hänen ajatuksiinsa sisältyi piirteitä radikalismista/Piirteitä radikalismista sisältyi hänen ajatuksiinsa* sisältää fokuksen vaihdoksen. FIGURE/GROUND -jäsennys pysyy samana vaikka sanajärjestys muuttuu; kummassakin lauseessa adverbiaali määrittää paikan, ja sen laadusta predikoidaan piirteiden olemassaolo ('hänen ajatuksensa olivat sellaiset, että niihin sisältyi piirteitä radikalismista') (Langacker 1991: 310–316; Huumo & Perko 1993: 386).

Näyttäisi siltä, että eroa ei pitäisi korostaa. Erityisesti on huomattava, että syntaktinen rakenne kuten transitiiviskeema ei määrää merkitysrakennetta; ts. muodon ja merkityksen välillä ei vallitse yksiyksistä suhdetta. On otettava huomioon, että kielelliset ilmaukset ovat kompleksisia ja niitä muodostavat leksikaaliset ja syntaktiset morfeemit polyseemisiä; transitiivilauseella on muitakin tehtäviä kuin hahmottaa kanonista tekoa (Langacker 1991: 5–6; Croft 1999: 78–79; Leino 1990: 413).

3 Transitiivisuus prototyyppinä

Merkitysvastaavuutta voi lähestyä prototyyppisyyteen perustuvan kuvauksen kautta. Typologisesti transitiivisuus on jatkumo, ja eri kielten puhujat käyttävät jatkumoa eri tavoin maailman hahmottamiseen (Croft 1990: 130–). Prototyyppinen transitiivilause ilmaisee tekoa, tekijän (agentin) kohteeseen (patienttiin) suuntautuvaa toimintaa, jolla on kohteeseen vaikutusta. Hopperin ja Thompsonin (1980: 252) esittämän luokituksen eräiden keskeisten piirteiden mukaan arvioituna lauseiden (a), (c), (e) ja (g) semanttinen transitiivisuusaste on matala verrattuna prototyyppiseen, agenttiiviseen transitiivisuuteen. Subjekti on ei-agentti: eloton lokaatio lauseissa (a), (c) ja (g), tai ei-volitionaalinen kokija, (e). Tapahtuminen on staattista, duratiivista ja ateleistä. Objektin referenttiä ei ole juuri yksilöity (se on abstrakti ja indefiniittinen suure) eikä siinä tapahdu muutosta.

Matalan transitiivisuusasteen ja passivointimahdollisuuden puuttumisen vuoksi lauseen (a) tyyppiset transitiivikonstruktiot luetaan kognitiivisessa kieliopissa intransitiivisiin (Langacker 1991: 346); transitiivisuus on semanttista (’energian siirtoa agentista patienttiin’) eivätkä staattiset transitiivilauseet ole siten syntaktisen transitiivisuusskeeman toteutumia. Tämäntyyppinen luokittelu ei kuitenkaan sovi tähän englannin ja suomen kontrastiiviseen tarkasteluun. Mielestäni Langackerin skeemateoriaa voi kritisoida anglosentrisestä, subjektikorosteisesta lausekäsityksestä, jonka mukaan subjekti on aina lauseenalkuinen hahmo ja perussanajärjestys SVO (vrt. Pajunen 2001: 68). Kahden entiteetin välinen relaatio kuten olemassaolo, omistus tai johonkin sisältyminen konstruoidaan suomessa tyyppillisesti adverbiaalilauseena ja intransitiivisena eksistentiaalilauseena, omana kiteytyneenä (kieliopillistuneena) lausetyypinä (Siro 1964: 49; Hakulinen et al. 2004: 848–). Sen tehtävinä on esittää predikaatio adverbiaalilla koodatun lokaation sisällöstä ja ilmaista subjektireferentin eksistenssiä suhteessa lokaatioon (Huomo & Perko 1993: 386). Kyse on epätoiminnallisuuden osoittamisesta; eksistentiaalisuus on merkityspiirre, joka sulkee käsitteellisesti pois toiminnan (Itkonen 1974: 389; Vilkuna 1989: 162–164; Huomo & Perko 1993: 381; Tiainen 1997: 570). Eksistentiaalilauseen kieliopillistumisesta ks. Helasvuo (1996) ja fennistien eksistentiaalilauseen määrittelyistä ks. Tiainen (1997).

4 Staattinen transitiivisuus suomessa

Kirjallisuudessa on esitetty, että suomessa ei ole tavallista hahmottaa transitiiviverbillä staattisia suhteita kuten lokaatiota (ks. Vilkuna 1989: 179; Pajunen 2001: 104–105; Chesterman 1998: 194). Kontrastiivisesti katsoen voidaan todeta, että puhuja sijoittaa transitiivisuuden ja intransitiivisuuden rajan jatkumolla eri kohtiin suomessa kuin englannissa (Hiirikoski 2004; Lehtinen, tulossa). On esitetty, että jos kokija koodataan subjektiksi suomessa, se voi saada agenttiivisuuden piirteitä kuten volitionaalisuuden sävyä. Ja lokatiiviseen suhteeseen voi liittyä paikkaan viittaavan elementin kontrollia tai vastuuta, jos paikka merkitään subjektiksi (Leino 1990: 415). Alla olevat esimerkit, joista lauseet (i), (j) ja (k) ovat *Käännös-suomen korpukseen* kuuluvista suomenkielisen kaunokirjallisuuden ja suomenkielisen akateemisen kirjallisuuden osakorpuksista ja lause (l) itse keksimäni, havainnollistavat tätä. Esimerkissä (i) *paljastaa*-verbin kokijasubjekti saa agentille kuuluvaa kausaalisuutta, ja subjektina oleva eloton argumentti lauseissa (j) ja (k) esitetään kontrollia omaavana tai vastuullisena sivulauseessa mainitun asiointilan esiintymiseen. Lauseen (l) rinnalle voi ajatella vastaavaa intransitiivista *Artikkeliin sisältyy kaikki osat*, joka ei tunnu luontevalta, koska kyseessä on tyhjentävä luokkaan kuuluminen (vastakohtana avoimelle; avoimesta ja tyhjentävästä luokkaan kuulumisesta (*inclusion*) ks. Chesterman 1998: 188). Englannin esimerkki (e) havainnollistaa *show*-verbin käyttöä transitiivirakenteessa, jossa kokijasubjekti on neutraali suhteessa volitionaalisuustulkintaan (Lehtinen, tulossa).

- i. Takkatulen leimahdukset ja kynttilänliekkien värinä olivat huomaamattaan suggeroineet minut suupaltiksi, minut, joka yleensä varoin jokaista sanaani, koska pelkäsin *paljastavani*, en vain tyhmyyttäni ja sivistymättömyyttäni, vaan juuri pelkuruuteni ja sen liitännäisen, kaikkea toimintaa säätelevän raukkamaisuuden.
- j. Aivoista otetut tietokoneen ohjaamat röntgenkuvat *paljastavat* armotta, että nyrkkeily tuhoaa aivot.
- k. Sosiaalinen liberaalifeminismi, joka on ns. hyvinvointivaltiofeminismin perustana, kuitenkin *osoittaa*, että klassisen liberalismien ajatus tasa-arvoisista mahdollisuuksista rakentuu mieskansalaisen normeille.
- l. Artikkel*i* *sisältää* kaikki osat.

Näyttää siltä, että käännosten kuvauksessa on lähdeittävä laajemmasta kuin syntaktisesta vastaavuudesta. Merkitystä ja käännettävyyttä ei tulisi tarkastella reduktionistisesti joko–tai-valintana, vaan asteittaisena, enemmän–tai–vähemmän–asteikolla. Toisaalta pelkkä kontekstiin vetoaminen edustaa kulttuurista ja lingvististä relativismia (Sapirin ja Whorfin kielellisen suhteellisuushypoteesin linjoilla); se on liian radikaali ja suhteellistaa liikaa (Givón 1989: 339, 364). Givón (1989: 340) esittää, että käännoervalintojen kulttuurisidonnaisuus ja suhteellisuus näkyy selvimmän sanaston alueella (ks. esim. Bassnett 1995: 32–56). Käänno, jonka tarkoitus on kielentää sama asiointila kuin lähtötekstin, ei eroa tästä miten paljon tahansa, vaan **tietyissä rajoissa**, riippuen kielten erilaisuuden ja kieliiin koodautuvien kulttuurien erilaisuuden asteesta. Givónin (1989: 365) mukaan on empiirinen kysymys, missä määrin ja miten systemaattisesti samuus toteutuu, ja käännosten kuvauksessa on keskeistä ottaa huomioon valintaan vaikuttavat kontekstuaaliset tekijät, ilmausten pragmaattinen arvo (ks. Bassnett 1995: 134).

Rakenteiden tasolla yksi rajanveto on transitiivisuuden jatkumolla. Muodon valinnassa vaikuttaa muodon, merkityksen ja kokemuksen yhteispeli (Croft 1999: 87–88). Tarkastelen seuraavaksi eräitä kielisysteemeistä peräisin olevia tekijöitä, jotka motivoivat transitiivin ja intransitiivin käyttöä.

5 Englanti ja suomi

Englannin staattisen sisällymistä ilmaisevan transitiivilauseen funktionaalinen käännosvastine suomessa voi siis olla inkongruentti, intransitiivinen, paikallissija-argumentilla alkava lause, eksistentiaalilause. Molemmat, sekä englannin lause että sen käänno, toteuttavat samaa topiikin merkinnän periaatetta, jossa uutena asiana esitetään sisältö ja vanhana säiliö. Sanajärjestys 'vanha tieto–uusi tieto' on piirre, joka kielissä universaalisti ilmentää ikonisuutta, vastaavuutta, joka vallitsee kielen ja todellisuuden, kielen rakenteen ja kielenpuhujan koke-

muksen välillä. Ikonisella koodaamisella ja ikonisella motivaatiolla viitataan syntaktisen ja semanttisen rakenteen väliseen yhteyteen. Esimerkiksi käsitteellisesti yhteen kuuluvat asiat kielennetään eri tavalla kuin käsitteellisesti kaukana toisistaan olevat asiat; siten joissakin kielissä esim. erottamaton ja erotettava omistus ovat rakenteellisesti erilaisia (ks. Croft 1990: 170–; Givón 1985; Tabakowska 1993).

Käsittämäni käänösaineiston esimerkeissä topiikki merkitään kuitenkin suomessa syntaktisesti eri tavalla kuin englannissa. Suomessa säiliö voidaan sijoittaa lauseen alkuun adverbiaaliksi eikä kieliopillista roolia tarvitse muuttaa, toisin kuin englannissa, jossa se merkitään syntaktisesti subjektiksi transitiivi-verbille. Näitä syntaktisia keinoja voi verrata muoto-merkitys -suhteen näkökulmasta. Miten läpinäkyvästi konstruktion rakenne heijastaa sen ilmaiseman konseptuaalisen suhteen rakennetta? (Vrt. Chesterman 1998: 177–178.)

Tutkimuksissa, joissa suomen lausesyntaksin ilmiöitä on verrattu englantiin, on korostettu suomen sanajärjestyksen, rikkaan sijamuotojärjestelmän ja ylipäättään morfologisen moninaisuuden mahdollistamia ilmaisukeinoja mm. semanttisten roolien ja informaatorakenteen osoittamisessa. Sanajärjestyksen tutkijoista esimerkiksi Vilkuna (1989: 21–22, 50) viittaa suomen passiivin ja englannin passiivirakenteen tehtävien eroihin (toisin kuin englannissa, suomessa passiivi ei topikaalista patienttia), ja Hiirikoski on selvittäessään englannin agenttipassiivin ja suomen transitiivilauseen semantiikkaa ja informaatorakennetta havainnut mm. sen, että rakenne, jossa englannin agenttipassiivi esiintyy elottoman aiheuttajan kanssa, käännetään usein käänteisellä intransitiiviverbillä ja paikallissijalla (esim. 1992). Halmari (1998) vertailee suomea ja englantia mm. eri transformaatioiden vaikutuksen ja verbimorfologian mahdollistamien erontekojen suhteen ja esittää, että suomessa syntaktinen ja semanttinen rakenne ovat lähempänä toisiaan kuin englannissa, ja Chestermanin (1998) mukaan osa–kokonaisuus-suhteen ilmaisukeinoina on englannissa mm. joukko transitiiviverbejä, kun taas suomi käyttää hyväksi sijamuotojen mahdollisuuksia. (Ks. myös Hakulinen 1983.) Itkosen tutkimuksessa suomen toiminnallisuuden ja epätoiminnallisuuden ilmaisukeinoista viitataan englannin transitiivilauseen läpinäkymättömyyteen verrattuna suomen transitiivirakenteeseen (1975: 31). Lehtinen (1984 ja tulossa) esittää, että suomeen verrattuna englannin subjekti on läpinäkymätön; subjektin semanttinen rooli voi olla miltei mikä tahansa ja sen tehtävä on osoittaa pikemminkin topiikkia kuin agenttia.

Englannissa on tyypillistä, että subjekti ja topiikki (tai teema) sulautuvat – koska sanajärjestys ei anna vaihtoehtoja. Jos sisällöstä halutaan predikoida sen eksistenssi lauseen (d) tavoin, on englannissa käytettävä eksistentiaalista *there*-lauseetta, *There is some of both kinds of energy in the Wild Man*. Englanti luokitellaan konfiguraationaalisiin kieliin, joita luonnehtii mm. kiinteä sanajärjestys ja köyhtynyt sijajärjestelmä. Niissä sanajärjestyksen tehtäväksi jää erottaa syntaktisia rooleja, koska sitä ei voi tehdä sijamuodoilla tai esim. verbijohdoksilla; suomen sanajärjestys on vapaampi palvelemaan tekstuaalisia tarkoituksia (Allerton 1982: 50; Thompson 1978; Vilku 1989: 17–21; Huomo 1992: 23–24).

Diakronisesti voi puhua Visserin tavoin englannin lauserakenteen ’transitiivistumisesta’, kehityksestä kohti kieliopillista transitiivirakennetta. Muinaisenglannin sijapäätteet ja verbien transitiivisuuden ja intransitiivisuuden osoittimet ovat kadonneet ja esim. konstruktiossa, jossa on ollut ’kokijan datiivi’, on kokija-argumentti uudelleen analysoitu transitiivilauseen subjektiksi; toisaalta prepositio voi hävitä verbinjälkeisestä paikkaa ilmaisevasta argumentista (merkityksen vastaavasti hiukan muuttuessa). Hyvin monet verbit voivat saada suoran objektin. Englannissa transitiiviskeema on luuranko, jolla kielenpuhujat analogisesti mallintavat ilmiöitä kuin ilmiöitä, pelkistäen, tiedostamattaankin, tapahtumia ja tiloja yksinkertaisten syy-seuraussuhteen ja agenttiivisuuden mielikuvien avulla (ks. Visser 1963: 99–138; Jespersen 1949: 319–320; Taylor 1989: 210–216; Lee 2001: 189–190).

Sitä, että suomen käännösvastineessa paikallissija hahmottaa paikkaa, voi pitää osoituksena suomen syntaksin semanttisesta läpinäkyvyydestä verrattuna englantiin, ikonisesta pyrkimyksestä toteuttaa muodon ja merkityksen vastaavuutta suhteessa asiaintilan kielentämiseen (vrt. Halmari 1998). Kuten mainitsin, kyse on epäagenttiivisuuden osoittamisesta; siihen viittaa juuri englannin transitiiviverbiä vastaavan verbin käänteisen, ”passiivisen” verbin käyttö aineistoni käännöksissä, esim. *näkyä* lauseessa (f) (vrt. *näyttää*) (vrt. Itkonen 1975: 39). Kontrastiivisesti katsoen olennaista on näkökulman vaihdos: suhde, joka ilmaistaan englannissa transitiivirakenteella, joka on läpinäkymätön toiminnallisuuden suhteen, merkitään suomen käännöksessä epäagenttiiviseksi, staattiseksi inkongruentilla lauserakenteella. Käännös ikään kuin toteuttaa ergatiivisten järjestelmien sijanmerkintää: transitiivilauseen subjektin referentti saa käännöksessä ’oman’ sijamuodon (paikallissijan), ja transitiivilauseen objektin referentista ’tehdään’ käännöksessä intransitiivilauseen subjekti (joka on

nominatiivi- tai partitiivisijassa). Ergatiivisuudella viitataan transitiiviverbin objektin ja intransitiiviverbin subjektin kaltaisuuteen (esim. *paljastin tyhmyyteni – tyhmyyteni paljastui*), ja ergatiivikielissä transitiiviverbin subjekti merkitään ergatiivisijalla (Itkonen 1974: 379–380).

Toisaalta esimerkkieni englannin staattista transitiivilauseetta, joka merkitsee subjektiksi lokaation, voisi pitää systeemin sisällä ikonisesti motivoituneena samalla tavalla kuin passiivilauseetta. Passiivilauseen diskurssifunktioita ovat mm. agentin poisjättö ja patientin topikaalistus; topikaalistuksessa patientti saa agentin koodausominaisuuksia eli merkitään subjektiksi, koska kielen rakenteen normin, sijaroolihierarkian, mukaan ylinnä on prototyyppisesti agentti-subjekti (Givón 1985: 203–204).

6 Lopuksi

Olen edellä pohtinut käännosten ekvivalenssia tarkastelemalla esimerkkiaineistoani, eräitä englannin staattisia transitiivilauseita ja niiden autenttisia suomenkielisiä käännoksiä, jotka ovat intransitiivisia paikallissijakonstruktioita ja näin ollen inkongruentteja vastineita, ja erilaisia käsitteistyksiä kognitiivisen kieliopin viitekehystä katsottuna. Olen pyrkinyt luonnostelemaan kääntämisen merkitysvastaavuutta lähinnä kolmelta suunnalta: ensiksi kognitiivisen kieliopin kannalta, mielikuvaisuuteen kuuluvan FIGURE/GROUND -jäsenyyksen ja skeemakuvauksen kautta, toiseksi transitiivisuuden prototyyppin kautta ja kolmanneksi englantia ja suomea koskevista typologisista näkökohdista käsin. Kielen rakenteet, jotka itsessään ovat polyseemisiä, antavat erilaisia keinoja asiointilan konstruointiin ja rajaavat käännoksen vaihtoehtoja. Rakenteen valintaan vaikuttavat pragmaattiset ja kielitypologiset tekijät. Konseptuaalista perusrelaatiota (säiliö–sisältö) olen pitänyt eräänlaisena ’tertium comparationiksena’, sinä tasona, johon kummankin kielen resurssit voi verrata. Hahmo–taustajäsenyys voi määrittää koko tekstiä, ei vain yksittäisiä ilmauksia tai lauseita; se liittyy koko kuvattavan tilanteen (*scene*) konstruointiin (Tabakowska 1993: 52). Siitä, miten tekstin kääntäjä voi valinnoillaan poiketa tekstin kirjoittajan taroittamasta mielikuvaisuudesta mm. näkökulman ja hahmo–tausta–korostei-

suuden suhteen, Tabakowska (1993: 46–58) tarjoaa valaisevia esimerkkejä, jotka on otettu kaunokirjallisista teksteistä ja niiden käännöksistä.

Aineslähteet

FECCS = The database corpus stored by Finnish-English Contrastive Corpus Studies, Jyväskylän yliopisto, Englannin kielen laitos. (FECCS koostuu mm. valikoimasta englanninkielistä kaunokirjallisuutta ja asiaproosaa (876000 sanaa) ja kyseisten teosten julkaistuista käännöksistä. Julkaisut ovat ilmestyneet vv. 1979–1994.)

Käännösuomen korpus. Käännösuomen korpuksen sähköinen tutkimusaineisto. Käännösuomi ja kääntämisen universaalit. Tutkimus korpusaineistolla –hankkeessa koostanut Joensuun yliopiston Kansainvälisen viestinnän laitos 1997–. Saanti: Anna Mauranen. Tampereen yliopiston kieli- ja käännöstieteen laitos. (Esimerkit teoksista P. Holappa, Ystävän mutokuva, 1998; K. Koskenvuo & H. Vertio (toim.), Sairauksien ehkäisy, 1998; A. Koivunen & M. Liljeström (toim.), Avainsanat, 1996)

Lähteet

- Allerton, D.J. 1982. *Valency and the English verb*. Academic Press, London.
- Bassnett, Susan 1995. *Teoksesta toiseen*. (toim. ja suomennostyön ohjannut Riitta Oitinen). Vastapaino, Tampere.
- Chesterman, Andrew 1998. Expressing the notion of inclusion in English and Finnish: a contrastive functional analysis. W.R. Cooper (toim.) *Compare or contrast? Current issues in cross-language research*. Tampere English Studies 6, University of Tampere, 177–198.
- Cooper, W.R. (toim.) 1998. *Compare or contrast? Current issues in cross-language research*. Tampere English Studies 6, University of Tampere.
- Croft, William 1990. *Typology and universals*. CUP, Cambridge.
- Croft, William 1999. Some contributions of typology to cognitive linguistics and vice versa. Theo Janssen & Gisela Redeker (toim.) *Cognitive linguistics: foundations, scope, and methodology*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, 61–93.
- Givón, Talmy 1985. Iconicity, isomorphism and non-arbitrary coding in syntax. John Haiman (toim.) *Iconicity in syntax*. John Benjamins, Amsterdam, 187–220.
- Givón, Talmy 1989. *Mind, code, and context. Essays in pragmatics*. Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey.

- Hakulinen, Auli 1983. Subjektikategoria vai nominaalijäsenten subjektimaisuus? Auli Hakulinen & Pentti Leino (toim.) *Nykysuomen rakenne ja kehitys. Näkökulmia kielten rakenteisiin*. SKS, Pieksämäki, 238–251.
- Hakulinen, Auli & Vilkuna, Maria & Korhonen, Riitta & Koivisto, Vesa & Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja 2004. *Iso suomen kielioppi*. SKS, Helsinki.
- Halmari, Helena 1998. Transparency versus opaqueness: The case of Finnish and English. W.R. Cooper (toim.) *Compare or contrast? Current issues in cross-language research*. Tampere English Studies 6, University of Tampere, 53–79.
- Helasvuo, Marja-Liisa 1996. Ollako vai eikö olla – eksistentiaalilauseen subjektin kohtalonkysymys. *Virittäjä* (100), 340–356.
- Hiirikoski, Juhani 1992. Non-subject causer constructions in Finnish: become-clauses vs. do-clauses. Maria Vilkuna (toim.) *Suomen kielitieteellisen yhdistyksen vuosikirja 1992*. Yliopistopaino, Helsinki, 163–206.
- Hiirikoski, Juhani 2004. Lauserakenteet ja kääntäminen. Jorma Tommola (toim.) *Kieli, teksti ja kääntäminen*. Turun yliopisto, Englannin kieli ja kääntäminen, 31–46.
- Hopper, Paul & Thompson, Sandra 1980. Transitivity in grammar and discourse. *Language* (56), 251–299.
- Huumo, Tuomas 1992. Kontrastiivinen tutkimus, kielitypologia ja sanajärjestys. Esa Itkonen & Anneli Pajunen & Timo Haukioja (toim.) *Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 39. Kielitieteen kentän kartoitusta*. Turun yliopisto, 23–32.
- Huumo, Tuomas & Perko, Jari 1993. Eksistentiaalilause lokaalisuuden ilmaisijana. *Virittäjä* (97), 380–399.
- Itkonen, Terho 1974/75. Ergatiivisuutta suomessa. *Virittäjä* (78), 379–398 ja (79), 31–65.
- Jespersen, Otto 1949. *A modern english grammar. Part VIII*. Ejnar Munksgaard, Copenhagen.
- Krzyszowski, Tomasz 1990. *Contrasting languages. The scope of contrastive linguistics*. Mouton de Gruyter, Berlin/New York.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Vol. 1. Theoretical prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of cognitive grammar. Vol. 2. Descriptive application*. Stanford University Press, Stanford.
- Lee, David 2001. *Cognitive linguistics. An introduction*. OUP, Melbourne.
- Lehtinen, Marjatta 1984. *Observations on subjectivization in English and Finnish*. Julkaisematon lisensiaatintyö. Jyväskylän yliopisto.
- Lehtinen, Marjatta 1997. Differences in imagery: Translating English expressions of CONTAINMENT into Finnish. Kinga Klaudy & J. Kohn (toim.) *Transfere necesse est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting*. Scholastica, Budapest, 257–262.

-
- Lehtinen, Marjatta 1999. Transitivity, (image-)schematicity, and the subject. Detlef Wilske (toim.) *Erikoiskielet ja käännösteoria*. VAKKI:n julkaisut; n:o 25. Vaasan yliopisto, Vaasa, 185–196.
- Lehtinen, Marjatta (tulossa). Taking the perspective. Unprototypical transitive sentences in English and their translation equivalents in Finnish.
- Leino, Pentti 1990. Mikä siellä liikkuu? Liike- ja muutosverbien subjekti. *Virittäjä* (94), 400–418.
- Onikki-Rantajääskö, Tiina 2001. *Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä*. SKS, Helsinki.
- Pajunen, Anneli 2001. *Argumenttirakenne. Asiantilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. SKS, Helsinki.
- Siro, Paavo 1964. *Suomen kielen lauseoppi*. Sanoma Osakeyhtiö, Helsinki.
- Tabakowska, Elzbieta 1993. *Cognitive linguistics and poetics of translation*. Gunter Narr Verlag, Tübingen.
- Taylor, John 1989. *Linguistic categorization: Prototypes in linguistic theory*. Clarendon Press, Oxford.
- Thompson, Sandra 1987. Modern English from a typological point of view: Some implications of the function of word order. *Linguistische Berichte* (54), 19–35.
- Tiainen, Outi 1997. Suomen eksistentiaalilause – päättymätön tarina. *Virittäjä* (4), 563–571.
- Tirkkonen-Condit, Sonja 2000. Kääntämisen teoria, tutkimus ja sovellus. Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.) *Näkökulmia soveltavaan kielentutkimukseen*. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä 3. Jyväskylän yliopisto, 123–154.
- Vilkuna, Maria 1989. *Free word order in Finnish*. SKS, Helsinki.
- Visser, F.Th. 1963. *An historical syntax of the English language*. Part One. Brill, Leiden.

Realer Übersetzungsbedarf und authentische Aufträge im Translationsunterricht

Übersetzungsübung und Übersetzungsauftrag (2)

Jürgen F. Schopp

Institut für Sprach- und Translationswissenschaften, Universität Tampere

1 Standortbestimmung

An den finnischen Übersetzerausbildungsinstitutionen war es bereits in den 70er Jahren selbstverständlich, zu jeder Übersetzungsaufgabe einen Auftrag zu formulieren (vgl. Freihoff 2001: 78f). Dieser sog. „didaktische Übersetzungsauftrag“ (vgl. Nord 1986: 31) enthielt Angaben über Funktion, Erscheinungsmodus und Adressaten des Zieltextes und reichte – dies trifft z.T. auch heute noch zu – je nach Phantasie der Dozierenden von einer realistisch anmutenden Bestellung bis zum völlig unrealistischen, für die Gestaltung und Bewertung der Übersetzungsleistung irrelevanten „Pseudoauftrag“ oder gar „tautologischen Auftrag“ (zur Terminologie s. Schopp 2002: 354–357), der keine Rücksicht auf die unterschiedliche Arbeitssprachenkompetenz in der A- und B-Arbeitssprache sowie zielkulturelle Vertextungskonventionen nahm und weder für die Textgestaltung noch für die Bewertung der translatorischen Leistung ausschlaggebend war. Derartige Aufträge lauteten z.B. „Übersetzen Sie den Text für eine entsprechende deutsche Zeitung“ oder „Übersetzen Sie diese Messebroschüre für deutsche Messebesucher“.

Die Frage der Authentizität eines Auftrags und seine Eignung für translationsdidaktische Zwecke ist untrennbar verknüpft mit dem von den Auftragge-

bern und Dozierenden verwendeten Übersetzungsbegriff. Das Sprachzeichen „Übersetzen“ steht im universitären Bereich für z.T. recht unterschiedliche Begriffe: (1) für die systematische Zuordnung von Elementen zweier Sprachsysteme, hier „Sprachübersetzen“ oder „Linguistisches Übersetzen“ genannt; (2) für den interlingualen Kommunikationsakt *per se*, in dessen Rahmen oft Fremdsprachenkenntnisse für private oder halböffentliche Kommunikationszwecke zum Einsatz kommen; (3) für die Anfertigung der zielsprachlichen Form eines Textes (von den Dozierenden oft selbst als Nebentätigkeit ausgeübt); (4) für das komplexe, professionelle Handeln im Rahmen einer Berufsausübung, bei dem auf Bestellung Kommunikationsmittel für (vor allem öffentliche) interkulturelle Kommunikationszwecke hergestellt werden. Die folgenden Betrachtungen gehen von der vierten Bedeutung aus.

Bei der Ausbildung professioneller Translatorinnen und Translatoren sollte neben der fremd- und muttersprachlichen (sowie -kulturellen) Kompetenz vor allem eine translatorische Handlungskompetenz auf- und ausgebaut werden, um die Studierenden auf das professionelle Handeln als Translator vorzubereiten – dies setzt mehr voraus als allgemeine Fähigkeiten wie kritisches analytisches Denken etc. Zu diesem Zweck ist es unerlässlich, die entsprechenden Übersetzungsübungen nach der Berufspraxis zu orientieren. Allerdings muss dabei berücksichtigt werden, dass die derzeitige translatorische Berufspraxis noch nicht in allem den Anspruch erheben kann, voll professionell zu handeln.

2 Die Universität als Reservoir für billige Übersetzungsleistungen?

Professionelle Übersetzungen sind nicht billig, vor allem wenn Qualität verlangt wird. Da ist es kein Wunder, dass sich manche Auftraggeber und Inhaber von (vor allem semiprofessionell arbeitenden) Übersetzungsbüros nach billigen Arbeitsleistungen umsehen. Gegebenermaßen sind diese am ehesten dort zu finden, wo ÜbersetzerInnen ausgebildet werden, an den Universitäten.

Wenn allerdings von Studierenden erwartet wird, dass sie Übersetzungen repräsentativer Texte in die B-Arbeitssprache anfertigen, dann steht dahinter nicht selten eine unreflektierte Auffassung von der Rolle der Translation und

des Translators. Gerade an den universitären Übersetzer- und Dolmetscherausbildungs-Instituten sollte man sich neben der Verantwortung für die Ausbildung translatorischer Fachkräfte auch der Verantwortung für die Entwicklung des Translationswesens zu einem Vollberuf bewusst sein und dazu beitragen, daß die Absolventen translatologischer Curricula vom Makel des unterbezahlten „akademischen Hilfsarbeiters“ befreit werden, dessen Scheinselbstständigkeit von sog. „Envelop-Switchers“ ausgenutzt wird – Translationsmaklern, die lediglich Übersetzungs-Dienstleistungen vermitteln, dabei die ÜbersetzerInnen schlecht bezahlen, selbst aber dem Kunden hohe Preise berechnen. Damit verbieten sich im universitären Translationsunterricht alle Handlungen und Aktivitäten, die in der Öffentlichkeit das Bild vom Übersetzen als billiger, lediglich sprachlicher (und nicht selten lästiger) Hilfeleistung zur Kommunikation bekräftigen und verstärken.

3 Authentische Aufträge – der Königsweg?

Der universitären Übersetzerausbildung wird immer wieder der Vorwurf gemacht, sie bilde an den Bedürfnissen der Praxis und der Berufsrealität vorbei aus (z.B. Kingscott 1996; McTague 1996). Besonders wird die Form traditioneller Übersetzungsübungen kritisiert, bei denen nicht selten translatorisch irrelevante Zeitungstexte übersetzt werden, die man dann im Unterricht Satz für Satz durchspricht (vgl. House 1981: 7f). In letzter Zeit zeigen sich Tendenzen, diese Vorwürfe durch Integration von sog. „authentischen Aufträgen“ in den Unterricht zu entkräften. Auf solche Aufträge baut Don Kiraly seinen „Social Constructivist Approach to Translator Education“ auf:

Situating learning means leaving the event that is to be studied within an authentic situational environment. In the case of translation, for example, the learning of professional translation skills would best be achieved through the collaborative undertaking of professional translation tasks, in all of their complexity, under the guidance of a professional translator. (Kiraly 2000: 43.)

Jedes Erlernen eines Berufs sollte selbstverständlich auf die spätere Berufstätigkeit ausgerichtet sein und daher die *Kenntnisse* und *Fertigkeiten* vermitteln, die für die Ausübung dieses Berufes notwendig sind. Kiraly ist der Auffassung, man lerne diese Kenntnisse und Fertigkeiten am besten durch (angeleitete und beaufsichtigte) Ausübung des Berufs. So vernünftig Kiralys Forderung auf den ersten Blick auch scheinen mag, sind aus translationssoziologischer Sicht jedoch nicht wenige Probleme mit dem Einsatz authentischer Aufträge für Unterrichtszwecke verbunden.

Zwar ist es für die Studierenden aus ihrer Perspektive sicher interessant und motivierend, „echte“ Aufträge bearbeiten zu dürfen, doch kann dieses didaktische Prinzip aus der Perspektive des Berufes und der beteiligten Translationskultur negative Auswirkungen haben, indem die semiprofessionelle Durchführung eines Translationsprojektes das in der Öffentlichkeit immer noch vorherrschende Bild vom Übersetzen bestätigt und verfestigt (s.o.).

4 Authentizität – eine translationsdidaktische Herausforderung

Von voll authentischen Aufträgen lässt sich erst wirklich sprechen, wenn nicht nur der Bedarf des Auftraggebers echt ist, sondern alle am interkulturellen Kommunikationsakt beteiligten Größen, d.h. vor allem der gesamte multidimensionale translatorische Produktionsprozess, der nicht nach den Arbeitsprinzipien akademischer Gelegenheitsübersetzer ausgerichtet sein sollte, sondern nach der professionellen translatorischen Praxis. Diese Praxis strebt in zunehmendem Maße danach, sich als Vollberuf zu etablieren und die Qualität des translatorischen Produktionsprozesses zu garantieren – ein Ziel, dem die europäische Norm DIN EN 15038 dienen soll, die derzeit noch im Entwurf vorliegt (vgl. López-Ebri 2004: 11).

Authentisch heißt demzufolge, dass nicht nur ein echter Bedarf des Auftraggebers (oder dessen Klienten) nach möglichst billigen Translationsleistungen vorliegt, sondern dass auch das Produkt (das Translat) die den Umständen entsprechende sprachliche (linguale) und visuelle (typografische) Qualität aufweist, die dem Repräsentationswert des Publikats (als Druck- oder elektro-

nisch-digitales Medium), seiner Lebens- und Nutzungsdauer, seinem Öffentlichkeitsgrad und seinem materiellen Wert zu entsprechen hat. Dazu kommt, dass das Translationsprodukt mit Blick auf den prototypischen zielkulturellen Adressaten angefertigt werden muss, von dem die Auszubildenden meist kein klares Bild haben, was zur Folge hat, dass sie eher für den Dozenten/die Dozentin formulieren.

Die Gestaltenden teilen sich naturgemäß in zwei Gruppen: die Auszubildenden (Lehrenden) und die Studierenden; letztere sind das einzige Element im didaktischen Translationsprozess, für die das Merkmal „authentisch“ (im Sinne „echter translatorischer Wirkungsfaktor“) per definitionem nicht zutreffen kann.

Die Schlüsselrolle kommt bei der Durchführung authentischer Aufträge den *AusbilderInnen* zu. Der Grad an Authentizität, den zu realisieren sie in der Lage sind, hängt sowohl von ihrem Hintergrund, ihrem persönlichen Kompetenzprofil, dem von ihnen verwendeten Übersetzungsbegriff und den für die Lehrveranstaltung gesetzten Ausbildungszielen ab. In den seltensten Fällen handelt es sich bei ihnen um ausgebildete, professionelle ÜbersetzerInnen, die alle Aspekte professionellen Übersetzens kennen und beherrschen; nicht selten sind es z.B. FremdsprachenlehrerInnen oder sonstige MuttersprachlerInnen, die aus den verschiedensten Gründen in die aktuelle Translationskultur geraten sind und sich neben ihrer Lehrtätigkeit als ÜbersetzerIn betätigen; ihre Erfahrung mit dem Übersetzen beschränkt sich meist auf die textorientierte (nebenberufliche) Tätigkeit des Übersetzens im traditionellen Sinne, bestehend in der sprachlichen Anfertigung eines Zieltextes. Besonders fatal kann sich die – nur beim Fremdsprachenlernen angebrachte – didaktische Haltung auswirken, von den angebotenen studentischen Lösungen möglichst so viel zu akzeptieren wie sprachlich noch vertretbar ist („*Ich korrigiere nur ganz vorsichtig, um die Studierenden nicht zu frustrieren.*“), denn das führt dazu, daß der Zieltext nicht entsprechend den Erwartungen und Konventionen für Textexemplare dieser Textsorte in der Zielkultur formuliert ist, der Auftraggeber also kein „authentisches“ Produkt erhält, das für seine Zwecke optimal wäre, und somit das verbreitete Vorurteil, Übersetzungen seien qualitativ minderwertige Texte, in der Öffentlichkeit ein weiteres Mal bestätigt wird.

Und noch ein Wort zu den AusbilderInnen: Translationssoziologisch gesehen befinden sie sich in einem mehrfachen Loyalitäts- und Interessenkonflikt,

und zwar zwischen dem *Auftraggeber*, der auf billige Arbeitsleistungen, aber Produkte mit adäquater Qualität erpicht ist, den *Adressaten*, die aus ihrer Perspektive funktionale Produkte erwarten, den *Studierenden*, die nach positivem Feedback („Streicheleinheiten“) dürsten, deren B-Arbeitssprachen-Kenntnisse aber nicht selten noch gravierende Lücken aufweisen, und der *Berufsgemeinschaft*, die solidarisches Arbeiten (keine billige Konkurrenz, kein Preisdumping) wünscht. In diesem Konflikt einen tragbaren Kompromiss zu finden, dürfte schwerfallen.

Nur ein Minimum an Authentizität bietet der *Gestaltungsrahmen und Durchführungsprozess* der Translation sowie der universitäre *Ausbildungsraum*, der oftmals nicht über die heute standardgemäßen translatorischen Arbeitsplätze mit ihren Hilfs- und Arbeitsmitteln verfügt.

So gut wie nie authentisch ist das *Honorar* für die erbrachte Translationsleistung – viele Auftraggeber speisen die Studierenden buchstäblich mit einer Einladung zum Essen oder einem „Taschengeld“ ab. Mit dem Akzeptieren solcher Praktiken greifen aber die Ausbildungsinstitute massiv in den Markt ein und drehen kräftig mit an der auf dem Translationsmarkt herrschenden „Dumpingspirale“ – um einen von Erich Prunč (2003: 86) geprägten Begriff aufzugreifen.

5 Rechtlicher Handlungsrahmen: der Werkvertrag

Die Herstellung eines Translats erfüllt als Dienstleistung rechtlich den Sachbestand eines Werkvertrags, dessen Pflichten in § 631 des BGB folgendermaßen festgelegt sind:

- (1) Durch den Werkvertrag wird der Unternehmer zur Herstellung des versprochenen Werkes, der Besteller zur Entrichtung der vereinbarten Vergütung verpflichtet.
- (2) Gegenstand des Werkvertrags kann sowohl die Herstellung oder Veränderung einer Sache als auch ein anderer durch Arbeit oder Dienstleistung herbeizuführender Erfolg sein. (Bürgerliches Gesetzbuch)

Aus dem Werkvertrag folgen Leistungen und Pflichten wie *Kostenvoranschlag* und *Angebotskalkulation*, *Sachmängelhaftung* und *Nachbesserungspflicht*, aber auch die Nebenpflicht zur *Aufklärung* und *Beratung* des Kunden aufgrund des Know-How-Gefälles zwischen Auftraggeber und Auftragnehmer (vgl. Heuer 2002).

Dies ist bei didaktisch eingesetzten „authentischen“ Translationsaufträgen aus den bereits angeführten Gründen selten der Fall. Es werden weder eine Auftragsanalyse (s.u.) mit Kostenkalkulation und Angebot durchgeführt, geschweige denn ein schriftlicher Vertrag mit dem Auftraggeber abgeschlossen. Froh, einen „authentischen Auftrag“ ergattert zu haben, beschränkt man die translatorische Dienstleistung auf die sprachliche Gestaltung des Zieltextes, der dem Auftraggeber zu Dumpingpreisen oder gegen Naturalien überlassen wird. Die eventuell noch halbherzig geäußerte Bitte, man möge vor der Drucklegung doch eine Korrekturfahne (korrekt müsste es „Korrekturabzug“ heißen!) zur Durchsicht vorgelegt bekommen, wird vom Auftraggeber in der Regel nicht zur Kenntnis genommen – was später an den mehr oder weniger zahlreichen Fehlern im gedruckten Text deutlich zu sehen ist.

Nicht selten fordert der Auftraggeber Leistungen mit dem Hinweis, ihm genüge eine einigermaßen richtige Übersetzung, wenn sie nur billig ist. Die bereits genannten translationssociologischen Gründe machen es in diesem Fall notwendig, dass die Auftragnehmer (die Dozierenden) auf Grund des Werkvertrags die Nebenpflicht zur Aufklärung und Beratung des Auftraggebers wahrnehmen und diesem klarmachen, dass das von ihm bestellte „billige“ Produkt (in Form einer Art „Rohübersetzung“) nicht zur Veröffentlichung dienen darf, da damit weder seine Interessen gewahrt werden, noch den Erwartungen der Adressaten entsprochen wird und so u.U. das Kommunikationsziel nicht erreicht wird.

6 Das translationsdidaktische Lehrprinzip: Fahrschule oder Lehrwerkstatt?

Sieht man die translatorische Ausbildung nicht nur aus der Perspektive der zu Unterrichtenden und ihrer Vorlieben und Interessen, sondern als Teil des soziokulturellen Gebildes Translation, zu dem die Berufsausübenden ebenso

gehören wie die potentiellen Auftraggeber und Adressaten, dann erweist sich Kiralys Unterrichtsprinzip als nicht unproblematisch. Denn die an den Ausbildungsinstituten geübte Praxis der Bearbeitung authentischer Aufträge ist in den seltensten Fällen voll professionell, prägt das Bild vom Übersetzen in der Öffentlichkeit aber ihrerseits mit. Sie repräsentiert ein Ausbildungsprinzip, das ich als „Fahrschulprinzip“ bezeichne. Bekanntlich lernt man nach einer relativ kurzen theoretischen Einführung das Autofahren vor allem, indem man unter Aufsicht und Assistenz des Fahrlehrers am Verkehr teilnimmt, diesen also – in der Regel allerdings mit relativ enger Breitenwirkung direkt mit beeinflusst (und nicht selten behindert). Was aber für das Erlernen einer Zivilisations- oder Kulturtechnik zum privaten Gebrauch zwangsweise von der Gesellschaft akzeptiert wird, sollte nicht als Maßstab für die Aneignung der in einem Beruf erforderlichen Kenntnisse und Fertigkeiten gelten.

Vorausgesetzt, wir verstehen unter „authentischem Auftrag“ nicht nur die Herstellung eines zielsprachlichen Textes, sondern die holistische und systematische Bearbeitung eines Auftrags im betriebswirtschaftlichen Sinne, d.h. unter Berücksichtigung aller Arbeitsphasen und Bearbeitung aller drei Textebenen (Abb. 1), angefangen von der Vorkalkulation als Reaktion auf die Anfrage des

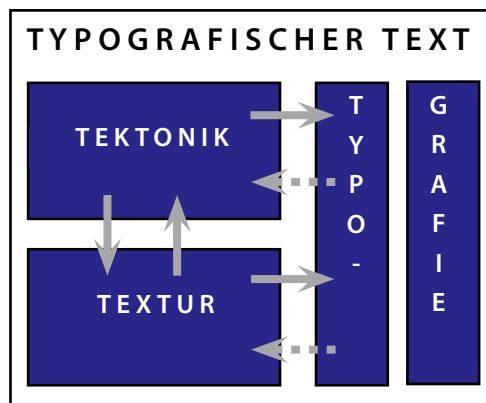

Abb.1: Tektonik = kommunikative Struktur, Textur = sprachliche Form, Typografie = visuelle Gestalt des Textes

Auftraggebers bzw. Bestellers bis zur Kundenkorrektur und der Erteilung des Imprimaturs, dann empfiehlt sich anstelle des „Fahrschulprinzips“ eher das „Lehrwerkstattprinzip“.

Dieses, in vielen Kulturen übliche Konzept des Erlernens eines Berufs unterscheidet sich vom ersteren dadurch, dass der Ausbildungsraum an sich schon authentisch ist und der/die Auszubildende in die authentisch-professionelle Arbeitsumgebung und -kultur hineinwächst. Dabei erfolgt die Aneignung von theoretischem Grundwissen und die Einübung praktischer Fertigkeiten sowie die Beherrschung der Arbeitsmethoden und -mittel vor allem erst einmal an didaktisiertem Material oder durch Simulation authentischer Situationen (man könnte daher auch vom „Flugsimulatorprinzip“ sprechen). Mit fortschreitender Berufskompetenz erfolgt die allmähliche Übernahme von echten Aufträgen mit geringem Öffentlichkeitsgrad und niedrigem Repräsentationswert des Produkts, d.h. die allmähliche Einbindung in den Produktionsprozess. Voraussetzung ist wie gesagt eine authentische Betriebsstruktur, die an einer Bildungsuniversität Humboldtscher Prägung in der Regel nicht zur Verfügung steht (oder gar verpönt ist), im Falle der translatorischen Ausbildung aber durch die Einrichtung einer „Translationswerkstatt“ simuliert werden kann bzw. sollte.

7 Didaktischer vs. authentischer Auftrag

Was bei der Diskussion um authentische Aufträge in der Translationsdidaktik häufig übersehen wird, ist die Tatsache, dass es sich bei der sprachlichen Bezeichnung *Auftrag* – wie bereits erwähnt – um ein Polysem handelt, dessen Bedeutungsbreite eng mit der jeweiligen Auffassung von „Translationsprozess“ verbunden ist. Wird dieser lediglich verstanden als „Anfertigung eines ziel-sprachlichen Textes auf der Grundlage eines Ausgangstextes oder ausgangskulturellen Materials“, dann beschränkt sich „Translationsprozess“ auf den Formulierungsprozess und die diesem zugrundeliegende Analysephase.

Steht hinter einer Übersetzung der reale Bedarf eines Auftraggebers (eine „Bestellung“), dann heißt das an universitären Ausbildungsinstituten gewöhn-

lich schon „authentischer Auftrag“. Zu dem eben erwähnten Verständnis von „Übersetzungsprozess“ besteht allerdings kein Unterschied.

Verstehen wir „Translationsprozess“ aber als Komplex professioneller Teilhandlungen, die sinnvoll aufeinander bezogen sind und durch die Kommunikationsmittel für interkulturelle Kommunikationszwecke angefertigt werden, dann gehören zu einem authentischen Auftrag neben den translatorischen Kernhandlungen der AT-Analyse und des ZT-Formulierens alle begleitenden und abschließenden professionellen Arbeitsphasen und -handlungen. Nur so erhalten die Studierenden ein realistisches Bild vom vollen Umfang professionellen translatorischen Handelns.

Authentische Aufträge setzen stets eine Anfrage voraus. Eine authentische Anfrage bedingt eine detaillierte Auftragsanalyse, in der sowohl die Qualitätsparameter für den Zieltext, als auch das dafür erforderliche translatorische Kompetenzprofil und etwaiger Kooperationsbedarf geklärt und erfasst werden. Daraus ergibt sich das Angebot an den Auftraggeber und der Abschluss eines Vertrags, in dem alle relevanten Parameter wie Umfang der Leistungen, Lieferform, sprachliche und visuelle Qualität, Liefertermin etc. festgeschrieben werden. Nach (translationsrelevanter) Text- und Ausgangsmaterialanalyse und erforderlicher Terminologiarbeit erfolgt die Anfertigung der sprachlichen ZT-Form in den nötigen Phasen (vgl. Mackenzie 2004), wobei zu berücksichtigen ist, ob das Translat als Zwischenprodukt („Arbeitsfassung“) oder als sprachliches Endprodukt („roh“ bis „satz-/druck-/publikationsreif“, vgl. Schopp 2004) geliefert werden soll. Bei der Anfertigung der visuellen ZT-Gestalt ist wieder zwischen der „Arbeitsfassung“, die von Fachleuten des graphischen Gewerbes weiter bearbeitet und visualisiert wird, und dem vom Translator zu gestaltenden publikationsfertigen Endprodukt („zielkulturelles Publikat“) zu unterscheiden. Bei Anfertigung des zielkulturellen Publikats in der Ausgangskultur ist zudem die Wahrnehmung der *Kundenkorrektur* und *Erteilung des Imprimaturs* durch den Translator eine unabdingbare Notwendigkeit, die im Vertrag gesondert aufgeführt werden muss. Und schließlich gehört zu einem authentischen Auftrag die fachgerechte Abrechnung mit Erstellung der entsprechenden Rechnung.

Es dürfte auf der Hand liegen, dass sich dieser Handlungskomplex im Rahmen traditioneller translatorischer Lehrveranstaltungen kaum mit einem original-authentischen Auftrag durchführen lässt. Voraussetzung wäre hier eine authentische Betriebsstruktur in Form einer „Translationswerkstatt“, an der die

Studierenden eine Art „Translationspraktikum“ ableisten. Dies würde aber ein radikales Umdenken innerhalb von Verwaltung und Lehrkörper der Universität erfordern, bei denen mehr oder weniger noch die Vorstellung vom Übersetzen als eindimensionale, zeichenorientierte sprachliche Handlung vorherrscht.

Andererseits muss Hönig unbestimmt zugestimmt werden, dass Übersetzungsübungen „so nahe wie irgend möglich die übersetzerische Praxis simulieren“ sollen (Hönig 2001: 223), d.h. dass sie zwar nicht echt (authentisch) sein müssen, aber realistisch und plausibel (vgl. Nord 1999 – siehe Abb. 2). Ich habe für derartige translationsdidaktische Auftragsstypen die Bezeichnungen *reproduktiv-authentischer Auftrag* und *analog-authentischer (realistisch simulierter) Auftrag* vorgeschlagen (vgl. Schopp 2002). Das von Kiraly geforderte Prinzip des kooperativen Lernens lässt sich durchaus auch mit derartigen Aufträgen realisieren.

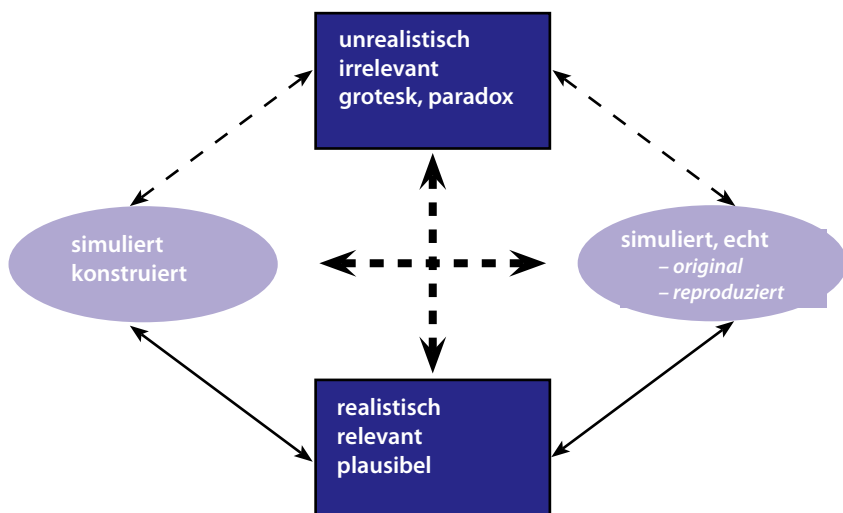

Abb. 2. Didaktische Aufträge im Spannungsfeld von „authentisch“ und „simuliert“ bzw. „paradox“ und „plausibel“

8 Bedingungen für die Durchführung »authentischer Aufträge« im Unterricht

Werden alle Größen und Faktoren berücksichtigt, die das komplexe Beziehungsgeflecht bei translationsbasierter, interkultureller Kommunikation ausmachen, dann ergeben sich für die Durchführung voll authentischer Aufträge im Translationsunterricht folgende Forderungen:

1. der Auftrag sollte möglichst prototypisch sein, d.h. später in der translatorischen Berufspraxis auch häufiger vorkommen.
2. Die Durchführung des Translationsprojektes sollte sich an der progressiven professionellen Praxis orientieren und sich auf alle Arbeitsphasen erstrecken, angefangen von der Kostenkalkulation über das Angebot und den (schriftlichen) Vertrag, die Durchführung der Textproduktion mit den auftragsspezifisch relevanten Teilphasen, bis zur Kundenkorrektur und Erteilung des Imprimatur sowie der Ausstellung der Rechnung.
3. Es sind unbedingt die im betreffenden Kommunikationsfeld geltenden textsortenspezifischen Konventionen und Qualitätsnormen zu berücksichtigen, d.h. es kann keine Rücksicht auf inadäquate studentische Lösungen genommen werden, nur weil man die Studierenden „nicht frustrieren“ möchte und deshalb den Text möglichst „vorsichtig“ zurechtbiegt.
4. Dem Auftraggeber ist das marktübliche Honorar für alle auftragsspezifischen translatorischen Leistungen zu berechnen, um zu verhindern, dass sich die universitären Ausbildungsstätten am Preisdumping beteiligen und so ihrerseits die „Dumpingspirale“ weiter verstärken – zumindest soll dem Auftraggeber stets eine Rechnung zugestellt werden, die ihn über den „authentischen“ Wert der Übersetzung ins Bild setzt; fallspezifisch begründet können dann unterschiedlich abgestufte Rabatte gewährt werden.
5. Voraussetzung für die Durchführung ist ein berufsauthentischer (vollprofessioneller) Arbeitsraum, der z.B. in Form einer „Translationswerkstatt“, in der die Studierenden ein Praktikum ableisten, realisiert werden kann.
6. Die Ausführung original-authentischer Aufträge in die B-Arbeitsprache ist im vollen Umfang prinzipiell nur in höheren Semestern sinnvoll,

wenn die Kultur- und Arbeitssprachenkompetenz das angemessene Niveau erreicht hat (vgl. Nord 1996).

9 Fazit: Der „authentische Auftrag“ – ein translationsdidaktisches Problemkind

Wie ich aufgezeigt habe, kann man authentische Aufträge mit gutem Grund als „translationsdidaktisches Problemkind“ bezeichnen. Denn was vielerorts an universitären Ausbildungsstätten „authentischer Auftrag“ genannt wird, ist lediglich eine reale, oft private Bestellung zur (möglichst kostengünstigen) Deckung eines Translationsbedarfs, bearbeitet im traditionellen Stil als reine zielsprachliche Textproduktion. Eine unprofessionelle Auftragsabwicklung aber gefährdet die Qualität des Translationsprodukts und festigt Vorurteile und falsche Vorstellungen bei Studierenden, Auftraggebern, Adressaten und in der Öffentlichkeit vom Übersetzen als relativ einfacher sprachlicher Hilfsleistung, bei der es nur darum geht, möglichst schnell und billig die sprachlichen Elemente des Ausgangstextes durch solche der Zielsprache auszutauschen. Damit verstärkt diese universitäre Praxis ihrerseits die Dumpingspirale und verzerrt den Markt. Was aber noch wesentlich ernster ist: Sie behindert die im Gang befindliche Entwicklung eines translatorischen Vollberufs, anstatt zu ihr beizutragen, sie voranzutreiben und sie zu fördern.

Literatur

- Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). – Zweites Buch. Recht der Schuldverhältnisse – Siebenter Abschnitt. Einzelne Schuldverhältnisse – Siebenter Titel. Werkvertrag und ähnliche Verträge. http://www.gesetze.2me.net/bgb/_bgb_0694.htm [3.9.2005]
- Freihoff, Roland 2001. *Kernfragen der Übersetzerausbildung. Curriculumentwicklung – Praxis und Theorie der Translation*. Vaasa (= Acta Wasaensia No. 95, Sprachwissenschaft 19. Kommunikation).
- Heuer, Jens-Uwe 2002. Werkvertrag. *Technische Kommunikation*, 24. Jhg. 1/2002, 38.

- Hönig, Hans G. 2001. Übersetzen lernt man nicht durch Übersetzen. Ein Plädoyer für eine Propädeutik des Übersetzens. *TextconText* 15 = NF 5:2, 211–225.
- House, Juliane 1981. *A Model for Translation Quality Assessment*. Narr, Tübingen.
- Kingscott, A. Geoffrey 1996. Translation, the 21st Century Horizon. *XIV World Congress of the Fédération Internationale des Traducteurs (FIT) February 1996, Melbourne, Australia*. Proceedings Vol. 2. Melbourne, 816–826.
- Kiraly, Don 2000. *A Social Constructivist Approach to Translator Education. Empowerment from Theory to Practice*. St. Jerome, Manchester.
- López-Ebri, Enrique 2004. Europäische Einigung über die Qualitätssicherung und Zertifizierung von Übersetzungsdienstleistungen. *MDÜ* 6/2004, 10–12.
- Mackenzie, Rosemary 2004. Functional translation theory and quality in translation: An interface between theory and practice. Jorma Tammola (toim.) *Language, Text and Translation*. Turun yliopisto, Turku, 157–168.
- McTague, Claire 1996. Grüße aus der Praxis – ein Zwischenruf. Andreas F. Kelletat (toim.) *Übersetzerische Kompetenz. Beiträge zur universitären Übersetzerausbildung in Deutschland und Skandinavien*. Lang, Frankfurt a.M. etc., (= Publikationen des Fachbereichs Angewandte Sprach- und Kulturwissenschaft der Johannes Gutenberg-Universität Mainz in Gernersheim, Reihe A, Bd. 22), 165–168.
- Nord, Christiane 1986. „Treue“, „Freiheit“, „Äquivalenz“ – oder: Wozu brauchen wir den Übersetzungsauftrag? *TextconText* 1, 30–47.
- Nord, Christiane 1996. „Wer nimmt denn mal den ersten Satz?“. Angelika Lauer & Heidrun Gerzymisch-Arbogast & Johann Haller & Erich Steiner (toim.) *Übersetzungswissenschaft im Umbruch. Festschrift für Wolfram Wilts zum 70. Geburtstag*. Narr, Tübingen, 313–327.
- Nord, Christiane 1999. Ausrichtung an der zielkulturellen Situation. Mary Snell-Hornby & Hans G. Hönig & Paul Kussmaul & Peter A. Schmitt (toim.) *Handbuch Translation*. 2., verb. Aufl. Stauffenburg, Tübingen, (= Stauffenburg-Handbücher), 144–147.
- Prunč, Erich 2003. Óptimo, subóptimo, fatal: Reflexiones sobre la democracia etnolingüística en la cultura europea de traducción. Dorothy Kelly & Anne Martin & Marie-Louise Nobs & Dolores Sánchez & Catherine Way (toim.) *La direccionalidad en Traducción e Interpretación: perspectivas teóricas, profesionales y didácticas*. Editorial Atrio, Granada, 67–89.
- Schopp, Jürgen F. 2002. Übersetzungsübung und Übersetzungsauftrag. Merja Koskela & Nina Pilke (toim.) *Erikoiskielet ja käännösteoria. VAKKI-symposiumi XXII. Vaasa 9.–10.2.2002*. Vaasan yliopisto, Vaasa, 344–358.
- Schopp, Jürgen F. 2004. Wieviel Typografie braucht die Translatorin? Eberhard Fleischmann & Peter A. Schmitt & Gerd Wotjak (toim.) *Translationskompetenz. Tagungsberichte der LICTRA (Leipzig International Conference on Translation Studies) 4.–6.10.2001*. Stauffenburg, Tübingen (= Studien zur Translation, Bd. 14), 691–703.

Voiko kirjoitettua puhetta ymmärtää?

Puhe ja kirjoitus limittyvät kirjoitustulkkauksessa

Liisa Tiittula

1 Johdanto

Kirjoituksen ja puheen eroista on kirjoitettu paljon. Vaikka niiden välillä on monia perustavaa laatua olevia eroja, ne myös limittyvät monin tavoin. Esimerkiksi esitelmä voi olla kirjoitukseen pohjautuvaa lukupuhuntaa tai romaanidialogissa voidaan luoda puheen illuusiota.¹ Myös uusi teknologia hämärtää rajoja: Internetissä irkataan reaaliaikaisesti. Lisäksi teknologia mahdollistaa puheen ja kirjoituksen yhdistämisen. Vieraskielisen puheen tekstitys televisiossa tai elokuvissa muodostaa alkuperäisen puheen kanssa kokonaisuuden ja on ymmärrettävissä vain osana tätä kokonaisuutta. Kieltä ymmärtämätönkin vastaanottaja kuulee esimerkiksi äänestä, että puhuja on vihainen tai että hän huutaa. Sitä ei tarvitse merkitä tekstiin. Myös kirjoitustulkkauksessa puhe ja kirjoitus yhdistyvät.

Esittelen tässä artikkelissa ensin lyhyesti kirjoitustulkkauksen ja joitakin sen piirteitä ja erityisehtoja. Sen jälkeen tarkastelen erityisesti puheen ja kirjoituksen suhdetta tässä viestintätilanteessa. Artikkelini on osa tutkimusprojektia, jonka tavoitteena on selvittää kirjoitustulkkauksen ymmärrettävyyttä. Projektissa on mukana kaksi käännöstieteestä ja kaksi suomen kielestä pro gradu -työtä tekevää opiskelijaa, ja tutkimusta tehdään yhteistyössä Kuulonhuoltoliiton

¹ Kirjoituksen ja puheen eroista ks. esim. Halliday 1989, Tiittula 1992, limittymisestä Nuolijärvi 2000, Tiittula 2001.

kanssa. Aineistoa on kerätty noin 10 tuntia, ja se käsittää pääasiassa kuuroutuneiden tilaisuuksissa videolle nauhoitettuja esitelmiä ja keskusteluja.²

2 Mitä on kirjoitustulkkaus?

Kirjoitustulkkaus on kommunikointimenetelmä, joka helpottaa huonokuuloisten ja aikuisena kuuroutuneiden ja kuulevien välistä viestintää. Muita yleisesti käytössä olevia menetelmiä ovat huulilталuku, sormiaakkosviestintä ja viitottu puhe.³ Kirjoitustulkkauksessa kirjoitustulkki kirjoittaa kuulemansa yleensä tietokoneella (harvemmin käsin), ja asiakas lukee tekstin ruudulta tai valkokankaalta. Kirjoitusta tuotetaan simultaanisti, yhtäaikaisesti puheen kanssa, ja asiakas lukee samanaikaisesti syntyvää ja jatkuvasti etenevää tekstiä. Tekstin vastaanotto on siis erilaista kuin yleensä kirjoitusta luettaessa, jolloin teksti on jo olemassa ja vastaanottajan hahmotettavissa erilaisina jaksoina oman tarpeensa ja lukunopeutensa mukaan. Kirjoitustulkkaus eroaa tässä suhteessa myös ruututekstityksestä.

Asiakkaiden äidinkieli on puhuttu kieli, jonka he ovat ennen kuuroutumistaan oppineet ja jota useimmat itse myös puhuvat. Viittomakieli on heille vieras tai toinen kieli. Tämän vuoksi tulkkauksessa käytetään kirjoitusta eikä viittomakieltä. Kirjoitustulkkausta on Suomessa ollut 1980-luvun alkupuolelta lähtien (Laurén 2002: 1). Se kuuluu vammaispalvelulain mukaiseen tulkkipalveluun,⁴ ja kirjoitustulkki on koulutuksen saanut henkilö. Väestön ikääntyessä kirjoitustulkkauksen tarve kasvaa, ja asiakkaiden lukumäärän on arvioitu nousevan lähitulevaisuudessa jopa 10.000:een (Laurén, suullinen tiedonanto).

² Ks. tarkemmin <http://www.uta.fi/~liisa.tiittula/kirjoitustulkkaus/index.htm>.

³ Termeistä ks. <http://www.tulkit.net/index.php?page=sanasto>.

⁴ Asetuksen (759/1987) mukaan ”tulkkipalveluihin kuuluu työssä käymisen, opiskelun, asioimisen, yhteiskunnallisen osallistumisen, virkistyksen tai muun sellaisen syyn vuoksi suoritettava viittomakielellä tai muilla kommunikaatiota selventävillä menetelmillä tapahtuva tulkkaus”. Kirjoitustulkkaus on yksi vammaispalveluasetuksen tarkoittamista menetelmistä.

Kirjoitustulkkausta käytetään erityisesti erilaisissa ryhmätilaisuuksissa, kuten kokouksissa, seminaareissa, koulutustilaisuuksissa, juhlissa mutta myös opiskelussa (mm. kielenopetuksessa). Kirjoitustulkkiä tarvitaan lisäksi erilaisissa asiointitilanteissa (asiointi virastossa, matkatoimistossa jne.). Tulkkauksilanteen kannalta ryhmätilaisuudet voidaan jakaa kuuroutuneiden tilaisuuksiin ja tilaisuuksiin, joissa enemmistönä ovat kuulevat: edellisissä puhuja voi ottaa kirjoitustulkkauksen huomioon, esimerkiksi puhua hitaammin ja tarkkailla kirjoitustulkkauksen etenemistä.

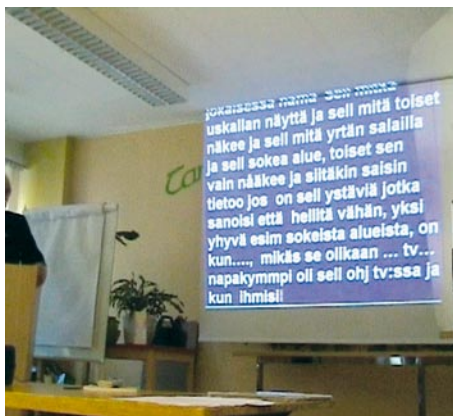
Asiointitilanteissa asiakas voi lukea kirjoitusta samalta koneelta, jolla tulkki kirjoittaa. Samanlainen tilanne on kyseessä silloin, kun kuuroutunut on tulkin ainoa asiakas kuulevien tilaisuudessa. Kuva 1 havainnollistaa tällaista tilannetta. Siinä kirjoitustulkataan yleisöluennolla yhdelle asiakkaalle, jonka vieressä tulkki luentsosalissa istuu.

KUVA 1. Kirjoitustulkkauksen yhdelle asiakkaalle

Ryhmätilanteissa teksti on luettavissa televisioruudulta tai se heijastetaan videotykin avulla valkokankaalle kuten kuvassa 2. Teksti näkyy puhujan vieressä (puhujaa on kuvan vasemmassa laidassa).

Kun ruutu on täynnä tekstiä, kirjoitus katoaa yläreunasta sitä mukaa, kun alareunaan tulee uutta kirjoitusta.

KUVA 2. Puhe valkokankaalla

3 Kirjoitustulkkauksen käytänteitä

Kirjoitustulkkauksen ohjeiden mukaan (ks. Laurén 2006) kaikki kirjoitetaan, mutta ”joskus on pakko tiivistää”. ”Kaikki kirjoitetaan” tarkoittaa muun muassa sitä, että myös puheen toistot ja partikkelit kirjoitetaan sekä murre ja puhekielisyys merkitään mahdollisimman tarkkaan. Tiivistämisestä on paljon keskusteltu; periaatteena on, että tulkataan asiakkaan toivomuksen mukaan. On ymmärrettävää, että asiakas haluaa kaiken ja mahdollisimman tarkkaan – sama käsitys sanoman ideaalista siirrosta juuri samanlaisena on yleinen kaikessa tulkkauksessa ja kääntämisessä.

Kirjoitusnopeuden on oltava melkoinen,⁵ joten on ymmärrettävää, että virheitä tulee. Pienistä kirjoitusvirheistä ei kuitenkaan pidä välittää, jos asia tai sana on ymmärrettävissä. Korjaukselle on omat ohjeet: jos tulkki korjaisi jatkuvasti tekstiä, pyyhkisi kirjaimia tai sanoja, tekstin eteneminen ja lukeminen häiriintyisivät.

Tulke (tulkkauksen tuote) ei koostu vain puhutuista sanoista kirjoitetussa muodossa, vaan tekstiin myös lisätään elementtejä: välimerkit ja puhujien nimet, myös tauot merkitään. Lisäksi kirjoitetaan ympäristön äänet, jotka ovat merkittäviä tilanteessa, esimerkiksi *puhelin soi, ulkona ukkostaa*. Myös yleisön

⁵ Kuulonhuolto liitto on määritellyt kirjoitustulkkauksen miniminopeudeksi 8000 lyöntiä puolessa tunnissa (Laurén 2002: 8).

reaktiot tulkitaan: *aploidit, naurua, hahaha*. Puheen sävytys pyritään välittämään mahdollisuuksien mukaan, esimerkiksi versaalein tai huutomerkkien avulla.

Suomessa tavallista on, että kirjoituksessa käytetään tavanomaista tietokonetta ja tekstinkäsittelyohjelmaa, ei siis erityistä pikakirjoituksena toimivaa kirjoitussysteemiä. Esimerkiksi Yhdysvalloissa ja Saksassa on kehitetty kirjoitustulkkaukselta varten oma ohjelma. Hiljan myös Suomessa on kehitetty kirjoitustulkkauksen avuksi ohjelma; sen tärkein ominaisuus on automaattinen sanojenkerääjä, joka muistaa pitkät ja hankalat sanat ja tarjoaa niitä tulkin nopeaan käyttöön.⁶

Koska kirjoitustulkkauksella, niin kuin mikä tahansa tulkkauksella, on äärimmäisen raskasta, suosituksen mukaan pitäisi yli tunnin pituisessa tilaisuudessa olla kaksi tulkkia, jotka vaihtelevat aktiivitulkkauksenvuoron ja tukivuoron välillä: toinen siis toimii tukena toisen ollessa kirjoitusvuorossa.

4 Puheesta kirjoitetuksi tekstiksi

4.1 Mitä kielelliselle muodolle ja viestille tapahtuu?

Ohjeiden mukaan tulkkauksen on siis oltava mahdollisimman tarkkaa: myös murteet, täytesanat jne. merkitään. Ajatuksena on, että vastaanottajan tulisi paitsi saada mahdollisimman tarkka kuva puheen sisällöstä hänelle myös välityksi tietoa puhujan persoonasta ja tyylistä (Lauren 2006).

Jos puhe on spontaania, se voi olla hyvin puhekielistä, siinä on paljon korjauksia, uudelleen aloituksia, toistoja, anakoluutteja jne. Se voi kirjoitettuna olla vaikeasti ymmärrettävää, kuten jokainen litteroitua puhetta lukenut tietää: puhe on tarkoitettu korvalle, ei silmälle. On otettava myös huomioon, että puheen ymmärtämistä helpottava prosodia puuttuu, samoin tauotus, vaikka pitempiä taukoja voidaankin merkitä pistein. Ymmärrettävyyttä pohdittaessa on muistettava myös, että kirjoitustulketta luetaan eri tavoin kuin tavallista kirjoitusta.

⁶ Ks. tarkemmin <http://www.omnivis.fi/kitu/>.

tettua tekstiä: sana sanalta, ei laajempia yksiköitä silmäten. Ymmärrettävyyden ja luettavuuden kysymykseen palaan sen jälkeen, kun olen ensin tarkastellut viestissä tapahtuvia kielellisiä muutoksia.

Koska puhuminen on huomattavasti nopeampaa kuin kirjoittaminen, nopeakaan kirjoitustulkki ei ehdi kirjoittaa kaikkea. On siis tiivistettävä. Tiivistäminen merkitsee poistoja ja muokkausta. Olen tätä esitystä varten analysoinut esimerkinomaisesti katkelmia kirjoitustulkatusta esitelmätilanteesta, jossa puhuja puhui vapaasti, tavanomaista puhetempoaan noudattaen. Vaikka tilanteessa tulkit tulkkasivat ”kaiken”, tutkituissa katkelmissa tulkkeen sanamäärä oli 63 % alkuperäisen puheen sanamäärästä. Tiivistäminen ei ilmeisestikään ole tietoista, siihen ei esimerkiksi ole koulutusta, joten tietoa tiivistämisen periaatteista ei myöskään ole. Silti se on hämmästyttävän systemaattista, kuten esimerkkianalyyseistani kävi ilmi. Seuraavissa alaluvuissa tarkastelen lähemmin sitä, mitä kirjoitustulkkauksessa puhetempoon ollessa tavanomainen tai nopea näyttää tyypillisesti jäävän pois ja muuttuvan.

4.2 Poistot

Poistot koskevat kaikkia kielen tasoja: pois voi jäädä yhtä lailla lauseita, sanoja kuin päätteitä. Seuraava esimerkki havainnollistaa kielellisiä muutoksia. Esimerkeissä on ensin esitetty puhe litteroituna (a) (käytetyistä litterointimerkeistä on luettelo artikkelin lopussa), sen jälkeen kirjoitustulkkauksen tuloksena syntynyt teksti (b). Teksti on tulkin tallentama, joten siinä eivät näy tulkkauksen aikana tehdyt korjaukset, jotka ovat poistaneet jo kirjoitettuja merkkejä. Tekstit ovat juuri siinä muodossa kuin tulkit ovat ne kirjoittaneet. Tulkkeesta pois jätetyt kohdat on merkitty puheeseen (1a) lihavoinnilla.

(1a)

sitten onneksi ( ) muuttui °nostakko vähän° käsitykset ja seuraava vaihe oli tämän lääketeollinen käsitys medisiininen käsitys vammaisuudesta joka oli **mahtava siinä mielessä että** se käsitti **kaikken** kaiken vammaisuuden sairaudeksi, ja sillohan lääkäreitten tehtävä oli **parantaa** nämä sairaudet. **tehdä** kaiken näköstä millä sitä voi helpottaa sitä **sairautta ja sen sairauden laatua**, lääkkeitä, apuvälineitä ja **niin edelleen**. ja siinä mielessä **sehän** oli hyvä kausi, **mut toisaalta** se leimasi myös vammaisen henkilön, vieläkin **vammaisia** nimitetään sairaiksi.

(1b)

sitkiten onneksi muuttui, läöäketiet. käsitys vammaisuudesta.

se käs kaiken vammaisuuejn sairaudeksi ja silloin lääkäriden tehtävä oli parantaa sairaudet., tehdä sellaista, millä voi helpottaa, lääkkeitä, apuväl. se oli hyvä kausi ja se leimasi vammaisen hlön, vieläkin nimitetään sairaiksi.

Tulkkeesta näkyy ensinnäkin, että tulkki ei suinkaan kirjoita kaikkea vaan ottaa huomioon vastaanottajan. Siten puheen kohta, jota ei ole osoitettu yleisölle vaan piirtoheitintä hoitavalle avustajalle, on jätetty pois: *sitten onneksi muuttui nostakko vähän käsitykset*. Kirjoitettuna lause olisi vaikea ymmärtää ilman tätä poisjättöä. Monet poisjätöt selvästi parantavatkin luettavuutta ja ymmärrettävyyttä.

Tavallisimmat poistot koskevat toistoja ja korjauksia. Yllä olevassa katkelmassa on esimerkkejä molemmista, toiston poistosta (esim. *lääketieteellinen käsitys medisiininen käsitys* → *läöäketiet. käsitys*) ja korjauksen poistosta (kaikken kaiken → kaiken). Molemmat voivat käsittää pitempiäkin jaksoja, kuten seuraava korjauksen poisto osoittaa: *niin kun täälä jo aikasemmin tuli esille api- ei ne ollu apinoita mut ne oli paviaanit* → *kuten tuli esille paviaanit*. Korjauksen yhteydessä voi olla myös epäröintiä, joka niin ikään puheen tyypillisenä piirteenä saattaa puuttua kirjoituksesta. Seuraavassa esimerkissä epäröintiä on karsittu, mutta kiinnostavasti siitä on jätetty pieni merkki *kai* osoittamaan tiedon epävarmuutta.

(2a)

tuomiokirkkoonkin on ai- va- varmaan vähintään sata rappusta. en tiä onko niin monta mut sinne kylä pääsee jotakin takateitäkin niin tuota sillee ettei muut ihmiset nää

(2b)

tuomiokirkkon onv äh. 100 rappusta, kai. sinne pääsee takateitä ettei muut nää.

Puheelle tyypillisiä ovat monet indeksikaaliset ilmaukset kuten pronominit, proadjektiivit ja -adverbit. Alustava analyysini osoittaa, että niitä karsitaan, kuten esimerkissä 1: *tämmönen käsitys* → *käsitys*; *nää sairaudet* → *sairaudet*; *millä sitä voi helpottaa* → *millä voi helpottaa*. Näin voi usein lyhentää ilmausta huomattavasti, vrt. *minä käytän noita keppejä* → *käytän keppejä*.

Monet attribuutit näyttävät kirjoitustulkkauksessa jäävän pois: *kolme eri käsitystä* → *kolme käsitystä*; *kaikennäköisiä mystisiä käsityksiä* → *mystisiä käsityksiä*; *huomattavasti enemmän* → *enemmän*; *hirveen korkea* → *korkea*. Edellisissä esimerkeissä näkyy puheelle tyypillinen liioittelu, ja epäilemättä sen jättäminen kirjoituksesta pois tekee tekstistä kirjakielisempää, joskin tekstin sävy samalla laimenee – varsinkin kun ottaa huomioon, että tekstistä eivät näy puheessa ilmenevä äänensävy ja painotus. Myös tarkentavat sivulauseet voivat jäädä pois: *käsitys joka tarkoitti sitä että* → *käsitys että*. Seuraava esimerkki kuvastaa hyvin myös yleisesti puhutun ja kirjoitetun kielen eroja: kirjoituksessa on kaikki olenainen, ei mitään ylimääräistä, samalla teksti on aika lailla tiivistynyt.

(3a)

puhevammainen joka ei pystynyt tuottamaan puhetta niin oli niin sen paholaisen hallussa

(3b)

puhevammainen oli paholaisen hallussa

Usein poiston kohteena on myös metateksti. Seuraavassa esimerkissä on jätetty pois ilmaus *mun täytyy myöntää*. Puheessa ilmaus pehmentää tulevaa lausetta ja toimii eräänlaisena anteeksipyyntönä: puhuja ei ole selvillä kuulijoiden kuulovamman vaikeuksista. Olen poistoja havainnollistaakseni lihavoanut tässäkin esimerkissä kaikki muutkin poistot.

(4a)

mun täytyy myöntää et minä en ole selvillä teidän vammaanne vaikeuksista ja mitä ka- mihin kaikkeen se törmää. varmaan kaikkien yhtenä asiana tämmöseen ää aika kalliiseen varustukseen millä tavalla, tulkkipalveluihin saako niitä tarpeeks ja niin edelleen.

(4b)

en ole selvillä teidän vammamne vaikauksista, mihin se törmää.
tulkkipalveluihin. – saako tarpeeksi jne.

Monet kontekstista täydennettävät ilmaukset jäävät pois, mikä osoittaa, että kirjoitustulkki automaattisesti tiivistää noudattaen tiivistämisen periaatteita ainakin tiedostamattomasti: *sillon kirkon piti puuttua näihin asioihin* → *sillon kirkon piti puuttua*; *muut ihmiset* → *muut*; *Turun kaupungissa* → *turussa*.

Tavallisia poistettavia elementtejä ovat edelleen monet konnektorit (*eli, ja, kun, niin, mut toisaalta, siinä mielessä että; ja niin kun jos ajatellaan* → *kun ajatellaan*), monet adverbit ja partikkelit (*sitten, myös, nyt, justiin, tietysti, varmaan, kyllä, no, mukamas*), myös liitepartikkelit (*-han, -s, -kin*) sekä ns. täytesanat (*niin tuota*).

Kiinnostava on myös tilanteinen poisjätto. Esimerkkiaineistossa esitelmöitsijä puhuu ei-verbaalin viestinnän merkityksestä. Hän käsittelee ”ilmaisukiel-tä”; sana on myös kaikkien nähtävänä kalvolla.

(5a)

et jos minä esimerkiks täälä nyt kun mä puhun teille ni (.) @mä puhuisin tälle (---) matalalle ja kattelisin näitä papereita niin että mitä ihmettä täälä lukee enkä kattois teitä ollenkaan siel@ enkä heiluttais käsiä (.) olisin aivan ilmeettömänä ja täälä vaan nyhertäsin' ette te viittis mua kuunnella (.) ette te edes kuulis mitä mä puhun.

(5b)

että jos minäö esim täsäs nyt kun puhun teille niin jos puhun vain tänne ja kатыtelen pap:ta enkä katso teitä. . enk'ä heiluttais käsiä j aolisin vain ilmeettömänä.. ette te viittis mua kuunnella,

@-merkkien välissä oleva jakso on puhuttu hyvin hiljaa mutisten monotonisella äänellä; puhujan tarkoituksena on osoittaa, että jos esitelmöitsijä puhuisi näin, kukaan ei viitsisi häntä kuunnella – eikä edes kuulisi mitä hän sanoo. Tulkki on jättänyt pois esimerkin viimeisen ilmauksen *ette te edes kuulis mitä mä puhun*. Voisi ajatella, että poisto on motivoitu jonkinlaisen toiston vuoksi, vaikka tarkkaanhan kyse ei ole toistosta. Mutta kyseessä on kuuroutuneiden seminaari, eikä puhuja tässä ota huomioon, ettei suuri osa hänen yleisöstään missään tapauksessa kuule hänen puheettaan. Siten ilmauksen poisjätto tilanteisesti epärelevanttina on perusteltu.

4.3 Korvaaminen lyhyemmällä muodolla

Kirjoitettavaa tekstiä voi lyhentää korvaamalla ilmauksia lyhyemmällä muodoilla. Esimerkiksi adverbija oli esimerkkiaineistossa korvattu seuraavasti:

samalla tavalla ku → kuten, millä tavalla → miten, sillä tavalla → siten
 minkä tyypisiä → millaisia; minkä takia → miksi
 siitä huolimatta → kuitenkin, seuraavaksi → sitten, myöhemmin → kohta

Yksinkertainen tapa on korvata substantiivi pronomiinilla (*polio* → *se*; *tämän kommunikaation* → *sen*) tai yhdyssana perusosalla (*hammasharjalla* → *harjalla*). Aineistossa oli myös tapauksia, joissa yhdyssana oli korvattu samaviitteisellä lyhyemmällä substantiivilla (*kahvipöydässäkin* → *kahvillakin*, *homoseksuaalit* → *homot*) tai lähes samaa tarkoittavalla yksinkertaisella sanalla (*pääkaupunkiseudun* → *hgin*) sekä verbifraasi yksinkertaisella verbillä (*raapi korvantaustaa* → *mietti*). Myös kieliopillista muotoa saatiin lyhentää, esimerkiksi muuttamalla konditionaali tunnusmerkittömään muotoon, indikatiiviin (*puhuisin* → *puhun*).

Useissa tapauksissa kyse on kompleksisesta lyhentämisestä, jolloin ilmauksissa osa korvataan lyhyemmällä muodolla, osa poistetaan. Seuraavat esimerkit havainnollistavat tätä (ks. myös edellä esim. 2):

noin kakssataa ehkä enemmän väkeä → ehkä yli 200 ihmistä
 minkä alan vammasia me ollaan → mikä vamma on
 istut vaan siinä typerä hymy huulillasi → istut vain ja hymyilet
 raaputa mua ensin vähän korvan takaa ja sit tuolta lapaluitten välistä → raaputa sieltä ja...täältä
 ne opetaankin sit puhumattakaan että pitelis näin vielä niitä käsiään → ne opetetaan pitämään käsiään oikein.

4.4 Muita muutoksia

Kaikki muutokset eivät suinkaan lyhennä kirjoitettavaa tekstiä. Vaikka ohjeen mukaan tulkin pitäisi kirjoittaa kaikki tarkkaan juuri siinä muodossa kuin puhuja asiat ilmaisee, on ymmärrettävää, että viestin muuttuessa puheesta kirjoitukseksi se myös kirjakielistyy. Erityisesti tämä näkyy morfofonologian tasolla, jossa puhekielen tyypilliset kadot, loppuheitot ja assimilaatiot korvataan täysillä muodoilla (*ollu* → *ollut*, *sillon* → *silloin*, *tapahtu* → *tapahtui*, *kun* → *kuin*, *sitte* → *sitten*, *et* → *että*, *oo* → *ole*, *tää* → *tämä*, *kattois* → *katso*, *lähetääs* → *lähdetään*). Myös 3. persoonan pronomini muutettiin esimerkkiaineistossa paikoin kirjakieliseksi (*ne* → *he*).

Seuraavassa esimerkissä on alkuperäisessä puheessa nostettu puhutulle kielelle tyypillisesti teema ensin esiin, sen jälkeen tulevassa lauseessa vasta ilmaistaan se, mitä teemasta sanotaan. Rakenne muistuttaa lohkeamaa alkuun. Kirjoituksessa ilmaus on tiivistetty yhdeksi lauseeksi:

(6a)

ja jos ajatellaan homoseksuaaleja nehän ajovat justiin tämän parisuhdelain läpi.

(6b)

homoseksuaalit ajoivat parisuhdelain läpi

Toisaalta kirjoitustulkkauksessa oli ehkä yllättävästi havaittavissa myös päinvastaista tendenssiä, ilmausten muuttamista puhekielisiksi. Kaikissa tapauksissa kyse oli ilmauksen lyhentymisestä: *olivat* → *oli*; *mun hammasharjallani* → *mun harjalla*; *ei mun tarvitse* → *ei mun tarvi*.

Kirjoitustulkkauksessa esiintyi myös uudelleen muotoiluja, jotka eivät välttämättä vaikuttaneet mitenkään lyhentävästi sanomaan tai kirjakielistäneet ilmausta. Muutokset ovat myös ymmärrettäviä, kun ottaa huomioon, että kirjoitus tulee aina viipeellä, joka joskus voi olla melko pitkäkin. Täysin tarkkaa muotoilua on mahdoton aina pitää muistissa. Lisäksi tulkeilla saattaa olla omia ”mielimuotoja”. Seuraavassa on esimerkkejä tällaisista tapauksista:

niin kun → kuten, tai → taikka, koska → kun
 jotka → ketkä, kuinka → miten, lisäksi → vielä
 tämmöstä → tällaista
 jos haluaa → halutessaan
 lääkäreitten → lääkärien
 pitää → tulee, keskustellaan → puhutaan

Lopuksi vielä esimerkki lauseesta, jonka tulkki on muotoillut uudelleen muutaen sanajärjestystä. Hän on myös tiivistänyt lausetta poistaen siitä ilmaukset, joiden voi ajatella käyvän kontekstista muutenkin ilmi.

(7a)

Ei ole mitään syytä suhtautua väheksyvästi koska esimerkiks Turun kaupungissa ei ole ainoallekaan lääkärille tai psykiatrille pystytetty patsasta. (.) sen sijaan kyllä kahdelle psyykkisen sairaalan potilaalle. (.) ja toinen oli Aleksis Kivi ja toinen oli Wexell. Turussa on ihan keskellä kaupunkia hienolla paikalla nämä patsaat. (.) ei oo todella ainoallakaan lääkärillä tai psykiatrilla patsaita. (.) sitäkin sietää välillä mi- sietää välillä miettiä.

(7b)

ja ei ole mitän syytä suhtautua väheksyvästi kun esim turussa ei ole ainoallekaan lääk:lle taikka psykiatrilla lääkärille pystytetty patsasta mutata sen sijaan kahdelle psyy..sairaalle potilaalle, toinen oli aleksis kiva ja toinen wexel.. ja ne patsaat on tosi hienolla paiaklla...

Katkelman lopussa olevat lauseet ovat kirjoitustulkkauksessa jääneet pois ja korvattu kolmella pisteellä.

4.5 Kirjoituksen piirteitä

Kirjoitustulkkauksessa on sille ominaisia kirjoituksen piirteitä, kuten lyhenteiden käyttö. Tavallisten lyhenteiden (*jne.*, *esim.*, *pvä*) lisäksi kirjoitustulkkauksessa on muita siinä yleisesti käytettyjä lyhenteitä. Osa on Kuulonhuoltoliiton tilaisuuksissa käytettäviksi suositeltuja lyhenteitä, kuten *kv* (kuulovammainen), *krt* (kuuroutunut), *hl* (huulilta luku), *CI* (sisäkorvaimplanti), osa yleisempiä suositeltuja lyhenteitä, kuten *täll* (tällainen, tällaista), *ap* (aamupäivä), *nyk* (nykyinen, nykyään), *kys* (kysymys) (Krt-tiedote 2/2005: 3–4). Lisäksi tulkki voi lyhentää tilanteessa esiintyviä pitkiä sanoja. Edellä olevassa esimerkissä (1b) tulkki käyttää seuraavia lyhenteitä: *lääkäriet.*, *käs* (*se käs kaiken vammaisuduejn sairaudeksi*), *apuväl.* ja *hlön*. Laurénin (2006) mukaan kirjoitustulkausta paljon seuraavat henkilöt toivovat, että lyhenteitä käytetään mahdollisimman paljon, ja heistä tuntuu tuskastuttavalta, jos tulkki kirjoittaa sanat kokonaan, kun he pystyvät jo alkukirjaimista päättelemään, mikä sana on tulossa. On muistettava, että kirjoitustulkkauksen vastaanottaja lukee tekstiä sana sanalta, jopa merkki merkiltä, toisin kuin me luemme tässä artikkelissa olevia esimerkkejä.

Muita kirjoitustulkkauksessa käytettäviä merkkejä ovat: ... 'puhujia mieltii' ja --- 'tulkki ei ehdi kirjoittaa kaikkea' (Krt-tiedote 2/2005: 3). Esimerkkiaineistossa esiintyi kuitenkin vain pisteitä, joilla ilmeisesti oli yhdistetty molemmat merkitykset (ks. esim. 7b). Seuraavassa esimerkissä pistein kuvataan epäröintiä. Alkuperäisen puheen tauot ovat vain mikrotaukoja, joten pisteet tuskin viittaavat niihin, vaan tekevät kirjoitetun muotoilun ymmärrettävämmäksi osoittaessaan, että muotoilu johtuu puhujan epäröinnistä.

(8a)

mä olin (.) ää millonkas mä nyt (.) olinkaan nyt on lauantai >toissa< päivänä Helsingissä

(8b)

Mä olin .... milloin ollinkaan.. nyt on la ja toissapaänä hgissä

Muista merkeistä aiemmin todettiin, että tulkki lisää tekstiin välimerkit (puheessahan niitä ei ole; esimerkkien puheosuuksien litteroinnissa välimerkkejä on käytetty kuvaamaan intonaatiota). Välimerkit helpottavat tekstin lukemista ja ovat viestin ymmärrettävyyden kannalta välttämättömiä – puheessahan jaksotus tapahtuu prosodian ja taukojen avulla. Välimerkityksen lisäämisen edellytyksenä on, että tulkki kuuntelee viestin tarkkaan ja ymmärtää sen sisällön (Laurén 2002: 8). Puhenopeus kuitenkin rajoittaa välimerkkien käyttöä. Esimerkkiaineiston perusteella näyttäisikin siltä, että varsinaisesti oikeinkirjoitusta tärkeämpää on se, että teksti hahmottuu ymmärrettäviksi jaksoiksi.

Edellisissä luvuissa tarkasteltiin sitä, mitä ilmauksesta jää pois sen siirtyessä puheesta tekstiksi. Välimerkit ovat päinvastainen ilmiö, mutta tekstiin tulee muutakin, mitä puheessa ei ole. Tulkki voi lisätä esimerkiksi konjunktioita ja konnektoreita (*ja, sitten*). Seuraavassa esimerkissä tulkki on lisännyt selityksen:

(9a)

tuola äsken oli yks esimerkki juuri kuulovammasen ongelmasta kun joku tulee ja kysyy että missä se Alko on niin sanoo vartin yli neljä

(9b)

j aoli .. hyvä esim kv:n ongelmasta kun toinen kysyy missä : missä on alko.. ja toinen vastaa kellonajanlla.. että kello on vartin yli neljä..

Tulkin lisäys *toinen vastaa kellonajanlla.. että kello on* tekee tekstistä ymmärrettävämmän, vaikkakin *vartin yli neljä* jo viittaa selvästi kellonaikaan. Joka tapauksessa esimerkki osoittaa, että tulkki ei kirjoita mekaanisesti, vaan tulkitsee vastaanottajalle puhetta.

Tulkki tulkkaa myös ympäristön ääniä ja lisää niitä tarpeen mukaan tekstiin. Artikkelin alkupuolella olevassa kuvassa 1 tietokoneen ruudulla lukee ”piirtoheitintä pyydettiin päälle”. Pyyntö on esitetty yleisöstä, ja sen seurauksena puhuja poistuu luentosalin edestä laittamaan piirtoheitintä päälle. Tässä on hyvä esimerkki siitä, miten tulkki tulkkaa tilannetta; kirjoitustulkehan ei sellaisenaan toista puhetta. Laurénin (2006) mukaan kaikkia ympäristön ääniä ei tulkata (esim. puhuja yskäisee tai kahvikuppi kilahtaa lautaselle), ainoastaan ne, joihin tilaisuudessa olevat kuulevat kiinnittävät huomiota ja jotka ovat ”häiritseviä”. Esimerkkiaineistossa oli merkitty naurua (*naurua, hahaha*) ja taputusta (esimerkissä nimi muutettu):

(10b)

maja: Missä on aplodit on?

tap tap tap .....

Esimerkistä käy ilmi myös, että puhujan nimi lisätään – muutenhan vastaanottaja ei tiedä, kenen puhetta näytöllä on.

Tämän artikkelin esimerkeistä näkyy, että kirjoituksessa on paljon kirjoitusvirheitä. Muun muassa *etät* ('että') toistui varsin usein. On vaikea sanoa, miten paljon virheet häiritsevät kirjoitustulkkauksilanteessa lukijaa. Voihan olla, että vastaanottaja oppii sivuuttamaan ne ja lukemaan tekstin ”oikein”. Joka tapauksessa virheiden korjaaminen voi häiritä. Suositus onkin, että pieniä virheitä ei korjata, mutta asiavirheitä ei saa jättää tekstiin. Jos virhe on kauempana tekstissä, kirjoitetaan muutama x-kirjain ja sen jälkeen sana tai asia uudelleen; nuolinäppäimellä kyseiseen kohtaan siirtyminen häiritسی tulkkauksen seuraajaa (Laurén 2006).

4.6 Ongelmia

Seuraavaksi otan esille muutaman seikan, jotka voivat heikentää sanoman ymmärrettävyyttä tai jopa aiheuttaa väärin ymmärtämisen. Tähän kuuluvat ensinnäkin kirjoitetussa tekstissä olevat kirjoitusvirheet ja korjaukset, joita en tässä käsittele enää sen enempää. Toinen seikka on se, että tiivistyksen ja poistojen tuloksena sanoman modaalisuus ja sävy voivat muuttua, esimerkiksi kun määrittäviä attribuutteja tai adverbeja jätetään pois. Pahimmillaan ajatus voi muuttua toiseksi tai jopa päinvastaiseksi, kuten esimerkissä (1), kun konnektorit on jätetty pois ja muutettu (*mut toisaalta* → *ja*). Seuraavassa vielä kyseinen kohta tästä esimerkistä:

(11a)

ja siinä mielessä sehän oli hyvä kausi, mut toisaalta se leimasi myös vammaisen henkilön, vieläkin vammaisia nimitetään sairaiksi

(11b)

se oli hyvä kausi ja se leimasi vammaisen hlön, vieläkin nimitetään sairaiksi.

Hankala periaatteellinen kysymys on, mitä tapahtuu sille puheen osalle, joka ilmaistaan muuten kuin sanoin: prosodially, äänensävyllä, ei-verbaalisilla elementeillä kuten eleillä ja ilmeillä. Välimerkitys voi osittain korvata puuttuvan prosodian, painotusta voidaan ilmaista sanajärjestyistä muuttamalla, isoin kirjaimin tai huutomerkkein, ja periaatteessa puhetta kuvailevia sanoja voitaisiin kirjoittaa tekstiin sulkeisiin. Puhenoisuus kuitenkin rajoittaa ylimääräisten merkkien käyttöä. Lisäksi puhujan kuvaaminen voi olla leimaavaa, esimerkiksi jos sulkuihin kirjoitetaan (*änkyttää*).⁷ Äänenkäyttöön liittyvistä seikoista oli edellä esimerkkinä tilanne, jossa puhuja hiljensi ääntään ja puhui monotonisella äänellä; kirjoitustulkkauksessa tätä ei pystytty välittämään.

Eleet voivat olla puhetta tukevia, niitä korvaavia, tai eleillä voi olla oma merkityksensä puheessa. Kielentutkimuksessa on ymmärrettävästi kiinnitetty huomiota lähinnä sanoman kielelliseen puoleen. Tällöin on kuitenkin jäänyt näkemättä se, miten merkitys syntyy tilanteessa monen tekijän yhteisvaikutuksesta. Kirjoitustulkkauksessa oman ongelmansa aiheuttaa tulkkeen viive: jos tulkkauksen vastaanottaja näkee puhujan ja pystyy seuraamaan hänen eleitään, mutta eleisiin kuuluva verbaalinen sanoma tulee vasta paljon myöhemmin, ei vastaanottaja pysty yhdistämään eri modaliteetteja. Toinen asia sitten on, että kirjoitus voi olla niin nopeata ja runsasta, ettei hän ehdikään katsoa puhujaa ja on vain tekstin varassa.

Esimerkkiaineistossa oli useita kohtia, joissa eleillä oli olennainen merkitys. Seuraavassa yksi esimerkki (katkelma on vain karkeasti litteroitu):

(12a)

ja sit mä ajattelin että ollaan vähän lapsellisia tässä alussa ja leikitään. vapauttakaa molemmat kädet. mun ei oikeen kädet kunnolla nouse tuonne korville saakka mutta mä näytän ja kerron mitä teette. ottakaa päästänne kiinni nutkuttakaa pyörittäkää heiluttakaa, liikuttakaa joka suuntaan pyöritätte niin että tunnette että nyt sen kohta sen pään saa irti. ja sitten kun sitten kun se lähtee irti nostakaa se pää varovaisesti kainaloon tonne noin pankaa siihen kainaloon se ja sitten jatketaan. mulla ainakin tossa peukalo sojottaa kiertäkääpäs se peukalo ruuvatkaa se irti. peukalo ruuvatkaa irti siellä tuolta noin noin. pankaa se vaik jos on rintatasku tai tohon pöydälle pankaa se siihen. otetaan sit seuraava sormi etusormi. ruuvatkaapas se etusormiki irti

⁷ Tällaisen tiedon antaminen voi kuitenkin kuuroutuneen kannalta olla tärkeää, jos hän esimerkiksi keskustelelee myöhemmin puhujan kanssa ja hänen voi muuten olla vaikea ymmärtää, miksi puheesta ei saa selvää (Laurén, sähköpostiviesti 7.11.2005).

trik trik trik pankaa se turvaan suuhunne noin. näyttäkääs uudelleen miten laitoitte sen näin justiin te laitoitte näin mitä varten.

(12b)

siksi ajatelin, että olalan lapsellisia ja leikitään.

vapauttakaa molemmat kädet, mulla ei kädet kunnolla nouse.

kierron mi kerron mitä teette.

ottakaa päästänne kiinni, nutkuttakaa pyrittäkää, heiluttakaa liikuttakaa, joka suuntaa, että tunnette et nnyt kohta pään saa kirti ja jk'' kun lähtee irti, nostakaa varovasti kainaloon.

mulla peukalo sojottaa. kiertäkää peukalo, ruuvatkaa irti.

pankaa se vaikka jos on rintatasku tai pöydälle.

ruuuvatkaa etusormi irti, pankaa turvaan suuhunne. näyttäkää uudelleen.

te laitoitte näin, mitä varten?

Katkelmaa voi olla vaikea ymmärtää näkemättä puhujaa. Hän nostaa kädet korville (tämän hän myös sanoo, mutta se puuttuu tulkkeesta), pyörittää päätään ja on irrottavinaan sen ja nostavinaan kainalonsa. Olennaista on kuitenkin se, että yllä oleva tulke tulee huomattavasti näiden liikkeiden jälkeen. Ei ihme, että koko jakso näytti osalle osallistujista jäävän hämäräksi.

5 Mekaaninen siirto vai tulkkaus?

Edellisissä luvuissa on tullut esiin monia siirrosta aiheutuvia ongelmia, jotka johtuivat muun muassa siitä, että puhenopeus on välttämättä kirjoitusnopeutta huomattavasti suurempi eikä nopeinkaan tulkki ehdi kirjoittaa kaikkea. Entä jos kaikki voitaisiin kirjoittaa, olisiko puhe silloin ymmärrettävää? Ratkaiseeko automaattinen puheentunnistus ongelmat? Vastaus riippuu osittain tulkattavasta puheesta ja tilanteesta: puhetta on monenlaista. Jos puhe on jo valmiiksi kirjoitettu, luettu esitelmä, tilanne on toinen, kuin jos kyseessä on spontaani puhe. Puheessa olevat puhekielisyudet, murre, täytesanat, toistot, korjaukset ja muut puheen ilmiöt voivat tehdä tekstistä mahdollottoman ymmärtää. Lisäksi on huomattava, että kaikkia puheen ymmärtämiseksi tärkeitä piirteitä ei kirjoitukseen voi lisätä.

Pohdittava kysymys on myös, korvaako tulke alkuperäisen puheviestinnän tai missä määrin se voi sen tehdä. Puhe käsittää sanallisen viestin lisäksi ei-verbaalisen ja ei-kielellisen. Jos kirjoituksessa olisi kaikki sanallinen viestintä, saattaisi olla, että vastaanottajalle ei jäisi aikaa puhujan katsomiseen. Puhuja voi esittää myös kalvoja, jotka pitäisi ehtiä tekstin ohessa lukea. Tilannetta voidaan verrata oopperan tekstitykseen: jos permannolla istuva katsoja joutuu lukemaan koko libretton katonrajassa olevasta tekstilaitteesta eikä ehdi siirtää katsettaan näyttämölle, jää oopperasta paljon näkemättä ja oopperaelämys varsin puutteelliseksi (vrt. Virkkunen 2004).

On myös kysytty, onko kirjoitustulkkauksessa itse asiassa lainkaan kyse varsinaisesti tulkkauksesta vai pikemmin vain viestin siirrosta välineestä toiseen. Esimerkiksi Pöchhacker (2004: 11) määrittelee tulkkauksen seuraavasti: ”Tulkkaus on kääntämisen muoto, jossa tuotetaan ensimmäinen ja lopullinen esitys toisella kielellä lähdekielellisen ilmauksen kertaluontoisen esityksen pohjalta”. Dynaamisuuden ja kertaluontoisuuden kriteeri pätee myös kirjoitustulkkaukseen, mutta määritelmän mukaan tulkkauksessa on kaksi kieltä. Voidaanko puhe ja kirjoitus erottaa kahdeksi eri kieleksi? Esimerkiksi Laurén (2006) puhuu ”kielen sisäisestä kääntämisestä”. Toisaalta olennaista ei välttämättä ole se, muuttuuko kieli, vaan se, mitä tulkki tekee: hän toimii tulkkina kahden maailman välillä. Hän ei ole automaatti, joka muuttaa viestin muodosta toiseen. Tulkki tiivistää, lisää ja selittää tarpeen mukaan. Tilannetta on tarkasteltava kokonaisuutena, ei vain verbaalisen muodon siirtona kanavasta toiseen.

Litterointimerkit

.	laskeva intonaatio
,	vähän laskeva intonaatio
?	nouseva intonaatio
(.)	mikrotauko
m <i>ī</i> tä	painotus
°m <i>ī</i> tä°	ympäristöä vaimeampaa puhetta
>m <i>ī</i> tä<	nopeutettu jakso
@m <i>ī</i> tä@	ääntä muunneltu
(---)	jakso josta ei ole saatu selvää

Lähteet

- Halliday, M.A.K. 1989. *Spoken and written language*. Oxford University Press, Oxford.
- Laurén, Sirpa 2002. Toimiiko kirjoitustulkkaus? Selvitys kirjoitustulkkién työstä ja koulutustarpeista. Opinnäytetyö, Humanistinen Ammattikorkeakoulu, Kuopion koulutusyksikkö, Viittomakielentulkin muuntokoulutus.
- Laurén, Sirpa 2006. Kielen sisäinen tulkkaus. Teoksessa Niina Hytönen & Terhi Risänen (toim.) *Käden käännteessä. Viittomakielen kääntämisen ja tulkkauksen teoriaa ja käytäntöä*. Finn Lectura, Helsinki, 199–225.
- Nuolijärvi, Pirkko 2000. Puhutun suomen muutostendenssejä 1900-luvulla. *Kielikuvia* 2, 28–36. Saatavana online-muodossa <http://www.uta.fi/jarjestot/nsseura/kielikuvia/kielikuvia-2-00.pdf>.
- Pöchhacker, Franz 2004. *Introducing interpreting studies*. Routledge, London.
- Tiittula, Liisa 1992. *Puhuva kieli. Suullisen viestinnän erityispiirteitä*. Finn Lectura, Helsinki.
- Tiittula, Liisa 2001. Puhuttu kieli ja sen illuusio kirjallisuudessa. Kuinka puhe kääntyy tekstiksi? *Kielikuvia* 1, 5–16. Saatavana online-muodossa <http://www.uta.fi/jarjestot/nsseura/kielikuvia/kielikuvia-1-01.pdf>.
- Virkkunen, Riitta 2004. *Aika painaa. Oopperan tekstilaitekäännökseen toiminnalliset rajat*. Tampere University Press, Tampere. Saatavana online-muodossa: <http://acta.uta.fi/teos.phtml?10682>.

Kontekstikuilusta koherenssiin

Inkeri Vehmas-Lehto

1 Johdanto

Käännösteorian monien suuntauksien joukossa yhtenä on ns. kognitiivinen suuntaus, jota edustavat sekä Ernst-August Guttin (1992, 2000) relevanssiteoriasovellus (ks. myös Vehmas-Lehto, tulossa) että erilaiset kehysteorian sovellukset (ks. esim. Hietaranta 2001). Kognitiivinen lähestymistapa kääntämiseen siirtää painopisteen tekstistä siihen, mitä tapahtuu ihmisen tajunnassa. Kääntäminen on viestintää siinä missä yksikielinenkin viestintä, mutta se ei ole vain lähtötekstin koodin purkua ja sen uudelleenkoodaamista toisen kielen merkein, vaan myös päätelmien tekemistä ja uuden tekstin rakentamista näiden pohjalta. Muussa tapauksessa on seurauksena joko väärinkäsityksiä tai inkoherentti käännös, so. käännös, joka ei muodosta järkevää kokonaisuutta ja jota voi sen vuoksi olla vaikea tai paikoin jopa mahdoton ymmärtää.

Tässä esitelmässä pohdin ensinnä sitä, mikä heikentää käännösten koherenssia, ja toiseksi sitä, millä tavoin kääntäjä voi sitä parantaa. Esitelmä pohjautuu kognitiivisiin teorioihin. Havaintomateriaali on venäjämästä suomeen ja suomesta venäjään tehdyistä käännöksistä, mutta esimerkit on varustettu tarvittavilla suorilla käännöksillä ja takaisinkäännöksillä, jotta ne avautuvat myös venäjää osaamattomille.

2 Koherenssi

Koherenssi syntyy ennen kaikkea tekstin merkityssuhteista, esim. osan ja kokonaisuuden tai syyn ja seurauksen suhteista. Se ei kuitenkaan ole vain tekstin ominaisuus, vaan se riippuu myös tulkitsijasta. ”Niiden mielessä, jotka tietävät, että vasara, alasin ja jalustin ovat kuuloluita, nämä termit liittyvät toisiinsa, niin että teksti on kyseisille lukijoille koherentti. Toisille lukijoille se taas voi jäädä inkoherentiksi.” (Enkvist 1985: 16.) Vastaanottaja ymmärtää tekstin sisältämän informaation siis vain siinä tapauksessa, että hän voi suhteuttaa sen omaan kognitiiviseen maailmaansa, omiin aikaisempiin tietoihinsa. Tekstin koherenssi syntyykin varsinaisesti vasta vastaanottajan aivoissa.

Voidaan myös sanoa, että tekstin koherenssi syntyy kirjoittajan ja lukijan yhteistyönä. Tekstit laaditaan sen mukaan, millainen kognitiivinen maailma sen vastaanottajalla oletetaan olevan. Osa välitettävästä informaatiosta jääkin implisiittiseksi, sanoin ilmaisemattomaksi, sen oletuksen varaan, että lukijalla tämä informaatio on jo ennestään ja että hän tarvittavassa määrin rekonstruoi sen tekstiä lukiessaan (ks. esim. Rahab 2002: 119). Eksplisiittisesti tekstissä ilmaistaan ennen muuta se informaatio, joka katsotaan lukijalle uudeksi.

Implisiittisen informaation rekonstruointi ja samalla koherenssi perustuvat päättelyyn. Dan Sperberin ja Deirdre Wilsonin (1986) kehittämän relevanssiteorian mukaan päätelmät ovat mahdollisia siksi, että kognitiivisia prosesseja ohjaa pyrkimys saavuttaa mahdollisimman suuri teho mahdollisimman pienin ponnistuksin. Niinpä viestin vastaanottaja olettaa, että ensimmäinen tulkinta, joka tekee ärsykkeestä hänelle relevantin, on viestijän tarkoittama tulkinta (Gutt 1992: 21–25). Asian voisi ilmaista niinkin, että lukija automaattisesti valitsee tekstille ensimmäisen tulkinnan, joka tekee siitä koherentin.

Avainasemassa päätelmien teossa on konteksti. Relevanssiteoriassa se sisältää paitsi tekstuaalisen myös tekstinulkoisen ympäristön, kuten tilanteen, kulttuuritekijät ym. Se on kuitenkin tässä teoriassa ennen kaikkea psykologinen käsite: se ei liity tekstuaaliseen tai tekstinulkoiseen ympäristöön itseensä, vaan siihen, millaisia oletuksia viestintään osallistuvalla henkilöllä siitä on, so. siihen, millainen on hänen kognitiivinen ympäristönsä. Kognitiivinen ympäristö koostuu kaikista niistä faktoista, jotka yksilö kykenee mielessään esittämään

ja hyväksymään tosiksi tai todennäköisiksi. Informaation lähteinä voivat olla aistihavainnot, muisti tai päätelmät. (Gutt 1992: 22, 2000: 27.)

Monien tutkijoiden mukaan kognitiivinen ympäristö on ihmisen tietoisuudessa järjestynyt ”kehyksiksi”, ”skenaarioiksi”, ”skeemoiksi” tai ”suunnitelmiksi” (ks. Velde 1988: 304) tai ”kohtauksiksi” (*scenes*, ks. esim. Kussmaul 1997: 39), so. enemmän tai vähemmän prototyyppisiksi käsityksiksi esineistä, tapahtumista, tilanteista ja niiden suhteista. Tällaiset käsitteet voivatkin olla hyödyllisiä silloin, kun on tarpeen tarkentaa sitä, mistä kognitiivisen ympäristön osasta on puhe.

3 Käännösten koherenssi ja kontekstikuilu

Ernst-August Gutt (1992, 2000), joka on soveltanut relevanssiteoriaa kääntämiseen, näkee kääntämisen eräänlaisena kieltenvälisenä lainaamisena: käännöksessä esitetään, mitä joku toinen on sanonut, ja kääntäminen edellyttää tekstin tulkintaa. Käännösviestintää ohjaavat siis periaatteessa samat lainalaisuudet kuin yksikielistäkin viestintää. Koska kaksikieliseen viestintään osallistuvat ihmiset kuitenkin usein edustavat hyvin erilaisia kulttuureja ja heidän kognitiivinen ympäristönsä voi sen tähden olla hyvin erilainen, sisältyy Guttin käännösteoriaan myös *kontekstikuilun* (*contextual gap*) käsite. Kuilumetaforalla Gutt havainnollistaa tilannetta, jossa kognitiivisen ympäristön erot aiheuttavat tulkintavirheen, ellei käännöksen lukijaa auteta (ks. Gutt 1992: 30). Gutt ei varsinaisesti puhu koherenssista, mutta hänen tekstiään voinee tulkita siten, että olipa käännös miten epäselvästi kirjoitettu hyvänsä, lukija joka tapauksessa joutuu tulkitsemaan sen ja tätä tarkoitusta varten mielessään tekemään siitä koherentin. Hänen tulkintansa vain voi olla erilainen kuin lähtötekstin kirjoittaja on tarkoittanut. Toisaalta lienee myös mahdollista, että kohdatessaan käännöksessä epäselvän tekstinkohdan lukija tiedostaa lukevansa käännöstä ja näin ehkä välttyy tekemästä vääriä johtopäätöksiä. Tällöin käännös jää hänelle vain inkoherentiksi.

Missään tapauksessa kääntäjä ei voi olla varma siitä, että käännöksen lukija kykenee rekonstruoimaan sen informaation, jota tekstissä ei ole eksplisiittises-

ti ilmaistu, ja näin ollen tekemään lähtötekstin kirjoittajan intention mukaiset johtopäätökset. Jos halutaan, että käännös on koherentti ja että se tulkitaan halutulla tavalla, joutuu kääntäjä siis auttamaan lukijaansa. Niinpä hän työn kuluessa yhä uudelleen ja uudelleen arvioi, missä määrin lukija on selvillä siitä kognitiivisesta ympäristöstä, johon lähtötekstin pohjautuu. Jos Guttin metaforaa kehitetään edelleen, voidaan sanoa, että kääntäjä miettii jatkuvasti, millaisilla pelastusvälineillä hän voi auttaa lukijaansa kontekstikuilusta koherenssiin.

4 Miten kääntäjä auttaa lukijaa kiipeämään kontekstikuilusta?

Kääntäjä auttaa lukijaansa kontekstikuilusta eri keinoin. Gutt¹ ehdottaa toisaalta viitteiden ja taustamateriaalin käyttöä ja toisaalta eksplikointia. Viitteiden ja taustamateriaalin avulla lukijoille voidaan antaa lisää konteksti-informaatiota, kuten tehdään esimerkiksi selityksin varustetuissa raamatuissa. Toisaalta käännöksen teksti voidaan rakentaa eksplisiittisemmäksi kuin lähtöteksti. Kääntäjä voi nimittäin tarvittaessa järjestää eksplisiittisen ja implisiittisen informaation suhteet eri tavoin kuin lähtötekstissä. Tärkeintä on, että niiden summa on käännöksessä yhtä suuri kuin lähtötekstissä. (Gutt 2000: 83–84, 100–101.) Edellisessä tapauksessa käännös pysyy lähtökulttuurin sisällä. Jälkimmäisessä se taas tulee lähemmäksi tulokulttuuria ja samalla käännöksen lukijan kognitiivista ympäristöä.

Kääntäjän strategioista käännöksen koherenssin kohottamiseksi voikin erottaa kaksi päälinjaa: toisaalta käännöksen lukijaa voi tutustuttaa lähtötekstin kirjoittajan oletettuun kognitiiviseen ympäristöön, ja toisaalta käännöstä voi siirtää lähemmäksi sen lukijoiden – niin ikään oletettua² – kognitiivista ympäristöä.

¹ Gutt käyttää metaforaa sillan rakentamisesta kontekstikuilun yli (bridging the contextual gap).

² Kummastakaan kognitiivisesta ympäristöstä ei voi sanoa mitään varmaa; ovathan viestintään osallistuvien ajatukset piilossa heidän aivoissaan. Voidaan vain tehdä oletuksia.

4.1 Lukijan vieminen lähemmäksi lähtötekstiä

Tutustuttaessa käännöksen lukijaa lähtötekstin kirjoittajan kognitiiviseen ympäristöön hänelle annetaan hänen tarvitsemiaan lisätietoja. Tämä voi tapahtua viitteiden avulla, kuten yllä oli puhe. Viitteiden käyttö käännöksissä on kuitenkin harvinaista. Se rajoittuu lähinnä sellaisten tekstilajien käännöksiin, joissa pysytellään lähellä lähtötekstin muotoa, kuten pyhät tekstit ja viralliset asiakirjat. Esimerkiksi todistuskäännöksessä voidaan viitteellä kertoa, millainen arvosanasysteemi lähtökielissä yhteiskunnassa on ja mitä tulokielisen yhteiskunnan arvosanaa mikin arvosana vastaa. Muuntyyppisissä teksteissä, esim. romaanikäännöksissä, viitteitä käytetään nykyisin vain poikkeustapauksissa, esimerkiksi silloin, kun jokin tieto on oleellinen koko tekstin koherensille, mutta käännöksen lukija ei pysty sitä ilman apua tekstistä saamaan. Esimerkkinä on Viktor Pelevinin teoksen *Žizn' nasekomyh* englanninnoksen alkuun liitetty kääntäjän huomautus, jonka mukaan *Mitja* ja *Dima* ovat molemmat *Dmitri*-nimien diminutiivimuunnelmia. Huomautuksella paikataan sitä aukkoa, joka käännöksen lukijalla olettavasti on venäjän etunimikäytäntöä koskevassa kognitiivisessa kehyksessä; hänhän tuskin tietää, että etunimenä käytetään useimmiten erilaisia diminutiiveja ja että virallista, väestökisterissä olevaa ja asiapapereihin merkittävää etunimeä käytetään vain isännimen yhteydessä. Kääntäjän huomautus antaa käännöksen lukijallekin mahdollisuuden tulkita *Mitja*- ja *Dima*-nimien käyttöön liittyvä implikaatio: nimet lienee tarkoitettu symboloimaan saman henkilön kahta puolta.

Useimmiten lähtötekstin kirjoittajan kognitiivista ympäristöä koskeva lisäinformaatio on viitteen sijasta sijoitettu lisäyksenä itse tekstiin.

Käännöksen lukijaa voidaan auttaa mm. eksplikoimalla käännöksessä se kognitiivinen kehys, johon tekstissä mainittu yksityiskohta kuuluu. Seuraavassa esimerkissä kognitiivisena kehyksenä on käsitys Suomen maantieteestä, mm. kartasta. Suomalaisilla tämä kehys on luonnollisesti selkeämpi kuin venäjänkäännöksen lukijoilla. Sen vuoksi jälkimmäisiä on autettu kertomalla, että Pielavesi sijaitsee Keski-Suomessa ja että Jyväskylä on kaupunki ja Pielavesi pienempi paikkakunta.

- (1) Viihtyisillä matkustajalaivoilla pääsee Lahdesta aina Jyväskylään ja Keiteleeseen kanavan kautta Pielavedelle saakka.

На комфортабельных пароходах можете совершить прогулку из Лахти до г. Юваскюля, и дальше, через канал «Кейтеле», до п. «Пиелавеси» в Средней Финляндии.

Takaisinkäännös: Mukavilla höyrylaivoilla voitte tehdä retken Lahdesta Jyväskylän kaupunkiin ja edelleen Keiteleen kanavan kautta Pielaveden *taajamaan Keski-Suomeen*.

Seuraavissa esimerkeissä, jotka ovat peräisin suomalaisista matkailuesitteistä ja niiden venäjännöksistä, ovat kognitiivisina kehyksinä kulttuurin alat. Kummassakin esimerkissä jo yhden sanan lisääminen käännökseen auttaa lukijaa saamaan käsityksen siitä, minne hän voi kognitiivisessa ympäristössään sijoittaa mainitun nähtävyyden tai näyttelyn:

(2) Palmgren-opisto

Музыкальное училище Palmgren

Takaisinkäännös: Palmgrenin *musiikkiopisto*

(3) Kansallisromantiikasta Pietilään

От национального романтизма к *архитектуре Рейма* Пиетилия

Takaisinkäännös: Kansallisromantiikasta *Reima* Pietilän *arkkitehtuuriin*

Myös etunimen lisääminen on esimerkissä 3 tavallaan parantanut tekstin koherenssia: se on poistanut sen mahdollisen implikaation, että myös venäläisen lukijan oletettaisiin tietävän, kuka tällainen Pietilä on. Kaiken kaikkiaan on lisätieto selventänyt käännöksen lukijalle lähtötekstin laatijan kognitiivista ympäristöä.

Auttamisessa voidaan kuitenkin mennä myös pitemmälle: kääntäjä voi tehdä johtopäätöksiä lukijansa puolesta. Hänellä on siihen paremmat edellytykset, koska hänellä on pääsy koko lähtötekstiin ja lisäksi todennäköisesti hyvin paljon enemmän tekstin tulkintaan tarvittavaa kontekstietoa.

Esimerkissä (4) nimi *Liteini* ei sellaisenaan avaudu suomalaiselle lukijalle edes sen vertaa, että kyseessä on kadun nimi. Vielä vähemmän mahdollisuuksia hänellä on päätellä, että itse asiassa viitataan tuolloisen Leningradin kaupungin ja Leningradin alueen turvallisuuspalveluun, joka nykyisinkin sijaitsee *Liteini* prospekt -kadulla ns. Suuressa talossa. Venäläinen lukija taas yhdistää *Liteini*-nimen välittömästi asiaan kuuluviin kognitiivisiin kehyksiin: turvallisuus-

palveluun ja kyseiseen kaupunkiin. Käännöksessä on eksplisiittisesti ilmaistu, mitä *Liteini*-sanana taakse kätkeytyy:

- (4) С Литейного звонят в отдел кадров завода «Серп и молот».
 Sanasanainen käännös: Liteiniltä soitetaan Sirppi ja vasara -tehtaan henkilöstöosastolle.
 Käännös: *Leningradista*, Liteinin *kadun turvallisuuspalvelusta* soitettiin Sirppi ja vasara -tehtaan henkilöstöosastolle.

Esimerkki käsittää vain yhden virkkeen. Pitemmän kontekstin perusteella käännöksenkin lukija kyllä todennäköisesti myös ilman apua pystyy päättelemään, mistä on kysymys, ja saa näin lukemastaan tekstistä koherentin. Joka tapauksessa hän tarvitsisi siihen enemmän aikaa ja ponnistuksia kuin lähtötekstin lukija.

4.2 Käännöksen siirtäminen neutraalille maaperälle

Käännöstä on myös mahdollista siirtää eriasteisesti lähemmäksi lukijaa. Ensimmäinen aste on poistaa jotakin lähtökulttuurille ominaista ja siirtyä ikään kuin neutraalille maaperälle kulttuurien väliin. Esimerkissä (5) on käännöksestä poistettu venäläisen kaupungin nimi, koska kääntäjä lienee katsonut sen suomalaisen lukijan kannalta epärelevantiksi. Tärkeämpää on koherenssin kannalta ollut välittää se venäläisessä kulttuurissa eläneillä yhteinen kontekstietieto, että siperialaisen Magadanin kaupungin lähellä on ainakin Stalinin ajoista lähtien sijainnut vankileiri.³

- (5) Тогда хоть адресок оставь, может; письмо черкну из Магадана.
 Sanasanainen käännös: Siinä tapauksessa jätä edes osoite, ehkäpä raapustan kirjeen *Magadanista*.
 Käännös: Anna edes osoite, ehkäpä raapustan kirjeen *leiriltä*.

Esimerkissä (6) taas esiintyy ruoansulatuslääkkeen nimike *festal*, joka on tuttu venäläiselle lukijalle, mutta ei suomalaiselle. Nimike on korvattu yleiskäsitteellä

³ Magadanin leirillä on ollut sekä poliittisia vankeja että rikoksentehtäjiä.

ruoansulatuslääke, joka on yhtä tuttu suomalaiselle kuin venäläisellekin lukijalle.

- (6) Врач дал ему две таблетки *фестала* для облегчения пищеварения и уложил в изоляторе на чистые простыни.

Sanasanainen käännös: Lääkäri antoi hänelle kaksi tablettia *festalia* ruoansulatuksen helpottamiseksi ja pisti hänet eristyshuoneeseen puhtaille lakanoille. Käännös: Lääkäri antoi Markytševille kaksi tablettia *ruoansulatuslääkettä* ja pisti hänet eristyshuoneeseen puhtaille lakanoille.

4.3 Käännöksen siirtäminen vastaanottajien kognitiiviseen ympäristöön

Kolmatta tapaa, jolla kääntäjä auttaa lukijaansa – siirtymistä tulokulttuurin edustajille tyyppilliseen kognitiiviseen ympäristöön – voidaan havainnollistaa seuraavalla esimerkillä:

- (7) Главный корпус пансионата, наполовину скрытый старыми тополями и кипарисами, был мрачным серым зданием, как бы повернувшимся к морю задом по команде *безумного Иванушки*. (Пелевин 2001: 7.)

Sanasanainen käännös: Täysihoidolan päärakennus, joka oli puoliksi vanhojen poppelien ja sypressien peittämä, oli synkkä ja harmaa rakennus, joka oli ikään kuin kääntänyt takamuksensa merelle päin *tyhmän Ivanin* käskystä.

Käännös: Lomahotellin synkeänharmaa päärakennus oli puolittain vanhojen poppelien ja sypressien peitossa. Näytti kuin se olisi *jonkun hölmöläisen* käskystä kääntänyt takamuksensa merelle päin. (Pelevin 1999: 7.)

Tekstissä kerrotaan vielä, että talon ikkunoista vain pari oli merelle päin. Lähtöteksti implikoi, että rakennus vaikutti jotenkin omituiselta. Tämän päätelmän lukija voi tehdä sen perusteella, että ikkunoiden sijainnin arvellaan johtuvan venäläisten satujen sankarin, *tyhmän Ivanin* tahdosta. Koska suomalainen lukija tuskin tuntee tällaista satujen sankaria, on kääntäjä päättänyt välittää järjettömyyden implikaation funktionaalisella analogilla, hölmöläisillä, joihin suomalaisissa saduissa *tyhmyys* tiivistyy. Tästä on käännöksen koherenssi eittävästi parantunut, sillä maininta *tyhmästä Ivanista* olisi tuskin herättänyt suomalaisessa lukijassa venäläisten satujen kognitiivista kehystä, vaan hän olisi saattanut luulla *Ivania* reaali maailman *tyhmyriksi*.

Siitä, millaisia ratkaisuja kääntäjän pitäisi tehdä, ei voi antaa ohjeita, sillä jokaisen ongelman ratkaisu perustuu erilaisiin kielellisiin ja kielenulkoisiin tekijöihin. Ratkaisuun vaikuttaa mm. tekstilaji. Yllä oli puhetta siitä, että todistuskäännöksissä käytetään alaviitteitä mm. antamaan lukijalle käsitys eri maiden arvosanakäytännöistä. Virallisissa asiakirjoissahan ei arvosanaa voi korvata tulokielisen maan vastaavalla arvosanalla. Kontrastin vuoksi esitettyköön esimerkki romaanikäännöksestä, jossa kerrotaan, miten vaikeaa venäläisen emigrantin oli saada itsensä ymmärretyksi vieraalla kielellä. Lukusana on vaihdettu, jotta tekstissä olisi saatu säilymään se kontekstityö, että kyseisellä henkilöllä oli koulutodistuksessa tästä vieraasta kielestä korkein mahdollinen numero:

- (8) Иностранный их сданный на пять с плюсом язык не понимали.

Sanasanainen käännös: Heidän viisi plussalla suorittamaansa vierasta kieltä ei ymmärretty.

Käännös: Ulkomaalaiset eivät ymmärtäneet heidän täyden kymmen kieltään.

Myös esimerkissä (9) esiintyvän ilmauksen käännösratkaisu olisi todistuskäännöksessä erilainen kuin tässä. Oppiarvoa kandidaatti (kandidatskaja stepen') vastaisi suomalaisessa järjestelmässä lähinnä *lisensiaatti*; se on korkeampi kuin maisteri mutta alempi kuin tohtori. Todistuskäännöksessä olisi siis syytä käyttää sen vastineena sanaa *lisensiaatti* ja varmuuden vuoksi vielä lisätä käännökseen alaviite vastaavuudesta.⁴ Esimerkissä (9) on tilanne kuitenkin toinen. Tekstissä kuvataan tilannetta, jolloin miliisissä palveleva tutkija valittaa, että hänen esimiehensä suhtautuvat ylimielisesti hänen tutkimustyöhönsä, mutta samalla itse mielellään saisivat saman oppiarvon kuin hänellä on. Kyseisessä tekstissä ei ole tärkeätä välittää tarkasti oppiarvon akateeminen taso, vaan tekstiin sisältyvä implikaatio oppiarvon yhteiskunnallisesta arvostuksesta. Venäjällä kandidaatin tutkinto on erittäin arvostettu (neuvostoaikana sen suorittaminen esimerkiksi kaksinkertaisti yliopiston opettajan palkan). Suomessa taas *lisensiaatintutkinto* mielletään useimmiten vain tohtorintutkinnon välvaiheeksi, ja suomalaisen lukijan mielessä vain tohtorin tutkinto voisi assosioitua ministeri-

⁴ Sanasta *kandidaatti* syntyisi kuva alemmasta perustutkinnosta (esim. humanististen tieteiden kandidaatti) tai ylemmästä perustutkinnosta (1990-luvun alkupuolelle saakka maisterin tutkintonimike oli kandidaatti).

ön virkamiesten kunnianhimoisiin unelmiin. Niinpä kääntäjä onkin korvannut venäjän kandidaatin suomen tohtorilla:

- (9) Просто противно, когда тебя считают полным дерьмом, ничтожеством, у которого можно украсть мысль и даже не поблагодарить, я уж не говорю об извинениях. И знаете, что самое забавное? *Большинство таких начальников очень даже не прочь заиметь кандидатскую степень.* (Marinina 2003b: 15–16.)

Käännös: On yksinkertaisesti iljettävää, että sinua pidetään täytenä potaskana, mitättömyytenä, jolta voi ryöstää ajatuksen sanomatta edes kiitos, anteeksi-pyyntöistä nyt puhumattakaan. Ja tiedätekö, mikä on kaikkein hupaisinta? Suurimmalla osalla noista päälliköistä ei olisi mitään *tohtorin arvoa* vastaan. (Marinina 2003: 14.)

5. Johtopäätöksiä

Ellei käännöksen lukijaa auteta tekstin ymmärtämisessä, käännöksestä tulee helposti inkoherentti ja vaikea ymmärtää. Sen vuoksi kääntäjä joutuu jatkuvasti pitämään mielessään lähtötekstin kirjoittajan ja käännöksen lukijan kognitiivisen ympäristön erot ja hänen heikentyneet mahdollisuutensa muodostaa tekstistä koherentti kokonaisuus. Tältä pohjalta hän eri strategioin tasoittaa lähtötekstin kirjoittajan ja käännöksen lukijan kognitiivisia eroja. Näitä strategioita ovat toisaalta käännöksen lukijan lähentäminen lähtötekstin kirjoittajan kognitiiviseen ympäristöön joko antamalla hänelle lisätietoja tai tekemällä hänen puolestaan johtopäätöksiä ja toisaalta käännöksen tuominen lähemmäksi sen lukijan kognitiivisia kehyksiä. Ns. kääntäjän kontrastiiviseen kompetenssiin kuuluvatkin oleellisina osina sekä kyky huomata kognitiivisten ympäristöjen erot että kyky löytää ne keinot, joilla näitä eroja voidaan tasoittaa ainakin niin pitkälle, että ne eivät ole kommunikoinnin esteenä.

Lähteet⁵

- Enkvist, Nils Erik 1985. Introduction: Coherence, composition and text linguistics. Nils Erik Enkvist (toim.) *Coherence and composition: A symposium*. Åbo Akademi, Åbo, 11–26.
- Gutt, Ernst-August 1992. *Relevance theory. A guide to successful communication in translation*. SIL (Summer Institute of Linguistics and United Bible Societies), Dallas and New York.
- Gutt, Ernst-August 2000. *Translation and relevance. Cognition and context*. St. Jerome Publishing, Manchester & Boston.
- Hietaranta, Pertti 2001. The Role of cultural and other assumptions. Pirjo Kukkonen & Ritva Hartama-Heinonen (toim.) *Mission, vision, strategies and values. A celebration of translator training and translation studies in Kouvola*. Helsinki University Press, Helsinki, 97–102.
- Kusmaul, Paul 1997. Comprehension processes and translation. A think-aloud protocol (TAP) study. Mary Snell-Hornby & Zuzana Jettmarová & Klaus Kaindl (toim.) *Translation as intercultural communication. Selected papers from the EST congress – Prague 1995*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 239–248.
- Marinina, Aleksandra 2003. *Irina tietää liikaa*. Otava, Helsinki. (Suom. Olli Kuukasjärvi.)
- Marinina, Aleksandra 2003a. *Murhaaja vastoin tahtoaan*. Otava, Helsinki. (Suom. Olli Kuukasjärvi.)
- Marinina, Aleksandra 2003b. *Stečenie obstojatel'stv*. Èksmo, Moskva.
- Marinina, Aleksandra 2004. *Ubijca ponevole*. Èksmo, Moskva.
- Pelevin, Viktor 1999. *Hyönteiselämä*. Tammi, Helsinki. (Suom. Arja Pikkupeura.)
- Pelevin, Viktor 2001. *Žizn' nasekomyh*. Vargius, Moskva.
- Rahab, Nadia 2002. Explaining the implicit: the Qur'an translator's dilemma. Barbara Lewandowska-Tomaszczyk & Marcel Thelen (toim.) *Translation and meaning. Proceedings of the Łódź session of the 3rd International Maastricht-Łódź Duo Colloquium on "Translation and Meaning", Held in Łódź, Poland, 22–24 September 2000*. Part 6, 2002, VII–XI, Hogeschool Zuyd, Maastricht School of Translation and Interpreting, 119–130.
- Sperber, Jan & Wilson, Deirdre 1986. *Relevance. Communication & cognition*. Blackwell, Oxford, UK & Cambridge, USA.

⁵ Aineslähteinä on lisäksi käytetty seuraavien opiskelijoiden tutkielmia: Mari Pajunen (Helsingin yliopiston käännöstieteen laitos, Kouvola) sekä Sari Lintunen (Joensuu yliopiston kansainvälisen viestinnän laitos, Savonlinna).

- Vehmas-Lehto, Inkeri (tulossa). Relevanssiteoriastako apu kääntämisen ongelmiin? Niina Hytönen & Terhi Rissanen (toim.) *Käden käännteessä. Kääntäminen, tulkkaus ja viittomakieli*. Diakonia-ammattikorkeakoulu, Turku.
- Velde, Roger G. van de 1988. Inferences as (de)compositional principles. János S. Petöfi (toim.) *Text and discourse constitution. Empirical aspects, theoretical approaches*. Walter de Gruyter, Berlin & New York, 283–314.

3

**TEKSTIN- JA
PUHEENTUTKIMUS**

Milloin pronominisubjekti jää pois puhutussa suomessa?

Outi Duvallon

Institut national des langues et civilisations orientales, Pariisi

1 Johdanto

Tarkastelen artikkelissani yksikön 1. ja 2. persoonan pronominisubjektin käyttöä puhutussa suomessa. Kyseessä on kielenilmiö, jonka suhteen arkipuhekielen ja normatiivisen yleiskielen käytännöt eroavat toisistaan. Yleiskielen normien mukaan ensimmäisessä ja toisessa persoonassa verbin persoonapäätte riittää osoittamaan subjektipersonaa. Pronominisubjektin puuttuminen onkin hallitseva piirre kirjoitetussa yleiskielessä. Pronominin käytön on katsottu olevan perusteltua vain painollisissa asemissa, esimerkiksi silloin, kun subjektipersona kontrastoidaan johonkin toiseen mahdolliseen subjektiehdokkaaseen (esim. *En se minä ollut, vaan Maija.*) (Normista ja sen alkuperästä ks. Paunonen 2001.)

Puhekielen käytäntö poikkeaa merkittävästi yleiskielen normista. Pronominisubjektillisten verbimuotojen osuus voi olla arkipuhekielessä yli 80 prosenttia kaikista yksikön 1. persoonan verbimuodoista (ks. esim. Paunonen 2001: 158; Lappalainen 2004: 81). Pronominin käyttö ei siis suinkaan rajoitu painollisiin yhteyksiin.

Pronominisubjektin käyttö puheessa ja etenkin pronominin muodon vaihtelu (*minä ~ mä(ä) ~ mie, sinä ~ sä(ä) ~ sie*) on ollut erityisesti sosiolingvistisen tutkimuksen kohteena 1980-luvulta lähtien (esim. Mielikäinen 1980: 131–138; Suojanen, Salomaa & Vuorinen 1981: 115–117; Paunonen 1995[1982]: 151–164; Nuolijärvi 1986: 169–178). Pronominisubjektin ilmipanoa on pidetty variaa-

tiontutkimuksessa myös puhekielisyyden indeksinä (ks. Lappalainen 2001: 165–166, 2004: 60–63). Erytippisten aineistojen tilastollinen analyysi tuokin esiin huomattavia eroja pronominisubjektien esiintymistaajuudessa.

Pronominisubjektien esiintymistaajuus ei kuitenkaan ole puhekielisyyden indeksinä täysin ongelmaton. Pronominin käyttö tai sen poisjätö ei nimittäin aina ole puhe- tai yleiskielisyyden merkki, kuten Hanna Lappalainen väitöskirjassaan (2004: 80) huomauttaa. Pronominin käyttö voi puheessa käydä yksin pronominisubjektin normin mukaisen käytön kanssa, ja toisaalta on konteksteja, joissa pronominin ilmipano olisi odotuksenvastaista, toisinaan jopa kielenvastaista, myös puhekielessä.

Siinä, missä pronominisubjektin ilmipanoa ja ilmipannun pronominin muotoa on tutkittu, pronominin poisjätö on saanut osakseen huomattavasti vähemmän huomiota. Merkintöjä erillisen subjektin puuttumisesta on tehty muiden ilmiöiden käsittelyn yhteydessä, mutta pronominisubjektin poisjätöä puheessa ei ole juuri omana tutkimusongelmanaan käsitelty (ks. kuitenkin Lappalainen 2004: 80–83, 2005).¹ Tutkimuksen puute on sikäli helposti ymmärrettävissä, että ilmiö ei ole silmiinpistävä – onhan kyse normiin sulautuvista tapauksista. Kvalitatiivista tietoa pronominin poisjätön konteksteista silti tarvitaan, jotta variaation tutkimus voi tarkentua. Toisekseen kysymys on kiinnostava kielen rakenteen kuvauksen näkökulmasta.

Puhekielisessä järjestelmässä pronominisubjektin poisjätölle voi olla erityyppisiä syitä. Oman tutkimukseni lähtökohtana on ollut ajatus, että periaatteessa on erotettavissa kahdenlaisia tapauksia: yhtäältä tapauksia, joissa pronominin poisjätö liittyy tilanteiseen tai puhujakohtaiseen vaihteluun, toisin sanoen yleiskielisyyden tavoitteluun tai yleiskielisyyden asteeseen, ja toisaalta tapauksia, joissa pronominin poisjätö selittyy kielen rakenteellisista seikoista käsin ja joissa pronominin poisjätö on odotuksenmukaista rekisteristä riippumatta. Kiinnostukseni suuntautuu tässä nimenomaan jälkimmäisen tyyppiisiin tapauksiin: esittelen artikkelissani kielen rakenteesta käsin kuvattavia pronominisubjektin poisjätölle otollisia konteksteja.

---

¹ Pronominisubjektien käyttö on kiinnostanut myös käännoisuuden tutkijoita (ks. esim. Mauranen & Tiittula 2005).

Kirjoitukseni liittyy laajempaan tutkimushankkeeseen, jossa tavoitteena on ollut kartoittaa yleiskuvaa pronominisubjektin poisjätöstä puheessa suomen- ja vironkielisiä aineistoja rinnakkain tarkastellen (Duvallon & Chalvin 2004).²

2 Aineisto

Suomenkielinen tutkimusaineistoni kattaa yhteensä 423 pronominisubjektiton- ta verbiesiintymää. Esiintymät on poimittu erilaisista keskustelunauhoitteista, joiden kokonaiskesto on reilut kahdeksan tuntia. Nauhoitekokoelma sisältää sekä arkisia puhelinkeskusteluja että kasvokkaiskeskusteluja, jotka ovat peräi- sin Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen keskusteluarkistosta. Lisäksi mukaan on otettu erään paikallisradion soitto-ohjelmia sekä yksi Yleisradion keskusteluohjelma. Jälkimmäisessä ohjelman juontaja keskustelee studiovierai- densa kanssa. YLE:n keskusteluohjelma, joka edustaa julkista suurelle yleisölle suunnattua puhetta institutionaalisessa tilanteessa, on tarjonnut suhteutuskoh- dan arkikeskusteluille.

Olen rajannut tarkastelun yksinomaan yksiköllisiin 1. ja 2. persoonan ver- bimuuotoihin. Yksikköä koskevien huomioiden voi kuitenkin olettaa antavan osviittaa myös pronominisubjektin käytöstä monikossa. Toisaalta pitää huo- mauttaa, että pronominisubjektin käytössä on persoonakohtaisia eroja, ja niitä esiintyy myös yksikön ensimmäisen ja toisen persoonan välillä. Pronominin poisjätto on esimerkiksi suhteellisesti yleisempää yksikön toisessa kuin yksikön ensimmäisessä persoonassa (ks. myös Lappalainen 2004: 81).³ Ensimmäinen ja toinen persoona eroavat myös sen suhteen, mitkä ovat yleisimmät pronomini- subjektin poisjätön kontekstit. Kontekstien yleisyyksiin liittyvät erot selittyvät

² Kiitän Suomen Kulttuurirahastoa apurahasta, joka on mahdollistanut osallistumi- seni hankkeeseen.

³ Tutkimusaineistossani on yhteensä 299 ilman pronominisubjektia esiintyvää yksi- kön 1. persoonan verbimuotoa. Ne muodostavat 18 % aineistoni kaikista 1. persoo- nan verbimuodoista. Yksikön 2. persoonassa olevia pronominisubjektittomia ver- bimuuotoja (imperatiivia lukuun ottamatta) on yhteensä 124. Niiden osuus kaikista yksikön 2. persoonan verbimuodoista on 27 %.

luonnollisesti pitkälti siitä, miten eri persoonia ylipäänsä käytetään diskurssissa.

Huomattakoon vielä, että osa 1. ja 2. persoonaa koskevista tekijöistä pätee myös kolmanteen persoonaan.

3 Pronominisubjektin poisjättöä motivoivia rakenteellisia tekijöitä

Esittelen seuraavassa erilaisia rakenteellisia konteksteja, joissa pronominisubjektin poisjättöä esiintyy. Olen erottanut kolme yleisempää tekijää, joiden katson motivoivan pronominin poisjättöä. Ensimmäisessä tyypissä verbimuoto on osa kompleksista rakenneyksikköä, jonka sisällä subjektipersona on jo tuotu näyttämölle jonkin toisen verbin yhteydessä (kohta 3.1). Tyypiesimerkkinä voi pitää samasubjektisten verbien rinnastusta, mutta tapausryhmään lukeutuu myös muunlaisia ilmiöitä.

Toinen yleisempi pronominisubjektin poisjättöä motivoiva tekijä liittyy lausumatyyppiin: pronominisubjektin poisjättöä esiintyy lausumissa, joiden modaalisuus suuntautuu puhuteltavaan (kohta 3.2). Tyypiesimerkiksi käy direktiivinen lausuma, jolla puhuteltavaa kehoitetaan toimimaan jollakin tietyllä tavalla.

Kolmanneksi pronominisubjektin poisjättö näyttäisi liittyvän joidenkin verbilekseemien käyttöön semanttisesti ja vuorovaikutuksellisesti tietynlaisissa yhteyksissä (kohta 3.3). Pronominisubjektittomuus voi näin selittyä myös ilmauksen kiteytyneisyydestä.

3.1 Kompleksinen rakenneyksikkö

Pronominisubjektin poisjättö kompleksisen rakenneyksikön sisässä on jaettava kahteen alaryhmään. Ensimmäinen näistä on vierusparirakenteet, jotka rakentuvat verbin toiston varaan. Toisen alaryhmän muodostavat tapaukset, joissa identtinen pronominisubjekti jää toistamatta samasubjektisten verbien yhteydessä.

3.1.1 Vierusparirakenteet

Vieruspari on keskustelun vuorottelujärjestelmään liittyvä rakenneyksikkö. Se muodostuu kahdesta vuorosta, etu- ja jälkijäsenestä, joiden välinen kytkös on vahva ja konventionaalistunut. Etujäsen (esim. kysymys) luo odotuksen tietyn-tyyppisestä jäsenestä (esim. vastaus). (Ks. esim. Raevaara 1997.) Vieruspari on ensisijaisesti toiminnallinen yksikkö, mutta sillä voi olla myös syntaktisesti spesifisiä ominaisuuksia.

3.1.1.1 Kysymys–vastaus–vieruspari

Jos vierusparin etujäsenenä on vaihtoehtokysymys, suomen kielessä minimi-vastaukseksi käy finiittiverbin toisto, myönteisessä tai kielteisessä muodossa, ilman pronominisubjektia, kuten esimerkissä (1) (vaihtoehtokysymysten vastaus-tyypeistä tarkemmin ks. Sorjonen 2001: 33–56):

(1)

A: *saanks mä soittaa* sulle kohta uudestaan

B: *saat* (Sg 116)⁴

3.1.1.2 Kehotus–kieltäytyminen–vieruspari

Verbin toisto esiintyy jälkijäsenenä myös muunlaisissa vierusparirakenteissa. Esimerkissä (2) on kerrontaan upotettu kehotus–kieltäytyminen–vieruspari:

(2)

B: *ku mä ajoin ni tota se vaa @Arja kokeile* vauhtii *kokeile* painaa kaasuu Arja *kokeile* vauhtii@

A: *höh*

B: *mä olin et @no en kokeile@* mulle [riitti se viistoist kilsaa ((tunnissa)) (Sg 079)

3.1.1.3 Uutinen–vastakysymys–uutisen varmistus

Esimerkissä (3) on kolmiosainen rakenne, jossa uutiseksi tulkittavaan etujäsenen reagoidaan vastakysymyksellä ja kolmas vuoro tarjoaa uutisen varmistuk-

⁴ Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen keskusteluarkistosta peräisin olevat esimerkit on osoitettu signumnumerolla. Muut puheaineistonäytteet ovat henkilökohtaisista kokoelmistani.

sen. Sekä vastakysymys että uutisen varmistus muodostuvat ilman pronomini-subjektia käytetystä verbistä, alla tarkemmin ottaen apuverbistä:

(3)

A: *mä oon leikannu* mun hiuksia

B: *oot* vai

A: *oon* (Sg 079)

3.1.2 Identtisen pronominisubjektin toistamatta jättäminen

Toisessa kompleksisen rakenneyksikön alatyypissä on kyse identtisen pronominisubjektin toistamatta jättämisestä.

3.1.2.1 Samasubjektisten verbien rinnastus

Tyypillisin tapaus on jo edellä mainittu samasubjektisten verbien rinnastus. On kuitenkin syytä todeta, ettei pronominisubjektin poisjätö ole automaattinen ilmiö arkipuhekielen rinnastusrakenteissa. Pronominin poisjätölle otollisin konteksti on sellainen, jossa rinnasteiset verbit liittyvät kiinteästi yhteen, esimerkiksi kuvaavat yhtä ja samaa tapahtumaa tai toimintaa, kuten esimerkeissä (4) ja (5) (ks. myös Kalliokoski 1989: 164–167, 189):

(4)

mutta kuule *mä soitan* sitte tolle Leenalle **ja kerron** sille et --- (Sg 081)

(5)

K: joo (.) tota (.) saiskohan tuota tommonen (.) yksinoleva naishenkilö liikkeeseen niin saiskohan se tota aseeseen

A: ky:llähän se sais mut eihän siinä (.) o- ois mitään järkee mähän saisin rangais-
tuksen siitä jos *mä käytän* asetta **ja ammun** jonkun [en en mä haluu mihinkään
linnaa joutua kyl]

K: [[(naurua)]] (Sg 105)

Pronominisubjektin ilmipano ja rinnastuskonjunktioon mahdollisesti liittyvä *sit(ten)*-partikkeli toimivat puolestaan keinoina korostaa tapahtumien peräkkäisyyttä:

(6)

--- *mä menetin* niinku tasapainon **ja sit mä otin** pöydästä niinku tukee mutta --- (Sg 081)

3.1.2.2 Parafrastiset lausumat

Rinnastusten lisäksi pronominisubjektin poisjättöä esiintyy lausumissa, jotka ovat parafrastisessa suhteessa johonkin edeltävään lausumaan. Parafrastinen lausuma voi sisältää ensimmäistä lausumaa täsmentävää lisätietoa, kuten esimerkeissä (7) ja (8), tai se voi toimia ensimmäistä lausumaa valaisevana esimerkkinä, kuten näytteessä (9):

(7)

- 1 K: keskeytinks mä: jotain tärkeätä
- 2 A: miten niin
- 3 K: ei *mä kysäsen* vaan
- 4 A: et
- 5 K: *varmistan* vaan että ku ei sitä voi koskaan tietää
- 6 A: et todellakaan (.) --- (Sg 101)⁵

(8)

- A: ooksä sit tehny (.) minkälaisia vuoroja
 K: *mä teen* iltaa koko ajan paitsi tänään mä olin kymmenest puol kuuteen ku (.) oli niinku lauantai mutta (.) iltaa *teen* kolmest yhteentoista (Sg 101)

(9)

- B: [niin et et mä ymmärrän jos] *mä oisin tehny* hänelle jotain
 A: nii-i
 B: et *olisin sanonu* jotain (.) tai jotain
 A: niin
 B: mut ku mä en tehny mitään muuta ku --- (Sg 105)

Esimerkeissä (7) ja (9) paralleelisten lausumien välille sijoittuu vastaanottajan vuoro. Sen sijaan esimerkissä (8) lausumaa ja sen uudelleen muotoilua erottaa puhujan itsensä tuottama välilyönti (*paitsi tänään mä olin...*). Uudelleen muotoilussa ensimmäisen lausuman verbi (*teen*) toistuu, mutta verbin seuralaisten järjestys muuttuu: jälkimmäisessä lausumassa pronominisubjekti on jätetty pois ja objekti *iltaa* on siirtynyt verbin edelle.

⁵ Rivien 4 ja 6 pronominisubjektittomat vuorot muodostavat jälkijäsenen rivillä 1 etujäsenenä toimivalle kysymykselle.

3.1.2.3 Verbiin kohdistuvat itsekorjaukset

Pronominisubjekti voi jäädä toistamatta myös verbiin kohdistuvissa itsekorjauksissa. Esimerkeistä näkyy, ettei pronominin toistamatta jättäminen rajoitu ainoastaan korjattavaa ainesta välittömästi seuraaviin korjauksiin. Esimerkissä (10) korjaus tehdään viiveellä, vasta sitten, kun korjattavan verbin ympärille rakentuva lausuma on tuotettu loppuun:

(10)

ja sit *mä en ees päässy* sinne yhtiökokoukseen tai siis (.) *en viittyny mennä* ku mul oli saunavuoro sillon (Sg 116)

(11)

mut yhdeksänkytseitsemän vuonnahan mä: vasta rupesin puhumaan ennen sitä *mä en* (.) kahdella lauseella *kuvailin* teoksiani (YLE)

(12)

--- luuletsä et sä (.) menisit jutteleen paikallisille vai *pitäisitsä* niinku (.) *pitäytyisitkö* omassa seurassa (Radio C.)

Esimerkissä (11) korjaukseen liittyy myös verbin seuralaisten uudelleenjärjestys: pronominisubjektin sijasta korjatun verbimuodon (*kuvailin*) edellä esiintyy tapaa ilmaiseva määrite (*kahdella lauseella*) (vrt. yllä esim. (8)).

Yhteenvetona voi todeta, että kaikkia edellä mainittuja kompleksisen rakenteen sisällä tapahtuvia pronominisubjektin poisjättöjä yhdistää verbien välinen tiivis semanttinen yhteenkuuluvuus.

Näihin pronominisubjektin poisjätölle otollisiin tapauksiin voi vielä lisätä huomion alisteisesta lauseasemasta.

3.1.2.4 Alisteinen lauseasema

Kahden peräkkäisen samasubjektisen verbin suhde voi olla myös alisteinen. Pronominisubjektin toistamatta jättäminen alisteisessa lauseasemassa näyttäisi kuitenkin aineistoni valossa arkipuhekielessä epätyypillisemmältä ilmiöltä kuin edeltävät tapaukset. Aineistossa kyllä esiintyy pronominisubjektittomia alisteisia verbejä, mutta valtaosassa tapauksista myös hallitseva verbi esiintyy ilman pronominisubjektia.

3.2 Puhuteltavaan suuntautuva modaalisuus

Toinen yleisempi pronominisubjektin poisjättöä motivoiva tekijä liittyy lausumatyyppeihin. Pronominisubjektin poisjättöä esiintyy lausumissa, joiden modaalisuus suuntautuu puhuteltavaan.

3.2.1 Indikatiivinen väitelause direktiivinä

Tyyppiesimerkkinä tästä tapausryhmästä ovat direktiiviset lausumat. Esimerkki (13) on poimittu aineistosta:

(13)

1 B: mut mistä mä saan ne rahat

2 A: no mee töihi ja hanki ne

3 B: nii-i kai

4 A: *meet* [vaan johonki töihi mist sä saat rahaa]

5 B: [[[ähinäää]]] nii-i (.) kyl mun pitäs mennä töihin siis kaikin puo[lin mutta tota (Sg 079)

Näytteessä esiintyy ensin imperatiivimuotoinen direktiivi rivillä 2: *no mee töihi...* Rivillä 4 kehoitus on muotoiltu neuvon muotoon. Verbi on indikatiivin presensin yksikön toisessa persoonassa ja sitä käytetään ilman pronominisubjektia: *meet vaan johonki töihi mist sä saat rahaa.* (Direktiiveistä ks. esim. Hakulinen ym. 2004: 1559–1585.)

3.2.2 Optatiivit

Toinen esimerkki pronominisubjektin poisjätölle otollisesta lausumatyypistä on optatiivi eli toivomuslause (Kauppinen 1998: 187–193), jota voidaan käyttää myös direktiivisenä. Optatiivin perustyyppissä verbi on konditionaalissa, se sijaitsee lausuman alussa ja esiintyy ilman pronominisubjektia, kuten esimerkiksi (14):

(14)

Yrittäisit edes! (Penttilä 1963, § 319 3)

Näyte (15) on keskusteluaineistosta:

(15)

oisit nähny ne ilmeet ja eleet ja (.) mitä Sanna teki (Sg 101)

Voi huomauttaa, että painottoman pronominisubjektin lisääminen tällaisiin optatiivilausumiin on mahdollista vain, jos samalla lisätään lausuman alkuun jokin partikkeli: *voi kun sä oisit nähny ne ilmeet ja eleet... ~ oisitpa sä nähny ne ilmeet ja eleet... .*

3.2.3 Kysymykset

Kolmantena esimerkkinä lausumatyypistä, jossa modaalisuus suuntautuu puhuteltavaan, ovat toisessa persoonassa olevat aidot kysymykset. Kysymyksissä pronominin puuttuminen ei ole samanlainen tunnuspiirre kuin direktiiveissä tai optatiiveissa. Pikemminkin pronominin ilmipano näyttäisi olevan altis tilanteiselle vaihtelulle. Pronominin poisjättö voi toimia esimerkiksi kohteliaisuuskeinona (vrt. Lappalainen 2004: 197–199).

Aineistostani voi kuitenkin poimia myös sellaisia tapauksia, joissa pronominin poisjättöä ei ole erityisen mielekästä tulkita kohteliaisuuskeinoksi tai yleiskielisyyden tavoitteluksi. Tapauksille on yhteistä se, että pronominisubjektiton kysymys esiintyy osana laajempaa toimintajaksoa.

3.2.3.1 Kysymyksen toisto

Pronominisubjektin poisjättöä esiintyy ensinnäkin kysymyksen toistoissa, kuten esimerkissä (16), joka on aikuisen lapselle osoittama lausuma:

(16)

no puhutsä Karille Heidi *puhutko* (Sg 094)

Tästä esimerkistä voi huomata, että ilmipantu pronominisubjekti vaihtelee partikkelin *-kO* kanssa: kysymys on muodostettu ensin verbin ja pronominisubjektin inversiolla (*puhutsä*), mutta kun verbi toistetaan ilman pronominisubjektia, kysymyksen merkkinä on partikkeli *-kO* (*puhutko*). Samanlaista vaihtelua esiintyy myös itsekorjauksissa (ks. edellä esim. (12)).

3.2.3.2 Tarkentava lisäkysymys

Toinen esimerkki pronominisubjektittomasta kysymyksestä on näytteessä (17). Siinä on kyse tarkentavasta lisäkysymyksestä:

(17)

A: *lähtisitsä* kattoon näitä Keski-Euroopan tulvia oisko se millään taval hauskaa (.)
ymmärrätkö ihmisiä jotka matkustavat Saksaan kattomaan kuinka ne spludai-
 lee (Radio C.)

3.2.3.3 Edeltävän puhujan väitteen kyseenalaistaminen

Esimerkki (18) edustaa erityyppistä tapausta. Siinä verbimuoto esiintyy ilman pronominisubjektia kysymyksessä, joka asettaa kyseenalaiseksi edeltävän puhujan väitteen:

(18)

A: mähän saisin asuntotukee jos mä asusin vuokralla (.) ja nyt mä en saa (.) ni tota:
 [mähän tienaisin siinä

B: [no mut (.) *saisit*]ko siinäkin tapauksessa et ne tietää et sul on et sä omistat oman
 asunnon

A: juu mä oon kysyny sitä --- (Sg 116)

3.2.3.4 Vahvistuksen haku puhuteltavaa koskevaan oletukseen

Viimeisessä kysymysesimerkissä (19) kysymys on muodostettu väitelauseeseen loppuun liitetyn *vai*-partikkelin avulla. Puhujan B kysymys rivillä 6 sijoittuu keskelle puhujan A aloittamaa kertomusjaksoa, jossa puhuja A on myös yhtenä päähenkilöistä. Puhujalla A on näin kertomuksen kohteena olevaan tapahtumaan ensisijainen pääsy. Rivillä 6 kertomuksen vastaanottaja B ehdottaa kertomukselle jatkoa, joka on hänen oletuksensa tapahtumien kulusta ja jolle hän hakee alkuperäisen kertojan varmistusta. Tässä rivin 6 kysyvässä lausumassa toisessa persoonassa oleva verbi esiintyy ilman pronominisubjektia:

(19)

1 A: --- ni sitte tota (.) mä vaan odotin ja odotin ja odotin ei se tänne tullu

2 B: joo

3 A: must se oli ihan hirveen järkyttävää

4 B: nii-i

5 A: sitte tota (.)

6 B: sit *soitit* kotiin ja sielläkään ei kukaan tienny vai

7 A: no se (.) tai oikeestaan täytyy tunnustaa et --- (Sg 101)

Pronominisubjektin poisjätön kontekstina on siis tässä esimerkissä kysymys, joka hakee vahvistusta puhuteltavaa koskevaan oletukseen.

3.3 Kiteytyneet ilmaukset

Kolmas yleisempi pronominisubjektittomuuteen liittyvä tekijä on ilmauksen kiteytyneisyys. Toisin sanoen pronominisubjektin puuttuminen on tyypillistä joidenkin verbilekseemien käytölle tietynlaisissa yhteyksissä. Yksi tällainen tapaus on ilmaus *meinasin just kysyy ~ sanoo*.

Ilmausta *meinasin just kysyy ~ sanoo* käytetään vuoroissa, joissa puhuja reagoi edeltävän puhujan vuoroonsa lisäämään täsmennykseen, kuten esimerkissä (20) rivillä 5 tapahtuu:

(20)

- 1 A: no onks sulla sitte aamulla (.) aamulla sitte yliopistolla vielä ollu jotain
- 2 K: kyllähän mul siel on tota (.) niinku periaatteessa ja (.)
- 3 A: ((tukahdutettua naurua))
- 4 K: ((nauraen)) käytännössäkin ni (.) ollu jo[tain
- 5 A: [*meinasin just kysyy et mitä toi periaattees tarkoittaa*
- 6 K: on siellä jotain ollu mut en mä kyllä aina oo jaksanu mennä mutta (Sg 101)

Rivin 5 vuorollaan (*meinasin just kysyy et mitä toi periaattees tarkoittaa*) A osoittaa pitävänsä aiheellisena B:n rivillä 4 tekemää lisäystä *käytännössäkin*.

Toisena esimerkkinä kiteytyneestä ilmauksesta voi mainita verbin *tietää* käytön yksikön 1. persoonan kielteisessä muodossa.⁶ Ilman pronominisubjektia muotoa *en tiedä ~ en tiiä* esiintyy muun muassa epäsuorien, retoristen kysymysten edellä:

(21)

- A: niin mut miten ne sitten ne lapset ne käy koulussa sit taksilla [jossain (.) kaukana]
- B: [joo (.) siin nälytti (.) oltiin iltapäivällä koirie- koirien kans kävelyllä ni näytti tulevan koulukuljetus Rovaniemen suunnast et (.) ilmeisesti: *en tiedä* mistä asti tulee mut että tuota (Sg 116)

⁶ Kattavan esityksen laatiminen pronominisubjektittomiksi kiteytyneistä ilmauksista vaatisi huomattavasti laajempaa aineistoa kuin omani.

4 Lopuksi

Olen esitellyt edellä erilaisia tapauksia, joissa pronominisubjektin poisjättöä voi kuvata distributionaalisin kriteerein. Tapausten luokittelussa lähtökohtanani ovat olleet kirjallisuudessa esitetyt huomiot konteksteista, joissa pronominisubjektin poisjättö on tyypillistä (mm. samasubjektisten verbien rinnastus, vaihtoehtokysymysten vastaukset ja direktiiviset lausumat). Olen erottanut kolme yleisempää pronominisubjektin poisjättöä motivoivaa tekijää, joiden avulla voi jäsentää jo tunnettujen, mutta myös vähemmän huomiota saaneiden tapaus-tyyppien kenttää.

Pronominin poisjättöä voivat motivoida ensinnäkin syntaktiset tekijät: verbimuoto jäsenyy osaksi kompleksista rakenneyksikköä, jonka sisällä subjektipersona on jo tuotu näyttämölle jonkin toisen verbin yhteydessä. Toiseksi pronominin poisjättö voi liittyä lausumatyyppiin, jossa modaalisuus suuntautuu puhuteltavaan. Kolmas yleisempi tekijä on leksikaalinen: pronominisubjektittomuus on joihinkin ilmauksiin kiteytynyt piirre.

Esittämäni luokittelu on tarkoitettu ilmiön alustavaksi kartoitukseksi, joka avaa kysymyksiä jatkotutkimuksen täsmennettäviksi. Yksi tällainen kysymys koskee pronominin käytön tai poisjätön ehtoja kussakin esiintymätyypissä. Useimmissa mainitsemistani tapauksista pronominisubjektin ilmipano olisi myös mahdollista, vaikkakin se vaatisi toisinaan myös muita muutoksia lausuman muotoilussa ja muuntaisi useimmiten jollakin tavoin lausuman tulkintaa.

Itsekorjaus- ja parafrasiesimerkeistä kävi ilmi, että pronominisubjektin käytöllä on myös yhteyksiä lausuman konstituenttien järjestykseen. Pronominisubjektin poisjättö osoittautuu näin ilmiöksi, jota on tarkasteltava yhtä lausumaa laajempien teksti- ja vuorovaikutusjaksojen rakentumisen näkökulmasta.

Litterointimerkit

(.)	tauko, jonka pituutta ei ole ilmoitettu
sa-	kesken jäänyt sana
a:	äänteen venytys
[	päällekkäispuhunnan alku
]	päällekkäispuhunnan loppu
(( ))	kaksoissulkeiden sisällä litteroijan kommentteja
@... @	referoitu jakso

Lähteet

- Duvallon, Outi & Chalvin, Antoine 2004. La réalisation zéro du pronom sujet de première et de deuxième personne du singulier en finnois et en estonien parlés. *Linguistica Uralica* (4/2004), 270–286.
- Hakulinen, Auli, Vilkuna, Maria, Korhonen, Riitta, Koivisto, Vesa, Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja 2004. *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Kalliokoski, Jyrki 1989. *Ja. Rinnastus ja rinnastuskonjunktion käyttö*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Kauppinen, Anneli 1998. *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Lappalainen, Hanna 2001. Variaationtutkimuksen ja keskusteluanalyysin näkökulmat toisiaan täydentämässä. Mia Halonen & Sara Routarinne (toim.) *Keskusteluanalyysin näkymiä. Kieli 13*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki, 155–184.
- Lappalainen, Hanna 2004. *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Lappalainen, Hanna 2005. Pronominisubjektin käytöstä Kelan asioinneissa. Esitelmä XXXII Kielitieteen päivillä 20.5.2005.
- Mauranen, Anna & Tiittula, Liisa 2005. MINÄ käännössuomessa ja supisuomessa. Mauranen, Anna & Jantunen, Jarmo H. (toim.) *Käännössuomeksi. Tutkimuksia suomenosten kielestä*. Tampere Studies in language, translation and culture A:1.
- Mielikäinen, Aila 1980. Pikapuhemuodot Jyväskylän puhekielessä. Aila Mielikäinen (toim.) *Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus*, raportti 1. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20, Jyväskylä, 123–148.
- Nuolijärvi, Pirkko 1986. *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Paunonen, Heikki 1995[1982]. *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Paunonen, Heikki 2001. Yksikön 1. persoonan pronominin käyttö Helsingin puhekielessä. M. Blomqvist, M. Saari & P. Slotte (toim.) *Våra språk i tid och rum*. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet genom Mirja Saari B:21. Helsinki, 154–168.
- Penttilä, Aarni 1963. *Suomen kielioppi*. WSOY, Porvoo.

-
- Raevaara, Liisa 1997. Vierusparit – esimerkkinä kysymys ja vastaus. Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunalyysin perusteet*. Vastapaino, Tampere, 75–92.
- Sorjonen, Marja-Leena 2001. *Responding in conversation: A study of response particles in Finnish*. John Benjamins, Amsterdam.
- Suojanen, M. K., Salomaa, Leena & Vuorinen, Riitta 1981. Kolmen murrepiirteen sosiaalinen ja tilanteinen erottelevuus Turun puhekielessä. Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimuksen osaraportti. M. K. Suojanen (toim.) *Kirjoituksia puhekielestä. Turun puhekielen projektin julkaisuja 1*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 14. Turku, 109–143.

Teksti, aihe ja laji

Diakronisen korpuksen koostaminen ja käyttäminen

Vesa Pekka Heikkinen & Tuure Hurme & Mikko Lounela & Mikko T. Virtanen

1 Johdanto

Suomalaista aikakauslehtitekstiä 1900-luvulta on koostettu uudeksi korpukseksi. Korpus on diakroninen, eli sen avulla on mahdollista tutkia kielellisiä muutoksia tai muuttumattomuutta sekä yleisemmin suomalaisen kulttuurin ja yhteiskunnan muutoksia 1900-luvulla.

Korpuksen koostamistyössä pyrittiin ottamaan huomioon mahdollisten käyttäjien moninaisia toiveita. Korpus koostuu kokonaisista lehdistä ja teksteistä. Korpuksen ydinosa on asiasanoitettu ja ydinosan teksteihin on merkitty arvio tekstilajista. Teksteihin on linkitetty digitoidut kuvat alkuperäisistä lehtien sivuista. Näin korpuksen käyttäjän on mahdollista päästä katsomaan esimerkiksi kuvaa Suomen Kuvalehden vuoden 1945 numerossa 43 ilmestyneestä mainoksesta (kuva 1). Havainnollistamme jatkossa korpuksen koostamista ja käyttöä tällä esimerkkitekstillä.

Aikakauslehtikorpus soveltuu tutkimus- ja esimerkkiaineistoksi sanaston ja kieliopin tutkijoille, sanakirjojen ja kielioppien tekijöille sekä tekstikokonaisuuksista ja tekstilajeista kiinnostuneille lingvisteille ja kollokaatioista, frekvensseistä yms. kiinnostuneille korpuslingvisteille (ks. esim. Hunston 2002: 20–22). Monipuolisen rakenteensa ansiosta se voi olla hyödyksi myös historian ja kulttuurin tutkimuksessa. (Korpusten määrittelystä, koostamisperiaatteista ja käytöstä ks. esim. de Beaugrande 2001: 4–14; Biber ym. 1998: 12; Butler 2004:

150–153; Hunston 2002: 20; Lounela 2003: 123; Sinclair 2001: xi–xii.)

Valotamme nyt 1900-luvun aikakauslehtikorpusta erityisesti siitä näkökulmasta, miten käyttäjät pyrittiin ottamaan huomioon, kun korpusta koostettiin. Esittelemme ensin korpusta, sen osia ja metatietoja sekä korpuksen koostamisen vaiheita. Tämän jälkeen kerromme, miten otimme kantaa kysymyksiin tekstien lajista ja millaisia tekstiluokkia tämän perusteella syntyi. Kerromme myös korpukseen lisätyistä asiasanoista. Sittem hahmottelemme, miten tällaista korpusta käytettäessä on mahdollista yhdistää korpusingvistiikan ja tekstilingvistiikan näkökulmia tekstilajitutkimuksessa. Lopuksi pohdimme, miten 1900-luvun aikakauslehtikorpusta voi jatkossa parantaa.

2 Yleistä korpuksesta

1900-luvun aikakauslehtikorpus koostettiin vuonna 2004 Suomen Akatemian rahoittamassa hankkeessa Suomenkielisen tekstitietokannan monipuolistaminen. Varsinainen koostamistyö tehtiin Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa (Kotus). Yhteistyössä oli mukana Helsingin

KUVA 1. Mainos Suomen Kuvalehden numerossa 43/1945.

yliopiston kirjaston konservointi- ja mikrokuvauslaitos sekä tekijänoikeusjärjestö Kopiosto ry.

Hankkeen tavoitteena oli paikata suomen kielen tutkimusmateriaaleissa olevaa korpusaukkua eli saattaa tutkijoiden ulottuville aiempaa kattavammin suomenkielistä aikakauslehtitekstiä 1900-luvulta (ks. Lehtinen ym. 1995: 14–16, 36). Aineistossa on neljän aikakauslehden vuosikertoja. Lehdet ovat Historiallinen aikakauskirja, Lakimies, Suomen Kuvalehti ja Suomi. Lehtien numeroita korpuksessa on yhteensä 385, sivuja 25 000 ja sanoja kahdeksan miljoonaa.

Korpuksen selkäranka on Suomen Kuvalehti (SK). Lehteä on korpuksessa seitsemän vuosikerrallista (1917, 1925, 1935, 1945, 1955, 1965 ja 1972), yhteensä 5,4 miljoonaa sanaa. Historiallisesta aikakauskirjasta (HA) mukana ovat vuosikerrat 1917, 1920, 1925, 1935 ja 1945, Lakimiehestä (LA) 1917, 1920, 1925, 1935, 1945, 1955, 1965 ja 1972 sekä Suomesta (SU) 1917, 1920, 1923, 1935 ja 1938.

Korpuksessa on kaksi osaa: täysin automaattisesti laadittu perusaineisto ja puoliautomaattisesti laadittu ydinaineisto. Ydinaineistossa on 670 000 sanaa. Se sisältää kustakin korpukseseen valitusta Suomen Kuvalehden vuosikerrasta neljä numeroa, yhteensä 450 000 sanaa. (Ks. taulukko 1.) Lehtien numerot valittiin vuosikerroittain siten, että aineistoa on tasaisesti pitkin vuotta. Muista lehdistä ydinaineistossa on yksi vuonna 1935 ilmestynyt numero kutakin.

Kooltaan 1900-luvun aikakauslehtikorpus kytkeytyy ”miljoonasanaisten korpusten traditioon”. Nykyään miljoonasanaista korpusta voi ehkä pitää pienenä. Tosin ”pieni korpus” on usein ”isoa korpusta” sopivampi moniin täsmätarkoituksiin. (Ks. Sinclair 2001: viii–xi; myös de Beaugrande 2001.)

Suomalaisessa korpuskeskustelussa on esitetty, että syntaksin tutkimisessa tarvittava korpus voi olla huomattavasti pienempi kuin sanaston tai semanttikan tutkimisessa tarvittava (ks. Lehtinen ym. 1995: 31). Tekstilingvivistisissä tut-

TAULUKKO 1. 1900-luvun aikakauslehtikorpuksen osien sanamäärät.

	SK	LA	SU	HA
Koko korpus	5 800 000	1 400 000	730 000	600 000
Ydinaineisto	450 000	87 000	100 000	30 000

kimuksissa taas tarvitaan korpuksia, jotka täyttävät muunlaisia ehtoja: Jos halutaan tutkia tekstien kirjoa, tekstit on koottava variaatiokriteerein. Kokonaiset tekstit tekevät mahdolliseksi sen, että korpuksesta voidaan tutkia koheesiota, intertekstuaalisuutta, syntaktis-tekstuaalista rekisteriä jne. (Mp.)

1900-luvun aikakauslehtikorpuista koostettaessa pystyttiin ottamaan huomioon myös muita kriteerejä kuin aineiston koko ja saatavuus. Korpukseen haluttiin vertailukelpoista aineistoa pitkältä ajalta, ja Suomen Kuvalehti pysyi täyttämään tämän toiveen. Aineistoon haluttiin monentyyppisiä tekstejä. Suomen Kuvalehti on yleisaikakauslehti, jonka vertailuaineistoksi sopivat sellaiset tieteelliset tai erityisalojen julkaisut kuin Historiallinen aikakauskirja, Lakimies ja Suomi. Haluttiin myös, että korpuksessa on kokonaisia tekstejä, ja aikakauslehdet selvine juttu- ja mainosrajoineen sopivat tähän tarkoitukseen hyvin. Diakronisia 1900-luvun suomen kielen korpuksia ei aiemmin ole koostettu julkiseen käyttöön – eikä ylipäättäen sellaisia korpuksia, joita koostettaessa on otettu kantaa tekstin ja tekstilajin käsitteeseen, joissa on kokonaisia tekstejä ja joihin on lisätty tekstilajiarvioita ja asiasanoitus. (Korpuksista yleisesti ks. Lehtinen ym. 1995; Oulun korpuksesta ks. Saukkonen 1982; HKV-korpuksesta ks. Hakulinen ym. 1980; Parolesta ks. CSC 2005.)

3 Metatiedoista

Sekä perus- että ydinaineistoon on luotu korpusten käytön helpottamiseksi metatiedot eli aineistosta ja sen koostamisesta kertovat tiedot RDF-kuvaustavan mukaisesti (ks. RDF 2005). Metatiedoissa on Dublin Core -standardin mukainen tietosisältö (ks. DCMI 2005). Perusaineiston metatiedot on tehty koneellisesti, ja niiden tehtävä on kuvata numerokohtaisten yksilöintitietojen lisäksi TEI-rakenteen ja siihen liittyvien kuvaoriginaalien välisiä suhteita. Perusaineiston metatiedoissa on mainittu myös lehden nimi, numero, kustantaja ja julkaisuvuosi.

Perusaineiston perusyksikkö on lehden numero. Onkin esitetty, että korpusta koostettaessa on teknisesti käytännöllisintä pitää yhtä lehden numeroa ”yhtenä tekstinä” (Lehtinen ym. 1995: 35). Tästä seuraa, että esimerkiksi pääkirjoitus ja urheilu-uutinen ikään kuin edustavat korpuksessa samaa ”tekstilajia” eli lehtitekstiä (mp).

Ydinaineiston perusyksiköksi valittiin lehtikokonaisuuden asemesta yksittäinen teksti, mikä antaa tutkijoille mahdollisuuden tarkastella korpuksesta ei vain yleistä tekstimuotoa tai aikakauslehtitekstin makrotekstilajia vaan myös tarkemmin määriteltyjä tekstilajeja ja niiden alalajeja (ks. Heikkinen 2000: 309). Tosin tekstilajitutkimusta on tehty myös sellaisista korpuksista, jotka sisältävät kielenkäytön esimerkkejä satunnaisesti valikoituina tekstikatkelmina. Tällöin ajatellaan, että tekstiin sisältyy kielenpiirteitä ja piirrekimppuja, joiden avulla on mahdollista luonnehtia tekstilajeja ja niiden välisiä eroja. (Ks. Saukonen 2001: 85.)

Ydinaineistossa lehden jokaisesta jutusta on kuvattu sen tekstirakenne (leipätekstit, otsikot, kuvatekstit jne.). Samoin on kuvattu tekstin asema juttujen verkostossa ja hierarkiassa (esimerkiksi uutisen kuuluminen uutisosastoon). Ydinaineiston tekstien metatiedot on tehty käsin, ja ne ovat perusaineiston metatietoja yksityiskohtaisemmat. Niihin on merkitty mm. tekstin pääotsikko, kirjoittaja ja kieli. Tekstin aihetta luonnehditaan lyhyellä substantiivilausekkeella. Myös asiasanat ja tekstilajitiedot ovat näkyvissä. Kuvassa 2 näkyvät esimerkinämme olevan Suomen Kuvalehden mainoksen metatiedot.

```

<rdf:Description rdf:about="http://korpus.kotus.fi/1900/ydin/sk/xml/sk-1945-43/sk-1945-43-02.xml">
  <dc:title xml:lang="FI">Kiinalaiset kummastelevat: elektroninen versio</dc:title>
  <dc:creator xml:lang="FI">Suomen Kuvalehti</dc:creator>
  <dc:subject xml:lang="FI">Nenäliinamainos</dc:subject>
  <dc:description xml:lang="FI">pehmopaperi; henkilökohtainen hygienia; kiinalaiset</dc:
description>
  <dc:publisher xml:lang="FI">Yhtyneet Kuvalehdet</dc:publisher>
  <dc:contributor xml:lang="FI">Kotimaisten kielten tutkimuskeskus</dc:contributor>
  <dc:date xml:lang="FI">2004</dc:date>
  <dc:type xml:lang="FI">I_MA</dc:type>
  <dc:format>TEXT/XML</dc:format>
  <dc:language>FI</dc:language>
  <dc:coverage>1945</dc:coverage>
  <dc:Relation>
    <rdf:Description>
      <dcterms:isPartOf rdf:resource="http://korpus.kotus.fi/1900/ydin/sk/xml/sk-1945-43.xml"/>
    </rdf:Description>
  </dc:Relation>
  <dc:Relation>
    <rdf:Description>
      <dcterms:isFormatOf rdf:resource="http://korpus.kotus.fi/ydin/original/sk/1945-43/sk-1945-43-0002.jpg"/>
    </rdf:Description>
  </dc:Relation>
</rdf:Description>
</rdf:RDF>

```

KUVA 2. Mainoksen metatiedot.

4 Korpuksen koostamisen vaiheista

Korpuksot eivät synny tyhjästä. Ne ovat monien valintojen, päätösten ja työvaiheiden tulosta. Korpuksen käyttäjälle voikin olla hyödyllistä tietää, miksi korpus on sellainen, kuin se on. 1900-luvun aikakauslehtikorpuksen koostamisessa oli useita työvaiheita, jotka limittyivät toisiinsa. Pääpiirteissään työ eteni näin:

- 1) koostamisperiaatteiden määrittäminen: mitä tietoja korpuksen merkitään, miksi ja miten (kieliteknologi ja suomen kielen/tekstien tutkija dialogissa)
- 2) aineiston digitalisointi ja muuntaminen rakenteiseen xml-muotoon niin, että kuvauksessa on mukana mahdollisimman paljon automaattisesti saatavaa tietoa tekstien ulkoasusta (mm. kirjasimen koon ja lajin muutokset, rivitys ja palstoitus)
- 3) tekstin funktionaalisen rakenteen automaattinen päättely ulkoasun kuvauksen avulla (mm. tekstien rajat, otsikot, tekstikappaleet)
- 4) teknisten metatietojen laatiminen: mistä aineistosta on kyse, ja mitä osia siihen liittyy
- 5) ydinaineiston luonti käsin
  - edustavan osa-aineiston valinta (ei esimerkiksi erikois- tai kaksoisnumeroita)
  - automaattisesti luodun perusaineiston virheiden korjaus ja tietojen tarkentaminen
  - tekstitason metatietojen laatiminen (asiasanoitus, lajitiedon merkitseminen, sisällön kuvaus)
- 6) perus- ja ydinaineiston testaaminen pistokokein.

Suomen Kuvalehden funktionaalisen rakenteen päättelyminen automaattisesti ulkoasun perusteella oli liian vaikea tehtävä. Kuvalehden tekstirakenteet ovat monimutkaisia ja vaihtelevia, ja esimerkiksi jutturajojen päättelyminen mahdollistavat vihjeet vaihtelevat vuosikymmenestä ja numerosta toiseen. Visuaalista sisältöä on kuvalehdissä runsaasti. Ihminen osaa yleensä nähdä juttujen rajat ja tekstin osien funktiot, mutta tämän prosessin mallintaminen ja automatisoiminen ei ollut mahdollista tässä hankkeessa. Koska aineisto oli liian laaja käsin koodattavaksi, teimme automaattisesti, minkä voimme. Työkalunamme oli itse kirjoittamamme kertakäyttöinen tietokoneohjelmisto.

Tekstirakenteen perusyksikkönä käytimme tekstikappaletta. Kappaleet jaettiin automaattisesti kolmeen karkeaan luokkaan: otsikoihin, leipätekstiin ja muihin (kuvatekstit, lukemista ohjaavat sivunumerot, ylätunnisteet ja muu metateksti). Luokituksen perustana käytimme tekstikappaleen kirjasinkokoa. Laatimamme ohjelma määritti ensin kultakin sivulta kirjasinkokojen jakautuman. Tämän jälkeen se tarkasteli sivun kunkin tekstikappaleen kirjasinkokoa. Jos kappaleessa oli käytetty jotakin kyseisellä sivulla yleistä kirjasinkokoa, ohjelma oletti kappaleen leipätekstiksi. Tavallista suuremmalla koolla painettua

kappaletta ohjelma piti otsikkona, tavallista pienemmällä painettua kuva- tai metatekstinä.

Vaikeimmaksi osoittautui tekstin rajojen tulkintaan liittyvän tiedon mallintaminen. Päädyimme ”pakkoperiaatteeseen”, jonka mukaan teksti on kokonaisuus, joka alkaa otsikosta ja päättyy seuraavaan otsikkoon. Periaate osoittautui varsin käyttökelpoiseksi 1940-luvulle saakka. Sitä edeltävien vuosikertojen rakenteesta noin 90 prosenttia tunnistui oikein. Tilanne oli toinen erityisesti 1960- ja 1970-luvun lehdissä. Niissä tekstikokonaisuuksien tunnistamista vaikeuttivat erilaiset kainalojutut, leipätekstin sisään tehdyt otsikkomaiset nostot ja epäjatkuvat jutut (”jatkuu sivulla 80”, ”jatkoa sivulta 43”). Ongelmia aiheuttivat myös kirjava fontisto ja verbaalis-visuaalisesti ilottelevat mainokset sekä sellaiset tekstit, joissa ei ole verbaalista ainesta lainkaan, vaan joissa lehtijuttu muodostuu pelkästään kuva(sarja)sta.

Tekstirajojen tunnistamisessa tarvitaan koneen ja ihmisen yhteistyötä. Kone arvaa; ihminen tarkistaa ja korjaa. Perusaineistossa tekstirajaongelma on edelleen olemassa, mutta ydinaineistoon tekstirajat on korjattu käsin. Vaikka perusaineistossa on kokonaisia tekstejä, sitä ei voi luotettavasti käyttää ”kokonaisia tekstejä sisältävän korpuksen” tavoin, vaan pikemminkin samalla tavalla kuin on käytetty ”sämplättyjä” korpuksia, jotka sisältävät satunnaisesti valittuja tekstikatkelmia eli esimerkkejä kielenkäytöstä (ks. Aarts 1995: 567; Hunston 2002: 32).

5 Oletettu tekstilaji ja Suomen Kuvalehden tekstilajipuu

1900-luvun aikakauslehtikorpuksista koostettaessa pyrittiin ottamaan huomioon myös sellaisten korpuksen käyttäjien tarpeet, jotka haluavat tutkia tekstien ja tekstilajien välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä. Tekstilaji on suosittu tutkimusongelma ja teema eri tieteenaloilla, kuten kielen-, tekstin- ja diskurssintutkimuksessa (ks. esim. Bhatia 2004; Mäntynen 2003). Lingvistisessä tekstintutkimuksessa ja ehkä yleisemminkin kielenkäytön tutkimuksessa se, miten tekstilajiin suhtaudutaan, vaikuttaa tutkimuksen eri vaiheissa moneen asiaan: tutkimusideoiden syntyyn ja täsmentymiseen, tutkimuskysymyksiin, aineiston valintaan tai va-

likoitumiseen, teorioihin ja metodeihin, analyyseihin, tuloksiin ja niiden julkistamismuotoihin sekä tutkimusten soveltamismahdollisuuksiin. Jos kyse on tutkimuksesta, joka perustuu tekstiaineistoihin tai korpuksiin ja jossa yhdistetään kvalitatiivisia ja kvantitatiivisia menetelmiä, on olennaista myös se, miten tekstikokonaisuuksiin ja tekstilajiin otetaan kantaa tutkimusaineistoa koostettaessa.

Tietoa tekstilajista tai tekstintekijöiden arvioita tekstilajista ei yleensä ole siinä materiaalissa, josta korpus koostetaan. Korpusten koostajien on siis itse lisättävä tekstilajitieto aineistoon. (Ks. Lehtinen ym. 1995: 35.) Toisaalta tekstilajin (tekstityypin, rekisterin tms.) voidaan katsoa olevan niin korpuslingvistiikassa kuin tekstilingvistiikassakin yksi keskeinen tutkimusongelma. Monesti ongelmaan tosin on etsitty vastauksia korpuksista, joissa ei ole kokonaisia tekstejä. Menetelmänä on käytetty erilaisia piirre- ja piirrekimppuanalyyseja. (Esim. Biber 1988; Saukkonen 2001.)

1900-luvun aikakauslehtikorpuksen tapaiset aineistot tekevät mahdolliseksi näkökulman laajentamisen piirteistä tekstikokonaisuuksiin. Tekstilajia voi analysoida joko tekstimassasta, isosta tekstien joukosta, yksittäisistä tekstikokonaisuuksista, tekstien osista tai yksittäisistä kielenpiirteistä – tai kaikista näistä. Kuvaoriginaalien ansiosta myös alkuperäistekstien visuaalinen informaatio on tutkijan käytettävissä. Tosin korpus itsessään ei vielä tee monipuolisia (esimerkiksi tekstirakenteita funktionaalisesti tutkivia) analyyseja mahdolliseksi; myös analyysimenetelmiä on parannettava. Tietokoneavusteisessa tutkimuksessa on korostunut sananmuotojen analysointi, ja esimerkiksi monet kieliopilliset asiat ovat ikään kuin pakosta jääneet vähemmälle. (Ks. Butler 2004.)

Toisaalta hyviäkään menetelmiä ei voi hyödyntää, jos aineisto on tavalla tai toisella sopimaton tai huono. Hedelmällisin olisi sellainen korpuksenkoostamistilanne, jossa jo itse tekstin tuottaja (esim. lehden toimittaja) merkitsisi tuotamaansa tekstiin olennaisia metatietoja: millaiseksi hän (tai lehti instituutiona) määrittelee tekstin lajin ja puheenaiheen, mitkä hänen näkökulmastaan ovat tekstin rajat ja osat.

1900-luvun aikakauslehtikorpuksen koottiin vanhoja tekstejä. Niiden tekstilajista ei ollut saatavissa tekijöiden arviota eikä luokituksia. Koostajien oli siis lisättävä tiedot itse, ennen kuin yhtäkään tekstiä varsinaisesti oli analysoitu. Pohdittaviksi tulivatkin ne kriteerit, joiden perusteella tekstilajitieto voidaan merkitä korpuksen ennen kieli- tai tekstianalyyseja.

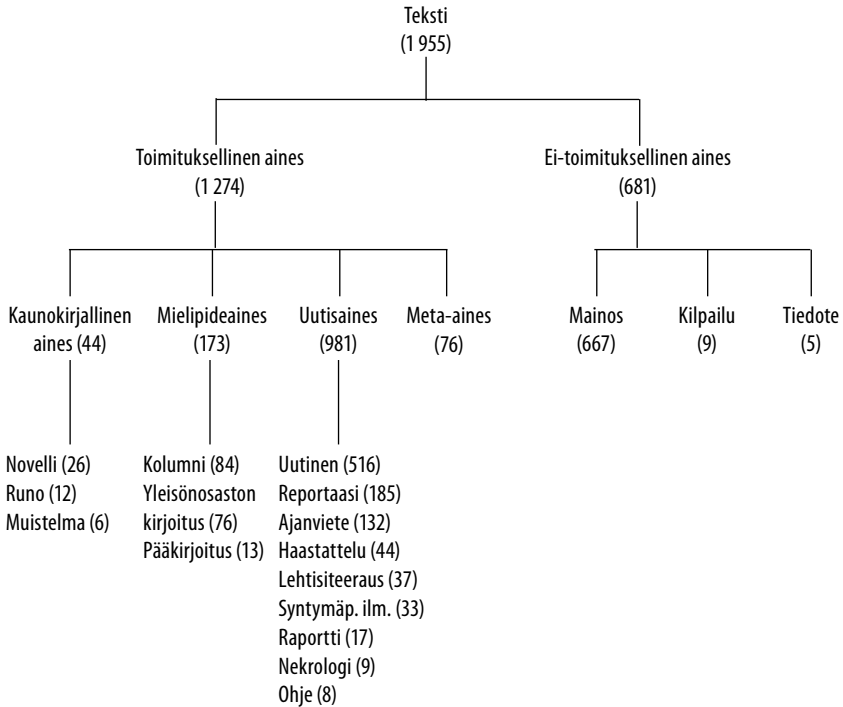
Pyrimme ratkaisemaan ongelmaa käsitteen *oletettu tekstilaji* avulla. Käsite kertoo siitä, että tekstilaji on myös lingvistikimussa yksi keskeisistä tutkimusongelmista (ks. esim. Heikkinen 2005: 26–29). Ydinaineiston metatietoihin merkittiin korpuksen koostajien arvio tekstien lajeista. Tekstilajiarvio perustuu kolmeen seikkaan: ulkoisiin kriteereihin (miltä juttu näyttää), korpuksen koostajien maailmantietoon (miltä juttu vaikuttaa, erityisesti ensivaikutelma) ja oletukseen tekstilajihierarkiasta (millaisia juttulajeja lehdissä yleensä on). Tekstilajimerkitysten voi katsoa olevan osa kieliyhteisön yhteistä merkityspotentiaalia, joten sitä voi analysoida teksteissä näkyvistä valinnoista, erityisesti tekstikokonaisuuksista (ks. esim. Heikkinen mp.).

Oletettua tekstilajia voi tutkimuksissa tulkita esimerkiksi siten, että lehden antamien vihjeiden perusteella näyttää siltä, että juttua pitäisi lukea ikään kuin se kuuluisi tähän tekstilajiin. Tämä voi herättää esimerkiksi seuraavanlaisia kysymyksiä:

- Mitkä tekijät yhdistävät tähän lajiin merkittyjä juttuja? Mitkä piirteet vaihtelevat tähän lajiin merkittyjen juttujen sisällä?
- Mitkä tekijät tässä lajissa ovat samanlaisia/erilaisia kuin toiseen lajiin merkityissä jutuissa?
- Mitkä tekijät tässä lajissa ovat samanlaisia/erilaisia verrattuna koko korpuksen/muihin korpuksiin?

Suomen Kuvalehden oletettujen tekstilajien järjestelmä on kuvattavissa puuna (kuva 3). Puusta näkyy, että ydinaineisto jaettiin ensin kahtia toimituksellisiin ja ei-toimituksellisiin teksteihin. Toisella tasolla ei-toimitukselliset tekstit jaettiin mainoksiin, kilpailuihin ja tiedotteisiin. Toimituksellisia tekstejä luonnehdittiin neljän pääluokan avulla (kaunokirjalliset tekstit, uutistekstit, mielipidetekstit, informatiiviset metatekstit). Pääluokat jaettiin edelleen alaluokkiin.

Tekstien jakaminen yllä mainitun luokituksen mukaisesti toimituksellisiin ja ei-toimituksellisiin oli melko ongelmatonta. Ei-toimituksellista aineistoa ovat lähinnä ilmoitukset, useimmiten maksetut mainokset. Luokittelun toisella tasolla jouduimme jo pidempiin pohdintoihin: mikä on kaunokirjallista, mikä uutismaista, mikä mielipidemäistä tekstiä? Näistä kaunokirjallisuus on selkein kategoria. Siihen kuuluvista teksteistä välittyy voimakas kaunokirjallinen tai taiteellinen vaikutelma. Monesti kaunokirjalliset tekstit erotetaan Suomen Kuvalehdessä muista teksteistä myös typografisin keinoin.

KUVA 3. Suomen Kuvalehden oletetut tekstilajit puuna (suluissa tekstien määrät lajeittain).

Mielipidetekstiksi merkitsimme ne tekstit, joiden pääasiallisena tarkoituksena mielestämme oli mielipiteen esittäminen. Mielipidetekstin erotti usein myös visuaalisesti: varsinkin vakiopaikkaisilla kolumneilla on yleensä tietty toistuva ulkoasunsa. Uutisteksteinä pidimme juttuja, jotka ensisijaisesti informoivat jostakin asiasta tai tapahtumasta ja joissa ei ole lähtökohtana mielipiteen esittäminen tai kannan ottaminen. Mielipide- ja uutisaineksen erottaminen tuotti paikoin päänvaivaa. Rajatapauksissa kriteerinä käytettiin sitä, onko tekstissä painokkaammin uutis- vai mielipideainesta.

Tekstilajihierarkian kolmannella eli tarkimmalla tasolla eroteltiin toisistaan vain ”varsinaisia asiategstejä” eli tekstejä, jotka ylemmällä tasolla kuuluvat luokkiin kaunokirjallisuus, mielipideteksti ja uutisteksti. Kaunokirjallisten

tekstien alaluokiksi saatiin runot, novellit ja muistelmat sekä mielipidetekstien alaluokiksi pääkirjoitukset, yleisönosastot ja kolumnit. Uutistekstien alaluokkia on enemmän: uutinen, reportaasi, haastattelu, nekrologi, raportti, syntymäpäiväilmoitus, ohje, ajanviete ja lehtisiteeraus.

Yleisin tekstilaji koko aineistossa on alustavien laskelmien perusteella mainokset (667 juttua), toiseksi yleisin uutiset (516 juttua), kolmanneksi yleisin reportaasit (185 juttua). Tekstilajien määrien vertailuun saa uuden näkökulman, jos katsoo tilannetta vuosikerroittain. Kaikkina vuosina suosituimpia ovat mainokset ja uutistekstit. Näiden kestoosuusikkien jälkeen on kirjavampaa. (Ks. taulukko 2.)

Tekstilajien yleisyystiedot näyttävät toisilta, kun tarkastellaan sitä, kuinka suuri osa lehdestä on mitään tekstilajia. Tällöin ei katsota juttumääriä vaan sanamääriä. Taulukon 3 perusteella Suomen Kuvalehdessä on ollut 1900-luvulla sanamäärillä mitattuna eniten reportaaseja, kolumneja ja uutisia. Vastaavat laskelmat vuosikerroittain (taulukko 4) näyttävät, että reportaasi on aina ollut keskeinen tekstilaji. Alkuvuosikymmeninä myös novellit ja mainokset saivat paljon painoa lehtikokonaisuudessa. Oletettavasti mainosteksteissä oli paljon myös verbaalista sisältöä Mänttä-nenälinamainoksen tapaan (kuva 1). Mainos ei enää 70-luvulla ole sanamäärissä mitattuna viiden keskeisimmän tekstilajin joukossa. Tarkemmassa tutkimuksessa voi selvittää, johtuuko tämä esimerkiksi siitä, että mainoksissa verbaalisen aineksen osuus on pienentynyt ja kuvallisen informaation merkitys kasvanut.

TAULUKKO 2. Ydinaineiston Suomen Kuvalehtien keskeisimmät tekstilajit vuosikerroittain (laskettu tekstimääristä).

1917 1925	Mainos (64) Mainos (154)	Uutinen(24), Uutinen (81)	Meta (11) Reportaasi (19)	Novelli(9) Ajanviete (16)	Reportaasi(6) Syntymäpäivät (13)
1935	Mainos (151)	Uutinen (57)	Ajanviete (34)	Reportaasi (30)	Meta (11)
1945	Mainos (68)	Uutinen (41)	Ajanviete (23)	Reportaasi (22)	Kolumni (12)
1955 1965	Mainos (122) Uutinen (150)	Uutinen (66) Mainos (74)	Reportaasi (47) Reportaasi (31)	Ajanviete (24) Yleisönosasto (29)	Kolumni (15) Kolumni (21)
1972	Uutinen (96)	Mainos (34)	Yleisönosasto (33)	Reportaasi (30)	Lehtisiteeraus (25)

TAULUKKO 3. Ydinaineiston Suomen Kuvalehtien keskeisimmät tekstilajit (laskettu sanamäärästä).

Reportaasi	140 302
Kolumni	55 517
Uutinen	53 791
Mainos	53 267
Haastattelu	33 685
Novelli	29 120
Ajanviete	17 923
Raportti	14 373
Arvostelu	13 310
Muistelma	12 056
Yleisönosasto	10 082

TAULUKKO 4. Ydinaineiston Suomen Kuvalehtien keskeisimmät tekstilajit vuosikerroittain (laskettu sanamäärästä).

1917	novelli (11 637)	mainos (3 012)	ohje (2 174)	reportaasi (2 147)	kolumni (1 906)
1925	mainos (10 274)	reportaasi (6 533)	kolumni (4 619)	uutinen (3 120)	novelli (2 941)
1935	reportaasi (20 496)	uutinen (18 050)	mainos (13 398)	arvostelu (13 310)	novelli (6 703)
1945	reportaasi (10 055)	kolumni (9 843)	mainos (4 740)	raportti (3 333)	ajanviete (3 168)
1955	reportaasi (37 485)	mainos (12 835)	kolumni (9 404)	uutinen (6 355)	muistelma (4 175)
1965	reportaasi (26 816)	uutinen (12 338)	haastattelu (9 827)	kolumni (9 740)	mainos (5 186)
1972	reportaasi (36 770)	kolumni (17 510)	haastattelu (15 726)	uutinen (11 517)	muistelma (4 536)

6 Asiasanoitus ja Suomen Kuvalehden asiasanasto

Ydinaineiston tekstien metatiedoissa on myös tekstin kuvaus (description), johon on kirjoitettu kunkin tekstin sisältöä kuvaavia asiasanoja. Asiasanoituksessa nojasimme Yleiseen suomalaiseen asiasanastoon (YSA 2005).

Käytetyt asiasanat ovat substantiiveja: yksittäisiä termejä, sanaliittoja tai sanaliittoja vastaavia yhdyssanoja. Asiasanat ovat joko yksikkö- tai monikkomuodossa. Yksikkömuotoisia ovat ainesanat sekä abstrakteja käsitteitä ja toimintoja kuvaavat sanat, kuten *hiihto*, *alkoholi* tai *materialismi*. Monikkumuotoisia ovat yleensä konkreettisia, laskettavissa olevia käsitteitä kuvaavat sanat, kuten *kapellimestarit*, *henkilöautot* tai *työläiset*. Poikkeuksia ovat eläin-, sieni- ja kasvilajien nimet sekä soitinten nimet, jotka ovat aina yksikössä. (YSA 2005.)

Asiasanoja on jutuittain 2–5. Sisältöä pyrimme kuvaamaan suppeimmilla mahdollisilla asiasanoilla. Esimerkiksi juoksukenkämainoksen sisältöä on kuvattu asiasanalla *urheilujalkineet*, joka on lähin tarkoitukseen sopivin YSAn termi. Nenäliinamainoksen asiasanoiksi puolestaan on merkitty *pehmopaperi*, *henkilökohtainen hygienia* ja *kiinalaiset*.

Asiasanoista voi päätellä juttujen aiheita. Niiden perusteella voi tutkia esimerkiksi sitä, mitkä asiat ovat olleet Suomen Kuvalehdessä tai yleisemmin yhteiskunnassa puheenaiheina 1900-luvun mittaan. Suomen Kuvalehden juttujen suosituimmat aiheet ovat 1900-luvulla olleet asiasanojen perusteella *merkkipäivät* (44), *politiikka* (32) ja *Suomi* (27) (ks. taulukko 5). Vuositarkastelu näyttää, että aiheiden suosio vaihtelee vuosikymmenittäin (ks. taulukko 6).

TAULUKKO 5. Suomen Kuvalehden yleisimmät asiasanat 1900-luvulla.

Aihe	Tekstimäärä
merkkipäivät	44
politiikka	32
Suomi	27
Helsinki	27
sanaristikot	21
kilpailut	21
Yhdysvallat	18
sitaatit	17
kulttuuri	17
muoti	15

TAULUKKO 6. Suomen Kuvalehden yleisimmät asiasanat vuosikymmenittäin (suluissa tekstimäärät).

1917	merkkipäivät (7)	Venäjä (6)	vallankumoukset (4)	Lontoo (4)	sotilaat (3)
1925	merkkipäivät (10)	Helsinki (8)	kilpailut (6)	henkilöt (4)	Suomi (4)
1935	merkkipäivät (7)	Suomi (6)	vitsit (5)	sanaristikot (5)	sarjakuvat (5)
1945	toinen maailmansota (7)	vitsit (6)	sota (5)	ratkaisut (4)	merkkipäivät (4)
1955	politiikka (8)	Suomi (8)	merkkipäivät (6)	kilpailut (6)	taide (5)
1965	kulttuuri (9)	muoti (8)	matkailu (8)	kuninkaalliset (6)	Yhdysvallat (6)
1972	politiikka (17)	sitaatit (6)	Yhdysvallat (6)	sanaristikot (5)	merkkipäivät (5)

TAULUKKO 7. Viittauksia Venäjään ja Neuvostoliittoon Suomen Kuvalehdissä vuosina 1917, 1955 ja 1972.

	Venäjä	Neuvostoliitto
1917	8 juttua, 451 osumaa	0 juttua, 0 osumaa
1955	2 juttua, 115 osumaa	1 juttu, 310 osumaa
1972	3 juttua, 230 osumaa	5 juttua, 1 020 osumaa

Asiasanastosta on hyötyä sellaisillekin tutkijoille, jotka haluavat koostaa korpuksesta oman tutkimusaineistonsa. Esimerkiksi Venäjästä ja Neuvostoliitosta kiinnostunut tutkija löytää asiasanojen perusteella ydinaineistossa olevien vuoden 1917 lehdistä kahdeksan Venäjä-juttua ja vuoden 1972 lehdistä kolme Venäjä-juttua ja viisi Neuvostoliitto-juttua. Sanahaku perusaineistosta antaa esimerkiksi vuodelta 1917 Venäjä-osumia 451 ja vuodelta 1972 Neuvostoliitto-osumia 1 020.

7 Korpustutkimus ja tekstintutkimus yhdessä?

Samaa kielellistä tuotosta voi käsitellä joko tekstinä tai korpuksena, ja erilaisissa tarkasteluissa paljastuu erilaisia asioita. Toisaalta pienenkään korpuksen kanssa työskentely ei ole sama asia kuin tekstin kanssa työskentely. (Sinclair 2001.) Tästä voi päätellä, että tutkimuksissa on hyödyllistä tarkastella aineistoja sekä teksteinä että korpuksena, sekä teksti- että korpusingvistisesti.

1900-luvun aikakauslehtikorpuksen tapainen korpus tekee mahdolliseksi monenlaiset toisiaan täydentävät lähestymistavat. Tutkija voi käyttää esimerkiksi koko aineistoa, ydinaineistoa tai yksittäisiä tekstejä. Hän voi myös luoda korpuksesta omia aineistojaan esimerkiksi tekstilaji- tai asiasanatietoihin nojaten. Koko aineistosta voi perinteiseen korpusingvistiseen tapaan laskea esimerkiksi taajuuksia ja konkordansseja. Ydinaineistossa laskelmia voi suhteuttaa aiheisiin ja tekstilajeihin sekä esimerkiksi juttujen pituuksiin. Yksittäisistä teksteistä on mahdollista tarkastella myös verbaalisen aineksen ja kuvan suhdetta.

Hakuja voi tehdä paitsi metatietojen perusteella myös sanahakuina. Korpuksen ydinaineiston avulla oletettujen tekstilajien ja niiden kielellisten ominaispiirteiden kehitystä voidaan tutkia kvalitatiivis-kvantitatiivisesti. Voidaan siis kysyä, mitkä ovat ne kielenpiirteet, jotka erityisesti yhdistävät ja erottelevat tekstilajeja toisistaan. Samoin voidaan seurata joidenkin kielenpiirteiden käyttöä läpi vuosikymmenen. Tämä mahdollisuus paranee, kun ydinkorpuksen lisätään luotettava morfologinen analyysi puoliautomaattisesti (ks. esim. Heikkinen ym. 2001; Heikkinen & Lounela tulossa; Lehtinen & Lounela 2004; Lounela 2005).

Jo yksinkertainen sanahaku antaa mielenkiintoisia tuloksia. Voidaan esimerkiksi todeta, että *abortista* alettiin puhua tämän korpuksen lehdissä 40-luvulla. Vuodelta 1945 osumia on kaksi, vuodelta 1955 yksi, vuodelta 1965 seitsemän ja vuodelta 1972 jo 88. Jos tutkijaa kiinnostaa, mitä Suomen Kuvalehdessä (ja vertailuaineistossa) on kirjoitettu kansainvälisyydestä tai kansainvälistymisestä, hän löytää kansainvälisyysjuttuja vaihtelevia määriä (ks. taulukko 8).

1900-luvun aikakauslehtikorpuksessa on monia sellaisia seikkoja, jotka tekevät mahdolliseksi tekstien merkitysten analysoinnin ja yleisemmin paitsi formalistisia myös erilaisia funktionaalisia kielianalyseja (ks. Butler 2004). Tekstintutkimuksessa on osoitettu, että koko korpuksesta saadut kvantitatiiviset tiedot, ydinaineistosta tehdyt laskelmat ja yksittäisten tekstien kvalitatiivinen analysointi täydentävät toisiaan (ks. Heikkinen ym. 2005).

Jos tarkastellaan esimerkkinä käyttämäämme mainosta, huomataan pian, millaisia mahdollisuuksia erilaisten analyysien ja näkökulmien yhdistämisestä

TAULUKKO 8. Merkkijono ”kansainväli” Suomen Kuvalehden vuosikerroissa.

Vuosi	Osumia
1917	44
1925	99
1935	131
1945	226
1955	394
1965	591
1972	542

koituu. Yksittäisen tekstin perusteella voidaan kysyä isompia aineistoja, koko korpustakin, koskevia kysymyksiä, esimerkiksi tällaisia:

- Miten aineistossa yleensä puhutaan kiinalaisista tai yleisemmin kansakunnista? Miten otetaan kantaa ”rotuihin” ja sukupuoleen?
- Miten aineistossa referoidaan toisten sanomisia tai ajatuksia (esim. *x:n mielestä ja kuulemma*)?
- Kuinka yleistä on aloittaa virke *ja*-konjunktiolla?
- Mikä on *erikoisesti*- ja *erityisesti*-sanojen työnjako, ja miten se mahdollisesti on muuttunut vuosien saatossa?
- Millaisia vastauksia näihin kysymyksiin saadaan, kun asiaa tarkastellaan ydinaineistosta oletettujen tekstilajien mukaisesti tai asiasanoittain?

Toisaalta korpuksen analysoinnista saadut tiedot voivat johtaa katsomaan tarkemmin yksittäisistä teksteistä, mitä erilaisilla kielenpiirteillä, yleisillä tai vähemmän yleisillä sanoilla jne. niissä tehdään. Jos tutkijaa kiinnostaa esimerkiksi rakenne *sekä – että*, hän voi tämän tekstin perusteella johtua pohtimaan, millaisia merkitystasoja ja merkityksen ulottuvuuksia terveyden ja siisteyden rinnastaminen tulkinnessa aktivoi.

8 Lopuksi

Uusi 1900-luvun aikakauslehtikorpus on toistaiseksi vain Kotuksen tutkijoiden käytössä. Korpusta testataan ELRAn (European Language Resources Association) mallin mukaisesti siten, että aineiston rakennetta ja tekstintunnistuksen oikeellisuutta arvioidaan umpimähkäisesti valittujen näytteiden perusteella (ks. OUCS 2003). Korpus saadaan muidenkin tutkijoiden käyttöön Kotuksen uuden korpupalvelimen myötä. Mahdollista on, että 1900-luvun aikakauslehtikorpus liitetään myös suomen kielen tekstipankkiin eli CSC – Tieteellinen laskenta Oy:n ylläpitämään kieliaineistojen kokoelmaan (SKTP 2005).

Korpusta on mahdollista parantaa monella tavalla. Osaan korpusta (ydinaineistoon) voidaan tehdä esimerkiksi puoliautomaattinen morfologinen analyysi, jonka avulla saadaan tietoa sanojen yleisyyksistä, sanaluokkajakaumista

jne. (ks. esim. Heikkinen ym. 2005). Niin ikään ydinkorpukseen voidaan lisätä periaatteessa rajattomasti semanttista tietoa (analyysia), esimerkiksi nimien ja verbien luokittelua tai tietoa tekstikappaleiden aiheista.

Korpuksen käytettävyyttä ja luotettavuutta parannetaan oikolukemalla ja korjaamalla ydinaineiston tekstejä. Toiveissa on päästä tarkistamaan ja korjaamaan myös perusaineiston tekstirajat, jolloin koko laajasta korpuksesta olisi mahdollista luotettavasti etsiä myös yksittäisiä tekstejä. Tällöin 1900-luvun aikakauslehtikorpus kokonaisuudessaan – ei vain ydinaineisto, kuten nyt – olisi tässä mielessä EAGLESin (The Expert Advisory Group on Language Engineering Standards) suositusten mukainen ja antaisi hyvän mahdollisuuden tutkia ”diskurssin ja tekstin rakenteita”, myös funktionaalisista lähtökohdista (ks. Butler 2004).

Lähteet

- Aarts, Jan 1995. Corpus analysis. Verschueren, Jef & Östman, Jan-Ola & Blommaert, Jan (toim.) *Handbook of pragmatics*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 565–570.
- de Beaugrande, Robert 2001. Large corpora, small corpora, and the learning of “language”. Ghadessy, Mohsen & Henry, Alex & Roseberry, Robert L. (toim.) *Small corpus studies and ELT. Theory and practice*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 3–28.
- Bhatia, Vijay K. 2004. *Worlds of written discourse. A genre based view*. London: Continuum.
- Biber, Douglas 1988. *Variation across speech and writing*. Cambridge University Press.
- Biber, Douglas & Conrad, Susan & Reppen, Randi 1998. *Corpus linguistics. Investigating language structure and use*. Cambridge University Press.
- Butler, Christopher S. 2004. Corpus studies and functional linguistic theories. *Functions of Language* (2), 147–186.
- CSC (2005) = Kielipankki. <http://www.csc.fi/kielipankki/> [22.9.2005]
- DCMI (2005) = Dublin core metadata initiative. <http://dublincore.org> [22.9.2005]
- Hakulinen, Auli & Karlsson, Fred & Vilkkuna, Maria 1980. *Suomen tekstilauseiden piirteitä: kvantitatiivinen tutkimus*. Department of General Linguistics, University of Helsinki.

- Heikkinen, Vesa 2000. Virallisen ideologiaa. Vesa Heikkinen ym. *Teksti työnä, virka kielenä*. Gaudeamus, Helsinki, 297–326.
- Heikkinen, Vesa 2005. Arkea arkeissa. Heikkinen, Vesa (toim.) *Tekstien arki, tutkimusmatkoja jokapäiväisiin merkityksiimme*. Gaudeamus, Helsinki, 11–32.
- Heikkinen, Vesa & Lehtinen, Outi & Lounela, Mikko 2001. Ihminen ja kone tekstiä mankeloimassa, kuusikohtauksinen keskustelu. Sulkala, Helena & Nissilä Leena (toim.) *XXVII Kielitieteen päivät Oulussa 19.–20.5.2000*. Oulun yliopisto.
- Heikkinen, Vesa & Lehtinen, Outi & Lounela, Mikko 2005. Lappeenrantalaismies löi toista nenään baarissa, Uutisia ja uutisia. Heikkinen, Vesa (toim.) *Tekstien arki, tutkimusmatkoja jokapäiväisiin merkityksiimme*. Helsinki, Gaudeamus, 231–260.
- Heikkinen, Vesa & Lounela, Mikko (tulossa). *Sanaluokka automaattisen analyysin kategoriana*.
- Hunston, Susan 2002. *Corpora in applied linguistics*. Cambridge University Press.
- Lehtinen, Marja & Karvonen, Pirjo & Rahikainen, Tarmo 1995. *Tekstikorpuksset. Raportti tekstikorpuksen koostamisperiaatteista ja nykysuomen tekstiaineistojen tarpeellisuudesta Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- Lehtinen Outi & Lounela, Mikko 2004. A model for composing and (re-)using text materials for linguistic research. Nenonen, Marja (toim.) *Papers from the 30th Finnish Conference of Linguistics*. Joensuun yliopisto.
- Lounela, Mikko 2003. Aiming towards best practices in XML techniques for text corpora annotation: City of Helsinki Public Works Department – A case study. Hyvönen, Eero & Klemettinen, Mika (toim.) *Towards the semantic web and web services. Proceedings of the XML Finland 2002 Conference*. Helsinki Institute for Information Technology, 123–135.
- Lounela, Mikko 2005. Exploring morphologically analysed text material. Antti Arppe ym. (toim.) *Inquiries into words, constraints and contexts. Festschrift in the honour of Kimmo Koskenniemi on his 60th birthday*. Gummerus, Saarijärvi, 259–267.
- Mäntynen, Anne 2003. *Miten kielestä kerrotaan. Kielijuttujen retoriikkaa*. SKS, Helsinki.
- OUCS 2003 = Validation manual for written language resources. Oxford University Computing Services. <http://www.oucs.ox.ac.uk/rts/elra/D1.xml> [22.9.2005]
- RDF 2005 = Resource Description Framework. <http://www.w3.org/rdf/> [22.9.2005]
- Saukkonen, Pauli 1982. *Oulun korpus*. 1960-luvun suomen yleiskielen tutkimusmateriaali. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 1.
- Saukkonen, Pauli 2001. *Maailman hahmottaminen teksteinä*. Yliopistopaino, Helsinki.
- Sinclair, J. M. 2001. Preface. Ghadessy, Mohsen & Henry, Alex & Roseberry, Robert L. *Small corpus studies and ELT. Theory and practice*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, vii–xv.

SKTP (2005) = Suomen kielen tekstipankki. <http://www.csc.fi/kielipankki/sktp>
[22.9.2005]

TEI (2005) = The text encoding initiative. <http://www.tei-c.org> [22.9.2005]

YSA (2005) = Yleinen suomalainen asiasanasto. <http://vesa.lib.helsinki.fi/ysa/>
[22.9.2005]

Peruskoulun opetussuunnitelmien tekstuaalista tarkastelua

Merja Kauppinen
Jyväskylän yliopisto, kasvatustieteiden laitos

1 Johdanto

Kiinnostuin ensin opetussuunnitelmista tutkimusmateriaalina: Peruskoulun opetussuunnitelmaa oltiin uudistamassa 2000-luvun alussa taas kerran. Edellisen, vuoden 1994 opetussuunnitelmauudistuksen ideoita oli tuskin ennätetty työstää luokkahuoneisiin asti opettajien omasta hengähdystauosta puhumatakaan, kun taas tuli aloittaa opetussuunnitelmatyö uudestaan. Tuleva opetussuunnitelma oli jo suomalaisen peruskoulun neljäs. Opetussuunnitelmien jatkumoa tarkastellessa heräsi joukko kiintoisia tutkimuskysymyksiä: Miten peruskoulu on kehittynyt opetussuunnitelmien perusteella? Mitkä ovat peruskoulun suuret ideat? Miten ne ovat säilyneet 34 vuoden aikana? Entä mitä opetussuunnitelmien uudistukset ovat tuoneet tullessaan? Näihin kysymyksiin olen etsinyt vastausta kasvatustieteen pro gradu -tutkielmassa (Kauppinen 2004).

Peruskoulun opetussuunnitelmat ovat valtaisa tutkimusaineisto, joten sekä tutkimusmateriaalia piti supistaa että kiinnostuksen kohteita rajata. Jokaisesta opetussuunnitelmasta – neljän eri vuosikymmenen asiakirjasta vuosilta 1970, 1985, 1994 ja 2004 – otin mukaan ns. yleisen osan. Aineittaiset opetussuunnitelmat karsin siis pois. Asiakirjoista päätin keskittyä tutkimaan oppimista ja opettamista. Muunlaiset kysymykset jätin taka-alalle. Tästä huolimatta tutkittavaa jäi vielä runsaasti: opetussuunnitelmat kun ovat erikoistermeineen tiivistä tekstiä ja opetus ja oppiminen aihepiirinä laaja.

Koska tarkastelu kohdistui merkityksiin, oppimista ja opetusta koskeviin lausumiin, tutkimus kaipasi jonkinlaista sisällönanalyttistä otetta. Kvalitatiivisista tutkimusotteista grounded-teorian sovellus tuntui kaikkein luontevimmalta käyttä (esim. Borg & Gall 1989; Glaser & Strauss 1967; Strauss & Corbin 1990; 1998). Opetussuunnitelmien lähiluvun kautta määrittyivät tutkimuskysymykset. Opetuksen ja oppimisen lausumia löytyi opetussuunnitelmista pilvin pimein, ja oli haastavaa yhdistellä niitä laajemmiksi kokonaisuuksiksi ja etsiä niille yhteisiä nimikkeitä – aineistoa läpäiseviä ideoita oppimisesta ja opettamisesta.

Grounded-teorian soveltamista juuri tähän aineistoon helpotti aineiston selväräjaisuus: tutkimus rajoittui opetussuunnitelmien yleisiin osiin. Lisäksi aineiston analysointia, merkitsevien lausumien poimintaa, auttoi vertaileva ote, ts. tutkittavana oli ilmiöiden muutos ajassa. Merkitsevien lausumien poiminta oli kuitenkin työlästä: opetussuunnitelmat ovat tiivistä tekstiä. Niissä opetuksen ilmiöt ja esimerkit kietoutuvat toisiinsa, joten ilmiöiden jäsentely ja luokittelu oli erityisen haastavaa. Relevanttien ilmiöiden poimintaa ja jäsentämistä helpottivat toistuvat lukukerrat sekä ilmiöiden suhteuttaminen visuaalisesti erilaisten taulukoitten ja kaavioiden avulla toisiinsa.

Koulubyrokratian kielimuoto termeineen ja fraaseineen tuo lisähaasteen opetuksen ilmiöiden jäsennykseen ja tarkasteluun. Toisaalta se haastaa tutkijaa entistä tarkempaan analyysiin: Miksi asia on sanottu juuri näin? Mikä selittää näkökulman vaihdoksen edelliseen opetussuunnitelmaan verrattuna? Varsin pian tuli selväksi siis se, että opetussuunnitelmat tiiviinä merkitystä kantavina yksiköinä olisi hyvä analysoida myös tekstuaalisesta näkökulmasta. Asioiden ja ilmiöiden nimeämisellä, tarkoitteiden ja puheenaiheiden erittelyllä ja tekstin dialogisuudella on merkityksellinen, selitystä kantava rooli opetussuunnitelmia vertailtaessa.

2 Opetussuunnitelmat tekstuaalisen tarkastelun kohteena

Opetussuunnitelmat kuuluvat virallisiin koulutusta ja opetusta sääteleviin ja ohjaileviin teksteihin. Ne ovat koulutus- ja opetusjärjestelmässä toimivien vi-

ranhaltijoiden laatimia ja noudattavat virallista – laein ja säädöksiin vahvistettua – koulutuspolitiikkaa. Näin ne ovat osa institutionaalista koulutusjärjestelmää. Erilaiset suunnitelmat ovat virkatekstejä tutkineen Vesa Heikkisen (2001) mukaan virkatyön keskeisin sisältö. Virastossa toimitaankin hänen mukaansa suunnittelun kontekstissa: asiat hoidetaan suunnitellusti, tulevaisuus on hallinnassa ja kaikkeen mahdolliseen on varauduttu. (Mts. 168, 170.)

Institutionalisoituminen pohjautuu pysyville sosiaalisille normeille, rooleille ja suhteille (Allardt 1988; Sullivan & Thompson 1986). Yhteiskunnan koulutusjärjestelmän keskeisin instituutio on koulu. Institutionaalille koulutukselle on tunnusomaista suunnitelmallisuus ja intentionaalisuus. Sitä ohjaavat yhteiskunnan arvot ja ratkaisut, ja se julkistetaan opetussuunnitelmassa. Lisäksi yhteiskunta on rakentanut sitä varten kasvatustajärjestelmän. (Kansanen 2004: 33, 76.) Opetussuunnitelman tarkastelu institutionaalisenä tekstinä avaa seuraavia tutkimuskohteita:

- kirjoittajuus ja lukijuus – tekstiin upotetut kirjoittajan ja lukijan roolit
- erilaiset opetussuunnitelmassa ilmenevät koulutusjärjestelmän roolisuhteet
- tekstiin upotetut, järjestelmää koskevat kaavat (esim. koululaitoksen sisäinen järjestys)
- intertekstuaalisuus, joka valottaa opetussuunnitelman sisältämää tekstin suhdeverkostoa.

Näihin liittyviä keskeisiä opetussuunnitelmiin ja opetuksen etiikkaan liittyviä kysymyksiä ovat seuraavat: Missä määrin yhteiskunta säätelee opetussuunnitelman kokonaisuutta? Kenen arvot ovat suunnitelmassa edustettuina? (Kansanen 2004: 52.) Näitä kysymyksiä valottavan ideologis-kriittisen tekstintutkimuksen avulla (esim. Eggins 1994; Fairclough 1992 ja 1995; Fairclough & Wodak 1997) voi kartoittaa tekstin äänimaailmaa – opetussuunnitelman moniäänisyyttä – ja saada vastauksia siihen, kenen ääni tekstissä kussakin yhteydessä kuuluu.

3 Yleisiä havaintoja perusopetuksen opetussuunnitelmista

Oppiminen ja opetus jakautuvat opetussuunnitelmien perusteella kahdeksaan eri sisältöalueeseen, joita ovat oppimiskäsitys, tiedonkäsitys, oppiaineiden jäsentely, opetusmenetelmät, oppilaan rooli, opettajan rooli, oppimisen tavoitteet sekä arviointi. Näiden luokkien sisällöt, jotka on poimittu tutkimuksessa siis eri opetussuunnitelmista, puhuvat peruskoulussa vallitsevasta yhtenäisestä oppimisnäkökulmasta kautta peruskoulun historian. Jo vuoden 1970 opetussuunnitelmassa ovat idullaan keskeiset peruskoulua kantavat oppimisen ja opettamisen tavoitteiden linjaukset. Oppimisessa painotetaan käytännönläheisyyttä, asioiden soveltamista, sosiaalista oppimista, oppimaan oppimista ja elinikäistä oppimista. Peruskoulun yleisinä tavoitteina mainitaan toistuvasti oppilaan persoonallisuuden kehittyminen, sosiaalistuminen, yleissivistys ja yhteistyökykyisyys. (Kauppinen 2004.)

Eri opetussuunnitelmissa on omat tekstuaaliset piirteensä, ts. oma tyypillinen tapansa esittää asioita. Peruskoulun ensimmäinen opetussuunnitelma vuodelta 1970 on juonellinen ja valistava. Toisaalta se problematisoi asioita ja kyseenalaistaa opetuksellisia ratkaisuja tuomalla useita vaihtoehtoja esiin ja argumentoimalla niiden puolesta tai niitä vastaan. Vuoden 1985 opetussuunnitelma toimii näkyvästi hallinnollisena tekstinä, joka julistaa oppilaan oikeuksia koulujärjestelmän näkökulmasta. Vuoden 1994 ja 2004 opetussuunnitelmat ovat teemaltaan yhteneväisimpiä: ne rakentuvat muutaman avainkäsitteen varaan, joita teksteissä määritellään ja laajennetaan. (Kauppinen 2004.)

4 Vuosien 1970 ja 2004 opetussuunnitelmat teksteinä

4.1 Kontekstipiirteiden vertailua

Seuraavassa tarkastelen lähemmin kahta opetussuunnitelmaa tekstinä: lähtökohdiltaan ja funktioiltaan hyvin erilaisia vuosien 1970 ja 2004 opetussuunnitelmia. Vuoden 1970 opetussuunnitelma (OPS70) on kannanotto peruskoulun

---

puolesta. Se pyrkii kuvaamaan ja perustelemaan uutta koulujärjestelmää koskevia ratkaisuja. Se on laadittu kasvattajan ja opettajan käsikirjaksi. Vuoden 2004 opetussuunnitelma (OPS04) on kouluoppimisen ja koulunpidon ohjeisto. Sitä käyttävät ja soveltavat joutuvat selittämään ja tulkitsemaan ohjeita opetuskirjallisuuden ja täydennyskoulutuksen avulla.

Jo opetussuunnitelmien tutkiminen teksteinä tehtävineen, sisäänrakennettuine lukijakäsityksineen ja todellisuuden tarkastelutapoineen paljastaa sen, että ops70 ja ops04 ovat syntyneet eri lähtökohdista erilaiseen käyttötarkoitukseen (ks. taulukkoa 1). Opetussuunnitelmien tekstuaalista luonnetta kuvataan seuraavassa kontekstipiirteiden avulla eli pyritään selvittämään, mitä opetussuunnitelmat kertovat kuvaamastaan maailmasta. Opetussuunnitelmat upotetaan kontekstiinsa (ns. kriittinen tekstimalli) ja tarkastellaan opetussuunnitelmien kielen ja rakenteen suhdetta kontekstiin (ns. systeemis-funktionaalinen kielioppi). Kontekstin käsitettä tekstintutkimuksessa on selvitelty esim. Heikkinen (2001: 119).

TAULUKKO 1. Vuosien 1970 ja 2004 opetussuunnitelmien kontekstipiirteitä

OPS70	OPS04
KENELLE TARKOITETTU?	
Tarkoitettu toisaalta lapsen ja nuoren kasvamisesta ja kasvattamisesta kiinnostuneille, toisaalta koulutusjärjestelmästä eli peruskoulun järjestämisestä vastaaville.	Tarkoitettu perusopetuksesta vastuussa oleville. Byrokraattinen teksti: ihminen pudonnut pois, järjestelmä tullut tilalle. Lukijalta odotetaan koulumaailman ja perusopetussysteemin (edellisten opetussuunnitelmien) tuntemusta. Tämä näkyy mm. siinä, että tekstissä annetaan valmiina termejä ja asiantiloja ts. niitä ei määritellä tai selitetä.
TEKSTIN TARKOITUS	
Tekstiä tarvitaan pohjustamaan ja esittelemään peruskoulusysteemiä ja sen ratkaisuja – onhan kyseessä ensimmäinen koko peruskouluopetusta koskeva asiakirja.	Tekstiä tarvitaan, jotta opetusviranomaiset onnistuisivat järjestämään perusopetusta homogeenisesti eri puolilla Suomea.
TEKSTIN TEHTÄVÄ	
Teksti pyrkii esittelemään peruskoulujärjestelmää peilaamalla sitä aiempiin koulutusratkaisuihin ja kertomalla nykyisten ratkaisujen taustasta ja luonteesta mahdollisimman huolellisesti.	Tekstin avulla pyritään tiedottamaan nykyisen perusopetuksen ratkaisuisista keskeisiksi katsottujen aihepiirien osalta eli päivittämään perusopetusta. Tarkoitus on muokata tämän valtakunnallisen ohjeistuksen pohjalta kunnalliset ja koulujen omat opetussuunnitelmat
MIHIN TEKSTIJOUKKOON KUULUU?	
Kuuluu ihmisen kasvua, kehitystä ja koulutettavuutta kuvaavien tekstien joukkoon.	Kuuluu virkatekstien joukkoon (pykälät, ohjeistukset), ei laajalle yleisölle tarkoitettujen tekstien joukkoon.

OPS70	OPS04
TEKSTIN RAKENNE	
<p>Asian taustasta tai pohjustuksesta edetään ratkaisuihin ja niiden perusteluihin. Ensin käsitellään kehittyvää yksilöä esim. psyykkisen tai sosiaalisen kehityksen näkökulmasta. Tämä tarkastelu pohjustaa esiin nostettavia koulutuksen ja opetuksen ratkaisuja.</p>	<p>Uudistetun perusopetuksen avainkohtien (termien) ympärille rakentuva teksti. Opetuksen ja koulutuksen kokonaisuus jää hajanaiseksi. Esimerkiksi opetuksen arvoperusta on muutaman termin varassa.</p>
TIEDEPERUSTA	
<p>Ammattaa aikansa psykologisesta ja sosiologisesta tutkimuksesta. Tämä muodostaa asiakirjalle teoreettisen perustan.</p>	<p>Oppimisteoria rakentuu muutamien avainkäsitteiden varaan (esim. yhteisöllisyys). Tekstissä esiintyy lisäksi viittauksia oppimisen lainalaisuuksiin ja yhteiskunnalliseen kehitykseen ja sen ennusteisiin. Nämä toimivat asiakirjan kehikkona, jonkinlaisena tulkintakehyksenä, joka pitäisi tuntea, jotta pystyisi ymmärtämään asiakirjan sisällön.</p>
TEKSTIN NÄKÖKULMA	
<p>Todellisuutta tarkkaillaan sellaisen henkilön silmin, joka on kiinnostunut yksilön kehityksen ja koulutuksen ilmiöistä monipuolisesti ja joka pohtii ja kyseenalaistaa koulutuksen ratkaisuja näistä lähtökohdista. Tarkkailija toimii koulun arjessa ja pohtii asioita myös hyvin käytännönläheisesti.</p>	<p>Todellisuutta tarkastellaan koulutusjärjestelmän kehikossa toimivan, järjestelmää sisältä päin uudistavan byrokraatin näkökulmasta. Ideoita ei opasteta soveltamaan käytäntöön, vaan liikutaan termien varassa.</p>
TEKSTIIN SISÄLTÄVÄ VUOROVAIKUTUS	
<p>Vuorovaikutusta ohjaa ja suuntaa kirjoittaja kysymyksinen, kannanottoineen ja perusteluineen.</p>	<p>Vuorovaikutusta ohjaa järjestelmä, jonka sisällä byrokraatti toimii ja jota hän toteuttaa. Termit ja asiain-tilat annetaan lukijalle valmiina, luotetaan ns. yhteiseen tietoon. Lukijan osa on sopeutua tähän.</p>

4.2 Esimerkkejä opetussuunnitelmista

Seuraavat esimerkit havainnollistavat OPS70:n ja OPS04:n eroja asian käsitteellistämisen sekä puheenaiheen esittämisessä ja kuljetuksessa. Esimerkeissä käsitellään samaa aihepiiriä: ympäristön merkitystä oppimiselle.

Esimerkkikatkelmia vuoden 1970 opetussuunnitelmasta:

X Oppituntien ulkopuoliset toiminnot

10.1. Päivänavaus

Koulussa on tarpeen järjestää myös kaikkia siellä työskenteleviä yhdistäviä tilaisuuksia. Päivänavaukset ovat näistä säännöllisimmät. Päivän työn alkaessa pysähdytään tällöin tarkastelemaan sellaisia inhimillisiä, eettisiä ja uskonnollisia arvoja, joiden toteuttamiseen peruskoulu pyrkii ohjaamaan. (...)

Päivänavauksien ohjelmat voidaan tehdä vaihteleviksi käyttämällä esiintyjinä sekä opettajia että oppilaita ja myös koulun ulkopuolisia sopivia henkilöitä. Esitysten tulee käsitellä oppilaille läheisiä asioita aidosti myönteisessä ja eri tavoin ajattelevia yhdistävässä hengessä. Kiinteä yhteys esiintyjän ja kuulijakunnan välillä voidaan saada aikaan hyvin valmistetun ja ajankohtaan sopivan sekä kuulijakunnan koostumuksen huomioon ottavan esityksen avulla. (...)

10.4. Juhlat ja kisat

Koulun juhlat, urheilu- ja ulkoilupäivät ovat tärkeitä tapahtumia oppilaiden sosiaalisen kasvatuksen kannalta. Näihin valmistauduttaessa työskennellään yleensä vähemmän muodollisin menettelytavooin kuin tavanomaisessa koulutyössä. Siksi niissä opettajilla ja oppilailta on tilaisuus kohdata toisensa aivan uudella tavalla. Yhteiset juhlat, liikuntakisat ja ulkoilupäivät antavat oppilaille myös tilaisuuden itseilmaisuun, osallistumiseen ja vaikuttamiseen koulu yhteisössä, mikä lisää kouluviihtyisyyttä. Valmistauduttaessa osanottoon ja esityksiin opitaan monia sellaisia asioita, jotka eivät tavanomaisen koulutyön yhteydessä tule esiin. Erityisen arvokasta on, että oppilaiden vanhemmat ja koulun ulkopuolinen yhteisö pääsevät näiden koulujuhlien, liikuntakisojen ja -näytösten yhteydessä kosketuksiin kouluelämän kanssa. (...)

XIII Peruskoulu kasvuympäristönä

13.1. Koulun ihmissuhteet

13.1.1. Kilpailu ja yhteistoiminta

Ihmiskunnan voimakas lisääntyminen ja siitä johtuva enenevä ahtaus maapallomme eräissä osissa on tosiasia. Samanaikaisesti planeettamme ravinnontuotto ja juomavesivarat käyvät riittämättömiksi. Lisäksi ne jakaantuvat hyvinvointivaltioiden ja kehitysmaiden välillä yhä epätasaisemmin. (...)

Tällainen kehitys ei voi jatkua. Kilpailumielialaa on hillittävä ja sen tilalle tuotava yhteistyö sekä ihmisten viihtyvyys ja turvallisuus. On pyrittävä kasvattamaan yksilöitä, jotka omalta osaltaan ovat valmiit hyväksymään ja toteuttamaan edessä olevia koko ihmiskunnan ja elävän luonnon jatkuvalla olemassa ololle välttämättömiä suunnitelmia ja kipeitäkin ratkaisuja. Näitä tavoitteita on komitea painottanut tavoitteita koskevassa II luvussa etenkin sosiaalisen kasvatuksen yhteydessä. Myöhemmin on pyritty opetusjärjestelyjä suunniteltaessa pitämään silmällä juuri mainittujen tavoitteiden saavuttamista.

Sosiaalisen kasvatuksen tavoitteiden saavuttamisessa on luokassa ja koulussa vallitsevalla henkisellä ilmapiirillä tärkeä osuus. Koska miетinnön edellisissä luvuissa on toistuvasti tähdennetty viihtyisyyttä ja turvallisuutta henkivän ilmapiirin merkitystä sekä kaikkien koulu yhteisöön kuuluvien ihmisten yhteistoiminnan tärkeyttä, voidaan seuravassa tyytyä vain lyhyesti kokoamaan esitettyjä ajatuksia. (...)

Ympäristön merkitystä oppimiselle käsitellään OPS70:ssä useassa luvussa, jotka on otsikoitu *Peruskoulu kasvuympäristönä* (alalukuina *Koulun ihmissuhteet, Kodin ja koulun yhteistyö*), *Koulun keskuskirjasto ja luokankirjastot*, *Oppituntien ulkopuoliset toiminnot*, *Kouluruokailu ja Koulutilat*. Aihepiirin käsittely on näin ollen hajautettu: koulu ympäristöä on käsitelty erikseen oppilaan kehityksen, ihmisen psyykkisten toimintojen, koulun rakennusten ja tilojen sekä henkilöstön ja oppilaiden harrastusten kannalta ja pohdittu yleisesti koulun suhdetta ympäröivään todellisuuteen, erityisesti yhteiskuntaan. Luvut ovat sisällökkäitä ja jäsennehtyjä. Niissä taustoitetaan, esitellään, kysellään ja määritellään koulua oppilaan kasvu- ja oppimisympäristönä. Asiaa tarkkaillaan useasta eri näkökulmasta: kilpailun, oppilaiden vastuullisen toiminnan, kodin ja koulun yhteistyön, koulussa työskentelevien tehtäväkuvan ja koulun tilojen käytön sekä erilaisten oppimistilanteiden kautta. Kussakin luvussa aihe sitoutuu meta-

tekstuaalisin viittauksin ympäröiviin, lähinnä edeltäviin, aihepiireihin. Aihe esitetään konkreettisten tilojen, toimintojen ja toimijoiden avulla. Tarkoitteet kytkeytyvät koulun arkeen. Väitteet perustellaan ja niitä tuetaan esimerkein.

Esimerkkikatkelma vuoden 2004 opetussuunnitelmasta:

3.2 Oppimisympäristö

Oppimisympäristöllä tarkoitetaan oppimiseen liittyvää fyysisen ympäristön, psyykkisten tekijöiden ja sosiaalisten suhteiden kokonaisuutta, jossa opiskelu ja oppiminen tapahtuvat.

Fyysisen oppimisympäristöön kuuluvat erityisesti koulun rakennukset ja tilat sekä opetusvälineet ja oppimateriaalit. Siihen kuuluvat lisäksi muu rakennettu ympäristö ja ympäröivä luonto. Opiskelutilat ja -välineet tulee suunnitella ja järjestää siten, että ne mahdollistavat monipuolisten opetusmenetelmien ja työtapojen käytön. Työvälineiden ja materiaalien sekä kirjastopalvelujen tulee olla oppilaan käytettävissä niin, että ne antavat mahdollisuuden aktiiviseen ja myös itsenäiseen opiskeluun. Oppimisympäristön varustelun tulee tukea myös oppilaan kehittymistä nykyaikaisen tietoyhteiskunnan jäseneksi ja antaa tilaisuuksia tietokoneiden ja muun mediatekniikan sekä mahdollisuuksien mukaan tietoverkkojen käyttämiseen. Fyysisen oppimisympäristön esteettisyyteen tulee myös kiinnittää huomiota.

Psyykkisen ja sosiaalisen oppimisympäristön muodostumiseen vaikuttavat toisaalta yksittäisen oppilaan kognitiiviset ja emotionaaliset tekijät, toisaalta vuorovaikutukseen ja ihmissuhteisiin liittyvät tekijät.

Oppimisympäristön tulee tukea oppilaan kasvua ja oppimista. Sen on oltava fyysisesti, psyykkisesti ja sosiaalisesti turvallinen ja tuettava oppilaan terveyttä. Tavoitteena on tukea oppilaan oppimismotivaatiota ja uteliaisuutta sekä edistää hänen aktiivisuuttaan, itseohjautuvuuttaan ja luovuuttaan tarjoamalla kiinnostavia haasteita ja ongelmia. Oppimisympäristön tulee ohjata oppilasta asettamaan omia tavoitteitaan ja arvioimaan omaa toimintaansa. Oppilaalle voidaan antaa mahdollisuus osallistua oppimisympäristönsä rakentamiseen ja kehittämiseen.

Oppimisympäristön tulee tukea myös opettajan ja oppilaan välistä sekä oppilaiden keskinäistä vuorovaikutusta. Sen tulee edistää vuoropuhelua ja ohjata oppilaita työskentelemään ryhmän jäsenenä. Tavoitteena on avoin, rohkeava, kiireetön ja myönteinen ilmapiiri, jonka ylläpitämisestä vastuu kuuluu sekä opettajalle että oppilaille.

Oppimisympäristö-luku sijoittuu OPS04:ssä *Opetuksen toteuttaminen* -pääluvun alle. Oppiminen näyttäytyy tässä mekaanisena toimintana, joka jakautuu

'opetuksen järjestämiseen' ja 'opetuksen toteuttamiseen'. Opetuksen toteuttaminen on akti, joka on koulussa käytävä läpi. Opetus toteutuu, kun kaikki alavaiheet – oppimiskäsitys, oppimisympäristö, koulun toimintakulttuuri ja työtavat – otetaan koulutyössä huomioon. Vaiheet selvitetään opetussuunnitelmassa omissa luvuissaan analyttisesti eritellen. Vaiheiden konkretisointi ja yhdistely toteutuksineen jätetään lukijalle.

Luku etenee puhtaasti ekspositorisen tekstityypin tapaan. Oppimisympäristö määritellään tekstissä ensin käsitteenä lyhyesti ja täsmällisesti. Tätä määritelmää seuraa käsitteen jaottelu alaluokkiin ja viittaukset konkreettisiin tarkoituksiin. Teksti jatkuu käskyttävänä. Käskyttävä osuus koostuu oppimisympäristö-käsitteen jaottelusta alaluokkiin ja näihin liitetyistä opetuksen iskusanoista (*aktiivinen ja itsenäinen opiskelu, nykyaikaisen tietoyhteiskunnan jäsen, mediatekniikka, esteettisyys*). Käskyt perustelevat oppimisympäristö-käsitteen hyödyllisyyttä: sen toimivuutta ja tärkeyttä opetuksen toteuttamisessa. Itse käsitteen taustoittaminen ja kuvailu puuttuvat. Keskeistä on *oppimisympäristön* ympäröinti ala- ja rinnakkaiskäsittein. Asian käsitteellistäminen antaa sille opetussuunnitelman kontekstissa termin luonteen. (Termeistä esim. Nykänen 1997; Salmi 2003.) Näin lukijan on hyväksyttävä käsite sellaisenaan ja liitettävä se ala- ja rinnakkaiskäsittein OPS04:n esittämän oppimiskäsityksen verkostoon.

Oppimisympäristön määritelmän ja siihen liittyvän käsitteverkoston jälkeen seuraa joukko hyvän oppimisympäristön kriteereitä. Näiden luetteleminen toimii tekstissä lupauksena. Se rakentaa ihannekoulun kuvausta, ihanneoppimisen visiota: kun oppimisympäristö rakennetaan näin, siitä seuraa kasvua, oppimista, turvallisuutta, terveyttä, motivaatiota, uteliaisuutta, aktiivisuutta, itseohjautuvuutta, luovuutta, tavoitteellisuutta, oman toiminnan arviointia, ryhmäytymistä, vuoropuhelua, avoimuutta, rohkaisua, kiireettömyyttä ja myönteisyyttä. Oppilas on opetussuunnitelmatekstissä kohde, johon suuntautuu erilaisia toimia. Hän on opetuspelin nappula, jota siirrellään tarpeen mukaan. Suoran toimijan roolia oppilaalla ei ole.

Käsitelläänkö ympäristön merkitystä oppimiselle näissä kahdessa opetussuunnitelmassa hyvin eri tavoin sen vuoksi, että tekstien tehtävät ovat erilaiset? Ensimmäinen opetussuunnitelma laadittiin kuvailevaksi ja taustoittavaksi, koska peruskouluun liittyvät asiat olivat uusia ja opetuksen järjestämisen kokonaisuus vielä hahmotteilla. *Oppimisympäristö*-termi on OPS04:ssä puolestaan

vallitsevan oppimiskäsityksen osatekijä, termisateenvarjon alakäsite, jonka katsotaan toimivan tekstikokonaisuuden osana, koska sillä on oma paikkansa käsitejärjestelmässä. OPS04:n lukijalle katsotaan riittävän se, että termit esitellään tekstissä määritelmien luokitettuina. Lukijan tehtäväksi jää kokonaisuuden hahmottaminen: termien suhteuttaminen toisiinsa määritelmien kautta, asioiden välisten yhteyksien etsiminen ja syiden ja seurausten hahmottaminen sekä esimerkkien ja konkretisointien miettiminen eli asioiden siirtäminen käytäntöön.

Toisaalta molemmat opetus suunnitelmat ovat laajan yhteistyön tuloksia: kirjoittamisprosessissa on ollut mukana monia eri asiantuntijoita ja opetuksen käytännön ammattilaisia. Tekstit on kirjoitettu useaan kertaan. Opetussuunnitelmissa kiteytyvät näin useiden kirjoittajien ja tahojen ajatukset. Tiimikirjoittaminen on ilmeisesti helpompaa – nopeampaa ja sujuvampaa – kun tekstiä laaditaan termien, iskusanojen, ympärille (OPS04) kuin jos pyrittäisiin juonellisesti yhtenäiseen tekstiin (OPS70). OPS04 tekstinä edustanee nykyajalle tyypillistä virkatekstien laatimisen käytännettä, joka näkyy myös kontekstipiirteissä (taulukko 1). (Kirjoittamisen roolista ja osuudesta virkatyössä Hiidenmaa 2001: 22–25.)

5 Johtopäätökset

OPS70 on kontekstipiirteidensä perusteella ihmisen puhetta ihmiselle. Sen avulla jäsennetään ja hahmotetaan asiaa, joka on vielä uusi ja tuntematon lukijalle. Myös kirjoittaja paljastaa puheena olevan asian prosessinomaisuuden: ilmiötä täytyy tarkastella eri puolilta, eri vaihtoehtoja selvittää ja ratkaisuja vertailla. Kirjoittaja tunnustaa tietämättömyytensä ja epävarmuutensa.¹

OPS04 on ulkoistettu ohjeisto, termipankki, joka tuo esiin ja toteaa toisistaan irrallisia faktoja. Keskeistä on asioiden tuominen esiin ja niiden tiivis niputtaminen. Esiin nostetaan ideationaaliset merkitykset, ”asia sinänsä”. Johtopäätös-

¹ Näin teksti sallii myös lukijan pohtia peruskouluun liittyviä kysymyksiä kriittisesti punnitien. Kontekstipiirteiden kautta välittyy näkemys, että oppimisen ja opetuksen alueella riittää työskarkaa: pedagoginen keskustelu jatkokoon.

ten teko, asioiden yhdistely ja suhteiden hahmottaminen sekä suhtautumistapa asioihin jätetään lukijan huoleksi. Kyetäkseen ymmärtämään tällaisen tekstin lukijalla on oltava riittävä määrä taustatietoa. Hiidenmaa (2001: 22) onkin todennut nykyisen virkatekstikulttuurin ruokkivan itseään. Tekstejä johdetaan toinen toisistaan. Tämä johtaa siihen, että ne ketjuuntuvat ja vaativat ympärilleen muita tekstejä toimiakseen. Opetussuunnitelmastakin on tullut osa virkatekstien jatkumoa. Sen tulkitsemiseksi tarvitaan muita tekstejä.²

Lähteet

- Allardt, Erik 1988. *Sosiologia I*. Neljäs painos. WSOY, Porvoo.
- Borg, Walter R. & Gall, Meredith Damien 1989. *Educational research. An introduction*. Viides painos. Longman, Lontoo.
- Eggs, Suzanne 1994. *An introduction to systemic functional linguistics*. Pinter publishers, London.
- Fairclough, Norman 1992. *Discourse and social change*. Polity Press, Cambridge.
- Fairclough, Norman 1995. *Critical discourse analysis. The critical study of language*. Longman, London and New York.
- Fairclough, Norman & Wodak, Ruth 1997. *Critical discourse analysis*. Teun A. van Dijk (toim.) *Discourse as social interaction*. Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 258–284.
- Glaser, Barney G. & Strauss, Anselm L. 1967. *The discovery of grounded theory. Strategies for qualitative research*. Aldine de Gruyter, New York.
- Heikkinen, Vesa 2001. Tekstuaalinen pirunnyrkki. Vesa Heikkinen, Pirjo Hiidenmaa & Ulla Tiililä (toim.) *Teksti työnä, virka kielenä*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 116. 2. painos. Gaudeamus, Helsinki, 63–115.
- Hiidenmaa, Pirjo 2001. Työ ja kieli. Vesa Heikkinen, Pirjo Hiidenmaa & Ulla Tiililä (toim.) *Teksti työnä, virka kielenä*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 116. 2. painos. Gaudeamus, Helsinki, 19–34.

² Käsitteiden hierarkiat ja termien määritelmät tuovat vuoden 2004 opetussuunnitelmatekstiin eksaktiutta: asiantuntija on luonut järjestelmän, joka on kuvattu tekstissä mahdollisimman analyyttisesti. Lukijan tehtäväksi jää omaksua valmis ajatusrakennelma ja lähteä soveltamaan sitä oman työnsä näkökulmasta. Jättääkö uusin opetussuunnitelma riittävästi tilaa pedagogiselle pohdinnalle?

-
- Kansanen, Pertti 2004. *Opetuksen käsitemaailma*. PS-kustannus, Jyväskylä.
- Kauppinen, Merja 2004. *Opetussuunnitelmista luettua – oppiminen ja opetus peruskoulun opetussuunnitelmien perusteissa*. Pro gradu -tutkielma. Kasvatustieteen laitos, Jyväskylän yliopisto. http://thesis.jyu.fi/05/URN_NBN_fi_jyu-.pdf URN:NBN:fi:jyu-2005166 [12.7.2005]
- Komiteanmietintö 1970. A4. *Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö I*. Opetussuunnitelman perusteet. Opetusministeriö, Helsinki.
- Komiteanmietintö 1970. A5. *Peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietintö II*. Oppiaineiden opetussuunnitelmat. Opetusministeriö, Helsinki.
- Nykänen, Olli 1997. Mitä TSK sanoo hyvistä ja huonoista termeistä ja milloin? *Terminfo* (17), 3–6.
- Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1985*. Kouluhallitus, Helsinki.
- Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet 1994*. Opetushallitus, Helsinki.
- Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004*. Opetushallitus, Helsinki.
- Salmi, Reetta 2003. Franchising ja tv-sovitin – näkökulmia termityöhön. *Terminfo* (24), 10–12.
- Strauss, Anselm L. & Corbin, Juliet 1990. *Basics of qualitative research*. Sage, London.
- Strauss, Anselm L. & Corbin, Juliet 1998. *Basics of qualitative research. Techniques and procedures for developing grounded theory*. Second edition. Sage, London.
- Sullivan, Thomas J. & Thompson, Kenrick S. 1986. *Sociology. Concepts, issues and applications*. Macmillan, New York.

Uskonnon kieli ja uskonnollinen kielenkäyttö

Maria Kela

1 Johdanto¹

Uskonnollinen kieli koostuu alkuperältään erilaisista teksteistä ja tekstilajeista. Ne voivat perustua esimerkiksi raamatunsuomennoksiin, kristillis-ideologisiin lehtiteksteihin ja raamattupiirikeskustelujen käytänteisiin. Näistä aineksista uskonnolliset yhteisöt luovat vuorovaikutustilanteissaan yleensä raamatunkäännöksiin pohjautuvia mutta tekstilaji- ja kontekstisidonnaisia uskonnollisia kielimuotoja. Tässä artikkelissa koetan valottaa uskonnollista kielenkäyttöä ja perustella, miksi uskonnollista kieltä on hedelmällistä lähestyä dialogikäsitteen avulla. Väljästi määriteltynä uskonnollinen kielenkäyttö näyttääkin olevan uskonnollista teemaa käsittelevän yksilön tai yhteisön käymää dialogia pyhänä pidetyn tekstin kanssa. Dialogi ilmenee eri vuorovaikutustapahtumissa eri tavoin. Tarkastelen tässä uskonnollista kieltä erottamalla tekstit, tekstilajit ja tekstitapahtuman.

---

¹ Artikkelin perustuu posteriin *Uskonnollinen kieli: subtekstin ja kontekstin dialogia* (Kela, Kättö & Nissi 2005). Kiitän Outi Kättöä ja Riikka Nissiä kiinnostavasta sähköpostitrialogista, jota olemme aiheesta käyneet sekä oivallisesta esimerkkiaineistosta. Erityinen kiitos professori Matti Leiwolle rakentavasta käsitteiden tarkennuksista koskevasta keskustelusta.

2 Uskonnollisen kielen piirteitä

Uskonnollisen kielen pintarakennetta voidaan kuvata konkreettisesti luettelomalla kielen piirteitä. Tunnusmerkeiksi mainittujen kielen sanastollisten ja kieliopillisten piirteiden suurin yhteinen nimittäjä näyttää olevan kielen konservatiivisuus. Muun muassa seuraavia piirteitä on esitetty eri yhteyksissä (Kalliokoski 1990: 182; Lappalainen 2004: 263–266; Mielikäinen 2000: 238–248):

- Vanhan kirjasuomen tyylinen sanajärjestys: *Ajatuksilla, sanoilla ja töillä olen pyhän tahtosi rikkonut ja tiedän sen vuoksi ansainneeni iankaikkisen kadotuksen*
- Mutkikkaat lauserakenteet: erityisesti UT:n kirjeissä
- Arkaistiset muodot: *kätten työ, lähtekäämme*
- Hengellinen sanasto: *armo, laupeus, opetuslapsi, vanhurskaus*
- Käännöslainat: esim. prefiksiverbijohdannaiset *ylösnousemus*
- Paratagmat: *uni ja näky, pelko ja vavistus, ilo ja riemu, hävittää ja tappaa*
- Uskonnolliset kollokaatiot: *pyhien kasvojesi edessä*
- Formulot: *totisesti, totisesti, minä sanon sinulle*

Luettelon lopussa mainitut formulot ovat yksi uskonnollisten kollokaatioiden tyyppi. Kiinteät aloitus- ja lopetusformulat ovat kielellisiä tapoja luoda kehykset muusta tekstistä poikkeavalle viestille. Formuloinformaatio ei ole ensisijaisesti sen sisältämissä sanoissa vaan sanojen tavassa liittyä toisiinsa puhetilanteissa. Formuloinformaation tarkoituksenmukaisuus viestintätilanteissa ja teksteissä perustuu siihen, että puhuja signaloi niillä siirtymistä esimerkiksi uskonnolliseen metaforiikkaan ja samalla kuulija saa aikaa siirtyä toisenlaiseen tulkintajärjestelmään. Formuloiden avulla osoitetaan myös tilanteen toimijoiden välisiä suhteita: esimerkiksi UT:n auktoriteettiformula *totisesti, totisesti, minä sanon sinulle* esiintyy yksinomaan Jeesuksen puheissa, mutta rukousdiskurssin aloittava ilmaus *tulemme kasvojesi eteen* ilmentää ihmisen pienuutta rukoustilanteessa Jumalan edessä.

Kielellisten erityispiirteiden luetteloa voi jatkaa uskonnollisten tekstilajien kirjoa laajentamalla, mutta jo mainittuja piirteitä viljelemällä saadaan aikaan kieltä, joka ainakin kuulostaa uskonnolliselta. Vahvan tunnusmerkkisesti uskonnolliseen kieleen voidaan kuitenkin joissakin viestintätilanteissa ja teksti-

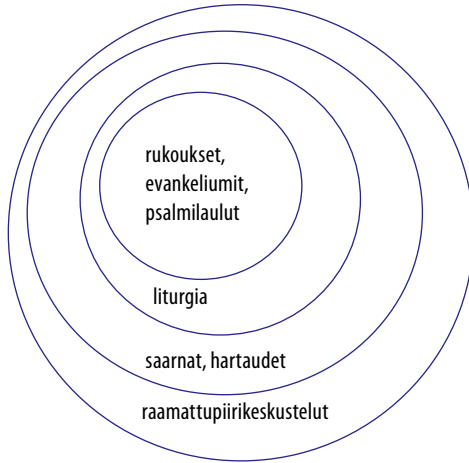
tapahtumissa reagoida myös torjuvasti ja teksti saa herkästi parodisen leiman. ”Uskonnollisuuden” sijaan esimerkiksi pidetyn uskonnollisen kirjoittajan, piispa Eero Huovisen teosten nettimainoksessa korostetaan nimenomaan kielen elävyyttä ja tuoreutta (WSOY:n kotisivut). Hyväksi mielletty uskonnollinen kieli näyttääkin tässä tapauksessa olevan itse asiassa uskonnollisista tunnuspiirteistä riisuttua, tuoretta yleiskieltä. Uskonnosta puhumisen kieli lienee yhtä altista muutoksille kuin muutkin kielimuodot ja tekstilajit, koska myös siihen kohdistuu tuoreuden ja uudistumisen vaatimuksia. Näin sitä ei myöskään voi kuvata tyhjentävästi kielellisiä piirteitä luetteloidmalla.

Muutostarpeista huolimatta uskonnollinen kieli kantaa vahvaa konservatiivisuuden leimaa. Kiintoisa kysymys onkin, koskeeko konservatiivisuus siis lähinnä tai vain rituaalikieltä, sitä uskonnollista kielimuotoa, jota käytetään uskonnon harjoittamisen tilanteissa? Onko ylipäätään mielekästä puhua uskonnollisen kielen tutkimuksesta erottamatta toisistaan *uskonnosta ja uskosta puhumisen ja uskonnon harjoittamisen* tekstejä ja tekstilajeja?

3 Uskonnon harjoittamisen tekstejä

Olen asettanut seuraavaan kuvioon hypoteettisia uskonnollisia tekstilajeja sisäkkäisiin ympyröihin sen mukaan, kuinka selvänä ja kielellisestikin erotettava kussakin tekstilajissa on mukana uskonnon harjoittamisen aspekti. Pelkät uskonnosta puhumisen tekstit, kuten teologian kielen, olen jättänyt kuviosta pois. Sovellan tässä tekstien ekologisen tutkimuksen periaatetta, jossa erotetaan tekstit ja tekstitapahtuma (literacy event), jossa tekstejä käytetään (ks. esim. Barton 1996: 36–37).

Seuraavassa kuviossa rukous, rukouslaulut ja evankeliumien tekstit ovat uskonnollisen kielen syvintä ydintä, tekstejä ja kieltä jotka ovat itse uskontoa. Seuraavalla kehällä on liturginen puhe, ja sitä seuraavalla kehällä ovat saarnat ja hartauspuheet, joissa käytetään tai – tekstilajin näkökulmasta – joihin on upotettu runsaasti esimerkiksi raamattusitaatteja sisimmältä uskonnon kielen kehältä ja joiden osia rukoukset ja liturgia tavallisesti ovat. Myös uloimmalla kehällä olevat raamattupiirikeskustelut sisältävät osittain näitä sisempiä uskon-

KUVIO. Uskonnon kieli ja uskonnollisia tekstitapahtumia

nonharjoittamisen keskeisimpiä tekstilajeja. Kuviossa siis sisempien ympyröiden aineksista muodostuu ulommalla kehällä olevan tekstitapahtuman kieli ja tulkittava teksti.

Luokitus ei ole uskonnon kannalta kattava. Sen ongelma on, että esimerkiksi Raamatun erilaiset tekstilajit pitäisi sijoittaa ympyrän keskiöön eri kehille, mutta näin pitkälle vietyinä, Raamatun teksteihin laajennettuna luokittelu johtaisi myös Raamatun tekstien ”pyhyyden asteen” tulkintaan. Tässä artikkelissa pyrin kuitenkin ainoastaan löytämään vastauksen kysymykseen, mikä uskonnollisessa kielenkäytössä on konservatiivista. Vastaus tähän näyttää löytyvän ympyräkuvion keskustasta. Konservatiivisuus liittyy tässä mallissa itse uskonnon kieleen, sen käyttöön uskonnon harjoittamisessa. On siis tehtävä ero uskonnon kielen ja uskonnon kielen käytön eli siihen perustuvien tekstitapahtumien välillä. Uskonnollisten tekstien kollektiivinen käyttö lisää vielä tekstilajien konservatiivisuutta siten, että kollektiivisen rukouksen kieli on vielä useamman piirteen osalta tunnusmerkkisen uskonnollista kuin henkilökohtaisessa hartaudenharjoituksessa käytetty kieli, joka voi sisältää myös yksilön sisäisiä monologeja. Kollektiivinen rukous taas on puettava yhteisön tuntemaan rukouskielen muotoon.

4 Kaksi esimerkkiä: uskonnollinen uutinen ja raamattupiirikeskustelu

Eron tekeminen uskonnon harjoittamisen tekstien ja uskonnosta puhumisen tekstien välille on olennaista, jos halutaan päästä eteenpäin uskonnollisen kielen tutkimuksessa. Uskonnosta puhumisesta ei välttämättä muodostu uskonnollista tekstitapahtumaa yllä kuvatussa muodossa. Otan tässä kaksi esimerkkiä uskonnollisista tekstitapahtumista.

Uutiskielen tekstilajiin kuuluu konventionaalisen yleiskielen käyttö, vaikka uutiset käsittelevät uskonnollisia aihepiirejä. Ajatus uskonnollisesta, uskontoa harjoittavasta uutisesta olisi suomalaisessa nykymediassa norminrikkomus. Seuraavassa esimerkissä on kuitenkin uutinen, joka tulkitaan uskonnollisen maailmanselityksen kautta:

Palestinan luovuttaminen juutalaisille. U.S:n mukaan kertoo Utro: Englannin hallitus on kenraali Allenbyn Palestiinassa saavuttamien menestysten pohjalla antanut virallisen julistuksen, jossa ilmoitetaan, että Palestiina luovutetaan juutalaisille tämän kansan kansalliseksi keskuksiksi. Julistuksessa ilmoitetaan samalla, että muille kansallisuuksille myönnetään uskonto- ja kansallisoikeudet Palestiinassa.

Julistus on tulos Lontoossa, Parisissa, Washingtonissa ja Roomassa olevien sionististen järjestöjen pitkäaikaisesta toiminnasta. – Lontoossa y.m. Englannin kaupungeissa on julistus otettu vastaan suurella mielihyvällä.

Tämä on todella hyvin ilahduttava tapahtuma. Jeesus ennusti, että Jerusalemin oleva pakanain tallattawana, kunnes pakanain ajat täyttyvät. Luuk. 21:24. Danielin kirjan 12 luvun 12 säkeessä sanotaan: ”Autuas se, joka odottaa ja saavuttaa tuhat ja kolmesataa ja wiisineljättä päivää”. Kun vuoteen 622 j. Kr. eli muhamettilaisten ajanlaskun alkuun lisätään 1335 kuuvuotta, joka on lyhyempi kuin meidän wuotemuun, saadaan vuosiluku 1917. Kirjassaan ”lopun aika”, joka ilmestyi jo pitempi aika sitten, lausuu Grattan Guinness: ”Ei ole epäilemistä, että ne, jotka elävät vuoteen 1917, owat ehtineet päättymiswuoteen, joka on tärkeimpia, ehkäpä kaikista tärkein.”

Tällä wuodella on suuri merkitys juutalaisille ja samalla koko ihmiskunnalle.

”Katsokaat fiikunapuuta ja kaikkia puita. Kun ne jo puhkeavat, niin siitä näette ja itsestänne ymmärrätte, että kesä jo on lähellä. Samoin te myös, kun näette tämän tapahtuwan, tietäkää, että Jumalan waltakunta on lähellä.” Näin lausui Jeesus puhuessaan suurista tulewista tapahtumista Luuk. 21 luvussa. [Ristin Voitto n:o 6. 1917]

Tekstiä voidaan pitää tekstilajiltaan uutisena, koska siinä välitetään uutinen, uutuusarvoa sisältävää tietoa. Journalistin näkökulmasta uutinen on tendenssimäinen, tyypillinen ”huono uutinen”, mutta uskonnollisen kielen tutkijalle kiinnostava osoitus siitä, kuinka uutisointikin voi olla uskonnonharjoittamis-

tapahtuma ja kuinka uutiseen voidaan upottaa uskonnon ja uskonnon harjoittamisen tekstejä. Esimerkki on vanha, ja ainakin normaalit tekstitaidot hallitsevan nykylukijan on helppo erottaa uutisesta tekstin ideologinen aines. (Kättö tulossa.) (Teksti herättää myös periaatteellisen kysymyksen siitä, kuinka paljon itse asiassa ”puolueettomina” pitämässämme uutisissa on ideologista ainetta ja kuinka sitä voisi analysoida; tähän seikkaan en kuitenkaan tässä puutu.) Näkökulmastani olennaista on, että uskonnollisen kielen piirteiden analyysissä tekstejä on tarkasteltava tekstilajeina, funktionaalisina ja hierarkkisinä kokonaisuuksina, joissa on aineksia toisista tekstilajeista, uutisissa uskonnollisista tekstilajeista ja uskonnollisissa teksteissä uutisten tekstilajeista. Uskonnollinen uutinen onkin siis dialoginen teksti, jossa sekulaarista uutistekstilajista rakennetaan siihen upotettujen uskonnollisten tekstilajien avulla uskonnollisia merkityksiä kantava teksti ja jonka lukemisesta voi muodostua uskonnollinen tekstitapahtuma tilanteesta ja lukijoista riippuen. Tekstilaji sisältää havaintoja maailman tapahtumista, katkelmia Raamatun teksteistä ja näitä kahta yhdistäviä tulkintoja.

Raamattupiirikeskusteluissa tulkintojen suunta on päinvastainen kuin esimerkkini uskonnollisessa uutisessa. Niissä lähdetään pyhästä tekstistä ja päädytään usein tulkintojen kautta tekemään havaintoja osallistujien elämästä. Nissin (tulossa) mukaan raamattupiirit ovat tilaisuuksia, joissa joukko uskonnollisen yhteisön jäseniä kokoontuu yhteen lukeakseen katkelman Raamattua ja keskustellakseen lukemastaan tekstistä. Tilaisuuksien ytimenä on istunto, jonka kuluessa osallistujat neuvottelevat lukemansa tekstin tulkinnasta. Raamattupiirikeskustelut näyttäytyvät näin vuorovaikutuksena – tämän tutkimukseni näkökulmasta raamatun lukemisen ja tulkitsemisen tekstitapahtumana – jossa keskustelu jäsentyy tekstin ympärille ja jossa kieltä käytetään välineenä tekstin tulkitsemiseen ja ymmärtämiseen. Nissi on analysoinut piirien osallistujien erilaisia tulkintakäytänteitä, erilaisia tapoja puhua heille pyhästä tekstistä. Luetulle tekstille voidaan esimerkiksi konstruoida yksi oikea tulkinta, keskustelijoiden esittämistä vaihtoehtoisista tulkintaversioista voidaan muodostaa synteesi tai eri versiot voivat esiintyä keskustelussa rinnakkain.

Muissakin raamattupiirikeskusteluista tehdyissä tutkimuksissa uskonnollinen kieli näyttäytyy tekstitapahtumina, joita luonnehtii yhteisön pyhänä pitämän tekstin ja osallistujien luoman kulttuurisen kontekstin dialogi. Esa Lehtisen mukaan adventistien raamatuntutkistelut koostuvat topikaalisesti

kahdenlaisista jaksoista: puhutaan Raamatun tekstistä ja toisaalta puhutaan tutkistelijoiden elämästä (Lehtinen 2002: 153). Näissä tekstitapahtumissa Raamatun tekstin kohdista tulee osallistujia ”puhuttelevia”, kun kertomusten henkilöihahmoja, heidän toimintaansa ja sisäisiä tilojaan rekontekstualisoidaan osallistujien elämään soveltuviksi. Raamatunopettajilla on usein myös tapana käyttää näissä keskusteluissa, Raamatun tekstien käytön ja tulkinnan näkökulmasta tekstitapahtumissa, tiettyjä konventionaalisia ilmauksia tulkitessaan jotakin raamatunkohtaa ja kierrättää nämä samat ilmaukset sitten tilanteisiin, joissa he kuvaavat omaa elämänpiiriään. (Lehtinen 2002: 162, 163.) Tällainen ilmaisujen kierrättäminen myös hyvä esimerkki ”subtekstin ja kontekstin dialogista”, sillä siinä puhuja luo aktiivisesti rajapintaa pyhälle tekstille ja omalle elämänpiirilleen – toisin sanoen harjoittaa uskontoa.

5 Teksti uskontona

Uskonnollisen kielen ytimen tekstitapahtuma on esimerkiksi kollektiivinen rukous. Tällöin tekstitapahtumassa ei tehdä kielellisiä tulkintoja pyhästä tekstistä liittäen niitä osaksi arkista elämänpiiriä. Tällaisissa tekstitapahtumissa ei myöskään sulateta yhteen sekulaareja ja uskonnollisia tekstilajeja yhdeksi uskonnolliseksi tekstitapahtumaksi. Kanonisoidun tekstin lukemisesta voi tulla uskonnollinen tekstitapahtuma, kun vastaanottaja irrottaa tekstin sen historiallisesta kontekstista ja näkee sen osana transsendenttiä ulottuvuutta, josta hänellä on mahdollisuus päästä osalliseksi.

Esimerkkinä tästä ovat psalmirukoukset. Valmiin rukoustekstin lausuja voi samastaa itsensä tekstin minän asemaan ja tulla näin osalliseksi pyhäksi koetusta tapahtumasta. Rukouksen lausujan ei lausumistapahtumassa tarvitse eläytyä tekstin alkuperäisen kirjoittajan historialliseen kontekstiin voidakseen rukoilla, koska pyhä teksti siirretään transsendenttiin kontekstiin ja aikaan. Esimerkiksi psalmi 18 on kieleltään arkaainen ja historialliskriittisen tutkimuksenkin valossa on mahdollista, että se on peräisin kuningas Daavidilta, meistä katsottuna 3000 vuoden takaa. Psalmirukouksen lausujan ei kuitenkaan tarvitse olla perillä Daavidin ajan kulttuurisista oloista voidakseen osallistua uskonnolliseen tekstitapahtumaan, jonka tekstinä on psalmisuomennos.

Hän ojensi kätensä korkeudesta ja tarttui minuun, veti minut ylös suurista ve-
sistä; hän pelasti minut voimallisesta vihollisestani, minun vihamiehistäni, sillä
he olivat minua väkevämmät. He hyökkäsivät minun kimppuuni hätäni päivänä,
mutta Herra tuli minun tuekseni. Hän toi minut avaraan paikkaan, hän vapautti
minut, sillä hän oli mielistynyt minuun. [R 1933 / Psalmi 18:17–20]

Rukouksen lausumistapahtumassa siis kanonisoitu teksti tuotetaan sellaise-
naan, mitään lisäämättä ja mitään pois jättämättä.

6 Yhteenveto

Esittelin aluksi uskonnollisen kielen tunnusmerkkejä ja päädyin siihen, että
tekstit ja tekstilajit on nähtävä hierarkkisesti jäsentyneinä tekstitapahtumien
kerroksina. Kerrostumien ytimen muodostaa kanonisoitu teksti, joka voi luku-
tilanteessa sellaisenaan muodostua tekstitapahtumaksi. Sen ympärille raken-
tuvat erilaiset muut uskonnolliset tekstitapahtumat, joiden tekstilajit sisältävät
kanonista tekstiä. Tekstitapahtumat voivat olla tekstilähtöisiä, jolloin niihin
sisältyy pyhän tekstin osia, joita tulkitaan kulttuurikontekstiin sopiviksi. Tek-
stitapahtumat voivat toisaalta olla myös kulttuurilähtöisiä, jolloin sekulaareja
tekstilajeja sulautetaan yhteen uskonnollisten tekstilajien kanssa.

Olen tässä koettanut soveltaa uskonnollisen kielen analyysiin ajatusta teks-
tien, tekstilajien ja tekstitapahtumien erottamisesta. Soveltaminen näyttää sel-
ventävän uskonnollisen kielen tutkimuksessa tarvitsemaani käsitteistöä.

Lähteet

- Barton, David 1994. *Literacy. An introduction to the ecology of written language*. Oxford,
Blackwell.
- Kalliokoski, Jyrki 1990: Tautologinen rinnastus. *Virittäjä* (94), 180–195.
- Kättö, Outi (tulossa). Kristillisen uutiskielen kehittyminen ja olemus *Kotimaa-* ja *Ris-
tin Voitto* -lehdissä 1905–2003. Tekeillä oleva suomen kielen väitöskirjatyö. Suomen
kielen, informaatiotutkimuksen ja logopedian laitos, Oulun yliopisto.

-
- Lappalainen, Hanna 2004. *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. SKS 964, Helsinki.
- Lehtinen, Esa 2002: *Raamatun puhuttelussa. Teksti, kokemus ja vuorovaikutus adventistien raamatuntutkistelussa*. Acta Universitatis Tamperensis 891.
- Mielikäinen, Aila 2000: Miten kieli hengellistyy? Matti Punttila, Raimo Jussila & Helena Suni (toim.) *Piipiakielestä kirjakieleksi*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. Helsinki, 237–253.
- Nissi, Riikka (tulossa). Raamattuilla vuorovaikutuksellinen rakentuminen. Tekeillä oleva suomen kielen väitöskirjatyö. Kielten laitos, Jyväskylän yliopisto.
- R 1933 = Pyhä Raamattu. Vanha testamentti. XI yleisen kirkolliskokouksen vuonna 1933 käyttöön ottama suomennos.
- WSOY:n kotisivut. <http://www.wsoy.fi/index.jsp?c=product&isbn=951-0-27471-2>. 26.8.2005.

Ihmisiä aineistojen taka(n)a

Kielentutkimuksen muuttuneiden paradigmojen sekä uudistuvan lainsäädännön vaikutuksista puhekielen aineistojen keruuseen ja käsittelyyn

Mika Kukkola & Päivi Markkola

1 Johdanto

Tässä artikkelissa keskitymme kuvailemaan niitä muutoksia, joita fennistisen tutkimuksen muuttuneet paradigmat sekä uudistuva lainsäädäntö ovat saaneet aikaan kielitieteellisen aineiston keruussa ja käsittelyssä. Tarkastelun keskiössä ovat viime vuosikymmenten aikana nauhoittamalla tehdyt ja edelleenkin tehtävät murrehaastattelut, mutta myös uudempi variaation- ja keskusteluntutkimuksen aineistonkeruu saa pohdinnassa sijansa.

Pyrkimyksenä on lähestyä murrehaastatteluja hieman tavallisesta poikkeavasta perspektiivistä, kielenoppaan eli haastateltavan näkökulmasta. Esiin nousevia kysymyksiä ovat: Millainen oli hyvä kielenopas? Millainen kokemus haastattelu oli hänelle? Saattoiko kielenoppaaksi kasvaa?

Oman, erityisen lisänsä puhekielen aineiston keruuseen tuo tietosuoja. Henkilötiedoksi määritellään nykyään paljon sellaista, joka aiemmin oli yhteistä tietoa. Tämän artikkelin lopussa keskitymme pohtimaan tutkimuksen etiikkaa nykylainsäädännön valossa.

2 Taustaa

1800-luvulla Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) ja Kotikielen Seuran järjestämät murteenkeruut keskittyivät pääosin kansankielen sanaston tallentamiseen. Murteenkeruusta muodostuikin fennistiikalle suuri kansallisromantiikan ja heränneen kansallisaatteen hengessä toteutettava tehtävä, joka tähtäsi nimenomaan kansankulttuurin ja -kielen vaalimiseen. 1890-luvun lopussa SKS ryhtyi toimiin E. N. Setälän laatiman sanakirjaohjelman (Kansankielen sanakirja, Vanhan kirjasuomen sanakirja ja Nykysuomen sanakirja) mukaisesti ja lähetti kerääjiä kentälle tallentamaan murteiden sanastoa. Apuvälineinään heillä oli ainoastaan kynä, paperia ja hyvä muisti. (Korhonen 1986; Strandberg 2004.)

Samoihin aikoihin 1800-luvun lopulla T. A. Edison keksi fonografin eli laitteen, jonka avulla ääntä kyettiin ensi kerran tallentamaan ja toistamaan, ja samalla äänten maailma menetti ainutkertaisen luonteensa. Uusi tekniikka ja etenkin entistä halvemmän tallennusmedian, magneettinauhan, kehittäminen antoivat pontta erilaisten äänitearkistojen perustamiselle. Suomessa tieteellisiin äänitearkistoihin alkoi kertyä kielitieteellisen aineiston lisäksi myös kansanperinteeseen sekä musiikintutkimukseen ja muihinkin aloihin liittyvää ääniteaineistoa. (Aho 2004.)

3 Puhekielen kolme paradigmaa: dialektologia, sosiolingvistiikka ja keskusteluntutkimus

Äänentallentaminen keksittiin siis 1800-luvun lopulla, ja murteentutkimuksen apuvälineeksi uusi tekniikka tuli ennen toista maailmansotaa. Suomessa se otettiin laajemmin käyttöön kuitenkin vasta 1960-luvulta lähtien, kun professori Pertti Virtarannan 1959 perustaman Suomen kielen nauhoitearkiston toiminta lähti käyntiin täydellä tehollaan. Nauhoitearkiston tavoitteena oli kerätä keskimäärin 30 tunnin nauha-aineisto jokaisesta suomenkielisestä pitäjästä, ja murteen tuli edustaa mahdollisimman ”puhdasta” ja alkuperäistä paikallismurretta (Yli-Paavola 1970; Lyytikäinen 1984; Nuolijärvi 1988: 119, 126; Juusela 1990: 75 jne.).

1800-luvun lopulta lähtien puhutun suomen ja etenkin murteentutkimuksen valtavirta soljui eteenpäin perinteisen historiallisen kielentutkimuksen painolla. Pitäjänmurteita tarkasteltiin kvalitatiivisesta näkökulmasta: murteessa joko tavattiin jokin tietty variantti tai se puuttui siitä. Dialektologinen tutkimus on jatkunut vahvana aina meidän päiviimme saakka uudempien metodien rinnalla. (Nahkola 1982: 117; Nuolijärvi 1986: 10; Paunonen 1993: 8; Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 11–12.)

Paradigmojen muutoksetkaan eivät ole johtaneet siihen, että vanhoilla metodeilla kerätty aineisto menettäisi vuosien saatossa merkityksensä. Hyvänä osoituksena tästä on Suomen Akatemian rahoittama Suomen murteiden morfologinen digitaaliarkisto -hanke, jossa vanhan murremateriaalin käytettävyyttä ja saavutettavuutta on parannettu luomalla digitoidulle aineistolle oma hakujärjestelmänsä Internetiin.¹ Pitäjänmurteiden muoto-opillinen tutkimus on vielä 2000-luvullakin ajankohtaista, ja luotua korpusta voi toki käyttää monien muidenkin tutkimusaiheiden aineistona.

William Labovin 1960-luvulla New Yorkissa käynnistämä sosiolingvistinen variaationtutkimus (Labov 1966) rantautui Suomeen 1970-luvulla. Tärkeimpänä metodin juurruttajana sekä sosiolingvistiikan edelläkävijänä ja tunnetuimpana edustajana Suomessa voi pitää Heikki Paunosta ja hänen Helsingin puhekielen tutkimuksiaan. (Mm. Juusela 1994: 3–4, 19; Lappalainen 2004: 13–14.) Suomessa sosiolingvistinen variaationtutkimus sai vankan perustan aiemmasta murteentutkimuksesta. Metodisesti se toi tutkimukseen kielenulkoisten tekijöiden – kuten informanttien iän, sukupuolen ja sosioekonomisen aseman – huomioinnin erilaisten kieliyhteisöjen ja ryhmien käyttämien kielimuotojen ja niissä tapahtuvan variaation kuvaamisessa (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 13). Kuten perinteisessä murteentutkimuksessa myös sosiolingvistisessä variaationtutkimuksessa tutkimusaineisto hankitaan pääosin haastatteleamalla ja nauhoittamalla tietyin kriteerein valittuja informantteja.

Kolmas ja kronologisesti nuorin puhutun kielen tutkimusala on vuorovaihtuksen tutkimus ja etenkin keskusteluanalyysi, joka rantautui Suomeen 1980-luvulla Auli Hakulisen johdolla (Halonen & Routarinne 2001: 5). Kielel-

¹ Hakujärjestelmä sijaitsee nykyään opetusministeriön hallinnoiman Tieteen tietotekniikkakeskus CSC:n Kielipankki-palvelussa (<http://www.csc.fi/kielipankki/>) ja on nimeltään Digitaalinen muoto-opin arkisto (DMA).

listen tuotosten kontekstisidonnaisuutta korostamalla keskusteluanalyysi on laajentanut kuvaa kielestä ja sen käytöstä monin tavoin. (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 14–15.) Sillä on vakaa asema nykyisessä suomalaisessa puhekielen tutkimuksessa.

Nauhoitetun kielitieteellisen aineiston kerääjien, tutkijoiden, omaksumat ja tutkimuksissaan soveltamat tieteelliset paradigmat limittyvät ajallisesti keskenään. Suuria ja äkillisiä, koko tieteenalan mullistavia paradigmanvaihdoksia ei puhutun kielen tutkimuksessa juurikaan ole tapahtunut. Suurin muutos lienee perinteisen dialektologian hiipuminen 2000-luvulle tultaessa; onkin todennäköistä, ettei esimerkiksi entisenlaisia paikallismurteiden äännehistoriallisia monografioita enää laadita. Nykypäivän puhekielen tutkimuksen kannalta haastavinta on eri paradigmoja edustavien metodien yhdistely. Historiallisen murteentutkimuksen ja sosiolingvistisen variaation tutkimuksen kohtaaminen avasi aikoinaan uudenlaisia näkökulmia alueellispohjaisen variaation kartoittamiseen, ja nyt myös sosiolingvistiikka ja keskustelututkimus ovat löytäneet yhteisen kosketuspinnan (esim. Lappalainen 2004).

4 Haastattelut

Edellä kuvatut puhutun kielen tutkimuksen paradigmat näkyvät aineistonkeruussa eroina nauhoitustilanteiden asetelmissa: ajan myötä on tapahtunut selvä siirtymä tutkijakeskeisistä haastatteluista kohti epämuodollisempaa nauhoitus-tilannetta, jossa tutkittava on keskiössä (ks. kaavio 1). Perinteisen dialektologisen murteentutkimuksen haastattelut olivat muodoltaan puolistrukturoituja teemahaastatteluja (metodista Hirsijärvi & Hurme 2001: 44–48), jolle on tyyppillistä se, että haastattelu etenee tiettyjen ennalta päätettyjen teemojen varassa. Seuraava ohjeistus on hyvä esimerkki haastattelun rakentamisesta tutkijapainotteiseksi (= tutkijan kontrolloimaksi, vrt. Suojanen 1980: 203):

“Pelkkä niukkasisältöinen jutustelu kielenoppaan kanssa kaikenmoisista yleisluonteisista asioista ei riitä keruun pohjaksi; parempia tuloksia tuottaa samanlainen aihepiirejä vaihteleva haastattelutekniikka, jota sanastajatkin tavallisesti noudattavat. Eduksi olisi saada puhe kääntymään

vanhan kansankulttuurin seikkoihin, (...).” (Muoto-opin keruuopas 1983 [1969]: 16–17.)

Tällainen haastattelun muoto kahlitsi kielenoppaan roolin, koska haastattelijan ja haastateltavan välillä oli selkeä roolijako. Kielenoppaan voisi kärjistäen sanoa olleen lähinnä pelkkä kielitieteellisen aineiston lähde, haastattelun kohde. Häneen kohdistuneet valintakriteeritkin olivat tiukat: ihannehaastateltava oli paikkakunnalla ikänsä asunut ja kouluja mahdollisimman vähän käynyt vanhempi mies tai nainen. Systemaattisen murteenkeruun aikana tällainen haastateltava olikin kaikkein tyypillisin, koska murteesta haluttiin saada selkeä, variaatioton kokonaiskuva (Yli-Paavola 1970: 35–53, 1980: 204–205; Nuolijärvi 1988: 117, 136–138, 2005: 261–262; Juusela 1990: 75; myös Chambers & Trudgill 1980: 33).

Sosiolingvistiset haastattelut poikkeavat perinteisistä dialektologisista murrehaastatteluista siinä, ettei tutkija enää yhtä selvästi määrää haastattelun muotoa: roolijako haastattelijaan ja haastateltavaan on hämäämpi, eikä haastatteluilla ole välttämättä selvää teemaa. Haastattelut voidaan toteuttaa ryhmissä, ja haastattelutilanteet voivat olla muutoinkin muodoltaan ja aiheeltaan erilaisia. Haastateltavat, kielenoppaat, valikoituvat enimmäkseen otantojen kautta. Vallinnassa sosiaaliset kriteerit ovat tärkeitä.

Keskustelunanalyttistä tutkimusta varten tehtävät nauhoitukset poikkeavat edeltävistä selvimmin. Haastattelumetodia käytetään vain harvoin, eikä tutkijakaan ole välttämättä läsnä tutkittavassa tilanteessa. Nauhoitustilanteita ei ole siten rakennettu kuten haastatteluja, vaan ihannetapauksessa aineistonkeruu tapahtuu aidoissa vuorovaikutustilanteissa, jotka olisivat syntyneet ilman tutkijaakin. Keskustelunanalyttisen nauhoituksen informantiksi saattaa valikoitua satunnainen kaduntallaaja: esimerkiksi Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen hanke, jossa tutkitaan asiointitilanteiden vuorovaikutuskäytänteitä, on kerännyt aineistonsa R-kioskien ja Kansaneläkelaitoksen tiskeillä asioivilta kansalaisilta (ks. <http://www.kotus.fi/tutkimus/puhuttukieli/>).

Siinä missä perinteisen murrehaastattelun tarkoituksena oli enemmänkin kansankielen, murteen, kerääminen jälkipolvia varten ilman välitöntä tutkimuksellista tavoitetta (ks. kuitenkin mm. Hakulinen 1930, 1937), tähtäävät sosiolingvistiset ja keskustelunanalyttiset nauhoitukset aineiston keräämiseen vain tutkimusta varten. Kentälle ei enää lähdetä arkistojen aineistoja kartut-

tamaan, vaan keräämään aineistoa omaan tutkimukseen. Keruiden taustalla ei siten välttämättä ole isänmaallista intoa ja tarvetta vaalia kansankulttuuria ja -kieltä, kuten suurten kansallisten hankkeiden aikaan.

Puhutun kielen tutkimuksen paradigmoja ja niiden vaikutusta haastattelutilanteeseen voi kuvata seuraavalla kaaviolla:

KAAVIO 1. Puhutun kielen paradigmat ja nauhoitustilanne.

Aika	Paradigma	Nauhoitustilanne	
		keskiössä tutkija	keskiössä tutkittava
-2000	dialektologia	x	
1960-l.–	sos.ling.variaationutk.		x
1980-l.–	keskusteluanalyysi		x

Kuten kaavio kertoo, ajan myötä kielenoppaan rooli on tullut yhä keskeisemmäksi. Haastattelut ovat joko vähemmän strukturoituneita tai niistä on luovuttu kokonaan. Kielenoppaita ei nykyään etsitä myöskään yhtä tiukalla seulalla kuin aiemmin, koska hypoteettisen ”rikkumattoman kielimuodon” etsinnän sijaan ollaan kiinnostuneempia puheyhteisön sisäisestä heterogeenisuudesta (vrt. Nuolijärvi 1988: 126). Voidaanko siis yksituumaisesti todeta, että informantit ovat vihdoinkin päässeet esille aineistojen takaa? Onko informanteista ajan myötä sukeutunut toimivia subjekteja pelkkien aineistonkeruun kohteiden sijaan?

5 Kielenoppaat

5.1 Kielenoppaan muotokuva

Perinteisen murteentutkimuksen aikana ihanteellinen haastateltava taisi murteensa hyvin ja oli puhujana muutoinkin lahjakas, parhaimmillaan sujuva jutuniskijä. Lisäksi ideaalisen murteenpuhujan kuvaan sisältyivät selvä-äänisyys,

hyvämuistisuus, kiireettömyys, väsymättömyys ja oivaltavuus. Nämä tutkijan käyttämät kriteerit rajasivat ulkopuolelleen mm. fyysis-psykkisiltä ominaisuuksiltaan soveltumattomat puhujat (hyvämuistiset änkyttäjät, retorisesti lahjattomat jne.), elämänsä aikana muuttaneet eli käytännössä kaikki ei-maanviljelijät (muonamiehet, palvelijat, tehdastyöläiset ja muut ammattinsa ja liikkuvuutensa kannalta soveltumattomat), vähäistäkin koulutusta saaneet (mm. kartanoiden herrasväki) sekä ikänsä tai sukupuolensa kannalta vähemmän kiinnostavat (nuoret ja naiset, jotka eivät olleet samassa arvossa kielimestari-miesten kanssa). (Suojanen 1980: 204; Lyytikäinen 1984; Nuolijärvi 1988: 136–138; ks. myös Yli-Paavola 1970: 35–53, 1980: 204–205; Chambers & Trudgill 1980: 33–35; Milroy & Gordon 2003.) Heikki Leskinen toteaa varhaisimmista siirtokarjalaisten murteentallennuksista kuvaavasti seuraavaa:

“Äänitettäväksi kelpasivat vain parhaat eli ne, jotka olivat säilyttäneet murteen muuttumattomana ja hampaansa kutakuinkin ehjinä. Kielen tuli siis olla moitteetonta ja ääntämyksen selkeää. Huonot kertojat saatettiin armottomasti hylätä, mutta vanhaa perinnettä muistaville annettiin erityinen arvo.” (Leskinen 1990: 30.)

Perinteisen murteentutkijan puolustukseksi on sanottava, että hän oli aikansa, käytetyn metodin ja murteenkeruun tehtäväluonteen kahlitsema. Sosiolingvistiikka, keskusteluanalyysi ja muut uudemmat alat syntyivät vasta myöhemmin muiden tieteenalojen (sosiologia, etnometodologia jne.) myötävaikutuksella. Ilman perinteistä paradigmaa ja sillä toteutettuja suuria kansallisia projekteja vanhaa kansanmurretta ei olisi tallentunut jälkipolville siinä määrin kuin on. Jälkeenpäin on helppo viisastella ja kauhistellakin murteentutkijan käyttämiä metodeja sekä kielenoppaan mekaaniselta vaikuttavaa välineellistämistä ja luokittelua. Nykytutkijan on kuitenkin hyvä muistaa, että fennistisesti virittyneiden keruiden ansiosta paljon kielitieteellisesti arvokasta saatiin talteen aivan viime tingassa; niinpä tutkijalla on mahdollisuus kuulla vaikkapa 1850-luvulla syntyneen jällivaaralaisen puhetta. Paperille tehdyillä muistiinpanoillakin on toki oma arvonsa, mutta elävä ääni on aina ainutkertaista, tutkimuksenkin näkökulmasta. (Vrt. Nuolijärvi 1988: 122.)

5.2 Miten kielenopas koki haastattelun?

Kun maalaistaloon saapui vieras mies outoine laitteineen ja pyysi pysäyttämään kellot, oli tilanne pian kielenoppaaksi sukeutuvan kansanihmisen näkökulmasta usein outo; haastatteluun harva maaseudulla asuva oli vielä 1960-luvulla tottunut (ks. kuitenkin Yli-Paavola 1970: 56). Käytetyt metodit asettivat suuria vaatimuksia haastateltavan sieto- ja eläytymiskyvyille, ja etenkin varhaisempi sanastonkeruumetodi, jossa murteeseen kuuluvia ja kuulumattomia sanoja tentattiin aakkosjärjestyksessä, oli haastateltavan kannalta erityisen vaativa (Nuolijärvi 1988: 121). Teemahaastatteluissakin usein jo pelkkä mikrofonin edessä istuminen saattoi tuntua kovin vieraalta tai jännittävältä, vaikka haastateltava saikin kertoa jokapäiväisestä elämästään (ks. kuva 1). Lisäksi haastattelija yritti usein teemahaastattelunkin lomassa udella vanhoja murre sanoja johdattelevien, puuduttavienkin kysymysten avulla: ”*Mites täälläpäin sanottiin, kun...*”, ”*Miksi kutsuttiin sitä, jolla...*”. Teemahaastattelun formaali muoto loi siten usein ongelmia, varsinkin, jos haastateltava ei olisi jotain teemaa halunnut käsitellä ja se haastattelijan käsittelylistalla oli.

Haastattelutilanteen vaatimuksista huolimatta kielenoppaaksi valikoituminen oli etenkin syrjässä yksin eläville vanhuksille tärkeää. He kokivat ainutlaatuisuutta ja ylpeyttäkin siitä, että heitä tultiin varta vasten tapaamaan Helsingistä saakka. He saattoivat toimia kuin opettajina ja perinteenvälittäjinä nuoremmalle haastattelijalle kertoessaan vanhan agraariyhteisön työtavoista ja elämästä, omasta todellisuudestaan. Itsestään puhuessaan he myös saivat sanoa mielipiteensä tärkeiksi ymmärtämistään asioista. Parhaimmillaan vanhus koki statuksennousun kyläyhteisön silmissä; omaa paikallismurretta ja sen taitajia arvostettiin. Tämän valossa onkin väärin väittää, että perinteisten murteenkeruiden aikaiset kielenoppaat olisivat olleet esineellistettyjä aineistolähteitä. Usein tilanne oli suorastaan päinvastainen. (Yli-Paavola 1970: 34–60, 1980: 210; Lyytikäinen 1984.) Myös tutkijalle haastattelutilanne saattoi olla ainutlaatuinen kokemus, ja kielenoppaisiin syntyneitä lämmintä suhdetta onkin kuvattu useasti esimerkiksi syntymäpäiväkirjoituksissa ja nekrologeissa.

KUVA 1. Ahti Rytkönen tallentaa iittiläisen Anna Töyrylän puhetta vahaleriöille. Kuv. Aino Oksanen 1929. Museovi-rasto/Sanakirjasäätiön kokoelma.

5.3 Kielenoppaaksi kasvaminen

Jaakko Yli-Paavola on varsin viisaasti sanonut, että kieli on puhetta ja puhe asiaa, eikä kieltä voi tallentaa kuin sivutuotteena. Niinpä haastattelijan on täytynyt osata pitää informanttinsa mielenkiinto yllä ja jututtaa tätä oikein. Yli-Paavola kuvailee ideaalitulannetta lähes maalauksellisesti: ”Keskustelun täytyy edetä vapautuneesti mutta jäntevästi ja kaartua kauniiseen loppuunsa silloin kun nauhoituskin loppuu”. (Yli-Paavola 1980: 207, 209.) Jos haastattelija tapasi kielenoppaansa useampia kertoja, haastattelun luonne saattoi muuttua: kieli-mestarin roolistaan tietoiseksi tullutta ja tilanteeseen tottunutta vanhusta saat-toi haastatella toisella tavalla kuin mikrofonina ujostelevaa ensikertalaista (vrt. Kaivola-Bregenhøj 1988; Hirsjärvi & Hurme 2001: 46).

Haastattelijan vastuulla oli myös opettaa kielenopas teemahaastattelun vaa-timaan rooliin ja houkuttaa tämä tehtäväänsä. Lisäksi taitava haastattelija pu-hutti kielenopasta säästeliäästi useana päivänä. Jotta haastattelu yleensä pääsi alkuun, saattoi haastattelija tekeytyä sopivan tietämättömäksi kysymänsä asian suhteen (*”Mitenkä se on...”*). Joskus ujo kielenopas suostui haastatteluun vasta velvollisuudentunteesta, kun häntä oli soveliaasti informoitu vanhan murteen

tallentamisen tärkeydestä, mutta vastahakoinen kielenopas saattoi vaatia myös muunlaista suostuttelua. Olikin tärkeää saada haastateltava ymmärtämään oma ainutlaatuisuutensa, mikä saattoi olla vaikeaa, sillä jokapäiväisen puhekielen käyttö ei ollut kielenoppaalle mikään erityinen ”taito”. (Yli-Paavola 1980: 208–209; myös Hirsjärvi & Hurme 2001: 41–43.)

Yksi tunnetuimmista kielenoppaista oli Niittahon Jussi. Tämä Vermlannin suomalaismetsien kasvatti nostettiin 1900-luvun taitteen jälkeen liki myyttiseksi hahmoksi, savolaisen kaskenpolttajaheimon eläväksi reliikiksi. Häntä haastateltiin muutoinkin kuin murteenkeruun takia lukuisissa medioissa. Niittahon Jussista tulikin eräänlainen julkkiskielenopas, suurelta osin vielä omasta tahdostaan. Hän kirjasi vihkoihinsa elämänsä tapahtumia ja oli luova perinteenkannattaja; hänen kirjoittamiaan päiväkirjoja säilytetään Torsbyn Finn-kulturcentrumissa Ruotsissa. (Kettunen 1960; Yli-Paavola 1980: 209; Virtaranta 1997; Pulkkinen 1998; Soutkari 1999; Höök 2004.) Niittahon Jussin kasvamista kielenoppaan rooliin voi pitää mutkattomana ja oppaan itsensä näkökulmasta pääosin antoisana. Samalla tavoin perinteenkantajan roolinsa sisäisti myös Marina Takalo, luku- ja kirjoitustaidoton runonlaulaja, jonka maailmankuvaa Pentikäinen (1971) kartoitti haastatteluin yli kymmenen vuoden ajan.

Kielenoppaaksi kasvaminen ei aina ollut kivutonta. Toisen vermlantilaisen kielenoppaan, Karl ”Koarloi” Perssonin, tarina onkin täysin toisenlainen. Koarloi oli nuorin suomea puhunut metsäsuomalainen, ja hänestä, vaiteliaasta ja sulkeutuneestakin miehestä, tuli julkkis tahtomattaan: hän sattui olemaan Vermlannin tunnetuimman perinteentaitajan Kaisa Henriksson-Vilhuisen poika. Koarloi kuoli vuonna 1968, monta vuotta liian aikaisin. Nuorimman metsäsuomalaisen leimaan ja sen tuomaan pienimuotoiseen julkisuuteen hän ei koskaan mukautunut; silti häntä haastateltiin ja hänen elämänvaiheistaan kirjoitettiin paljon ja yksityiskohtaisestikin (mm. Kettunen 1960: 97, 117–118; Virtaranta 1997; Soutkari 1999: VIII–XI). Koarlain kohtalo johdattelee nykytutkijan pohtimaan omaa tutkimusetiikkansa. Missä kulkee raja yksityisyyden ja julkisen tiedon ja toiminnan välillä? Mikä on kielenoppaan elämässä ja kertomuksissa julkista ja mikä ei?

6 Vähän tietosuojaa

Tietosuojaa käsittelevä lainsäädäntö on monelle lakitekstiin perehtymättömälle tutkijalle vaikeaselkoinen ja monitulkintainen kokonaisuus.² Keskeisiltä osiltaan kyseinen lainsäädäntö muuttui ja täydentyi 1990-luvun lopussa, mutta silti aiheesta on kirjoitettu vähän kielitieteen näkökulmasta, joten ongelmiansa kanssa joutuu usein painimaan yksin (ks. kuitenkin esim. Kukkola & Markkola & Suutari 2003: 302–303). Tämän luvun tarkoituksena on selvittää muuttuvan tietosuojalainsäädännön vaikutuksia puhekielen aineistojen keruuseen ja käsitelyyn.

Tietosuoja on asia, jota tutkija ei voi nykypäivänä sivuuttaa olankohautuksella. Kielitieteellisen aineiston keruussa ihmiset ovat keskiössä, ja tallenteisiin päätyy siksi väistämättä paljon sellaista tietoa, joka nykyisin kuuluu yksityisyyden suojan piiriin. Yksityisyyden suoja tarkoittaa sitä, että kaikilla meistä on oikeus yksityiselämään. Tämä oikeus on niin tärkeä, että se mainitaan Perustuslaissa (10.1 §): ”Jokaisen yksityiselämä, kunnia ja kotirauha on suojattu. Henkilötietojen suojasta säädetään tarkemmin lailla.”

Edeltävässä Perustuslain kohdassa viitataan toiseen tutkimuksen kannalta keskeiseen lakiin eli Henkilötietolakiin (HTL). Näiden kahden lain lisäksi tutkijan tulisi vielä tuntea ainakin Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta (JulkL), koska aineistoa kerätessään tutkija toimii usein viranomaisen kaltaisessa asemassa (JulkL 4 §).

Tietosuojaa koskevalla lainsäädännöllä (Perustuslaki, HTL, JulkL ja muu lainsäädäntö) on kaksi toistensa kanssa näennäisen ristiriitaista lähtökohtaa: toiminnan julkisuus ja yksityisyyden suoja (kaavio 2).

KAAVIO 2. Tiedon sekä toiminnan julkisuus ja/tai salassapidettävyyys.

julkinen

><

salainen

JulkL

Perustuslaki (yksityisyyden suoja)
HTL (henkilötietojen suoja)

² Henkilötietojen käsitelyyn ja suojaan tieteellisessä tutkimustyössä on paneutunut dosentti Aarre Tähti, joka on myös kouluttanut eri tieteenalojen henkilöstöä.

Peruslähdekohtana on se, että kaikki aineistot ovat salaisia. Tallenteiden lisäksi litteraatit, muistiinpanot kielenoppaista (syntymäaika, -paikka jne.), sähköiset tietokannat ja muut tiedon käsittelyä varten luotavat aineistot – myös aineiston kerääjien omat päiväkirjat ja matkakertomukset – ovat siis kaikki periaatteessa salaisia vielä vähintään 50 vuotta tutkimuksen kohteena olevien tai tutkimusta tekevien ja haastatteluihin osallistuvien henkilöiden kuolemasta. Jos kielenoppaan, aineiston kerääjän tai jonkun muun tallenteissa, tietokannoissa tai arkistolipuissa esiintyvän henkilön kuolinaikaa ei tiedetä, jatkuu salassapitovelvollisuus 100 vuotta. (JulkL 31 §.)

Mikä sitten on salaista ja siten yksityisyyden suojaan kuuluvaa? Lainsäädännöstä löytyy seuraavanlainen määrittely: salaisia ovat asiakirjat³, jotka sisältävät tietoa henkilön

- poliittisesta vakaumuksesta,
- yksityiselämän piirissä esitetystä mielipiteestä,
- elintavasta,
- osallistumisesta yhdistystoimintaan,
- vapaa-ajan harrastuksista,
- perhe-elämästä,
- muista henkilökohtaisista oloista. (JulkL 24.32 §)

On kaiketi sanomattakin selvää, että kaikki kielitieteelliset aineistot sisältävät salattavaksi luokiteltavia henkilötietoja. Syyllistyykö tutkijaparka rikokseen, kun hän kerää aineistoa tutkimustaan varten? Ei toki välttämättä. Salassa pidettävääkin aineistoa voi käyttää tieteellisessä tutkimuksessa, kunhan tietyt edellytykset täyttyvät (HTL 14 §, JulkL 28 §). Riittää, että henkilötietoja sisältävän aineiston keruuta ja käsittelyä varten pyytää siihen erillisen ja mielellään kirjallisen suostumuksen: ”Suostumuksella [tarkoitetaan] kaikenlaista vapaaehtoista, yksilöityä ja tietoista tahdon ilmausta, jolla rekisteröity hyväksyy henkilötietojensa käsittelyn.” (HTL 3.7 §).

Kun kerätään aineistoa kielitieteelliseen tai muuhun tieteelliseen tutkimukseen, on myös hyvä varata informantille mahdollisuus rajata aineiston

³ Asiakirjalla tarkoitetaan tässä muitakin kuin paperimuotoisia asiakirjoja. Erilaiset sähköiset ja mekaaniset tallenteet, tietokannat ja arkistoliput ovat asiakirjoja fyysisestä muodostaan riippumatta.

käyttöä. Kielitieteellistä aineistonkeruuta varten pyydetty suostumus koostuu siis seuraavista osista: 1. Henkilön vapaasta ja tietoisesta ilmauksesta siitä, että hän suostuu informantiksi (paperimuotoisessa suostumuksessa allekirjoitus), 2. Yksilöinnistä (mitä, missä, mitä varten jne.) ja 3. Mahdollisista rajauksista (*”Haluan, että aineistoa käytetään vain NN:n pro gradu -työssä.”*, *”Kohtia, joissa puhun perheenjäsenistäni, ei saa käyttää.”* jne.).

Suostumuksen lisäksi tutkijan olisi hyvä tuntee myös henkilörekisterin ja rekisteriselosteen käsitteet. Henkilörekisterin ylläpito alkaa siitä, kun kirjoittaa informantin nimen paperille tai tallentaa sen sähköiseen muotoon. Lain mukaan tällaisen henkilörekisterin ylläpitämisestä on jätettävä ilmoitus, rekisteriseloste, tietosuojavaltuutetulle (HTL 36 §). Yliopistojen kirjaamot ottavat myös niitä vastaan.

Sormituntuma tämän lainkohdan noudattamisesta on, että useimmat tutkijat kyllä nykyisin pyytävät informanteiltaan kirjallisen suostumuksen kerättävän aineiston käsittelyä varten, mutta harva jättää rekisteriselostetta, vaikka sen tekeminen ei vaatisi suurta vaivannäköä. Syynä lienee se, ettei yksittäinen tutkija yksinkertaisesti tiedä asiasta. Kuitenkin arkistoissa ja muissa pysyvämmissä aineiston säilytyspaikoissa henkilörekistereistä huolehditaan lain vaatimalla tavalla.

Tutkijalla on kaikkien velvollisuuksiensa keskellä oikeuksiakin. Jos hän on pyytänyt keräämäänsä aineistoa varten informanteiltaan asianmukaisen suostumuksen ja jättänyt rekisteriselosteen, ei hänellä mm. ole velvollisuutta kopioida (tai näyttää, kuunteluttaa jne.) aineistoa informantille, vaikka tämä sitä tahoisikin. Satojen sivujen laajuisten aineistojen kopioimiseen ei siis ole pakkoa, vaan tutkija voi toimia oman harkintansa mukaan. Tämä perustuu lakiin (HTL 26 §, 27 §), jonka mukaan rekisteröidyn tarkastusoikeus ei koske historiallista tai tieteellistä tutkimusta varten kerättyä aineistoa.

Entäpä Koarloi, joka kuoli oman käden kautta vuonna 1968? Miksi tässä artikkelissa uskallamme mainita hänet nimeltä, vaikkei hänen kuolemastaan ole tätä kirjoittaessa vielä 50 vuotta, saati sitten kertoa hänen paikoin surullisestakin elämästään? Kyse on rajankäynnistä. Koarloista ei voi periaatteessa puhua niin kuin tässä artikkelissa puhutaan. Tietosuojalainsäädännön kryptisyyden vuoksi on kuitenkin epäselvää, voiko jo aiemmissa julkaisuissa (Kettunen 1960; Virtaranta 1997; Soutkari 1999) mainittua tietoa käyttää asiaa suuremmin problematisoimatta. Julkisista medioista poimittua (henkilö)tietoa koskee myös

oma lainsäädäntönsä. Jos siis sanoo jotain yksityistä esim. radiossa, muuttuu se saman tien julkiseksi. Eettisesti Koarloin tai muiden julkkiskielenoppaiden yksityisyyden riepottelu – oli tieto poimittu muista julkaisuista tai julkisista medioista – on kuitenkin kyseenalaista.

Tietosuojalainsäädäntö on oman aikansa lapsi kuten kaikki inhimillinen. Kun Lauri Kettunen keräsi Vermlannin aineistojaan, ei nykyisen kaltaisesta lainsäädännöstä ollut etiäisiääkään liikkeellä. Vanhojen, ennen nykylainsäädäntöä kerättyjen aineistojen käytöstä vastaavat puolestaan aineistojen säilytyspaikat. Tietosuojan kannalta tutkijan tehtäväksi jää niissä asioidessaan lähinnä käyttöoikeuksien anominen aineistoihin.

Henkilötietolaissa mainittujen tietosuojajaasioiden käsittelemistä varten on oikeusministeriössä erityinen tietosuojavaltuutetun virka. Saman ministeriön alaisuudessa toimii myös tietosuojalautakunta. Ongelmallisimpiinkin henkilötietojen käsittelyyn liittyviin kysymyksiin saa siten ratkaisun, vaikka aikaa saattaa käsitteleyä ja päätöstä odotellessa vierähtää jonkin verran.

7 Lopuksi

Tässä artikkelissa olemme tarkastelleet kielitieteellistä aineistonkeruuta kielenoppaan näkökulmasta. Olemme pohtineet mm. sitä, miten haastateltava koki haastattelutilanteen. Lisäksi teimme katsauksen siihen, millaisia vaikutuksia tutkimuksen vaihtuneilla paradigmoilla on ollut informanttien asemaan. Lopuksi pohdimme lyhyesti sitä, miten tietosuojaa koskeva lainsäädäntö on otettava huomioon tieteellisen aineiston keruussa. On selvää, että sellaiset hahmot kuin lounaissuomalainen ryöväri Kustaa Hyrkkö-Nummelin eli Sika-Kyösti ovat osa yhteistä kansanperinnettämme (ks. Oja 1974), eikä heitä siis nykyinen tietosuojalainsäädäntö koske. Metsäsuomalainen Koarloi on sitä vastoin paljon ongelmallisempi hahmo, ja hänen kaltaisiaan henkilöitä koskevaa tietoa käsitellessään tutkija joutuu pohtimaan tieteentekemisensä eettisyyttä. Ja vaikka aineisto olisikin kerätty lakiteknisesti oikealla tavalla, voiko kaikkea silti käyttää? Ihminen on kuitenkin aina aineistoa tärkeämpi. Tämän artikkelin tarkoitus on juuri siinä: tuoda esiin ihmisiä aineistojen takaa.

Lähteet

- Aho, Marko 2004. Äänitearkistot, digitointi ja kulttuuriperintö. *Hiidenkivi* 1/2004.
- Chambers, J. K. & Trudgill, Peter 1980. *Dialectology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hakulinen, Lauri 1930. Kieli- ja tyyliseikkain huomioinnista kansankielemme sanaston keruussa. *Virittäjä* 1930, 273–288.
- Hakulinen, Lauri 1937. Kansankielen sanakirja ja nykyaikainen kielentutkimus. *Virittäjä* 1937, 32–45.
- Halonen, Mia & Routarinne, Sara 2001. Johdanto. Mia Halonen ja Sara Routarinne (toim.) *Kieli 13. Keskustelunanalyysin näkymiä*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Henkilötietolaki (523/1999).
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena 2001. *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Yliopistopaino, Helsinki.
- Höök, Matti 2004. *Paavo Halttunen ja pojat. Metsäsuomalaisia kahdella mantereella*. Markkinointihaukka Oy, Helsinki.
- Juusela, Kaisu 1990. The viewpoint of variation in Finnish dialectology in the latter half of the 1980's. Ruth A. Agheyeva et al (eds) *Problems of Uralistics: contributions to the 7th International Congress of Finno-Ugrists Debrecen, August 27 – September 2, 1990. Analytical reviews in two volumes., Vol. I*. USSR Academy of Sciences, Institute of Scientific Information on Social Sciences, Academy of Sciences Estonia, Academy of Finland, Moscow, 73–108.
- Juusela, Kaisu 1994. Variation as a theme in Finnish dialectology and sociolinguistics in recent years. Erling Wande (ed.) *Fenno-Ugrica Suecana nr 12. Journal of Finno-Ugric Research in Sweden*. Uppsala universitet, Uppsala, 1–54.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki 1988. *Kertomus ja kerronta*. SKST 480, Helsinki.
- Kettunen, Lauri 1960. *Kahdeksan matkaa Vermlannin metsäsuomalaisiin (1907–1937)*. Kaupparija-paino Oy, Helsinki.
- Korhonen, Mikko 1986. *Finno-Ugrian language studies in Finland 1828–1918*. Societas scientiarum Fennica, Helsinki.
- Kukkola, Mika & Markkola, Päivi & Suutari, Toni 2003. Muoto-opin arkiston vaiheita: kenttäkeruista digitaalitekniikkaan. Lea Laitinen, Hanna Lappalainen, Päivi Markkola & Johanna Vaattovaara (toim.) *Kieli 15. Muotojen mieli. Kirjoituksia morfologiasta ja variaatiosta*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki, 291–321.
- Labov, William 1966. *The social stratification of English in New York City*. Center for applied linguistics, Washington.
- Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta (621/1999).

- Lappalainen, Hanna 2004. *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston ja sen jäsenten kielellisen vuorovaikutuksen tarkastelua*. SKST 964, Helsinki.
- Leskinen, Heikki 1990. Evakkotie – kummallinen kielikoulu. Hannes Sihvo & Kari Salinen (toim.) *Karjalani*. Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö, Joensuu, 28–35.
- Lyytikäinen, Erkki 1984. Suomen kielen nauhoitearkiston neljännesvuosisata. *Virtittäjä* (88), 448–457.
- Milroy, Lesley & Gordon, Matthew 2003. *Sociolinguistics: Method and interpretation*. Blackwell Publishing, Oxford.
- Muoto-opin keruuopas* 1983 [1969]. Laatinut Terho Itkonen apunaan Heikki Leskinen, Heikki Paunonen ja Tapani Lehtinen. SKS, Helsinki.
- Nahkola, Kari 1982. Perihämäläisen murteen muuttumisesta. *Sananjalka* (24), 25–42.
- Nuolijärvi, Pirkko 1986. *Kieliyhteisön vaihto ja muuttajan identiteetti*. Gummerus, Jyväskylä.
- Nuolijärvi, Pirkko 1988. Kielenulkoisten taustamuuttujien huomioon ottaminen 1800-luvun ja 1900-luvun alun murretutkimuksissa. Jyrki Kalliokoski & Pentti Leino & Pertti Pyhtilä (toim.) *Kieli 3*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki, 117–160.
- Nuolijärvi, Pirkko 2005. Haastattelu kielentutkijan aineistona. Johanna Ruusuvoori & Liisa Tiittula (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Vastapaino, Tampere.
- Nuolijärvi, Pirkko & Sorjonen, Marja-Leena 2005. *Miten kuvata muutosta? Puhutun kielen tutkimuksen lähtökohtia murteenseuruuhankeen pohjalta*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 133. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- Oja, Aulis 1974. Sika-Kyöstin eli Kustaa Hyrkkö-Nummelinin elämänvaiheet. Pertti Virtaranta et al. (toim.) *Sampo ei sanoja puutu. Matti Kuusen juhla-kirja*. Kalevalaseuran vuosikirja 54. SKS, Helsinki, 287–297.
- Paunonen, Heikki 1993. *Vähemmistökielestä varioivaksi valtakieleksi. Helsinkiläis-suomen historiasta ja nykymuuntelusta. Osa 4.4. Helsingin vanha slangi kaksikielisen yhteisön ilmentymänä*. Helsingin kaupungin kouluviraston julkaisusarja A1:1993, Helsinki, 30–33.
- Pentikäinen, Juha 1971. *Marina Takalon uskonto*. Uskontoantropologinen tutkimus. SKST 299, Helsinki.
- Perustuslaki (731/1999).
- Pulkkinen, Risto 1998. Niittahon päiväkirjat kotiin. http://www.helsinki.fi/lehdet/yolehti/1998_13/lyhyet.html#NIITTAHON%20PÄIVÄKIRJAT%20KOTIIN [9.5.2005].
- Soutkari, Pentti (toim.) 1999. *Vermlannin murretta*. Suomen kielen näytteitä 49. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 109, 1999.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.

Strandberg, Jan 2004. *Ei sanat salahan joua: fennistiikan murteenkeruun historiaa 1868–1925*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.

Suojanen, M. K. 1980. Kerrontaa vai keskustelua? Pekka Laaksonen (toim.) *Kertojat ja kuulijat*. Kalevalaseuran vuosikirja 60. SKS, Helsinki, 200–206.

Virtaranta, Pertti 1997. *Suomalaismetsissä. Muistelmia matkoilta Keski-Skandinavian suomalaisten keskuuteen*. Teoksen toimittanut Jaakko Yli-Paavola. SKST 673, Helsinki.

Yli-Paavola, Jaakko 1970. *Vuosikymmen kielennauhoitusta. Suomen kielen nauhoitearkiston toiminta v. 1959–1968*. Tietolipas 60. SKS, Helsinki.

Yli-Paavola, Jaakko 1980. Murteennauhoittajan keruukertomus. Pekka Laaksonen (toim.) *Kertojat ja kuulijat*. Kalevalaseuran vuosikirja 60. SKS, Helsinki, 207–210.

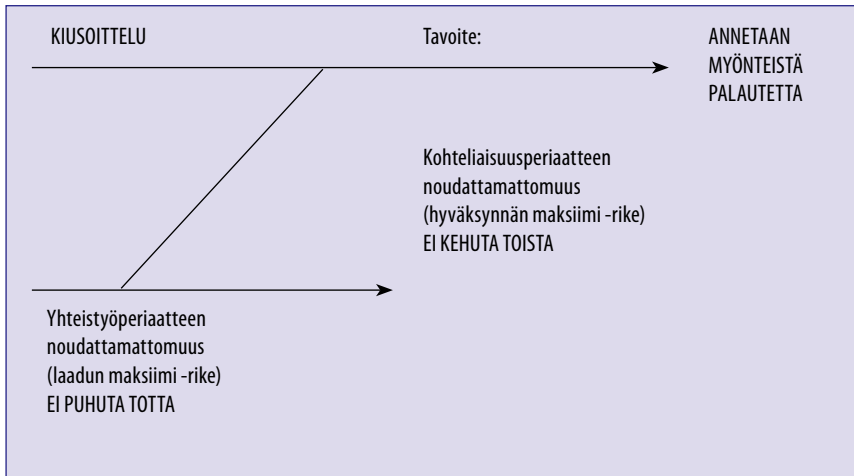
Kiusa se on pienikin kiusa

Naljailun olemuksesta

Pirkko Muikku-Werner
Joensuun yliopisto

1. Johdanto

Naljailun tai kiusoittelun vuorovaikutuksellista laatua arvioitaessa useimmiten korostetaan sen myönteisiä ulottuvuuksia. Sitä on pidetty (esim. Leech 1990: 145) tietyllä tavalla ironian vastakohtana. Ironiassahan kielennys on näennäisen kohtelias, vaikka tavoitteena on antaa negatiivista palautetta (10-sivuisista – siis lyhyttä – esitelmää kommentoitaessa: *Hyvin olet pystynyt välttämään liikapituutta*), kun taas kiusoittelussa kirjaimellinen merkitys on epäkohtelias, mutta kyseessä on positiivinen palaute (esim. erittäin hyvän urheilusuorituksen jälkeen todetaan: *Taisit olla puoliunessa, kun et parempaan pystynyt*). Pilailija ei noudata Gricen (1975: 45–46) yhteistyön periaatteen laadun alamaksiimia (*puhu totta*) eikä Leechin (1990: 131–139) kohteliaisuusperiaatteen hyväksynnän alamaksiimia (*minimoi toisen moittiminen, maksimoi toisen kehuminen*) (ks. kuvio 1). Hyvin suosittua kiusoittelu on murrosikäisten – erityisesti poikien – joukossa; heidän mielestään avoin kehuminen saattaa olla liian emotiivista ”pehmoilua”. Kiusoittelun avulla on katsottu luotavan meisyyttä, koska samanlainen puhetapa yhdistää: itse kullekin tärkeässä viiteryhmässä jopa pahimmat herjat ymmärretään oikein.

KUVIO 1. Kiusoittelu osana vuorovaikutusta (Leechiä mukaillen)

Artikkelissani en tarkastele kiusoittelua aidossa interaktiossa vaan kertomuksia siitä: informantit kirjaavat kokemuksiaan ja tulkitsevat naljailun – ja myös ilkeyden – olemusta. Aineistonani on yhteensä 172 vastausta, jotka on saatu useiden erilaisten keruiden avulla. Suurin aineisto, 812 sivua, on peräisin SKS:ssa toteutetusta kyselystä.

TAULUKKO 1. Kyselyihin vastanneet

Aineiston laatu	Sukupuoli			Yhteensä
	Nainen	Mies	Ei mainintaa	
Kirjeet ja kortit	24	2	6	32
Sähköpostiviestit	25	7	1	33
Opiskelijoiden vastaukset	11	3	–	14
Yhteensä	60	12	7	79

Kiusoittelun analyysi liittyy suurempaan ilkeilystä – myös kiusoittelusta – tehtävään tutkimukseen, jota teen yhdessä perinteentutkija fil. tri Sinikka Vakimon kanssa. Työviihtyvyys on puhuttanut viime aikoina: työpaikkakiusaaminen ei ole kovin harvinaista. Emme kuitenkaan puutu suoraan kiusaamiseen, koska sitä on jo paljon tutkittu (ks. Muikku-Werner 2005). Jos ilkeilyn alalajiksi (ks. tarkemmin seuraava luku) luokitettu kiusoittelu on keino rakentaa läheisyyttä ja luoda me-henkisyyttä, sitä tietysti voitaisiin pitää myönteisenä ilmiönä. Aineistomme informantit eivät kuitenkaan ole aivan yksimielisiä tästä positiivisuudesta. Artikkelissani pyrin vastaamaan seuraaviin kysymyksiin: millaisena ilmiönä kiusoittelua pidetään, miten siihen suhtaudutaan, ja ovatko puhujan ja kuulijan tulkinnat yhtäläisiä?

2 Metodisia lähtökohtia

Informantit kertovat kokemuksistaan, jotka ovat joissain tapauksissa useiden vuosien, jopa vuosikymmenten takaisia. Tällöin tietysti ei voida tietää, kuinka todenperäisesti asiat muistetaan. Toisaalta mieleen on saattanut sanatarkasti jäädä jokin loukkaus tai pila. Se, mitä analyysillä varmasti kyetään tavoittamaan, ovat muun muassa informanttien tavat luokitella kiusoittelu ja ilkeily sekä arvottaa niitä.

Tekstien tulkinnassa voidaan lähteä liikkeelle kirjoittajien valinnoista, jotka lingvistinen systeemi mahdollistaa. Hallidayn (1978: 60, 92) mukaan kirjoittaja muuntaa kokemuksensa merkitykseksi vaihtoehtoja hyödyntäen. Merkityspotentiaali on hahmotettavissa ideationaalisen, interpersoonaisen ja tekstuaalisen metafunktion kautta (Halliday 1994: 53–56). Kun kirjoittaja representoi asioita ja ilmiöitä, korostuu sisällön näkökulma (ideationaalinen funktio). Kun kieltä käytetään sosiaalisten suhteiden luomiseen, roolien ja identiteettien ylläpitämiseen, painopiste on vuorovaikutuksessa (interpersoonainen metafunktio). Interpersoonaiseen metafunktiioon liittyy myös kirjoittajan eksplikoima asennoituminen vastaanottajaan tai viestin sisältöön. Kun keskeisenä piirteenä on rakenne, kieli tarjoaa lukuisia resursseja esimerkiksi viestin kohesiivisuuden ja temaattisuuden lisäämiseksi (tekstuaalinen metafunktio). Kiinnostavaa on

sisäisen organisoitumisen lisäksi ulkoiseen kontekstiin linkkiytyminen: intertekstuaalisuuden kautta voidaan pohtia, mitä oletuksia ja kokemuksia erityyppisistä teksteistä voidaan tulkinnassa käyttää hyväksi (Fairclough 1994 [1989]: 144). On selviö, että kyseiset metafunktiot ovat läsnä yhtäaikaaisesti; realisoitumat sisältävät ideationaalisia, interpersoonaisia ja tekstuaalisia merkityksiä. Analyysissä kiinnitetään huomiota myös pragmatiikan peruseräiteiden, yhteistyön ja kohteliaisuuden, noudattamisen ja noudattamattomuuden arviointeihin. Käsittelylle on siis ominaista metodinen eklektisyys. Artikkelin väljänä teoreettisena viitekehysenä on diskurssianalyysi. Pällin (2003: 27–29) mukaan ”diskurssianalyttinen fuusiokeittiö” voi yhdistää aineksia esimerkiksi lingvistikasta pragmatiikasta ja semantiikasta, mutta lisämausteita on saatavissa myös kriittisestä tekstianalyysistä ja siihen liittyvästä systeemis-funktionaalista kielioppiteoriasta.

Kun kiusoittelu oletetaan vaikeasti rajautuvaksi ilmiöksi, huomio kiinnittyy ensisijaisesti ideationaaliin resursseihin, jotka mahdollistavat maailman ja sen ilmiöiden nimeämisen, luokittelun ja kuvaamisen. Informantit kirjaavat kokemuksiaan ja havaintojaan, joten heidän tekstinsä konstruoivat sisältöä (Stillar 1998: 20). He pohtivat esimerkiksi sitä, onko kiusoittelu aina harmitonta, millaisessa tilannekontekstissa mikin tulkinta on todennäköisin tai miten tulkintaan vaikuttaa se, kuvataanko asia voittopuolisesti itsen vai toisen näkökulmasta.

Ilkeilyn ja pilailun välinen häilyvyys johtuu osittain siitä, että raja todellisen ja näennäisen pahantahtoisuuden välillä on liukuva (kuvio 2).

JATKUMO

<p>ILMI-ILKEYS negatiivinen (–/–) aggressiivinen peittelemätön huumorintajuton</p>	<p>PIILOILKEYS negatiivinen (–/+) neutraali/epäaggressiivinen peitelty ironinen</p>	<p>VAILEILKEYS positiivinen (+/–) sympaattinen naamioitu leikkisä</p>
---	---	--

KUVIO 2. Kiusoittelun (valeilkeyden) sijoittuminen ilkeysjatkumolle

Ilmi-ilkeyden pahansuopuus on kiistatonta. Tavoitteena on toisen loukkaaminen. Kuulijan myönteistä minäkuva ei tueta, ei noudateta ns. positiivisen kohdeltaisuuden periaatteita (Brown & Levinson 1990 [1978]: 103).

- (1) Sulla on uusi pusero. *Ei oo yhtään sun tyyliä.* (SKS1)
- (2) Ai sä oot Pekan veli. *Ette ole muuten yhtään samannäköisiä.* [Pekka on komea.] (SKS1)

Piiloilkeys (ironia) on osittain positiivista, koska se saattaa estää aggressiivisen reaktion ja konfliktin syntyminen ehkäistyy. Kun puhuja suree tietokoneestaan hävittämäänsä tekstiä, kollega saattaa kätkeä monelle jokapäiväisen tapahtuman väheksyntänsä seuraavaan toteamukseen:

- (3) *Ja koko suomen kansa suree yhtenä rintamana.* (S3)

Tyypillistä ironialle on liioittelu. Piiloilkeyden osittainen myönteisyys kyseenalaistuu sikäli, että ironisen huomautuksen vakavasti ottanut saattaa nolostua myöhemmin tulkintansa erheellisyyden tajutessaan.

Kuten johdannossa todettiin, kiusoittelu on usein luokitettu yhteisöllisyyttä rakentavaksi ilmiöksi. Sen lievä negatiivisuus piilee siinä, että puhuteltua voi jäädä askarruttamaan kielteiseen lausumaan piilotetun todellisen piikin mahdollisuus. Tällöin naljailun lopullinen tarkoitus – epäsuora kehuminen – ei toteudu, vaan kiusoiteltu tulkitsee lausuman itseensä kohdistuvaksi kritiikiksi (Drew 1987: 247). Letkautuksiin voidaan kätkeä myös aitoa aggressiivisuutta. Oma vihamielinen palaute saadaan annettua, ja toisen loukkaantuneisuutta väitetään aiheettomaksi. Ilkeilyn ja kiusoittelun erottaminen on vaikeaa. Ratkaiseeko asian pelkästään puhujan intentio; mikä on kuulijan tulkinnallinen ”oikeusturva”? Pääkivusta valittavan on vain hyväksyttävä työtoverin ”empaattinen” tuki; presupponoituihin merkityksiin on vaikea puuttua:

- (4) *Niin, tauti iskee aina heikoimpaan kohtaan.* (S19)

Koska ilkeilyn alalajien erottaminen on vaikeaa, on kiusoittelu – samoin kuin ironia – viisainta merkitä jollain tavoin. Putkonen on löytänyt keskusteluai-
neistostaan muun muassa seuraavia kontekstivihjeitä, joiden avulla korostetaan naljailun ei-vakavaa ulottuvuutta: muunnetaan ääntä (prosodiset ilmiöt),

naurahdetaan, vaihdetaan murretta tai tyyliä tai hyödynnetään leksikaalisia tai syntaktisia valintoja. On kuitenkin huomattu, että vaikka kiusoittelu merkittäisiin, sen tulkinta ei silti ole aina yksiselitteistä. Kiusoittelusekvenssissä kiusoitellun reaktio paljastaa, ettei hän ole yhtä mieltä sanotun myötämielisyydestä: hän ei yhdykään ei-vakavaan moodiin vaan tuottaa vakavan responsin ja torjuu kiusoittelun. (Putkonen 2001: 201–203, 210–217.) Parhaimmillaan kiusoittelu kuitenkin kirjoittaa naurun. Jaettu nauru osoittaa Glennin (1991/1992: 139) mukaan osallistujien välistä liittoutumista ja tuttavallisuutta.

3 Kiusoittelu ja ilkeily – informanttien rajankäyntiä

Kieli mahdollistaa ilmiöiden nimeämisen (ideationaaliset resurssit), joka Heikisen (1999: 127) mukaan on samalla keino kategorioida asioita omasta näkökulmasta ja siten vahvistaa omien mielipiteiden välittymistä. Lingvististen valintojen kautta tietyt ainekset voidaan merkitä tyypillisiksi, oikeiksi ja hyväiksi ja niiden vastakohtat huonoiksi (Fairclough 1994 [1989]: 51, 91–93, 124). Kiusoittelun luonnehdinnan vaikeus on havaittavissa myös informanttien vastauksista. Esimerkissä 5 kirjoittaja valitsee yläkategoriaksi naljailun, joka voi realisoitua hyväntahtoisena tai ilkeänä:

- (5) Esim. minun lapsuudenkodissani on aina *naljailtu*, *sekä hyväntahtoisesti että ilkeästi*.¹ Etenkin isosiskosta jäi nuorena sellainen mielikuva, että se oli koko ajan *piikittlemässä* minua. (S12)

Tämäntapainen jaottelu on tietysti mahdollinen. Olennaista on informantin selvä näkemys ilmiön kaksinaisuudesta. *Piikittely* on synonyymi ilkeälle naljailulle. Artikkelin lähtökohta, *ilkeilyn* nostaminen pääkategoriaksi, perustuu lähinnä oletukseen ilmiöiden esiintymistajuuksista. Ilkeyden kielteiset variaatiot eivät ole kovin harvinaisia, kun taas kiusoittelu on tavallista vain varsin määräraehteisissa tilannekonteksteissa eikä se siten sovellu tutkimuksen tulkinallisen luokittamisen lähtökohdaksi.

¹ Kursiivit artikkelin kirjoittajan.

Vuorovaikutukseen sisältyvää ilkeilyä on mahdollista lähestyä pohtimalla sen sidostumista huumoriin. Muuttaako tämä kytkös ilkeilyn kiusoitteluksi?

- (6) Aikuisiässä ilkeilyn osasi ottaa *paremmin huumorin ja jutun jatkon kannalta*, kuin henkilökohtaisena loukkauksena. Samalla oppi myös paremmin ymmärtämään ilkeilijää, kuin lapsuusiässä ja se helpotti tilannetta.

”Lupa leikkiä puhua, vaan ei tarvis irvistellä”, sanoo vanha sananlasku. (Ki25)

Jos lausuma tai repliikki tulkitaan hauskaksi, sen ilmeinenkään pahantahtoisuus ei loukkaa. Samanaikainen nauruhan on merkki onnistuneesta sosiaalisesta kohtaamisesta (Tannen 1986: 17). Toisaalta ilkeilyä ei välttämättä sisällytetä vakavan vastakohtaan, *leikin puhumiseen*. *Irvistely*, ilkkuminen, leukailu, on sanalaskussa, jota informantti siteeraa, syrjäyty hyväntahtoisen pilailun maailmasta. Kiinnostavaa intertekstuaalisuutta syntyy, kun käytetään vierasta auktorita lainaamalla jonkun toisen ilmauksia ja sanamuotoja toisista diskursseista (ks. tarkemmin Seppänen 1997: 158). Tällöin osallistumiskehikossa on läsnä muitakin ääniä, vaikka ratifioidut osallistujat tässä yhteydessä ovat kirjoittaja ja lukija(t). Äänen lainaamisen syynä voi olla auktoriteettiin tukeutuminen tai kirjoittajan mieltymys osuvaan muotoiluun, joka soveltuu hyvin tiivistämään hänen esittämänsä arvoarvostelmat.

Informantit ovat selvillä siitä mahdollisuudesta, että *huumorin varjolla* tai *kevyen huulenhaiton joukossa* ilmaistaan loukkauksia:

- (7) Ilkeily on toisen persoonaan kohdistuvaa huomauttelua ja sanatonta viestintää kuten ilmehtimistä ja tuhahtelua. Se on toista arvioivaa ja vähättelevää. Sellainen ei ole sopivaa mutta silti hyvin yleistä sekä kotioloissa, ystäväpiirissä että työpaikalla. *Ihmiset jonkin verran varovat suoranaista loukkaamista, mutta sisällyttävät piikkejä puheeseensa huumorin varjolla.* (S18)
- (8) Itse olen joutunut työpaikallani kärsimään sekä esimiehen että työtoverien ilkeilystä, joka on ilmennyt ärtyisinä huomautteluina ja ulkonäkööni ja vaatukseeni kohdistuvana *piikittelynä*. Kun otin asian puheeksi minuun loukkaannuttiin verisesti. Olen kuulemma menettänyt huumorintajuni *eikä minun kanssani voi enää puhua muista kuin työasioista*. (...) Jotkut ihmiset kehuskelevat sillä, että he ovat ”hyviä sanomaan” eli *letkauttelevat* niin, että kuulijat menevät hiljaisiksi. He nauttivat sanailusta ja odottavat toisten vastaavan samalla mitalla. Osa siitä voi olla *kevyttä huulenhaittoa*, mutta *joukkoon voi näppärästi sijoittaa ilkeilyä*. (S18)

Tämäntapainen *letkauttelu* tai todellisten *piikkien sisällyttäminen* sanottuun epäsuorasti sotii kiusoittelun periaatetta vastaan, jonka mukaan näennäinen ilkeys kumoutuu lausuman epätotuuden vuoksi. Jos kuulija tulkitsee huomauttelun aidoksi epäkohteliaisuudeksi, hänen kasvonsa ovat uhattuina (Brown & Levinson 1990 [1978]: 66), ja vuorovaikutustilanteen luonne muuttuu ratkaisevasti. Osallistujien erilaiset merkityksenannot sisältävät konfliktin mahdollisuuden, vaarantavat meisyyden rakentumisen. Minä jää osittain ulkopuoliseksi yhteisössä: (...) *eikä minun kanssani voi enää puhua muista kuin työasioista.*

Kiusoittelun ”väärinkäyttöön” liittyy toinenkin kuulijan kasvoja uhkaava ulottuvuus: hänet voidaan kategorioida negatiivisesti, jos hän ei suostu jakamaan puhujan merkitystä. *Leikistä suuttuminen* on aina kyseenalaistettu; hurteimman huumorin ymmärtäminen on ansiokasta (esim. 9):

- (9) Sähköpostin välityksellä vitsiä väännetään toisen ihmisen murhaamisesta, naisista, vammaisista, köyhistä, mustalaisista... Kirjo on laaja. On helpompaa pukea vihamielisyys ”pikkuikeän” vitsin muotoon, sillä *eihän nyt leikistä voi suuttua!* (K17)

Aikaisemmin esimerkiksi rivon pilailun, rituaalisen häpäisyn, tarkoituksena on ollut vahvistaa sosiaalisia normeja niitä hallitusti rikkomalla. Kiusoittelun kohteiksi ovat joutuneet myös uudet työntekijät. Tulokastavat testaavat heidän selviytymistään yhteisössä; heille järjestetään hilavitkuttimien, vetolaastarin ja pihtirasvan hakua yms. Pilailu ei aina välttämättä ole humoristisesti virittynyttä. Esim. kiusaaminen voi olla täysin ilotonta pilailua, kylmää komiikkaa (Knuutila 1992: 165–167, 177). Nykykulttuurista löytyy myös julkista leikinlaskua toisen kustannuksella. *Heikoin lenkki* -ohjelmassa juontaja Kirsi Salo esiintyy – suopeasti tulkiten – kiusoittelijana, joka tietokysymysten lomassa herjaa osallistujia. Osallistujat pyrkivät säilyttämään kasvonsa piikittelystä huolimatta ja peittämään pettymystään tullessaan äänestetyksi ulos visailusta. Tietysti monet osallistujista suhtautuvat naljailuun huvittuneesti, ja osa antaa Salolle takaisin samalla mitalla. Ohjelman hauskuus lienee ”katsojan silmissä”: käydystä diskurssista päätellen ohjelma joko viihdyttää tai herättää vastenmielisyyttä. (Muikku-Werner 2004). Tämäntyyppiset kulttuuriset käytänteet ovat muokanneet ja muokkaavat ihmisten tapaa suhtautua kiusoitteluun.

Kirjoittajien uskomus huumorintajuttoman ihmisen kielteisestä arvioimisesta on nähtävissä monissa vastauksissa:

- (10) Jos toinen osapuoli ei osaa ottaa sitä huumorin kannalta *hän on tosikko ja ilonpilaaja*. (S18)

Esimerkissä 10 tulevat näkyville ne kokemukset, joita kirjoittajalla on ”virhetulkintojensa” seurauksista. On jopa todennäköistä, että häntä on avoimesti syytetty *tosikkoudesta* ja *ilonpilaamisesta*. Esimerkissä 8 (ks. edellä) kirjoittaja joutuu avoimen kritiikin kohteeksi, kun on kadottanut myönteisenä pidetyn piirteensä: *Olen kuulemma menettänyt huumorintajuni* (...). Haakanan (1993: 131) mukaan onkin tavallista, että tilanteet, joissa puhuja suhtautuu vakavasti toisen huumoriin, edustavat vuorovaikutuksessa pikemminkin ongelmakohtia kuin normaalia sujuvuutta. Kiinnostavaa on, että yleensä vain puhuteltu syyllistetään tai syyllistyy asiantilasta.

Kun kiusoittelua tarkastellaan potentiaalisesti valittavana retorisenä periaatteena, voidaan kuitenkin myös sen harjoittajalle asettaa vaatimuksia:

- (11) Jotta *ilkeilystä voi tulla sydämellistä*, täytyy osata *nauraa itselleen*. (O12)

Kirjoittaja käyttää nimitystä *sydämellinen ilkeily*, joka vastannee artikkelin määritelmää kiusoittelusta. Kiinnostavaa on, että Suomen kielen perussanakirja huumorin määrittelyssä käyttää samaa attribuuttia *leikillisyyss*-synonyymien edellä: (*sydämellinen*) *leikillisyyss* (s.v. *huumori*). Kiusoittelijan kyky *nauraa itselleen* on informantin mielestä juuri sydämellisyyden tae.

Tavallisesti kirjoittajat pohtivat naljailun olemusta ja mahdollista huumorin huomaamattomuutta kohteen näkökulmasta. Vaikka kiusoittelija on tosielämässä toiminnan agentti, informanttien teksteissä korostuu kiusoitellun positio. Mitä todennäköisimmin ehkä hyvääkin tarkoittavan pilailun loukkauksena kokeneet ovat olleet alttiimpia vastaamaan kyselyihin, mistä ”vinouma” saattaa johtua. Toinen selitys on se, että vaikka kyselyssä mainittiin myös ilkeilyn positiivinen ulottuvuus, eivät monetkaan kiusoittelijat ole katsoneet kyselyn koskevan heitä, ja heidän näkemyksensä jäävät vähemmistöksi.

Kirjoittajien tapahtumakuvauksissa kiusoittelijan ja kiusoitellun erilaiset näkökulmat sanottuun johtuvat osittain käsityksistä siitä, mistä leikkiä voi laskea:

- (12) Istuin 23-vuotiaana poikaystäväni kanssa iltaolueella paikallisessa baarissa. Pöydässämme istui myös vanhempi, reilusti jo alkoholia, niin tänä iltana kuin elämässään muutenkin, nauttinut mieshenkilö. Yhtäkkiä hän rempseästi puoleemme kääntyen tokaisi jotakin tällaista: ”No meillä on ainakin kunnan kokoiset nenät.” tms. *Koin sen loukkaavaksi* ja menin sanattomaksi, sillä nenäni on muutenkin minulle aina ollut arka kohta. *Toisaalta kommentti myöhemmin jo nauratti eikä tuntunut niin vakavalta* ja mieskin yritti sanomaansa vähän paikkailla, kun huomasi *ettei minua heti naurattanut*. (OP3)

Aralla alueella liikutaan, kun puututaan henkilön ulkonäköön tai ominaisuuksiin. Positiivisia kasvoja suojelemaan käytökseen liittyy hyväksynnän osoittaminen, ja niitä uhkaavat kritisointi ja loukkaukset, toisen persoonallisten ominaisuuksien väheksyminen (Brown & Levinson 1990 [1987]: 66, 102). Aihepiirejä ja sanoja, joiden käyttöä olisi kommunikaatiossa mieluummin vältettävä, pidetäänkin yleensä verbaalisina tabuina. Käsitukset tabuista ovat kiinteästi sidoksissa henkilön tapaan hahmottaa moraalialia (Stagl 1989: 720). Tabujen rikominen uhkaa henkilön negatiivisia kasvoja, hänen yksityisyyttään: kaikkien privaattien aiheiden uskotaan virheellisesti olevan ”vapaasti” käsiteltävissä (*free goods* -oletus henkisen elämän alalla) (Brown & Levinson 1990 [1987]: 65–68.) Tabut ovat osittain yksilöllisiä, joten esimerkin 12 kiusoitellun ensireaktio on ymmärrettävä. Samoin kuin vitseille (vitsien sekventiaalinen implikaatio ks. Haakana 1995: 367–368) hyvälle naljailullekin odottaisi reaktioksi naurua. Lopuksi jaettu humoristisuuden kokemus saa esimerkin 12 informantin nauramaan. Huomattava on, että kiusoitellutulkintaa tukee *me*-sanan käyttö: kyse on jostain yhteisestä, vaikkeivät vuorovaikutukseen osallistujat olekaan keskenään tuttuja entuudestaan. Alkuperäisen huomautuksen tekijän tarkoitus ei ole nauraa puhutellulle vaan hänen kanssaan (ks. tarkemmin Glenn 1995).

Hyväntahtoinenkin kiusoittelu voi epäonnistua:

- (13) Lauloin ystävälleni erään laulun sanoja: ”Taina, olet iloinen aina. Sua surut ei paina milloinkaan...” *Ystäväni loukkaantui melkoisesti*. Hän vastasi suurinpiirtein näin: ”On minullakin joskus suruja...” *Hän painotti sanaa ”aina”, minä taas ajattelin juuri sitä hetkeä, kun meillä oli niin hauskaa. Keskustelimme asiasta ja pääsimme sopuun*. (K118)

Vaikka vuorovaikutukseen osallistujat olisivat tuttuja keskenään, loukkaantumisen on mahdollista; yksittäinen sana *aina* onnistuu tuhoamaan puhujan

suopean intention. Kiusoittelun kohde reagoi lausumaan ilmipantuna syytteenä pysyvistä pinnallisuudesta ja huolettomuudesta. Kirjoittaja kuvaa ystävysten välillä mahdollisia merkitysneuvotteluja seuraavasti: *Keskustelimme asiasta ja pääsimme sopuun*. Toisilleen tuntemattomien on vaikeampi ratkaista ”ristiriita”, koska toisistaan poikkeavista tulkinnoista ei välttämättä edes tulla tietoisiksi. Kiusoittelu on mahdollista ohittaa ilman tunnistettavaa seurauksiirtoa, joten merkityksen jaettuutta ei voi aina kontrolloida.

Kiusoittelu on tietyille ihmisille tyypillinen tapa viestiä. Tällaisen yleisstrategian suosijat tottuvat toki erilaisiin reaktioihin, mutta tavallisimmin he varmistavat pilailun harmittomaksi arvioinnin kohteen valinnalla: kaikkia ei sovi lähestyä kiusoitellen ja uskoa heidän päätyvän ei-vakava-tulkintaan. Esimerkiksi *perhe* on yleensä vakiinnuttanut suhteensa, joten *leikkimielisyys* on todennäköisimmin sen jäsenten yhteinen näkemys piikittelyn laadusta (esim. 14).

- (14) Tietysti *pienä naljailua on aina myös perhepiirissä*, mutta ne eivät ole niin ”vakavia” vaan *leikkimielistä piikittelyä*, jonka tarkoituksena on ollut lähinnä hännäminen, toisen nolaaminen esimerkiksi. (O7)

Erityisesti yksittäisen tilanteen laukaisema satunnainen kiusoittelu saattaa kuitenkin epäonnistua:

- (15) Joskus ilkeilyn rajaa *ei itsekään tajua* kuin vasta sanottuaan/tehtyään jotain. (Ki18)

Ilmiön nimeäminen epäsuorasti vahingoksi, (...) *ei itsekään tajua* (...), saattaa tuntua jälkiviisaalta selittelyltä, yritykseltä saada teko tekemättömäksi, mutta rajanvedon vaikeus ei ole helppoa eikä hyväntahtoisinkaan kiusoittelu saavuta tavoitettaan. Putkosen (2001: 204) aineistossa jopa hyvien ystävien kesken suhtautuminen pilailuun ei ole varauksettomasti myötämielistä.

Vaikka informantit puuttuvat eniten kiusoitellun rooliin lausumien humoristisuuden tai vakavuuden tulkitsijoina, ei vastuuta vuorovaikutuksen laadullisesta kehitymisestä vieritetä yksinomaan hänelle:

- (16) Tietenkin voi sattua *ettei tarkoita*, mutta yleensä toisen ilmeestä huomaa, onko satuttanut ja *jos vielä jatkaa tai tekee saman toistamiseen, puhutaan minusta ilkeilystä*. Jos yhden kerran huomaa satuttaneensa, pitäisi älytä lopettaa ja pyytää sitäkin kertaa anteeksi. (S6)

Tietysti on muistettava, etteivät vastaajat aina kuvaa yksittäisiä tapahtumia vaan mielipiteitä yleisemmällä tasolla. Siten kiusoittelun määrittely, ilmiöiden ja osallistujien nimeäminen, tai interaktioon osallistujien tekojen oikeutuksen pohdinta heijastelee informanttien arvomaailmaa, jopa heidän tulkintojaan hyvästä ja pahasta. Ensisijaisen välineen näihin eettisiin kannanottoihin antaa kieli.

4 Kiusoittelu meisyyden rakentajana

Onnistunut kiusoittelu yhdistää, luo mielikuvan tuttavallisuudesta ja läheisyydestä. Yksi tapa osoittaa puhutellulle positiivista kohteliaisuutta, tukea hänen myönteistä minäkuvaansa, on asemoida hänet sisäryhmän jäseneksi (Brown & Levinson 1990 [1978]: 102). Yhteisen identiteetin osoittimia voi olla juuri kiusoittelu. Tavallisimmin se on resiprookkista: periaatteessa molemmilla osallistujilla on mahdollisuus kiusoitella. Erityisesti kun näkökulma on pilailijan, ilmiö luokituu voittopuolisesti myönteiseksi.

Esimerkissä 17 informantti kiinnittää huomionsa *sosiaaliseen samanarvoisuuteen, tuttavuuteen ja samanlaiseen huumorintajuun* hyvänsuovan pilailun edellytyksinä:

- (17) *Sosiaalisesti samanarvoiset ihmiset* voivat letkautella toisilleen jos he tuntevat toisensa hyvin ja heillä on samanlainen huumorintaju. *Jos letkautus ei hymyilytä ollenkaan, on menty ilkeilyn puolelle. Oikea letkauttelu on hyvätahtoista ja taustalla on perusajatus: minä olen ok-sinä olet ok.* (Ki29)

Esimerkissä ilmiötä lähdetään kategorioimaan reaktiosta käsin. *Oikea letkauttelu* implikoi vastakohtansa, jolle tyypillistä on sen huumorittomuus: *ei hymyilytä ollenkaan*. Aikaisemmin (ks. edellinen luku) ovat korostuneet ne vaatimukset, joita kiusoitellulle on asetettu. Informantit ovat selostaneet nimenomaan kiusoittelijan määritelmiä toiminnastaan, jolloin kiusoiteltua on voitu kritisoida hänen kyvyttömyydestään tunnistaa ei-vakava merkitys. Samanarvoisuus sallii kuitenkin sen, että kuulijalla on oikeus tulkita lausuma tilanteessa omalla tavallaan (vrt. alaisen nauru työnantajan vitsille, vaikka se olisi hänen mieles-

tään huono). Ilkeilyyn kontrastoituva *oikea letkauttelu* hyväksytään molemminpuolisesti. Kategorian jäsenyys eksplikoidaan suoraan – tosin yleistävästi käytettyjen – persoonapronominien kautta: *minä* ja *sinä* rakentavat *ok*-ihmisten sisäryhmän.

Nimenomaan *kiusoittelua leimaava vastavuoroisuus* asettaa vaatimuksia sisäryhmän jäsenille:

- (18) Kyseessä oli *hyväntahtoinen kavereiden keskeinen kiusoittelu, jota leimaa vastavuoroisuus*. Jos tällaisia *kepposia* tekee, niin *pitää myös sietää, kun omalle kohdalle sattuu*. (O12)

Leikkisään vuorovaikutukseen osallistuva ei toimi pelkästään aloitteentekijänä, vaan hän joutuu myös kohteeksi. *Kepposten sietäminen* on kiusoitteluryhmään kuulumisen edellytys. Tämä tasavertaisuus ja roolien vaihtuvuus mahdollistaa sen, että kiusoitteluun voi suhtautua huumorintajuisesti.

Kiusoittelun ryhmää vahvistavasta vaikutuksesta on löydettävissä useita mainintoja:

- (19) Poikamme on tällä hetkellä vuoden armeijassa, tosin jo pisin aika takana. Hän oli lukiossa ja usein jutteli kotona *mitä herjoja he heittivät keskenään*. Joskus sanoin että eikö kukaan suuttunu tai näyttäny että loukkaantu, niin hän sano että ei kun se on *joka päivästä ja jokainen kuulee sitä*. Heitä oli sellanen kai 5 pojan poppoo jotka olivat ja *ovat edelleenkin ilmeisesti aika hyvät kaverit*. (S6)

Herjaaminen on tulkittavissa kiusoittelun synonyymiksi. Suunnilleen samankäisten miesten kiinteä yhdessäolo armeijassa on omiaan synnyttämään pilailua. Informantin vastauksesta ei ilmene, miksi hän kyseenalaistaa herjojen positiivisuuden, mutta kyseessä on asevelvollisen äiti, joten sekä sukupuolella että iällä voi olla vaikutusta tulkintaeroihin. Poika kuvaa viiden henkilön sisäryhmän kokemusta totaalisella kvanttorilla *jokainen* (kategorian koostumusta kommentoivista ilmauksista ks. Pälli 2003: 144–156); toisin kuin kiusaamisessa ketään ei ole eristetty. Yhteisyys on rakentanut *kaveruuden* jatkumisen edellytyksiä.

Myös työpaikalla ihmiset joutuvat päivittäiseen kontaktiin. Kaikkien välille ei kuitenkaan synny kiusoittelusuhdetta:

- (20) *Harrastamme työkaverini kanssa toisiimme kohdistuvaa ilkeilyä. Käymme siekailematta heikkoihin kohtiin kiinni ja teemme pilaa toisistamme, se on tapa*

joka aiheuttaa joskus työyhteisössä hämmennystä ja olemme olleet ”ylempien” tahojen puhuttelussa kun musta huumorimme on mennyt hieman yli heidän ymmärryksen. Mutta toisaalta olemme hyviä työkavereita ja luotamme toisiimme täysin, on asioita joita ei kukaan muu tiedä joista ei pilaa tehdä, tuemme toisiamme jos on tarvetta ja pidämme toistemme puolia. Ilkeilyimme on ehdottomasti meidän kahden juttu ja jos joku muu yrittää siihen mukaan niin se ei toimi. Joskus sorrumme ilkeilemään muillekin mutta kun sieltä ei tule vastaan samalla mitalla niin hommassa ei ole mitään hauskaa. (S14)

Esimerkissä 20 on selvästi nähtävissä kahden hengen ryhmän (*työkaveri ja minä*) kontrastoituminen toisiin, ulkoryhmään. *Heiksi* asemoituvat (muu) *työyhteisö* ja *”ylemmät” tahot*. Tämä *meidän kahden juttu* rakentaa selvää eroa muihin: *musta huumori menee yli heidän ymmärryksen, muiden kanssa se ei toimi*, koska *sieltä ei tule vastaan samalla mitalla*. Pahimmillaan sisäryhmä voi tietysti syyllistyä etnosentrisiin asenteisiin, jolloin toisiin nähden ollaan tavalla tai toisella yliveraisia.

Osa informanteista ottaa varsin affektisesti kantaa kiusoitteeluun:

(21) *Pidän leikkimielisestä kiusoitteelusta oman perheen kesken. (S27)*

(22) *Ilkeilystä voi tulla porukkaa koossa pitävä voima. Se voi olla positiivista, rakentavaa ja vapauttavaa. Se voi avata ihmistä luovaan, mukavaan ilkeilyyn, se voi saada ihmiset hiertymään toisiinsa kiinni.*

Kiusaako jää rantakiviä, ilkeilekö aalto sen pinnalla kun se sitä jatkuvasti hioo? (S20)

Vastaaja esimerkissä 21 linjaa hyvinkin tarkasti käsittelemänsä asian ja tilannekontekstin sekä ilmaisee tämän jälkeen mielipiteensä suoraan. Hän ei epäröi tunnustaa mieltymystään. Toinen informantti (esim. 22) listaa joukon myönteisiä piirteitä (*positiivisuus, rakentavuus, vapauttavuus*). Nämä ominaisuudet johtuvat *luovan, mukavan ilkeilyn* kyvystä pitää *porukka koossa, saada ihmiset hiertymään toisiinsa kiinni*. Näissä, toisin kuin luvun kolme vastauksissa on nähtävissä toisenlainen kokemus: kiusoitteelu konstruoi informanttien kuvausten perusteella yhteisöllisyyttä. Toisaalta juuri sisäryhmään kuuluminen antaa tilanteittaiset ”lukuohjeet”: näennäisesti ilkeät lausumat on totuttu tulkitsemaan jäsenten kesken myönteisiksi.

5 Lopuksi

Ennako-oletusten mukaisesti kiusoittelun ja ilkeyden erottaminen toisistaan ei ole helppoa, koska niiden välinen raja on epämääräinen. Informantti pitää pahansuopana loukkauksena lausumaa, jonka tutkija saattaisi tulkita viattomaksi pilailuksi. Kirjoittajien käsityksiä ei kuitenkaan kyseenalaisteta aineistoa tulkittaessa, koska kiusoittelutapahtuman konteksteja – esimerkiksi ihmisten välisiä (valta)suhteita – ei tunneta. Toisaalta informantit tuntuvat olevan tietoisia rajanvedon hankaluudesta. Monesti viitataan siihen mahdollisuuteen, että todellinen pahansuopuus yritetään kytkeä ja kätkeä viattomaan pilailuun. Jos kuulija kyseenalaistaa kiusoittelun ”aitouden”, sen hyväntahtoisuuden, hänet on helppo leimata huumorintajuttomaksi. Kielen ideationaalisten resurssien merkitys korostuu kirjoittajien erityyppisen kategorioinnin kautta.

Kielen interpersoonainen funktio näkyy vastausten tavassa asemoida vuorovaikutuksen osallistujia tietynlaisiin rooleihin: kiusoittelija reagoi otollisessa tilanteessa ja antaa usein tutulle kuulijalle näennäisesti kasvoja uhkaavaa kielteistä palautetta. Kohteen oletetaan ymmärtävän lausuman myönteisyys ja suhtautuvan sanottuun huvittuneesti. Parhaimmillaan kiusoittelu luo ja ylläpitää yhteisöllisyyttä: samanlainen huumorintaju, jaettu nauru, vahvistaa me-henkeä. Vuorovaikutukseen osallistuvien välinen suhde vaikuttaa paljon siihen, pidetäänkö naljailua harmittomana vai ei. Jos huumorintajun samankaltaisuus on taattua, voi letkauttelun tuoma hupi olla molemminpuolista. Samoin joku läheinen, esimerkiksi perheenjäsen, pystyy viihdyttämään lausumilla, joita jonkun toisen tuottamina pidettäisiin hyvinkin loukkaavina.

Kiusoittelun sijoittuminen ei-vakavan ja vakavan välimaastoon tekee siitä hankalasti käsiteltävän ilmiön. Useamman kuin yhden merkityksen mahdollisuuden pitäisi olla poikkeuksellista, jotta kiusoittelun aito tavoite, esimerkiksi epäsuora myönteisen palautteen antaminen, onnistuisi. On muistettava kuitenkin, ettei merkitystä rakenna vain puhuja, joten sanotun hauskuus on suhteellista. Jotta kiusoittelun myönteisyyttä voisi hyödyntää, pitäisi lisätä vuorovaikutukseen osallistujien sensitiivisyyttä kontekstipiirteiden arvioinnissa: millainen on henkilöiden välinen suhde (asema, ikä, sukupuoli), mitkä aiheet soveltuvat kulloisellekin kuulijalle pilailun kohteeksi, ja onko kiusoittelijan oma motiivi positiivinen? Toisaalta pitäisi kunnioittaa puhutellun haluttomuutta osallistua

kiusoitteluun: tiukkapipoisuus on liian helppo luonnehdinta toisen arvostelun, jopa syrjinnän perustaksi. Toisaalta kiusoittelun yhteisöllisyyden tunnustaminen voisi lisätä sen hyväksyntää. Ilman näitä edellytyksiä pilailua ei voi varauksetta suositella vaarattomaksi keinoksi parantaa työpaikan ilmapiiriä.

Kirjallisuus

- Brown, Penelope & Levinson, Stephen C. 1990 [1978]. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Drew, Paul 1987. Po-faced receipts of teases. *Linguistics* 25, 219–253.
- Fairclough, Norman 1994 [1989]. *Language and power*. Longman, London.
- Glenn, Phillip J. 1991/1992. Current speaker initiation of two-party shared laughter. *Research on Language and Social Interaction* vol. 25, 139–162.
- Glenn, Phillip J. 1995. Laughing at and laughing with: negotiation of participant alignments through conversational laughter. Paul ten Have & George Psathas (toim.) *Situated order. Studies in the social organisation of talk and embodied activities*. International Institute for Ethnomethodology and Conversation Analysis & University Press of America, Washington D.C.
- Grice, Paul H. 1975. Logic and conversation. Peter Cole & James. L. Morgan (toim.) *Syntax and semantics*. Vol 3. Academic Press, New York, 41–58.
- Haakana, Markku 1993. *Vakavaa ja ei-vakavaa puhetta. Huumorin ja vakavan kategoriosta eräässä arkikeskustelussa*. Pro gradu -työ. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Haakana, Markku 1995. Vitsi keskustelussa: kontekstualisointi, tunnistaminen ja sekventiaalisuus. *Virittäjä*, 359–379.
- Halliday, Michael. A. K. 1994. *An introduction to functional grammar*. Second edition. Edward Arnold, London.
- Heikkinen, Vesa 1999. *Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Knuuttila, Seppo 1992. *Kansanhuumorin mieli: kaskut maailmankuvan aineksena*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Leech, Geoffrey. 1990. *Principles of pragmatics*. Seventh impression. Longman, London and New York.

-
- Muikku-Werner, Pirkko 2004. Piruilun paluu – piilopiikittelystä julkijulmuuteen. Pirkko Muikku-Werner & Hilikka Stotesbury (toim.) *Kielitiede ja minä – soveltajan arki*. AFinLAN vuosikirja n:o 62. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen (AFinLA) julkaisuja, Jyväskylä, 157–178.
- Muikku-Werner, Pirkko 2005 (tulossa). Ilkeilyn aiheet – saako kaikesta sanoa? Leena Kuure, Elise Kärkkäinen & Maarit Saarenkunnas (toim.) *Language and social action – Kieli ja sosiaalinen toiminta*. AFinLA:n vuosikirja n.63. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen (AFinLA) julkaisuja, Jyväskylä.
- Putkonen, Sanna 2001. Kahden maailman välissä – kiusoittelu ja siihen vastaaminen kolmen tytön kasvokkai keskustelussa. Mari Heinonen & Petra Korhonen & Mirka Mäntylä & Sanna Putkonen & Liisa Tainio (toim.) *Keskustelun kuosit*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki, 197–217.
- Pälli, Pekka 2003. *Ihmisyhmä diskurssissa ja diskurssina*. Acta Universitatis Tamperensis 910. Tampereen yliopistopaino, Tampere.
- Seppänen, Eeva-Leena 1998. *Läsnäolon pronominit. Tämä, tuo se ja hän viittaamassa keskusteluun osallistujan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Stagl, J. 1989. Tabu. Günter Endruweit & Gisela Trommsdorff (toim.) *Wörterbuch der Soziologie*. Band 3: Sanktion – Zweistufenthese. Enke, Stuttgart, 720.
- Stillar, Glenn F. 1998. *Analyzing everyday texts: Discourse, rhetoric, and social perspectives*. SAGE Publications, Thousand Oaks – London – Delhi.
- Suomen kielen perussanakirja* 1990–1994. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55, Helsinki.
- Tannen, Deborah 1986. *That's not what I meant! How conversational style makes or breaks your relations with other*. William Morrow and Company, Inc., New York.

Mielipidekirjoituksesta tekstilajina

Tommi Nieminen
Kielten laitos, Jyväskylän yliopisto

1 Diskurssista tekstiin

Lingvistiksestä kirjallisuudesta ei ole aivan helppoa löytää selkeäsanaista määritelmää sille, mikä tieteellisessä mielessä muodostaisi *tekstin* tai mitkä ovat tekstin kriteerit (erotuksena tekstiyden kriteereistä). Ainakin osaksi määritelmättömyys johtunee siitä, että tekstiä kielellisenä objektina pidetään esiteoreettisena (Crystal 1997: 386, s. v. text(-ual(ity)), -ure, -linguistics) ja tutkimuksen kuluessa purkautuvana käsitteenä, jonka on tarkoitus toimia vain lähtökohtana varsinaista tutkimuskohdetta – tekstuaalisuutta tai tekstin tuottamisprosesseja (Beaugrande 1995: 542) – lähestyttäessä. Tekstiltä riisutaan tällöin kaikki siihen kuuluva autonomisuus ja dekontekstualisoituneisuus, ja siihen suhtaudutaan suunnilleen samoin kuin *diskurssiin*. Ei olekaan yllättävää, että tekstin- tai diskurssintutkimuksella voidaan viitata aivan samaan asiaan.

Täydellinen autonomisuus ei tietenkään toteudu miltään kielelliseltä objektilta, edes kieleltä kokonaisuutena – toisin sanoen, diskurssiprosessin *reifioituminen* eli kyky muodostaa kielellisiä objekteja ei milloinkaan ole täydellinen. Täydellisesti ajatusta objekteistakaan ei kuitenkaan pitäisi hylätä, koska diskurssin merkityksellisyys perustuu juuri prosessin kykyyn muodostaa hetkellisiä ”staasiksia”, objektimaisia sulkeumia. Diskurssi rajaamattomana, jatkumonluonteisena merkkien virtana tai semioottisena prosessina on tarkoitteeltaan muodoton ja hahmoton eikä sitä voi sellaisenaan alistaa merkkitulkiintaan eli semioosiin. Tulkinta vaatii – Lemken (1988: 161, 1991: 26) termiä lainatakseni

– **synoptista** näkökulmaa: sen kohteen on oltava rajattu objekti, jolla on sitä rajaava, samaan diskurssiin kuuluva yhtä hyvin kuin siitä eroava konteksti. Tällaista synoptisesti irtautunutta, dynaamisesti muodostettua diskurssiobjektia voi kuitenkin täydellä syyllä kutsua **tekstiksi**. Vasta kontekstissaan se kiinnittyy tulkintakehykseen, joka mahdollistaa sen tulkinnan ja ymmärtämisen, mutta kontekstiin kiinnittyminen, **rekontekstualisaatio**, ja kyky irrottautua alkuperäiskontekstista, **dekontekstualisaatio**, eivät kilpaile keskenään vaan muodostavat kaksi erilaista näkökulmaa semioosiin (ks. myös Bauman & Briggs 1990: 72–75).

Ensi askelena diskurssitulkintaan kuuluu siis väistämättä diskurssin rajausta objektimaisiksi teksteiksi. Tekstin rajattuus on nimenomaan semanttista ja lähtee tulkinnan kulloisistakin tarpeista. Sama diskurssi voidaan pilkkoa teksteiksi erilaisilla tavoilla tarpeista riippuen: esimerkiksi yksittäinen sanomalehden mielipidepalstasivu voisi jostakin näkökulmasta kokonaisuudessaan muodostaa tekstin, samoin kuin ajallisesti peräkkäiset mutta toisiinsa vierusparimaisessa suhteessa (ks. Raevaara 1995: 75) olevat eri kirjoittajien puheenvuorot samasta aiheesta. Viime kädessä tekstin autonomisuus purkautuu viimeistään siihen, ettei yksikään teksti ole teksti itsessään eikä itselleen, vaan reaktiona toisiin teksteihin.

Etenkin kirjoitetulla mutta myös puhutulla diskurssilla on mahdollisuus tekstiytyä. **Tekstiytyminen** (entekstualisaatio; Bauman & Briggs 1990: 73) edellyttää näennäistä tai todellista irtautumista alkuperäisestä kontekstista siten, että tekstin välitön tekstiympäristö vaihtuu ja mahdollistaa alkuperäisestä, välittömästä tulkinnasta eroavan uuden tulkinnan. Yksinkertaisimmillaan näin tapahtuu esim. silloin, kun yksi osanottajista muistelee keskustelun jälkeen jotakin keskustelunaikaisista puheenvuoroista ja tulkitsee uudelleen uuden tilanteensa valossa; uuteen tulkintatilanteeseen kuuluu totta kai olennaisesti jo käyty keskustelu synoptisessa kokonaisuudessaan.

Pisimmälle mennessään tekstiytyminen johtaa formaalisiin tekstiyden osoittimiin, erilaisiin kielellisiin keinoihin, jotka – oikein tulkittuina – osoittavat tekstin alkua, loppua tai laajuutta. Kirjoitetussa kielessä tällaiset formalimit ovat laajalti konventionaalistuneet. Esimerkiksi sanomalehtitekstissä tekstin alkua osoitetaan mm. erotinviivoilla, typografisesti leipätekstistä eroavilla otsikoilla, leipätekstin alkua osoittavalla anfangilla ja – etenkin mielipidekirjoituksen tapauksessa – kirjoittajan nimellä tekstin lopussa. Tieteellisissä

artikkeleissa ja raporteissa samoin kuin esimerkiksi erilaisissa kaupallisissa tai viranomaistilanteisiin liittyvissä vuorovaikutustilanteissa myös tekstin semanttis-retoriselle rakenteelle on varsin tarkasti noudatettavia, hankalasti rikottavia malleja. Kaikki toimivat tulkintavihjeinä yksittäisen tekstin alasta ja vaikuttavat suoraan tekstin ja sen kontekstin tulkintaan. Puhutussa kielessä näin laajaa tekstuaalisuuden välineistöä ei tapaa.

2 Mielpidekirjoitus tekstinä

Lingvistisen tekstilajiteorian voi yhä väittää keskittyneen liiaksi tekstilajeihin, jotka tekstuaalisesti ovat rutinoituneimpia – esimerkiksi tieteellisiin artikkeleihin tai kaupan kasvokkaiisiin vuorovaikutustilanteisiin; samoin Mäntysen (2003) tutkimus kielipalstakirjoituksista korostaa lajiin kuuluvien tekstien *retorisesti* (eli semanttis-tekstuaalisesti) toistuvaa luonnetta. Näin ylläpidetään ja toisinnetaan metodologisesti tarpeelliseksi koettua näkemystä tekstilajeista tekstuaalisesti toistuvina malleina ja teksteistä autonomisina monologisina kielellisinä objekteina. Lingvisti kokee edelleen vaikeaksi tarttua muuhun kuin kouraantuntuvasti toistuvaan ja tulkinnallisesti reifioituneeseen merkkimateriaaliin. Hintana on, että tekstilajeista saadaan suppea yleiskuva, joka sulkee ulkopuolelleen (tai toisen tieteenalan alueelle) lajit, joiden tekstipinnasta toistuvuutta on vaikea tavoittaa tai sitä ei edes löydä – etenkin kaunokirjalliset lajit. Vaikka monilla arjen tekstilajeilla on toistuva tekstuaalinen hahmo, on myös lajeja, joiden yhtenäisyyttä ei näin helpolla voi selittää, mikä on jo lingvistisesäkin tekstintutkimuksessa huomattu (Bhatia 2004).

Paitsi kaunokirjallisuudessa, tekstuaalisesti rutinoitumattomia lajeja olisi syytä tarkastella myös arkielämäntilanteissa. Muuten syntyy – eksplisiittisesti esitettykin – harhakuvitelma, että tekstilajius merkitsee nimenomaan (ja vain) samoina toistuvia merkkejä. Tekstuaalisesti rutinoituneiden lajien vastapainoksi halusin itse tarkastella tekstilajia, jossa vallalla olevien tekstuaalispainotteisten lajiteorioiden kuvaus- ja selitysvoima on heikoimmillaan. Päädyin sanomalehden mielpidekirjoituksiin. Niissä todentuu hyvin lähinnä kontekstiin tai pragmatiikkaan, tekstien käyttöön, perustuva ”avoin” kategoriointi, vaikka toisaalta

niiden historia todistaa myös vähittäin etenevästä pyrkimyksestä muodostaa lajityypillisiä tekstitapoja, jotka ajan myötä kasvavat eksplisiittisiksi normeiksi. Tällaisina niitä voidaan kirjoittajille myös opettaa (vrt. Kauppinen & Laurinen 1988).

Väitöskirjaani varten kokoamani pienoisaineisto on *Aamulehden* mielipidepalstalta elokuulta 2004 ja maaliskuulta 2005. *Aamulehden* linja yleisönosastossaan on sama kuin Suomen sanomalehdistössä valtaosaltaan *Helsingin Sanomia* lukuun ottamatta: palstalle saa kirjoittaa nimimerkilläkin ilman erityistä, toimituksen päättämää syytä, kunhan kirjoittajan nimi ja yhteystiedot tulevat toimituksen tietoon. Nimimerkkikirjoittaminen onkin yleistä ja kirjoitusten luonne siksikin vaihteleva. Jutut voi toimittaa lehteen postitse tai sähköpostitse, ja vuoden 2005 puolella sivulle lisättiin vielä oma alapalstansa ”Päivän tekstarit”, jonka aineisto tulee toimitukseen tekstiviesteinä. Aineistossani kuuluvat kaikki aikavälin mielipidekirjoitukset, myös tekstiviestipalstalta (ks. taulukko 1) mutteivät lehden toimitukselliset tekstit kuten ”lukijatoimittajan” kolumni tai kuvatekstit. (Maaliskuun 2005 osalta on huomattava, ettei lehti ilmestynyt pääsiäisen aikaan 26.–28.3., joten sen osalta aineisto koostuu 28:sta lehden yleisönosastosta.)

Mielipidekirjoituksissa intertekstuaalinen rekursiivisuus muodostaa moniaalle haarovia tekstiketjuja, joissa viitataan sekä yleisesti joihinkin teemoihin, joko mielipidepalstalla erityisesti tai lehdessä tai laajemminkin esillä olleisiin ajankohtaisaiheisiin, että erityisesti joihinkin aiempiin kirjoituksiin, jotka edelleen voivat viitata aiempiin kirjoituksiin jne. Jälkimmäisessä tapauksessa mielipidepalstan toimitus yleensä viimeistään lisää tekstiin täsmällisen intertekstuaalisen viittauksen, jollei sitä siinä jo ole; säännöstä on tosin paljon poik-

TAULUKKO 1. *Aamulehden* mielipidepalsta-aineiston kuvaus.

	Juttuja med.	Jutun keskipituus		Palstan keskipituus		Kokonaismäärä	
		sanaa	merkkiä	sanaa	merkkiä	sanaa	merkkiä
elo-2004	9	232,0	2 001,6	1 968,0	16 980,9	61 008	526 409
maa-2005	17	102,9	905,4	1 704,6	15 003,2	47 730	420 090
Yht.	11	149,6	1 301,9	1 843,0	16 042,4	108 738	946 499

keuksia. Voidaan siis todeta yleisömielipiteiden edustavan vahvasti intertekstuaalista diskurssia:

- (1) Kyllä jurppii, kun meitä viisaammat päättäjät tekevät meidän puolestamme hiljaisuudessa päätöksiä, joista voimme olla ylpeitä. Päätöksiä, joilla kuitenkin on iso vaikutus tulevaisuuteemme.
Käsityön opetus ajetaan Tampereella lopullisesti alas poistamalla 5.–7. luokan oppilailta valinnan mahdollisuus. – – **Suivaantunut käsityönopettaja** (Al 17.3.2005)
- (2) Suivaantuneelle käsityönopettajalle: Pojille on yhtä tarpeellista osata korjata vaatteita ja ommella verhot itse kuin tytöille! Elämme sentään jo 2000-lukua! **Etunimi Sukunimi**¹ (Al 18.3.2005, Päivän tekstarit)
- (3) Pitsinnypläystä! Ei me sitä haluta ottaa!, sanovat seiskaluokan pojat (Al 13.3.). ”Me pyrittiin teknisiin töihin, mutta meidät palautettiin tekstiilitöihin”, sanovat tytöt. – – **Etunimi Sukunimi** (Al 20.3.2005)

Ketjumaisuudesta huolimatta tekstit *konventionaalisen* tulkintansa näkökulmasta pysyvät erillisinä teksteinä eivätkä muodosta yhtä monikirjoittajaista tekstiä. Esimerkiksi teksti 1 toimii irrallaan kirjoittajansa puheenvuorona eikä siihen konventionaalisesti odoteta vastausta, vaikka se tässä tapauksessa tulee-kin tekstissä 2. Tapa (ja konventio) nähdä teksteinä nimenomaan yksittäisen kirjoittajan diskurssikatkelmat perustuu luultavasti osin kirjoitetun viestinnän dekontekstualisoidummuuteen puhuttuun diskurssiin verrattuna: kirjoitettu monologinen diskurssikatkelma vaikuttaa ”enemmän” tekstiltä kuin puhuttu diskurssikatkelma. Dekontekstualisoituus on kuitenkin pettävää, sillä tulkinnassa teksti on aina *rekontekstualisoitava* johonkin kontekstiin, joka takaa sen tulkittavuuden.

Dekontekstualisoituneisuudelle on semanttinenkin perusta. Esimerkiksi runokokoelmaan sijoitettujen yksittäisten runojen voi väittää muodostavan semanttisen sulkeuman. Runot luetaan suhteessa toisiinsa ja esimerkiksi kannes-
sa tai johdannossa esillepantuun teemaan. Jos eri kirjoittajien tiedetään olleen yhteydessä toisiinsa, tieto vahvistaa yhtenäistävä tulkintaa. Sen sijaan yleisönosastossa lukijan oletus – ja lehden eettinen ohjenuora – on, etteivät kirjoittajat tiedä toisistaan eivätkä kirjoita toisiaan tukien vaan pikemmin ”dialektisesti”

¹ Kursivoitu ”*Etunimi Sukunimi*” tarkoittaa tätä artikkelia varten piilotettua kirjoittajanimeä.

kuin ”dialogisesti”. Yhtenäistävälle tulkinnalle ei usein ole tulkinnallista perustettakaan: tekstit eivät ehkä viittaa toisiinsa millään tavalla, eivät syntaktisesti (esim. anaforan kautta) eivätkä tekstuaalisesti (esim. koherenssin kautta). Ainoastaan semanttisesti eli teeman kannalta saattaa syntyä koherenssiketjuja, mutta tällöinkin eri tekstien erilainen rematiikka tai erilainen samojenkin reemojen fokuointi vie tulkintaa niin erilaisille urille, ettei tekstimäistä ykseyden tunnetta synny.

Sivumennen mielipidekirjoitukset, sikäli kuin ne hyväksytään kokonaisiksi teksteiksi, todistavat omalta osaltaan vahvasti siitä, ettei *minimaalista tekstiä* ole mahdollista määritellä formaalisin (puhtaasti ei-semanttisin) kriteerein. Samoin tekstiä ei voi muutta mutkitta sijoittaa kieliopin kerroksissa syntaksin yläpuolelle, koska tekstiltä ei edellytetä syntaktista täydellisyyttä. Mielipidekirjoitusaineistossani lyhimät tekstit – kaikki ymmärrettävästi tekstiviestipalstalta – ovat yksivirkkeisiä tai osa niiden virkkeistä ei ole syntaktisesti täydellisiä:

- (4) Kajander ja Niukkanen. Vanhanen ja Kääriäinen. Eikö historia opeta mitään? Leo G. (Al 18.3.2005)
- (5) Kohta ei Suomessa häiritse työn ääni, haju eikä pöly. Mitä sitten? (Al 21.3.2005)

Tekstin 4 voisi jopa väittää tulkinnan kannalta toimivan samantarvoisesti kokonaankin epäsyntaktisessa muodossa 4':

- (4') Kajander ja Niukkanen. Vanhanen ja Kääriäinen.

Jo pareittainen nimien rinnastus riittäisi historiallisen kontekstin tuntevalle lukijalle avaamaan nimimerkin tarkoittaman pragmaattisen samastuksen. Seuraa ehkä yllättäväkin lopputulos: vaikka tekstit periaatteessa ajatellaan kieliopin kerrosteisessa mallissa lauseiden yläpuolelle, tekstin ei tarvitse sisältää yhtä ainoaa kieliopillista lausetta. Teksti on todellakin semanttista, ei formaalista.

3 Lukijan lajit – tutkijan lajit

Tieteellisen tekstilajikäsitteksen taustalta löytää helposti arkisen, naiivin käsityksen tekstien jakautumisesta *käyttöluokkiin*. Tekstejä voi jakaa monilla eri tavoin, mutta nimenomaan jako tekstilajeihin perustuu jollakin tarkemmin analysoimattomalla tavalla tekstien arkiseen käyttöön, ei niinkään niiden lunnasta tai tarkemmassa analyysistä paljastuviin tekstipiirteisiin. Tieto tekstin tekstilajista ei siten kerro niinkään tekstin ominaisuuksista kuin sen käytöstä. Näin tekstilajit kertovat enemmän tekstien arkifunktionaalisuudesta kuin mikään muu tekstien luokittelun tapa.

Kun tieteellistä välineistöä tekstilajien tutkimusta varten sitten luodaan, onkin varottava muuttamasta maalitolppien paikkaa. Eksplikoiduilla luokituksilla kuten deduktiivisilla tekstityypeillä on käyttönsä, etenkin ja nimenomaisesti tieteessä, mutta ne eivät enää vastaa arkiluokittelua. Tiede totta kai pyrkii jaloittamaan arjesta saatavan esiteoreettisen tiedon formaaliseksi, eksplikoiduksi ja analyttiseksi tieteelliseksi tiedoksi, mutta analysoitu ja täsmennetty tekstilaji on tajuttava eri asiaksi kuin arjen tekstilaji. Koska tekstilaji on käyttötietoa, se vastaa tavallisiin arkisiin tarpeisiin ja muodostaa osan tekstien käytön arkitodellisuutta. Tekstien lajiutumisen voi siis väittää tapahtuvan samoin kuin kielenluokkoisten tarkoitteiden nimeämisenkin – kulttuuristen tarpeitten mukaan.

Käyttöluonteensa takia tekstilajiin kohdistuva tieto ei ole luonteeltaan niinkään analyttistä ja pohdittua kuin *intuitiivista*. Lajia koskevat havainnot ovat salamannopeita eivätkä vaadi luokitusperusteiden läpikäymistä reaaliajassa. Laji ”tuntuu” joltakin: sitä ei tarvitse arjessa perustella eikä tekstitiedon perusteella induktiivisesti johtaa, vaan se syntyy ”tekstituntuman” perusteella. Jos lajiluokituksen perusteita yrittääkään luokituksen tehneeltä ihmiseltä tiedustella, tiedusteluun tavataan suhtautua kuin sen tarkoituskin olisi osoittaa luokitus virheelliseksi tai epäuskottavaksi. Hämmennys seuraa siitä, että luokituksen tullessa avoimesti esille vastaaja rupeaa epäilemään itseään ja lajikompetenssiaan. Intuitiotaan voi epäillä mutta vain *ex [post facto]*. Tekstilajitieto oletetaan diskurssiyhteisössä vahvasti sosiaalisesti jaetuksi siten, ettei sitä yleensä ole tarvis eksplikoida eikä tuoda näkyville: se on näkyvillä ja julkista.

Kielentutkija ei tietenkään voi tyytyä intuitiiviseen tuntumaan. Hänen on pyrittävä kuvaamaan sen julkinen muoto eksplisiittisesti. Tässä ei ole mitään

tuomittavaa, koska tämä noudattaa tieteen yleisiä pelisääntöjä. Ongelma on vain siinä, mihin saakka tutkimuskohde pysyy samana ja milloin se yhtäkkiä muuttuu. Tekstien käyttötiedon kuvaaminen olisi erinomainen tilaisuus tarkkailla kielen viestinnällisiä funktioita, ja juuri siksi maalitolppien siirtymien tekstilajikuvauksissa tuntuu erityisen harmilliselta kömmähdykseltä, etenkin toistuessaan.

On kaksi kielitieteessä toistunutta tapaa siirtyä käyttötiedosta kumulatiiviseen tekstitietoon. Ensinnäkin on mahdollista lähteä tutkijan omista laji-intuitioista, muotoilla ne tekstin rakennetta koskeviksi väitteiksi, kokeilla niiden sopivuutta johonkin tekstijoukkoon, ja sitten täsmentää ja hioa väitteet aineiston valossa lajin luonnehdinnaksi tai – äärimmilleen vietyinä – määritelmäksi. Tällöin on yleensä käynyt niin, että ensin intuitio ohjaa tekstien valintaa, sitten valinta täsmentää intuitiota, eikä lopputuloksena muodostuvalla lajikäsityksellä ole enää kuin nimellinen yhteys tutkimuksen lähtökohtana olleeseen käsitykseen. Toinen tutkimustapa on ottaa tekstin tekstilajius ensin ulkoisesti annettuna tai intersubjektiiivisesti varmana tietona, prosessoida sitten teksteistä joidenkin kvantitatiivisten menetelmien avulla numeerista dataa ja todeta lopuksi, että kullekin lajille on löydettävissä ”oma” numeerinen arvonsa, tunnuslukunsa, kunkin tutkitun tai tutkimuksen aikana muodostuneen muuttujan osalta. Huomaamatta jää, ettei tämä menetelmän itsensä takia ole lainkaan yllättävää eikä aineistoa tarkemmin tarkasteltaessa välttämättä kovinkaan kiinnostavaa: minkä tahansa lajin kahden yksittäisen tekstin erot samoin muuttujien mitattuna saattavat olla verrattomasti suuremmat kuin lajien väliset erot. Mitattu säännönmukaisuus ei selitä sääntöä: tulkinta seuraa lajia norminkaltaisena sääntönä, mutta sääntöön ei päästä ominaispiirteiden säännönmukaisen (mutta horjuvan) toistuvuuden kautta.

Otetaan esimerkiksi ensimmäisen mainitsemäni tavan lajikuvaus. Kauppienen ja Laurinen (1988: 86–96) antavat listan mielipidekirjoituksen tunnuspiirteistä: Mielipidekirjoitukset muistuttavat keskustelua, ottavat kantaa, sisältävät aina jonkin *teesin* eli kirjoittajan kannanoton (mts. 86). Lisäksi kirjoituksella on tavallinen rakenne, joka on muotoa:

(asian esittely >) (ongelma >) teesi > näytöt tai todisteet > johtopäätös > ohje tai toive (mp.)

Edelleen he esittelevät vielä mielipidekirjoitukselle ominaisia retorisia vaikuttamisen keinoja (mts. 87), joihin en mene tässä. Kauppinen ja Laurinen eivät siis esitä varsinaista empiiristä tutkimustulosta vaan pikemminkin sellaisen tekstilajia koskevan yleislunnehdinnan, joka sopisi myös lajin opettamisen tarpeisiin. Pikemmin kuin tekstilajin prototyyppi, kyseessä on (*heikosti*) *normatiivinen stereotyyppi*. Sellaisia on kuitenkin käytetty yleisesti myös lähtökohtana tieteelliselle lajitutkimukselle. Tutkija lähtee tästä intuitiosta, ja vaikka voi sallia sen jossakin määrin muuttuvan, päätyy lopulta *hylkäämään mallia vastaamat tomat tekstit* ja siten muuttaa alkuperäistä tutkimusasetelmaansa. Usein tätä perustellaan sillä, että jos yhteistä mallia ei löydy, ”on paljastunut”, että yhtenäiseksi luultu laji sisältää itse asiassa useampia ”todellisia” lajeja, joilla on erilaiset tekstuaaliset ominaisuudet. Näin unohtuu se, että ”todellinen” laji on kuitenkin se, joka arjen käytössä – tekstuaalisesta hajanaisuudestaan huolimatta – toimii.

Kauppinen ja Laurisen mielipidekirjoitukselle antama malli sen sijaan ei ole niinkään edes kuvaus kirjoituksen tekstirakenteesta kuin *lukuohje*. Mikä tahansa aloitus on tulkittavissa ”asian esittelyksi” tai ”teesiksi”, koska tekstin alku on samalla väistämättä ”asian” alku:

- (5) Neljä alta kulmain katselevaa naista näkyy uutiskuvassa. Kahdella on hymyä huulilla ja silmissä, mutta kahden muun katse on ankara ja tiukka. Mekö kotiini? Näin tuntuvat naiset kysyvän. – – *Etunimi Sukunimi* (Al 10.8.2004)

Tekstin ei välttämättä tarvitse alkaa millään sellaisella retorisesti määräytyneellä puhekuviolla, joka kontekstittakin olisi tulkittavissa ”asian esittelyksi”. Lukija on joka tapauksessa varautunut odottamaan asiaa ja on valmis tekemään työtä sen löytämiseksi. Asia voi olla myös tekstin itsensä ulkopuolella, intertekstuaalisesti läsnä; seuraava katkelma on tekstin alku, jossa itse asia sijoittuu vain poissaolevana suoraan aiemmalle kirjoittajalle osoitettuun kysymykseen:

- (6) Mistä Elisan aluejohtaja on saanut tietonsa? (Al 17.3.). Tässä Tampereen Viialan ahteen asukkaiden eriävä mielipide: Viialan omakotiyhdistys on antanut kaupungille kartan, johon on merkitty asuinalueen ulkopuolelta sopivampia paikkoja antennille. – – *Etunimi Sukunimi* (Al 22.3.2005)

Sama voi osoittaa pätevän myös muihin Kauppinen ja Laurisen elementteihin. Teksti rakentuu pikemmin odotusten ja tekojen toisiaan tukevasta dialogisesta toiminnasta kuin itsenäisesti muodollisesti determinoituneista tekstielemen-

teistä. Mielipidekirjoitusta tekstilajina ei siis kannata, ei voi eikä ole suotavaakaan kuvata idealisoituina tekstuaalisina rutiineina, jotka parhaimmillaankin täsmäisivät vain johonkin osaan kaikista mielipidekirjoituksiksi luettavista teksteistä.

4 Tekstin ja kontekstin neksus

Jollei tekstin lajitus löydy tekstistä, tuntuu alkuun luontevalta siirtyä etsimään sitä kontekstista. Äärimmäisen ”ei-tekstuaalinen” lajiteoria olisi sellainen, joka ei odottaisi samaan lajiin kuuluvilta teksteiltä mitään tekstin suoraan havaittavassa rakenteessa olevaa yhdenmukaisuutta, vaan katsoisi lajia yhdistävän voiman tulevan yksinomaan tekstien kontekstista. Tämän tien ei kuitenkaan voi ajatella vievän sen pidemmälle kuin edellisenkään: kontekstien luokittelu ei taatusti osoittaudu sen helpommaksi kuin tekstipiirteidenkään. Pikemmin sen voi perustellusti väittää olevan itse asiassa vaikeampaa, koska tekstipiirteisiin pohjautuvassa luokittelussa (tai tekstitypologiassa) ollaan itse asiassa paljon pidemmällä kuin kontekstien luokittelussa, joka ensyklopedistisena unelmana ei nykyihmistieiteitä ajatuksenakaan houkuttele.

Jollei siis tekstilajia löydetä sen paremmin *suoraan* tekstistä kuin *suoraan* kontekstistakaan, jää vain yksi vaihtoehto: tekstilajin epistemologia eli sen löytämisen tapa on – niin tutkijalle kuin tavalliselle kielenkäyttäjällekin – näiden välissä, näiden yhdistymä, ”neksus”. Tekstilajilla on siis (Charles Morrisin termin) *sekä* ”syntaktinen” *että* ”semanttinen” puolensa (Altman 1999: 111–115). Se voi ilmetä toisaalta rakenteellisina, muodollisina yhtäläisyyksinä tekstistä toiseen, mutta toisaalta myös tekstien käyttöihin, käyttöympäristöihin (aikaan ja paikkaan), käyttäjiin ja käyttötapoihin liittyvinä yhtäläisyyksinä.

Edelleen tekstilajit eroavat sen suhteen, kuinka vahva on sen tekstien tekstuaalinen sidos tai päinvastoin, missä määrin tekstin lajitulkintaa määrää konteksti sen omista sisäisistä ominaisuuksista riippumatta. Lingvistinen tekstintutkimus on toistaiseksi keskittynyt tekstuaalisimpiin lajeihin; mielipidekirjoitus edustanee toista ääripäätä, kontekstuaalisinta lajia. Mikä tahansa lehden toimitukseen toimitettu teksti on nimittäin mahdollista kategorioida

mielipidekirjoitukseksi toimituksen päätöksen perusteella. Sanomalehtidis-kurssissa tekstilajitulkinnan valta on institutionalisoitu. Ennen kaikkea lajit-taminen tehdään kaikille toimituksen ulkopuolelta tulleille ja kutsumattomille teksteille. Omassa aineistossani ei juurikaan esiinny ilmiön äärimmäisiä, paik-kakuntalehdille ominaisimpia esimerkkejä – tilapäärunoja, nojatuolifilosofisia ja ajankohtaan liittymättömiä pohdiskeluja², vinkin oloisia neuvoja³, varkausil-moituksia. Taustalla lienee toimituksen valinta: mitä todennäköisimmin näitä kirjoituksia toimitukseen toimitetaan mutta runsaudenpulassa niitä ei yleensä ole tarpeen tilantäytteeksikään julkaista.

Tekstuaalinen toimivuus ja tulkinnallinen tehokkuus ajavat kontekstin-kin määräämää tekstilajia ajan oloon tekstuaalisten rutiinien tielle. Osin tämä tapahtuu koko diskurssiyhteisössä, sen kussakin tietyn lajin tuottamiseen osallistuvassa kirjoittajassa – mielipidekirjoituksen osalta siis jokaisessa mie-lipidekirjoittajassa. Osin rutinoituneisuus vaikuttaa paikallisemmin ja täs-mentyneemmin vain niissä, jotka ovat saaneet tai hankkineet itselleen katego-riointivallan. Toimituksen ei yksinkertaisesti tarvitse kelpuuttaa julkaistavaksi tekstejä, jotka eivät vastaa sen (päättävien) jäsenten intuitiivista käsitystä mie-lipidekirjoituksesta. Tekstilajista muodostuu näin tekstin ja kontekstin neksus, liitto, jossa lajin eri puolet – syntaktinen ja semanttinen, tekstuaalinen ja kon-tekstuaalinen – tukevat toisiaan. Neksuksen eri puolten keskinäinen vahvuus, sidoksen suunta, määräytyy moninaisten kielenulkoisten tekijöiden kuten val-tasuhteiden, toimituksen ja muiden toimijoiden (kuten lehden omistajien) int-ressien sekä journalistista diskurssia yleisemmin säätelevien ajallis-paikallisten virtausten perusteella.

² Tällaisesta löytyy kyllä hyvä esimerkki varsinaisen aineistoni ulkopuolelta: *A1* 22.6.2004 nimellä kirjoitettu uskontoaiheisen kouluaineen oloinen juttu otsikolla *Rakkaudeton imperatiivi*.

³ Tästäkin löytyy esimerkki aineistoni ulkopuolelta: *A1* 30.6.2004, nimellä kirjoitettu juttu *Onko sähköheloista virta pois?* Vinkki on lyhyesti seuraava: ”Ottakaa värillinen pannulappu mukaanne, se muistuttaa paremmin, että ei tarvitse käydä katso-massa, onko virta pois.”

Lähteet

- Altman, Rick 1999 [2002]. *Elokuva ja genre. (Film/genre.)* Käänt. Kimmo Laine & Silja Laine. Suomen elokuvatutkimuksen seura & Vastapaino, Tampere.
- Beaugrande, Robert de 1995. Text linguistics. Jef Verschueren, Jan-Ola Östman & Jan Blommaert (toim.) *Handbook of pragmatics: manual*. John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia, 536–544.
- Bhatia, Vijay K. 2004. *Worlds of written discourse. A genre-based view*. Continuum, London & New York.
- Crystal, David 1997. *A dictionary of linguistics and phonetics*. Neljäs laitos. Blackwell, London.
- Kauppinen, Anneli & Leena Laurinen 1988. *Tekstioppi. Johdatus ajattelun ja kielen yhteistyöhön*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Lemke, Jay L. 1988. Text structure and text semantics. Erich H. Steiner & Robert Veltman (toim.) *Pragmatics, discourse and text. Some systemically-inspired approaches*. Pinter, London, 158–170.
- Lemke, Jay L. 1991. Text production and dynamic text semantics. Eija Ventola (toim.) *Functional and systemic linguistics*. Mouton de Gruyter, Berlin, 23–38.
- Mäntynen, Anne 2003. *Miten kielestä kerrotaan. Kielijuttujen retoriikkaa*. SKS, Helsinki.
- Raevaara, Liisa 1995. Vierusparit – esimerkkinä kysymys ja vastaus. Liisa Tainio (toim.) *Keskustelunanalyysin perusteet*. Vastapaino, Tampere, 75–92.

Toivotun yhteiselämän kuvaus saksalaisissa ja suomalaisissa kontakti-ilmoituksissa

Arja Rinnekangas
Turun yliopisto

1 Kysymyksenasettelu ja materiaali

Diakroninen ja kontrastiivinen tekstilajitutkimukseni käsittelee kontakti-ilmoituksia, jotka ovat saksalaisesta *Süddeutsche Zeitung* -sanomalehdestä sekä *Helsingin Sanomista* sadan vuoden ajalta. Tutkimusmateriaalini koostuu vuodesta 1900 vuoteen 1999 toukokuun sunnuntainumeroissa kymmenen vuoden välein, paitsi vuodet 1907 ja 1999, julkaistuista noin 1200 ilmoituksesta.

Tutkimukseni tuo esille kahden kulttuurin kontakti-ilmoitusten rakenteessa, sanastossa sekä sisällöissä esiintyvät yhtenevyydet ja eroavuudet huomioiden sadan vuoden aikana tapahtuneet muutokset kummankin kulttuurin sisällä. Kontakti-ilmoitusten tarkastelu historiallisesta perspektiivistä luo kuvan yhteiskunnan arvoista ja normeista sekä niiden muuttumisesta. Samoin ilmoitustekstit tuovat esille miesten ja naisten ja heidän suhteelleen asettamat odotukset ja sen, ilmeneekö niissä eroavuuksia kunkin kulttuurin sisällä ja laajemmin suomalaisen ja saksalaisen kulttuurin välillä. Kontakti-ilmoituksen tehtävänä on mahdollistaa kommunikaatioyhteys henkilöiden välille. Se, mitä tältä ilmoituksen kautta mahdollisesti syntyvältä kontaktilta odotetaan, on muuttunut vuosikymmenien kuluessa. Keskityn tarkastelemaan kontakti-ilmoituksissa toivottuun yhteiseen elämään liitettyjä mielikuvia vuosina 1900, 1907, 1950, 1970 ja 1999. Valitessani tutkimusaineistoa kriteerinä oli, että tut-

kittavat sanomalehdet ovat valtakunnallisia ja että ne ovat ilmestyneet yhtäjaksoisesti koko 1900-luvun ajan.

Helsingin Sanomat on perustettu vuonna 1889 ja ilmestyi vuoteen 1904 saakka nimellä *Päivälehti*. Vuonna 1932 *Helsingin Sanomat* nousi pääkaupungin valtalehdeksi. Esimerkiksi vuonna 1939 sen levikki oli Helsingissä 32 000, ja Helsingin ulkopuolelle lehteä tilattiin noin 30 000 kpl.

Münchner Neueste Nachrichten perustettiin vuonna 1847. Vuonna 1945 lehden nimeksi tuli *Süddeutsche Zeitung*. Se on Saksan suurlevikkisin valtakunnallinen sanomalehti. Sitä pidetään vasemmistoliberaalisena lehtenä. Vaikka lehden levikki on koko maan kattava, sen painopiste on Etelä-Saksassa ja siellä suurkaupungeissa. Lehden lukijat ovat koulutettuja, hyvin ansaitsevia keski- ja yläluokkaan kuuluvia.

2 Kontakti-ilmoitusten historiasta tekstilajina

Tekstilajina kontakti-ilmoitukset on yli 300 vuotta vanha. Historian ensimmäinen kontakti-ilmoitus julkaistiin Englannissa vuonna 1695 ja Saksassa vuonna 1738 (ks. Kaupp 1968: 8). Suomessa – maan yhteiskunnallisesta ja lehdistön kehityksestä johtuen – tämä tekstilaji on nuorempi. Ensimmäinen ilmoitus *Helsingin Sanomissa* on vuodelta 1907.

1900-luvun alussa *Helsingin Sanomissa* kontakti-ilmoitukset julkaistiin muiden pienilmoitusten joukossa. Palstan nimi oli *Ilmotuksia*. Sittenmin palstan nimi on ollut *Sekalaisia ilmoituksia*, *Henkilö- ja osoiteasioita* ja 1980-luvulta alkaen *Henkilökohtaista*. Palstan nimi ei viittaa yksinomaan vain kontakti-ilmoituksiin, vaan palstalta löytyy ilmoituksia nimen vaihdoksista ja varsinkin 1940-luvulla ilmoituksia, joissa lapselle etsitään hyvää kotia.

Vuodesta 1910 lähtien *Münchner Neueste Nachrichten/Süddeutsche Zeitung* -lehdessä palstan nimessä on esiintynyt sana *Heiraten* eri muodoissa kuten *Heirat*, *Heiraten* tai *Heiratsanzeigen*. Ilmoitukset oli jaoteltu siten, että ensin olivat miesten ja sen jälkeen naisten laatimat ilmoitukset. 1970-luvulla palstan nimi oli *Heiratswünsche Herren/Damen* ja 1980-luvulla palstan nimi tuo esille pa-

risuhteen eri mahdollisuuksia: *Heiraten/Bekanntschaften, Heiraten Vermittler, Heiraten, Bekanntschaften allgemein, Bekanntschaften Herren/Damen.*

Tutkimusmateriaalini mukaan *Helsingin Sanomien* toukokuun lehdissä on määrältään eniten kontakti-ilmoituksia julkaistu vuosina 1970 (937 ilmoitusta), 1960 (503 ilmoitusta) ja 1980 (484 ilmoitusta). Vastaavat luvut *Süddeutsche Zeitungissa* ovat vuosina 1999 (1269 ilmoitusta), 1980 (887 ilmoitusta) ja vuonna 1910 (828 ilmoitusta).

3 Teoreettinen kehys ja materiaalin käsittelytapa

3.1 Tekstilajiteoriasta

Kontakti-ilmoitukset tekstilajina kuuluvat niin sanottuihin käyttöteksteihin. Tekstilajit ovat vahvasti kulttuurisidonnaisia ja meillä on rutiinitietoa kommunikaatiokäytännöistä, joita pidetään kulttuurin sisäisinä sopimuksina. Näin ollen tekstilajeja on tarkasteltava niiden kulloisenkin kulttuurisidonnaisuuden ilmentyminä. Tekstilajit myös muuttuvat ajan saatossa. Kontakti-ilmoituksiin tekstilajina sekä näiden ilmoitusten sisältöön vaikuttavat myös yhteiskunnalliset tekijät ja kansanluonne, tai paremminkin mentaliteetti. Mentaliteetilla ymmärretään sosiaalisen ryhmän ajattelun, tuntemisen sekä tahtomisen muodostamaa tottumusten kokonaisuutta (ks. Hermanns 2003: 371). Kontakti-ilmoitukset tekstilajina tunnetaan monissa kulttuureissa. Linke, Nussbaumer ja Portmann (2004: 289) toteavat, että tekstilajien funktio, muoto ja tyyli ovat kunkin kulttuurin muovaamia. Kielelliset eroavuudet heijastavat myös maailmankatsomuksellisia eroja ja jopa muovaavat niitä. Näin ollen kulttuurisidonnaisiin eroavuuksiin vaikuttavat historian tuomat poliittiset, alueelliset ja ideologiset olosuhteet. Tutkittaessa tekstilajeja ja niiden kehitystä on kyse silloin myös kulttuurihistoriasta.

Kirsten Adamzik määrittelee tekstilajit seuraavasti: ”Textsorten sind (...) historisch gewachsene Einheiten der kommunikativen Praxis einer Gesellschaft. Entsprechend verändern sie sich auch und erscheinen in kulturell differenteren Ausprägungen“ (Adamzik 2001: 28). Pirkko Muikku-Werner toteaa, että

”(...) vaikka eri tekstilajeilla on pakollisia semanttisia elementtejä, yksittäisillä teksteillä on liikkumavaraa. Kontakti-ilmoituksissakin eri piirteet vakioituvat eri tavoin.” (Muikku-Werner 2003: 326). Angelika Linke esittää kielellisten käytäntöjen muuttumiseen myös historiallisen näkökannan.

Textsortenwandel und soziokulturelle Entwicklungen oder – plakativ und sehr allgemein formuliert – Sprachgebrauch und Kultur stehen nicht in einem quasi algorithmisch geregelten Verhältnis. (...) Insofern darf man auch beim interkulturellen Vergleich der vordergründig ‚gleichen‘ Textsorte nicht unbedingt davon ausgehen, dass sich die in einer Sprach- und Sprachhandlungsgemeinschaft beobachtbaren Veränderungen in ähnlicher Weise auch in einer ‚Nachbargemeinschaft‘ zeigen, auch wenn sich dort ähnliche außersprachliche Veränderungen beobachten lassen. (Linke 2001: 203)

Tarkasteltaessa kahden kulttuurin kontakti-ilmoituksia sadan vuoden ajalta, on otettava huomioon, onko kielellisen ilmaisuuden avulla johdettavissa päätelmiä kulttuurisidonnaisista käsitteistä kuten perhe, julkisuus tai yksityisyys.

Ensimmäinen saksankielinen kontakti-ilmoituksia käsittelevä tutkimus on Joachim Wernerin vuodelta 1908. Hän käsitteli tutkimuksessaan 1302 ilmoitusta, jotka oli julkaistu viikon aikana 12 sanomalehdessä. Ilmoituksista oli 727 miesten ja 457 naisten ja 111 välitystoimistojen lähettämiä. Werner kategorisoi ilmoitukset ammatin, uskonnon, iän, itsensä ja toisen ominaisuuksien sekä tulo- ja omaisuustietojen mukaan. Wernerin mukaan 1900-luvun alussa omaisuus ja tulot olivat ilmoitustekstien perusteella tärkeämpiä perusteita kuin luonteenpiirteet (ks. Werner 1908: 20).

Karl Georg Büscherin väitöstutkimus vuodelta 1941 puolestaan tarkastelee 8000 ilmoitusta iän, sukupuolen, ammatin, koon, terveyden ja lapsirakkauden mukaan. Hän tuli tulokseen, että 1930-luvulla tapahtunut poliittinen kasvatus heijastui ilmoitusteksteissä siten, että niissä viitattiin säännöllisesti terveyteen ja lapsirakkauteen. Muita tutkimuksia kontakti-ilmoituksista ovat Kaupp 1968, Stolt ja Trost 1976, Berghaus 1985, Hegele 1988, Kraemer 1998, Eckkrammer, Hödl ja Pöckl 1999, Muikku-Werner 2003 ja Muikku-Werner 2005.

3.2 Materiaalin käsittelytapa

Olen valinnut tähän yhteyteen yhteensä kahdeksan miespuolisen henkilön lähettämää ilmoitusta. Ilmoitukset ovat vuosikymmeniltä 1900, 1950, 1970 ja 1999. Kuten edellä on todettu, tekstilajit muuttuvat ajan myötä. Erittelen seuraavassa Münchner Neueste Nachrichtenin vuoden 1900 ja Helsingin Sanomien vuoden 1907 ilmoitusten pohjalta kontakti-ilmoituksen rakenteen ja nimeän sen eri osat. Tätä rakenneosien kaavaa apuna käyttäen tarkastelen esimerkkeinä olevia vuoden 1950, 1970 ja 1999 ilmoituksia. Näin pystyn havainnollistamaan, mitkä ilmoitustekstien osat ovat pysyneet läpi vuosisadan ja mitkä ovat kadonneet tai muuttaneet muotoaan ja mitä osia on tullut lisää kontakti-ilmoituksiin. Ilmoitusteksteihin merkitsen numeron sulkeisiin kunkin osan eteen. Ilmoituksessa olevien rakenneosien järjestys on joustava, vaikkakin yleiskaava 'X etsii Y:tä' toistuukin ilmoituksissa laajasti. Tarkastelen ilmoitustekstejä seuraavien kriteerien perusteella:

- 0 = otsake
- 0¹ = puhuttelu
- 1 = kuka etsii (lähettäjä)
- 1¹ = lähettäjän ominaisuudet
- 2 = ketä etsitään (vastaanottaja, ilmoituksen lukija)
- 2¹ = vastaanottajan ominaisuudet
- 3 = perustelu kontaktin etsimiselle ilmoituksen avulla
- 4 = tavoite
- 5 = ammatin nimeäminen
- 6 = tiedot omaisuudesta
- 7 = ehtojen nimeäminen
- 8 = viittaus menneisyyteen
- 9 = kehotus yhteydenottoon
- 10 = nimimerkki
- 11 = lähettäjän tai vastaanottajan asuinpaikka

4 Kontakti-ilmoituksen rakenne

4.1 Esimerkki-ilmoitukset 1900-luvun alusta

Ilmoitus 1

Münchener Neueste Nachrichten 1900

(0) Heirat.

(1¹) Tüchtiger (1) Mann, (1¹) 34 Jahre, ges. (5) Metzger, (1¹) im Hotel- und Wirtschaft infolge langjähriger Tätigkeit im In- und Auslande durchaus erfahren, (3) sucht sich auf diesem Wege, weil durchaus nicht andere Gelegenheit nicht geboten, sich (2¹) mit einer tüchtigen gesetzten (2) Person (6) mit 8-10,000 Mk (4) zu verehelichen. (7) Witwe nicht ausgeschlossen. (9) Nur ernste Offerten werden beantwortet. Briefe unter (10) xxx.

Ilmoitus 2

Helsingin Sanomat 1907

(0¹) Neidit huom.!

(1¹) Sivistynyt reipas nuori (1) mies (4) haluaa (2¹) samanlaatuisten (2) neitosten kanssa (4) kirjeenvaihtoon tarjotakseen hyvän kodin. (9) Vast. valokuvan saattamana ensi tilassa osott. (11) Värtsilä as. (10) merk. ”22 v. U. y.” Huom.! Valokuvat palautetaan takaisin.

Tekstilajille tyypillinen kontakti-ilmoitus koostuu lähettäjän itseään koskevista objektiivisista ja subjektiivisista tiedoista, vastaanottajan nimeämisestä ja kuvailusta, maininnasta ilmoituksen avulla toivotusta tavoitteesta, vastauskehoituksesta sekä nimimerkistä. Kontakti-ilmoituksessa on kuitenkin oltava vähintään kaksi informaatiota: tieto lähettäjän sukupuolesta sekä nimimerkki, joka mahdollistaa yhteydenoton. Ilmoituksissa esitetyt toiveet eivät välttämättä aina vastaa lähettäjän omia toiveita, vaan ne heijastavat yhteiskunnan arvomaailmaa.

Otsakkeen ja puhuttelun tehtävänä ilmoituksessa on vahvistaa sanomaa. Saksalaisessa ilmoituksessa otsake *Heirat* viestittää jo ilmoituksen tavoitteen ja suomalaisen ilmoituksen puhuttelu *Neidit huom!* haluaa herättää lukijan huomion. Originaali-ilmoituksissa molemmat otsakkeet on graafisesti korostettu käyttämällä suurempaa ja tummennettua kirjasinkokoa.

Ilmoitusten lähettäjät asemoivat itsensä molemmissa ilmoituksessa käyttämällä itsestään sanaa *Mann/mies*. Sekä saksalaisessa että suomalaisessa ilmoituksessa lähettäjä kuvaa ominaisuuksiaan, jotka liittyvät ahkeruuteen ja työhön *tüchtig, gesetzt ja infolge langjähriger Tätigkeit im In- und Auslande durchaus erfahren, reipas*. Ulkonäköä ei mainita kummassakaan ilmoituksessa. Ilmoituksessa 1 vastaanottajasta ei luoda kuvaa sukupuoleen liittyvällä ilmaisulla, vaan lähettäjä käyttää yleistä ilmausta *eine Person*. Ilmoituksessa 2 lähettäjä nimeää vastaanottajan monikollisessa muodossa *neitosia*. Monikon käyttö kuvaa kirjeenvaihdon luonnetta. Ollaan ensin kirjeenvaihdossa useamman kanssa, jotta kirjeitse tapahtuvan tutustumisen kautta löytyisi sitten se oikea. Vastaanottajan ominaisuudet ovat saksalaisessa ilmoituksessa samat kuin lähettäjän itsestään nimeämät ominaisuudet. Samoin *Helsingin Sanomien* ilmoituksen lähettäjä etsii samankaltaisia ja viittaa näin mainitsemiinsa omiin ominaisuuksiinsa.

Elämäkumppanin etsimiseen julkisen median avulla on aina sisältynyt enakkoluuloisuutta ja sitä halutaan perustella nimenomaan saksalaisissa ilmoituksissa. Ilmaus *sucht sich auf diesem Wege* on yleisesti käytetty muoto.

Ilmoituksessa 1 lähettäjän tavoite mainitaan jo suoraan ilmoituksen otsakkeessa, kun taas suomalaisessa ilmoituksessa tavoite ilmaistaan epäsuorasti. Lähettäjä haluaa kirjeenvaihtoon *tarjotakseen hyvän kodin*. Toive pysyvistä suhteista ilmaistaan epäsuorasti. Käsitettä *haluta kirjeenvaihtoon* voidaan pitää konnotatiivisena ilmauksena. Suomalaisessa ilmoitustekstissä konkretisoidaan tutustumistapa eikä aiottua päämäärää, vaikka päämäärä, elämäkumppanin löytäminen, on sama niin saksalaisissa kuin suomalaisissakin ilmoituksissa.

Varallisuuteen saksalaisen ilmoituksen lähettäjä viittaa maininnalla ammattistaan, joka takaa säännöllisen toimeentulon. Vastaanottajalta odotetaan sen sijaan omaisuutta. Tämä viittaa järkisyihin perustuvaan avioliiton solmimiseen. Suomalaisen ilmoituksen ilmaisu *hyvä koti* sisältää niin tunteeseen kuin taloudellisiin näkökohtiin perustuvan miellelyhtymän. 1800-luvulta on peräisin ajattelumalli kotikultista, että miehellä pitää olla tarjottavana kunnollinen koti, ennen kuin hän pystyy perustamaan perheen (ks. Jallinoja 1984: 60).

Lähettäjän vastaanottajalle esittämät ehdot voivat olla joko myönteisiä tai kielteisiä. Ilmoituksessa 1 ehto on myönteinen *Witwe nicht ausgeschlossen*. Tällä ilmauksella voidaan viitata myös vastaanottajan menneisyyteen. Sävyltään ehdottomampi on ilmaus *Nur ernste Offerten werden beantwortet*.

Kehotus yhteydenottoon ilmaistaan ilmoituksessa 1 suorasti *Briefe unter*, kun taas ilmoituksessa 2 yhteys ilmaistaan monisanaisemmin *Vast. valokuvan saattamana ensi tilassa osott. xxx*. Suomalaisessa ilmoituksessa viittaus valokuvaan ja aikaan voidaan kokea myös ehtona vastaukselle.

Nimimerkki on saksalaisissa kontakti-ilmoituksissa vuodesta 1940 lähtien poikkeuksetta numerosarja. Suomalaisissa ilmoituksissa nimimerkin kautta lähettäjä voi antaa lisää tietoa itsestään tai antaa ilmoitukselle omaperäisen leiman. Pirkko Muikku-Wernerin mukaan nimimerkillä on keskeinen osa ilmoituksessa ja se myös mahdollistaa yhteydenoton. ”Nimimerkkiin voidaan sisällyttää paitsi melko avointa nimeämistä myös kätketymppää suostuttelua. Sijoittamalla itsensä johonkin kategoriaan ilmoittaja luo tuttuuden mielikuvan ja lisää ehkä arvostustaankin” (Muikku-Werner 2005: 215). Ilmoituksessa 2 lähettäjä ilmoittaa nimimerkissään myös oman ominaisuutensa, iän *merk. ”22 v. U. y.”*. Lähettäjän asuinpaikka voi suomalaisessa ilmoituksessa tulla esille postitoimipaikan tai lehden konttorin muodossa, jonne vastaus pyydetään lähetettäväksi.

Tarkasteltaessa yllä esitettyjä ilmoituksia, voi todeta, että eri osien kohdalla on myös päällekkäisyyttä. Tiukkoja rajoja ei voi asettaa. Saksalaisessa ilmoituksessa on käytetty enemmän rakenneosia kuin suomalaisessa ja se on myös suomalaista ilmoitusta eritellympi.

4.2 Esimerkki-ilmoitukset vuodelta 1950

Ilmoitus 3

Süddeutsche Zeitung 1950

(1) Kaufmann, (1¹) 39/178, symp. Ersch. verträgl. u. ehrl. Char., (6) m. 20 Mille Vermög. (4) su Neig.Ehe m. (2) Geschäftstochr. (4) od Einheir. (7) (auch Witwe angen.). (9) Bildzuschr. u. xxx an die S.Z.

Ilmoitus 4

Helsingin Sanomat 1950

(1¹) 50-v. riuska ja raitis (1) MIES (4) haluaa kirjeenvaiht. (2) neitiin tai leskirouv. kanssa, (7) miel. valok., mutta ilmankin tervetulleita. (9) Vast. Hels. San. (11) Siltas. Kontt. (10) nimim. ”Onnen veikkaaja – A5014”

Tarkasteltaessa ilmoitusten 3 ja 4 rakennetta ja sisältöä edellä esitetyn kaavan mukaan, voi todeta, että molemmissa ilmoituksissa lähettäjä asemoi ja luonnehtii itsensä korostaen kunnollisuuttaan. Vastaanottaja asemoidaan ilmoituksessa 3 *Geschäftstochter*. Ilmoittaja etsii todennäköisesti itseään nuorempaa avio puolisoa. Suomalaisessa ilmoituksessa etsitään *kirjeenvaihtoon* ja vastaanottaja nimetään monikossa, kuten myös vuoden 1907 ilmoituksessa. Ilmoituksessa 3 avioliitto voi olla keskinäiselle tunteelle perustuva *Neigungsehe* tai yhteiseen liikeyritykseen pohjautuva järkiavioliitto *Einheirat*, jolloin omaisuus ja tulevan puolison tausta ovat avioitumisen tärkeimmät kriteerit. Esimerkissä 3 ilmaistaan myönteinen ehto (*auch Witwe angen.[= angenehm]*). Tämä rakenneosia on viittaus myös vastaajan menneisyyteen.

Graafinen liitetaulukko 1 esittää 1950-luvulla kontakti-ilmoituksissa esitetyn yhteiselämän muodon, joka tukee saksalaisten ilmoitusten osalta vuosisadan alkupuolella vallinnutta arvojärjestelmää, jossa avioliitto koetaan vaihtoehdottomana itsestäänselvyytenä. Taulukosta 2 käy ilmi, että vuoden 1950 *Helsingin Sanomissa* julkaistuissa kontakti-ilmoituksissa etsittiin pääsääntöisesti vastakkaista sukupuolta kirjeenvaihtoon.

4.3 Esimerkki-ilmoitukset vuodelta 1970

Ilmoitus 5

Süddeutsche Zeitung 1970

(0/1) Intellektueller (11) in München, (1¹) 48/1,78 , (7) ohne Anhang, (1¹) dkl., schlank, gesund, vital, Nichtr., (5) in sicher. u. besond. schön. Position (jour. Gerne) (6) mit hoh. Einkommen u. viel freier Zeit – (1¹) akt. Sportler u. Naturfreund, temperamentv. geistig, tolerant, vorurteilslos u. kinderlieb – (4) sucht zur bald. Zweitehe (2¹) liebenswerte (2) Dame (2¹) (30–43), häuslich, aufgesch. u. wohlgeformt. (7) Kind kein Hindernis. (9) Erbitte nur ernstgem. Ganzbildzuschriften (garant. zurück) (10) unter xxx an SZ

Ilmoitus 6

Helsingin Sanomat 1970

(0¹/2¹) Kiva vapaa (2) TYTTÖ (2¹) ikä alle 46 vuotta , (4) tule (1¹) raittiin (1) poikamiehen (4) seuraksi. (9) Arv. vast. (11) Hämeenlinnan pt. (10) nimim. ”Miel. maalta”.

Ilmoitusten 5 ja 6 rakenneosien määrä on samassa suhteessa kuin vuoden 1950 ilmoituksissa verrattuna saksalaisten ja suomalaisten ilmoitustekstien rakenteeseen. Ilmoituksessa 5 mainitaan lähettäjän asuinpaikka. Suomalaisessa ilmoituksessa asuinpaikka tulee esille, jos vastaukset pyydetään lähettämään lehden tiettyyn konttoriin. Samoin kuin vuoden 1950 *Helsingin Sanomien* ilmoituksessa myös saman lehden vuoden 1970 ilmoituksessa lähettäjä kuvaa itseään adjektiivilla *raitis*. Viittaus juomatapoihin esiintyy säännöllisesti aineistoni suomalaisissa ilmoituksissa, joita on yhteensä 523. Puolestaan *Süddeutsche Zeitungin* ilmoituksissa, joita on 655, mainitaan *Nichttrinker* kolme kertaa. Cheauré ja Engel (1992: 428) toteavat, että sosiologisesti tarkasteltuna kontakti-ilmoitusten tietyt ilmaukset voivat valottaa arvo- ja roolikäsityksiä, samoin ne voivat paljastaa yhteiskunnan ongelma-alueita.

Saksalaisen ilmoituksen rakenneosiot, jotka liittyvät lähettäjän itsensä asemointiin, ominaisuuksiin ja elämäntilanteeseen, tarjoavat lukijalle kuvan lähettäjistä. Ilmoituksessa 6 vastaanottaja nimetään *tytöksi, ikä alle 46 vuotta*. Tyttö-nimikkeellä tässä yhteydessä tarkoitetaan ennemminkin tyyppiä ja tiettyä elämänasennetta kuin ikää. Saksalaisessa ilmoituksessa on kyseessä lähettäjän toinen avioliitto *sucht zur bald. Zweitehe*. Ilmaus *Zweitehe* viittaa myös lähettäjän menneisyyteen.

Graafisesti esitettynä (liite 3) saksalaisten ilmoitusten kontaktin luonne ei ole muuttunut oleellisesti vuodesta 1950. Avioituminen, *Heirat*, on yhä vahvin peruste tutustumiselle.

Suomalaisissa ilmoituksissa etsitään (liite 4) *ystävyyttä, tutustumista, seurausta vapaa-ajan viettoon* ja maininta *kirjeenvaihto* on harvinaisempaa.

4.4 Esimerkki-ilmoitukset vuodelta 1999

Ilmoitus 7

Süddeutsche Zeitung 1999

(1¹) Symp. (1) Mann, (1¹) 40/181, (1) Akad./ (1¹) NR, der natürl. jugendl. sportl. und von angenehmer Erscheinung ist. Herz und Verstand hat u. (11) in Münchener Westen (6) in guten Verhältnissen lebt, (3) sucht auf diesem Weg eine (2¹) lebenswerte, attr. jg. (2) Frau (2¹) bis 35 J. (4) für eine gemeinsame glückliche Zukunft. (9) Auf Dein Foto freue ich mich bereits heute sehr. ZS (10) a. xxx an SZ.

Ilmoitus 8

Helsingin Sanomat 1999

Olen (8) er. (1¹) 45v. 184/80 kultt. har. (1) matkapurjehtija. (4) Etsin (2) Sinua (2¹) perh. sivistynyt, hoikka, elämää pelkäämätön n. 40v. (2) nainen. (9) Ole hyvä ja kirjoita HS xxx (10) nimim. ”Meri on mahdollisuus”

Vuoden 1999 niin saksalaisessa kuin suomalaisessakin ilmoituksessa lähettäjä itseään luonnehtiva kuvaus liittyy vapaa-aikaan eikä ammatin tuomaa turvallisuutta tuoda esille ensisijaisesti. Tämä kuvaa aikamme vapaa-aikayhteiskuntaa, jossa yksilöllisyys ja oman aikansa hallinta korostuvat. Suomalaisessa ilmoituksessa myös vastaanottajan ominaisuuksia tuodaan esille, kun niitä ei mainittu ollenkaan vuoden 1950- tai 1970-lukujen esimerkki-ilmoituksissa. Toivotun suhteen tavoitetta ei määritellä kummankaan kulttuurin ilmoituksessa. Ilmoituksissa 7 ja 8 vastaanottajaa puhutellaan yksikön 2. persoonassa, jolloin ilmoituksen sävy muuttuu henkilökohtaisemmaksi. Suomalaisen ilmoituksen nimimerkki ”*Meri on mahdollisuus*” viittaa lähettäjän vapaa-ajan harrastukseen veneilyyn. Epäsuorasti nimimerkki viestii myös lähettäjän taloudellisesta asemasta. Liitteet 5 ja 6 esittävät vuoden 1999 kontakti-ilmoituksissa esitetyt toiveet suhteelle esitetystä tavoitteesta.

Parisuhteeseen kohdistettuihin henkilökohtaisiin odotuksiin vaikuttavat monet tekijät kuten vanhemmat ja sosiaalinen ympäristö, aiemmat omat kokemukset ja tärkeänä vaikuttajana on myös media, joka levittää stereotyyppisiä näkemyksiä. Suhteellisen niukkaan tilaan on sisällytettävä tarvittava informaatio. Tekstin muoto on tärkeä, sillä se on ensimmäinen kontakti ja mielikuvan luoja. Kontakti-ilmoituksen laatijan vastaanottajalle antama informaatio luo kuvan kunkin aikakauden ilmoitustekstien ja ilmaisun tyylistä. Ilmoituksen tyyli on aina myös laatijan itsensä esittely ja valitsemansa tyylin avulla lähettäjä luo suhteen vastaanottajaan. Tyyli kertoo myös ilmoituksen laatijan suhteesta kieleen (ks. Fix & Poethe & Yos 2001: 27).

5 Kontakti-ilmoitusten rakenteesta ja sisällöstä

Näiden kahdeksan esimerkki-ilmoituksen avulla voidaan havaita, että sekä saksalaisille että suomalaisille kontakti-ilmoituksille yhteinen tunnusomainen piirre on lyhenteiden käyttö. Suomalaisissa ilmoituksissa nimimerkki voi tarjota vastaanottajalle lisäinformaatiota lähettäjistä. Ilmoituksissa käytettyjen verbien variaatio on vähäinen. Sen sijaan variaatiota on löydettävissä adjektiivien, partiippiimuotojen ja substantiivien kohdalla. Mielikuva ilmoituksen kautta syntyvästä suhteesta on muuttunut vuosikymmenien aikana niin suomalaisissa kuin saksalaisissa ilmoitusteksteissä. Myös sukupuolten yhteisen vapaa-aikakäsitteen muuttuminen tulee ilmi näissä ilmoituksissa. Rakenteellisesti ja sisällöllisesti saksalaiset kontakti-ilmoitukset ovat kautta vuosikymmenien olleet laajempia ja eritellympiä kuin vastaavat suomalaiset ilmoitukset.

Kirjallisuus

- Helsingin Sanomat* 1907, 1950, 1970, 1999.
- Münchner Neueste Nachrichten* 1900.
- Süddeutsche Zeitung* 1950, 1970, 1999.
- Adamzik, Kirsten 2001. Die Zukunft der Text(sorten)linguistik. Fix, Ulla & Habscheid, Stephan & Klein, Josef (toim.) *Zur Kulturspezifik von Textsorten*. Tübingen, 15–30.
- Berghaus, Margot 1985. *Partnersuche angezeigt. Zur Soziologie privater Anzeigen*. Münster.
- Büscher, Karl Georg 1941. *Wandel der Gesichtspunkte bei der Gattenwahl im Spiegel der privaten Heiratsanzeige*. Berlin.
- Cheauré, Elisabeth & Engel, Christine 1992. Russin sucht Russen. Wertvorstellungen und Rollenzuweisungen in Moskauer Heiratsanzeigen. Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde (toim.) *Zeitschrift für Osteuropa* (42), 410–430.
- Eckkrammer, Eva-Martha & Hödl, Nicola & Pöck, Wolfgang 1999. *Kontrastive Textologie*. Wien.
- Fix, Ulla & Poethe, Hannelore & Yos, Gabriele 2001. *Textlinguistik und Stilistik für Einsteiger*. Frankfurt.

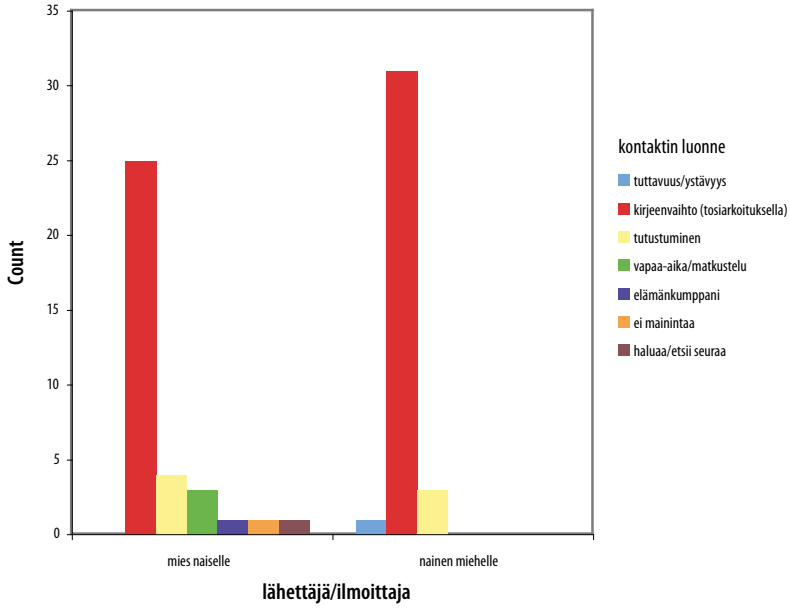
-
- Hegele, Roland 1988. *Suchen – Finden – Sich-Abfinden. Sozialer Wandel in der Bundesrepublik Deutschland im Spiegel von Heirats- und Bekanntschaftsannoncen*. Erlangen.
- Hermanns, Fritz 2003. Interkulturelle Linguistik. Alois Wierlacher & Andrea Bogner (toim.) *Handbuch interkultureller Germanistik*. Stuttgart, Weimar, 363–373.
- Jallinoja, Riitta 1984. Perhekäsityksiä perhettä koskeviin ratkaisuihin. Haavio-Mannila, Elina & Jallinoja, Riitta & Strandell, Harriet. *Perhe, työ ja tunteet. Ristiriitoja ja ratkaisuja*. Porvoo, 37–170.
- Kaupp, Peter 1968. *Das Heiratsinserat im sozialen Wandel*. Stuttgart.
- Kraemer, Monika 1998. *Partnersuche und Partnerwahl im deutsch-französischen Vergleich 1913–1993*. Münster.
- Linke, Angelika 2001. Trauer, Öffentlichkeit und Intimität. Zum Wandel der Textsorte 'Todesanzeige' in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Fix, Ulla & Habscheid, Stephan & Klein, Josef (toim.) *Zur Kulturspezifik von Textsorten*. Tübingen, 195–223.
- Linke, Angelika & Nussbaumer, Markus & Portmann, Paul R. 2004. *Studienbuch Linguistik*. Tübingen.
- Muikku-Werner, Pirkko 2003. Kirjeenvaihtoa vai iltapäiväkahveja – kontakti-ilmoitusten ihanneihmiset ja -suhteet. *Virittäjä* 2003, 322–350.
- Muikku-Werner, Pirkko 2005. ”Yhteiset ilot” kontakteja esimerkein. Heikkinen, Vesa (toim.) *Tekstien arki. Tutkimusmatkoja jokapäiväisiin merkityksiimme*. Helsinki, 211–228.
- Stolt, Birgit & Trost, Jan 1976. ”Hier bin ich – wo bist du?” *Heiratsanzeigen und ihr Echo*. Regensburg.
- Werner, Joachim 1908. *Heiratsannonce*. Leipzig.

Liite 2.

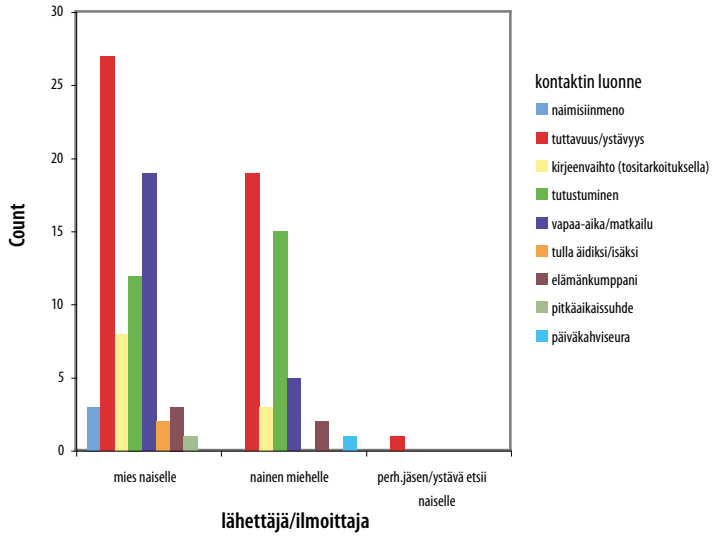
Helsingin Sanomat 1950

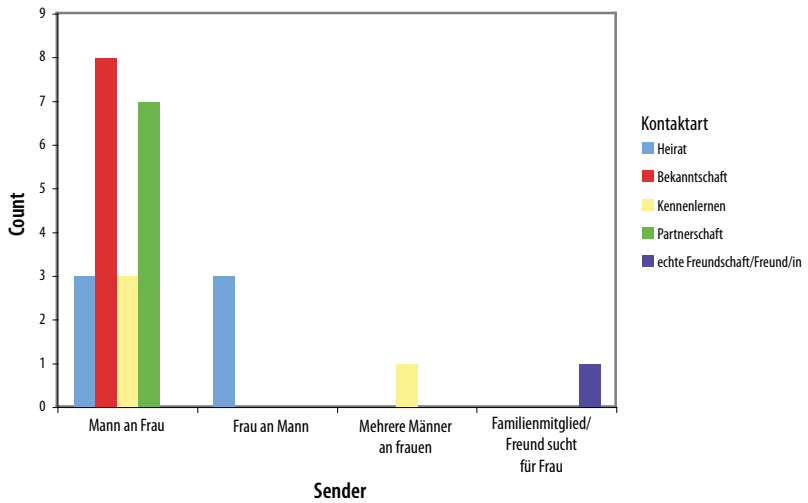
Liite 4.

Helsingin Sanomat 1970

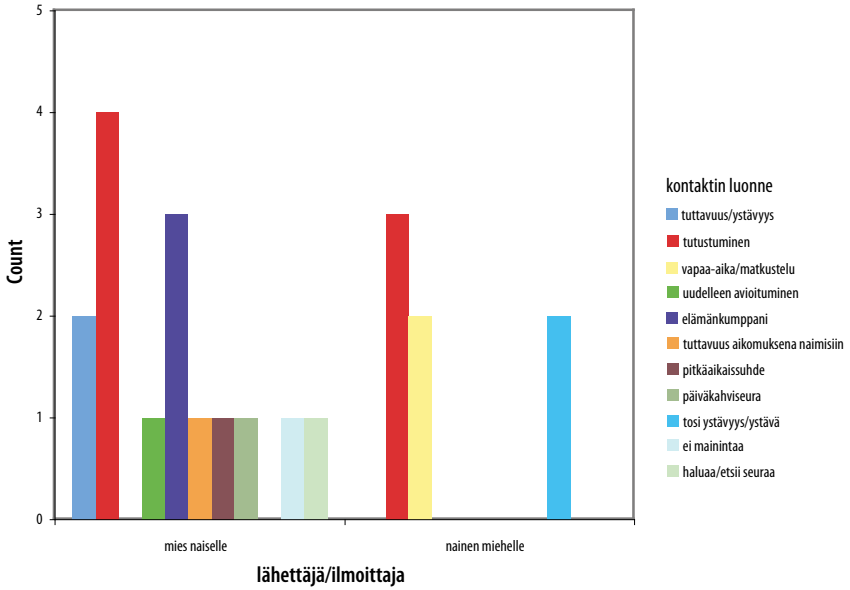
Liite 5.

Süddeutsche Zeitung 1999

Liite 6.

Helsingin Sanomat 1999

4

**KIELIOPPI
MORFOSYNTAKSI**

Verbien refleksiivitaivutus karjalan kielen livvin murteessa

Jelena Bogdanova
Petroskoin valtionyliopisto

Verbien refleksiivitaivutuksella tarkoitetaan sarjaa verbinmuotoja, jotka eroavat vastaavista normaalitaivutteisista verbinmuodoista persoonapäätteittensä tai muiden suffiksien puolesta. Refleksiivitaivutuksella on siis omat persoonapäätteet ja normaalitaivutuksella omat. Refleksiivitaivutuksen semanttisena ominaisuutena on se, että transitiiiverbin ilmoittama toiminta kohdistuu teki-jään itseensä: esim. *lapsi pezehes* ‘lapsi peseytyy’.

Karjalan kielessä refleksiivitaivutus kolmesta päämurteesta vienankarjalasta eli (varsinaiskarjalasta), livvistä eli (aunukselaimurteista) ja lyydistä on parhaiten kehittynyt ja säilynyt livvin murteessa, johon kuuluvat: säämäjärven, tuulejärven, vieljärven, viteleen, kotkatjärven, riipuskalan, nekkulan, konnun alimurteet.

Livvin murteessa refleksiivitaivutuksen tunnusmerkkinä on verbin alkumuodon, I infinitiivin tunnus *-kseh*, *pestä-kseh* ‘peseytyä’. Jos verrataan refleksiivitaivutusta normaalitaivutukseen, niin viimeksi mainitussa ovat seuraavat persoonapäätteet: yksikössä *-n*, *-t*, *-u/-y*; monikossa *-mmo/-mmö*, *-tto/-ttö*, *-h*; refleksiivitaivutuksessa taas seuraavat: yksikössä *-(m)mos*, *-(m)mös*, *-(t)tos*, *-(t)tös*, *-hes*; monikossa *-(m)mokseh*, *-(m)mökseh*, *-(t)tokseh*, *-(t)tökseh*, *-hes*. Nämä persoonapäätteet ovat kaikissa tempuksissa ja muoduksissa samanlaiset, paitsi imperatiivissa, jolla on omat tunnukset.

Normaalitaivutus	Refleksiivitaivutus
Yksikkö	
minä peze-n	minä peze-mmös
sinä peze-t	sinä peze-ttös
häi pezö-ü	häi peze-hes
Monikko	
müö peze-mmö	müö peze-mmökseh
tüö peze-ttö	tüö peze-ttökseh
hüö pestä-h	hüö pestä-hes

Imperatiivi	
Yksikkö	Monikko
1.p.	-kkua(m)mökseh, kkiä(m)mökseh -kua(m)mökseh, kiä(m)mökseh peskiämmökseh
2.p. -i, -je pezei	-kkua(t)tokseh, kkiä(t)tökseh -kua(t)tokseh, kiä(t)tökseh peskiättökseh
3.p. -k(k)ahes, -k(k)ähes, peskähes	-hes pestähes

Mainittakoon myös, että refleksiivitaivutuksen oheella livvissä esiintyy myös refleksiivijohdosmuotoja *pestäkseh – pezevüö* ‘peseytyä’. Jos katsotaan nykyliivviä, voi huomata, että refleksiivijohdosmuodot ovat vähitellen syrjäyttämässä refleksiivitaivutusmuotoja. Yhä käytämme muotoja *jaksavuo* ‘riisuutua’, *šuurivuo* ‘pukeutua’ muotojen *jaksuakseh*, *šuuritakseh* sijasta. Kuitenkin nykykirjailijamme yrittävät käyttää refleksiivitaivutusmuotoja; esimerkiksi vuonna 1998 ilmestyneessä P. Semonovin kirjassa “Ruadajat” refleksiivitaivutusmuotoja löytyy melkein jokaiselta sivulta.

Keruumatkoilla ja karjalan kielen sanakirjoista, karjalan kielen näytteistä ja nykykirjallisuudesta on onnistunut löytää livvissä noin viisi tuhatta refleksiivi-verbiä eri taivutusmuodoissa. Niiden keskuudessa on hyvin paljon deskriptiivisiä verbejä. Esimerkiksi, ihmisen erilaista putoamista kuvaa livvissä lähes 60 verbiä, esim. *präckähtiäkseh*, *hütkähtiäkseh*, *šlihkahtuakseh*, *hömsähtiäkseh*, *lo-*

mahtuakseh, bavvahtuakseh, mädzähtiäkseh, jotka eri vivahtein kuvaavat miten ihminen putoaa maahan tai veteen; äkkiä tulemista kuvaa noin 40 verbiä, esim. *kamahtuakseh, kud’vahtuakseh, karahtuakseh*; katsomista melkein 30 verbiä, esim. *mullistellakseh, pilkistelläkseh, buuristellakseh*; säikähdystä (pelästystä) 30 verbiä, esim. *kipsahtuakseh, šavahtuakseh, šarahtuakseh*.

Tunnusomaista on se, että livvin refleksiivitaivutuksessa on tavallisesti enemmän kuin yksi refleksiivitunnus. Yksikön 1. ja 2. persoonan muodoissa esiintyy suffiksiyhdistelmä M+S, T+S esim. *peze-mmö-s* ‘peseşdyn’, *peze-ttö-s* ‘peseşdyt’, vieljärven alimurteessa esimerkiksi voi olla M+H, esim. *pezi-mmö-h* ‘peseşdyin’, viteleen alimurteessa on yksikön ja monikon 1. persoonan muotoja, jotka ovat samanlaisia, esim. *minä/müö pezemmöş, pezemmökseh* ‘minä, peseşdyn, me peseşdymme’. Monikon 1. ja 2. persoonan refleksiivipäätteet ovat seuraavia M+KS+H ja T+KS+H, esim. *peze-mmö-kse-h* ‘peseşdymme’, *peze-ttö-kse-h* ‘peseşdytte’. Yksikön 3. persoonan muotojen persoonapäätteenä on kaikissa moduksissa ja tempuksissa H tai H+S, esim. *peze-h* tai *peze-he-s* ‘hän peseştyy’, monikon 3. persoonassa vastaavasti H+S, esim. *peştä-he-s* ‘he peseştyvät’. Kuten näkyy esimerkeistä, niissä on kaksi tai kolme tunnusta, joista yksi viittaa persoonaan, toinen merkitsee refleksiivisyyttä.

Kaikkien persoonien refleksiivitunnukset saavat alkunsa yksikön 3. persoonan refleksiivimuodosta, mistä todistavat myös muut karjalan kielen murteet ja muut itämerensuomalaiset kielet; esimerkiksi vienankarjalasta löytyy muutamia esimerkkejä myönteisen ja kielteisen indikatiivin preesensin ja imperfektin yksikön 3. persoonan muodoista, esim. *kirjakorja kiitele-kse*. On huomattava, että nykyään tämän tyyppisiä verbinmuotoja ei ole enää tavtavissa vienankarjalassa, vallalla ovat refleksiivijohdokset, esim. *peseştyö*.

Seuraavana vaiheena tutkijat (nimenomaan J. Koivisto) pitävät imperatiivin yksikön 2. persoonan ja indikatiivin preesensin kielto- ja kieltomuotoja, livvissä näissä muodoissa esiintyy *-i* tai *-je* -johdin, esim. *peze-i, en peze-i*, ‘peseşdy’ A. Kährik on arvellut, että johdin esiintyi aluksi kielteisen preesensin yksikön 3. persoonassa ja sitten myöhemmin se siirtyi muihin persooniin ja viimeiseksi imperatiivimuotoon.

Kolmas vaihe oli yksikön 1. persoonan muotojen ilmestyminen, siinä muodossa esiintyi *-mos*-taivutuspäätte, esim. *peze-mmös* ja myöhemmin tulivat käyttöön yksikön 2. persoonan muodot, ja sitten normaalitaivutuksen ohella myös monikkomuodot.

Arvo Laanest on sitä mieltä, että suffiksi *-sen* on peräisin 3. persoonan persoonapronominista *hän (häi)* (Лаанест 1975: 156–158). Lauri Posti olettaa, että myöhäiskantasuomessa ei vielä ollut varsinaista erillistä refleksiivitaivutusta ja se on kehittynyt kantasuomen mediaalisesta taivutuksesta, jossa myös esiintyivät yksikön 3. persoonassa **-sen* ja monikon 3. persoonassa **-set*; kumpikin on säilynyt tähän saakka eteläviron murteissa. Sekä morfologisen että semanttisen kehityksen syynä ovat Postin mukaan olleet venäjän kielen refleksiiviverbit (Posti 1961: 355–357).

Tapani Lehtisen mielestä, koko kantasuomessa oli esiintynyt refleksiivitaivutus yksikön 3. persoonan muodoissa. Länsiryhmän kielissä sen päätteiset refleksiivimuodot ovat kuitenkin sittemmin jääneet pois käytöstä. Lehtisen mielestä refleksiivitaivutuksen kehitys tapahtui itsenäisesti itäryhmän kielissä, eikä siihen pääsyynä ollut venäjän kielen refleksiivimuotojen vaikutus (Lehtinen 1984: 39–41).

Seppo Suhosen mielestä, itämerensuomalaisella suffiksilla **-sen* on vahva yhteys venäjän kielen enklittiseen refleksiivipartikkeliin *-сь/-ся*. Hän olettaa, että tämä yhteys vaikutti vepsän kielen refleksiivitaivutuksen kehittymiseen (Suhonen 1974: 18–26).

Kuten tutkimukset ovat osoittaneet tietysti venäjän kielen refleksiivitaivutuksella on ollut vaikutusta karjalan kielen livvin murteen refleksiivitaivutukseen. Parhaiten tämä näkyy semantiikassa; molemmissa kielissä päämerkitykset ovat melkein samanlaisia ja toisaalta livvissä on myös paljon venäläisiä refleksiiviverbejä, ja vielä enemmän lyydissä.

Monet tutkijat ovat sitä mieltä (esim. Vesa Koivisto), että livvissä voisi olla myös vepsän kielen refleksiivitaivutuksen vaikutusta, koska livvi on karjalan ja vepsän kielen substraatti. N. Zaitseva olettaa, että karjalassa ja vepsässä aktiivin preesensin ja imperfektin monikon 3. persoonan muodot korvautuivat passiivisilla muodoilla ja myöhemmin refleksiivimuodot tulivat passiivimuotojen sijalle (Зайцева 2002: 171). Voi olla, että sama tapahtui myös livvissä, mutta varsinaiset merkitykseltään passiiviset refleksiiviverbit, *kučuheze ‘называется’*, *ruadaheze ‘делается’*, *lugeheze ‘считается’* eivät ole tavallisia karjalan kielelle ja luultavasti ne on lainattu venäjän kielestä.

Livvin murteen refleksiivitaivutuksen tutkimus on osoittanut, että refleksiivitaivutuksen kehitys tapahtui livvissä itsenäisesti; tähän olisi voinut vaikuttaa normaalitaivutus, koska refleksiivitaivutuksessa on sama määrä tapaluok-

kia ja aikamuotoja, ts. sillä on täysi taivutusparadigma. Jos verrataan lyydiin tai vepsään, niissä refleksiivimuotoja käytetään vain indikatiivin preesensin ja imperfektin muodoissa ja joskus konditionaalissa, kaikki muut muodot ovat refleksiivijohdosmuotoja. Livvissä hän-vallalla ovat refleksiivitaivutusmuodot, esim. konditionaali: (prees.) *pezizi-mmös*, (imperf.) *pessüzi-mmös*, (perf.) *olen pessü-hes*, (pluskvamp.) *olin pessü-hes*; potentiaali: (prees.) *pesse-mmös*, (pluskvamp.) *liennen pessü-hes*.

Karjalan kielessä refleksiivitaivutuksen kehittymiseen ovat voineet vaikuttaa yksikön 3. persoonan Karjalan kannaksen gromovskin ja zaporoskin murteen refleksiivimuodot esim., *voahti huuhtohuu pois* ‘vaahto huuhtoutuu’ (IKMS 1984, 36), *likahuu* ‘likaantuu’ (IKMS 1984, 78), *pöllyy kokohuu* ‘pölyy kerääntyy (kokoontuu)’ (IKMS 1984: 58). Näissä verbeissä refleksiivisyys ilmaistaan *-hu*-johdoksen avulla ja voisi olettaa, että yksikön 3. persoonan taivutus päätteet *-sen*, *-hen* ovat saaneet alkunsa nimenomaan tästä *-hu*-johdoksesta ja samalla yksikön 2. persoonan ja kielteisen preesensin muodot jotka livvissä muodostuvat suffiksien *-i* tai *-je* avulla ovat alkuperältään karjalan kannaksen *-i*-johdoksesta *mie vieree viruttai* (IKMS 1984: 170), *älä tunkei* (IKMS 1984: 155) ja voi olla, että koko karjalan kielen refleksiivitaivutus alkoi kehittyä Karjalan kannakselta.

Myös suuri merkitys refleksiivitaivutuksen kehityksessä on ollut karjalassa itse-rakenteilla. Tähän korosti huomiota A. Genetz “Tutkimuksessa Aunuksen kielestä”. Itse-rakenteet koostuvat verbistä (yleensä transitivisesta) ja sen objektina toimivasta refleksiivipronominista. Mainittakoon, että yleensä livvissä ei käytetä omistusliitteitä, mutta näissä tapauksissa aivan aktiivisesti refleksiivipronomiini liittyy omistusliite, esim. *akkiloija + iččie* ‘varoa itseä’ (häi *akkiloiččou iččiedäh* ‘hän varoo itseänsä’ > *häi akkiloiččeh(-es)* ‘hän varoo’). Refleksiivipronominin liityessä verbiin muodostui refleksiiviverbi: *pezen + iččiedäni* ‘pesen itseäni’ > *pezemmös* ‘peseodyn’.

Kuten olen maininnut, vienankarjalan murteissa refleksiivitaivutusta ei nykyään ole. Näissä murteissa refleksiivitaivutuksen korvaavat refleksiivijohdokset. Voisi olettaa, että livvin refleksiivitaivutukseen on vaikuttanut suoraan tai epäsuorasti venäjän kieli, koska venäjässä on hyvin rikas refleksiivitaivutus. Tämä vaikutus oli voinut olla jossain vaiheessa, mutta myöhemmin näissä kielissä on kehittynyt aivan erilainen refleksiivitaivutusparadigma.

Lähteitä

- Genetz, Arvid 1885. *Tutkimus Aunuksen kielestä. Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi*. Helsinki.
- IKMS 1984. *Itäkannaksen murre-sanakirja*. Toim. Ruoppila V. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 392. Helsinki.
- Koivisto, Jouko 1990. *Suomen murteiden refleksiivitaivutus*. Helsinki.
- Koivisto, Vesa 1995. *Itämerensuomen refleksiivit*. Hki.
- Lehtinen, Tapani 1984. *Itämerensuomen passiivin alkuperästä*. *Suomi*, № 129. Helsinki.
- Posti, Lauri 1961. Itämerensuomalaisen verbitaivutuksen kysymyksiä, *Virittäjä* 65, 351–366.
- Posti, Lauri 1980. The origin and development of the reflexive conjugation in the Finnic languages. *Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum I*. Turku, 111–144.
- Suhonen, Seppo 1974. Lähisukukielten muoto-oppia ja lainasuhteita. *Castrenianumin toimitteita*, № 9. Helsinki.
- Зайцева, Н. Г. 2002. *Вепский глагол*. Петрозаводск.
- Кяхрик, А. 1978. О формировании парадигмы возвратных глаголов в вепском языке. Советское финно-угроведение. *Таллин* 4, 267–275.
- Лаанест, А. 1975. Прибалтийско-финские языки. *Основы финноугорского языкознания. Прибалтийско-финские, саамский и мордовские языки*. М.

Ison suomen kieliopin ratkaisuja

Auli Hakulinen

1 Johdanto

Esittelen seuraavassa joitakin ratkaisuja ja valintoja, joita vuosi sitten ilmestyneen Ison suomen kieliopin laatimisessa jouduimme tekemään.¹ Kielioppi oli tulosta suomen kielen deskriptiivisen kieliopin tutkimushankkeesta, jonka osapuolia olivat Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Helsingin yliopiston suomen kielen laitos; rahoitusta saimme usean vuoden ajan myös Suomen Akatemialta.²

Kielioppi on luonteeltaan synkroninen ja deskriptiivinen, kuvaileva. Tämä tarkoittaa ensinnäkin sitä, että selityksissä ei ole turvauduttu kielihistoriaan, vaan kuvaus lähtee nykypuhujan perspektiivistä, mikä näkyy erityisen selvästi sananmuodostuksessa, jossa kantasanan ja johdoksen suhdetta ei oleteta historiallisesti todelliseksi prosessiksi. Toiseksi deskriptiivisyys on sitä, että kuvaus on ”objektiivista” niin, että olemassa olevia käytänteitä ei mestaroida tai arvoteta. Deskriptiivinen on siis normatiivisen eli preskriptiivisen vastakohta. Ja kolmanneksi kuvauksessa ei ole postuloitu mitään abstrakteja alla olevia muotoja, ”syvärakennetta” tai vastaavaa, vaan tarkoituksena on ollut kuvata aitoja, esiintyviä tekstilauseita, jotka ovat peräisin korpuksista: nykyi-

---

¹ Kirjoitukseni perustuu Kielitieteen päivillä Tampereella 19.5.2005 pidettyyn plenaariesitelmään.

² ISK:n tekijäryhmä: Auli Hakulinen, Maria Vilkkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho.

sin CSC:n Kielipankissa sijaitsevasta Parole-korpuksesta sekä monista muista saatavilla olevista suppeammista korpuksista, myös puhutun kielen aineistoista kuten 1980-luvun Helsingin puhekielen aineistosta ja suomen kielen laitoksen keskusteluarkistosta. Lienee kuitenkin syytä huomauttaa siitä, että kielioppia ei suinkaan ole rakennettu korpuksen tai korpusten kuvaukseksi, vaan ilman muuta siinä käytetään apuna itse keksittyjä lauseita tyyppitapausten esittelyssä, turvaudutaan yhtenä työkaluna tutkijoiden omaan kieli-intuitioon sekä pohditaan mahdollisia ilmauksia – käydään siis rajaa esiintyvien ja kielenvastaisten ilmausten välillä. Korpuksot ovat kuitenkin välttämätön ja loputtoman inspiroiva tutkimuksen apuväline – tutkijan mielikuvitus ei pystyisi tuottamaan sitä variaatiota, mitä aidossa kielenkäytössä esiintyy.

Toinen ratkaisu, joka ainakin meidän itsellemme valitsemaan kuvaustapaan liittyy, on suhde teoreettisiin kielioppimalleihin. Kuvauksemme on saanut vi rikkeitä monelta taholta: ratkaisujen taustalla voi nähdä perinteellisen suomen kieliopin lisäksi mm. vanhaa sijakielioppia, strukturalismia, prototyyppi- ja konstruktioikieliopin ajattelua, vuorovaikutuslingvistiikkaa, mutta se ei edusta puhdaspiirteisesti mitään teoreettista näkemystä vaan on eklektinen eli valikoi- va. Teoreettisemmille tarkasteluille se voi näin olen ehkä toimia aineslähteenä.

2 Kieliopin rakenne

Teos jakautuu kolmeen pääosaan: SANAT, RAKENNE ja ILMIÖT. Näistä ensimmäinen, lähes 400-sivuinen osa käsittelee äänne- ja muotorakennetta sekä sananmuodostusta, johon kuuluu johtaminen ja yhdyssanat. Sananmuodostus on ollut Vesa Koiviston päätehtävänä, ja hän on voinut käyttää hyväkseen Suomen kielen perussanakirjan sähköistä muotoa tavoitellessaan kuvauksensa synkronista kattavuutta.

Rakenne-osa kattaa runsaat 700 sivua, ja se vastaa perinteistä käsitystä lauseopista: sanaluokkia, lauseenjäseniä, yksinkertaisia ja yhdyslauseita. Parista ratkaisusta voisi tässä jo mainita. Ensinnäkin aloitimme koko kieliopin kirjoitusprosessin sanaluokista ja niiden laajentumista lausekkeiksi. Tämä kompositionaalinen lähtökohta johti siihen, että kaksi sanaluokkaa sai muista selvästi

poikkeavan kuvauksen: verbien argumenttirakenteita kuvattaessa käsitellään itse asiassa kokonaisten lauseiden ydinrakenteita, ja partikkelit puolestaan osoittautuivat sanaluokaksi, jolla ei ole laajennuksia ollenkaan.

Ero useimpiin tuntemiimme lauseoppeihin oli siinä, että yritettiin luonnostella kuvausta myös puhutun kielen syntaksista, lähinnä lausumien, (puheen)vuorojen ja näiden muodostamien vierusparien prototyypisistä yleishahmoista. Tästä hieman lisää tuonnempana.

Teoksen kolmas pääosa on saanut nimekseen Ilmiöt. Koska mikä tahansa kieliopillinen seikka on ilmiö, tämä otsikointi kaipaa lisäselityksen. Ilmiöiden alla olemme käsitelleet ensinnäkin sellaisia kielioppiseikkoja, jotka eivät helposti asetu minkään yksittäisen rakenteesta lähtevän luvun yhteyteen. Näitä on esimerkiksi kongruenssi, joka on suomessa sekä lauseke- että lausetason ilmiö. Emme halunneet ripotella kongruenssia koskevia kuvauksia hajalleen NP:n, päälauseenjäsenten, verbin liittomuotojen jne. alle, vaan pyrimme kattavaan kuvaukseen. Sanajärjestys oli myös sellainen asia, joka ei oikein luontevasti istunut mihinkään rakennelukuun, eivät myöskään passiivi tai nollapersoonaa. Lisäksi ilmiöosastoon sijoituivat luvut, joissa ei lähdetty niinkään liikkeelle yksiköstä tai kategoriasta vaan jostakin merkityksestä tai funktiosta; niinpä tähän osaan sijoituivat mm. aspektia, kieltoa, modaalisuutta tai kysymyksiä koskevat luvut.

3 Suhde kieliopinkirjoituksen perinteeseen

Suomen kielestä on julkaistu kielioppeja vuodesta 1649 lähtien. Alusta lähtien suomen kieliopin kuvaus on rakentunut yhteisen eurooppalaisen tiedon pohjalta. Vuosisatojen kuluessa meille on kuitenkin kehittynyt oma fennistinen perinteemme ja tapa tarkastella kielen muoto- ja lauserakenteita. Vähintäänkin jouduimme mekin miettimään suhdettamme fennistiseen perinteeseen: mikä Setälän perinteessä on pysyvää, miten suhtautua Penttilän mahtavaan suomen kielioppiin (1957) tai Paavo Siron aforistiseen lauseoppiin (1964); oli myös kysyttävä, missä määrin aika on ajanut oppikirjana paljon käytetyn Hakulisen ja Karlssonin Nykysuomen lauseopin (1979) ohi. Varsinaisena haasteena oli kui-

tenkin fennistinen, vähemmässä määrin myös kansainvälinen kielioppikirjallisuus, siis erillistutkimukset, joiden hyödyntämisessä tietysti näkyvät ryhmämme intellektuaaliset rajat.

Muista kielistä on viime aikoina ilmestynyt deskriptiivisiä kielioppeja, joihin tuli muodostaa jonkinlainen kanta. Niinpä pohdimme omaa suhdettamme varsinkin isoon ruotsin kielioppiin, Svenska akademiens grammatik (1999), josta oli monelta kannalta tukea ja apua; etsimme virikkeitä Quirkin ym. massiivisesta nykyenglannin kieliopista *A comprehensive grammar of the English language* (1994), ja tutustuimme huolellisesti myös Ereltin ym 1990-luvulla laatimaan kaksiosaiseen Eesti keele grammatikaan. Olipa meillä melko alusta saakka käytettävänä myös yksi monista nykysaksan kuvauksista, Zifonunin ja kumppaneiden kolmiosainen *Grammatik der deutschen Sprache* (1997), joka ulottuu lausetasolta myös tekstin tasolle. Jälkeenpäin ajatellen olemme joko tietoisesti tai huomaamattamme saaneet vaikutteita Otto Jespersenin teoksesta *The Philosophy of grammar*, jonka sisällysluettelo muistuttaa yllättävän paljon Ison suomen kieliopin Ilmiöt-osastoa. Viime kädessä olimme tietysti suomen kielestä tehdyn tutkimuksen eli fennistiikan varassa.

Otan muutaman esimerkin suhteestamme fennistiseen terminologiaan. Vanhastaan on infiniittisiä muotoja merkitty suomen kieliopissa numeroin, esim. I, II ja III infiniitti, 1. ja 2. partisiippi. Otimme mallia viron kieliopista ja nimesimme nämä uudestaan tunnuksin; lopputuloksena oli A-, E- ja MA-infiniitti sekä Va- ja NUT-partisiippi. Kumpikin on oletettavasti helpompi muistettava kuin numeroidut kategoriat.³

Sijamuodot ovat saaneet vakiintuneet nimitykset jo kauan sitten, mutta yhdessä kohtaa on ongelmia, mikä johtuu kielessä tapahtuneista äänne muutoksista. Tavallisesti kieliopissa esitetään, että akkusatiivi on sija, joka saa useita ilmiäsuja: se voi olla pääteeton kuten objektin ollessa monikkomuotoinen: *He korjasivat kopit pois rannalta*; imperatiivissa myös yksikössä: *Ota koppi*, tai se voi olla *n*-päätteinen kuten aktiivimuotoisessa lauseessa: *Hän otti kopin*, mutta

³ Pohdimme pitkään, miten infiniitivien tunnuksia pitäisi merkitä ja päädyimme ilman *t*-tä oleviin vaihtoehtoihin, koska on monia verbityyppisiä, joissa *t* ei ole nykykielessä esillä, esim. *laulaa, itkeä, mennä, tuoda*. Pentti Leinon 2000-luvun alussa työskennellyt infiniitivihanke on päätynyt toiseen ratkaisuun; heillä vastaavat nimitykset ovat TA-, TE- ja MA-infiniitti.

t-päätteinen ihmisviitteillä pronomineilla: *Ota minut; Kenet otetaan?* Varsinkin opetettaessa suomea muunkielisille akkusatiiviksi on kuitenkin saatettu sanoa vain viimeksi mainittua. Näin teimme mekin, ja kylmästi nimitimme genetiiviksi tuota *n*-päätteistä yksiköllistä muotoa. Useat vaihtoehdot tulevat sitten totaaliobjektin ominaisuuksiksi, eivät sijapäätteen. Tämä ratkaisu ei toisaalta ole kovin elegantti konstruktioajattelun kannalta, onhan varsinaisella genetiivillä muitakin ominaisuuksia kuin tuo *n*-tunnus – sehän esiintyy keskeisesti myös tietäntyyppisissä lausekerakenteissa kuten *Kopin takana, äidin sydän*.

Muita ikuisuusksymyksiä, joihin puutuimme omalla tavallamme, olivat lauseenvastikkeet ja passiivi⁴. Nämä ratkesivat eri tavalla: lauseenvastikkeenimityksestä luovuimme kokonaan, koska katsomme, että sellaiset rakenteiden nimitykset kuten REFERATIIVIRAKENNE tai TEMPORAALIRAKENNE jo riittävät. Passiivin kuvausta rikasti aiempaa monimuotoisempi käsitteistö: puhumme yksipersonaisen passiivin (*Sinut valitaan*) lisäksi monipersonaisesta, jollaisia ovat MUUTOSPASSIIVI (*Sinä tulit valituksi*) ja TILAPASSIIVI (*Minä olen kansan valitsema*). Sen sijaan aika rasittavaksi koettu fennistinen tempuksen nimitys imperfekti, joka eräissä kielissä on vain imperfektiivisen menneen ajan tempuksen nimityksenä, jäi viime hetkessä ennalleen, mutta sai kyllä rinnalleen kansainvälisesti käytetyn termin PRETERITI.

4 Lauseenjäsennys – rikkumaton perinne?

Lauseenjäsennys edustaa perinteisessä lauseopissa ja monissa muissakin malloissa melko keskeistä syntaksia. Puusta katsoen siinä ei näyttäisi paljoa tapahtuvan – subjektista on Suomessa kirjoitettu paljon, ja keskeiset asiat ovat aika hyvin hallussa. Jotakin tarkisteltavaa silti tuli vastaan. Ensinnäkin terminologista: pitkään on tuntunut turhalta, että substantiivin määritteellä on oma nimityksensä, attribuutti, sillä tämä nimitys sopii paremmin semantiikkaan, mistä se lienee peräisin. Me jätimme koko attribuutti-nimityksen pois, ja käy-

⁴ Seikkaperäisemmän esittelyn ISK:n terminologisista uudistuksista on laatinut Vesa Koivisto artikkelissaan Ison suomen kieliopin termimuutoksia ja -ratkaisuja, joka ilmestyy Äidinkielenopettajien vuosikirjassa 2006.

tämme samaa suhdenimitystä MÄÄRITE minkä tahansa sanaluokan valinnaisista määritteistä; pakolliset puolestaan ovat TÄYDENNYKSIÄ. Näiden sanaluokkien varsinaisten laajennusten lisäksi kaivattiin kolmattakin termiä, nimittäin pohdimme miksi pitäisi kutsua sellaista suhdetta, joka vallitsee partikkelien ja niiden yhteydessä olevien sanojen, lausekkeiden tai lauseiden välillä, esim. *Vain talvella suomalaiset uivat avannossa ~ Talvella vain suomalaiset uivat avannossa ~ Talvella suomalaiset uivat vain avannossa* jne. Kyseessä ei ole tyypillinen määritesuhde, koska partikkeli voi ottaa vaikutusalaansa minkä tahansa kategorian, jopa lauseen. Tällaista suhdetta aloimme nimittää LIITYNNÄISEKSI. Myös uusi lauseenjäsen ilmestyi kartalle: alettiin kutsua LISÄYKSEKSI sellaisia irtoaineita, joilla kuitenkin oli melko vakiintunut asema lauseen rakenteessa (vrt. ruotsin annex, englannin vuorovaikutustutkijoiden increment), esimerkiksi tapaustyyppejä *Opiskelu-aika on kohtalaisen lyhyt, kolme vuotta* tai *Se osui oikeaan se puhe*.

Aiemmin jo mainitsin, että rajasimme akkusatiivin merkitsemään vai yhtä sijapäätettä. Vastaavasti sitten jouduimme luopumaan akkusatiiviobjektin nimityksestä ja varasimme tälle ilmiölle nimeksi TOTAALIOBJEKTI.

5 Kansainvälisyttä ja supisuomea

Terminologian tarkistuksissa kamppaillaan innovaatiotarpeen, perinteen säilyttämisen ja kansainvälisen ymmärrettävyyden ristipaineissa. Kansainvälisyys ei ole itseisarvo, mutta jos fennistiseen termistöön tottunut ei huomaa vieraille yleisölle kirjoittaessaan luopua esimerkiksi imperfektin tai konditionaalien nimityksistä, näyttäväthän ne latinapohjaisina erehdyttävästi ylikansallisilta, hän saa melko varmasti osakseen ymmärtämättömyyttä.

Kun nyt kuitenkin teimme kielioppia suomalaisille ja vieläpä melkoisen populaaria kuvausta, keksimme muutaman supisuomalaisen nimityksen, vaikka ruotsin ja viron kielioppien yllättävän puhdaskieliset jäljet hieman pelottivatkin. Kyse ei ole vain terminologiasta eikä myöskään vain suomentamisinnosta. Asiat menevät paremmin perille, kun nimitykset ovat ymmärrettäviä. Otan tähän kaksi hauskaa esimerkkiä. NIPPUMORFEEMIKSI kutsutaan tapauksia,

joissa periaatteessa on useampia morfologisia aineksia kuin yksi, mutta joita ei deskriptiivisessä kieliopissa käydä erikseen etymologisoimaan. Tällaisia ovat monet infiniittisissä rakenteissa esiintyvät kiteymät kuten *tultuaan, tuli tehtyä, sanovan, sanomaisillaan* sekä vaikkapa sellaiset substantiivin sijamuodosta kiteytyneet adverbien päätteet kuten *ymmä-llään, here-illä* tai *uude-staan*.

MUOTTI taas on supisuomalainen nimitys sekä sanatason että lausetason konstruktioille. Esimerkkejä muotista olisivat sellaiset johdostyyppit, joihin voi tulla lisää sanoja ilman että niillä on kantasanaa: *mestari*-sanon mallin mukaan syntyy *veskari, ostari* jne. Tunnekausatiiveihin kuten *pelottaa, vituttaa, suututtaa* tuotetaan mallinmukaisesti sellaisia kuin *potuttaa, hatuttaa* ja *ketuttaa*. Lausetasolla muotteina voisi pitää ns. erikoislausetyyppejä kuten *Satoi ensilumen, Minulla on kissa* tai *Vapaaehtoisia oli kolmetoista*. Konstruktioikieliopin klassisia esimerkkejä lausetason konstruktioista, meidän termein muotista, on transitiivimuotti, johon sopivat myös intransitiiviverbit, esimerkiksi *Lapsi itki itsensä uneen ~ juoksi jalkansa verille*.

Aspektia on suomessa käsitelty lähinnä erillisartikkeleissa, ei paljoakaan kieliopeissa. Yritimme karsia hankalaa aspektiterminologiaa ja päädyimme aika havainnolliseen ryppäaseen; itse lauseen kuvaaman tilanteen sisäinen aikarakenne oli jaettavissa kahtia, RAJAAMATTOMAAN ja RAJATTUUN (ei enää kursiivista eikä terminatiivista), ja verbit suhteessa aspektiin nimettiin RAJAPAKOISIKSI kuten *asua* tai *sataa* (eivät koskaan rajaa toimintaa), RAJAAVIKSI kuten *syntyä* tai *nähdä*, ja RAJAHAKUISIA ovat sitten sellaiset, joilla voidaan ilmaista sekä tapahtuman rajattuutta että rajaamattomuutta; näitä ovat vaikkapa *rakentaa* ja *kasvaa*.

6 Kieliopin suhde tyyli- ja muuhun vaihteluun

Yksikielisisissä sanakirjoissa on totuttu siihen, että neutraalista asiattylistä poikkeavien sanojen tyyliarvoa kuvaillaan muutamalla vaihtoehdolla, esimerkiksi sanan *pliusu* mainitaan olevan arkinen, *sähly* on saanut merkinnän urh., *fillaroida* on slangia (slg.), ja *mutakuono* on merkitty lyhenteellä halv. Joudutaan kysymään, voidaanko mitään tämänsuuntaistakaan rekisteröidä kieliopin ta-

solla. Ruotsin akatemian kieliopissa SAG:issa on puhutun kielen esimerkkien yhteydessä käytetty sellaisia sanontoja kuin ”vardagligt, neutralt, formellt, ledigt talspråk”, kirjakielessä on vastakohtaistettu neutralt vs. ”formellt skriftspråk”. Mitään vastaavankaltaista rajoittelua emme onnistuneet tekemään oman aineistomme suhteen.

Tehtiin sellainen ratkaisu, että tekstiesimerkin jäljessä on joukko vaihtoehtoisia merkintöjä: (a) tarkoittaa asiaproosaa, (k) kaunokirjallisuudesta peräisin olevaa esimerkkiä ja (l) lehtitekstiä; (p) on puhutun kielen korpuksista. Isoilla kirjaimilla, esimerkiksi (K), osoitetaan, että poiminta on osunut haaviin korpuksen ulkopuolelta. Joissakin tapauksissa on jätetty näkyville spesifimpi korpusmerkintä osoittamaan esimerkin keskeiskorpuksesta poikkeavaa alkuperää, esimerkiksi la = (Turun yliopiston) lauseopin arkisto tai ou = Oulun yliopiston tekstikorpus. Työn viime vaiheessa turvauduimme myös kasvavassa määrin Internetiin harvinaisia tapauksia etsiessämme, ja nämä saivat oman merkkinsä (E). Tuntui tärkeältä merkitä nämä selvästi erottuviksi, koskapa juuri Internetissä liikkuu runsaasti editoimatonta ja epäperäistäkin ainesta. Jos esimerkkiin ei liity lähdetietoa, se on itse konstruoitu tyyppiesimerkki. Näin jää kieliopin käyttäjän tehtäväksi päätellä, missä määrin hänen kohtaamansa esimerkkitapaus poikkeaa neutraalista asiaproosasta.

Oman ulottuvuutensa variaatioon tuo se, että kielioppi pyrkii mahdollisuuksien mukaan kuvaamaan myös puhutun kielen piirteitä. Erityisesti äänneopissa tuntuu luonnottomalta kuvata pelkästään kirjakielen fonotaksia, kun lähes joka kohdassa sanahahmoa on yhdessä tai useammassa aluemurteessa poikkeamia yleiskielestä. Niinpä äänneopissa on kaikkein eniten otettu esille variaatiota ja melkein päin, että kuvaus vaikuttaa prosessuaaliselta; esimerkiksi luvussa ”Pitkän vokaalin vastineita puhutussa kielessä” esitetään kaaviona tyyppiä *aa* > *oa* (esim. *maa* > *moa*). Nuolen kärjellä tarkoitetaan kuitenkin vain vaihtoehtojen vastaavuutta. Selväähän on, että lähtömuotona on oltava yleiskielinen variantti. On vaatinut melkoista tasapainoilua rajata variaation kuvaus siten, että mukaan tulevat keskeiset tapaukset mutta ei pitäjän tasolla tapahtuvaa vaihtelua.

Iso variaation alue on tietenkin puhutun ja kirjoitetun kielen vaihtoehtoiset kieliopilliset rakenteet ja muodot. Tällä alueella liikutaan myös lähellä oikeakielisyyss- tai kielenhuoltokysymyksiä – toisin kuin äännetasolla liikuttaessa – koska niin sanotut puhekielisyydet tulkitaan kirjoitetussa tekstissä usein

virheiksi. Kun puhutaan kongruenssista ja sen puuttumisesta tai heikentymisestä, liikutaan ohuella jäällä. Aluksi puhuimme kongruenssin horjumisesta. Ajan oloon horjumiseksi leimaaminen alkoi tuntua objektiivisuuden puutteelta, variaation tutkimuksen nyrkkisäännön mukaahan vaihtelu tyypillisesti enteilee muutosta. Niinpä yhden luvun nimeksi tuli lopulta mahdollisimman neutraalisti ”Lukukongruenssi ja inkongruenssi”, ja siihen liittyi erityispykälä ”Lukukongruenssin vaihtelu ja normittaminen”.⁵ On siis mahdollista esittää kuumatkin kielioppi-ilmiot suhteellisen objektiivisesti ja jättää varsinainen temmellystila sitten kielenohjailulle.

7 Puhutun kielen kielioppia – oikeastiko?

Yhtenä ISK:n kunnianhimoisista tavoitteista on ottaa esille puhutun kielen ilmiöitä paitsi äännetasolla myös syntaksissa. Fennistinen perintö ei tässä lupaa kovin hyvää: jo nimitys ”puhekieli” kantaa mukanaan huolimattomuuden, virheellisuuden yms. assosiaatioita. Puhekielisyys on niin vahvasti rasitteinen käsite, että käytämme sitä vain harvoin koko kieliopissa: voidaan esimerkiksi kertoa, että ”eteläsuomalaisessa puhekielessä postpositiota *kanssa* voi vastata liitemäinen elementti *kaa, - -*” (ISK s. 164 Huom.). Tehtäessä havaintoja rakenteista turvaudutaan nimitykseen PUHUTTU KIELI, ja puhumisprosessista voidaan käyttää nimitystä puhe.

Nimitys puhutun kielen kielioppia implikoi, että puhutussa kielessä on muutakin kuin epäsäännöllisyyksiä kirjoitettuun verrattuna, että sillä on omia yksiköitä ja rakenteita. Näin on asia ISK:ssa nähty. Yksiköistä inspiroivin ja eniten tarkistusta perinteen suhteen synnyttänyt on ollut PARTIKKELIN käsite. Fennistiikassahan on partikkeli ollut vanhastaan sellaisessa käytössä, josta on osalle sanastoa aiheutunut kaksoisjäsenyys. Adverbit, adpositiot, konjunktiot ja inter-

⁵ Teoksessa jakautuu leipäteksti kauttaaltaan melko lyhyiksi pykäliksi. Tämän lisäksi on hieman eri kirjasinkoolla laadittuja erityispykäläitä, joiden tarkoituksena on tarjota taustatietoa, kenties teoreettisia kurkistuksia, tai muutamissa tapauksissa selittää ISK:n suhdetta ajateltavissa oleviin vaihtoehtoisin ratkaisuihin tai normittamiseen.

jektiot ovat kaikki olleet myös partikkeleita! Vaikka juonen kyllä ymmärtää: ne kaikki ovat jotain muuta kuin verbejä ja nomineita ja sama sana voi toimia monena, niiden väliset erot ovat kuitenkin varsin suuret, mikä kannattaa tehdä selväksi kieliopin perusratkaisuissa: Adverbit ja adpositiot osallistuvat lausekerakenteeseen, jälkimmäiset, siis post- ja prepositiot, suorastaan määritellään niin, että niihin aina liittyy täydennykseksi jokin nomini (*koiran kanssa, ilman ruokaa*). Melko harvat adverbit saavat täydennyksiä (esim. *täynnä ajatuksia, si-doksissa aikatauluun*), mutta kaikki voivat saada määritteitä, esimerkiksi *hyvin paljon, vielä tänään*.

Sen sijaan puhtaat partikkelit kuten *joo, ai, silti* tai *kato* eivät osallistu lauseen lausekerakenteeseen, vaan jäävät ikään kuin lauseen ytimen ulkopuolelle. Tämä kiinnostaa puhutun kielen tutkijaa, koska puheessa niillä on tehtäviä eikä niitä siellä voikaan määritellä kielteisesti. Tutkittaessa, millä tavoin partikkelit – joiden yleiskategoriasta on siis poistettu adverbit ja adpositiot – käyttäytyvät puheessa, ei kannata tarkastella niitä suhteessa lauseeseen vaan pikemminkin on tutkittava niiden suhdetta vuoroon. Silloin päädymme seuraavankaltaiseen edelleen ryhmittelyyn (listassa on mainittu vain muutama keskeinen tapaus):

YKSINKIN VUORONA	VAIN VUORON SISÄLLÄ		
	LIITYNNÄISET	MÄÄRITTEET	
dialogipartikkelit: <i>joo, ai, no</i> interjektiot: <i>huh, oho</i> huomionkohdistimet: <i>kato, hei, kuule</i>	alkuasemaiset lausuma-partikkelit: <i>mut, et, no</i> konjunktiot: <i>mutta, että, jos</i> konnektiivit: <i>siis, silti</i> suunnittelupartikkelit: <i>tai siis, eiku</i>	liikkuvat modaali-partikkelit: <i>ehkä, kai, toki</i> sävyartikkelit: <i>nyt, sit, -hAn, sitä</i> fokus- eli asteikkopartikkelit: <i>myös, vain, ainakin</i>	intensiteettipartikkelit: <i>aika, melko, niin</i>

Puhutun kielen kielioppikuvaus pyrki näin ollen selvittämään, millaisissa tekstiyhteyksissä ja millaisin ehdoin eri alakategorioidiin kuuluvat partikkelit esiintyvät: missä määrin ne voivat yksin muodostaa vuoron, onko niillä kiinteä paikka vuorossa vai voivatko ne liikkua vapaasti vuoron sisällä. Kieliopissa tavoitellaan yleistä, jotka paikoin voivat tuntua karkeiltakin. Viime kädessä tietysti kullakin partikkelilla on omia piirteitä, ja tässä tullaankin tärkeään periaatteelliseen kysymykseen, kieliopin ja sanakirjakuvauksen leikkauspistee-

seen. Partikkelien mutta myös pronomiinien kohdalla on päätettävä, kuinka paljon esitetään yhden sanan kielioppia ja minkälaiset seikat olisivat pikemminkin sanakirja-asiaa.

Puhutun kielen rakenteista, kuten edellä mainitsin, ovat esillä LAUSUMA, VUORO ja VIERUSPARI. Esimerkiksi lausumasta on eritelty nimenomaan sellaisia lausumatyyppejä, jotka poikkeavat totunnaisesta, kieliopeissa käsiteltävästä lauseesta, ja pyritty sanomaan jotain niiden esiintymisehdoista. Vuorosta on esitetty karkea skemaattinen rakenne ja pohdittu sen strategisia kohtia, aloitusta ja lopetusta. Näiden havaintojen käsittely deskriptiivisessä kieliopissa on tutkimustiedon suhteellisen vähäisyyden vuoksi melko luonnosmaista; lähinnä kyseessä on avauspuheenvuoro. Dialogisesta kieliopista on vallalla monia käsitelyksiä mm. sen suhteen, missä määrin dialoginen näkökulma vain täydentää perinteistä ”monologista” kielioppia ja miten paljon se ulottuu yksinkertaisista dialogin ainesosista laajempiin tekstikokonaisuuksiin (vrt. esim. Per Linell <http://www.nordiska.uu.se/samtal/index>). Ison suomen kieliopin kantaa voisi luonnehtia varovaisen täydentäväksi. Silti sekin johtaa meidät aika isojen kysymysten ääreen, kuten pohtimaan sitä, voidaanko lausumaa ja vuoroa pitää kieliopin yksikköinä, ja ottamaan kantaa puhutun ja kirjoitetun kielen eroihin paljon tavanomaista syvällisemmin.

8 Kuka määrittelee, mikä on kielioppi(a)?

Varsinkin maallikoilla mutta myös sellaisilla tutkijoilla, jotka eivät ole itse kielioppeja kirjoittaneet, on voimakkaita käsityksiä siitä, millainen kieliopin tulisi olla. Iso suomen kielioppi ei näytä oikein mahtuvan sovinnaisiin kehyksiin. Aluksi jo huomautin siitä, että deskriptiivinen kielioppi ei luonteensa vuoksi voi olla samalla myös normatiivinen; normatiivisiin ratkaisuihin voidaan viitata, kuten olemme monessa kohdin erillisissä huomautuksissa tehneetkin. Toinen ratkaisu, josta voidaan kiistellä, on lauseopin rajaaminen: onko pysähdyttävä lauseen tai enintään yhdylauseen rajalle vai voidaanko mennä sen yli esimerkiksi jakson tai keskustelun rakenteeseen.

Olemme myös esittäneet joistakin ilmiöistä lukumäärätietoja, esimerkiksi minkä muotoiset substantiivilausekkeet eli NP:t ovat missäkin tekstilajissa yleisimpiä. Myös taivutusmuotojen allomorfiien suhteellisia yleisyyksiä olemme kartoittaneet tekstimassoista. Tätäkin toimintaa voi pitää tuloksiltaan mielenkiintoisena joskin kielioppiin kuulumattomana. – Mutta kun tutkii vanhoja kielioppeja, huomaa, että jokaisessa on omia ratkaisuja. Niin siis meilläkin.

On ehtinyt kuulua valituksia siitä, että teoksessa ei ole tiivistä terminologiaa. Tämä puute on teoksen julkaisemisen jälkeen korjattu, ja Ison suomen kieliopin keskeisen termit voi nyt löytää lyhyesti määriteltyinä osoitteesta <http://www.kotus.fi/verkkojulkaisut/julk1/>.

Kirjallisuutta

- Erelt, Mati & Kasik, Reet & Metslang, Helle & Rajandi, Henno & Ross, Kristiina & Saari, Henn & Tael, Kaja & Vare, Silvi 1993. *Eesti keele grammatika II: Süntaks*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Erelt, Mati & Kasik, Reet & Metslang, Helle & Rajandi, Henno & Ross, Kristiina & Saari, Henn & Tael, Kaja & Vare, Silvi 1995. *Eesti keele grammatika I: Morfoloogia. Sõnamoodustus*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- Jespersen, Otto 1968 [1924]. *The philosophy of grammar*. London: Allen & Unwin.
- Hakulinen, Auli & Karlsson, Fred 1979. *Nykysuomen lauseoppia*. Helsinki: SKS.
- Penttilä, Aarni 1957. *Suomen kielioppi*. Helsinki: WSOY.
- Quirk, Randolph & Greenbaum, Sidney & Leech, Geoffrey & Svartvik, Jan 1994. *A comprehensive grammar of the English language*. 12. p. London & New York: Longman.
- Siro, Paavo 1964. *Suomen kielen lauseoppi*. Helsinki: Sanoma Oy.
- Teleman, Ulf & Hellberg, Staffan & Andersson, Erik 1999. *Svenska akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Zifonun, Gisela & Hoffman, Ludger & Strecker, Bruno 1997. *Grammatik der deutschen Sprache*. Berlin: Walter de Gruyter.

Vääntöä suomen sijataivutuksesta

Jukka-Pekka Hammari
Helsinki

Suomen kielen piirre, jonka maallikotkin muistavat äidinkielen tunneiltaan, on sijamuotojen runsaus – ja tämä kielemme ja kielikuntamme ominaisuus tunnetaan maailmallakin, jos kohta ilmeisesti latinan sijataivutuksen ehdollistamat tutkijat ovat vielä joskus esittäneet asiaa kohtaan epäilyksiä (sijamuotojen kuvausta pyrittiin Suomessakin ahtamaan latinan malliin 1600-luvulla, ks. Rapola 1967: 147): Palmer (1984: 89) sanoo sijanimitystä harhaan johtavaksi, koska muodot ovat vain nomineja varustettuina postpositioilla – so. prepositiomaisilla päätteillä, jotka on vain liitetty etupään sijasta sanan takapäähän; Gleason (1973: 160) katsoo sijapäätteet luonteeltaan olennaisesti fuusioituneiksi postpositioiksi, ja Allen laskee sijamuodoiksi vain kieliopilliset sijat ja kutsuu muiden päätteitä suhdapäätteiksi (1978: 670, 671 – ilmeisesti oikeat sijat ilmaisevat jotakin muuta kuin suhteita).

Tähän on vastattava, että 1) sijamuotoja ja -päätteitä voi olla monentyyppisiä – minkä Gleason myöntääkin (ks. 1973: 161), 2) suomen kieliopilliset sijat eivät eroa muodollisesti mitenkään semanttisista ja 3) ainakaan suomen sijoilla ei ole mitään tekemistä suomen postpositioiden kanssa (postpositioillahan on päinvastoin itsellään sijataivutus; vepsän, unkarin ja kaukasialaisten kielten myöhäsyntyiset, toissijaiset sijapäätteet ovat kyllä syntyjään fuusioituneita postpositioita, ks. Tikka 1992; Papp 1969; Comrie 1981: 209, 210). Kielen kehityksen kannalta on joskus myös ajateltu sijataivutusta väistyväksi piirteeksi

– mutta tämä on eräiden indoeurooppalaisten kielten nojalla tehty harhapäätelmä, minkä uralilaisten kielten kehityskin osoittaa (ks. Hakulinen 1979: 98; Itkonen 1996: 130–132) – sitä paitsi sijojen määrä on voinut indoeurooppalaiselakin taholla lisääntyä, tosin ehkä vieraasta vaikutuksesta: esim. osseetissa on 9 sijaa (ks. Comrie 1981: 171, 172) ja kuolleessa tokaarin kielessä peräti 14 (ks. Anhava 1998: 89, 90). Tämä ei ole tietenkään estänyt eräitä tekemästä sitten sitä johtopäätöstä, että suomen kieli on asian johdosta kehittynyt “vieläkin primitiivisempään suuntaan” – ts. kun tosiasiat eivät noudata kaavailuja, tosiasioissa täytyy olla jotakin vikaa (kaukasialaisissa kielissä voikin parhaimmillaan – tai siis pahimmillaan – olla neljäkin tusinaa sijaa). Tarkastelen kysymystä suomen sijataivutuksen luonteesta, laadusta ja määrästä eri seikkojen valossa.

1 Sijataulukko ongelmakenttänä

Perinteinen ja vakiintunut käsitys suomen sijataivutuksesta noudattelee yhä jahnssonilais-setäläläistä (ks. Jahnsson 2000 (1871); Setälä 1926 (1880)) linjaa – leikkillisesti voisi sanoa, että suomen sijataivutuksella on siis ikää noin 135 vuotta:

Vaikka perinteisiin käsityksiin sisältyy toisenlaisia sekaannuksia, debattia on käyty lähinnä akkusatiivin (ks. Hammari 1993: 103–106) ja instruktiivin (ks. esim. Laaksonen & Lieko 1988: 77; Penttilä 1963: 195; Siro 1964: 64; Karlsson 1983b: 132) asemasta. Akkusatiivin asema suomen kieliopissa on ollut pulmakysymys jo Vhaëlin ajoista (ks. Rapola 1967: 155) – toisaalta nykyisen antiakkusatiivipuolueen kanta on mielestäni lähinnä tekomodernia muodikkautta: ilmeisesti ajatus kieliopillisesta homonymiasta on ylivoimainen. Tilanne on todellisuudessa pelkkää akkusatiivikysymystä pulmallisempi – ongelmat koskevat mm. sijamuotojen 1) muoto- ja lauseopillista luonnetta, 2) määrää ja optitekoisen kuvauksen kannalta 3) nimityksiä (pölyttyneiksi katsotut suomenkieliset nimitykset ovat yleensä latinalaisperäisiä osuvampia). Kirjoitin vuonna 1993 (ks. Hammari 1993) aihepiiristä hieman kieli poskessa laaditun katsauksen (kieli-ilmiöiden jatkumonluonteisuus ja kieliopillistumisen asteittäisuus ja vaihteittäisuus ja kielijärjestelmän eräänlainen rakennelmanomaisuus ovat

1) nominatiivi	jalka	jalat
2) akkusatiivi	jalan/jalka	jalat
3) genetiivi	jalan	jalkojen (jalkain)
4) essiivi	jalkana	jalkoina
5) partitiivi	jalkaa	jalkoja
6) translatiivi	jalaksi	jaloiksi
7) inessiivi	jalassa	jaloissa
8) elatiivi	jalasta	jaloista
9) illatiivi	jalkaan	jalkoihin
10) adessiivi	jalalla	jaloilla
11) ablatiivi	jalalta	jaloilta
12) allatiivi	jalalle	jaloille
13) instruktiivi	(jalan)	jaloin
14) komitatiivi	(yksikköä edustaa monikko)	jalkoine/en, -ni, -si, -mme, -nne
15) abessiivi	jalatta	jaloitta

kuuluneet alusta lähtien omaan kielikäsitteeseen, joten minulla ei ole ollut tässä suhteessa viime aikojen mullistavista näkemyksistä juuri opittavaa).

2 Jatkumo vai epäjatkumo?

Esa Itkosen mukaan (1996: 19, 20) kaikki kieli-ilmiöt ovat jatkumoluonteisia. Tämän mukaan sijamuotoisuuskin muodostaa jatkumon – joten perinteinen käsitys sijataivutuksesta on yksinkertaistava. Itse olen kiinnittänyt huomiota sijataivutuksen jatkumonluonteisuuteen vuonna 1993 (ks. 1993, ks. myös Gleason 1973: 161). Perinteisesti on pyritty absoluuttisiin ja kategoriisiin jaotuksiin ja luokituksiin – jolloin jatkumonluonteisuus on sivuutettu jo lähtökohtaisessa

viitekehyksessä (ns. Prokrusteen vuode). Käsitys kieliopillisten muotoluokkien sulkeisuudesta on jatkoa tälle näkemykselle (vrt. Karlsson 1980: 127); kuitenkin juuri asteittaisena ja vaiheittaisena kieliopillistuminen on kehitykseltään vaihkaista ja varkain tapahtuvaa. Todelliseen kieleen kuuluu sitä paitsi ylipäänsä rosoisuus.

Suomalainen kielioppikomitea (ks. KomMiet 1915) määrittelee sijamuodon seuraavasti: ”Ne eri suhteet, joissa nomini lauseen jäsenenä on toiseen lauseen jäsenen, ilmaistaan eri *kaasuksilla* eli *sijamuodoilla*. Ne muodot, jotka (...) ilmaisevat samaa merkitystä, muodostavat *yhden* sijan.” Tällaisenaan määritelmä on liian väljä: sehän voisi koskea pre- ja postpositioitakin; sijamuodoissa on kuitenkin kyse taivutusmuodoista sijapäätteineen.

Pääteaineksen höllyyden/kiinteyden kannalta maailman kielissä esiintyy tässäkin suhteessa jatkumoisuutta adpositio–agglutinaatio–fuusio–asteikolla (vrt. Gleason 1973: 161): (erinäisten kriteerien nojalla) höllemmän > kiinteämmän sija-aineksen mukaan esim. japani (ks. Itkonen 1996: 32) > korea > mordva > kaukasialaiset kielet / vepsä / unkari > turkki > suomi > viro > liivi > indo-eurooppalaiset kielet (sanskrit, latina, kreikka ym.) (ks. Gleason 1973: 159–161; Itkonen 1996: 48, 49, 60, 61). Myöskään sijamuodon itsenäisyys ei suhteessa adpositioihin ole mikään selviö (vrt. Itkonen 1996: 34, 149, 150); kurioositeettina ovat vielä sijamuodot, jotka esiintyvät pelkkinä rektiosijoina eli muodostavat vakio-prepositio(ide)n (tai muun vakioaineksen) kanssa eräänlaisen yhdysrakenteen (tällainen voisi edustaa nominitaivutuksen tapauksessa nominaalista liittomuotoa) – esim. venäjän prepositionaali (oikeastaan lokatiivi) *nə + stal’ė* ’pöydällä’ ja latinan ablatiivi(-instrumentaali) henkilötarkoitteena *a: + puero:* ’pojalta’.

Sijamuodot ilmaisevat kieliopillisia ja merkityso-pillisia suhteita – kuten verbaalisetkin päätteet; suhdapäätteinä sijamuodot ovat kuitenkin ensisijaisesti nominien kategoria – siis nominaalinen. Täyden sijamuotoisuuden piirteitä – joita on eksplisiittisesti tai implisiittisesti asiassa käytetty tai sovellettu (ks. esim. Penttilä 1963: 146–148) – ovat mm. seuraavat: 1) määritettävyyys: sijamuotoiseen substantiiviin voi liittää a) adjektiiviattribuutin, b) relatiivilauseen, c) genetiiviattribuutin (ja/tai omistusliitteen); 2) mm. suomessa: adjektiiviattribuutin (luku- ja) sijakongruenssi; 3) yleisyys (produktiivisuus) ja yhteisyys nominien taivutuskategoriana.

Käytännössä sijamuodot ovat siis nominien – ja nimenomaan nominilausekkeen – taivutuskatteoria. Kyseessä on siis syntaktinen eikä niinkään leksikaalinen ilmiö – mistä syystä paradigmaattiselle morfologialle ei pidä antaa liian suurta painoa. Häkkisen mukaan (1994: 128) sijamuoto on paradigmaattinen, jos se on käytössä kaikista sanaluokan sanoista – eli nomineista. Ovatko nominit kuitenkin sanaluokasta? Pikemminkin on kyse sanaluokkien (sana)luokasta, vaikka luku- ja sijataivutus onkin yhteinen ja yhtenäinen. Suomessakin sijamuodoissa esiintyy sitä paitsi sanaluokittaisia eroja – esim. kaikista pronomineista ei ole käytössä kaikkia sijamuotoja (marginaalisijojen muotoja puuttuu); lisäksi a) omistusliitteitä ei juuri liitetä instruktiiviin – tapaukset *omin lupi-ni*, *omin lupi-nsa* ovat harvinaisia; b) toisaalta taas komitatiivissa omistusliitteet liittyvät aina pääsanaan – *omin(e) lupine/en*, *-ni*, *-si*, *-nsa*, *-mme*, *-nne*; c) aina sijalla ei ole erillisiä yksikön ja monikon muotoja: komitatiivi ja useimpien sanojen instruktiivi; d) määritteet voivat olla harvinaisia; abessiivi on tämän mukaan adverbistumassa (eikä niinkään instruktiivi) – ilmaukset *muitta mutkitta*, *suuremmitta vaikeuksitta* ja *pitemmittä puheitta* ovat sanontamaisia; e) lisäksi sijojen käyttöasteessa ja yleisyydessä on eroja (ks. Hakulinen 1979: 107).

Perinteisen käsityksen mukaan mukaiset sijamuodot eivät siis ole mikään tasalaatuinen tapausjoukko – ja yksittäisten kieltenkin kuvauksissa esiintyy jo sijojen erotuksen suhteen vaihtelevia ratkaisuja (esim. unkarin kieliopillinen kuvaus, ks. Häkkinen 1994: 128, 129).

Jos kielellisten ilmiöiden yleisen jatkumonluonteisuuden hyväksyy myös sijamuotojen kieliopillisessa tapauksessa, voidaan erottaa esim. seuraavanlainen sijamuotoisuuden jatkumo: 1) varsinaiset nomini(lausekkeiden) sijamuodot; 2) adverbimaiset tai adverbimaiset nominien sijamuodot – joista osa on nominien yhteisiä, osa sanaluokittain tai sanoittain esiintyviä. Koska myös adverbilla on suomessa sijamuotoihin rinnastettavissa olevia taivutus- tai sananmuotoja, 3) adverbisijat muodostavat oman ryhmänsä; osa näistä on nominien kanssa yhteisiä eli osa on nominisijojen adverbisia esiintymiä ja tapauksia (esim. *aamulla* olisi ankarasti ottaen perinteisenkin käsityksen mukaan adverbi, vrt. Penttilä 1963: 354, 398, 418, 419); toiset taas ovat erillisiä eli varsinaisia adverbisijoja, jotka jakautuvat vielä a) useissa sanaryhmissä/sanoissa esiintyviin ja b) harvoissa tai vain muutamissa sanoissa esiintyviin. Lisäksi tulevat vielä 4) erikoistapaukset, kuten *lue-ttu-a/ni*, *-si*, ... – joka ei ole mikään passiivin perfektipartisiipin partitiivi –, ja murteellisena pidetty eksessiivi, joka kuitenkin

kuuluu suomen kielen koko kuvaan kielimuotona (ks. Särkkä 1969). (Oman luokitteluongelmansa sijamuotoisuuden kannalta muodostavat vielä eräiden jäännefunktioiden esiintymät, kuten ns. synn, suhteen, mitan, matkan ja vertailun partitiivit.)

3 Yleisiä ja erityisiä sekaannuksia

Ongelmia on nominaalisenkin sijaluokituksen piirissä: esim. essiivi – ja translatiivi – on nimetty yleiseksi paikallissijoiksi – siis merkityksen mukaan, joka nimenomaan nomineilta puuttuu ja joka esiintyy vain adverbeissa – *takana*, *taakse*, *luona*, *luokse*. Kuitenkin koko sijan nimitys ’essiivi’ on annettu sijan nykyisen nominaalisen merkityksen mukaan, vaikka muodot *takana*, *luona* ym. taas eivät koskaan ole olleet mitään ”essiivejä” – ts. essentiaalisia olosijamuotoja –, vaan ne ovat nykykielessäkin (adverbisia) lokatiivisijan muotoja ja tapauksia. Samoin *taakse*, *taa*, *luokse*, *luo* yms. ovat nykykielessäkin adverbisia latiivin – eli yleisen lokaalisen tulosijan – tapauksia.

Vastaavasti nominaalista partitiivia on adverbeissa säilyneen separatiivi- eli yleisen paikallisen erosijafunktion perusteella nimitetty aiemmin yleiseksi erosijaksi – ja se on voitu sijoittaa nominativuksessa essiivin ja translatiivin joukkoon! (näin vielä Penttilä 1963) –, vaikka partitiivilla nominaalisijana ei ole mitään lokaalisen erosijan merkitystä ja vaikka se kuuluu nykyään ns. kieliopillisiin sijoihin. Partitiivi ei toisin sanoen ole enää mikään yleinen erosija eikä näin ollen kuulu essiivin ja translatiivin joukkoonkaan erosijaksi – ja tapaukset *taka-a*, *luo-ta* taas ovat tietenkin erillisiä adverbisen separatiivisijan muotoja.

3.1 Essiivin ongelmat perinteisenä muotoluokkana

Paradigmaattisissa tapauksissa *sii-nä talo-ssa*, *sii-tä talo-sta* päätteet *-nä* ja *-tä* ovat inessiivin ja elatiivin ainutkertaisia allomorfeja (mikä on implisiittisesti tunnustettu) – eli *-nä* ei ole tässä lokatiivin sen enempää kuin essiivinkään päätte, vaan inessiivin päätte. Eikä *-tä* ole separatiivin eikä partitiivin, vaan elatii-

vin sijapäätte. (Illatiivikin on erikoinen: *sii-hen talo-on* pro **si-is/si(i)-ksi/sii-hin talo-on*.)

Tämän mukaan suomessa on ainakin kolme pääteainekseltaan homonymyymista olosijamuotoa:

adverbinen a) lokatiivi	luo-na, ulko-na, taka-na
b) inessiivi	sii-nä (talo-ssa)
c) essiivi	si-nä talo-na

Ja vastaavasti on erillinen

adverbinen a) separatiivi	luo-ta, ulko-a, taka-a
b) elatiivi	sii-tä (talo-sta)
ja c) partitiivi.	si-tä talo-a

Tapauksissa *si-tä* >< *sii-tä* ja *si-nä* >< *sii-nä* vartalo on tosin erilainen, mutta itse sijapäätteet ovat täysin samanlaiset. Silti tapaukset ovat eri sijoja. Partitiivin päätteiden asu tapauksessa *vene-ttä* – jos hyväksyy Karlssonin näkemyksen (ks. 1983a: 280, 281) – ja abessiivin päätte tapauksessa *venee-ttä* ovat samoin myös homonymyymisia – *-tta* ja *-ttA* –, joten pääteaineksen homonymia on muissakin tapauksissa hyväksytty kieli-ilmio. Vartalot ovat näissä tapauksissa tosin erilaiset – mutta erillisen sijamuotoisuuden kantajana ja ilmaisijana on silti päätte; vartalon erilaisuuden merkityksenä on vain toimia pääteaineksen tunnisteena tai osoittimena (vrt. myös (*viisi*): *viide-ttä*, (*viide-s*): *viide-t-tä*).

Implisiittisesti on siis tunnustettu, että *-nA* ja *-tA* voivat olla muitakin kuin essiivin ja partitiivin päätteitä – eli siis inessiivin ja elatiivin päätteitä –, joten kyse on pääteaineksen homonymiasta. Ravila tosin kiistää – tai ainakin epäilee –, että *-nä* olisi tässä *-ssA*-päätteiden allomorfi (ks. 1967: 128) – mutta mikä muu se voisi struktuurallisesti funktionaaliselta ja deskriptiiviseltä asemaltaan nykykielessä olla? Vastaahan *siitä* aina elatiivin esiintymistä – esim. *pitää jstk ~ siitä, puhua ~ siitä* –, eikä allomuotojen ainesten tarvitse olla samanlähtöisiä: suppletivismihan on tavallinen kielen ilmio. Toisaalta illatiivikin *-Vn*, *-hVn*, *-sEEn* liitetään sisäpaikallissijojen joukkoon, vaikka siinä ei aina esiinnykään yhdistävää *-s*-ainesta – ja jos kielihistorioitsijoiden tarpeita pitää tyydyttää, on

syytä muistaa, että inessiivi on lokatiivin jatkaja (*-s+nA > -ssA, ks. Hakulinen 1979: 103; vrt. esim. *lä-s-nä* (-s tosin kuulunee vartaloon, ks. Hakulinen 1979: 59), *lähe-s, ?taa-s-en* – odottaisi tosin muotoa *taka-s-en, jos tämä tapaus on aito jäännö, eikä sekundaal(rinen)).

Ovatko tapaukset *maanantai-na, tä-nä aamu-na, joulu-na* ajankohdan ilmauksina nimenomaan essiivin tapauksia? Eivät ilmeisestikään: lauseopillisesti ne ovat ajan adverbialleja – vastaavathan ne kysymykseen ’milloin?’ – eivätkä predikatiivadverbiaalin ’minä/millaisena?’ tapauksia. Nominaalisella essiivillä ei ole lokatiivin funktiota, josta temporaalisen lokatiivin eli temporaalin rinnakkaisfunktio olisi johdettavissa, joten nykykielessä on kyse joko kaksoissijamuodosta – essiivi-temporaalista – tai essiivistä ja temporaalista. (Tapauksissa *nuore-na, poika-na, ensimmäisenä, viimeisenä* essiivillä tuntuisi olevan temporaalinen funktio, mutta tämä on vain välillistä: ajallisen (ikä)kauden tai aseman ilmoitus liittyy ja kytkeytyy olion ajallisen vaiheen ja tilan ilmoituksena essiiviin; samoin tapauksessa (esimerkit Anneli Pajuselta) *jyvät ovat leveänä(än)* tilan ilmoitukseen kytkeytyy samalla aseman ja paikan ilmoitus, vrt. *jyvät ovat levällään*. Ulko- ja sisäpaikallissijoilla on myös tilan ilmoitukseen liittyviä käytöjä: *ovi aukesi selälleen, suu oli ammollaan, posket ovat kuopalla, kevät on kauneimmillaan*.)

Adverbinen a) lokatiivi (missä?)	luo-na, ulko-na, taka-na
b) inessiivi (missä?)	sii-nä (talo-ssa)
c) essiivi (minä?)	si-nä talo-na
d) temporaali (milloin?)	si-nä aamu-na

Abstraktiotasolla nämä voisi yhdistää lokatiivin johtotapauksiksi – mutta olisiko tämä deskriptiivisen kuvauksen mukainen ratkaisu? Alkuperäisen sijamuodon kehityskulun eri vaiheiden peräkkäinen jatkumo tulee kyllä tavallaan esille nykykielenkin tasossa – mutta synkronisen kuvauksen ongelmakysymys koskeekin tämän jatkumon pilkkomista nykykielisinä rinnakkaisilmiöinä. Toisaalta lokatiivisijan temporaalinen käyttö on varmasti alkuperäistä: adverbistossa lokatiivin ja temporaalin yhteys tuleekin yhä näkyviin, sillä sellaiset tapaukset kuin *syksympä-nä, tuonnempa-na* voidaan käsittää myös adverbisen lokatiivin funktionaaliseksi käytöksi temporaalisena olosijana, vrt. *rannempa-na*; samoin

rannemma-ksi, syksymmä-ksi ja *tuonemmaksi* voidaan ymmärtää yleensä laatiivin tapauksiksi; komparatiiviset paikanadverbit tavallaan puoliproduktiivisina omalta osaltaan kasvattavatkin yleisten paikallissijojen tapausryhmää.

Muita perusteluita: 1) Temporaali käy vain aikasanoista – mutta näitä on enemmän kuin esim. persoonapronomineja, joiden tapauksessa akkusatiivin hyväksyvät suomen pronominaaliseksi sijamuodoksi nekin, jotka eivät pidä tätä sijaa yleisnominiaalisena. Tämä osoittaa temporaalin leksikaalista eriytymistä; samankaltaisuus essiiviin tosin rajoittaa käyttöä, mutta toisaalta aikasanat ovat tapausluokkana koherentti. 2) Temporaalilla on omia allomorfeja: *mi-nä aamu-na?*, mutta *mi-lloin?*, *jo-lloin (tuo(n)n-oin, hilja/kkoin, -ttain)* (vrt. *mi-ten?*, *kaunii-sti*); pronomini usein korvaa ja edustaa koko lauseketta (ks. Hakulinen–Karlsson 1979: 80), joten *-lloin* on temporaalin päätte lauseketasolla (huom. myös *vuon-na* (tavallaan määräinen sananmuoto) ja *tois-sa päivä-nä*, vrt. *toise-na päivä-nä*; huvittavaa kyllä, tämä rakenne on pääteaineksen kannalta tavallaan tapauksen *sii-nä talo-ssa* käänteistapaus ja peilikuva: *toi-s-sa ilta-na*, vrt. *pois, pois-sa*). Tämä osoittaa temporaalin morfosyntaktista eriytymistä. 3) Temporaali saa vapaasti määreitä ja siihen liittyy normaali adjektiiviattribuutin kongruenssi – *tä-nä (minun) neljänte-nä-kymmenente-nä syntymäpäivä-nä-ni* –, joten temporaali on leksikaalisista rajoituksistaan huolimatta normaali nominilausekkeen sija. Ei haittaa, vaikka vain osa aikasanoista voi tällöin esiintyä määritteittä yksikseen tai itsenäisesti temporaalimuodossa: *illa-lla* pro **ilta-na*, mutta *tä-nä ilta-na*; *ilta-isin*, mutta *näi-nä iltoi-na*. Sijat ovat siten eräänlaisessa täydennysjakaumassa, mutta niitä on silti pidettävä morfologisesti eri sijoina, koska esim. adessiivilla on muutakin kuin ajallista käyttöä ja olisi outoa erottaa ajan adessiivit muusta taivutussarjasta (erikäyttöinen pääteaine ei suinkaan aina ole vain samanlaista, vaan se voi olla samaakin). 4) Esiintyessään yksikseen *-nA*-päätteisessä muodossa epäitsenäiset aikasanat – samoin kuin muut kuin aikasanat – ovat siten essiivin tapauksia. Koska muut kuin aikasanat ovat essiivejä, essiivillä ja temporaalilla on eroa, vaikka eroavuus onkin sanaluokan sisäistä ja essiiviset tapaukset ovat yleisempiä, joten rajoitus yhtä hyvin kuin yleisyyksinkin voi olla sijamuodon erottamisen peruste.

Lisäksi 5) adjektiivien ja numeraalien temporaalimuotoisuus riippuu substantiivista, joten sijamuotoisuuden erottamisen kannalta nomineista lähinnä substantiiveilla ja pronomineilla on merkitystä. Toisaalta koska essiivi esiintyy adjektiivien predikatiiviadverbiaalisijana, tämä puhuu essiivin ja käänteisesti ja

välillisesti myös temporaalin erillisyyden puolesta. Koska temporaali on pääasiallisesti lauseketason nominisija, on ymmärrettävää, että pronomineilla voi olla oma päättevarianttinsa: *mi-lloin?*, *si-lloin*; yksiselitteisenä oma erillinen muoto lisää tällä tasolla tarpeellista selkeyttä ja osoittaa samalla muidenkin sanojen korrelatiivisten temporaalimuotojen erillisyyttä sijamuotona. 6) Essiivi ja temporaali voivat esiintyä samassa lauseessa, ja aikasanoilla voi taas olla puhtaasti essiivisiä esiintymiä: *si-nä ilta-na olin sairaa-na*, vrt. *pidin tätä tavallise-na ilta-na*. 7) Essiiviin ja temporaaliin liittyy itsenäisinä eri viittaussanat, vrt. *mi-lloin tulet?*, *mi-nä sinä minua pidät?* 8) Essiivi on rektiosija, temporaali taas yleensä ei. Essiivi on adnominaalinen, temporaali taas lähinnä (lause)adverbiaali(nen). 9) Temporaali rinnastuu ensisijaisesti paikallissijojen ajalliseen käyttöön, ei essiiviin, mutta temporaalilla ei ole paikanmerkitystä, joten nominien joukossa ajallinen merkitys on temporaalin tapauksessa itsenäinen; koska paikallissijoilla on muitakin funktioita – ja osa niiden ajanilmauksista on adverbisia –, temporaali edustaa nominien joukossa suoraan ajallista olosijaa, ja se on siten sijamuotona hierarkkisesti, vaikka ei välttämättä käytöllisesti, ensisijainen tämän funktion nominaalinen ilmaisin.

Suomessa on siis nominaalinen temporaalisija, jolla on myös (erilähtöisiä) allomorfeja: *mi-lloin* 'mi-nä aika-na', *jo-lloin* 'jo-na aika-na', *si-lloin* 'si-nä/sen aika-na'. Nominaalinen temporaali on myös määritettävissä – *mi-nä päivä-nä* –, mutta se käy vain aikasanoista, ei esim. verbaalisubstantiiveista ja sää- tms. tai kausi-ilmiöiden nimityksistä (vrt. *satee-lla*, *tuule-lla* – jotka ovat temporaalisia adessiiveja). Tosin voidaan kysyä, olisivatko esim. sellaiset ilmaukset kuin *?(tä-nä/viime/ensi) syyspäiväntasaukse-na*, *?kesäpäivänseisaukse-na* – siis *juhannukse-na* –, *?auringonpimennyksinä* yms. terminäisinä ajallisessakaan merkityksessä mahdottomia. Combi kuva+tieto (Tammi 1969: 1 A–I, Aika 2) kirjoittaakin (kursiivit minun): ”Kesän *päivänseisauksena* paistaa aurinko pohjoisen napapiirin pohjoispuolella koko vuorokauden (...) Talven *päivänseisauksena* aurinko on samalla alueella koko vuorokauden piilossa”; samoin: ”Aurinko jättää (...) vuoden *ensimmäisenä neljänneksenä* (...) 14 minuuttia. *Syysneljänneksenä* se taas edistää 16 minuuttia.” (Suuri Tietokirja 1, WSOY 1965: 68.)

Ilmiö on yleisesti ottaen synkretismin – eli eri sijojen sijamuotojen yhteen sulautumisen (ks. Itkonen 1966: 263) – vastakohta eli diskretismi: sijamuodot ovat eroamassa ja eriytyvässä, mutta ovat yhä (toistaiseksi) samannäköisiä.

Vaikeutena synkronisen kuvauksen kannalta on kuitenkin kehityskulun suunnan erottaminen – ts. se, onko kyse synkretismistä vai diskretismistä.

Tässä – kuten akkusatiivinkin tapauksessa – ilmiön havaitsemista vaikeuttaa vielä eräänlainen tutkijoiden homonymiakauhu tai -kammo, joka tosin esiintyy taloudellisuuden vaatimuksena. Kuitenkin jos hyväksytään sanastollisenkin homonymia, täytyy hyväksyä myös kieliopillinen homonymia. Itse asiassa leksikaalinen homonymia on paljon vaikeampikin ilmiö, sillä toisinaan on tavattoman vaikea sanoa, milloin sanallinen polysemia muuttuu homonymiaksi. Asiaan ei vaikuta sekään, että sijamuodot edustavat samaa tapausluokkaa – onhan homonymymisia substantiivejakin olemassa, ja esim. yksikön 2. ja monikon 3. persoonan päätteet ovat olleet preteritissä (ks. Hakulinen 1979: 251) samanlaiset – (*sinä lui*)-t ja (*he lui*)-t (pro *luki-vat*) – ja silti eri tapauksia!

Morfosyntaktisia ilmiöitä ei pidäkään latistaa morfologisiksi – ottaakseni päinvastaisen esimerkin: monissa kielissä yhdellä ja samalla sijalla voi olla sanatai taivutusluokittain tai suvuittain aivan erilaisia sijapäätteitä – ja näidenkin yhdistäminen yhden ja saman sijan esiintymiksi vaatii morfosyntaktista vertailua ja vastaavuuksien selvitystä sen sijaan, että tapauksia pidettäisiin pelkän muodon vuoksi omina erillisinä sijamuotoinaan (vrt. Anhava 1998: 22).

Akkusatiivikysymyksen kannalta on merkille pantavaa, että suomessa esiintyvä eri muotojen allomorfinen ja allotaktinen vaihtelu itse asiassa selittyy reaktiona juuri pintamuotojen homonymiaan – tarkoituksenahan on juuri pitää syntagmaattisesti täydennysjakauman avulla eri lauseenjäsieniä edustavat tapaukset erillään toisistaan eri lauseympäristöissä muotojen paradigmaattisesta samankaltaisuudesta huolimatta – ja tähän yleensä onnistuu –, joten tutkijat, jotka ovat sullomassa yhteen muotoja niiden pelkän paradigmaattisen samankaltaisuuden perusteella välittämättä niiden lauseopillisesta jakaumasta, itse asiassa yrittävät yhdistää sellaista, minkä itse kielijärjestelmä haluaa pitää erillään. Emmehan me ylipäänsä puhuessamme luettele taivutussarjoja, vaan käytämme lauseita, joten jos tuloksena on, että sijat ovat yleensä sijamuotoina morfosyntaktisesti lausetasolla erotettavissa toisistaan, paradigmaattisella samankaltaisuudella ei ole merkitystä muuten kuin vaihtelun virikkeenä, koska vertailua ei suoriteta taivutussarjan tapausten kesken niin sanoakseni vertikaalisesti ikään kuin hypittäisiin puolien välillä tikapuita pitkin, vaan horisontaalisesti lauseympäristössä. Tästäkin havaitsemme, ettei sijamuotoisuus ole pelkkä morfologinen, vaan morfosyntaktinen ilmiö. Asian voi ilmaista niinkin, ettei

homonyymisten taivutusmuotojen homonymiaa oikeastaan lausetasolla juuri esiinny, koska akkusatiivi on yleensä erotettavissa suhteessa nominatiiviin ja genetiiviin. Homonymiaa periaatteessa vastustavat tutkijat ovat siten oikeastaan turhan takia lyhentämässä taivutuskaavoja.

Ei pidä tietenkään liioitella homonymiankaan esiintymistä: jos käyttötapaus voidaan tyydyttävästi johtaa sijamuodon nominaalisesta perusfunktiosta – ja liittää ja palauttaa sellaiseen –, on yleensä kyse sijamuodon funktionaalisesta käytöstä. Niinpä ilmaukset *aamu-lla*, *satee-lla* ovat temporaalisia ja *minu-lla on pallo* – *pallo on minu-lla* habitiivisia adessiivin käyttötappauksia.

Samoin suomen yleiskielessä erosijojen transitivinen (”prolatiivinen”) funktio – *poistua ove-sta* – ja elatiivin eksessiivinen funktio – *ylentää joku vänriki-stä luutnantti-ksi* – ovat johdettavissa nominaalis-lokaalisesta erosijan merkityksestä puuttuvia sijoja korvaavana käyttönä (vaikka puuttuvaa sijaa ei kielessä esiinnykään, käyttö on silti mahdollista sijamuotoa korvaavaa, koska järjestelmästä puuttuvaa sijaa edustaa toinen sijamuoto). Asiassa voi esiintyä tulkinnanvaraisuutta: jos esim. kysytään, onko suomessa nominaalista terminatiivisijaa, vastaus on kielteinen; mutta jos kysytään, voiko terminatiivisuuden ilmaista suomessa sijamuodolla, vastaus on myönteinen: *talo-sta talo-on*, *aamu-sta ilta-an*, *mäe-ltä mäe-lle*, *laskea kymmene-en* (ks. Alhoniemi 1978).

3.2 Translatiivin ongelmia entisenä ja nykyisenä muotoluokkana

Periaatteessa perinteiseksi translatiiviksi yhdistettyjen essentiaalisten ja temporaalisten tapausten erottamiseen omiksi sijamuodoikseen voidaan analogisesti soveltaa samantapaisia perusteita kuin essiivin ja temporaalin tapauksessakin – mutta tämä on sikäli hankalampi tehtävä, että tapausten erittely ja erottelu on alkuperäisen pääteaineksen monikäyttöisyyden ja monitahoisuuden ja funktioiden sekalaisuuden johdosta vaikeaa (unkarin translatiivi taas on miltei pelkästään vähäkäyttöinen olotilan tai olomuodon muutoksen ilmaisin). (Translatiivi on ehkä kehittynyt *-s*-latiivin possessiivitaivutuksen pohjalta, ks. Tikka 1992: 39: *-s*-latiivillahan ei suomessa ole omistusliitteisiä tapauksia, vrt. *taa(s)* mutta *taa-kse-ni*, josta ehkä > *taa-kse* (vrt. *luo*, *luokse*); *-kse*-aines on ehkä analoginen – vrt. esim. *vari-s* : *vari-kse-ni* tms. – mutta tämän selitysmallin tulisi ulottua mordvaan asti.)

Sekä essentiaalis-funktionaalisiin ja resultatiivisiin – esim. *valita puheenjohtajaksi, käydä/sopia/kelvata jksik, viisas/pikkuvanha ikäisekseen, antaa lahjaksi, ottaa opiksi, tulla/olla avuksi, olla häpeäksi/kunniaksi, huvikseen, onneksi* – että temporaalisiin *-ksi*-aineksen käyttötapauksiin voi suomessa liittyä tarkoituksen tai tarkoitusperän tai käyttötarkoituksen merkitysvivahde. Jo tulosija voi sinänsä ilmoittaa päämäärää tai tarkoitusta – *käyttää rahat/kangas pukuun* –, ja kun latiiivia on alettu käyttää essentiaalisena tulosijana, muutoksen merkitykseen on ehkä tarttunut käyttötapausten ja *-yhteyksien* perusteella finaalista tai intentionaalista tarkoituksen merkityksainesta. Tämä on voinut vaikuttaa temporaalisiinkin ilmauksiin, jotka lisäksi ajallisen tulosijan edustajina viittaavat tulevaisuuteen ja joihin jo siten helposti liittyy mukaan aikomuksen, tarkoituksellisuuden tai tavoitteellisuuden merkityssisältö(ä).

Intentionaalinen tai konsekutiivis-finaalinen merkitys on siten kehkeytynyt essentiaalisten ja temporaalisten käyttötapojen myötä – ja se on voinut siirtyä viittaamaan käänteisesti menneisyyteen ja muuttua kausaaliseksi: *miksi puu kaatui?*, vrt. *miksi puu kaadettiin?* (unkarin kausaali-finaali on samaan tapaan kehittynyt lokaalis-proessiivisesta funktiosta ensin finaaliseksi ja konsekutiiviseksi ja sitten myös kausaaliseksi sijamuodoksi: *pénz-ért* lienee alkuaan tarkoittanut 'rahan tila/lla, -lle', siis 'rahan sijasta/asemesta', ks. Korponay 1990: 64, ja *ért-em, ér-ett-em* 'tilallani', siis 'puolestani > tähteni'). Päinvastaista kehitystä edustaa taas datiiivin käyttö predikatiiviadverbiaalina latinassa ja unkarissa – *dono* 'uhriksi, lahjaksi', *saluti* 'terveydeksi, onneksi, menestykseksi', *választották elnök-nek* 'hänet valittiin puheenjohtajaksi', vrt. *észak-nak* 'pohjoiseen päin' (siis suuntana ja päämääränä); näissä tapauksissa finaalisesta ja intentionaalisesta merkityksestä on johdettu essentiaaliseen.

Temporaaliset tapaukset, jotka eivät ilmoita pelkkää ajallisto siirrosta, vaan joihin liittyy ajan ilmoituksen lisäksi tarkoituksellisuuden merkityssisältö tai *-vivahte*, ilmoittavat 1) kestoja – *tulla/jäädä kotiin (koko) jouluksi* –, 2) ajallista takarajaa – *palata kotiin/saada lahjat/ruoat valmiiksi jouluksi* 'jouluun mennessä' – ja 3) ajankohtaa, jota varten jotakin tehdään – *tehdä valmisteluja/valmistaa lahjoja/ruokaa jouluksi*. Näistä 3:nnessä intentionaalinen merkityssisältö on jo miltei itsenäinen ja lähes erillään ja irrallaan sijamuodon käytöstä ajankohdan ilmaisimena.

Esimerkiksi baski käyttää juuri tarkoitusperää ilmaisevaa latiivipohjaista destinatiiviksi tai purposiiviksi kutsuttua sijamuotoa myös keston ja ajallisen

takarajan – siis kohtien 1 ja 2 – ilmoitukseen (ks. Saltarelli 1988: 43, 44, 56, 66, 74, 157, 165) – ja todennäköisesti myös kohdassa 3 (samaten englannin tarkoitusta ilmaisevalla prepositiolla *for* on sekä intentionaalis-funktionaalinen että intentionaalis-temporaalinen käyttö – siis perinteistä translatiivin muotoluokkaa vastaavasti).

Miten tämä kaikki olisi sitten tulkittava sijamuotoisuuden kannalta? Koska kerran tällaiset ajalliset ilmaukset – mukaan lukien puhdas ajallisen siirtymän ilmoitus – eivät ole sen enempiä essentiaalisia kuin predikatiivis-adverbiaalisiakaan ja koska ne tässä ja muissakin suhteissa rinnastuvat temporaalin tapauksiin, niitä on tältä osin syytä samaten pitää omana ja erillisenä sijamuotonaan – siitäkkin huolimatta, että tarkoituksellisuuden merkitys sekoittaa pakkaa ja liittää niitä essentiaalisen tulosijan tapauksiin. Tarkoituksellisuuden konnotaatio on siten paralleelinen ilmiö näiden sijamuotojen välillä – ja se voidaan hyvin mainita erikseen kummankin yhteydessä –, vaikka essentiaalis-funktionaalisuuden, temporaalisuuden ja intentionaalisuuden kolminainen merkityskenttä onkin sellainen, että siinä voi esiteltyjen ja käsiteltyjen tapausten valossa tapahtua liikettä ja kehitystä eri suuntiin. Toinen mahdollisuus olisi pitää tarkoituksen merkitystä perustavana muutoksen merkityksen rinnalla ja yhdistää tapaukset transformaali-finaaliksi.

Oikeastaan suurempi ongelma onkin, pitäisikö sitten tällaisten kahden sijamuodon käyttötapauksista eriytyviä ja puhtaaksi purposiiviksi erikoistumassa olevia tapauksia ja ilmauksia – *jnk tekemise-ksi, tehdä-kse/en, määrätä tehtävä-ksi, tietää-kse/en* – pitää niitäkin vielä omana sijanaan. Tällaisiinhan ei liity varsinaisesti ajatusta jonkin olion tilanmuutoksesta, vaan ajatus toiminnalla aiheutetusta tai toiminnasta koituvasta tai kehkeytyvästä seurauksesta tai tuloksesta tai merkityksestä tms.

3.3 Välineen ja tavan adessiivi?

Onko suomessa instrumentaalia? Kieliopit vastaavat yhteen ääneen kieltävästi – sikäli kuin asiaa on osattu edes kysyä. Mutta toisin kuin jonkin sijan funktionaalisen käytön tapauksessa, jollaisella on yleensä muodolliseen eroamatomuuteen liittyviä rajoituksia, instrumentaalisen funktion täysivaltaiseen ilmaisuun sijamuodolla ei liity suomessa minkäänlaisia rajoituksia, vaan *-lla-*

päätettä käytetään aivan vapaasti instrumentaalifunktion ilmaisuun aivan kuin mitä tahansa muutakin täyttää ja muodollisesti muista eroavaa sijaa ja sijamuotoa oman perusfunktionsa ilmaisuun. (Itse asiassa ulkopaikallissijojen käyttö paikanmerkityksessä on rajoittuneempaa kaksoismerkityksen johdosta, ks. Lauerma 1988). Yhteys lokaaliseen taustamerkitykseen näkyy kyllä yhä sellaisissa tapauksissa (ks. Leino 1989: 211) kuin *ylittää joki lauta-lla, ratsastaa hevose-lla, kantaa tarjottime-lla* 'tarjottimen avulla tai päällä', *seistä jaloi-lla-an, paistaa tule-lla/liehellä* – mutta yleensä lokaalinen alkuperä on jo täysin hämärtynyt (ellei esim. *kynä-llä* = ?'kynän varassa'). Myös udmurtin (ja komin) instrumentaali on oikeastaan lokatiivin jatkaja (ks. Collinder 1957: 277). Lisäksi olisi outoa, että tärkeän instrumentaalisen sijamerkityksen ilmaisisi ensisijaisesti toisen sijamuodon sivufunktio, kun alkuperäinen instrumentaali – eli "instruktiivi" – on syrjäytynyt tästä tehtävästä. Kaksois(- tai kolmois)nimitys 'adessiivi-(superessiivi-)instrumentaali' olisi myös kömpelö, joten kaiken kaikkiaan yhtä hyvin voidaan katsoa myös instrumentaali omaksi sijakseen, joka on nykykielessä homonyyminen adessiivi(-superessiivi)n kanssa. Infiniittimuoto *tekemä-llä* on siis verbin nominaalimuodon instrumentaalisisija, ei adessiivi (ja osoittaa omalta osaltaan sijamuotojen diskretismiiä, koska sillä on vain instrumentaalinen merkitys). Samaten ns. tavan adessiivissa on kyse instrumentaalisen sivu- ja lisäfunktiosta.

4 Sijanimitykset

Nimityskysymyksen kannalta omaperäiset oppitekoiset sijanimikkeet ovat yleensä latinalaisperäisiä osuvampia sijojen perusfunktion ilmoituksen kannalta, vaikka niitä onkin pidetty pölyttyneinä. Ainakin vastaavat adjektiivit tai yhdyssanat ovat sijojen suhdefunktion ilmoituksina aivan käyviä – esimerkiksi vaikkapa seuraavaan tapaan: "sijamuotona nominatiivi ilmaisee (sanan) nimenöllistä suhdetta, nimentösuhdetta itse asiaan" – ja ne hakkaavat ns. sijakieliopin nimitykset mennessä tullen.

Seuraavassa luettelossa on kysymysmerkki aina mielestäni epätydyttävän latinalaisperäisen nimen kohdalla: 1. nimentö/nominatiivi, 2. osanto/partitiivi-

vi, 3. omanto/genetiivi, 4. kohdanto/akkusatiivi, 5. sisäolento/inessiivi, 6. sisäeronto/elatiivi, 7. sisätulento/illatiivi, 8. ulko-olento/?adessiivi, 9. ulkoeronto/?ablatiivi, 10. ulkotulento/?allatiivi, 11. olento/essiivi, 12. tulento/?translatiivi, 13. keinonto/?instruktiivi, 14. seuranto/?komitatiivi, 15. vajanto/abessiivi.

Latinankieliset nimitykset ovat osin epätyydyttiviä, jos tällaiseen haluaa kiinnittää huomiota (ovatko viime vuosituhannen kielentutkijat nukkuneet latinan tunnilla?). Sijanimet 'nominatiivi' ja 'partitiivi' ovat onnistuneita. Nimitykset 'akkusatiivi' ja 'genetiivi' pohjautuvat jo antiikin aikaisiin erehdyksiin (esim. genetiivi olisi suomeksi "suvunto" tai "lajinto", ks. Häkkinen 1994: 129), mutta ovat klassisina vakiintuneita. (Suomen nominatiivi ja akkusatiivi poikkeavat totaalisen subjektin ja objektin sijoina muunkielisistä lähimmistä vastineistaan, mutta vastannevat silti lähinnä indoeurooppalaista nominatiivia ja akkusatiivia.) Samoin sisäpaikallissijojen nimet ovat onnistuneita, mutta ulkopaikallissijojen nimet 'allatiivi', 'adessiivi' ja 'ablatiivi' viittaavat nimityksinä yksipuolisesti toissijaisempaan likeisyyden merkitykseen – tarkoitaaahan latinan *ad* 'luo, luona' ja *ab* 'luota'. Ulkopaikallissijojen ensisijaisena peruserkityksenähän paikanilmauksina on kai pidettävä superessiivistä päällisyyden ilmaisu. Koska kuitenkin muodoilla on kummatkin funktiot ja paikallisuuden merkitys on perustava, kaksoisnimitykset olisivat paikallaan, vaikka ne ovatkin kömpelöitä: 'adessiivi-superessiivi' jne.

'Essiivi' on onnistunut nimitys – tosin kielitieteellisissä kirjallisuudessa nimitys 'essiivi' saattaa toisinaan tarkoittaa yleistä paikallista olosijaakin – siis lokatiivia – ja partitiivi joskus vastaavaa erosijaa, jota meikäläisessä tutkimuksessa on mieluummin kutsuttu separatiiviksi kuin ablatiiviksi. Jos essiivin suomenkielinen nimi 'olento' on sanan toisen merkityksen johdosta häiritsevää, nimikkeenä voisi käyttää myös sanaa 'olonto' – sijan nimenähän sana ei tarkoita oliota, vaan on olemissuhteen ilmauksen nimi. Mutta 'translatiivia' osuvampi predikatiivis-adverbiaalisen tulosijan nimityksenä olisi esim. 'transmutatiivi' tai 'transformatiivi' tai 'transformaali' (murteellista erosijaista vastinetta ekssiiviä on kutsuttu myös mutatiiviksi, ks. Särkkä 1969: 10, 36, 39).

Suomen kielen komitatiivi ei ole sellainen vastavuoroisen tai vuorovaikutteisen yhteisesiintymisen ja yhteys- tai vaikutussuhteen ilmaus kuin monen muun kielen, vaan suomen komitatiivi on pikemminkin luonteeltaan (passiivis-)sosiatiivi(nen) – eli ilmaisee (alisteisen) varusteen tai seuralaisen. Instruktiivilla – sananmukaisesti "ohjeento" tai "ohjanto" – taas ei ole mitään tekemistä

---

ohjeistuksen kanssa, joten koska sija tavan tai keinon ilmoituksena liittyy menettelytapoihin, 'proseduraali' olisi parempi nimike. 'Abessiivi' läsnäolon vastakohdan eli poissaolon suhdeilmoituksen nimikkeenä on käypä, mutta tällaista sijamuotoa on kutsuttu myös karitiiviksi. Oppitekoisessakin terminologiassa voi pyrkiä läpinäkyvyyteen (vaikka tämä edellyttäisikin nykyään harvinaista latinantaitoa).

5 18 nominaalista sijamuotoa

Nominaalisia sijamuotoja on edellisen mukaan siis yleisesti ainakin 16 – ja aikasanoilla 18 kpl:

1. nominatiivi-?akkusatiivi	nurkka	nurkat	päivä	päivät
2. partitiivi	nurkkaa	nurkkia	päivää	päiviä
3. akkusatiivi (totalitiivi/kompletiivi)	nurkan hänet	heidät	päivän	
4. genetiivi (possessiivi)	nurkan	nurkkien (nurkkain)	päivän	päivien (päiväin)
5. transmutatiivi(/transformatiivi)-finaali (tulento-tähdäntö)	nurkaksi	nurkiksi	päiväksi	päiviksi
6. essiivi	nurkkana	nurkkina	päivänä	päivinä
7. illatiivi	nurkkaan	nurkkiin	päivään	päiviin
8. inessiivi	nurkassa	nurkissa	päivässä	päivissä
9. elatiivi	nurkasta	nurkista	päivästä	päivistä
10. allatiivi-super(o)latiivi	nurkalle pöydälle	nurkille pöydille	päivälle	päiville
11. adessiivi-superessiivi	nurkalla pöydällä	nurkilla pöydillä	päivällä	päivillä
12. ablatiivi-delatiivi(/superoseparatiivi)	nurkalta pöydältä	nurkilta pöydiltä	päivältä	päiviltä
13. temporaali-finaali (temporodestinatiivi) (päädyntö)			päiväksi	päiviksi
14. temporaali (ajanto)			sinä päivänä milloin	niinä päivinä
15. instrumentaali	nurkalla	nurkilla	päivällä	päivillä
16. proseduraali	nurkin		päivin	
17. sosiatiivi	nurkkine/en		päivine/en	
18. karitiivi/abessiivi	nurkatta	nurkitta	päivättä	päivittä

Sinänsä itse kielenkäytön kannalta on yhdentekevää, erotetaanko kielen kieliopillisessa kuvauksessa 15 vai 18 vai miljoona vai ei yhtään sijaa – ja joka tapauksessa kielen funktionaalisen kuvauksen tasolla tällaiset eroavuudet on otettava huomioon.

6 Nominaaliset adverbisijat

Nomineilla on myös johdoksina pidettyjä adverbinomaisia sijamaisia muotoja, joista osa on leksikomorfosyntaktisine rajoituksineenkin hyvinkin produktiivisia – lähes yhtä produktiivisia kuin täydet sijamuodot, kuten *-ittAin-* ja *-sti-* päätteiset muodot, – tai jopa produktiivisempia, jos esim. abessiivin nominaalinen normaalikäyttö otetaan huomioon. Ja ne ilmoittavat samantapaisia seikkoja kuin sijamuodot yleensä (oman makuni mukaan pidän johdoksina mieluummin varsinaisen leksikaalisen muuntelun tapauksia kuin morfosyntaktisten suhteiden ilmauksia ja ilmoituksia, vrt. KomMiet 1915: 34; tässä suhteessa modifioinniksi ei mielestäni vielä riitä pelkkä muodollinen siirtymä sanaluokasta toiseen, esim. adverbisiin, koska tämäkin voi olla lähinnä pelkkä syntaktinen seikka). Myös abessiivi on kielen käytön kannalta perinteisenkin näkemyksen nojalla sijamuodon ja adverbijohdoksen rajamailla, joten perinteisten sijojen ja tällaisten johdoksina pidettyjen muotojen rinnastus ei ole mitenkään kaukaa haettu.

Tällaisten adverbeina pidettyjen tapausten sijamuotoisuuteen ovat kiinnittäneet huomiota (ks. Hammari 1993) yleisesti ainakin Setälä ja Sadeniemi (1965: 124–126), Karlsson (1983a: 195, 196, 229), Hakulinen ja Karlsson (1979: 83, 85) ja Laaksonen ja Lieko (1988: 53, 56) ja erityisesti *-sti-*päätteen tapauksessa Tuomikoski (1973), Ikola (1976: 114) ja Vesikansa (1978: 130) ja *-ittAin-*päätteen tapauksessa Collinder (1960: 224, 238) – ja yleensä perinteisten adverbien sijamuotoisuuteen taas Siro (1964: 37, 46).

Yleinen käsitys – maallikoilla ja joskus tutkijoillakin – on, että sijamuotoja olisi (suomen) kielen kehityksen aikana kasapäin hylätty ja että niistä esiintyisi vain jäänteitä perinteisissä adverbeissa (esim. Vesikansa: ”[prolatiivi] on viime aikoina osoittanut elpymisen [*sic!*] merkkejä”, 1978: 125; Stenberg sanoo samasta muodosta: ”ursprungligen en kasusform, numera partiklar” 1971: 112). Tällainen mielikuva johtunee (läntisten) indoeurooppalaisten kielten kehityksen luomasta vaikutelmasta (ks. Itkonen 1996: 132); hävinneet ja kadonneet sijat ovat kuitenkin yleensä olleet pohjana uusien muodostukselle ja/tai siirtyneet muihin tehtäviin – yleiset paikallissijat tarjoavat tästä oivan esimerkin (ks. Hakulinen 1979: 100–105). Kysyin Paul Alvrelta vuoden 1990 fennougristikongressissa, ovatko suomen murteiden terminatiiviset adverbisijat (ks. Pääkkönen 1978, Hakulinen 1979: 230) jäänteitä ja muistumia aiemmin yleisemmästä sijamuodosta;

Alvre vastasi, etteivät ne ole sellaisia, vaan johdosten tapaisia uudismuotoja. (Jos terminatiivi ja prolatiivi olisivat olleet suomessa laajemminkin käytössä sijoina, niin minne ne olisivat sitten kadonneet?)

Totuus on siis suomessa yleensä juuri päinvastainen: esim. ns. prolatiivin harvinaisuus johtuu juuri siitä, että se on sijataivutusmuotona suhteellisen nuori tulokas – eikä mikään haudan partaalla horjuva kummitus. Ts. sen mainittu ”elpyminen” on itse asiassa päinvastoin vasta aluillaan olevan mahdollisen ekspansion merkki – eikä mikään joutsenlaulu. Sijana prolatiivi on siis vasta yleistymässä ja kehkeytymässä.

Tällaisia adverbimaisia nominien sijamuotoja on suomessa puskurissa puoლისen tusinaa (kaikista ei tietenkään välttämättä kehity täysimuotoista sijaa – eikä se ole tarpeenkaan):

19. distributiivi-proportionaali (applikatiivi) (jaanto-osinto/eräntö)		nurkittain kaksittain, kaksitellen	päivittäin
20. iteratiivi (kerranto)			päivisin
21. transitiivi (kulunto) (kuljento/siirryntö)		nurkitse	
22. oppositionaali-resiprokaali (vastanto)	nurkakkain	nurkikkain nurkittain, nurki- tusten	
23. direktionaali-positionaali (asento-suunnanto)	sivuttain	sivuittain, pitkittäin (?pitkin)	
24. modaali-multiplikatiivi (tavanto-kerronto)		pitkästi; miten, siten, vanhemmiten kahdesti	
25. ekstensionaali/kvanti(ta)tiivimeasuraali (mitanto-ulonto)		pitkälti	
26. situatiivi/multitud(on)aalii (tilanto-luvunto)		kaksisin, kolmisin (?aikaisin, ?nykyisin, ?14., ?20.)	

Adjektiiviattribuutin kongruenssipakko ehkäissee uusien sijojen laajempaa käyttöönottoa – mikä kynnyks on alkuainkin täytynyt kyllä ylittää (suomi on alkuainkojen sijajärjestelmän laajentumisen jälkeen ollut aika konservatiivinen jo pari vuosituhatta). Tosin unkarissakaan ei sikäläisiä marginaalisijoja juuri mielellään määritetä, vaikka tämä onkin jossain määrin mahdollista (esim. *tíz perc-enként* ’10 minuutin väliajoin’, *két het-ente* ’kahden viikon (väli)jaksoin’,

annak eredmény-e-ként/képpen 'sen tuloksena/seurauksena', *érkezés-em-kor* 'saapumiseni aikaan'). Satunnaisesti voi suomessakin esiintyä tällaisia määritteitä nominaalisten adverbisijojen yhteydessä, vaikka tämä onkin harvinaista (termimäinen *puolivuositain* ja samoin *puolitusneittain* osoittavat määrityksen tarvetta, mutta ovat tavallaan kielenvastaisia – vrt. *puolin vuosin*, *?puolin vuosittain*, *?puolittain vuosittain*). Seuraavassa on aitoja esimerkkejä relatiivilause- ja genetiiviattribuutista määritteinä (yhdyssanoissa tämä on tavallista: *kaupunginosittain*) (kursiivit minun): ”opit ovat kehittyneet, *asteittain*, joista jokainen on näyttänyt luonnolliselta, vastakohtikseen” (B. Russell 1992: Länsimaisen filosofian historia 2, s. 190, WSOY, suom. J. A. Hollo); ”sotaväki koottiin ja se järjestettiin taisteluun *tribuksittain*, jotka toisin kuin myöhemmät tribukset olivat heimoyhteisöjä” (Paananen 1980: 68); ”Väliajat otettiin mailin neljänneksittäin” (NS s.v. *neljänneksittäin*).

Distributiivista voi nykyään kyllä johtaa johdoksia, *päiv-ittä+inen*, mutta sijajohdoksia on esiintynyt ennenkin (*yhte-nä* > *yhte-nä+inen*, *yksi-nä* > *yksi-nä+inen*, ks. Hakulinen 1979: 170, 171) – ja sellaisia esiintyy volgalaiskielissä (ks. Collinder 1965: 50) ja unkarissakin: *nap-onként* 'päivittäin' > *nap-onként+i* 'päivittäinen', *két-szer+es* 'kaksinkertainen' (vrt. *két-szer* 'kahdesti').

7 Adverbisijat

Nominaalisten täysien ja vajaiden sijamuotojen lisäksi on runsaasti varsinaisissa adverbeissa esiintyviä uusia ja vanhoja sijamaisia päätteitä. Adverbisto palvelee toisaalta tulevien sijamuotojen kohtuna, kehtona ja lastenkamarina, toisaalta entisten vanhuuden lepokotina (ja hautana). Suomen kielen päätevaranto on tässä suhteessa erittäin suuri – on puoliväliin viidettä kymmentä sijapäättemäistä kielenainesta tai elementtiä. Mutta näistä lähes puolet esiintyy vain muutamassa harvassa sanassa yleensä leksikaalisina tapauksina – siis aika vähäpätöisinä ”sijakkeina”. Mutta niitä voi rakenteeltaan pitää staattisina taivutus- tai sananmuotoina, joissa voi sijamuotojen tapaan erottaa vartalo- ja pääteaineksen.

Jos ei mistään muusta syystä, niin ainakin hovin vuoksi voi näitäkin tapauksia jaotella, luokitella, ryhmitellä ja nimitellä sijamaisesti:

27. latiivi(t)	ulos, ulomma, -s, -ksi; minne, sinne; luokse, luo, taakse, taa, e(d)estaas, tykö; takaisin; kotia
28. lokatiivi	ulkona, ulompana, luona, takana, tykönä, kotona
29. separatiivi	ulkoa, ulompaa, luota, takaa, tyköä, kotoa
transitiivi = 21.	taitse, ylitse, alitse, lävitse, ohitse (päällitse); yli, ali, läpi, ohi, liki, ympäri; halki, poikki, (pitkin, poikin (?16./?23./?31.)) sivu
30. perlatiivi	likekkäin, liketysten, liketyksin
resiprokaali = 22.	
31. approksimatiivi (suunnanto/lähentö/tahonto)	yhtäänne, kahtaanne, samanne, muuanne; kohti, kohden, vasten (?ylös/alas päin/käsin)
32. konditionaali (tilanto-jamanto)	Topologista tai fenomenologista yhteyttä, muunnosta, muutosta tai tilaa osoittavat adverbit: (osittainen tai kokonainen ero tai aukko, rako tai väli) auki, irti, kiinni, liki ; (1/2-ulotteisesta kohteesta) poikki ; (2U) halki, ratki , (3U) puhki, rikki; ympäri (= 'sisäpuoli ulos/ulkona/nurin päin'); (janasta, pinnasta tai kappaleesta) kahtia, kolmia ; (fenomenaalinen tila tai olosuhde) julki, ilmi
26., 33.–35. (sisä- ja ulko)situatiivit; situatiivi (= 26.)/sirkumstantiaali	sattumoisin, väkisin, jalkaisin; peräisin, syntyisin, kotoisin (Tosin vakioseikkojen ilmoituksia)
33., 34., 35. in-, as-, eks/situatiivi (ulkokohtainen situatiivi = environmentaali)	-(s)A/lla, -lle, -ltA: ulko-, koto/sa/lla, -lle, -lta
36. duratiivi (kestonto/kestäntö)	alati, yhäti, iäti
37. karitiivi (= 18.)	ääneti, (vaiti,) huoleti, hengeti
38. graduaali (asteento)	peräti, saati (kaiketi, edes)
39. konsideratiivi/spektatiivi (katsanto/kannanto/tarkanto)	kaiketi, olleti
40. konsessiivi (myöntö)	silti
41. limitatiivi/restriktiivi (poininto/otanto/kohdento)	sikäli, mikäli (Rajaavat mahdollisen tapauksen, tilanteen, olosuhteen, kohdan tai seikan.)
42. terminatiivi (Johanna Laakso: "rajanto")	kunnes, kuni, sinnes, sini(s) (+ sepitteinen sii-heksi) (Nämä ovat yleensä temporaalisia.)
43. temporoablatoterminatiivi/initiaali/(initiatiivi) (alunto/alanto)	siitämisin, siitämöisin, myötämöisin (Nämä käyvät höllämorfisuuden näytteistä.)

44. konsekutiivi-konklusiivi (resultatiivi) (tulonto/johdonto/johdanto)	(myönteinen) siis, edes, (vastainen) taas
<hr/>	
EKSTRAT	
45. posttemporaali (jäljentö)	tehty-ä/(ni, -si, ...) (sitten)
46. konsekutiivi-finaali (= ?5.) (tähdäntö)	tehdä-kse/ni, -si, ... (miksi, siksi)
47. eksessiivi ((eks)mutatiivi) (eronto/muunto)	-ntA: vaiva-nta, vastuksi-nta, tehtävä-ntä
(48. konsekutiivi/kaptatiivi (saanto/haento/hankinto))	*-ttA: e-ttä, jo-tta; hattu *jotta (vrt. josta) maksoin 50 euroa; kirja *jotta tulin ('jota tulin noutamaan') (Muoto sekoittuisi abessiiviin.)

Jos adverbisto on eräänlainen kaiken kaatopaikka – jäte- tai jäänneluokkana kielipillisen kuvauksen roskakori ja tunkio (tai maton alus), tällaista puuhaa voi tietenkin pitää jätteiden luokitteluna (lukija etsiköön sopivan ryhmän sellaisille ilmauksille kuin *myötä, myöten*) – mutta kuten näkyy, adverbien jakaumassakin esiintyy eräänlaista järjestelmänomaisuutta, kun tällaiseen kiinnittää huomiota.

Osassa tapauksista esiintyy synkretismille vastakkaista funktionaalista eriytymistä – siis diskretismia: tapaukset *yhtää-nne, kahtaa-nne, toisaa-nne, muua-nne, kaikkia-nne* ovat latiiivista eriytyneitä suomen kielen adverbisia ap-proksimatiivimuotoja (ts. ne ilmoittavat oikeastaan suuntaa), joiden homonymminen pääteaines on funktionaalisesti eroamasta latiiivisista tapauksista *minne, sinne*. (Periaatteessa suomessa olisi siis aineksia esim. sellaisillekin nominien paikallissijamuodoille kuin terminatiivi ja ap-proksimatiivi – **ranta-ni, *rannannes* 'rannalle asti', *ranna-nne 'rannalle päin' – mutta tällaisten kulkusijoiksi nimittämieni paikallissijamuotojen, vrt. *ranno-itse*, käyttöönottoa on ehkä ehkäissyt mm. homonymia omistusliitteiden *-ni, -nne* kanssa.)

Kielissä esiintyy toisinaan eräänlainen yleinen adverbialisija (esim. turkissa ekvatiivi, ks. Atilla 1985: 22, 23); suomessa lähinnä proseduraali ("instruktiivi") on tällainen – ja osaa uussijoista voisikin pitää sen muunnelmina ja kuroumina: *sel-in, selä-kkä-in, sel-i-ttä-in* (pääteaines *-lloin* lienee sekin lähtöisin alkuaan kokonaisuutena proseduraaliin pannusta *-lla*-muodosta, ks. Hakulinen

1979: 231; Vesikansa 1978: 129; vrt. *samalla* 'samalla kerralla' pro *samalloin). Uudissijoissa pääteaines on usein samaan tapaan yhteistä ja alkuperältään samaa tai sekalaista – tämä liittyy eriytymättömyyteen (monikäyttöisyyteen) ja alkavaan eriytymiseen (kehitykseen funktionaaliseen formaaliseen diskretis-miin). Jos tämä häiritsee, niin huomattakoon, että 1) tavallisillakin sijapäätteillä on allomuotoja; toisaalta 2) mikä pakko on pelkän pääteaineksen perusteella erottaa tai yhdistää sijoja? – kysehän on yhtä paljon morfosyntaksista kuin morfologiasta! Lisäksi voidaan – kenties *ad hoc*? – puhua 3) ilmiöstä nimeltä promorfi (smi tai promorfia). Olen aiemmin maininnut käsitteen 'profoni': laadullisen astevaihtelun vahva- ja heikkoasteisia äänteellisiä vastineita voi pitää toistensa profoneina – ts. sinänsä itsenäisinä äänteinä eli foneemeina, jotka kuitenkin esiintyvät vaihtelun yhteydessä toistensa allo- tai pro-muotoina (vrt. allofoni). Samoin jokin muuten itsenäisehkö pääteaines voi olla ikään kuin lainassa toisella sija(muodo)lla, vrt. *mi-ten*, *kaunii-sti*, (*kauniimm-in*.) *suomalais-ittain* (tässä siis *-ittAin* = modaalin promorfi – keskiajalla sattui joskus, että kuningaskin saattoi toimia toisen kruunupään vasallina, joten itsenäisyyskin on suhteellista).

Lähteet

- Alhoniemi, Alho 1978. Suomen kielen terminatiiveista. Alho Alhoniemi, Jussi Kallio, Mauno Koski, Päivi Rintala & Kalevi Wiik (toim.) *Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6. 2. 1978*. Turun Yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6, 188–206.
- Allen, C. G. 1978. *A manual of European languages for librarians*. Third impression (with minor corrections). Bowker, London & New York.
- Anhava, Jaakko 1998. *Maailman kielet ja kielikunnat*. Gaudeamus.
- Atila, Jorma 1985. *Turkin kieli 1*. Turun Yliopisto.
- Collinder, Björn 1957. *Survey of the Uralic languages*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Collinder, Björn 1960. *Comparative grammar of the Uralic languages. A handbook of the Uralic languages 3*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Collinder, Björn 1965. *An introduction to the Uralic languages*. University of California Press, the United States of America.

- Comrie, Bernard 1981. *The languages of the Soviet Union*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Gleason, H. A. 1973. *An introduction to descriptive linguistics*. Revised Edition. Holt, Rinehart and Winston, London–New York–Sydney–Toronto.
- Hakulinen, Auli & Karlsson, Fred 1979. *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia toimituksia 350. Helsinki.
- Hakulinen, Lauri 1979. *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
- Hammari, Jukka-Pekka 1993. Muistoonpanoja nimityksen merkityksestä kielen hahmotuksessa. *Kielitieteellisiä muistoonpanoja* 5. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 36, 80–191.
- Häkkinen, Kaisa 1994. *Kielitieteen perusteet*. Tietolipas 133. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ikola, Osmo (toim.) 1976. *Nykysuomen käsikirja*. 4. painos. Weilin+Göös, Tapiola.
- Itkonen, Erkki 1966. *Kieli ja sen tutkimus*. WSOY.
- Itkonen, Esa 1996. *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Gaudeamus.
- Jahnsson, A. W. 2000 (1871). *Finska språkets satzlära*. Näköispainos. Yliopistopaino.
- Karlsson, Fred 1980. *Johdatusta yleiseen kielitieteeseen*. Kolmas painos. Oy Gaudeamus Ab, Helsinki.
- Karlsson, Fred 1983a. *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- Karlsson, Fred 1983b. *Suomen peruskieloppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 378. Helsinki.
- KomMiet 1915 = Kielio pillinen luonnos. Ehdotus yhteiseksi termeiksi ja määritelmiksi. *Komiteanmietintö N:o 6 1915*. Helsinki.
- Lauerma, Petri 1988. l- ja s-sijojen spatiaalisen käytön opposition ontologista taustaa. Heikki Nyysönen & Olli Kuure (toim.) *XV Kielitieteen päivät Oulussa 13.–14.5.1988*. Acta Universitatis Ouluensis B 14, 161–172.
- Leino, Pentti 1989. Paikallissijat ja suhdessäntö: kognitiivisen kieliopin näkökulma. *Virittäjä* (93), 161–219.
- NS 1951–1961 = *Nykysuomen sanakirja I–VI*. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. WSOY, Porvoo.
- Paananen, Unto 1980. Valtiollinen historia. Henrik Lilius, Saara Lilja, Holger Thesleff, Päivi Setälä, Jaakko Suolahti & Eija Kämäräinen (toim.) *Antiikin kulttuurihistoria*. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva, 50–80.
- Palmer, Frank 1984. *Grammar*. Second edition. Pelican Books. Penguin Books.
- Papp, István 1968. *Unkarin kielen historia*. Tietolipas 54. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

-
- Penttilä, Aarni 1963. *Suomen kielioppi*. 2. painos. WSOY, Porvoo.
- Pääkkönen, Matti 1978. Suomen *nnik-loppuisia terminatiiveja. *Virittäjä* (82), 226–240.
- Rapola, Martti 1967. *Suomenkielinen proosa Ruotsin vallan aikana*. Tietolipas 49. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ravila, Paavo 1967. *Totuus ja metodi*. WSOY, Porvoo–Helsinki.
- Saltarelli, Mario 1988. *Basque*. Croom Helm, London–New York–Sydney.
- Setälä, E. N. 1926 (1880). *Suomen kielen lauseoppi oppikouluja varten*. Yhdestoista painos. Otava, Helsinki.
- Setälä, E. N. & Sadeniemi, Matti 1965. *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi*. 17. painos. Otava, Helsinki.
- Siro, Paavo 1964. *Suomen kielen lauseoppi*. Tietosanakirja Oy, Helsinki.
- Stenberg, Anne-Mari 1973. *Finsk satslära för skolarnas högre stadier*. Söderström & Co Förlag Ab, Helsingfors.
- Särkkä, Tauno 1969. *Itämerensuomalaisten kielten eksessiivi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 291. Helsinki.
- Tikka, Toivo 1992. *Vepsän suffiksoituneet postpositiot. Kieliopillisiin sijoihin liittyvä suffiksoituminen*. Finsk-ugriska institutionen, Uppsala universitet.
- Tuomikoski, Risto 1973. Adjektiivin ja adverbien erosta. *Virittäjä* (77), 199–213.
- Vesikansa, Jouko 1978. *Johdokset*. Nykysuomen oppaita 2. WSOY, Porvoo.

”Toissijaiset” predikaattirakenteet ranskassa ja suomessa

Eva Havu

1 Ranskan *prédication seconde* -rakenteet

Prédication seconde -rakenteiksi lasketaan ranskan kielessä kaikki virkkeessä pakollisten ydinjäsenten muodostaman ”pääpredikaation” (*prédication première*: subjekti, verbi ja sen pakolliset täydennykset) lisäksi olevat ylimääräiset ”predikaatiot”, joiden läsnäolo ei periaatteessa ole kieliopillisesti tai sisällöllisesti välttämätön (Neveu 2000: 120–121). Cadiot’n ja Furkawan (2000: 3) määritelmän mukaan tällaiset rakenteet ovat syntaktisesti integroituneita pääpredikaatioon, vaikka niillä on oma semanttinen ”ylimääräinen” sisältönsä (*Elle est partie contente* ”Hän lähti tyytyväisenä”). Ne eivät itse sisällä finiittiverbiä, mutta niillä katsotaan olevan elliptinen predikaatiosuhde johonkin päälauseen nominaalisista jäsenistä, yleensä subjektiin (*Elle est partie et elle était contente* ”Hän lähti ja hän oli tyytyväinen”) (Cadiot & Furkawa 2000; Wilmet 1998). Nämä kolme peruskriteeriä (elliptinen predikaatiosuhde johonkin päälauseen nominaaliseen jäseneseen, poisjäämismahdollisuus kieliopillisuuden kärsimättä sekä syntaktinen integroituminen pääpredikaatioon) eivät kuitenkaan aina päde yhtäläisellä tavalla kaikkiin *prédication seconde* -ryhmään laskettuihin rakenteisiin (Havu & Pierrard 2004). Tarkastelen ensin ranskan *prédication seconde* -rakenteita yleisesti yllä mainittujen kriteerien valossa ja vertaan sitten adjektiivi- tai partisiippiarakenteita vastaaviin suomalaisiin rakenteisiin.

Prédication seconde -rakenteiksi luetaan ranskassa Cadiot'n ja Furukawan (2000) sekä Mélinin (1988) mukaan mm.

- a. Koko päälauseen sisältöön viittaavia rakenteita:
  1. Il est parti, *décision malheureuse* > Hän lähti, *onneton päätös* [mikä oli..]
  2. *Sa nièce arrivant, c'était le feu dans la maison* > *Hänen siskonsa saapuessa* [koska hänen siskonsa oli määrä saapua], koko talo oli ylösalaisin
- b. Päälauseen subjektilausekkeeseen viittaavia rakenteita, joilla on sen kanssa sama tai eri lauseenjäsentehtävä:
  3. *J'ai visité Paris, ville des sciences et des arts.*
> Kävin Pariisissa, *tieteiden ja taiteiden kaupungissa*
  4. *Jeune, Marie faisait du sport* > *Nuorena Marie urheili*
  5. *Regardant à sa gauche, il vit le facteur* > *Katsoessaan vasemmalle hän näki postinkantajan*
- c. Päälauseen objektiin viittaavia rakenteita:
  6. *J'aime le café chaud* > Pidän kahvista *kuumana*
  7. *Luc trouve la mesure indispensable* > Luc pitää toimenpidettä *välttämättömänä*
  8. *Luc rend Marie heureuse* > Luc tekee Marien *onnelliseksi*
  9. *Je tiens cela pour vrai* > Pidän tätä *totena*
  10. *Marie a les yeux bleus* > ?? Marielle on silmät *sinisinä* [> siniset silmät]
  11. *Il y a une place de libre* > Siellä on yksi paikka *vapaana*

Jos vertaa yllä olevia lauseita ensimmäiseen pääkriteeriin (elliptinen predikaatiosuhde johonkin nominaaliseen päälauseen jäseneen), on helppo havaita, että ryhmässä (a) on kyseessä viittaussuhde koko päälauseeseen eikä pelkästään nominaaliseen jäseneen. Tosin päälauseen voi korvata pronomini muodolla, minkä ansiosta voidaan katsoa, että kyseinen kriteeri täyttyy: *Hän lähti, mikä oli onneton päätös/Se, että hänen siskonsa oli määrä saapua, oli...* Esimerkissä (2) on absoluuttinen *prédication seconde* -rakenne, jolla on viitesuhde subjektiin. Toisinaan kuitenkin absoluuttiset rakenteet lasketaan laajemminkin *prédication seconde* -rakenteiksi muodostamalla epäsuora elliptinen suhde päälauseen subjektiin tai objektiin (Havu & Pierrard, tulossa):

12. *Antoinette s'en ira la maison rangée* (Dupont 1985: 124)
> Antoinette lähtee [kun] talo on siivottu

[Antoinette s'en ira la maison étant rangée *par elle*]
 > [Antoinette lähtee kun talo on siivottu *hänen* toimestaan]

Joissakin tapauksissa predikaatiivinen täydennys ei viittaa päälauseen subjektiin, vaan objektiin (13) tai viittaussuhde syntyy epäsuorasti esimerkiksi possessiivirakenteessa käytetyn possessiivisen persoonapronominin ja/tai (suomessa) possessiivisuffiksin välityksellä (14). Viimeksi mainitussa tapauksessa ranskassa puhutaan substantiivista *täydentävästä* artikkelisanasta ja predikaatiivinen täydennys viittaa siis vain elliptisesti nominiin:

13. *Intelligent*, Lise l'admirait beaucoup > *Älykkäänä Lise ihaili *häntä* kovasti
 > Koska hän oli älykäs, Lise ihaili *häntä* kovasti
14. *Jeune, mon idole* étais Jovet > Nuorena *idolini* oli Jovet
 > Kun olin nuori, *idolini* oli Jovet

Mitä tulee ensimmäisen kriteerin toiseen osaan, elliptiseen predikaatiosuhteen, kaikissa yllä mainituissa rakenteissa se ei toteudu samalla tavalla. Perinteiset appositionrakenteet (3) ja adjektiiviset täydennykset (4) on yleensä helppo täydentää *olla*-verbillä. Joissain tapauksissa (esim. kausatiivisissa lausetyypeissä (8)), objektitäydennysten verbirakennetta täytyy kuitenkin muuttaa elliptisen suhteen esille tuomiseksi:

- 3'. Paris *est* ville des sciences et des arts > Pariisi *on* tieteiden ja taiteiden kaupunki
- 4'. Quand Marie *était* jeune, elle faisait du sport > Kun Marie *oli* nuori, hän urheili
- 7'. Luc trouve que la mesure *est* indispensable > Luc katsoo että toimenpide *on välttämätön*
- 8'. *Luc rend que Marie *est* heureuse > Luc agit de sorte que Marie *est* heureuse
 > *Luc tekee että Marie *on* onnellinen > Luc toimii siten että Marie *on* onnellinen

Partisiipin preesensin sisältävissä rakenteissa on sen sijaan vaikea kuvitella predikaatiosuhdetta, onhan partisiipin preesens jo itsessään verbimuoto:

- 5'. ??? Il vit le facteur quand il *était* regardant à sa gauche.
 > ??Hän näki postinkantajan kun hän *oli* oikealle katsova.

Vaikka predikatiivinen *olla*-verbin sisältävä rakenne on hyvin usein mahdollinen rinnakkaismuoto, jos lausetta tarkastelee pinnallisesti, se ei läheskään aina vastaa sisällöllisesti *prédication seconde* -rakennetta:

15. *Riche, elle achèterait une nouvelle maison / ??Elle est riche et elle achèterait une nouvelle maison > Si elle était riche, elle achèterait une nouvelle maison*
 > *Rikkaana* hän ostaisi uuden talon /?? Hän on rikas ja hän ostaisi uuden talon
 > *Jos* hän olisi rikas, hän ostaisi uuden talon
16. *Il choisit ses amis riches / ??Il choisit ses amis et ils sont riches > Il choisit ses amis parmi les gens riches*
 > Hän valitsee ystävänsä *rikkaina*"/??Hän valitsee ystävänsä ja he ovat rikkaita
 > Hän valitsee ystäväkseen *sellaisia, jotka ovat rikkaita*

Toinen yllä mainittu kriteeri ei myöskään aina täyty: *prédication seconde* -rakenteet eivät ole aina ”ylimääräisiä”. Ensinnäkin ne saattavat vaikuttaa koko virkkeen merkityssisältöön, vaikka tämä olisikin kieliopillisesti korrekti ilman niitä. Esimerkeissä (7, 8 ja 9) verbeillä *trouver, rendre* ja *tenir* on ilman ylimääräistä predikaattirakennetta eri merkitys kuin sen kanssa (*trouver*: ”löytää”/*trouver qn intelligent*: ”pitää jotain älykkäänä”, *rendre*: ”palauttaa”/*rendre qn malade*: ”tehdä joku sairaaksi”, *tenir*: ”pitää hallussaan”/*tenir qn pour intelligent*: ”pitää jotain älykkäänä”). Näissä tapauksissa *prédication seconde* -rakenne muodostaa verbin kanssa kokonaisuuden, jolla on oma semanttinen, vain tähän rakenteeseen liittyvä merkityssisältönsä.

Toisaalta kyseiset lausekkeet voivat olla välttämättömiä virkkeen kieliopillisuuden kannalta: esimerkki (10) on virheellinen ilman ylimääräistä predikaattirakennetta:

- 10'. **Marie a les yeux [Mariella on silmät olisi ranskaksi Marie a des yeux]*

Kolmannen kriteerin mukaan *prédication seconde* -rakenteen tulee olla syntaktisesti integroitunut pääpredikaatioon. Jo esimerkkien ulkokohtainen tarkastelu paljastaa kuitenkin, että integroituminen ei ole samanasteista kaikissa rakenteissa. Ryhmien (a) ja (b) rakenteet ovat pilkulla päälauseesta erotettuja eikä integraatiosta voi puhua, ellei sitten siinä mielessä, että irrallinen rakenne tarvitsee päälauseesta nominin (tai koko päälauseen) poisjääneen *olla*-verbin

subjektiksi. Sen sijaan esimerkeissä 6–11 *prédication seconde* -rakenne on ulkoisesti integroitunut virkkeeseen mutta semanttisen ja kieliopillisen integraation välillä on eroja, kuten ylempänä todettiin: esimerkeissä (6 ja 11) verbi säilyttää oman merkityssisältönsä ilman ylimääräistä täydennystä, esimerkeissä (7–9) verbin merkityssisältö taas on riippuvainen ylimääräisestä täydennyksestä ja esimerkissä (10) virke on kieliopillinen vain muodostaessaan kokonaisuuden täydennyksen kanssa.

Pelkästään tässä työssä tarkastellut *prédication seconde* -rakenteet osoittavat, että niitä ei voi kuvata yhtenäisesti ja olisi ehkä paras käsitellä niitä vain predikaattitäydennyksinä, jotka eivät ole objekteja eivätkä adverbiaaleja vaan [useimmiten] eräänlaisia elliptisiä predikatiiveja. Ei siis ole ihme, ettei suomesta löydy yhtä kieliopillista kategoriaa, joka vastaisi näitä rakenteita, eikä yhtä sija-muotoa, jolla ne voisi järjestelmällisesti kääntää.

Lisäksi ongelmana on erilainen terminologia. Siinä missä ranskan kielessä ryhmän (b) esimerkit luokitellaan nykyään usein appositioiksi (Forsgren 1988, 1991, 1993; Neveu 1998), suomessa apposiitiolla tarkoitetaan lähinnä paradigmaattisena lisäyksenä toimivia substantiivilausekkeita (Hakulinen & alii 2004: 1009) ja muissa tapauksissa puhutaan esim. adjektiivisista (4) ja partisiippitäydennyksistä (5) sekä objektin suorista tai epäsuorista predikatiivisista täydennyksistä (6–11), jotka toimivat predikatiiviadverbiaaleina (Hakulinen & alii 2004: 974).

2 Miten ranskan *prédication seconde* -rakenteet kääntyvät suomeksi?

Tarkastelen työni toisessa osassa vain adjektiivisia tai partisiipin sisältäviä *prédication seconde* -rakenteita kontrastiivisesta näkökulmasta, eli esimerkkityyppejä (4–11) (ranskassa nämä rakenteet lasketaan usein samaan ryhmään kuuluviksi, ks. Forsgren 1991).

2.1 Ryhmä b, esim. 4–5

Pilkulla erotetut adjektiivijä ja partitiivitäydennykset ovat ranskassa lauserakenteen kannalta verrannollisia keskenään, sillä ne voivat esiintyä lauseen alussa, sen lopussa tai sen keskellä. Paikan valinta liittyy usein olennaisesti niitten diskursiiviseen funktioon, mutta kontekstin puuttuessa en ota kantaa alla olevien virkkeiden tarjoamiin käännösmahdollisuuksiin:

- 17.a. *Contente*, Marie est partie se promener > *Tyytyväisenä* Marie lähti kävelyille
- 17.b. Marie, *contente*, est partie se promener
- 17.c. Marie est partie se promener, *contente*

Useimmiten predikatiiviset täydennykset ovat vain deskriptiivisiä ja ne vastaavat lähinnä relatiivilausetta (esim. 18). Niillä voi kuitenkin olla toinenkin semanttinen sisältö, joka määräytyy usein kontekstin tai mahdollisesti lausekkeen paikan mukaan. Esim. temporaalinen (4, 5), kausaalinen (13, 19), konsessiivinen (21.b) tai konditionaalinen (20) tulkinta ovat mahdollisia, etenkin jos täydennys esiintyy virkkeen alussa (Combettes 1998: 67; Havu 2002a,b, 2004)). Täydennyksen tulkinta ei ole kuitenkaan aina itsestään selvä (Blanche-Benveniste 1998: 54; Müller-Lancé 1998: 275–276). Sen tiivistetty merkitysisältö ei käy lause- tai tekstitasolla järjestelmällisesti ilmi, vaan tulkintaan vaikuttavat usein myös sellaiset tekijät, kuin yleistietous ja maailmankuva (Havu 2003, 2004). Ranskalaisopiskelijoilla teettämässäni tutkimuksessa (Havu 2004), vain 12 partitiivirakennetta 20:stä tulkittiin (suunnilleen) samalla tavalla, mikä osoittaa, miten epäselvää lausekkeen tulkinta voi joskus olla (vrt. 21):

- 18. *Appelée* Divodorum pendant l'Antiquité, Metz était la capitale d'un peuple celte [...]
> Antiikin aikana Divodorumiksi *kutsuttu* Metz oli kelttiläisen heimon pääkaupunki
- 19. Cette maison était en très mauvaise condition, mais *repeinte*, elle est beaucoup plus belle
> Talo oli hyvin huonossa kunnossa, mutta *uudelleenmaalattuna* se on paljon kauniimpi
(*koska se on/nyt kun se on uudelleenmaalattu*)
- 20. *Repeinte*, cette maison serait beaucoup plus belle
> *Uudelleenmaalattuna* talo olisi paljon kauniimpi (*jos se olisi uudelleenmaalattu*)

21. *Indépendante*, cette femme est appréciée de tout le monde
 > *Itsenäisenä* tämä nainen on kaikkien arvostama
 a. Naisen itsenäisyyttä arvostava kulttuuri: *Koska* hän on itsenäinen...
 b. Naisen itsenäisyyteen kielteisesti suhtautuva kulttuuri: *Vaikka* hän on itsenäinen...

Suomessa ei ole yhtä kattavaa kieliopillista keinoa, joka jättäisi tulkinnan näin avoimeksi, vaikka essiivi voikin saada erilaisia merkityksiä: se voi olla konditionaalinen (20) tai kausaalinen (19), se voi ilmaista tapahtumaan liittyviä olosuhteita tai luonnehtia subjektia ja sen ominaisuuksia (Hakulinen & alii 2004: § 975, 1258; Hakulinen & Karlsson 1995: 214–215).

Essiiviä ei kuitenkaan voi käyttää kaikkia irrallisia *prédication seconde* -lausekkeita käännettäessä. Adjektiivit ja adjektiiviset partisiippirakenteet poikkeavat tässä suuresti verbaalisista partisiippirakenteista, sillä ne voidaan kääntää essiivillä jos rakenteen merkitys vastaa essiivirakenteen kattamaa merkityssisältöä:

22. *Fatiguée/contente*, elle remercie son public
 > *Väsyneenä/tyytyväisenä* hän kiittää yleisöään

Puhtaasti deskriptiiviset, relatiivilauseetta vastaavat adjektiivi- ja partisiippirakenteet kääntyvät kuitenkin parhaiten sivulauseella tai substantiivin etumääritteenä toimivalla adjektiivilla (vrt. esim. 18):

23. *Transparent*, [...], ce fard [...] accentue les volumes des lèvres et [...] (Le Monde 27.5.00/32)
 > Tämä voide, *joka* on väritön/Tämä *väritön* voide korostaa huulten volyyminia ja [...]

Sen sijaan aktiiviset tai passiiviset verbinomaiset partisiippirakenteet on käännettävä muilla keinoilla.

Jos on kyse *temporaalisista aktiivirakenteista*, jotka sisältävät intransitiivi-verbien (esim. *arriver* 'saapua', *naître* 'syntyä', *partir* 'lähteä'...), voidaan vastineeksi valita suomen temporaalirakenne:

24. *Arrivé* à son hôtel à 22h, il est encore sorti pour dîner
 > *Saavuttuaan* kello 22 hotelliinsa hän lähti vielä ulos syömään
25. *Arrivant* à son hôtel, il a rencontré son ami
 > *Saapuessaan* hotelliinsa hän tapasi ystävänsä

Jos taas on kyseessä kausaalisen, konsessiivisen tai konditionaalisen merkityksen sisältävä rakenne, täytyy mahdollisesti turvautua sivulauseisiin, kuten myös silloin kun kyseessä on pelkkä deskriptiivinen sisältö (27) (kuten yllä mainituissa adjektiivirakenteissa (23), myös etumääritteenä toimiva adjektiivirakenne on tällöin mahdollinen):

- 26.a. *Arrivé à 22h, il était trop fatigué pour sortir*
 > *Koska* hän oli saapunut kello 22, hän oli liian väsynyt mennäkseen ulos.
- 26.b. *Arrivé à 22h, il est toutefois sorti pour dîner*
 > *Vaikka* hän oli saapunut kello 22, hän lähti kuitenkin ulos syömään.
- 26.c. *Arrivé à 22h, il n'aurait pas eu le temps de sortir.*
 > *Jos* hän olisi saapunut kello 22, hän ei olisi ehtinyt lähteä ulos.
27. *Né en 1928, Paul Lavigne est devenu un peintre exceptionnel*
 > Paul Lavignesta, *joka* on syntynyt vuonna 1928/Vuonna 1928 *syntyneestä* Paul Lavignesta tuli poikkeuksellinen taidemaalari”

Passiiviset verbaaliset *partisiippirakenteet*, jotka sisältävät transitiivisen verbin (esim. *acheter* 'ostaa', *admirer* 'ihailta', *lire* 'lukea') ja joissa voi ranskassa esiintyä vain partisiipin perfekti, on yleensä käännettävä sivulauseella tai agentillisella menneen ajan partisiipilla:

- 28.a. *Arrêté par la police, il s'échappe et se réfugie de nouveau en Angleterre*
 > *Kun* poliisit olivat pidättäneet hänet, hän pakeni uudestaan Englantiin
 > Poliisiin *pidätettyä* hänet, hän pakeni uudestaan Englantiin
 [??poliisien *pidättämänä?*]
- 28.b. *Arrêté par la police, il a toutefois réussi à s'échapper.*
 > *Vaikka* poliisit olivat pidättäneet hänet, hän onnistui kuitenkin pakenemaan
29. *Admiré de tout le monde, Paul Lavigne est un peintre exceptionnel.*
 > Paul Lavigne, *joka* on kaikkien ihailema/Kaikkien *ihailema* Paul Lavigne on poikkeuksellinen taidemaalari

Yllä käsitellyt *prédication seconde* -rakenteet ovat siis erittäin helpokäyttöisiä ranskassa, mutta kääntäjän kannalta ongelmallisia, sillä tämä joutuu ottamaan huomioon sekä lausekkeen sanaluokan (adjektiivi/partisiipin presens/partisiipin perfekti), erityyppiset partisiipit että lausekkeen mahdollisen tulkinnallisen sisällön.

2.2 Ryhmä c, esim. 6–11:

Ryhmässä c on erityyppisiä suoria ja epäsuoria predikaatiivisia objektitäydennyksiä, joille kaikille on yhteistä se, että ne liittyvät pääsanaansa, objektiin, ilman välimerkkiä. Esimerkissä (6) on kyseessä ”satunnainen”, ei siis rektion vaatima, täydennys (*construction occasionnellement attributive*), sillä lause on kieliopillinen myös ilman sitä ja verbi säilyttää aina perusmerkityksensä. Suomen essiivi vastaa tässä hyvin ranskan rakennetta ja sen merkityssisältöä:

6. J'aime le café > Pidän kahvista / J'aime le café chaud > Pidän kahvista kuumana

Lausekkeen adjektiivin tulee ilmaista jonkinlaista muutosaltista ominaisuutta, kuten yllä olevassa esimerkissä, jossa puhuja pitää kahvista vain *kun se on kuumaa*. Se, tulkitaanko adjektiivin predikaatiivisesti vai ei käy ranskassa ainoastaan intonaatiosta ilmi, sillä kirjoitettuna sama lause voi myös kääntyä muotoon *Pidän kuumasta kahvista*. Sen sijaan esimerkissä (30a) adjektiivin tulkittaisiin luultavasti pelkäksi adjektiiviattribuutiksi, ellei sitten lausetta muokkaa siten, että kyseessä voisi olla muutosaltis ominaisuus (30b). Siinä missä ranska ilmaisee eron sisällöllisillä seikoilla ja intonaatioerolla, käännöksessä täytyy valita tietty rakenne (adjektiivinen etumäärite tai essiivissä oleva predikaatiivinen rakenne):

30.a. J'achète la voiture *américaine* > Ostan *amerikkalaisen* auton

30.b. J'ai acheté ma voiture *américaine*, mais je viens d'apprendre qu'elle est anglaise
> Ostin autoni *amerikkalaisena*, mutta sain juuri tietää, että se on englantilainen

Kuten ranskan predikaatiivisessa rakenteessa, suomessakin essiivirakenne jättää lausekkeelle varsin laajan tulkinnan:

31. Cette robe, je la veux *rouge* > Haluan tämän puvun *punaisena*
> Haluan, *että* se on punainen/haluan sen, *jos* se on punainen/haluan sen, *kun* se on punainen [kun sen väri on muutettu]

Myös esimerkkityypissä (11), jossa on aina verbi *avoir* ”olla, omistaa”, on kyse eräänlaisesta ”vapaasta” täydennyksestä, sillä lauserakenne ei sinänsä sitä kaipaakaan, ja *prédication seconde* -rakenteen asemesta objektin perässä voisi olla pelk-

kä pääsanansa kanssa kongruoiva adjektiivivi. Tällöin kuitenkin lauseen merkitys muuttuisi, mikä heijastuu myös käännöksessä:

11. Il y a une place *de libre* > Siellä on yksi paikka *vapaana*
- 11'. Il y a une place *libre* > Siellä on *vapaa* paikka

Kyseinen ranskan rakenne ilmaisee yleisimmin tiettyyn lukumäärään liittyvää rajoitusta (tässä: vain *yksi* paikoista on vapaa), mutta suomessa essiivisijaista predikatiiviadverbiaalia voi käyttää *olla*-verbin kanssa vain silloin kun on kyse ohimenevästä olotilasta (vrt. Hakulinen & alii 2004: 1206). Sen sijaan adjektiivit, jotka eivät ilmaise muutosaltista ominaisuutta, eivät tavallisesti esiinny *olla*-verbillisessä lauseessa essiiviadverbiaalina *Pöytä on puisena, kun taas adjektiivit, jotka kuvaavat subjektin tarkoitteen terveyden tilaa, täyteyttä tai avoimuutta ovat yleisiä (sairaana, huonona, ehjänä, avoinna...).

Yllä olevassa esimerkissä (11) on kyse ohimenevästä ominaisuudesta (paikka on nyt vapaa, mutta ei ehkä huomenna, ja ranskan lausekkeen voi näin ollen kääntää essiivillä. Sen sijaan esimerkeissä 32a ja 33a adjektiivit ilmaisevat pysyvää olotilaa: esimerkin 32a paikka on aina mukava, ja esimerkin 33a 10 solmiota ovat aina punaisia. *Prédication seconde* -rakennetta käännettäessä kannattaisi ehkä korostaa numeraalia, jotta ero tavalliseen adjektiivirakenteeseen korostuisi:

- 32.a. Il y a une place *de confortable*
> ???”Siellä on yksi paikka *mukavana*”. > Siellä on [vain] *yksi mukava* paikka
- 32.b. Il y a une place *confortable* > Siellä on *mukava* paikka
- 33.a. Jean a dix cravates *de rouges*”
> ??? Jeanilla on 10 solmiota *punaisina*. > Jeanin solmioista *10 on punaista*
- 33.b. Jean a dix cravates *rouges* > Jeanilla on 10 *punaista* solmiota

Esimerkkityypissä (10), jossa myös on kyse ”olla, omistaa”-verbin objektin täydennyksestä, täydennys on ranskassa kieliopillisesti pakollinen. Rakenteen on perinteisesti ilmaistava jotain ulkonäköön tai luonteenpiirteisiin liittyvää ominaisuutta, mutta sen käyttö on laajentunut ilmaisemaan näitä jopa metonymisesti (Riegel 1997; esim. 35). Rakenne on jälleen mahdoton kääntää suomeksi es-

siivillä, ellei ole kyse ohimenevästä ominaisuudesta tai muutosalttiista olotilasta (vrt. Hakulinen 2004 & alii: 1206):

- 10'. Il a les yeux *bleus* > *Hänellä on silmät *sinisinä*
34. Il a les yeux *rouges* > Hänellä on silmät *punaisina* [koska hän on itkenyt niin paljon]
35. Je n'ai pas le cinq à sept *facile* > *Minulla ei ole syrjähyppy *helppona* [=minun ei ole helppo harrastaa syrjähyppyä] > ”olen sellainen ettei minun ole helppo (...)”

Esimerkeissä 7, 8 ja 9 on kyse objektin predikaatiivisista rektiotäydennyksistä. Esimerkkityypeissä (7) ja (9) on ranskan suoran tai epäsuoran objektin predikaatiivadiverbialiaali, joka vastaa eksplisiittisesti (7, 36) tai implisiittisesti (9) *que*-('että') rakenteen sisältävää sivulauseetta. Alla olevissa esimerkeissä verbit kääntyvät suomeksi myös essiivisijaista rektiotäydennystä vaativilla verbeillä (joilla ei ole semanttisia rajoituksia):

7. Luc trouve la mesure *indispensable* > Luc pitää toimenpidettä *välttämättömänä*
> Luc trouve *que* la mesure est *indispensable* > Luc ajattelee, *että* toimenpide on välttämätön
9. Je tiens cela *pour vrai* > Pidän tätä *totena*
> Je pense *que* cela est *vrai* > Ajattelen, *että* se on totta
(verbiä joudutaan ranskassa vaihtamaan *että*-lauseen muodostamiseksi)
36. Je le considère *comme sympathique* > Pidän häntä *miellyttävänä*
> Je considère *qu'il* est *sympathique* > Ajattelen/katson, *että* hän on miellyttävä
(suomessa verbiä joudutaan vaihtamaan)

Suomen essiivi ei näissä tapauksissa aina vastaa ranskan rakennetta, vaan joidenkin verbien rektio vaatii esimerkiksi translatiivia, vaikka kyseessä ei olekaan olotilan muutos (vrt. Hakulinen & alii 2004: §978: ”adverbiaalitäydennyksiä saavat eräät mentaaliset ja kommunikaatioverbit joilla voi ilmaista objektitarvoituksen kategoriointia *luulla/kutsua jotakin joksikin*”):

37. Je le considère *comme compétent* pour ce poste
> Pidän häntä *pätevänä* virkaan/Katson hänet *päteväksi* virkaan
38. Je te croyais plus *raisonnable* > Pidin sinua *järkevämpänä*/Luulin sinua *järkevämmäksi*

Suomentaessa translatiivia voi säännöllisesti käyttää silloin, kun ranskassa on kausatiivinen muutosta ilmaiseva objektin obliikvi (”toimia niin, että joku tulee joksikin”, vrt Hakulinen & alii 2004: § 978):

8. Luc rend Marie *heureuse* > Luc tekee Marien *onnelliseksi*

3 Yhteenveto

Ranskan *prédication seconde* -rakenteet eivät muodosta syntaktisesti eivätkä semanttisesti yhtenäistä ryhmää, vaikkakin niiden voidaan katsoa olevan eräänlaisia predikatiivisia ”lisärakenteita”. Suomessa kyseinen ryhmä sisältää appositioita ja predikatiiviadverbiaaleja, ja tässä työssä tarkastellut ranskan adjektiivijä ja partisiippirakenteet kääntyvät suomeksi usein joko ”toissijaisen” lausekkeen merkityksen tai sen rakenteeseen kuuluvan verbin rektion määrämässä sijamuodossa. Joskus taas ne joudutaan kääntämään sivulauseella tai pelkällä adjektiiviattribuutilla.

Jos lauseke on verbin rektion alainen, kääntäminen ei ole ongelmallista, mutta jos se on pilkulla päälauseesta erotettu irrallinen rakenne tai vapaa verbintäydennys, tulee kääntäjän ottaa huomioon erilaisia diskursiivisia ja tulkinallisia seikkoja sopivaa käännösratkaisua valitessaan.

Lähteitä

- Blanche-Benveniste, Claire 1998. L'usage prédicatif secondaire des participes passés. Mats Forsgren & Kerstin Jonasson & Hans Kronning (toim.) *Prédication, assertion, information*. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala, 43–56.
- Cadiot, Pierre & Furukawa, Naoyo (toim.) 2000. La prédication seconde. *Langue française*, 127.
- Forsgren, Mats 1988. Apposition adnominale: déterminants et ordre des constituants. *Travaux de linguistique* 17, 137–157.
- Combettes, Bernard 1998. *Les constructions détachées en français*. Ophrys, Paris.

- Forsgren, Mats 1991. Éléments pour une typologie de l'apposition en linguistique française. *Actes du XVIIIe congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes, Université de Trèves*. Max Niemeyer Verlag Tübingen, 597–611.
- Hakulinen, Auli (päätoim.) & alii 2004. *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Hakulinen, Auli & Karlsson, Fred 1995 (1988). *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Havu, Eva 2002a. L'interprétation des constructions détachées. *Cercle de linguistique appliquée à la communication* 10. <http://www.ucm.es/info/circulo/no10/havu.htm>.
- Havu, Eva 2002b. Quelques problèmes liés à la traduction en finnois des participes passés français. *Neuphilologische Mitteilungen* 3 CIII, 363–381.
- Havu, Eva 2003. Sur quels principes l'interprétation des constructions détachées repose-t-elle? *Actes du XVe congrès des romanistes scandinaves, Oslo12–17 août 2002*. <http://www.digbib.uio.no/roman/page21.html>, 389–400.
- Havu, Eva 2004. L'interprétation des constructions participiales appositives. *La Linguistique* 40, 65–82.
- Havu, Eva & Pierrard, Michel 2004a. La prédication seconde en français: définition et extension du domaine. Piet van Sterkenburg (toim.) *Linguistics today – facing a greater challenge* (incl. CD Rom). John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, CD-Rom: contributions\S7_EvaHavuAndMichelPierrard_LaPredication-SecondeEnFrancais.pdf
- Havu, Eva & Pierrard, Michel 2004b. La prédication seconde de type adjectival: une structure attributive sans verbe copule? Javier Suso López & Rodrigo López Carrillo (toim.) *Le français face aux défis actuels. Histoire, langue et culture*. APFUE-GILEC, Granada, 417–431.
- Mélis, Ludo (toim.) 1988. La prédication seconde. *Travaux de linguistique*, 17.
- Müller-Lancé, Johannes 1998. Die Verwendung absoluter Konstruktionen in französischen Printmedien. V. Hellrich & H. Klöder (toim.) *Mediensprache in der Romania*. Gottfried Egert Verlag, Wilhelmsfeld.
- Neveu, Franck 1998. *Études sur l'apposition*. Honoré Champion éditeur, Paris.
- Neveu, Franck 2000. Quelle syntaxe pour l'apposition? Les types d'appariement des appositions frontales et la continuité référentielle. *Langue française* 125, 106–124.
- Riegel, Martin 1997. De il a les yeux bleus à je n'ai pas le cinq-à-sept facile. Olli Välikangas & Juhani Härmä (toim.) *Où va le français?* 99–108.
- Wilmet, Marc 1998. *Grammaire critique du français*. Hachette –Duculot, Louvain-la-Neuve.

Postpositional constructions in the Erzya language with PX

Jack Rueter
University of Helsinki, General Linguistics Department

The Erzya language is a member of the Volgaic branch of the Finno-Ugrian or Uralic language family. It is known for its relatively free word order with variation between SOV and SVO, DX and PX, PREDX of four varieties of intransitive predicates, pronoun dropping and POSTPs.

The Erzya literary language has a rather short history, starting with the appearance of the New Testament in 1821 and a subsequent century of mainly ecclesiastical publications. The Erzya media begins growing in the 1920s and has built itself a reputation by the 1930s. Over the years, however, there has never been an orthographic standard established that has been adhered to by all publishers. To this very day, there has always been vacillation between phonetic and morphological transcriptions of the language, and different eras have produced different ideas concerning the concept of orthographic words. Hence virtually any given publication in Erzya is likely to have word forms with more than one spelling, a fact that any automatic evaluation of Erzya text will have to deal with.

When speaking of orthographic words, the author would like to draw special attention to the morphology of NP constituents in the Erzya language, namely when forming composite nouns of two elements the former appears generally in the absolute, i.e. the indeterminate nominative singular, or the indeterminate

genitive form, and the latter is then available for declensions applicable to the syntax and semantics of a desired expression. When an abs form of the first element is used in the rendition of a transparent composite word, and the second element indicates a relative spatial relation, there is a possibility that a homograph of a PP will occur.

In Erzya nearly all words indicating a relative spatial relation are considered postpositions, and this appears to be the case, whether those words are limited to LOCAL CX paradigms, or not. The fact that spatial relation words cannot be used individually to indicate specific entities is seen as sufficient grounds for warranting their promotion to the category of postposition, and even though there are some postpositions, particularly those ending in a sonorant and final middle vowel in the locative case, that only have partial paradigms, the majority of lexical items construed as postpositions, when they have local CX, have virtually full paradigms, including the grammatical cases.

Since most relative spatial relation POSTPOSITIONS in the Erzya language take one argument, and that argument can usually occur in three different forms, viz. the ABS, INDET GEN and DET GEN, whereas the det gen is realized in both the singular and plural, there exist two instances of homograph in a LOCAL NP and a LOCAL PP. What this means is that the two nouns "leg; foot" and "end" followed here with PROL CX can be construed as either (1a) the INE CX with the constituent "foot end" as its LM, or (1b) INE PP in which the POSTP "at the end" is aligned with the LM "leg; foot".

(1a)	pilyge.pe	+së
	foot.end	+INDET.INE
(1b)	pilyge	pe +së
	leg/foot.ABS	end +INDET.INE

It is possible that the subtleties of NP_[POSS,LM] + simple noun_[POSS,tra | POSTP,LM] + postposition versus NP_[POSS,LM] + compound noun_[POSS,tra] could be lost, but for analogical developments in the Erzya language that show what appears to be word stress based apocope, such that a word-final vowel of the attribute can be lost when the subsequent head of the same constituent begins itself with a vowel (2).

(2)	sel'me	ikele	= s'elm0 ikele (after apocope)
	eye.ABS	before	'before the eyes'

What is seen in (2) is phonetic variation, possibly dialectical, reflected by orthographic variation in the Erzya literary language. Here the word "eye" serves merely as a QUALIFIER for the spatial relation word "before", which might be construed as either a POSTP or ADVL. "Eye" does not, however, seem to have the property of POSS.TRA, rather the relation "before the eyes" as a whole has been reinterpreted through grammaticalization and an adjacent NP_[GEN] is therefore interpreted as NP_[POSTP.LM]. In (3a-e) and (4a-e) we will observe a similar array in grammaticalization, wherein the original PP/AdvP in (3) is a singular relation and that in (4) is a composite relation.

- (3a) pilyge   alo
 foot.ABS   below 'under the/a foot, under the/0 feet'
- (3b) kenzhe   alo
 nail.ABS   below 'under the/a [finger]nail, under the/0 nails'
- (3c) valyma   alo
 window.ABS   below 'under the/a window, under the/0 windows'
- (3d) pando   alo
 hill.ABS   below 'under the/a hill, under the/0 hills'
- (3e) chuvto   alo
 tree.ABS   below 'under the/a tree, under the/0 trees'

In (4) the LMS of the original PP have lost their ability to be interpreted as POSS.TRA and they are integrated into the same composite, hence they apparently lose their independent word stress and are therefore susceptible to apocope.

- (4a) pilyge   alo = pilg0 alo
 foot.ABS   below   'under foot, in the way'
- (4b) kenzhe   alo   = kenzh0 alo
 nail.ABS   below under one's nail (such as dirt)'
- (4c) valyma   alo = val'm0 alo
 window.ABS   below 'in front of the house
 (perhaps the flowerbed, which reaches beyond the limitations of the window proper)'
- (4d) pando   alo = pand0 alo
 hill.ABS   below 'at the bottom of the hill'

- (4e) *chuvto*   *alo* = *chuvt0 alo*
 tree.ABS   below 'under the trees (as opposed to out in the open)'

With regard to possession the lms in (3a-b) are body part, and the LM in (3c) can be construed as specific to the domicile, whereas that in (3d) presents us with yet another dimension of contextual scope, namely a "hill" which, due to its prototypical size, can usually be construed in the singular. Finally, the LM in (3e) falls outside the usual scope of possession and appears for most practical purposes to operate solely as an advl.

The grammaticalization cline observed in the PPs/AdvlPs of (3) and the composites of (4) should be expected elsewhere in the lexicon, where orthographic variation due to apocope is not a useful means of detection. Composite PPs/AdvlPs might be detected according to the following algorithms:

- (5) Composite POSTPS and ADVLS
 (5a) Locate lemma x in nouns with either GEN DX or POSS.PX and a subsequent POSTP y;
 (5b) Locate lemma x in nouns in ABS form followed by a subsequent POSTP y with POSS.PX.
 (6) Composite POSTPS
 (6a) Locate lemma x in nouns with either GEN DX or POSS.PX, a subsequent lemma y in nouns in ABS form and a final POSTP z.

The purpose of this paper is to locate and discuss variation observed in the Erzya literary language between the formulae N.ABS POSTP.CX.PX and N.PX POSTP.CX, and whether the data attest a specific tendency, which would support a hypothesis of grammaticalization and thus merit further study.

In (7) and (8) below it will be observed that the position of the POSS.PX slot is associated with the POSTP.LM in (7), which simultaneously can be interpreted as one of two possessa, viz. "cap" and "foot", and therefore possibly remind us of discourse theory.

- (7)

<i>Poksh kartuzo +zo</i>	<i>pilyge +nzë</i>	<i>pe +së +ly</i>
big cap.LINKV+POSS.3SG.NOM.SG	leg/foot+POSS.3SG.obl	end+INE+PREDX.PRETII.3SG
<i>dï potmo+zo +nzo</i>	<i>livtä +sty</i>	<i>ärmak +t.</i>
and inside +ill.LINKV+POSS.3SG.OBL	to.fly+PREDX.PRETI.3PL	money +PL

 'He had his big cap at his feet and there was money flying into it.' (Kutorkin, A. 1987: 311)

(9b)

Pilyge +m pe +s , tetäkaj , chuvt
 foot/feet+POSS.1SG end+ill.INDET , father.VOC , to.dig.IMP.2SG
 srubony lisyminе ,
 to.frame.INDET.GEN well.DIM.INDET.NOM.SG ,
 'By my feet, Oh father, dig a well that's framed'

Prä +m pe +s , korymakaj , putt umary chuvtine.
 head+POSS.1SG end+INDET.ILL , guardian.VOC , to.put.IMP.2SG
 umary chuvtine.
 apple.ABS tree.DIM.INDET.NOM.SG
 'By my head, Oh father, plant an apple tree.' (UPTMNE9: 144)

As can be seen in (9b), there is a possibility for the use of "head" with poss.tra marking. Granted use of the formula in (9a) is by far more frequent than that used in (9b) (53:2), it is still difficult to ascertain, whether there is actually a semantic difference in the formulae.

Even though (9) has demonstrated that we cannot draw strict conclusions in favor of a N.ABS POSTP.CX.PX prototype, we can assume we will observe a strong tendency for it. Therefore in (10) the assumption is that we will find a high ratio in favor of the N.ABS POSTP.CX.PX prototype with N.ABS in "arm/hand".

(10) kedy pesënzë vs *kedenzë pesë 'in her/his hand/grip'

(10a)

Gostäny kedystë vasenceks chijsy
 Gostya.INDET.GEN arm/hand.ela.INDET first.transl.INDET to.run.PRED.PRET.I.3SG
 Raä , kedy pe +së +nzë tejteryka.
 Raya.NOM.SG.INDET , arm/hand.ABS end +INE +POSS.3SG girl.DIM.NOM.SG.INDET
 'The first one to run from Gostya's place was Raya, holding a girl by the hand.' (Abramov, K.1964: 26)

(10b)

Chamanzo keles, risni pizemeks,
 - - - - + + - - - + (10)

'Across her face, like pattering rain fall'

Novolity selyvedty, a kirdevicät,
 - - + + + - + - - + (10)

'shed are the tears, which can't be restrained'

(10b') Vikshnema pelesy kedenzë pesë
 + - - - + - - - - (10)

- (10b") (Expected morphology) **Vikshnema pelesy kedenzë pesë* + - - - + - + - - - (9)
Vikshnema   **pelesy**   **kede**   **+nzë**   **pe+së**
 embroidering.ABS item.DET.SG.NOM arm/hand.LINKV +POSS.3SG end+INE.INDET
 'The embroidering [she] held in her hand'
 Kiäksos tokasy. Avazo meri:
 - + + - + - - - - (10)
 'touched on the floor. Her mother [then] says'
 Pandä, tejternem, stuvtik se bodänty:
 + - + + + + - - + (10)
 'Enough, my daughter, forget that fellow'
 Son a vechktänzat, son ömazy lomany. + - + + + + - - + (10)
 'He doesn't love you, he's a lost person.' (Kutorkin, A. 1997: 250)

In (10b) one would be want to interpret the choice of the writer as mere poetic license, i.e. the number of syllables varies in (10b') and (10b"). Overall the ratio between the formulae N.ABS POSTP.CX.PX and N.PX POSTP.CX for "arm/hand" and subsequent "end" is (68:2).

Below it will suffice to indicate a number combinations with the words "below" and "end". Their ratios will be given to indicate number of instances of a specific combination and the number of writers who have used it in their texts. Each group has been subdivided into N.ABS POSTP.CX.PX and N.PX POSTP.CX tendencies on the basis of simple frequency and then the instances in the subgroups have been sorted according to descending frequency.

In (11) we are dealing with a postp whose orientation is a vertical plain and whose LM is higher than its TRA.

(11) alo LOC, alov LAT, aldo ABL, alga PROL 'below'					
(11a) Combinations with a simple majority for the formula POSTP.CX.PX					
< POSTP STEM	POSTP STEM	POSTP.CX.PX		N.PX POSTP.CX	
		number of instances	number of authors	number of instances	number of authors
valyma 'window'	al- 'below'	90	23	18	13
kaval 'upperarm/underarm'	al- 'below'	64	23	4	4
kary 'bast shoe'	al- 'below'	2	1	1	1
kota 'shoe'	al- 'below'	1	1	0	

(11b) Combinations with a simple majority for the formula N.PX POSTP.CX					
< POSTP STEM	POSTP STEM	POSTP.CX.PX		N.PX POSTP.CX	
		number of instances	number of authors	number of instances	number of authors
pilyge 'leg/foot'	al- 'below'	155	29	174	33
sudo 'nose'	al- 'below'	4	2	65	18
kedy 'arm/hand'	al- 'below'	15	4	52	20
prä 'head'	al- 'below'	36	16	39	15
karks 'belt'	al- 'below'	12	1	17	7
sedej 'heart'	al- 'below'	0		13	8
konä 'forehead'	al- 'below'	0		13	6
selyme 'eye'	al- 'below'	0		9	5
peke 'stomach'	al- 'below'	3	1	7	5
ësy 'self'	al- 'below'	2	2	5	5
sakalo 'beard'	al- 'below'	0		2	2
kenzhe '(finger)nail'	al- 'below'	1	1	2	2
lato 'shed'	al- 'below'	1	1	1	1

In (12) we are dealing with a postp/n with a part-of-whole orientation such that preceding qualifier with the same part-of-whole orientation might be present.

(12) pes ill, pesë INE, pestë ela, peva PROL 'end'

(12a) Combinations with a simple majority for the formula POSTP.CX.PX

< POSTP STEM	POSTP STEM	POSTP.CX.PX		N.PX POSTP.CX	
		number of instances	number of authors	number of instances	number of authors
kedy 'arm/hand'	pe- 'end'	75	19	2	1
pilyge 'leg/foot'	pe- 'end'	71	18	19	6
prä 'head'	pe- 'end'	53	19	2	2
kuztema 'stairs'	pe- 'end'	26	6	0	
ulo 'chin'	pe- 'end'	10	7	5	1
turva 'lip'	pe- 'end'	10	4	0	
sur 'finger'	pe- 'end'	6	5	6	1
chery 'hair'	pe- 'end'	6	4	1	1
pulo 'tail'	pe- 'end'	6	4	0	
pire 'garden'	pe- 'end'	6	3	5	3
nery 'beak/nose'	pe- 'end'	4	4	0	
kely 'tongue'	pe- 'end'	3	3	1	1
selyme 'eye'	pe- 'end'	2	1	0	
cöko 'tuft'	pe- 'end'	1	1	0	
shaly 'shawl'	pe- 'end'	1	1	0	
stoly 'table'	pe- 'end'	1	1	0	
vij 'might'	pe- 'end'	1	1	0	

(12b) Combinations with a simple majority for the formula N.PX POSTP.CX

< POSTP STEM	POSTP STEM	POSTP.CX.PX		N.PX POSTP.CX	
		number of instances	number of authors	number of instances	number of authors
pinge 'life time'	pe- 'end'	5	4	14	6
tarad 'branch'	pe- 'end'	1	1	5	5
sudo 'nose'	pe- 'end'	1	1	3	3
pacä 'handkerchief'	pe- 'end'	1	1	1	1
pile 'ear'	pe- 'end'	1	1	1	1

The data shown in (11) and (12) bespeak opposing tendencies. In (11) there are comparatively fewer composite POSTP.CX.PX constructions than there are in (12). On the other hand certain attention should be paid to those combinatory elements that have relatively high frequency as “secondary” constructions, too.

Further research might be conducted beyond the scope of this paper, in which POSTPS indicating relative location such as “near” or “over” would be compared with “below” in (11), part-of-whole relations such as those indicated by “end” in (12) would be compared with others such as “side” and “middle”.

Literature

- Abramov, K. 1964 = Abramov, Kuzyma Grigoryevič: Kačamony pačk. Saransk 1964 - - 556.
- Abramov, K. 1987 = Abramov, Kuzyma Grigoryevič: Isäk äkiny Najmanov. Saransk. (2nd edition, 1987 - - 320; 1st edition ”Najman”, 1957).
- Bryzhinski, M. 1983 = Brizhinskij, Mikhail Ivanovič: Polovt. Saransk 1983 - - 148.
- Kutorkin, A. 1987 = Kutorkin, Andrej Dmitrievič (A. Öndol): Lazhnicä Sura. Kolmoce kniga. Asholgadoma langa. Saransk 1987 - - 392.
- Kutorkin, A. 1997 = Kutorkin, Andrej Dmitrievič (A. Öndol): Rauzho Palmany. //Rauzho Palmany. Saransk (2nd edition 1997; 1st edition 1934) -- 4-187.
- UPTMNE9 = Ustno-poëtičeskoe tvorčestvo mordovskogo naroda (Erzya) 9. tom

For other materials used in establishing the statistics in this text see also: <http://www.ling.helsinki.fi/~rueter/CorporaInfo/corporaInfo.html>

Abbreviations

ABL	Ablative	INE	Inessive	PRETI	Preterite I
ABS	Absolute	LAT	Lative	PRETII	Preterite II
ADVL	Adverbial	LINKV	Linking vowel	PROL	Prolative
AdvIP	Adverbial Phrase	LM	Landmark	PX	Possessive suffix
CX	Case ending	LOC	Locative	SG	Singular
DAT	Dative	N	Noun	SOV	Subject Object Verb
DET	Determinate	NOM	Nominative	SVO	Subject Verb Object
DIM	Diminutive	NP	Noun Phrase	TRA	Trajector
DX	Determinate suffix	PL	Plural	VOC	Vocative
GEN	Genitive	PP	Postpositional Phrase	1	First Person
ILL	Illative	POSS	Possessive; Possession	2	Second Person
IMP	Imperative	POSTP	Postposition	3	Third Person
INDET	Indeterminate	PREDX	Predicative suffix		

Karjalan kielen aktiivin I partisiippi

Pekka Zaikov
Petroskoin yliopisto

Karjalassa kuten muissakin ims. kielissä partisiipeiksi sanotaan sellaisia verbin nominaalimuotoja, joilla on verbin ja adjektiivin yhteisiä ominaisuuksia. Genetzin ensimmäisissä karjalan kieliopeissa aktiivin I partisiipin tunnukseksi sanotaan *-va, -vä*, esim. *lugovan, lähtövän* (Genetz 1880: 217–219, 1885: 166). Näissä tutkimuksissa ei ole edes mainintaa siitä, että *-ja, -jä* -loppuisia muotoja käytetään karjalassa attribuuttina aktiivin I partisiipin tehtävissä. Selittyneekö tällainen A. Genetzin näkökanta sillä, että karjalan muoto-oppi oli kirjoitettu suomen kielioppia silmällä pitäen, tahi hänen oli vaikea käsittää mainittuja muotoja partisiipeiksi. Oletus, että niitä silloin ei käytetty partisiippeina ja myöhemmin ne tulivat *-va, -vä* muotojen tilalle, tuntuu mahdottomalta. Tuskinpa näin lyhyessä ajassa kaikissa karjalan murteissa olisi voinut tapahtua morfologisen tunnuksen totaalinen vaihtuminen.

E.V. Ahtia Karjalan kieliohjeissaan nojautuen Säämäjärven ja Suojärven murteisiin erottaa aktiivin I partisiipin muotoja, joiden tunnuksina ovat *-ja, -jä, -i* nimittäen niitä tosin presensin aktiivin II partisiipiksi (Ahtia 1936).

Valdain murteessa P. Palmeos erottaa aktiivin I partisiipin muotoja, joiden tunnuksena on *-va, -vä*, esim. *Mie olen elävä ciba, mie syyvä tahon. Noužovalla n'ed'elil'l'ä tullah miulluo gost'at*. Kuitenkin hän kirjoittaa, että näitä muotoja karjalassa käytetään erittäin harvoin. Niiden asemesta korostaa hän, käytetään verbin nominaalimuotoja, jotka ovat *-ja, -jä* -loppuisia, esim. *tiedäjä vrača, lendäjä hiiri*. (Palmeos 1962: 67.)

Tihvinän murteen tutkimuksessa Vl. Rjagojev huomauttaa, että aikaisemmin karjalan kielessä käytettiin *-va, -vä* -loppuisia aktiivin I partisiippeja, jotka sitten muuttuivat adjektiiveiksi, esim. *palava vezi* 'kuuma vesi'. Aktiivin I partisiipin tehtävissä ruvettiin käyttämään *-ja, -jä, -i* -loppuisia muotoja, jotka

samanaikaisesti käytetään adjektiiveina ja substantiiveina, esim *pakkuaja* ’kysyjä’, *vedäjä* (Рягоев 1977: 157–160).

Paatenen murteessa aktiivin I partisiipin tunnuksina ovat *-ja, -jä*, esim. *polttaja mies, hyppäjä lapsi* (Адель 1998: 99).

Hiljattain julkaistuissa karjalan kieliopissa vienankarjalan aktiivin I partisiipin tunnuksiksi lasketaan *-ja, -jä* (Zaikov 2002), livvissä taas *-ju, -jy, -i* (vartalossa *-ja, -jä*) (Markianova 2003).

Toisin sanoin, tutkijat ovat eri mieltä aktiivin I partisiipin tunnuksista ja muodoista. Toiset ovat sitä mieltä, että ne ovat *-va, -vä*, toiset taas *-ja, -jä, -i* -muotoiset. V. Tarasov kirjoittaa, että ne tutkijat, jotka ovat ensimmäisen ratkaisun kannalla, eivät ottaneet huomioon sitä, että karjalan kielessä *-va, -vä* -loppuiset muodot kadottivat aktiivin I partisiipin alkuperäisen merkityksensä ja muuttuivat adjektiiveiksi. Niinpä esimerkiksi sanaliitossa *palava vesi; hiilavu, hiilau vezi* sanat *palava, hiilavu, hiilau* eivät enää ole yhteydessä palamiseen. Jos kielessä olisi sanaliittoa **palava pirtti, hiilavu, hiilau pert*, niin silloin niitä olisi sanottava aktiivin I partisiipiksi. Mutta näin tilanne ei ole. Mainittujen sanaliittojen merkitys on toinen, nimenomaan ”kuuma”. Sanat *palava, hiilavu, hiilau* ovat nykyään adjektiiveja, koska mainitsemäni merkitys ”kuuma” on alinomainen, pysyvä, riippumaton ajanjaksosta. Partisiippihan ilmaisee sellaista tekoa, joka on ominainen elävälle tai elottomalle olenolle ja riippuu ajanjaksosta. (Тарасов 1963: 67.) Sitä paitsi mainitsemiani *-va, -vä* -loppuisia muotoja, kuten adjektiiveja, voi komparoida, esim. *palava, palavampi, palavin; hiilavu, hiilau, hiilavambi, hiilavin*.

Nykyisissä karjalan kielen murteissa aktiivin I partisiipin tunnuksina ovat *-ja, -jä, -i*, esim. *nousija päiväni, läzijät lapset*. Yksikön nominatiivissa tunnuksset ovat muuttuneet livvissä *-ju, -jy*:ksi (*venehty lykkyäjä mies*). Aunuksen murteissa muutos tapahtui yleisen foneettisen lain mukaan kaikissa kaksitavuisissa sanoissa, joiden I tavu oli historiallisesti pitkä, toisin sanoin jos se oli umpitavu tahi jos siinä oli diftongi, esim. *jalka > jalgu, lehmä > lehmy*. Sama muutos koskee myös kolmetavuisia sanoja: *isäntä > izändy*. Mutta jos ensimmäinen tavu oli historiallisesti lyhyt, niin muutosta ei tapahtunut, esim. *kala, hyvä*. Tämä laki koski myös morfologisia suffikseja, esim. essiivin ja partitiivin päätteitä: *poikana > poigannu, kieltä > kielydy*. Samoin aktiivin I partisiipin tunnus *-ja, -jä* muuttuu livvissä *-ju, -jy*:ksi. Myöhemmässä vaiheessa sääntö rupesi koskemaan myös partisiippimuodon kolmatta tavua. Kehitys kuitenkin oli toisenlainen. Jos

toinen tavu oli avotavu, niin loppuvokaali katosi livvistä, lyydistä ja eräistä varsinaiskarjalan eteläkarjalaisista murteista. Myöhemmin konsonantti *j* muuttuu *i*-vokaaliksi, siis esim. *tuli-ju* > *tuli-j* > *tuli-i*. Täten aktiivin I partisiipin tunnukseksi tuli myös *-i*, esim. *peäliči menii vezi*, *vierii kivi*, *höhöttäi mužikku*. Lyydissä *-i*-tunnuksen rinnalla käytetään myös *-a*, *-ä* -tunnusta, joka syntyi *j*:n langettua, esim. *tulija* > *tulia*.

Aktiivin I partisiippia käytetään laajalti attribuuttina ja silloin se kulkee määrättävän sanan edessä. Molemmat sanat ovat samassa luvussa ja sijassa: *Haukkujasta koirasta ei tule purijaksi* (v. -karj.). *Ečittelijän kazin vačču on ainoz täyz* (livvi). *Itkijän lapsen nägin pihal* (lyydi).

Kuitenkin folkloristisissa teksteissa attribuuttina oleva aktiivin I partisiippi voi kulkea heti määrättävän sanan jäljessä tahi niiden välissä voi olla adverbialia. Näin tapahtuu useimmiten varsinaiskarjalan murteissa: *Kokkoseni, lintuseni, ota koprašta koppalat, syö lihat liikkujat*. *Mie vuotin veijoistani, min'n'aistani kuin kuuda nouzijua*. Niinkuin lindu lendäjä läksi.

Varsinaiskarjala

Oulanka Jumalan **molija** ukko oli ta mečässä oli hänellä kel'la (KK, 8). Hiän on kuin läsijä ristikansa laiha. Mimmoni **antaja**, šemmoni **i ottaja** on ihmini.

Kiestinki Myö tulemma teilä ativoih **tulijana** netälinä. Ikävä on aika **vuotajalla**, šuuret silmät **kaččojalla** ihmisellä. Marja on **mänijä** tavara, še ošsetah teräväh.

Pistojärvi **Makuajan** kiššan šuuh hiiri ei juokse. **Tulija** vieraš oli jo ovella. Varajan tuota **purijua** koirua. Hiän on miula **kuuntelija** tyttö.

Vičcataipale Silma vuottaa velan **makšaja** naini. **Vierijä** kivi ei sammaloiju. *Vuotajasta* katošta tulou likaista vettä. Vanhah aikah meilä oli öljyllä **palaja** lamppu.

Uhtua Kotkottau kuin **munija** kana. Hiän on oikein **ruataja** mieš. Kokkoseni, lintuseni, ota koprašta koppalat, šyö lihat **liikkujat**. Lohi on vaštavirtah **noušija** kala.

Vuokkiniemi Piika še on miunki luonun alla šiekklan šieklottavan, alla kiven jauhottavan, alla **juokšijan** jalan. Parempi on kačču **nakrajan** ihmisen šuuh kuin **itkijän**.

- Kontokki Uutiset kuatiset, **tuliena** vuotena reppänäh (PK, 23). Hiän tulou meilä **tulijana** vuotena. **Puristajua** kenkyä on paha kuulla jalassa. **Vuotaja** kanteikka ei paššua vesiästieksi.
- Lyskyjärvi Mie nävin vejen **kantajua** naista. Tuolla šukkuua **tikuttajalla** ämmöllä on hyvä näkö. Tuolda kalua **jakuajalta** ukolta kyllä et ota liikua. Lehmän **lypsäjällä** tytöllä on kaunehet tukat.
- Paanajärvi Hiän ei nähyn muuta ku **losnijat** napit (Панозеро, 419). Niinkuin l'indu **l'end'äjä** läksi. **Märehtijä** lehmä on terveh lehmä. Jykiestäh **hengittäjä** ihmini istuu šängyllä.
- Užmana **Buajija** ristikansa on miun vel'li. Ota pois tiäldä tämä **haukkuja** koira. Jogie **kylbijällä** pojalla on siniset silmät.
- Rukajärvi Šiidä hän ambu läbi **lämbijen** lihojen (КЭП, 178). **Puškijan** bokon šarvet on kaikičči vereššä (KKS V, 293). Silma **vuottaja** ristikanza tuošša jo igävyšty.
- Tunkua Sillä aigua vet'tä tuuvvah, **juoksijua** vet'tä, ei **seizojua**. Mie vuotin veijoistani, veijoistani, min'n'aistani kuin kuuda **nouzijua** (УПТК, 164). **Haukkujasta** koirašta ei tule **purijaksi** (УПТК, 164).
- Paatane Sroičalla viel'ä i **tu'ijalla** pyhällä päiviä toizella tullaa (ДКСК, 137). Rahvasta **magoajoa** kävelöy pert'ilöi myöt'e (ДКСК, 164). A toizet lapset še ottau kaiken, burakkoo panou, **silijaa** peldoo, **lagijah** nurmee (ДКСК, 169).
- Repola Tuola on pelduo **kyndäjä** mies. **Lendyäjä** linduo et tabua. Tuo muga-va **astuja** mies on miun ukko. **Tulijana** päivänä rubiemma niittäpä.
- Porajärvi Šiidä (torvešta) tuli **katkielija** eän'i (KKS I, 138). Liendy **keitäi** naine on minun muamo. Nuoral **riippujat** sovat ollah jo kuivat. N'iinkuin l'indu **l'endäjä** läksi (KKS III, 63).
- Mäntyselkä **Puskijalda** lehmäldä sarvet katatah (KKS V, 293). Tuo on tyh-
jyä **pagizii** akka. Buabi oli sargua **luadii** akka. Meijän kyläs on monda d'umalah **uskojua** ristikanzua.
- Tihvinä Muon' on veičči **kiskuoja** (Рягоев 1977: 156). A muon' ol'i **n'ukkui** akkan'e (Рягоев 1977: 156). Hiän juoksi kui **lendäjä** lindu.
- Tolmačču **Män'ijä** hebon'e nagole on laiha, a laiska pyz'yy t'ieläšša (LL, 60). Viel'ä prostiečitgo sie päd'öväzestä päiväz'estä, **liikkujista** tuwluz'ista i **eis't'yjist'ä** valdilman pil'v'yz'is't'ä i liivahistä l'induzista **l'end'äjis't'ä** (OKP 1963+, 74). Kondieh piäw ostorožno ähet'ä, kuin **istujah** jän'ikseh (OKP 1963, 119)
- Vessi Vliasti Ves's'is's'a puuttu bohatoilla, a ei **riadajalla** rahvahalla (OKP 1963: 8). Talven i **tulijan** kez'än iče syötän i juotan heid'ä (OKP 1963: 9). **Läimäjä** pelvašpivo on (NKK, 253).

Djorža Lehmyä lypsäjäl naizel ol' jalass suappuat. Stuulal istu **imettäi** naine.

Valdai **Ottaja** káz'i ei vaivu, **andaja** vaibuw (KVM, 1349). N'in lienöw **pagi-zija** briha (KVM, 183). Elä sano nimid'ä tuola **n'ukkujalla** lapsella.

Livi

Säämäjärvi Reboi ei d'ia **kuadajan** puun al (KS, 421). Postelil **kuzijal** lapsel tulihavul pal'l'astu perzetty (KS, 68). **Seizoi** vezi d'uvva ei ole hyvä (KKS V, 317). **Istuoja** d'engoa on, terväh ei keyhty (ФСКЯ, 54).

Tulemäjärvi Eig ole kanaa **kakattajaa** eigo kukkii **kurkettajaa** (KS, 131). Vuoziruis pidee kylvee sygyzyl, konzu ollah **lendäjät** mauroit (OKP 1969: 192). Vezi ewllut peel'iči **menii**, a alači **men'ii** oli (OKP 1969: 194). **Kyndäjäl mužikal** kuului taivahal'l'izet kirikön kellod (TMV, 109).

Vieljärvi Lykkeä kai sovad **lämbiejäh** päččih (TAK, 16). Brihat ned jällez **ajajad** lähtietäh eäres (KKN II, 40). Ongo kalua kaupungis **tulijan** vierahan varah? (КЭП, 320–321).

Vitele **Lendäjäh** linduh et ugodi (KKS III, 63). Andakkua paras palaine **soudajal** brihačul. **Kyndäjäl** miehel pidi olla lujat käit. Häi andoi velgah **särizijäl** käil.

Kotkatjärvi Ga **ičepalajat** on moižet kasket (OKP 1969– 145). **Tulii** vuozitägäliči. Ei **ruadaju** ristikanzu syömättäh elä. Lammin rannal on **upottai** suo.

Riipuskala Eigo ole ammuin kadonnuh kal'l'is armozen'i tulluh hot' **l'endäjänny** l'iipoil'induzennu (OKP 1969: 48). **Juaksii** hukku pyörijängi lambahan ottau (OKP 1969: 69). Rubian **kargijaine** naine kal'l'listu kandomuttu kuanuttel'emah (OKP 1969, 47). Ei ole ni **imijan** lapsen mielidy (ФСКЯ, 23).

Nekkula **Libujat** l'induzet, l'ennelkiä kallehen armozen luwhuzil'e piäl'e! (OKP 1969: 95). Muarjan **syöjiä** muadu vaste (OKP 1969: 138). Om poikki jovez **men'ijd** lautat (KKS III, 418).

Konduši Kezäl mečas oli äijy siendy **keryäjiä** ristikanzua. **Märehtijäl** lehmäl oldih suuret n'ännit. **Vierii** kivi ei kiimeh puutu. **Keksijänny** miehenny olles, auta piästä peril.

Lyydi

Tiudia Ajuoin siiričči **magadajas** storožas. **Itkijän** lapsen nägin pihal (LMS, 93). T'ähä halmehee vil' **tulian** kazvau kezän niitettäväkš (LMS, 114).

Haaljärvi Oli meil metšäss **eläi** zvier' (LT I, 150). D'algele pan'imme **kiehujai** kipätikai (LT I, 154). Tähä halmehee vil'l' kazvau **tulian** kezän niitettäväkš (LMS, 490).

Pyhäjärvi Kylläl **tu'ijan** vuodengi kazvata (LT VI, 116). **Höhöttäj** oli muguoine mužikke (LT VI, 108). Hän on matin **pan'ii** mužikk.

Kuujärvi Minä l'öyd'in dorogan vieros **kuol'ian** r'ebuoin. T'amä vuož ol'i paha, a **tulii** vuož l'ienou vie pahemb. Om muižik pahan **kiškoi**.

Aktiivin I partisiipin muotoja käytetään myös predikatiivina. Näissä tapauksissa niitä käytetään pääasiassa *olla*-verbin kanssa.

Varsinaiskarjala

Oulanka Heijän lapset ei olla **kuuntelijat**. Miun lapsi on oikein **itkija**. Miehelt oltih puita **leikkuajat**.

Vičcataipale Takin kynnäspiät jo oltih **losnijat**. Tuuli oli luja ta puita **sortaja**. Lapsi oli oikein paha **rykijä**.

Kiestinki Vanhalla naisella n'ännit ollah jo **rippujat**. Vesi oli luan läpičči **valuja**. Savu oli ruttoh reppänästä **mänijä**.

Pistojärvi Kiukua oli jo **riutuja**. Tuo mies on tupakkua **polttaja**. Ne lapset oltih oikein **kysjät**.

Uhtua Tuo heponi tuli **rammiččijaksi**. Meän koira on oikein **haukkuja**. Kynlynkiukua ei ollun **ulošlämpiejä**, še oli **šisählämpiejä** (KKN II, 87).

Vuokkiniemi Ukko oli jo vanha ta **vilunvarasija** (ЯН, 101). Napit ollah oikein **kiiltäjät**. Kikki on maituo **lakkija**.

Kontokki Rahvas oltih **ruatajat** (PK, 52). Kylässä rahvas oltih **ruatajat** (PK, 52). Tuo ukko on oikein **smiettijä**.

Jyskyjärvi Pelto oli kovuan **mečittyjä**. Meän kana on oikein **munija**. Sussiedan kazit ollah **n'augujat**.

Paanajärvi Tähet ollah **tuikkijat**. Tuo ämmö on oikein **molija**. Tuo kissa on **kynzijä**.

Užmana Hiän oli kogo elämän aigana **läzijänä**. Pakina oli vaččua **lämmittäjä**.

- Rukajärvi Biessa kaikkeh loaduh on röngyjä. Bokko on ylen puškija. Poiga oli kova meččyiččijä.
- Tunkua Ongo tuo juna tul'ija vai män'ijä? Kondie on mečäššä eläjä. Miun lapsi on hyvä maguaja.
- Paatane Buabo ol'i suut'ija miän (ДКСК, 113). Ku ollou t'yt'är ollun muamon uvažaiččija (ДКСК, 66). Tuo bokko ei ole puškija.
- Repola Tuo mies on pelduo kyndäjä. Se lindu on korgiella lendäjä. Heboni on märehtijä.
- Porajärvi Heilä ovi on ičešalbautuja. Pert't'i on suveh očin seisoja. Nuo suappahat ollah puristajat.
- Mäntyselkä Mie olen paras sulčinoja paistaja. Ruumenet oldih šieklašta läbi mänijät. Heijän koirat ollat purijat.
- Tihvinä Luat oldii los'nijat (Рягоев 1977: 156). Muon' on veičči kiskuoja (Рягоев 1977, 156). Ood'illa oldii koz'z'ojat (Рягоев 1977: 156).
- Tolmačču Hiän oli jygiešt'i hengitt'ijä. Paha briha ol'i, muijen nagraja (СКЯ 1994: 174). T'yt't'ö on ves'ma ruadaja (СКЯ 1994: 241).
- Vessi Miwla poiga jo hallon i vejen kandaja (СКЯ 1994: 86). Še emändä oli oigein nagraja. Poiga on ottaja luad'ie mid'äigi kätz'il'p'ä.
- Djorža Hiän on ylen paha maksaj. Tuo lapsi on ylen läzij. Muatkoh ol' toož, e jollun pagz'iji (СКГ, 77).
- Valdai Vrača oli tiedäjä. Lapsi oli itkijä.

Livvi

- Säämäjärvi Häi om podr'oadan zaimija. Hallod loppih, tuli on sambuja. Häi on pagizii ristikanzu, ainos on sanojannu.
- Tulemäjärvi Häi on aina tyttölöi nagrai.
- Vieljärvi Lehmy on ylen hyvä lypsäjä. Heboine on ylen menijä. On kymme-ne mužikkua purastajua (OKP 1969: 207).
- Vitele Häi oli siästäjännü naizennu, hänel ainos löydy liigu kopeikku. Ristikanzu oli keksijanny miehenny, häi autoi piästä peril. Mies oli pagizijannu da ruadajannu.
- Kotkatjärvi Ga ičepalajat on moižet kasket (OKP 1969: 145). Häi on passibot tuoju ristikanzu.
- Riipuskala Mui't'en brihačut on yl'en ruadajat (NKK, 314). Häi on kodih läh-tii ristikanzu.
- Nekkula Neče ristikanzu on ajatteli. Lapsi oli itkii.
- Kondusi Tyttö oli nagrai.

Lyydi

Tiudia Lapsed oldah kuundelijat. Tuo kivi on vierii.

Haaljärvi Kip'atka oli kiehui.

Pyhäjärvi Brihačč oli matinpanii.

Kuujärvi Neče mužikk om pahan ruadai.

Historiallisesti karjalan kielen aktiivin I partisiippi on yhteydessä tekijännimeen. D. Bubrihin mielestä ne merkitsivät tekijää, tekijän käyttämää työvälinettä, tekemisen objektia, teon tulosta tms. riippuen siitä, miten sitä käytetään lauseessa. Niinpä pyytämistä tarkoittava sana oli voinut merkitä pyytäjää, jos sitä käytettiin attribuuttisesti ennen sellaista sanaa, joka merkitsi ihmistä. Siinä tapauksessa kehitys oli voinut olla seuraava: pyytäjähminen > pyytjä. Käytettynä itsenäisesti se oli substantiivi, attribuuttina ollessaan -- aktiivin I partisiippi. (Бубрих 1948: 48–49, 1955: 80–81.) Tällainen kehitys tapahtui karjalan, vepsän, liivin, saamen kielessä, myös eräissä suomen kielen murteissa ja vanhassa kirjasuomessa. Niinpä M. Agricola *-va*, *-vä* ja *-pa*, *-pä* -partisiippien rinnalla käyttää myös *-(j)a*, *-(j)ä* -loppuisia, esim. *wirg hoittaia hengi*, *raatelija hirmussus*, *ouenuartia pica* yms. (Ojansuu 1909: 141).

Vepsän kielessä näiden partisiippien tunnuksina ovat *-i*, *-ja*, напр. *voikai laps'*, *voikjad lapsed*, *voikjad voik'iba* (Языки 1966: 93). Samoin liivissä käytetään laajalti *-ja*, *-ji* -partisiippeja, esim. *loolaji lind*, *juoji vaiski* (Kettunen 1947: 86). Viron kielessä käytetään myös *-ja*, *-jä* -loppuisia partisiippeja, esim. *leikaja nuga*, *metsas käijä poeg* (Wiedemann 1875, 459). Saamen kielessä mainittujen partisiippien tunnuksiin kuuluu *-j*, tai se on kadonnut aiheuttaen sitä edeltävän vokaalin pidentymistä, esim. *parroj*, *čuarvaj*, *juGkej*, *kiessee*, *karroo*, *lahkee* ym. Suffiksi sai alkunsa *-*jee* tunnuksesta, joka on yhteydessä ims. *-ja*, *-jä* -suffiksin kanssa (Korhonen 1981: 289–299).

Käsitlemäni partisiippimuodot ovat ominaisia ims. kielten itäiselle ryhmälle. Sitä käytetään myös Kalevala-epoksessa, esim. *hyvin tietäjä ukko*, *kyydillä ajajaa reissuavaista varten* (Latvala 1899: 59), *pian kantaja lehmä*, *lapiksi puhuja mies* (Cannelin 1888: 49), *liikkuja kala lihava*.

Nykyisessä suomen kirjakielessä aktiivin I partisiipin tunnuksena on *-va*, *-vä*, esim. *antava*, *lupaava*, *pyytävä*, *näkevä*. Syntyperältään sama tunnus on

edustettu viron kirjakielessä (*saav, keev, muuv*), vatjassa (*saava, tšihuva, peleva*) ja inkeroisessa (*kyntävä, laulava*).

Kalevala-eepoksessa tyypillisiä ovat *-vi* ja *-pi* -loppuiset muodot, joita käytetään indikatiivin ja potentiaalin yks. III persoonassa, esim. *Tuolla Ahtola asuvi, neiot Vellamon venyvi* (Kalevala, 29), *Tuossa nuori Joukahainen jo vähän ajattelevi, pikkuisen piättelevi* (Kalevala, 35), *Vaka vanha Väinämöinen uipi aavoja syviä* (Kalevala, 37). Nykyään karjalan murteissa näiden muotojen persoonapäätteinä ovat *-u, -y*, esim. *tulo-u, lähtö-y, polt(t)anno-u, lykännö-y*.

Eteläkarjalaisissa periferiamurteissa ja lyydissä käytetään takavokaalista allomorfia olipa sana taka- tai etuvokaalinen, esim. (Vessi) *syö-u, syönnö-u*, (Haaljärvi) *virittä-u, virittäno-u*. Nämä muodot ovat syntyneet **-vi, *-pi* -partisiipeista. Siitä kertoo se, että eteläkarjalassa ja livvissä nytkin vielä käytetään puolivokaalia *-w*, esim. *pagizo-w, elä-w*. Näiden rinnalla käytössä ovat myös *-v* -loppuiset muodot, esim. *jiä-v, lienö-v*. Konsonantti *v* kuului ensin heikkoasteiseen **-vi* -tunnukseen, joka vaihteli vahva-asteisen **-pi*:n kanssa. Alun perin ne eivät olleet yks. III persoonan päätteinä, vaan olivat joko preesensin (Hakulinen L. 1979: 251) tai aktiivin I partisiipin tunnuksina (Бубрих 1955: 83). Toisin sanoin kehitys oli seuraava: *-u < v (< *-vi)*. Kehityksen väliasteena oli puolivokaali *w*, ja täten *-u < -w < -v < *-vi*. Nykyisissä karjalan murteissa yksitavuisiin vartaloihin liittyy *-pi, -bi*, monitavuisiin *-vi*, esim. (vars.karj.) *šyö-pi, käy-bi, liehunou-vi, aja-vi*; (livvi) *voi-bi, lyö-bi, mennöy-bi*. Repolan ja Vessin murteissa esiintyy pääte *-ppi*, joka syntyi kontaminaation tuloksena kahdesta päätteestä *-v* ja *-pi*, ts. *-ppi < *-vpi* (Genetz 1880: 214), esim. (Repola) *šoa-ppi, käy-ppi, tulou-ppi*; (Vessi) *voi-ppi*.

Varsinaiskarjala

Oulanka Hiän **viepi** verkot kotih. Ukko **antavi** venehtä meilä.

Kiestinki Poron pulkka potvottana, **ajavi** rinnan riivisoita, **raikuttavi** rasinahoja, poron pulkka puita **lyöpi**, perälauvat pehkoloita ajaessa aimo miehen (ПФКК, 88).

Vuokkiniemi Hiän **šyöpi** iltasen ja rupieu muate (KKN III, 113). Hänellä **käypi** še vielä pahemmin vihakše, jotta **lyöpi** toisen kerran kulakalla pamahuttoa (KKN III, 116).

Kontokki Akka i kuolou, **jeäpi** poika heilä yksi (KKN III, 113). Lapši **šyöpi** miula hyvin. Punukka t'etsatussa **käypi** (NKK, 110).

Pistojärvi Kahičči katala **naipi**, kolmičči kovoašani (KKS II, 94). Hiän **jeäpi** tänne. Mieš **lyöpi** akkuah.

Repola Äššen lembeš **liehunouvi**, hyvä auvoššaš **tulouppi**. Izändä **käyppi** toizien meččehizien luo (KKN III, 60). Kazakka **šoappi** toroamah heän kera (KKN III, 61).

Paatane D'oudaia ollen ga **voibi** tulla (KKS IV, 31).

Vessi Kee **voippi** miun' t'ut't'äree viil'et't'šie (KKN I, 38).

Valdai A kontiella juuret **jiäpi** (KKN I, 135).

Livi

Säämäjärvi A sid jo **voibi** ajoa. Hyvä **voibi** kzyzyö (Genetz 1885: 11).

Tulemäjärvi Kudai raado **voibi** raadaa tänäpäi, älä jätä huomeneh (OKP 1969: 186). A kolmaiz **jääbi** keittämäh (KKN II, 32).

Vieljärvi Sit talkunoa loadie voibi (NKK, 284). Nengomah i nengomah linnah käskiekkeä händy, linnah **männööbi** (KKN II, 39).

Vitele Kyhlähät on kuivat, **voibi** aunata (KKS I, 86). Häi **voibi** tulla.

Itämerensuomalaisissa kielissä oli aikoinaan läheinen semanttinen yhteys *-va*, *-vä* ja *-ja*, *-jä* -loppuisten verbimuotojen välillä. Näiden suffiksien välillä vallitsi semanttinen homonymia, mikä todistaa sen, että partisiippien ja nominien välillä oli historiallinen läheisyys. Joskus nähtävästi molemmat suffiksit liittyivät samoihin verbeihin. Ollessaan attribuuttina muoto merkitsi teon nimitystä, mutta itsenäisenä esiintyessään merkitsi tekijää. Myöhemmin näiden muotojen funktiot jakaantuivat itämerensuomalaisissa kielissä eri tavalla. Karjalassa, vepsässä, liivissä ja saamessa aktiivin I partisiipin tehtävissä rupesivat esiintymään *-j*-suffiksilliset muodot; suomessa, virossa, vatjassa ja inkeroisessa *-v*-suffiksilliset (Куусинен 1954: 57–63).

Kirjallisuutta

- Ahtia, E.V. 1936. *Karjalan kielioppi*. Suojärvi.
- Cannelin, K. 1888. Tutkimus Kemin kielenmurteesta. *Suomi* V:2. Helsinki.
- Genetz, A. 1880. Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä. *Suomi* 11:14. Helsinki, 3–247.
- Genetz, A. 1885. Tutkimus Aunuksen kielestä. *Suomi* II:17. Helsinki, 3–194.
- Hakulinen, L. 1979. *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Helsinki.
- Kalevala. SKST 14, Helsinki 1964.
- KK = Virtaranta P. *Kultarengas korvaan. Vienalaisia satuja ja legendoja*. SKST 303, Helsinki, 1971.
- KKN I = *Karjalan kielen näytteitä*. Toim. E. Leskinen. Helsinki, 1932.
- KKN II = *Karjalan kielen näytteitä*. Toim. E. Leskinen. Helsinki, 1934.
- KKN III = *Karjalan kielen näytteitä*. Toim. E. Leskinen. Helsinki, 1936.
- KKS I = *Karjalan kielen sanakirja*. I osa. LSFU. XVI, I. Helsinki, 1968.
- KKS II = *Karjalan kielen sanakirja*. II osa. LSFU. XVI, 2. Helsinki, 1974.
- KKS III = *Karjalan kielen sanakirja*. III osa. LSFU. XVI, 3. Helsinki, 1983.
- KKS IV = *Karjalan kielen sanakirja*. IV osa. LSFU. XVI, 4. Helsinki, 1993.
- KKS V = *Karjalan kielen sanakirja*. V osa. LSFU. XVI, 5. Helsinki, 1997.
- Korhonen, M. 1981. *Johdatus lapin kielen historiaan*. SUST, 370.
- KS = Miettinen, Liisa ja Leino, Pentti. *Karjalaisia sananpolvia*. Helsinki, 1971.
- KVM = Palmeos, P. *Karjala valdai murrak*. Emakeele Seltsi toimetised, 5. Tallinn, 1962.
- Latvala, S. 1899. *Lauseopillisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta*. Helsinki.
- LL = Virtaranta, P. *Lähisukukielten lukemisto*. SUST, 280. Helsinki, 1967.
- LMS = *Lyydiläsmurteiden sanakirja*. Toimittanut ja julkaissut Juho Kujola. LSFU IX, Helsinki, 1944.
- LT I = Virtaranta, P. *Lyydiläisiä tekstejä*. I. SUST. Helsinki, 1963. N 129.
- LT VI = Virtaranta, P. *Lyydiläisiä tekstejä*. Anna Vasiljevna Tšesnakovan kerrontaa ja itkuvirsii. VI. SUST, 218. Helsinki, 1994.
- Markianova, L. 2003. *Karjalan kielioppi*. Petroskoi.
- NKK = *Näytteitä karjalan kielestä*. I. Joensuu-Petroskoi, 1994.
- Ojansuu, H. 1909. *Micael Agricolan kielestä*. Helsinki.
- PK = Lyytinen, Lempi. *Priusan kolkkajaiset*. Kalevala-Uhtua, 1996.
- Palmeos, P. 1962. *Karjala valdai murrak*. Emakeele Seltsi toimetised, 5. Tallinn, 1962.
- TAK = Genetz, A. *Tutkimus Aunuksen kielestä*. Helsinki, 1885.

- TVKK = Genetz, A. *Tutkimus Venäjän karjalan kielestä*. Helsinki, 1880.
- Wiedemann, F. J. 1875. *Grammatik der Ehstnischen Sprache*. St. Petersburg.
- Zaikov, P. 2002. *Karjalan kieliooppi*. Petroskoi.
- Адель Е. Л. 1998. *Глагольное словоизменение в карельском языке. Паданский ареал*. Петрозаводск.
- Бубрих Д. В. 1948. *Историческая фонетика финского-суоми языка*. Петрозаводск.
- Бубрих Д. В. 1955. *Историческая морфология финского языка*. Москва-Ленинград.
- ДКСК = *Духовная культура сегозерских карел*. Л., 1980.
- Куусинен М. Э. 1954. *К вопросу об активных причастиях незаконченного действия в финском языке*. Труды Карело-Финского филиала АН СССР. Вып. 1. Сер. лингвистическая.
- КЭП = *Карельские эпические песни*. М. -Л., 1950.
- ОКР 1963 = Макаров Г. Н. *Образцы карельской речи*. Ленинград.
- ОКР 1969 = Макаров Г. Н., Рягоев В. Д. *Образцы карельской речи*. Ленинград.
- Панозеро = *Панозеро: сердце Беломорской Карелии*. Juminkeko. Петрозаводский государственный университет. 2003.
- ПФКК = *Песенный фольклор кестеньгских карел*. Сост. Н. А. Лавонен. Петрозаводск, 1989.
- Рягоев В. Д. 1977. *Тихвинский говор карельского языка*. Ленинград.
- СКГ = *Слушаю карельский говор*. Сост. А. В. Пунжина. Петрозаводск. 2001.
- СКЯ 1994 = *Словарь карельского языка*. Сост. А. В. Пунжина. Петрозаводск.
- Тарасов В. П. 1963. *Употребление причастий незаконченного действия в карельском языке*. ПФЯ, вып. 39. Петрозаводск.
- УПТК = *Устная поэзия тунгудских карел*. Сост. А. А. Степанова. Петрозаводск, 2000.
- ФСКЯ = Федотова В. П. *Фразеологический словарь карельского языка*. Петрозаводск, 2000.
- Языки 1966 = *Языки народов СССР*. Т. III, Москва.
- ЯН = *Язык и народ*. СПб., 2002.

5

**KIELENOPETUS,
KIELISOSIOLOGIA**

Sanaston oppimisjärjestys ja -prosessi suomenkielisessä kielikylvyssä (L2)

Maija Grönholm
Åbo Akademi, Vaasa

1 Tutkimuskohde

Ruotsinkielinen kielikylpy on ollut jo pitkään suosittu koulumuoto, jota on runsaasti tutkittukin erityisesti Vaasan yliopiston yhteydessä toimivassa Kielikylpyinstituutissa (ks. esim. Björklund 1996). Pietarsaareissa on toiminut sen rinnalla jo reilut kymmenkunta vuotta suomenkielinen (täydellinen, varhainen) kielikylpy, jossa ruotsinkielisiä oppilaita on kylvetty peruskoulun kuuden ensimmäisen luokan aikana suomen kielessä. Olen seurannut oppilaiden kielitaidon karttumista yhdeksän vuoden ajan useilla taitoalueilla. Tämän esitykseni tarkoituksena on pohtia sanaston rikastumista sekä sen oppimisjärjestystä ja -prosessia kielikylvyssä, ja kiinnitän samalla huomiota siihen, minkälaiset testit olisivat luotettavimpia leksikaalisen kompetenssin arvioinnissa mitattaessa sekä reseptiivistä että produktiivista taitoa. Pohtimisen arvoista on myös, mitä kielellisiä ja kielenulkoisia muuttujia tulisi ottaa leksikaalisen kompetenssin arvioinnissa huomioon? Kielikylpykielen sanaston kasvuhan on hyvin keskeistä, koska eri oppiaineita on omaksuttava myös vieraalla kielellä, ja varsin varhaisessa vaiheessa on pystyttävä ymmärtämään eri aineiden tekstejä suomeksi. Esim. Namei (1999 :109) on pitänyt sanastoa tärkeimpänä yksittäisenä faktorina toisen kielen aineopinnoissa menestymiselle. Tekstinymmärtämisen on todettu puolestaan useissakin tutkimuksissa olevan hyvin vahvassa riippuvuussuhteessa sanaston hallintaan.

2 Sanaston oppimisesta

Tavanomaisessa toisen kielen opetuksessa sanasto opitaan etupäässä reseptiivisesti lukemalla ja kuuntelemalla (Nation 1993: 115; Webb 2005: 33). Monen muunkin mielestä sanastoa opitaan ensin reseptiivisesti, koska kielenopetuksessa reseptiiviset tehtävät ovat tavallisempia kuin esim. produktiiviset aukko-tehtävät (ks. esim. Webb 2005: 34). Nämä päätelmät kielenopetuksen tekniikoista eivät täysin päde kielikylpyopetukseen, jossa kielikylpykieli ei ole opetuksen kohteena vaan välineenä. Kielikylpyoppilaat oppivat luonnollisessa ja paljon suullista vuorovaikutusta sisältävässä opetuksessa jo varhain myös produktiivisia tuottamistaitoja (ks. esim. Björklund 1996; Grönholm 2000a).

Eryityisesti tekstinymmärtämisen on todettu useissa tutkimuksissa olevan hyvin vahvassa riippuvuussuhteessa reseptiivisen sanaston hallintaan, ja produktiivista sanastoa on tutkittu vain variaation ja tiheyden avulla kirjallisesta tuottamisesta (ks. esim. Haastrup et al. 2001: 74–75). Boud-Zimmermann (1997: 123, 133) ei kuitenkaan katso, että lukemisella olisi erityinen asema sanaston omaksumisessa, vaikka tekstin ymmärtämiseen kuten suulliseen ilmaisuunkin toki sisältyy sanastokomponentti. Hänen mielestään luonnolliset kontaktit täydentävät tietoa sanojen merkityksistä ja diskurssisuhteista; sanaston oppiminen on aika moni-ilmeistä ja kompleksista, ja syötöstä voi saada monella eri tavalla. Samaa seikkaa on korostanut Nation (1993: 129) mainitsemalla erityisesti kertomusten kuuntelun mainioksi sanaston oppimisen lähteeksi toisen kielen oppimisessa. Varsinkaan kulttuurisia merkityksiä ei ole helppo arvata tekstiyhteyksistä, kun taas luonnolliset kontaktit voivat välittää leksikaalista informaatiota monella nonverbaalillakin tavalla. Monen tutkijan mielestä vain autenttinen, luonnollinen interaktio on ainoa keino, jolla stimuloidaan kielenoppijaa käyttämään taajaan myös kohdekielisiä kollokaatioita (ks. Esim. Dewaele & Regan 2001: 55, 63).

Varhaisemmissa SLA-tutkimuksissa leksikon tutkimus on ollut alisteisessa asemassa syntaksin tutkimukseen, jolloin fokuksena on pidetty lekseemin merkitystä ja muotoa suhteessa syntaksiin (Haastrup et al. 2001: 75). Tästä syystä aikaisemmissa tutkimuksissa on esitetty toisistaan poikkeavia käsityksiä siitä, mitkä seikat ovat tärkeitä leksikon omaksumisessa ja mitkä nopeuttavat omaksumisprosessia. Nopeuttavina seikkoina on pidetty mm. sanojen korkeaa frek-

venssiä (tavalliset sanat), tiettyjä sanaluokkia (substantiivit), johdosten merkitysten transparenttisuutta ja merkitysten (ja kokonaisten kollokaatioiden) ekvivalenssia kielten välillä varsinkin kaksikielisillä lapsilla (Hoffmann 1991: 63; Nation 1993: 131). Clark (1993: 242) on lisäksi korostanut sanarakenteen (morfologista) yksinkertaisuutta, mikä mm. koskee kaikkia suomalais-ugrilaisia kieliä. Omaksumista vaikeuttavana seikkana taas on pidetty mm. sitä, että ensi- ja toisen kielen sanastojen rakenteessa on suuria eroja; vaikeina on pidetty myös monia semanttisia suhteita, esim. vastakohtasuhteita ja kollokationaalisia suhteita ja yleensäkin sanan sosiolingvistisiä (diskurssiin liittyviä) viittauksia. Monissa tutkimuksissa on saatu esille selviä eroja L2-oppijan ja syntyperäisen välillä em. suhteissa (ks. esim. Namei 1999: 110; Grönholm 2000b, 2003: 253–257).

3 Sanaston testaamisesta

Useat aikaisemmat sanastotutkimukset ovat olleet hyvin deskriptiivisiä luonteeltaan, ja sen vuoksi mm. Haastrup et. al. (2001) ovat peräänkuuluttaneet selkeää selittävää ja mallintamiseen pohjaavaa leksikon tutkimusta. He ovat olleet sitä mieltä, että SLA-tutkimukseen täytyy voida integroida erityinen leksikaalinen komponentti. On siis tärkeää pyrkiä kehittämään testaamiseen soveltuvia formaaleja malleja, joilla voitaisiin kuvata sanaston oppimisprosesseja ja -järjestystä erityyppisessä opetuksessa. Muutaman viime vuoden aikana erityisesti psykolingvistit ja neurolingvistit ovatkin julkaisseet joitakin teoreettisia sanastotutkimuksia ja hahmotelleet sanaston tutkimuksen kiinnostuksen kohteita: mentaalinen leksikko, reseptiivinen ja produktiivinen leksikko, leksikon koko, leksikon testaaminen, leksikaaliset fraasit jne. Yksittäisten sanojen omaksumisen ohella on tärkeää tutkia myös, miten sanat linkittyvät toisiinsa: on siis tutkittava sanojen paradigmaattisia suhteita eli kollokationaalisia suhteita ja muita semanttisia suhteita kuten synonymia- ja antonymiasuhteita. Useissa aiemmissa kansainvälisissä tutkimuksissa (ks. esim. Namei 1999: 110) samoin kuin omista tutkimuksissani (esim. Grönholm 2003) on havaittu, että sanojen

merkityssuhteiden (esim. vastakohta- ja synonymiasuhteet, kollokationaaliset suhteet) oppiminen on L2-kielenoppijoilla jäljessä verrattuna syntyperäisiin.

Tutkittaessa sanojen rikastumista ja oppimisjärjestystä erilaisten sanastotestien avulla on niiden tulosten arvioinnissa kiinnostavaa ja tärkeää tutkia testityypin vaikutusta tuloksiin. Jotkut testit mittaavat reseptiivistä, jotkut produktiivista taitoa, ja osittain kiistanalaista on, mikä ero on kontekstittomilla ja kontekstia sisältävillä sanastotesteillä. Erityiseksi ongelmaksi muodostuu ”puhdasta” leksikaalista komponenttia mittaavan testin konstruointi, kun leksikon täydelliseen hallintaan on perinteisesti liitetty monia eri osakomponentteja: sanan äänne- ja kirjoitusasu, kieliopillinen tieto, kollokationaalinen tieto, taajuus, merkitys, tyylilliset ja kulttuurisidonnaiset viittaukset tai rajoitukset ja assosiaatiot muihin sanoihin (ks. esim. Nation 1990: 31; Gimbel 1998: 106–107). On myös muistettava, että leksikaaliset taidot ja diskurssin taidot kehittyvät syntyperäisilläkin koko kouluajan, ja vasta myöhemmässä kouluiässä kehittyvät kognitiivisesti vaativammat taidot kuten ongelmanratkaisutaidot ja kyky käyttää kieltä ilman konkreettisen tilanteen tuomaa apua (Tuomela 2001: 42). Iän ja kognitiivisen tason huomioon ottaminen on sanastonkin testaamistilanteessa erityisen tärkeää, kun testattavina ovat kielenoppijat, joiden kielitaidossa on muutenkin aukkoja.

4 Aineisto ja menetelmä

Olen valinnut tarkasteltavaksi ja vertailtavaksi kolme erityyppistä sanastotestiä, koska vain yhtä testityyppiä käyttämällä tulokset voivat olla epäluotettavia (vrt. Huhta et al. 1999: 188). On sitä paitsi vaikea etukäteen arvioida, minkälainen testityyppi olisi soveltuvin kielikylypyoppilaiden leksikaalisen taidon arviointiin. Käytetyistä testeistä yksi on reseptiivistä taitoa mittaava 40-sanainen monivalintatehtävä (myöh. *reseptiivinen testi*), toinen on pääosin reseptiivinen 14 kollokaation yhdistämistehtävä (myöh. *kollokaatiotesti*) ja kolmas on produktiivista tuottamista edellyttävä 22-aukkoinen aukkotäydennystehtävä (myöh. *aukkotesti*). Ensimmäinen ja toinen testi ovat kontekstittomia, mutta aukkotäy-

dennystehtävä on kontekstia sisältävä. (Käytetyt testit ovat liitteinä teoksessa Grönholm 1999; reseptiivinen ja aukkotesti myös teoksessa Sundman 1994.)

Testit on tehty samanaikaisesti 6-luokkalaisilla kielikylpyoppilailta (= KIKY; $n = 23$) keväällä 2003. Vertailuryhmänä on toiminut kaksikielisten äidinkielenomaista opetusta saaneiden oppilaiden (= MOFI) ryhmä samasta koulusta ($n = 10$). Esitän testien keskitulokset kvantitatiivisesti ja testejä toisiinsa verraten samoin kuin kielikylpyoppilaiden tuloksia MOFI-kaksikielisten tuloksiin verraten. Vertaan tuloksia myös aiemmin tutkimieni ruotsinkielisen L2-oppijoiden ($n = 189$), kaksikielisten ($n = 43$) ja suomenkielisten ($n = 23$) samanikäisten oppilaiden tuloksiin (Grönholm 1999: 70). Olen analysoinut kunkin testin myös virheanalyysimetodilla tehden testivastauksista kvantitatiivisen arvojärjestyksen osatuimmasta sanasta huonoimmin osattuun. Vasta viime vuosina yleistynyt virheanalyysin soveltaminen myös testausaineistoon on lisännyt testitulosten pedagogista hyötyä. Testaustulosten kvalitatiivinen analysointi on samoin yleistynyt vasta viime aikoina (Huhta et al. 1999: 214). Pyrin tässä artikkelissa kvalitatiivisella analyysillä valottamaan mm. sitä, miksi tietyt suomen kielen sanaston ominaisuudet ovat olleet hankalia omaksua ja ovat hidastaneet oppimisprosessia, ja milloin ongelmat johtuvat ”puhtaasta” leksikaalisesta komponentista, milloin leksikaaliseen tietoon yleensä liitetystä muista aspekteista. Esimerkiksi kulttuurisiin seikkoihin ja tietoon maailmasta voi kiinnittää huomiota, mikä paljastaa kielikylpykielessä (suomessa L2) saavutetun sosiolingvistisen kompetenssin.

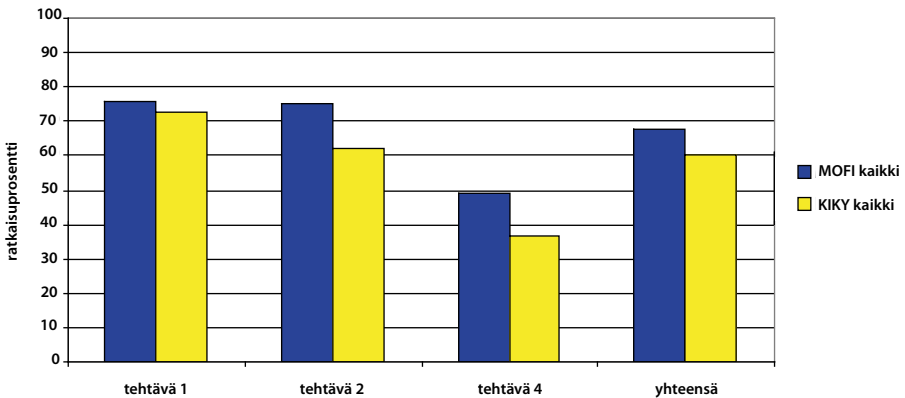
5 Tulokset

5.1 Kaikkien testien keskitulokset

KIKY- ja MOFI-opetusta saaneiden oppilaiden testituloksista on piirretty pylväsdiagrammi (ks. kuvio 1), jossa on kaikkien testien yhteistulos ryhmittäin vertailtuna. Kuviossa mainittu ”tehtävä 1” on reseptiivinen sanastotesti, ”tehtävä 2” on reseptiivinen kollokaatiotesti ja kuviossa nimellä ”tehtävä 4” on produktiivinen aukkotesti. Testien yhteistulosten jälkeen analysoin erikseen kunkin

testin kvantitatiivisia tuloksia ja teen päätelmiä testityypin vaikutuksesta tuloksiin. Pohdin myös sitä, mitä komponentteja testit ovat näyttäneet mittaavan. Myöhemmin luvussa Testien kvalitatiivista arviointia esittelen virheiden arvojärjestyksiä, (eli käytännössä sanojen oppimisjärjestystä), ja pohdin helppojen ja vaikeiden testisanojen taustalla olevia tekijöitä.

Kuvio 1 osoittaa, että reseptiivinen sanastotesti on ollut kummassakin ryhmässä helpoin, kollokaatiotehtävä toiseksi helpoin ja aukkotehtävä näitä selkeästi vaikeampi. KIKY-ryhmän tulokset ovat pisteinä maksimista 29,1/40 – 8,7/12 – 8,0/22 ja prosentteina 72,8 – 62,1 – 36,4 %. MOFI-verrokkiryhmän vastaavat tulokset ovat 30,2/40 – 10,5/12 – 10,8/22 pistettä ja 75,5 – 75,0 – 49,1 %. Reseptiivinen testi ei erottele KIKY- ja MOFI-ryhmiä. Kuudesluokkalaisten KIKY-oppilaiden kokonaistulosta (72,8 % maksimista) tässä testissä voikin pitää erittäin hyvänä; se on parikymmentä prosenttiyksikköä parempi kuin traditionaalista opetusta saaneiden ruotsinkielisten oppilaiden 50,5 %:n tulos (Grönholm 1999: 70). Suomenkieliset verrokkioppilaat saavuttavat 6. luokalla jo lähes täydet pisteet (n. 90 %), eli kattoefekti on saavutettu eivätkä heidän pisteensä enää parane yläasteen aikana (Grönholm 1999: 39, 102–108). KIKY- ja MOFI-ryhmien väliset erot tulevat selvästi esille vasta kollokaatio- ja aukkotes-tissä, joista kaksikieliset suoriutuvat selvästi taitavammin. Tuloksissa näkyy se, että kontekstiton reseptiivinen testi mittasi puhtaimmin pelkkää leksikaalista

KUVIO 1. Kuudesluokkalaisten KIKY-oppilaiden testitulokset verrattuna MOFI-oppilaiden tuloksiin.

komponenttia, kun taas kollokationaalisten suhteiden hallinta edellyttää kontekstittomassakin testissä myös syntaktista tietoa (vrt. Gass et al. 1994: 287–288; Grönholm 2000b). Aukkot tehtävistä suoriutuminen puolestaan edellytti lisäksi tekstin ymmärtämistä ja kieliopillista tietoa, koska sanojen oikea taivutus otettiin huomioon pisteytyksessä. Traditionaalisessa suomen opetuksessa olleille ruotsinkielisille aukkotesti oli liian vaikea (tulos vain 25,0 %). Kielenoppijaryhmiin verrattuna suomenkieliset oppilaat saavuttivat aukkotestissäkin korkeat pisteet (16/22 pistettä; 72,7 %), selvästikin mm. erinomaisen morfologisen kompetenssinsa avulla (ks. Grönholm 1999: 70).

Aukkotestien käyttäminen leksikaalisen komponentin mittaamisessa on erityinen ongelma suomen kielessä, jossa sanat esiintyvät kontekstissa aina jossakin morfologisessa muodossa. Ongelma ei ole ollut kovin suuri englannin sanaston testaamisessa, minkä vuoksi SLA-tutkimuksessa on perinteisesti leksikaaliseen tietoon liitetty myös kieliopillinen tieto (ks. esim. Gass et al. 1994: 286). Tavoittaakseni ”puhtaan” leksikaalisen taidon mittasin 6-luokkalaisten KIKY- ja MOFI-oppilaiden aukkotestin tulokset uudestaan hyväksymällä oikeiksi vastauksiksi kaikki kontekstin aukkoihin semanttisesti ja loogisesti sopivat sanat huolimatta taivutusvirheistä (esim. 1), kollokatiivisen tiedon puutteista (esim. 2) tai kulttuurisidonnaisen tiedon puutteista (esim. 3). Oppilaiden täydennykset on merkitty versaalilla.

- (1) Vaahteramäellä oli piikoja ja (17) RENGIT, po. renkejä.
- (2) Eemelillä oli pyöreät punaposket ja vaalea villava (5) HIUKSET / HIUKSI, po. tukka
- (3) Rengit kyntivät ja hoitivat hevoset ja härät ja veivät heinät (18) NIILLE / TAL-LILLE/ HEVOSILLE / LEHMILLE, po. latoon.

Näin pisteytettynä 6-luokkalaisten KIKY-oppilaiden tulokseksi tuli 15,3/22 pistettä (69,5 %; 1. pisteytys 36,4 %) ja MOFI-oppilaiden tulokseksi 16,7/22 pistettä (75,9 %; 1. pisteytys 49,1 %), mikä on ryhmittäin peräti 33 ja 27 prosenttiyksikköä parempi tulos kuin kieliopillista tietoa edellyttäneessä pisteytyksessä. Tulosten välinen ero reseptiivisen testin ja aukkotestin välillä jää näin mitattuna merkityksettömäksi. Tulos on yhdensuuntainen joidenkin aiempien eri kielistä tehtyjen testausten kanssa. Esim. Webbin (2005: 48) toisen kielen sanastotestaukset osoittivat, että kummatkin testaustyypit, reseptiiviset ja produktiiviset,

olivat erittäin tehokkaita metodeja sanaston kaikkien aspektien testauksessa, vaikkakin aiemmin monet tutkijat ovat osoittaneet, että reseptiivistä taitoa olisi testattava reseptiivisillä testeillä ja produktiivisia produktiivisilla. Webb (2005: 49) on myös sitä mieltä, että produktiiviset testit paljastavat myös reseptiivisen sanaston taidon, kun taas puhtaasti reseptiivisten testien yhteydessä voivat tulokset olla arvaamisen takia jopa 25 % parempia kuin todelliset taidot.

5.2 Testien kvalitatiivista tarkastelua

Virheiden identifiointi ei käytetyissä testityypeissä ole ongelma. Ongelma on ainoastaan se, mikä kielimuoto (tai diskurssi) asetetaan testisanaston normiksi, jonka suhteen kielikylpyoppilailla on virhe tai aukko sanaston hallinnassa. Yleensä normiksi valitaan kohdekielen normitettu yleiskieli, ja tällaiseen normiin näitä testejä on aiemminkin verrattu (ks. Sundman 1994; Grönholm 1999). Tällaista analysointimallia on viime aikoina kritisoitu (ks. Tuomela 2001: 47), koska normina ei ole peruskouluikäisten todellinen kielenkäyttö, vaan joidenkin sanojen osalta kirjalliseen diskurssiin kuuluvat sanat. Tässä luvussa kuvailen ja analysoin käyttämiäni testien sanoja, ja kommentoin erityisesti reseptiivisestä testistä saatujen tulosten yleistettävyyttä muihinkin käyttämiini testeihin. Teen myös päätelmiä toisen kielen oppijan leksikon omaksumisjärjestyksestä.

5.2.1 *Reseptiivinen testi*

Reseptiivinen sanastotesti sisälsi 40 kuvaa, jotka piti yhdistää johonkin vieressä olevista neljästä sanavaihtoehdosta. Sanaluokaltaan sanat edustivat substantiiveja, adjektiiveja, verbejä ja adverbejä. Taulukossa 1 näkyvät kuudesluokkalaisten KIKY-oppilaiden 20 parhaiten osattua testisanaa verrattuna MOFI-kaksikielisiin ja suomenkielisiin oppilaisiin (ks. suomenkielisten tuloksista tark. Grönholm 1999: 39). Esitetyt luvut kertovat, kuinka monta prosenttia ryhmän oppilaista on osannut sanan. Esim. 100 %:n tuloksessa kenelläkään ei ole ollut virhettä.

KIKY-oppilaiden osatuimmat sanat ovat pääosin konkreettisia ja tarkkarajaisia substantiiveja tai konkreettisia liike- tai toimintaverbejä. Oppimisprosessi on kuitenkin edennyt erittäin hyvin: 6-luokkalaisten oppilaiden osanneet virheettömäs-

TAULUKKO 1. Reseptiivisen sanastotestin osatuimmat sanat 6. lk:n KIKY- ja MOFI-oppilaille verrattuna suomenkielisiin oppilaisiin.

	SANAT 6. lk.	Suomenkiel.	MOFI	KIKY
1.	juosta	100	100	100
2.	kirkko	100	100	100
3.	onkii	100	100	100
4.	sieni	100	100	100
5.	lehti	100	100	100
6.	ase	100	100	100
7.	puhaltaa	100	100	100
8.	potilas	100	100	100
9.	kuiskata	100	100	95,2
10.	tikka	100	100	90,5
11.	ruoto	100	100	76,2
12.	peili	100	83,3	85,7
13.	muori	100	66,7	76,2
14.	iäkäs	100	83,3	71,4
15.	avain	96,2	100	100
16.	ratsastaja	96,2	100	100
17.	esittäjä	96,2	100	100
18.	viuhka	96,2	83,3	80,9
19.	lypsää	96,2	83,3	90,5
20.	kantaja	92,3	100	100

ti johdokset *kantaja*, *esittäjä* ja *ratsastaja*. Näiden johdosten oppimista edistää se, että ne ovat täysin transparentteja kantasanaansa nähden. Traditionaalisessa suomen opetuksessa oleville ruotsinkielisille oppilaille ne ovat olleet vaikeita vielä 6. luokallakin (ks. Grönholm 1999), mutta varsin helppoja jo nuoremmille kielikylpyoppilaille (Grönholm 1998: 76–80). Vaikeuksia tuottaneet testisanat ovat abstrakteja, semanttisesti epätarkkoja tai opaakkeja johdoksia: *taitse*, *hintelä*, *ravistunut*, *telmiä*, *siemaus*. Huonoimmin on osattu sanat *lukki* ja *palko*

(5 %). Monien vaikeiden sanojen sijaluku on Taajuussanakirjan mukaan hyvin korkea (esim. *siemaus* 11536, *tykki* 5842); kaikkia ei harvinaisuutensa vuoksi edes esiinny Taajuussanakirjassa (*lukki, ravistunut, solmuke, palko, taitse*). Kuu-desluokkalaisten KIKY-oppilaiden pitkälle edennyttä oppimisprosessia kuvaa se, että heillä on 20 osatuimman sanan joukossa johdos *iäkäs* (sijaluku 11536), jolle ei ole edes selkeää ekvivalenttia lekseemiä ruotsin kielessä. Tutkimuksissa on havaittu, että ekvivalentit lekseemit ovat L2-oppimisessa helpoimpia (Hoffmann 1991: 63).

Kulttuurisidonnaiset vanhaan agraarikulttuuriin kuuluvat sanat kuten *aurata, lypsää, kiulu, kirstu, lato* ja *ravistunut* ovat olleet 6-luokkalaisille jo varsin tuttuja lukuun ottamatta sanaa *ravistunut*. Ensiluokkalaisista tällaisia sanoja ymmärsi vain neljännes, mikä kertoo siitä, että KIKY-oppilaat ovat ala-asteen aikana ehtineet tutustua myös kirjallisen diskurssin sanoihin. Kvalitatiivinen analyysi paljastaa myös sen, että 6. luokalla on ehtinyt tapahtua myös sanaston pientä eriytymistä tyttöjen ja poikien ryhmässä. Pojat saavuttavat tässä vaiheessa keskimäärin vähän paremmat tulokset: pojat 77,5 % maksimista; tytöt 68,8 % Pojat ovat osanneet paremmin sanat *hallita, tykki, aurata* ja *naula*. Poikien sosiolingvistinen kompetenssi näyttää eriytyvän jo tässä iässä myös kielikylypkykielessä; tähän vaikuttaa oletettavasti myös positiivinen siirtovaikutus äidinkielestä.

5.2.2 Aukkotesti

Aukkotehtävä käsitti Astrid Lindgrenin Vaahteranmäen Eemeli -kirjan tekstikatkelman pienin muunnoksina ja tekstiin oli jätetty 22 aukkoa. Aukkoihin oli tehtävänannon perusteella täytettävä niihin idiomaattisesti sopivat sanat oikeassa muodossaan. Teksti on varsin deskriptiivistä ja sanasto on vanhahavaa härkineen, renkeineen ja piikoinen. Ajatuksena oli, että oppilaat olisivat kuulleet tai lukeneet Eemelistä ainakin äidinkielellään, mikä helpottaisi tekstin kulttuurisidonnaisen sisällön ymmärtämisessä. Testi on sama kuin Sundmanin (1994) käyttämä tutkimuksessa ‘Tvåspråkigheten i skolan’. Tulokset kuitenkin viittaavat siihen, että Eemelin maalaisympäristö on tuntemattomampi nykyisille kaupunkilaislapsille testiä käytettäessä nyt kymmenen vuotta myöhemmin.

Aukkotestin leksikkotaidoissa tulee esille täysin sama oppimisjärjestys kuin reseptiivisessä testissä. Parhaiten KIKY-oppilaat ovat hallinneet tavallisia konkreettisia substantiiveja ja verbejä (*äitinsä, asui, oli, vuotta, kieltä/murretta*). Helppoja sanoja ovat olleet myös *maalattu, kanssa, jonka ja kuin*, jotka ovatkin suomen kielen tavallisia sanoja. Erityisiä ongelmia ovat tuottaneet testissä esiintyneet lukuisat pronominit relatiivipronominia *jonka* lukuun ottamatta (*häntä, kuka/ken, siihen*), varsinkin kun niiden taivutus suomen kielessä on epäsäännöllinen, mikä alussa esitetyn hypoteesin mukaisesti vaikeuttaa leksikon omaksumista. Relatiivipronomini on sen sijaan hyvin yleinen myös ruotsin kielessä (yleisempikin kuin suomessa) ja yleensä myös semanttisesti täysin ekvivalentti suomen vastaavan pronominin kanssa, mikä nähtävästi on nopeuttanut omaksumisprosessia. Vaikeita ovat olleet harvinaiset sanat kuten *tapainen, murretta, mahtoi* ja postpositio *keskellä/joukossa*. Useimmille on tuottanut vaikeuksia myös agraarikulttuuriin kuuluva sana *latoon*. Jotkut ovat kuitenkin taitavasti osanneet yhdistää sen ruotsin substantiiviin *lada* 'lato' tai ruotsin murteiden muotoon *lado*, mistä syystä he ovat muotoilleet aukkoon LADON tai LADUUN. Tekstissä oli myös kollokaatioita kuten *villava tukka ja vahva kuin härkä*, jotka vain harvat KIKY-oppilaat osasivat. Useimmat täyttivät ensin mainittuun aukkoon sanan HIUKSET/HIUKSI/HIUS, mikä *villava*-adjektiivin kanssa ei ollut yhdistämiskelpoinen. Se osoittaa kuitenkin kontekstin ymmärtämistä tässä yhteydessä. Sen sijaan *härkä*-sanaan oli yhdistetty myös täysin yhteensopimattomia adjektiiveja (esim. *kiltti*).

Aukkotestin konteksti ei toiminut helpottavana tekijänä, koska tekstin edellyttämä diskurssi oli liian vaativa ja aukkojen täyttäminen edellytti koko tekstin ymmärtämistä ja tekstirakenteen morfologissyntaktista hallintaa. Vaahteramäen Eemeli -teoksen teksti oli sen sijaan hieman tutumpi MOFI-kaksikielisille oppilaille, ja suomenkieliset oppilaat selviytyivät testistä varsin hyvin (72,7 % maksimista; Grönholm 1999: 70), vaikka pisteytyksessä otettiin huomioon taivutusmuotojen hallinta. On selvää, että natiivit ovat pystyneet hyödyntämään sekä kulttuurisidonnaisten asioiden tuntemustaan että kieliopillista kompetenssiaan. Testi selvästikin mittaa myös luetunymmärtämisaitoa. Jos se on vajavainen, ei aukkoja voi täydentää. Myös Sundman (1994: 61) on aiemmin todennut testin olleen hyvin vaikea yksikielisesti ruotsinkielisille kielenoppijoille.

KIKY-oppilailla ei ollut yhtään kaikkien osaamaa sanaa, kun testi pisteytettiin perinteisesti edellyttämällä myös muodon hallintaa, ja sanoja *kuka, mahtoi*

ja *siihen* ei osannut kukaan. Sen sijaan MOFI-oppilailla oli kaksi kaikkien osaa-
maa sanaa (tavalliset *vuotta* ja *asui*) ja heidän täyttämistään aukoista sentään
12 ylsi yli 50 %:n selvittämiskrajan, kun vastaavia tapauksia KIKY-ryhmässä oli
vain seitsemän. Aukkotesti on selkeästi vaikeampi kuin reseptiivinen testi ja
sen tuloksista on pääteltävissä, että se erottelee paremmin kuin reseptiivinen
testi kielikylypyoppilaat ja natiivit ja selvästi myös kielikylypyoppilaat eli funk-
tionaalisesti kaksikieliset ja MOFI- eli kotikaksikieliset toisistaan. MOFI-kaksi-
kielisten parempi kieliopillinen kompetenssi ei päässyt vaikuttamaan, kun testi
pisteytettiin huomioimatta muotoja, minkä vuoksi em. ryhmien väliset erot ka-
ventuivat merkittävästi (ks.luku 5.1; KIKY 70 %, MOFI 76 % maksimista).

5.2.3 Kollokaatiotesti

Koepatteristoon sisältyvä kollokaatiotesti koski sanojen yhdistettävyyttä ja
mittasi oppilaiden kykyä hallita suomen kielen leksikaalisia kokonaisuuksia
(ks. Grönholm 1999: 18, liite 1; 2000b). Käytän näistä kokonaisuuksista tai
konventionaalisista monisanaisista ilmauksista tai fraaseista tässä yhteydessä
termiä kollokaatio, vaikka sanojen kiinteys voi vaihdella, ja aiemmin käytetty
terminologia on varsin kirjavaa. Valintarajoituksia on runsaasti eri kielissä ja
ne rajoittavat esim. tietyn adjektiivin tai adverbien liittämisen tiettyihin substan-
tiivihin tai verbeihin. Toisen tai vieraan kielen oppimisessa pidetään sanaan
liittyvien valintarajoitusten hallitsemista leksikaalisten taitojen hyvin vaikeasti
opittavana tasona. Sanojen yhdistämistä koskevien rajoitusten oppiminen on
jo ensikielessä hyvin pitkän prosessin tulos ja on selvää, että hyvin pitkällekin
edenneiden L2-oppijoiden kielessä on runsaasti kollokaatiovirheitä (McCarthy
1995: 13). Joidenkin tutkijoiden mielestä kielenoppija pystyy omaksumaan
kollokationaalisen sanaston ainoastaan autenttiossa interaktiossa kohdekie-
len kanssa (Dewaele et al. 2001). Näin voisi päätellä, että KIKY-oppilailla olisi
paremmat mahdollisuudet saavuttaa nopeammin kollokationaalinen sanaston
hallinta kuin perinteisessä opetuksessa.

Kollokaatiotesti jakautui 14 kohtaan. Ensimmäisessä a-kohdassa oppilaalle
annettiin 7 eri substantiivia, joille oli löydettävä (testissä luettelona annettu) oi-
kea siihen luonnollisella tavalla yhdistyvä adjektiivi, ja b-kohdassa 7 verbiä, joil-
le oli vastaavasti löydettävä sopiva adverbi (ks. testistä Grönholm 1999, 2000b).

KIKY- ja MOFI-ryhmien välinen tasoero tulee erittäin selkeästi esille siinä, että kielikylpyoppilailla ei ole yhtään kaikkien osaamaa kollokaatiota, kun sellaisia on MOFI-kaksikielisillä peräti seitsemän eli puolet kaikista testin kohdista: [herkullinen] *jäätelö*, *ottaa* [esille], *huutaa* [vihaisesti], *valvoa* [myöhään], *matkustaa* [kauas], *pyytää* [kohteliaasti], *jääää* [yksin] (pääsanoihin yhdistettävät komplementit on hakasulkeissa). Merkille pantavaa on, että valtaosa em. osatuimmista kollokaatioista on ollut verbin ja sen komplementin yhdistelmiä. KIKY-oppilailla seitsemän osatuimman pääsanana joukossa on tasaisemmin substantiiveja ja verbejä: (osatuimmuusjärjestyksessä [herkullinen] *jäätelö*, [pörröinen] *nalle*, *pyytää* [kohteliaasti], *valvoa* [myöhään], [korkea] *talo*, *ottaa* [esille], [hyväntuulinen] *lapsi*). Tulos viittaa kielikylpyoppilaiden osalta tyypilliseen kielenoppijan omaksumisprosessiin, jossa konkreettisia substantiiveja opitaan ennen verbejä. Kollokaatiotestin tuloksissa oli vaikutusta myös sillä, oliko ruotsin kielessä ekvivalenttia ilmausta. Esim. *jääää yksin* (r. *bli ensam*) oli vaikea, koska suomen *jääää*-verbin vastineena voi olla mm. r. *stanna* t. *bli*. Suomen ja ruotsin välillä ei ole ekvivalenssia myöskään ilmauksissa *huutaa vihaisesti* (r. *ryta till*) tai *ajaa vinhasti* (r. *åka med hård fart*), mikä on vaikeuttanut omaksumista.

Syntyperäisille sanojen yhdistettävyyden ei aiheuttanut ongelmia enää 6. luokalla. Useimmat testin kohdat on selvitetty 100-prosenttisesti; hieman alhaisemmat selvittämisprosentit ovat vain kohdissa *vaarallinen tehtävä* (60 %) ja *tanssiva nukke* (73 %). Hyvät tulokset voivat selittyä sillä, että natiiveilla on tutkijoiden mielestä käytettävissään sanojen semanttisessa assosioinnissa useammanlaisia tapoja kuin toisen kielen oppijalla. Natiiveilla syntyy herkästi myös ns. kollokationaalisia assosiaatioita, (esim. *suuri – elefantti*), kun kielenoppija joutuu pääasiassa turvautumaan äänneassosiaatioihin oppimisen alkuvaiheessa (Aitchison 1989: 73–). Jotkut kollokaatiot ovat olleet sukupuolisidonnaisia. Suomenkieliset pojat ovat hallinneet erinomaisesti kollokaation *vaarallinen tehtävä* ja tytöt puolestaan kollokaation *tanssiva nukke* (Grönholm 2000b). KIKY-oppilailla nämä kohdat ovat olleet vaikeimpien joukossa, mutta suuntaus on aivan sama: muutama poika on osannut *tehtävä*-kohdan ja pari tyttöä *nukke*-kohdan. Valtaosin KIKY-tyttöjen osaama on ollut myös kollokaatio *huutaa vihaisesti*. Kaiken kaikkiaan kollokaatiotesti, jossa yhdistettävätkin sanat oli jo annettu, oli KIKY-oppilaille, kuten MOFI-oppilaillekin, paljon helpompi kuin produktiivista tuottamista edellyttänyt aukkotesti.

6 Loppupäätelmiä

Testitulokset osoittavat, että kielikylpyoppilaat ovat ala-asteen aikana saavuttaneet hyvän leksikaalisen kompetenssin, joka jää vain hieman jälkeen kaksikielisten oppilaiden taidoista. Ongelmia tuottavat vain kaikkein harvinaisimmat ja abstrakteimmat sanat, erityisesti opaakit johdokset, ja sanaluokista hitaimmin opittuja ovat adverbit ja pronominit. Kulttuurisidonnaisten sanojen ja kollokatioiden oppiminenkin on jo pitkällä. Produktiivisessa kontekstia sisältävässä testissä he jäävät jälkeen kaksikielisistä ja suomenkielisistä verrokeista, jos leksikaaliseen kompetenssiin sisällytetään myös kieliopillinen tieto. Heidän strateginen kompetenssinsa ja metalingvistinen tietoisuutensa on hyvin kehittynyttä: he täyttävät aukkotestin aukotkin yleensä loogisella tai järjellisellä tavalla. Oppimisjärjestys näyttää näiden testien pohjalta noudattavan Mitchelin ja Milesin (1998) esittämää kognitiivista järjestystä, jossa oppiminen etenee helpoimmista yksiköistä vaikeampiin. Tällaiseen oppimisjärjestykseen ei sanottavasti voida vaikuttaa esim. opetuksella, jos L2-oppijat eivät ole vielä ikänsäkään puolesta kognitiivisesti kypsiä omaksumaan ”vaikeita” sanoja ja merkityssuhteita.

Lähteet

- Aitchison, J. 1989. *Words in the mind. An introduction to the mental lexicon*. Oxford.
- Björklund, S. 1996. *Lexikala drag och kontextualisering i språkbadselevers andra språk*. Acta Wasaensia 46. Språkvetskap 8. Vasa universitet, Vasa.
- Boud Zimmermann, Ch. 1997. Do reading and interactive vocabulary instruction make a difference? An empirical study. In: *Tesol Quarterly*. Volume 31, Number 1 1997, 121–140.
- Clark, E. 1993. *The lexicon in acquisition*. Cambridge studies in linguistics 65. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dewaele, J-M & V. Regan 2001. The use of colloquial words in advanced French interlanguage. In S. Foster-Cohen & A. Nizgorodcew (eds.) *EUROSLA Yearbook. Volume I 2001*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 51–67.
- Gass, S.M. & L. Selinker 1994. *Second language acquisition. An introduction course*. Hillsdale, New Jersey.

- Gimbel, J. 1998. Tyrkiske børns fagrelevante danske ordforråd i femte klasse. I J. Møller, P. Quist, A. Holmen & J.N. Jørgensen (red.) *Tosproget udvikling. Københavnerstudier i tosprogethed*. Køgeserien K 4. Danmarks lærerhøjskole, København, 95–111.
- Grönholm, M. 1998. Vähemmistöläpset enemmistökielen kylvyssä. M.-R. Luukka, S. Salla & H. Dufva (toim.) *Puolin ja toisin*. AFinLA Yearbook 1998. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistyksen julkaisuja No. 56. Jyväskylän yliopistopaino, Jyväskylä, 69–84.
- Grönholm, M. 1999. *Leksikaaliset taidot suomen kielessä. Valtakunnallisen kokeen tuloksista 7. luokalla*. Publikationer från Pedagogiska fakulteten vid Åbo Akademi Nr 32 1999, Vasa.
- Grönholm, M. 2000a. *Oppimisprosessi suomenkielisessä kielikylvyssä*. Painamaton raportti. Pedagogiska fakulteten vid Åbo Akademi & Utbildningsstyrelsen, Vasa.
- Grönholm, M. 2000b. Porröinen nalle söi herkullisen jäätelön – kollokaatiotaidoista suomen kielessä (L2). E. Lähdemäki & Y. Bertills (toim.) *Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii. Juhlakirja Mauno Kosken 70-vuotispäivän kunniaksi 21.2.2000*. Åbo Akademis tryckeri, Åbo, 115–135.
- Grönholm, M. 2003. Learning opposite relations in the second language. I Sjöberg, J. & H. Andersson & O. Björkqvist (red.) *Läraren och pedagogiken. Festskrift tillägnad Sven-Erik Hansén*. Pedagogiska fakulteten vid Åbo Akademi, Vasa, 249–260.
- Haastrup, K. & B. Henriksen 2001. The interrelationship between vocabulary acquisition theory and general SLA research. In S. Foster-Cohen & A. Nizgorodcew (eds.) *EUROSLA Yearbook. Volume I*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 51–67.
- Hoffman, Ch. 1997. *An introduction to bilingualism*. Longman, London.
- Huhta, A. & S. Takala 1999. Kielitaidon arviointi. Teoksessa K. Sajavaara & A. Piirainen-Marsch (toim.) *Kielenoppimisen kysymyksiä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä, 179–228.
- McCarthy, Michael 1995. *Vocabulary*. Fourth impression. Oxford University Press, Hong Kong.
- Mitchell, R. & F. Myles 1998. *Second language learning theories*. Oxford University Press, New York.
- Namei, S. 1999. Minoritetselevens ord- och begreppsutveckling på första- och andraspråket. I M. Axelsson (red.) *Tvåspråkiga barn och skolförämgång – mångfalden som resurs*. Rinkeby språkforskningsinstitut, Stockholm, 108–129.
- Nation, P. 1993. Vocabulary size, growth, and use. In R. Schreuder & B. Weltens (eds.) *The bilingual lexicon*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 115–134.
- Sundman, M. 1994. *Tvåspråkigheten i skolan. En undersökning av språkfärdigheten hos en- och tvåspråkiga grundskolelever i Finland*. Åbo Akademis tryckeri, Åbo.

- Tuomela, V. 2001. *Tvåspråkig utveckling i skolåldern. En jämförelse av sverigefinska elever i tre undervisningsmodeller*. Centrum för tvåspråkighetsforskning. Stockholms universitet. Akademityck, Edsbruk.
- Webb, S. 2005. *Receptive and productive vocabulary learning*. *Studies in Second Language Acquisition* Vol. 27, No 1 March 2005, 3352.

Lasten toisen kielen kehitys IPSyn-kokeilun valossa

Minna Suni

1 Aluksi

Alle kouluikäisten maahanmuuttajataustaisten lasten suomen kielen kehitystä on tutkittu verrattain vähän. Näin nuorten toisen kielen oppijoiden kielellisen kehityksen seurantaan ei myöskään ole olemassa erillisiä testejä tai mittareita, vaikka etenkin puheterapeuttien keskuudessa sellaisille olisikin nykyään kysyntää. Tässä artikkelissa esitellään tutkimus, jonka tavoitteena oli selvittää, miten yksi äidinkielenään suomea puhuvien lasten kielenkehityksen seuranta varten kehitetty mittari, produktiivisen syntaksin indeksi eli IPSyn (Index of Productive Syntax), soveltuu toisen kielen kehityksen seurannan välineeksi.

IPSyn-analyysin 4–5-vuotiaiden maahanmuuttajataustaisten lasten suomenkielisistä tuotoksista toteuttivat Jyväskylän yliopiston kielten laitoksessa suomi toisena kielenä -alaan erikoistuvat opiskelijat syventävien opintojen kursityönään keväällä 2003.¹ Analyysi tehtiin 15 lapsen suomenkielestä puheesta. Kokeilun toivottiin osaltaan palvelevan sitä suomenkielisen IPSyn-sovelluksen kehittämistyötä, jota Lea Nieminen ja Päivi Torvelainen ovat tehneet Jyväskylän

---

¹ Tutkimuksen toteuttivat Marina Gävgenen, Päivi Hautalahti, Terhi Hintikka, Silke Jedlicka, Pirita Korpivaara, Ulla Koukkari, Anne Kultra, Evelina Liski, Sari Marin, Annukka Mäenpää, Leena Mäyry, Riikka Nissilä, Maija Oivukkamäki, Sanna Paakala, Henna Puhakka, Saija Taivalmäki, Sanna Tervo, Heidi Toivonen ja Meri Törmä.

yliopistossa suomeen ensikielenä keskittyvissä jatkotutkimuksissaan (ks. Nieminen & Torvelainen 2003; Torvelainen 2005).

Tämän artikkelin painopiste on siinä, miten IPSyn menetelmänä soveltuu alkuperäisestä poikkeavan kohderyhmän parissa käytettäväksi, eikä huomiota siksi juurikaan kiinnitetä esimerkiksi yksittäisten kielenoppijoiden tuotoksiin ja niissä ilmeneviin kielenpiirteisiin. Samojen informanttien suomen kielen taidon kehitystä on kuitenkin esitelty monipuolisesti Liisa Stigellin (2003), Satu Tuomiston (2004) ja Riina Pulkkinen (2005) pro gradu -töissä.² Ne kaikki ovat kvalitatiivisia pitkittäistutkimuksia ja perustuvat laajempaan aineistoon kuin tässä esiteltävä menetelmäkoeku.

2 IPSyn eli produktiivisen syntaksin indeksi

Hollis S. Scarborough (1990) on alkuaan kehittänyt produktiivisen syntaksin indeksin mittariksi englanninkielisten lasten puheen syntaktisen kehityksen seurantaan varten. Lea Nieminen ja Päivi Torvelainen (2003) ovat muokanneet tämän pohjalta suomen kieleen sovitettun version, joka on luonteeltaan morfo-syntaktinen. Tämä suomenkielinen sovellus nojaa 2- ja 2,5-vuotiaiden lasten tuotoksiin, mutta soveltuu myös tätä vanhempien lasten ilmausten tarkastelemaan.

Produktiivisen syntaksin indeksi eroaa monista muista lapsenkielen tutkimuksen saralla käytetyistä menetelmistä jo perusidealtaan: kyseessä ei ole testi, vaan lasten spontaanin puheen tarkasteluun perustuva menetelmä, joka kuitenkin tuottaa myös tilastollisesti analysoitavaa tietoa. Menetelmä pyrkii tunnistamaan kunkin lapsen kielimuodosta eri rakenteiden produktiivisuuden asteen ja hahmottamaan samalla sitä, miten kielimuodon kompleksisuus kehittyy. (Scarborough 1990: 1.)

Niemisen ja Torvelaisen (2003) kehittämässä IPSynin suomenkielisessä sovelluksessa on mukana 46 suomen kielen omaksumisen kannalta keskeistä

² Tutkimuksessa käytetyt aineiston olivat keränneet suomen kielen pro gradu -töitään varten Maija Oivukkamäki, Riina Pulkkinen, Liisa Stigell ja Satu Tuomisto. Oivukkamäen tekeillä oleva pro gradu käsittelee paikanilmaisujen kehittymistä.

morfosyntaktista rakennetta, jotka on lueteltu liitteessä 1. Näitä etsitään lapsen spontaanista puheesta erotetuista ymmärrettävistä ilmauksista, ja löydetyt esiintymät kootaan informanttikohtaisesti taulukoihin. Jokaiselle informantille lasketaan oma pistemääränsä nominilausekkeista (maksimi 20 pistettä), verbi-lausekkeista (maksimi 34 pistettä) ja lauserakenteista (maksimi 44 pistettä) sekä näiden summa (maksimi 98 pistettä). IPSyn-analyysin tuloksena on siis varsin monipuolinen rakenneinventaario (Nieminen & Torvelainen 2003: 123–125, 131–132).

Jos tietyn rakenteen esiintymiä löytyy yksi, lapsi saa yhden pisteen, ja jos erilaisia esiintymiä on kaksi tai enemmän, pisteitä tulee kaksi. Yksittäinen melko kompleksinen ilmaus voi IPSynissä tuottaa pisteitä myös kumuloiden. Esimerkiksi lauserakenne, jossa on subjekti, predikaatti ja kaksi adverbialia (S11), sisältää samalla myös yksinkertaisemman subjekti, predikaatti ja adverbialia -rakenteen (S10) ja vielä yksinkertaisemman subjekti ja predikaatti -rakenteen (S2). Huomionarvoista on myös, että lapsen ilmausten ei IPSyn-analyysissä edellytetä olevan aikuismaista tai norminmukaista kieltä, vaan pisteen arvoiseksi katsotaan paitsi puhekielinen myös ”virheellinen” tai ”vajavainen” ilmaus, jos on perusteet nähdä sen sopivan jonkin analyysiin sisällytetyn rakenteen edustajaksi. Täsmällisen kieliopillisuuden sijaan vaaditaan siis tunnistettavaa ja kontekstiin sopivaa kieliopillisten suhteiden merkitsemistä. Hyväksyttävyydessä on myös useita tarkkaan määritettyjä rajoituksia. Esimerkiksi monikollisina esiintyvät substantiivit, kuten *housut* ja *sakset*, eivät kelpaa monikon edustajiksi, ja persoonapronominien pikapuhemuodot *mun* ja *sun* hyväksytään vain kertaalleen genetiivin esiintymäksi; toisen pisteen saaminen edellyttää erilaista genetiivin edustajaa. (Ks. lähemmin Nieminen & Torvelainen 2003: 120–123.)

3 Aineiston käsittely ja analyysi

Aineisto oli kerätty Helsingin kaupungin sosiaaliviraston Jyväskylän yliopistolta tilaaman tutkimushankkeen yhteydessä helmikuussa 2003 eri päiväkodeissa

(ks. Stigell 2004; Tuomisto 2004; Pulkkinen 2005).³ IPSyn-analyysiin otettiin mukaan 15 informanttia.

Informanttien taustatiedot oli kerätty suomenkielisillä lomakkeilla heidän vanhemmiltaan ja osin myös päiväkotien henkilökunnalta tutkimuslupien anomisen yhteydessä. Vaikka tiedot olivat osittain puutteelliset, kaikista lapsista tiedettiin ainakin ikä ja äidinkieli sekä suomenkielisen päivähoidon kesto. Mukana oli yhdeksän eri äidinkielen puhujia. Somalinkielisiä oli 6, muiden kielten eli arabian, englannin, kiinan, ranskan, urdun, thain, venäjän, vietnamin ja ibibion puhujia yksi kutakin. Iältään kaikki lapset olivat aineistoa kerättäessä 4–5-vuotiaita; vanhin olisi kuukauden kuluttua täyttänyt 6 vuotta. Eri ikäryhmiä ei tutkimuksessa eroteltu. Suomenkielisessä päivähoitossa informantit olivat olleet vähintään puoli ja enintään noin viisi vuotta.

Käytettävissä ei valitettavasti ollut IPSyn:in perusidean mukaista spontaania puhetta sisältävää aineistoa, vaan tutkimusmateriaali oli peräisin testinomaisessa tilanteessa, jossa jokainen lapsi teki vuorollaan aikuisen haastattelijan johdolla erilaisia tehtäviä, jotka edellyttivät sekä suomenkielisen puheen ymmärtämistä että sen tuottamista. Testitehtävät perustuivat paljolti kuviin: kunkin lapsen tehtävänä oli mm. kertoa, mitä hassua hänen näkemässään kuvassa on ja selvittää kuvasarjan avulla, mitä päiväkodissa tapahtuu päivän aikana. Testin suorittaminen kesti noin puoli tuntia. Se, että kyseessä ei ollut spontaani aineisto, vaikuttaa tutkimuksen tuloksiin siten, että niiden vertailtavuus äidinkieleltään suomenkielisten lasten spontaanista puheesta saatuihin tuloksiin nähden on rajallinen. Sen sijaan keskenään tämän tutkimuksen informanttien tulokset ovat vertailukelpoiset.

Aineistosta tehtiin puolikarkea transkriptio parityönä. Kunkin lapsen tuoksiin keskittyi yksi työpari, mutta tulkinta-apua haettiin tarvittaessa myös muulta ryhmältä. Tämän jälkeen työparit valitsivat analysoitavaksi kultakin informantilta ensin 20 morfeemimäärältään pisintä ilmausta, koska osa informanteista oli tuottanut omaehtoista puhetta vain vähän. Produktiivisen syntaksin indeksi laskettiin siis aluksi tältä pohjalta. Rajaus perustui myös siihen aiempaan havaintoon, että n. 80% pisteistä tulee yleensä jo 20 pisimmästä il-

³ Kyseessä oli toisen kierroksen aineistonkeruu; ensimmäinen keruukierros oli ollut syyskuussa 2002.

mauksesta (Lea Nieminen, suullinen tiedonanto 26.3.2003).⁴ Sitten tehtiin vielä toinen analyysi, jossa kaikki aineistosta löytyneet pisteitä antavat esiintymät hyväksyttiin mukaan.

4 Analyysiesimerkkejä

Informanttien suomen kielen taitotasojen erilaisuus oli käynyt ilmi jo transkribointivaiheessa: mukaan mahtui jo hyvinkin sujuvasti, ymmärrettävästi ja paljon suomea tuottavia lapsia, mutta myös niitä, joiden tuotos oli niukkaa ja vaikeaselkoista. Näitä ääripäitä ilmentävät esimerkit 1 ja 2. Esimerkin 1 sisältämästä lapsen L8 tuotoksesta ei löydy kovin paljon ymmärrettävää ainesta, kun taas lapsen L12 ilmauksia esimerkissä 2 on varsin helppo ymmärtää.

Esimerkki 1.

L8⁵: ulkona tuuleh.

H: mitä te leikitte ulkona?

L8: ulkhona (vi-e) u leikhu # eikku ulkkona ulkkona veikku va ois.

H: kenenkäs kanssa sä leikit ulkona?

L8: eih ei me tiella uka laatti nalla piäni en nal nalle alftto voi en tullee al nap auto pois en n tänän on iitä ja sitten hän tänän sivihtä ja sitte tänä tuttu kuis tuostta sitte tättäh.

Esimerkki 2.

H: nii eikö se vauva voi nukkua # se ei oikeen voi nukkuu yksin.

L12: ni ko se on vähän piäni si siksi ne äiti kanssa nukku.

H: joo.

L12: ko se itke ni ne äiti voi hiljattaa hänen ka nu+// nukahtaa.

H: joo.

L12: siks.

⁴ Scarborough (1990) on ottanut analyysiin jokaiselta lapselta sata ymmärrettävää ilmausta, Nieminen taas on omassa tutkimustyössään päätenyt valitsemaan analysoitavaksi 80 morfeemimäärältään pisintä ilmausta.

⁵ Esimerkeissä ja kaavioissa merkinnät L1–L24 viittaavat informanttilapsiin. H on haastattelija eli testitilannetta ohjannut aikuinen.

Kuitenkin esimerkin 1 katkelmastakin löytyy ainesta IPSyn-analyysiin. Lapsi L8 saa pisteen kahden sanan nominilausekkeen hallinnasta (N8), koska hän on muodostanut lausekkeen *nalla piäni*. Samoin hän saa pisteen verbin ja adverbiaalin yhdistämisestä (V10): *ulkona tuuleh*. Kaikkiaan tämän lapsen saavuttama IPSyn-pistemäärä oli 29 pistettä 98:sta, joten hänenkin tuotoksensa sisälsi lopulta melkoisesti näyttöä suomen kielen rakenteiden hallinnasta.

Esimerkin 2 katkelmassa analysoitavaa on toki enemmän. Pelkästään *ko se itke ni ne äiti voi hiljattaa hänen* osoittaa kielenhallintaa jo usean pisteen edestä, sillä siitä löytyvät osittain sisäkkäin

- V12 eli verbi + verbi I infinitiivissä -rakenne: *äiti voi hiljattaa*.
- S5 eli verbi + objekti -rakenne: *hiljattaa hänen*
- S21 eli sivulause: *ko se itke*.

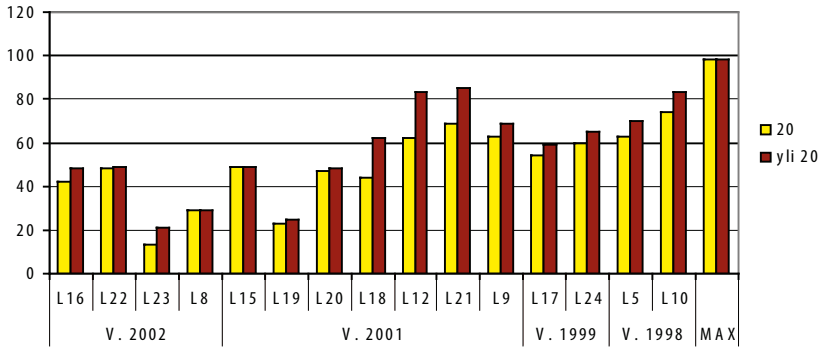
Koska IPSyn selvittää rakenteiden produktiivisuutta eikä esimerkiksi sanaston tai yleiskielen hallintaa, hyväksyttävyyden esteeksi ei nouse tässä sen enempää itse keksityn hiljattaa-verbin käyttö, objektin funktiossa olevan hänen-sanan sijanvalinta kuin ko-konjunktion puhekielisyyskään. Tämän joustavuutensa ansiosta IPSyn tunnistaa näennäisen osaamattomuuden takaakin kielellisten funktioiden ja rakenteiden hallintaa. Lapsen L12 käyttämien ilmausten monipuolisuudesta kertoo hänen saavuttamansa kokonaispistemäärä 83/98.

5 Tulokset

5.1 IPSyn:in eri laskentatapojen vertailua

IPSyn-analyysin tulokset koottiin kahdessa muodossa. Ensin selvitettiin, millaisia kokonaispistemääriä informantit saivat pelkästään 20:n morfeemimäärältään pisimmän tuotoksen perusteella. Tämän jälkeen mukaan otettiin vertailtaviksi ne pistemäärät, jotka informantit saivat, kun tarkastelu ulotettiin myös muihin ilmauksiin. Kaaviosta 1 ilmenee näiden tulosten suhde informanteittain.

KAATIO 1. Informanttien produktiivisen syntaksin indeksi laskettuna heidän 20 pisimmästä ilmauksesta ja kaikista ilmauksistaan.

Alemmat pistemäärät ovat keskenään vertailukelpoisia, koska ne perustuvat samaan ilmausmäärään. Kattavamman kuvan informanttien rakenteiden hallinnasta saa kuitenkin korkeampien pistemäärien perusteella, koska niissä on mukana kaikki aineistosta ilmennyt näyttö eri rakenteiden hallinnasta. Tuloksista ilmenee, että lähes kaikkien informanttien pistemäärä nousi, kun mukaan otettiin kaikki aineistoon sisältyneet ilmaukset. Nämä korkeammat pistemäärät eivät siis kuitenkaan ole keskenään suoraan vertailukelpoisia, koska niiden pohjana olevien ilmausten määrää ei ole vakioitu.

Mitä alhaisempi informantin pistemäärä on 20 ilmauksen perusteella, sitä epätodennäköisempää tulosten valossa on, että aineistoa lisäämällä tuotoksesta löytyy enää lisää rakenteita, jotka korottaisivat pistemäärää. Sen sijaan edistyneimmät suomenoppijat kartuttavat pisteitään selvästi, kun analyysiin otetaan mukaan muitakin ilmauksia kuin vain 20 pisintä. Suhteessa eniten pistemäärät näyttävät siis aineiston kasvaessa nousevan niillä, joilla on jo 20 pisimmän ilmauksen pohjalta korkea pistemäärä. Informanteilla 18, 12 ja 21 eri perustein laskettujen pistemäärien erotus on erityisen suuri.

Kokonaisuudessaan näyttää siis siltä, että jo 20 morfeemimäärältään pisimmän ilmauksen analyysi antaa hyvän kokonaiskuvan, mutta mitä edistyneemmistä kielenooppioista on kyse, sitä tärkeämpää on ottaa analyysiin mukaan enemmän ilmauksia. Sadan ilmauksen määrää, jota Scarborough (1990) on käyttänyt, ei silti liene useinkaan välttämätöntä tavoitella.

5.2 Suomenkielisen päivähoitoajan yhteys IPSyn-pistemäärään

Olennaista oli tietenkin selvittää, miten suomenkielisessä päivähoitossa olon kesto heijastuu informanttien IPSyn-pistemääriin. Informantit on järjestetty edellä kaavioon 1 sen mukaan, kuinka pitkään he ovat olleet suomenkielisessä päivähoitossa: vasemmalla ovat vuonna 2002 suomenkielisessä hoidossa aloittaneet ja näiden jälkeen v. 2001 aloittaneet jne. Myös saman vuoden eri kuukausina tulleet on asetettu aikajärjestykseen.⁶ Kaavion oikeassa reunassa on omana pylväänään IPSyn:in maksimipistemäärä.

Kaaviosta on nähtävissä selvä nouseva perussuuntaus: mitä pidempään lapsi on ollut suomenkielisessä hoidossa, sitä korkeamman pistemäärän hän todennäköisesti saa. Voidaan myös havaita, että tämä suuntaus on tuloksissa jopa selvempi silloin, kun tarkasteltavana ovat vain lasten 20 pisintä ilmausta. Yksilöllinen vaihtelu on kuitenkin ilmeistä. Samana vuonna suomenkielisessä hoidossa aloittaneiden pistemäärät vaihtelevat n. 20:sta n. 50:een (vuoden ajan suomenkielisessä hoidossa olleet eli vuosi 2002) ja n. 25:stä yli 80:aan (kaksi vuotta suomenkielisessä hoidossa olleet eli vuosi 2001).

Informatit L23 ja L19 ja jossain määrin myös L8 kiinnittävät huomiota siksi, että heidän pistemääränsä jäävät selvästi alemmiksi verrattuna muihin yhtä pitkään suomenkielisessä päivähoitossa olleisiin. Osalla heistä oli päiväkodista saadun suullisen tiedon mukaan epäily kielellisen kehityksen erityisvaikeudesta, mutta ei vielä vahvistettua diagnoosia. Myös IPSyn-analyysin poikkeava tulos ohjaa siis kysymään, onko taustalla jotakin tällaista vai ei. On kuitenkin huomattava, että testinomaimen haastattelu voi ennalta vieraana tilanteena jo itsessään aiheuttaa tiettyä ”alisuoriutumista” ja antaa näin heikomman IPSyn-tuloksen kuin spontaanimpi ja tutumpi vuorovaikutustilanne antaisi. Myös lapsen vireystila, varautuneisuus ja muut vastaavat tekijät voivat luonnollisesti vaikuttaa tuloksiin.

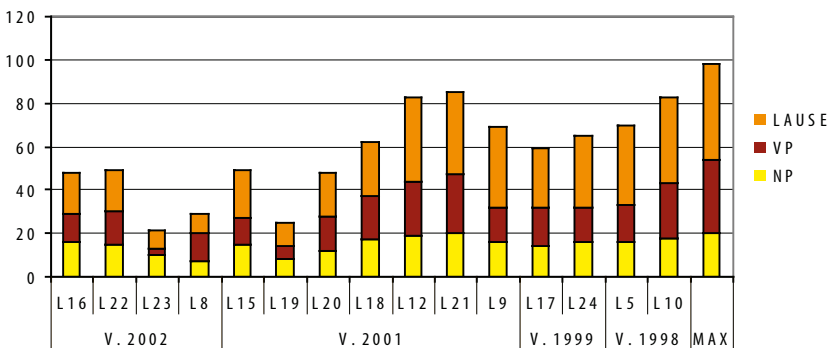
⁶ Informantti L17 oli ollut ensin äidinkielisessä ja sitten kaksikielisessä päivähoitossa ennen siirtymistä suomenkieliseen ryhmään. Hänet on sijoitettu kaavioon sen mukaan, milloin hän aloitti kaksikielisessä päivähoitossa.

5.3 IPSyn-pistemäärän rakentuminen

IPSyn-analyysissa laskettava indeksiluku on informantin nominilausekkeista, verbilausekkeista ja lauserakenteista saamien pistemäärien summa. Kaaviosta 2 ilmenee, miten tutkimuksen eri informanttien produktiivisen syntaksin indeksit muodostuivat näistä osista. Mukaan analyysiin on otettu kaikki ilmaukset eikä vain 20:ta morfeemimäärältään pisintä ilmausta.

Kaaviota voidaan tarkastella siltä kannalta, missä määrin kunkin informantin indeksin rakentuminen muistuttaa maksimipistemäärän rakentumistapaa. Useimpien pylvässä eri osasten suhteet ovat varsin samankaltaiset kuin ne maksimisuorituksessa olisivat – vieläpä niin, että mitä pidempään lapsi on ollut suomenkielisessä päivähoitossa, sitä samankaltaisempi pylvään rakenne yleensä on suhteessa maksimisuoritukseen, vaikka indeksiluku olisikin vielä melko etäällä siitä (vrt. esim. L17 ja L18). Selkeimmin indeksiluvun rakentuminen poikkeaa yleisestä linjasta edellä jo mainittujen informanttien L23 ja L8 tapauksessa. Heistä toisella verbilausekkeista saatu pistemäärä on suhteessa kokonaisuuteen poikkeuksellisen matala ja toisella taas korkea.

Mitä lähempänä nominilausekkeista saatu pistemäärä on maksimitasoa, sitä todennäköisempää kaavion 2 valossa on, että myös kokonaispistemäärä on korkea. Ehkä hieman yllättäen nominilausekkeet näyttävät olevan jopa verbi-

KAAVIO 2. IPSyn-pistemäärien muodostuminen informanteittain. NP= nominilausekkeista saadut pisteet, VP=verbilausekkeista saadut pisteet, LAUSE= lauserakenteista saadut pisteet.

lausekkeita selvemmin yhteydessä lauserakenteista saataviin pisteisiin. Tämä liittyyneen siihen, että lauserakenteissa pistemäärään vaikuttavat melko paljon mm. kompleksiset adverbialilausekkeet ja objektirakenteet, joissa nominirakenteiden hallinta tulee selvästi näkyviin.

6 Lopuksi

Produktiivisen syntaksin indeksin suomenkielinen versio (Nieminen & Torvelainen 2003) soveltui maahanmuuttajataustaisten lasten tuotosten tarkasteluun ongelmitta. Odotusten mukaisesti pistemäärät nousivat sitä korkeammiksi, mitä pidempään suomenkielisessä hoidossa olleista lapsista oli kyse. Yksilöllistä vaihtelua esiintyi, mutta tämä perussuuntaus oli silti selvä. IPSyn erotteli lapset hyvin, ja tulokset myös tukivat niitä kvalitatiivisia havaintoja, joita litteroinnin ja analyysin aikana informanttien yleisestä suomen kielellä selviytymisestä oli tehty. IPSyn näytti myös tunnistavan tapaukset, joissa oli syytä epäillä kielellisen kehityksen erityisvaikeuksia.

Vaikka aineisto ei tässä tutkimuksessa ollut spontaania tuotosta, vaan testitilanteessa kerättyä haastattelunomaista keskustelua, siitä löytyi runsaasti analysoitavaa. Nyt saatuja pistemääriä olisi kuitenkin ollut hyvä päästä vertaamaan myös spontaanista tuotoksesta laskettaviin tuloksiin.

IPSyn-asteikon rajat eivät tulleet tässä tutkimuksessa mukana olleiden informanttien kohdalla vielä vastaan, vaikka mukana oli taidoiltaan varsin eritasoisia lapsia. Kaikki informantit saivat vähintään 20% maksimipistemäärästä, ja korkeimmat pistemäärät jäivät noin 15 pisteen päähän maksimitasosta. IPSyn:in avulla olisi ollut siis mahdollista analysoida morfosyntaktiselta kompleksisuudeltaan sekä nyt analysoituja vahvempia että heikompiä tuotoksia.

IPSynin käyttö koettiin yllättävän helpoksi ja nopeasti omaksuttavaksi. Aikaa vievin työvaihe oli tuotosten transkribointi, kun taas vaikeinta oli morfeemimäärien laskeminen välillä hyvinkin epäselvistä tuotoksista. Menetelmän eduksi nähtiin se, että mikä tahansa mahdollisimman luonnollinen leikki- tai keskustelutilanne tuottaa analyysiin kelpaavaa aineistoa eikä erillistä testitilannetta siten tarvitse järjestää. Indeksien laskutapaa pidettiin myös hyvin oikeu-

denmukaisena, koska se tunnustaa jo orastavankin osaamisen eikä rankaise esimerkiksi puhekielisyysdestä tai itse keksityistä sanoista. Testien ongelmanahan on usein juuri tietyn oikean vastauksen vaatimus.

Selkeän rakennekeskeisenä ja mekaanisenakin menetelmänä IPSyn tiettenkin häivyttää suuren osan yksilön kommunikatiivisesta kielitaidosta. Toisaalta on muistettava, että se ei edes pyri olemaan mikään kommunikatiivisen kielitaidon mittari, vaan nimenomaan työkalu, jolla voidaan tarkastella rakenteiden produktiivistumista ja yksilöllisten kielimuotojen kompleksisuutta. Analyysin tuloksena on sekä monipuolinen inventaario kunkin informantin hallitsemasta rakennevalikoimasta että suoraan tilastolliseenkin käsittelyyn soveltuvaa numeerista tietoa niin yksilö- kuin ryhmätasollakin. Tässä mielessä IPSyn taipuu monenlaisiin tarpeisiin.

Produktiivisen syntaksin indeksi osoittautui siis tällekin kohderyhmälle hyvin käyttökelpoiseksi. Todennäköisesti se toimisi myös aikuisten maahanmuuttajien tuotosten analyysissä ainakin suomen kielen oppimisen alkuvaiheessa. Sitä voisi tutkimustyössä käyttää niin lapsilla kuin aikuisillakin esimerkiksi rakenteiden oppimisjärjestyksen seurantaan, jos informanttijoukko olisi suurempi ja tutkimus olisi mahdollista toteuttaa pitkittäisesti. Myös kliiniseen käyttöön eli puheterapeuttien työvälineeksi IPSyn sopisi paitsi ensikielen myös toisen saralla (ks. myös Suni 2004). On suuri etu, että sen avulla voidaan seurata yksilöllistä kielenkehitystä yhteismitallisesti ja kokonaan ilman tehtävänäntojen ymmärrettävyyteen liittyviä ongelmia, jotka ovat valitettavan tavallisia silloin, kun kielen hallintaa mitataan testien avulla.

Lähteet

- Nieminen, Lea & Torvelainen, Päivi 2003. Produktiivisen syntaksin indeksi – suomenkielinen versio. *Puhe ja kieli* (3), 119–132.
- Pulkkinen, Riina 2005. Ajan ilmaiset 4–5-vuotiaiden maahanmuuttajalasten suomen kielessä. Suomen kielen pro gradu -työ, Jyväskylän yliopiston kielten laitos.
- Scarborough, Hollis S. 1990. Index of productive syntax. *Applied Psycholinguistics* (11), 1–22.

- Stigell, Liisa 2004. Toisto 4–5-vuotiaiden S2-lasten puheessa. Suomen kielen pro gradu -työ, Jyväskylän yliopiston kielten laitos.
- Suni, Minna 2004. Toinen kieli tutuksi. *Puheterapeutti* (3), 4–6.
- Torvelainen, Päivi 2005. 2;0-vuotiaiden lasten fonologisen kehityksen variaatio: puheen ymmärrettävyyden, sananmuotojen tavoittelun ja tuottamisen sekä sananmuotojen yksikonsonanttisuuden ja -vokaalisuuden tarkastelu. Suomen kielen lisensiaatintyö, Jyväskylän yliopiston kielten laitos.
- Tuomisto, Satu 2004. Päiväkoti-ikäisten maahanmuuttajalasten kuvailukeinot: ihan niinku talo tulee talo tästä. Suomen kielen pro gradu -työ, Jyväskylän yliopiston kielten laitos.

Liite 1.

IPSynin suomenkielisen sovelluksen sisältämät rakenteet (Nieminen & Torvelainen 2003):

Nominilausekkeet (max 20 p.)

N1	Nominin monikko
N2	Nominin inessiivi/adessiivi
N3	Nominin elatiivi/ablatiivi
N4	Nominin illatiivi/allatiivi
N5	Nominin partitiivi
N6	Nominin genetiivi
N7	Liitepartikkeli nominissa/adverbissa
N8	Kahden sanan nominilauseke
N9	Kolmen sanan nominilauseke
N10	Muu nominirakenne

Verbilausekkeet (max 34 p)

V1	Yksikön/monikon 1. persoona
V2	Yksikön/monikon 2. persoona
V3	Passiivi
V4	Imperfekti
V5	Perfekti
V6	Imperatiivi
V7	Konditionaali
V8	III infinitiivi
V9	Liitepartikkeli verbissä
V10	Verbi + adverbiaali

V11	Verbi + 2 adverbialia
V12	Verbi + I infinitiivi
V13	Verbi + verbi III infinitiivi
V14	Verbi + I infinitiivi + III infinitiivi
V15	Kieltoverbi + verbi
V16	Kieltoverbi + verbi + I infinitiivi
V17	Muu rakenne

Lauserakenteet (max 44 p.)

S1	Vähintään kahden sanan yhdistelmä
S2	S + V.
S3	[Määre +S] + V
S4	Predikatiivilause
S5	V + O
S6	V + [Määre + O]
S7	S + V + O
S8	V + O + Advli
S9	V + O + 2 Advlia
S10	S + V + Advli
S11	S + V + 2 Advlia
S12	S + V + [Määre + Advli]
S13	S + V + O + Advli
S14	S + V + O + 2 Advlia
S15	Infinitiivilause objektina
S16	Pre-/postpositioliouseke
S17	Rinnastuskonjunktio
S18	Alistuskonjunktio
S19	Rinnastuskonjunktio yhdistää sanoja
S20	Rinnastuskonjunktio yhdistää lauseita
S21	Sivulause
S22	Muu rakenne

Mitä kieliä Euroopan kouluissa puhutaan?

Sirkku Latomaa
Tampereen yliopisto

1 Johdanto

Monia Euroopassa puhutuista yhteisökielistä¹ (community languages) on laiminlyöty tai jopa vainottu useiden vuosikymmenten ja vuosisatojen ajan. Useissa tapauksissa kielten säilymisen selittää yksinomaan kielenpuhujien oma sitkeys ja päättäväisyys ylläpitää ja siirtää kieli myös seuraavalle sukupolvelle. Viime vuosikymmenten aikana kiinnostus Euroopassa puhuttuja yhteisökieliä kohtaan on kasvanut merkittävästi. Merkkejä muuttuneesta suhtautumisesta on nähtävissä useissa asiakirjoissa. Enimmäkseen kiinnostus on kohdistunut Euroopan historiallisiin ja alueellisiin vähemmistökieliin, mutta vähitellen myös maahanmuuttajakielet ovat saaneet aiempaa enemmän huomiota. Maahanmuuttajakielten alati kasvavasta määrästä kertoo jotain se yksittäinen tieto, että vuonna 2000 jo kolmasosa alle 35-vuotiaista länsieurooppalaisista kaupunkilaisista oli maahanmuuttajataustaisia (Extra & Gorter 2001: 12–13). On selvää, että kielellinen moninaisuus on avainkysymyksiä tulevaisuuden Euroopassa, ja siksi yhteisökielten asema lienee vastaisuudessa aiempaa useammin eurooppalaisten yhteistyöelinten asialistalla.

---

¹ Tarkoitan *yhteisökielillä* kaikkia muita kieliä kuin maiden virallisia kieliä. Termi kattaa siis alueelliset ja ei-alueelliset vähemmistökielet, maahanmuuttajakielet ja Euroopassa käytettävät viittomakielet. Yhteisökieliä ja yhteisökielten puhujia koskevien nimitysten kirjosta, ks. esim. Extra & Gorter (2001: 5) ja Moring (2005: 75).

Tarkastelen seuraavassa, millä tavoin eurooppalaisessa kielikoulutuspolitiikassa suhtaudutaan yhteisökielten opetukseen. Keskityn sen jälkeen kuvaamaan maahanmuuttajakielten asemaa ja opetustarjontaa eurooppalaisissa kouluissa. Tarkastelen tätä kysymystä vuonna 2004 ilmestyneen yhteiseurooppalaisen kartoituksen pohjalta. Selvitän Suomea koskevan maaraportin ja muiden dokumenttien avulla, millaisiin tietoihin kartoitus perustuu. Lopuksi pohdin kielellistä moninaisuutta koskevaa tiedonkeruuta, sen haasteita ja haasteiden mahdollisia ratkaisuja.

2 Monikielinen Eurooppa ja monikielitaitoiset eurooppalaiset

Eurooppalaiset näkevät itsensä mielellään monikielitaitoisina (plurilingual) ja maanosansa monikielisenä (multilingual) verrattuna esimerkiksi Yhdysvaltoihin. Totta onkin, että eurooppalainen kielikoulutuspolitiikka ja sen tulokset eroavat merkittävästi amerikkalaisesta, mitä vieraiden kielten opiskeluun tulee (ks. esim. Eurydice 2005; European Commission 2005; Kaplan 2001; Pufahl & Rhodes & Christian 2000). Vuodesta 1995 on yhteisenä eurooppalaisena koulutuspoliittisena tavoitteena ollut, että kaikki eurooppalaiset koululaiset opiskelevat perusopetuksen aikana oman äidinkieltensä lisäksi vähintään kahta muuta Euroopan unionin kieltä (European Commission 1995). Yhdysvalloissa on puolestaan vasta hiljan herätty tietoisuuteen siitä, että kielikoulutuksen kehittäminen on tarpeen. Sitä varten on suunnitteilla Euroopan mallin mukainen ”valkoinen kirja” (ks. European Commission 1995), joka viitoittaisi koulutuksen kehittämiseen tarvittavan toimintaohjelman (Sajavaara & Takala 2004). Kielikoulutuksen erojen ohella myös Euroopan unionin virallisten kielten määrä, 20, kontrastoituu merkittävästi Yhdysvaltain kielipolitiikkaan. Toisin kuin yleensä luullaan, Yhdysvalloissa ei ole virallista kieltä valtiollisella tasolla. 1980-luvulla syntynyt englannin kielen virallista asemaa ajava *English Only* -järjestö on kuitenkin saanut aikaan sen, että tätä nykyä englanti on julistettu osavaltion viralliseksi kieleksi 34 osavaltiossa. Näiden seikkojen valossa Eurooppa näyttäytyikin todellisena kielellisen moninaisuuden tyyssijana ja eurooppalaiset varsin monikielitaitoisina eli plurilingvaaleina ihmisinä.

Lähemmin tarkasteltuna Eurooppa ei kuitenkaan ole erityisen monikielinen maanosa. Euroopassa alun perin puhuttujen kielten määrä edustaa nimitäin vain kolmea prosenttia maailman kielivarannosta. Kielten vähäisyyttä ja tiettyjen kielten pientä puhujamäärää selittää muun muassa pitkään jatkunut vähemmistökielten laiminlyönti (ks. esim. Extra & Gorter 2001). Eurooppalaisia kansallisvaltioita muodostettaessa alueelliset vähemmistökielet jäivät kaiken ulkopuolelle. Vähemmistöön kuuluvien ei ollut mahdollista saada opetusta omalla kielellään, ja vahvasti enemmistökielisessä yhteiskunnassa perheiden sisäinen kielensirto seuraavalle sukupolvelle väheni vähenemistään. Vasta viime vuosikymmenten aikana on säädetty lakeja suojelemaan vanhoja vähemmistöjä ja kieliä on pyritty elvyttämään erityisesti kouluopetuksen avulla.

Globalistuminen on tuonut muutoksia Euroopan kielitilanteeseen: historiallisten ja alueellisten vähemmistökielten lisäksi eurooppalaiseen kielivarantoon on maahanmuuton kautta tullut lukuisia uusia kieliä. Toisin kuin alueellisilla kielillä maahanmuuttajakielillä on huomattavasti vähemmän lailla säädettyä turvaa (ks. esim. Extra & Gorter 2001; Toivanen 2005). Yleinen mielipidekin on usein maahanmuuttajakielten vastainen. Valtavaestö pitää maahanmuuttajakielen ylläpitämistä ja erityisesti siinä annettua kouluopetusta integraation esteenä. Siinä missä kansalliskieliä – ja toisinaan alueellisiakin kieliä – on pidetty osana maan kielellistä rikkautta, maahanmuuttajakielet on tavallisesti nähty uhkana ja ongelmana, josta pitää päästä eroon.

Viime vuosina kiinnostus muita kuin kansalliskieliä kohtaan on kasvanut merkittävästi Euroopassa: uhan sijaan yhteisökielet on vähitellen alettu nähdä voimavarana. Kun aiemmin laadittiin erilliset politiikat vieraiden kielten, alueellisten vähemmistökielten, maahanmuuttajakielten, ei-alueellisten kielten ja viittomakielten opetusta varten (ks. McPake ym.), linjauksissa on 2000-luvulta lähtien ollut erotettavissa muutos entistä yhtenäisempään ja inklusiivisempaan kielikoulutuspolitiikkaan (McPake ym.; Huhta 2005: 104; Moring 2005: 84, 90–91). Yksi esimerkki muuttuneista linjauksista on heinäkuussa 2003 Euroopan komission jäsenvaltioilleen vuosiksi 2004–2006 antama toimintasuunnitelma, joka tähtää kielenoppimisen ja kielellisen moninaisuuden edistämiseen. Toimintasuunnitelmassa mainitaan, että opetettavien kielten joukossa tulisi olla niin alueellisia ja muita vähemmistökieliä kuin myös maahanmuuttajien kieliä (European Commission 2003: 9):

Range of languages

Promoting linguistic diversity means actively encouraging the teaching and learning of the widest possible range of languages in our schools, universities, adult education centres and enterprises. Taken as a whole, the range on offer should include the smaller European languages as well as all the larger ones, **regional, minority and migrant languages** as well as those with ‘national’ status, and the languages of our major trading partners throughout the world. [lihavointi: SL]

3 Kielikoulutuspoliittiset linjaukset ja käytännön toimet

Yhteiseurooppalaisista linjauksista huolimatta yhteisökielten opetustarjonta on hyvin erilaista eri puolilla Eurooppaa. Erityisesti maahanmuuttajakielten asema vaihtelee huomattavasti maittain. Syksyllä 2004 ilmestyi 30:tä maata koskeva kartoitus, josta käy ilmi, millaisiin koulutuksellisiin tukitoimiin maahanmuuttajataustaiset oppilaat ovat tällä hetkellä oikeutettuja. Raportin julkaisi *Eurydice*, joka on koulutusalan eurooppalainen tiedonvaihtoverkosto. Vertaillevan satasivuisen raportin lisäksi julkaisuun kuuluu 30 noin kymmenen sivun laajuista maakohtaista raporttia erillisessä cd-romissa.

Raportista selviää, että käytänteet vaihtelevat huomattavasti maittain.² Syyinä vaihteluun on esimerkiksi se, että jotkin Euroopan maat ovat olleet maahanmuuttomaita pitkään, kun taas toisista on vasta hiljan tullut sellaisia, ja siksi kokemukset maahanmuuttajien vastaanottamisesta ovat hyvin erilaiset. Esimerkiksi Unkarissa maahanmuuttajataustaisille oppilaille ei *Eurydicen* raportin mukaan vielä ole tarjolla mitään tukitoimia (esimerkiksi unkarin toisenä kielenä -opetus, oman äidinkielen opetus). Muualta tulleiden oppilaiden on siis opiskeltava unkaria äidinkielenä unkarinkielisten koululaisten tapaan. Liettuan tämänhetkinen koulutuspolitiikka puolestaan vaikuttaa samanlaiselta kuin Suomen kymmenisen vuotta sitten: silloin perusopetukseen valmistavaa

² Tämä vaikutelma vahvistuu lukiessa toista yhteisökielten opetusta koskevaa kartoitusta, jonka on julkaissut *European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia* (2004). Raportti koskee vain 15:tä maata, ja sen aineisto on vanhempaa kuin *Eurydicen* raportin, joten jätän sen tarkastelun ulkopuolelle tässä yhteydessä.

opetusta oli Suomessakin tarjolla vain pakolaisille ja turvapaikanhakijoille, ei muista syistä maahan tulleille. Maahanmuuttosyyhyn perustuvasta erottelusta luovuttiin Suomessa vuonna 1997 (ks. tarkemmin esim. Latomaa 2002).

Maahanmuuttajataustaisten oppilaiden tukimuodoissa korostuu toisen kielen opetuksen tärkeys. Tavallisin Euroopassa käytössä oleva malli on raportin mukaan nimeltään integroitu opetus, jolla tarkoitetaan sitä, että oppilas on tavallisessa luokassa, jossa hän saa opetuksen yhteydessä yksilöllisiä tukitoimia ja kenties myös tukiopetusta normaalien opetustuntien ulkopuolella. Vaihtoehto on ns. transitionaalinen malli, jossa vasta maahan tulleille annetaan toisen kielen intensiiviopetusta jonkin aikaa ennen tavalliseen luokkaan siirtämistä. Tämä on tavallisin vaihtoehto Suomessa: perusopetukseen valmistavaa opetusta erillisessä ryhmässä järjestettiin 40 kunnassa vuonna 2003. Opetushallituksen kokoamien tietojen mukaan valmistava opetus kesti suurimmassa osassa kuntia vähintään vuoden. (Opetushallitus 2004a: 13.)

Useimmat Euroopan maat tarjoavat maahanmuuttajataustaisille oppilaille myös oman äidinkielen ja kulttuurin opetusta. Jo vuoden 1977 direktiivi (77/486/EEC) määräsi, että vastaanottavan maan tulisi järjestää opetusta toisesta EU-maasta (tuolloin EEC-maasta) tuleville näiden omassa äidinkielessä. Opetuksen lähtökohtana oli alun perin se, että oman äidinkielen taitoa pidettiin yllä mahdollisen paluun vuoksi. Nykyään maahanmuuttoa ei enää pidetä väliaikaisratkaisuna kuten 1970-luvulla, vaan katsotaan, että muuttoliikkeestä on tullut monikulttuuristuvien eurooppalaisten yhteiskuntien ominaispiirre. Tätä nykyä oman äidinkielen opetuksen tavoitteena on toimia integraation apuvälineenä. Ajatuksena on, että oman äidinkielen opetus edistää oppilaan oppimisvalmiuksia ja vahvistaa hänen identiteettiään. (Eurydice 2004a: 68.)

Kartoituksesta ilmenee, että Euroopassa on maita, joissa oppilaille ei anneta oman äidinkielen opetusta lainkaan koulussa, ja on maita, joissa annetaan opetusta sekä äidinkielessä että äidinkielellä (Eurydice 2004a: 53). Oman äidinkielen opetus on tavallisesti opetussuunnitelman ulkopuolista opetusta, mutta joissakin maissa (Ranska, Luxemburg, Itävalta, Ruotsi, Iso-Britannia) se on opetusohjelmaan kuuluva valinnaisaine (Eurydice 2004a: 52).³ Opetusta

³ Raportissa mainitaan tässä kohtaa virheellisesti myös Suomi. Tämä johtunee siitä, että Suomea koskeva maaraportti perustuu osittain vuoden 1994 ja osittain vuoden 2004 opetussuunnitelman tietoihin. Uusissa opetussuunnitelman perusteissa oma äidinkieli ei enää kuulu opetusohjelmaan.

on tarjolla oppilaille useimmiten riippumatta siitä, mikä on oppilaan maahanmuuttostatus. Opetusta ei kuitenkaan järjestetä alkuunkaan kaikissa kielissä, vaan opetuksen järjestämistä säätelevät useissa maissa säädökset ryhmän minimikoosta sekä pätevien opettajien saatavuus.

Joissakin maissa oman äidinkielen opetus järjestetään bilateraalisten sopimusten pohjalta. Opetuksen maksaa tällöin lähtömaa. Esimerkiksi Saksalla, Ranskalla, Luxemburgilla, Portugalilla, Slovenialla ja Romanialla on tällaiset sopimukset joidenkin suurimpien maahanmuuttajaryhmien lähtömaiden kanssa. Useimmissa maissa opetuksen maksavat vastaanottavat maat ja opetuksesta vastaa tavallisesti paikallinen taso: esimerkiksi pohjoismaissa kunnat, Virossa ja Liettuassa koulut, Isossa-Britanniassa yhteisöt itse omissa kouluissaan. Joissakin maissa (esimerkiksi Kreikka, Irlanti, Italia, Itävalta) opetusjärjestelyistä kantavat vastuuta paikallisen tason sijaan ylempät viranomaiset. (Eurydice 2004a: 52.)

Suurissa maahanmuuttomaissa kuten Yhdysvalloissa on tehty paljon tutkimuksia oman äidinkielen opetuksen merkityksestä koulumenestykselle. Paljon julkisuutta on saanut esimerkiksi Thomasin ja Collierin (1997) laaja pitkittäistutkimus. Euroopasta tuloksellisuustutkimukset puuttuvat lähes tyystin. Eurydicen (2004a: 72) raportista käy ilmi, että varsinaisten tutkimusten sijaan Euroopassa on tyydytty pohtimaan tukitoimien riittävyyttä maahanmuuttajille. Selvitykset on tehty vertailemalla maahanmuuttajataustaisten ja valtaväestöön kuuluvien oppilaiden arvosanoja ja poissaolomääriä.

Maiden välisessä vertailussa Suomi näyttäytyy äärimmäisen myönteisessä valossa. Raportin taulukoissa on merkitty pallukka niihin maihin, joissa on järjestetty jotain puheena olevaa tukimuotoa. Suomessa vaikuttaa olevan koulutyöhön orientoitumista edistäviä tukitoimia enemmän kuin muissa maissa (Eurydice 2004a: 37). Tällaisia tukitoimia ovat esimerkiksi kirjallinen materiaali koulujärjestelmästä oppilaiden omalla kielellä, tulkkauspalvelut, omakielinen kouluavustaja sekä tapaamiset maahanmuuttajaperheiden kanssa. Myös itse opetusjärjestelyissä ja oppilaan arvioinnissa Suomi näyttää olevan – asiaa havainnollistavien taulukoiden (Eurydice 2004a: 46) perusteella – askelen edellä muita maita. Sama toistuu kaikissa muissakin vertailuissa, joita raportissa tehdään. Voiko tämän perusteella sitten päätellä, että Suomi on maahanmuuttajapetuksen mallimaa?

Myönteisen kuvan voi tulkita ensinnäkin niin, että Suomen asioista on raportoitu tarkasti, kun taas joidenkin muiden maiden raporteista on jäänyt puuttumaan oleellisia seikkoja.⁴ Toisin kuin Eurydicen raportti ilmoittaa, voisi esimerkiksi arvella, että myös Ruotsissa olisi tarjolla kirjallista materiaalia maan koulujärjestelmästä maahanmuuttajien omalla kielellä. Toiseksi voi myös kysyä, millaista tietoa sellainen vertailu antaa, jossa ei lainkaan eritellä tukitoimien laajuutta. Pallukka taulukossa voi merkitä sitä, että maassa on tehty jokin yksittäinen kokeilu, tai sitä, että kyseinen tukimuoto on tarjolla koko maassa kaikille maahanmuuttajataustaisille oppilaille. Lisäksi voi kysyä, ovatko Suomessa raporttia koostaneet perustaneet tietonsa pääasiassa dokumentteihin ja vähemmän käytännön kentän tuntemukseen. Vaikuttaako kuva suomalaisesta maahanmuuttajaopetuksesta sen vuoksi niin siloitellulta ja itsekritiikittömältä?

Varsinaisen Suomea koskevan maaraportin perusteella vahvistuvat epäilykset siitä, että raportit eivät ole alan asiantuntijoita. Esimerkkinä voisi mainita sen, mitä toisen kielen opetuksen ehdoista kerrotaan. Opetussuunnitelman perusteissa sanotaan, että

Maahanmuuttajalle opetetaan koulun opetuskielen mukaan määräytyvän äidinkielen ja kirjallisuuden sijasta suomea tai ruotsia toisena kielellä, mikäli hänen suomen tai ruotsin kielen taitonsa **ei arvioida olevan äidinkielen tasoinen kaikilla kielitaidon osa-alueilla.** (Opetushallitus 2004b: 34.)

Suomea koskevassa maaraportissa kerrotaan kuitenkin, että

Immigrant pupils in basic education whose knowledge of the Finnish (or Swedish) language is **not at the level of their mother tongue** follow the syllabus of Finnish (or Swedish) as a second language. (Eurydice 2004b: 6.)

Sama tulkinta toistuu toisaallakin raportissa, joten kyse ei ole mistään yksittäisestä käänkövirheestä.

⁴ Raportit on koottu yhteisen ohjeen perusteella. Tiedonkeruun ohje on luettavissa osoitteessa http://www.eurydice.org/Documents/Mig/Guide_EN.pdf.

Itsekritiikin puutteelta tai asioiden todellisen laidan peittelyltä tuntuu puolestaan se valinta, joka on tehty Suomea koskevan maaraportin lopussa. Uudistuksia koskevassa kappaleessa (”forthcoming reforms”) mainitaan, että suomalaisessa koululaitoksessa siirrytään pian noudattamaan uusia opetussuunnitelman perusteita. Siinä yhteydessä kerrotaan muun muassa siitä, että maahanmuuttajataustaisten oppilaiden tukitoimet määritellään tulevaisuudessa aiempaa selkeämmin ja että uusi opetussuunnitelma mahdollistaa heille yksilölliset opintosuunnitelmat. Sen sijaan mainitsematta jää, että maahanmuuttajien oma äidinkieli siirtyy opetussuunnitelman perusteiden liitteeksi. Eurydicen raporttiin on jätetty tieto vuoden 1994 opetussuunnitelman perusteista, jossa oma äidinkieli oli vielä osa normaalia opetussuunnitelmaa:

Immigrant pupils in basic education may study their mother tongue as their first language within the school’s normal curriculum, which also emphasises the importance of cultural aspects in mother tongue teaching (Eurydice 2004b: 6).

Uusiin opetussuunnitelman perusteisiin tehty muutos tarkoittaa käytännössä koko opetuksen statuksen romahtamista. Opetuksesta ei enää anneta arvostusta varsinaisessa todistuksessa, ja opetuksesta tulee entistä selvemmin kerhotoimintaan rinnastettavaa puuhastelua, mikä ajan mittaan näkyy – ja on jo kentältä kantautuvien tietojen perusteella näkynyt – myös opetustarjonnassa. Tämän muutoksen mainitsematta jättäminen eurooppalaisessa raportissa tuntuu melkoiselta unohdukselta.⁵

Seuraavassa taulukossa on kuvattuna 20 suurimman yhteisökielen opetus suomalaisessa perusopetuksessa ja lukiossa vuonna 2003, ennen uusien opetussuunnitelman perusteiden voimaantuloa. Tällöin kouluissa annettiin opetusta 51 yhteisökielellä. Opetusta sai yhteensä 11 842 oppilasta. Opetukseen oikeutettujen kokonaismäärästä ei ole tarkkaa tietoa, mutta tilastokeskuksen tietojen mukaan vuonna 2003 Suomessa asui 21 012 kouluikäistä (7–18-vuotiasta) hen-

⁵ Vastakohtana Suomen harjoittamalle raportointitavalle voisi mainita, että maaraporteissa tuodaan julki hyvin arkojakin asioita. Oman äidinkielen opetus on viime aikoina saanut aikaan runsaasti poliittista keskustelua esimerkiksi Tanskassa, Hollannissa ja Norjassa. Näissä maissa on lisätty merkittävästi rahaa toisen kielen opettamiseen ja vähennetty rahaa oman äidinkielen opetukselta – vastoin yhteiseurooppalaisia linjauksia. Tämä tuodaan avoimesti esille kyseisten maiden raporteissa.

kilöä, joiden äidinkieli oli muu kuin suomi, ruotsi tai saame. Oman äidinkielen opetusta sai siis arviolta vähän yli puolet kyseiseen opetukseen oikeutetuista oppilaista.

TAULUKKO 1. Kahdenkymmenen suurimman yhteisökielen opetus perusopetuksessa ja lukiossa vuonna 2003 (Tilastokeskus 2004; Opetushallitus 2004a).

KIELI	YHTEISÖN PUHUJAMÄÄRÄ	OPETUSTA SAANEET OPPILAAT	OPETUSTA JÄRJESTÄNEET KUNNAT
venäjä	35 222	3 330	60
viro	12 748	586	13
englanti	8 186	492	7
somali	7 777	1 515	14
arabia	6 040	784	17
albania	4 508	848	23
kurdi	4 340	674	19
vietnam	3 927	710	17
kiina	3 812	338	9
saksa	3 762	137	8
turkki	3 072	174	7
espanja	2 550	256	11
thai	2 299	136	8
ranska	1 863	131	5
saame	1 704	27 ⁶	4
persia	1 635	207	11
serbokroatia ⁷	1 354	53	4
puola	1 313	125	5
unkari	1 163	54	4
bosnia	1 041	131	10

⁶ Tämä luku koskee luonnollisesti muualla kuin saamenkielisellä alueella annettua saamen kielen opetusta.

⁷ Väestötietojärjestelmässä käytetään ISO-standardin mukaista kieliluokitusta. Äidinkieli­tilastossa on erikseen tilastoituna serbokroatia, serbia ja kroatia. Vuonna 2003 serbiaa äidinkielenä ilmoitti puhuvansa 102 ja kroatiaa 90 henkilöä. (Tilastokeskus 2004.) Kouluissa annettiin opetusta serbokroatia-nimikkeen alla.

Taulukon ensimmäisessä sarakkeessa on kieliyhteisön koko puhujamäärä Suomessa. Tieto kielestä on saatu väestötietojärjestelmästä. Samalla kun vanhemmat ilmoittavat syntyneelle lapselle rekisteriin nimen, he ilmoittavat lapsen kielen. Kieli säilyy samana väestötietojärjestelmässä, ellei sitä erikseen muuteta.⁸ Keskimmäisessä sarakkeessa on opetukseen osallistuneiden oppilaiden määrä, ja viimeisessä sarakkeessa on kyseisen kielen opetusta järjestäneiden kuntien määrä.

4 Mitä kieliä Euroopan kouluissa puhutaan – tai puhuttaisiin, jos voitaisiin?

Jo yhden esimerkin, Suomen, perusteella koko yhteiseurooppalaisen raportin luotettavuus asettuu uuteen valoon. Vaikka Eurydicen tapa koota tietoa on nopea ja tehokas, voi syystä kysyä, mitä hyötyä on sellaisesta tiedonkeruusta, joka mahdollistaa isotkin väärinymmärrykset ja jonka tuottama tieto on epätasaista, epätarkkaa ja siksi monelta osin epäluotettavaa.

On selvää, että maahanmuuttajakielten ja muidenkin yhteisökielten opetus-
tarjonnasta kaivataan ehdottomasti lisää tietoa.⁹ Lisäksi tarvittaisiin nykyistä
täsmällisempää tietoa puhujien määrästä, jotta opetustarjonta olisi edes lähellä
potentiaalista kysyntää. Tietoa oppilaiden kielitaustasta tarvitaan, jotta ylipää-
tään voitaisiin – yhteiseurooppalaisten tavoitteiden mukaisesti – vaalia euroop-
palaista kieliperintöä. Tähän liittyy kysymys siitä, miten eri maat rekisteröivät
tietoa monikielisen väestönsä määrästä.

⁸ Äidinkieleen perustuvasta taulukosta puuttuu romanin kieli, sillä romanit ilmoittavat äidinkielekseen suomen. Romaneja arvioidaan asuvan Suomessa tätä nykyä noin 10 000. Viime vuosisadan alun tehokas assimilaatiopolitiikka on vaikuttanut siihen, että romanin kielen taito on lähes tyystin kadonnut erityisesti nuorisolta. Esimerkiksi vuonna 1980-tehdyn kartoituksen mukaan 80 % prosenttia romani-
nuorista osasi vähemmän kuin 50 sanaa romania. (Ks. tarkemmin Latomaa 2005.) Romanilasten perusopetuksen tilaa kartoittaneessa selvityksessä (Opetushallitus 2004c) ilmeni, että romaniopetus on vähäistä: vain 8,5 % romanioppilaista sai opetusta omassa kielessään.

⁹ Tähän haasteeseen pyrkii osaltaan vastaamaan hiljan aloitettu hanke *Valuing All Languages in Europe* (VALEUR), ks. tarkemmin <http://www.ecml.at/mtp2/VALEUR>.

Useista lähteistä paljastuu aina sama ongelma: kaikki monikieliset eivät näy tilastoissa, ja tilastot ovat yhteismitattomia, sillä toisinaan laskutapa perustuu etnisyyteen, toisinaan syntymämaahan, toisinaan kansalaisuuteen. Kaikissa määrittelytavoissa on omat ongelmansa. Maahanmuuttajien määrää arvioidaan useimmiten sinänsä yksinkertaisten ja objektiivisilta vaikuttavien mittareiden kuten kansalaisuuden ja syntymämaan perusteella. Nämä tiedot menettävät kuitenkin validiteettinsa ajan myötä. Tämä johtuu yhtäältä siitä, että osa maahanmuuttajista vaihtaa kansalaisuutta, ja toisaalta siitä, että muuttajien perheisiin uudessa kotimaassa syntyvät lapset eivät enää näy tilastoissa. Käyttämällä kansalaisuutta ja syntymämaata kriteereinä monikielisten määrä saadaan siis näyttämään todellista pienemmältä.

Suomessa väestö on tilastoitu kielen mukaan vuodesta 1865.¹⁰ Vaikka kielellisen taustan käyttäminen tilastoinnin kriteerinä kuulostaa edistykselliseltä ja vaikka kieli yleensä antaakin vähemmistön koosta tarkemman kuvan kuin edellä mainitut kriteerit, sekään ei ole kriteerinä ongelmaton. Äidinkieliä voi suomalaisen väestötilaston mukaan olla vain yksi, mikä jättää jo aikaa sitten monikielistyneet suomalaiset – kuten saamen- ja romaninkieliset – näkymättömiin, sillä monikieliset merkitsevät rekisteriin äidinkielekseen tavallisesti suomen. Näkymättömiin jää myös viittomakieli, jota suomalainen väestönlaskenta ei edes tunnusta kieleksi.

Pitkään maahanmuuttajia vastaanottaneissa maissa kuten Yhdysvalloissa, Kanadassa ja Australiassa väestönlaskennan kriteerinä on ollut raportoitu etninen tausta ja kotona käytetty tai käytetyt kielet (Extra & Gorter 2001: 7–9). Vaikka sekä etninen tausta että kodin kielivalinnat ovat kansalaisuuteen ja syntymämaahan verrattuna luonteeltaan hyvin subjektiivisia ja monimutkaisia mitareita, ne ovat samalla kaikkein keskeisimpiä monikielisyyttä tarkasteltaessa. Tämän näkemyksen ovat voimakkaasti nostaneet esiin erityisesti hollantilaiset tutkijat, jotka myös ovat kartoittaneet aktiivisesti koulujen oppilaiden kielellistä taustaa useissa tutkimuksissaan. Esimerkkinä viimeisimmistä tutkimuksista voisi mainita hollantilaisten koordinoiman ja viidessä maassa toteutetun hank-

¹⁰ Tilastoitavan kielen kriteerit ovat vaihdelleet eri aikoina. 1930-luvulle asti tilastoitiin ”tavallisimmin puhuttu kieli”, vuodesta 1940 tilastoihin merkittiin ”äidinkieli”, joka määriteltiin hallintakriteerin mukaan. 1960- ja 1970-luvuilla tilastoitiin ”pääkieli”, ja vuodesta 1980 väestö on laskettu jälleen väestön itsensä ilmoittaman ”äidinkielen” mukaan. (Ks. tarkemmin McRae 1999.)

keen *Urban Multilingualism in Europe* (Extra & Yağmur 2004). Hankkeen kyselylomake perustui juuri kysymyksiin etnisyydestä ja kotona käytössä olevista kielistä. Tutkijoiden mukaan tällä tavoin saatu tieto on välttämätön apuväline kaikkeen kielikoulutus suunnitteluun. Sitä tarvittaisiin kipeästi Suomessakin valtakunnallista kieliohjelmata uudistettaessa. Nykyistä tarkempi tieto oppilaiden kielitaustoista kasvattaisi myös koko väestön yleistä tietoisuutta monikielisyydestä ja sillä tavoin kehittäisi – eurooppalaisen kielipolitiikan arvojen mukaisesti – muita kulttuureja kohtaan avoimesti suhtautuvia ja entistä kielimyönteisempiä yksilöitä.

Ennen kuin kielten moninaisuuden kartoittamisen ongelmat on selvitetty ja kartoittamisen tärkeys on tiedostettu kaikissa Euroopan maissa, emme voi saada vastausta otsikossa esittämäni kysymykseen, mitä kieliä Euroopan kouluissa puhutaan, emmekä varsinkaan siihen, mitä kieliä kouluissa puhuttaisiin, jos voitaisiin. Tällä hetkellä tiedämme jotain siitä, missä yhteisökielissä opetusta tarjotaan kouluissa, ja erittäin vähän siitä, missä määrin opetusta on tarjolla koulujen ulkopuolella, yhteisöjen itsensä järjestämänä. Kaikkein vähiten tiedämme kuitenkin siitä, missä määrin kouluissa on potentiaalisia yhteisökielen oppijoita. Niin kauan kuin tietoa näiden oppilaiden kielitilanteesta ei kartoiteta systemaattisesti, kuva todellisesta eurooppalaisesta kielitaitovarannosta jää vaillinaiseksi.

Lähteet

- European Commission 1995. *White paper on education and training: Teaching and learning – Towards the learning society*. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- European Commission 2003. *Promoting language learning and linguistic diversity: An action plan 2004–2006*. European Commission, Brussels.
- European Commission 2005. *Europeans and languages. Eurobarometer survey*. European Commission, Brussels.
- European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia 2004. *Migrants, minorities and education. Documenting discrimination and integration in 15 member states of the European Union*. Office for the Official publications of the European Communities, Luxembourg.

- Eurydice 2004a. *Integrating immigrant children into schools in Europe*. Eurydice, Brussels.
- Eurydice 2004b. *Integrating immigrant children into schools in Europe. Finland. National description 2003/04*. Eurydice, Brussels.
- Eurydice 2005. *Key data on teaching languages at school in Europe – 2005 Edition*. Eurydice, Brussels.
- Extra, Guus & Gorter, Durk 2001. Comparative perspectives on regional and immigrant minority languages in multicultural Europe. Guus Extra & Durk Gorter (toim.) *The other languages of Europe. Demographic, sociolinguistic and educational perspectives*. Multilingual Matters, Clevedon, 1–41.
- Extra, Guus & Yağmur, Kutlay (toim.) 2004. *Urban multilingualism in Europe. Immigrant minority languages at home and school*. Multilingual Matters, Clevedon.
- Huhta, Marjatta 2005. Eurooppalainen kielipolitiikka ja kielitaitovaranon kehittyminen. Marjut Johansson & Riitta Pyykkö (toim.) *Monikielinen Eurooppa. Kielipolitiikkaa ja käytäntöä*. Gaudeamus, Helsinki, 98–114.
- Kaplan, Robert B. 2001. Language teaching and language policy. *Applied Language Learning* Vol. 12:1, 81–88.
- Latomaa, Sirkku 2002. Maahanmuuttajien kielelliset oikeudet. Anna Mauranen & Liisa Tiittula (toim.) *Kieli yhteiskunnassa – yhteiskunta kielessä*. AFinLAN vuosikirja. Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylä, 61–81.
- Latomaa, Sirkku 2005. Multilingualism in Finland: Past and present. Xoan Paulo Rodríguez-Yañez & Anxo Lorenzo Suárez & Fernando Ramallo (toim.) *Bilingualism and education: From the family to the school*. Lincom Europe, München, 91–106.
- McPake, Joanna & Martyniuk, Waldemar & Aarts, Rian & Broeder, Peter & Latomaa, Sirkku & Mijares, Laura & Tinsley, Teresa. Käsikirjoitus. Community languages in Europe: challenges and opportunities.
- McRae, Kenneth D. 1999. *Conflict and compromise in multilingual societies: Finland*. The Finnish Academy of Science and Letters & Wilfried Laurier University Press, Waterloo, Ontario.
- Moring, Tom 2005. Eurooppalainen vähemmistökielipolitiikka. Marjut Johansson & Riitta Pyykkö (toim.) *Monikielinen Eurooppa. Kielipolitiikkaa ja käytäntöä*. Gaudeamus, Helsinki, 74–97.
- Opetushallitus 2004a. *Maahanmuuttajaoppilaiden perusopetukseen valmistava opetus ja perusopetus syyslukukaudella 2003*. Opetushallitus, Helsinki.
- Opetushallitus 2004b. *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2004*. Opetushallitus, Helsinki.
- Opetushallitus 2004c. *Romanilasten perusopetuksen tila. Selvitys lukuvuodelta 2001–2002*. Opetushallitus, Helsinki.

-
- Pufahl, Ingrid & Rhodes, Nancy C. & Christian, Donna 2000. *Foreign language teaching: What the United States can learn from other countries*. ERIC Clearinghouse on Languages and Linguistics, Washington, DC.
- Sajavaara, Kari & Takala, Sauli (toim.) 2004. *Kielikoulutus tienhaarassa*. Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylä.
- Thomas, Wayne & Collier, Virginia 1997. *School effectiveness for language minority students*. NCBE Resource Collection Series, No. 9. The National Clearinghouse For Bilingual Education, Washington, DC.
- Tilastokeskus 2004. *Väestörakenne ja väestömuutokset kunnittain 2003*. Tilastokeskus, Helsinki.
- Toivanen, Reetta 2005. Vähemmistöt oikeuksiensa paineessa. *Tieteessä tapahtuu* 4/2005, 5–9.

Helsingin näkyvä kaksikielisyys

Kielisosiologisia huomioita

Pekka Saaristo

Nordica, Helsingin yliopisto

1 Johdanto: Kielisosiologisia lähtökohtia

Kirjoitusjärjestelmät ja kielen näkyminen materiaalisina teksteinä on oletettavasti vaikuttanut ainakin länsimaisen kielitieteen muotoutumiseen.¹ Kielen kirjoitusmodaliteetti on siten vaikuttanut käytäntöön nähdä kielelliset yksiköt eräänlaisina ylihistoriallisina atomeina, joita voi havainnoida ja järjestää.² Tällainen praxis on todistettavasti sekä mahdollista että käytännöllistä etenkin kuvattaessa kielellisiä ominaisuuksia, jotka ovat säännöllisimpiä, ja siten yksinkertaisemmin formalisoitavissa (vrt. Itkonen 1978: 203–205). Epäjärjestystä aiheuttavien historiallisten ja sosiaalisten seikkojen poissulkeminen kielen olemismuotojen ymmärtämisessä, on nähdäkseni useissa paradigmoissa tehty eräänlaisen ”kartesiolaisen pelon” vallassa (kts. Bernstein 1983: 166). Tieteel-

---

¹ Kts. Linell 1982; Dufva 2000: 167–170, 174–176. Tämä näkökanta ei kuitenkaan oikeuta näkemään kirjoitettua kieltä vähemmän tärkeänä tutkimuskohteena (vrt. Dufva 2000: 170–178) eikä puhekielen tutkimus automaattisesti vapautta (eikä ehkä voi tehdä sitä) kirjoituskielisisidonnaisuudesta. Vrt. Coulmas 1989: 267–269; Harris 1990: 38–42, 2000; Schiffrin 1994: 25, 235, 278; Baron 2004. Joseph (2004: 25–28, 33) näkee, että perinteinen kielitieteellinen reduktionismi on johtanut myös merkijärjestelmien välisten suhteiden evolutionaarisen aspektin sivuuttamiseen. Hän puhuukin sellaisen sosiolingvistiikan puolesta, joka tutkii miten ne tulkintatraditiot, joita kutsumme kieliksi muodostetaan ja ylläpidetään. (Joseph 2004: 34–36.)

² Harris 1996: 13, 79–92, 89–91.

linen ihanne on suosinut hermeettisiä deskriptioita kielen sosiohistoriallisen ymmärtämisen sijaan. Länsimaisessa kielitieteessä on kuitenkin ainakin 1800-luvulta lähtien myös vaikuttanut näkemys, jossa kielentutkimus nimenomaan halutaan ymmärtää osaksi Diltheyn *Geisteswissenschaftia*, ja sen formulointia luonnontieteenä kyseenalaistetaan. (Koerner 1991: 59–62.)³

Artikkelini koostuu alustavista havainnoista Helsingin katukuvan näkyvästä kaksikielisyystä, ja tarkastelen erityisesti ruotsin kielen asemaa tässä suhteessa.

Haettaessa selityksiä tämäntyyppiselle kielelliselle variaatiolle sosiohistorialliset selitysmallit seuraavat ikään kuin itsestään. Tietty sosiolingvistinen perinne haluaa tehdä eron sosiolingvistiikan (joka selittää kielen rakenteita sosiaalisten tekijöiden perustalta) sekä toisaalta kielisosiologian (joka selittää yhteiskunnallisia ilmiöitä kielellisten havaintojen perustalta) välillä. Jälkimmäisen on tietystä näkökulmasta katsottuna ymmärretty edustavan ”makroa”, ja edellisen taas kielen ”mikrotason” tutkimista. (Coulmas 1997: 2; Pälli 2000: 137; Einarsson 2004: 14f.) Erottelu on kuitenkin myös nähty aika mielivaltaiseksi, koska sekä ”sosiolingvisti” että ”kielisosiologi” joka tapauksessa joutuvat joko implisiittisesti tai eksplisiittisesti ottamaan kantaa sekä yhteiskunnallisiin että kielellisiin ontologioihin. (Vrt. Halliday 1978: 92; Hudson 1996: 4; Coulmas 1997: 2; Pälli 2000: 149–150; Mesthrie 2001: 2; Bainbridge 2001: 93.)

Coulmas toteaa sosiolingvistiikan pohjimmiltaan yrittävän ymmärtää ja selittää kielivalintojen syitä ja seurauksia, eli toisen sanoen niitä sosiaalisia ehtoja, jotka vaikuttavat kielen vaihteleviin ilmenemismuotoihin. (Coulmas 2005: 7, 9–11, 13–14.) Myös tämän näkökulman korostaminen on mielestäni omiaan heikentämään mainitun dikotomian epistemologista ja ontologista pohjaa. Viime vuosikymmenten yhteiskuntateoria on melko laajasti hylännyt sellaiset perinteiset dikotomiat kuin vaikkapa makro/mikro ja rakenne/toiminta.⁴ Tä-

³ 1900-luvun filosofisesta hermeneutiikasta on kuitenkin riisuttu 1800-luvun hermeneutiikan metodismi ja subjektiivinen idealismi. Vrt. Mendelson 1979: 50–53; Oesch 2005: 31–32.

⁴ Kts. esim. Collins 1981; Giddens 1984; Alexander & Gisesen 1987; Alexander 1987: 289–291, 314; Sewell 1992; Camic & Gross 1998: 457–459; Fairclough 2000: 164, 170–171; Cohen 2000; Sarangi 2001; K. Saaristo & Jokinen 2004: 59, 142–147. Tyypillistä on, että ei sen paremmin rakennetta kuin toimintaakaan ajatella autonomiseksi yksiköiksi, vaan toisiaan täydentäviksi ja toistensa olemassaolon ehtoina.

män vuoksi ei kielentutkija minusta *a priori* voi tietää pitääkö hänen huomioida erilaisia makrotasoksi formuloituja ominaisuuksia vai ei (vrt. Nuolijärvi 2002: 14, 19, 32). Kulttuurisesti määrittynyiden esiyymmärrysmuotojen perusteella arvioimme, minkä tason seikat tulevat kyseeseen selitettäessä tiettyä kielen ilmiötä.⁵ Myös sosiolingvistiikalta on perätty yhteiskuntateoreettisesti tietoisempaa otetta (Cameron 1990; Williams 1992; Pälli 2000; Fairclough 2000: 163–164, 186), joka edesauttaisi eksplikoimaan ne oletamat, jotka joka tapauksessa vaikuttavat aineistovalintoihin ja analyysimalleihin. Edeltävistä huomioista huolimatta olen valinnut kutsua lähestymistapaani juuri kielisosiologiseksi. Selitettäessä niin merkityksellistettyä variaatiota kuin virallinen tai epävirallinen monikielisyys (vrt. Coulmas 2005: 13) kausaalisuhteet ovat luonteeltaan hyvin selkeästi yhteiskunnallisia. Niiden selittämiseksi ei riitä referointi vain välittömiin ”tuotanto-olosuhteisiin”. Tässä käsiteltävä kielellinen variaatio sijoittuu selvästi tiedostavampaan päähän kielenkäyttöä. (Vrt. Allardt & Starck 1981: 150, 154–156; Romaine 1989: 258.) Kielisosiologinen kaksikielisyystutkimus onkin perinteisesti pyrkinyt selittämään kielten yhteiskunnallisia funktioita, sekä kieliin liittyviä asenteita ja arvostelmia (Skutnabb-Kangas 1981: 63, 84; Spolsky 1988: 101–103).

Tavoitteena on siis luoda laadullinen katsaus niistä muodoista, joissa kaksikielisyys toteutuu pääkaupungin julkisessa tilassa. Domainivaihtelun ei odoteta toteutuvan poikkeuksetta, mikä vastaa domainisidonnaista vaihtelua yleisemminkin. (Romaine 1989: 29–31.) Vaihteleva kielten esiintyminen indeksoi siis myös vallitsevia kieli-ideologioita, eli sitä minkälaisia arvoja eri kielille annetaan symbolisilla markkinoilla (vrt. Bourdieu 1991: 82). Tässä yhteydessä minulla ei kuitenkaan ole mahdollisuutta käsitellä kieli-ideologista aihetta syvällisemmin.

⁵ Saaristo (2005) on yritys perustella kielisosiologisen tutkimuksen hermeneuttisia lähtökohtia. Filosofisen hermeneutiikan pohjalta voisi ajatella (ainakin osittaista) käännettä kohti ”ymmärtävämpää” sosiolingvistiikkaa. (Vrt. Rabinow & Sullivan 1979 ja kielitieteestä erityisesti Itkonen 1978: 127–128, 193–194, 196–197, 200.)

Käyttämäni esimerkit ymmärrän instansseina yleisemmästä, abstraktista järjestelmästä, jonka juuri instanssit⁶ uusintavat, mutta myös muuntavat.

Multimodaalisina semioosiksina tai ”teksteinä” ne siis indeksoivat spesifiä sosiohistoriallista kielijärjestelmää (vrt. Fairclough 2000: 168, 2003). Koska julkiset tekstit asettuvat tiettyihin multimodaalisiin ja geosemioottisiin konteksteihin esittelen seuraavaksi lyhyesti näitä näkökulmia, jonka jälkeen siirryn kommentoimaan valitsemiani esimerkkejä.⁷

2 Multimodaalinen diskurssianalyysi ja geosemiotikka

Multimodaalista näkökulmaa kielianalyysiin on tuonut eteenkin Gunther Kress ja Theo van Leeuwen. Lähtökohtana on kielisosiologiseksikin manifestiksi sopiva kaiken kielenkäytön multimodaalisuus. Merkitykset muodostuvat siten semioottisista kokonaisuuksista, eikä eri merkkijärjestelmien oleteta olevan autonomisia suhteessa toisiinsa. Modaliteetteja tai merkkijärjestelmiä ovat siis ainakin puhe, kirjoitus, visuaalisuus ja väri. Sekä puhe että teksti integroituvat käytännössä aina muihin merkkijärjestelmiin. (Kts. Kress & van Leeuwen 1996, 2001, 2002.) ”Design”-käsite on Kressin ja van Leeuwenin (2001: 46–46) mukaan tärkeä osa multimodaalista diskurssianalyysia rakennettaessa teoriaa niistä tekijöistä, jotka vaikuttavat käytettäviin modaliteetteihin. Tässä tulee esille multimodaalisen lähestymistavan läheinen suhde sosiosemiotikkaan, jossa merkit nähdään sosiaalisesti motivoituina, ts. ei-arbitraarisina. (Halliday 1978; Hodge & Kress 1988; Kress 1993.) Vaikuttaa perustellulta olettaa, että esi-

⁶ Instanssit on siis käsitettävä manifestoituna ”muotona”, joka heijastaa abstraktiksi käsitettävää rakennetta. Ymmärrys tyyppi–tapaus-relaatiosta kielitieteessä perustuu viime kädessä intuitioihin samuudesta ja erilaisuudesta (vrt. Hutton 1990: 162, 167–168).

⁷ Havaintojen mahdollinen banaalisuus eli tietynlainen itsestäänselvyys, on asia, joka ei yhteiskuntatieteissä ole aivan epätavallista (vrt. K. Saaristo & Jokinen 2004, 24). Tämä johtunee osittain siitä, että selitettävät asiat ovat käsitteellisesti lähempänä arkiymmärrystä verrattuna esimerkiksi yksittäisiin syntaktisiin ilmiöihin. Tämänkin kaltainen sosiolingvistinen ”perhostenkeräily” (vrt. Joseph 2004: 33) fokusoi kuitenkin kieltä sellaisena kuin se näyttäytyy tuhansien ihmisten arjessa.

merkiksi juuri kaksikielinen viestintä ei merkkitodellisuutena ole arbitraarista, vaan sosiohistoriallisesti määräytyntä. Siksi multimodaalinen lähestymistä sopiikin mielestäni osaksi yleisempää sosiolingvivististä (tai kielisosiologista) viitekehystä, jossa haetaan selityksiä sille, miksi merkityksiä muodostetaan tietyillä tavoilla tietyissä olosuhteissa⁸.

Katsaukseni ei muodosta varsinaista multimodaalista diskurssitutkimusta, vaan multimodaalinen perspektiivi tarjoaa ainoastaan teoreettisen pohjan julkisten tekstien ymmärrystavalle. Tarkasteltaessa julkisessa tilassa olevaa kieltä (sanan perinteisessä mielessä), on huomioitava kielen sijoittelu suhteessa toisiin modaliteetteihin, mutta myös miten merkityskokonaisuuksiksi käsitetty sijoittuu laajempaan ympäristöön.

Vaikka suomi ja ruotsi eivät ”teknisinä” modaliteetteina ole ”eri” asioita, ne muodostavat kuitenkin sekä etic- että emic-kategorioidena⁹ selvästi ”eri” järjestelmiä, ja järjestelmien sijoittelu integroituna modaalisiin kokonaisuuksiin kertoo siis jotakin yleisemmästä yhteisökohtaisesta kielijärjestyksestä.¹⁰

Scollon ja Scollon (2003: 206) ehdottavat käsitettä *geosemiotiikka* (geosemiotics) nimeksi lähestymistavalle, jonka itse tulkitsen eräänlaiseksi laajennetuksi multimodaalisuudeksi. Geosemioottinen näkökulma tarkoittaa astumista jonkin merkkikokonaisuudeksi ymmärretyn ”ulkopuolelle” ja pyrkimystä huomioida miten merkkien sijoittelu rakennettuun ja luonnolliseen ympäristöön vaikuttaa merkityksien muodostumiseen. Geosemiotiikka korostaa erityisesti sitä

⁸ Esimerkiksi Norman Fairclough (2000: 163) sijoittaa multimodaalista analyysia lähellä olevan kriittisen diskurssianalyysin(sä) osaksi laajasti ymmärrettyä sosiolingvistiikkaa (vrt. myös Kress 2001).

⁹ Erottelu on tavanomainen antropologiassa. Kts. esim. Hymes 1974: 11–12, 23–24, 42–43; Bernstein 1983: 90, 94; Schiffrin 1994: 137, 140–141; Duranti 1997: 85, 172; alkuperäinen distinktio Pikeltä (Pike 1967, 1982).

¹⁰ Ymmärrän Helsingin (tai koko pääkaupunkiseudun) puheyhteisöksi, johon sisältyy erilaisia ja vaihtelevia ns. käytänneyhteisöjä. Yhteisöt voivat olla nimenomaisesti kielikohtaisia, ja niihin kuulutaan vaihtelevalla intensiteetillä. (Vrt. McRae 1997: 161–162.) ”Puheyhteisö” sinänsä on yleistämisen vaateesta syntyvä abstraktio. Kts. tarkemmin esim. Halliday 1978: 154–156, 163; Alexander 1987: 305–306; Hudson 1996: 27–29; Kachru 2001; Patrick 2002 ja käytänneyhteisöistä Eckert & McConell-Ginet 1998; Wenger 1998. Saari (1994: 65–67) katsoo juuri Helsingin muodostavan kielirajat ylittävän puheyhteisön. Muodollisesti tämä näkyy esimerkiksi suomen ja ruotsin yhteisissä diskurssipartikkeleissa. (Hakulinen & Saari 1995: 483–484.) Yhteisömäärittely voi siis tapahtua hyvin erilaisten yhteisyyskriteerien perusteella.

indeksikaalisuutta, joka sisältyy eri kommunikointimuotoihin, eli niitä erityisiä suhteita, joita syntyy merkkijärjestelmien sijoittamiseen tiettyihin spatiaalisiin konteksteihin. (Scollon & Scollon 2003: 3, 5, 12–21, 150–151, 164, 166, 205.) Merkkitulkitointiin vaikuttavat siten merkkien sijoittelu tilaan, mutta itse sijoittelu indeksoi myös tietynlaisia kielijärjestyksiä (vrt. Scollon & Scollon 2003: x–xiii, 1–3, 5, 23, 134, 205).¹¹ Tiettyjen tilojen ja siinä olevien tekstien välille muodostuu siis erityisiä suhteita, jotka indeksoivat tiettyjä kielijärjestykseen liittyviä aspekteja.

Geosemiotikkaan sisältyvä ajatus kaiken ympäristömme merkki- ja siten merkityksellisyysluonteesta ei ole uusi. Ympäristönlukutaito on tärkeää niin ”luonnossa” kuin kaupungissakin. (Ledrut 1986 [1973], 118; Tarasti 1990: 64.) Ylipäätään ajatus todellisuuden merkkivälittyneisyydestä ja sen dynamisesta luonteesta sisältyy ainakin hermeneuttiseen perinteeseen, dialogismiin sekä peirceläiseen semiotikkaan. (Veivo & Huttunen 1999: 14–15; Marshall 2001; Merrell 2001; Oesch 2005.) Lähtökohtiinsa nähden Scollonien (2003) analyysimerkit ovat hieman yksipuolisia, mistä heitä on myös kritisoitu (Hamilton 2005: 381–382). Esimerkiksi Gottdienerin ja Lagopoulosin (1986) esittelemässä urbaanisemiotiikassa ote on selvästi holistisempi ja myös ideologiatematiikkaan suuntautunutta verrattuna Scollonien lähestymistapaan. Ymmärtääkseen eri merkkikäytänteitä ja niihin liittyviä arvoja onkin huomioitava spesifit kielisosiologiset olosuhteet.

3 Helsinki: kielisosiologinen tausta ja esimerkkejä

Taustaksi alempana esiteltäville esimerkeille tuon esille muutamia väestöllisiä ja kielipoliittisia tekijöitä, jotka vaikuttavat nykypäivän Helsingin kieli-ilmas-
toon. Sivuutan tiettyjä tärkeitä aspekteja, kuten esimerkiksi kieliryhmien so-

¹¹ Itse tilat sekä niissä olevat merkit indeksoivat myös erilaisia interaktiojärjestyksiä (Goffman 1967, 1983), jotka määrittävät tiettyjä toistuva käyttäytymistapoja. Saario (tulossa) käsittelee miten mainosjuliste metron rullaportaisissa mahdollisesti vaikuttaa tiettyjen lukutapojen muodostumiseen. Kontekstikäsitteeseen siis sisällytetään yksilö aktiivisena toimijana ja tulkitsijana (Scollon & Scollon 2003: 15).

siaalisen rakenteen tarkastelun, vaikka se olisi sikäli relevanttia, että kieleen liitetty symbolinen merkitys selvästi on korreloinut yhteiskunnallisen aseman kanssa. Niinpä kieli ei historiallisesti ole ollut ratkaiseva erottelukijä työväestön keskuudessa, mikä on merkinnyt, että ruotsin kielen aktiiviseen säilyttämiseen ei ole kiinnitetty niin paljon huomiota. (Allardt & Starck 1981: 249–255, 263; Paavola 1987: 33; Paunonen 1990: 95–98, 102; 1991: 36; Tandefelt 1996: 42–43; McRae 1997: 110–111.)¹² Tässä käsiteltävää makrovariaatiota on tietystä mielessä helpompi jäsentää kuin niitä seikkoja, jotka vaikuttavat henkilökohtaisiin kielivalintoihin. Muodollisesti sanktioidut, institutionaaliset kielivalinnat vaikuttavat vähemmän kompleksisilta kuin yksilölliset. (Vrt. Allardt & Starck 1981: 154–155; McRae 1997: 109.)

Helsingin kaupungin kielisosiologista historiaa leimaa sen perustamiseen asti ulottuva kaksikielisyys, sekä 1900-luvulla tapahtunut ruotsinkielisen väestönosan erittäin nopea supistuminen melko pieneksi *de facto* vähemmistöksi. (Allardt & Starck 1981: 137, 148–150, 162, 168, 243–244, 247; Paunonen 1991: 21–23, 25–26; McRae 1997: 102, 263, 265.) Jos käsitys aiempien vuosisatojen kaksikielisydestä perustuu satunnaiseen evidenssiin historiallisen ruotsinkielisen enemmistön suomen kielen taidoista, niin kaupungin moderni kaksikielisyys on sitäkin dokumentoidumpi. Tämä vallitseva kaksikielisyys on nimenomaisesti ruotsinkielisen vähemmistön ominaisuus. (Allardt & Starck 1981: 262; Sandlund 1985: 283; McRae 1997: 103–104, 106.) Tandefelt (1996: 44) kiteyttää toteamalla, että yksikielinen suomenkielisyys ei ole epätavallista, mutta, että ”ruotsinkielinen yksikielisyys ei tänään ole ajateltavissa työikäisten keskuudessa”. (Käännös PS; kts. myös Allardt & Starck 1981: 142–143, 145.) Monikielisyys ei yleensä muodosta mitään absoluuttia, vaan esiintyy yksilötasolla erilaisina jatkumoina. Kielten käyttökelpoisuus ja status vaihtelee tilanteisesti, mutta yleensä voidaan sanoa Helsingin ruotsinkielisten suomen kielen taitojen jatkuvasti

¹² Valtakunnallisella tasolla (radikalisoituva) fennomaaninen eliitti onnistui kuitenkin jossain määrin integroimaan talonpojiston mutta myös kaupunkilaisen työväenluokan ”...ruotsalaista yläluokkaa ja venäläistä kulttuuria vastaan” (Haapala 2004 [1992]: 213). Tämän projektin onnistuminen olikin varmasti helpompaa seuduilla, joilla kieli- ja yhteiskuntaluokkien rajat olivat selkeämmin yhteneväisiä verrattuna Helsingin tilanteeseen. Negatiiviset stereotypiat ruotsalaisesta yläluokasta ja tähän liittyvät kieltä koskevat asenteet (McRae 1997: 344–345, 369–370; Liebkind, Broo & Finnäs 1997, 69–72) periytynevätkin osittain näistä kielitaistelun aikaisista diskursseista.

parantuneen. (Saari 1975: 30–31; Sandlund 1985: 283.) Tämän pohjalta voidaan olettaa, että näkyvä kaksikielisyys ei ymmärtämisenäkökulmasta ole välttämätön kaupungin ruotsinkielisille. Näkyvä viestintähän koostuu paljolti melko yksinkertaisista opastuksista ja viesteistä. On kuitenkin selvää, että näkyvällä ja virallisella kaksikielisuudella on monelle tärkeä symbolinen merkitys. Koska sekä suomi että ruotsi määritellään kansalliskieleksi perustuslaissa (McRae 1997: 220–221; Palmgren 2003: 267, 269) ja Helsingillä pääkaupunkina on tietty symboliarvo, näkyvällä kaksikielisuudella on myös kansallista merkitystä.

Kieliasenteisiin ja siten kielten käyttöön vaikuttaa aina jonkinlainen kielipolitiikka, oli tämä sitten eksplikoitu tai ei (Pavlenko & Blackledge 2004: 1–2, 10–11).¹³ Tarkasteltaessa Helsingin visuaalista kaksikielisuutta tilannetta selkeyttää, että kielilainsäädäntö asettaa tiettyjä ehtoja tälle. Tämän lisäksi kielikäytäntöihin vaikuttavat muutkin institutionaaliset syyt kuin vain muodollis-legaaliset. Suomen kielilainsäädäntö perustuu tunnetusti ns. yksilö- ja alueperiaatteen yhdistelmään, jossa yksilöllä on tiettyjä yleisiä kielellisiä oikeuksia koko maan alueella, ja taas kunnilla tiettyjä kielellisiä velvollisuuksia riippuen kuntien kielellisestä väestöjakautumasta. (McRae 1997: 222–225, 259–261.) Uusikin kielilaki seuraa näitä periaatteita. Se säätää myös erikseen erilaisten julkishallinnon ylläpitämien kylttien kielestä, perustuen kuntien kielelliseen profiiliin. Lakiin sisältyy maininta, jossa todetaan, että valtioneuvosto voi erikseen päättää julkisen liikenteen tuottaman informaation kielivalinnoista.¹⁴ Nämä asetukset koskevat luonnollisesti myös kaksikielistä pääkaupunkia. Uudessakaan laissa ei ole mitään säädöksiä, jotka ohjaavat yksityisten instituutioiden ja yritysten kielenkäyttöä, jos ne eivät suorita valtion tai kunnan heille osoittamia tai heiltä ostettuja toimintoja. Liikelaitosten ja yritysten, joissa valtiolla tai yhdellä tai useammalla kaksikielisellä kunnalla on päätäntävaltaa, tulee kuitenkin informoida kummallakin kansalliskielellä siinä määrin kuin sen katsotaan olevan tarkoituksenmukaista ja kohtuullista. (Kielilain 5. luku, 24 ja 25 §; kts. myös

¹³ Näen siis kielipolitiikan osana yleisempää kieli-ideologiaa historiallisine taustoineen. (Teleman 2002: 231; Blackledge & Pavlenko 2002: 121–127, 132). Kielipolitiikasta, kielellisistä oikeuksista ja kielenhuollosta kts. esim. Fishman 1974; Christian 1988; Romaine 1989: 23–24, 284; Daoust 1997; Paulston 1997; Ricento 2000; Tolleson 2002; Kymlicka & Pattern 2003; Reaume 2003; Coulmas 2005: 185–203.

¹⁴ Kielilaki luettavissa osoitteessa <http://www.finlex.fi/laki/alkup/2003/20030423>.

Blomgren 2004: 34.) Laki ei siis erityisen ankarasti säätele yksityisen sektorin kielenkäyttöä. McRae (1997: 274) (viitaten aiempaan lakiin) toteaa tämän olevan Suomen kielilainsäädännölle ominainen piirre. Teleman (2002: 241–242) katsoo, että lainsäädöllinen puuttuminen yksilöiden ja yksityissektorin kieltä koskeviin menettelytapoihin ei kuulu skandinaaviseen oikeusperinteeseen. Kielilainsäädäntö merkitsee kuitenkin epäsuoraa vaikuttamista yksityisen sektorin kielikäytäntöihin. Vähemmistökieltä tukevat julkiset toimenpiteet tukevat kieltä sinänsä, ja elävän kielivähemmistön tarpeiden huomioiminen voi olla yksityistenkin toimijoiden intressissä.

Helsingin sosiolingvistinen profiili ja Suomen kielilainsäädäntö muodostavat siis tärkeimpiä institutionaalisia kehyksiä selitettäessä kaksikielisyyden visuaalista toteutumista. Seuraavassa esittelen eräitä tyypilliseksi havaitsemiani esimerkkejä kuvallisesta kielijärjestyksestä. Esitys ei pyri olemaan tyhjentävä, vaan on käsitettävä alustavana tapauskommenttina.

3.1 HKL:n ohjeita ja opastuksia

Kunnallisena liikennelaitoksena HKL:n on kaksikielisessä kaupungissa käytettävä tiedotuksessaan vähintään kahta virallista kieltä. Toisin kuin aikataulujen ja lipputietojen osalta tähän kieltotauluun ei ole sisällytetty muita kieliä kuin suomi ja ruotsi.

Itse kielto rajoittaa julkista kielenkäyttöä kieltämällä erilaisten tiedotteiden ja mainosten kiinnittämisen raitiovaunupysäkkiä reunustavaan aitaan. Tällä tavoin teksti indeksoi osaa kaupungin julkisesta kielijärjestyksestä. Kyltissä enemmistökieli on sijoitettu ylimmäksi. Länsimaisessa multimodaalisessa järjestyksessä tämä on tavanomainen järjestys ja Suomen osaltahan tämä heijastaa kunkin kunnan demografisia kielioloja. Se heijastaa siis myös multimodaalisissa analyyseissä esiin tullutta tendenssiä sijoittaa ”annettu” ylös ja/tai vasemmalle, esitettiinpä tämä kuvallisesti tai kirjoituksena.¹⁵

¹⁵ Tämä perustuu siis länsimaiseen käytäntöön lukea ylhäältä alas ja vasemmalta oikealle. (Kress & van Leeuwen 1996: 61, 211, 223–224; Scollon & Scollon 2003: 18, 203–204.) Ideaalinen ja annettu sijoittuu tyypillisesti vasemmalle ja/tai ylös kun taas konkreettinen ja uusi sijoittuu tyypillisesti oikealle ja/tai alas. (Kress & van Leeuwen 1996: 61, 183, 203–218, 224–225, 298; Scollon & Scollon 2003: 18, 102–103.)

Ruotsinkielinen osuus indeksoi myös tiettyä paikallisuutta: riikinruotsalaisessa ”standardikielessä” *reklam*, ’mainos’, ymmärretään tyypillisesti ei-laskettavaksi substantiiviksi, kun taas ainakin Etelä-Suomen suomenruotsissa monikkomuoto on käsitykseni mukaan yleinen. Tietyissä tapauksissa poikkeava ”toinen kieli” voi tietenkin olla tulosta epäidiomaattisesta kääntämisestä, jossa tekstituotannon muoto on tulosta tietystä kieli-ideologisesta asennoitumisesta.¹⁶

Kuvan 2 maksukehotuksen yli kävellee päivittäin tuhansia, ellei kymmeniätuhansia matkustajia. Poikkeavasti tavallisesta multimodaalisesta järjestyksestä huomiosymbolina toimiva 60 € on sijoitettu oikealle tavanomaisen vasemman sijaan. Oikealla oleva ruutu voidaan kuitenkin ymmärtää erilliseksi kentäkseen (jota erillinen huomioväri korostaa), jossa annettuna tai ideaalisena tietona toimii ”raha-asia”, jonka jälkeen seuraa informaatiotiiviimpi loppu. Tässä tiedotteessa on myös englanninkielinen teksti, joka sijoittuu alimmaksi, kansalliskiel-

¹⁶ Mikael Reuter (1987, 2002) on käsitellyt asiaa kahteen otteeseen kielipalstoillaan HBL:ssä ja toteaa muodon olevan tavallisen suomenruotsissa. Monikkomuoto on kylläkin leviämässä myös riikinruotsiin, mutta tässä käsitellyn kieltotekstin Reuter tulkitsee käännöserheeksi.

ten jälkeen. Sijoittelun lisäksi suomi korostuu isommalla fontilla. Tämäkään ei ole aivan viaton asia kuten esimerkiksi HBL:n huomautus Kampin uuden bussterminaalien kylteistä osoittaa (kts. HBL 13/5/2005).

Kuten kuva 3 osoittaa aiemmissä vastaavissa terminaalikylteissä fontti on ollut samaa kokoa. Muuten opastetaulut toistavat tyypillistä länsimaista ”symboli vasemmalla” – ”sisältö oikealla”, jossa jälkimmäinen toimii vasemman spesifikaationa.

Viimeinen esimerkkini ”HKL”-otsikon alla esittää laajempaa multimodaalista/geosemioottista näkymää, jota hallitsee kaupallinen kommunikointi. Kuvasta käy ilmi kaupallisen geosemiotiikan vallitseva yksikielisyys. Tämä vastaa niin vallitsevia kieliolosuhteita kuin lainsäädäntöäkin. Näkymän jäätelömainoksessa tosin pelataan englanninkielisellä sanaleikillä.

Virallista kaksikielisyttä indeksoivat tuttuun tapaan ainoastaan opastavat punavalkoiset opastinnauhat. Pieni yksityiskohta on symbolien oikealle puolelle, hyvin pienellä fontilla, sijoitetut *pisoaari* ja *urinoar*.

3.2 Muita esimerkkejä

Tyypillisesti kaupunkikuvassa näkyvä kaupallinen viestintä on siis yksikielistä.¹⁷ Kaikesta päätellen kaupalliset tahot lukevat kielisosiologista ilmasto aivan oikein. Tämä vastaisi McRaen (McRae 1997: 263, 265, 374) käsitystä, jonka mukaan eteläsuomen kotimaista kielivähemmistöä leimaa pragmaattisuus ja *de facto* vähemmistötilanteen tunnustaminen.¹⁸

¹⁷ Tiettyt kaupallisetkin instituutiot kuten esimerkiksi tavaratalo Stockmann ja kaupakeskus Forum ilmoittavat (ja kuuluttavat) suomeksi ja ruotsiksi. Esimerkki kaksikielisestä mainonnasta multimodaalisesta näkökulmasta kts. Saaristo (tulossa).

¹⁸ Colliander (1963: 145) toteaa ruotsinkielisen vähemmistön historiallisestikin olleen valmis suomen kielen käyttämiseen sen nuoremasta ”sivistyskielihistoriasta” huolimatta. Hän vertaa tilannetta Böömin saksankielisten penseyteen omaksua tšekin kieltä.

Kuva 8 edustaa esimerkkiä, jossa kaupallinen (Keräyspaperi Oy) ja julkinen laitos (HKL) tiedottavat yhteisesti. Firmalla on vain suomenkielinen nimi, joka on sijoitettu pöntön yläosaan. Pienemmällä fontilla toteutettu ruotsinkielinen kehoitus indeksoi, että pönttö ei ole puhdas kaupallinen merkki, vaan että myös HKL:llä on intressi siirtymätilojensa siisteyteen. Kierrätysymboli ja vihreä väri ovat tyypillisiä multimodaalisia valintoja, indeksoiden ympäristöarvoja. Kress ja van Leeuwen ymmärtävät värin kulttuurisidonnaiseksi modaliteetiksi, jolla on oma kielioppinsa (jonka olemassaolon huomaamme jonkun rikkoessa sitä vastaan). Väri vaikuttaa siis myös osaksi merkityksenmuodostukseen. Värillä on toki hyvin vaihtelevasti funktioita ja merkityspotentiaalia, kuten aiemmatkin esimerkit osoittavat (kts. Kress & van Leeuwen 2001: 57–59, 2002: 346–355).

Kaikki edelliset esimerkit saivat merkityksensä myös geosemioottisen sijoittumisensa mukaan. Varoitustaulut vartioidun alueen lähellä ovat tästä myös ilmi-selvä esimerkki: suhde ympäristöön on ilmeinen.

Itse kylttimuotoilussa suuri vartiointiliike luottaa ilmeisesti tunnettuun logoonsa (kolmine punaisine varoituspalloineen) huomionherättäjänä, jonka jälkeen itse informaatio on tyypilliseen tapaan sijoitettu alemmaksi. Myös oikeanpuoleisessa taulussa kameran kuva on sijoitettu keskelle ja teksti alimmaksi. Kielipolitiikka on kylteissä hieman vaihteleva, jossa oikea taulu on kaksi- ja vasen kolmekielinen. Tauluissa näkyy myös spraymaalisotkua (tussi?), joka ei selvästi kuulu alkuperäiseen semioottiseen intentioniin. Tällaista ”väärässä paikassa” olevaa merkkiä Scollon ja Scollon (2003: 146, 148f.) kutsuvat ”transgressiiviseksi semiotiikaksi”, eli merkiksi, jota ei ole ”auktoiroitu” ja joka ympäristösään ei ole (itsestään selvästi) ymmärrettävä. Tämä lienee kuitenkin suhteellista, koska myös ”sotku” on merkityksellistä. ”Sotku” saa ehkä myös tuottajalleen ja hänen ”mallilukijoilleen” (Eco 1979: 7, 21–22, 26–27) halutut merkitykset, juuri kyseisessä ympäristössä. Kyse on siis auktoroinnin erilaisista subjekteista.

Kuten edellä totesin, kaupallinen tiedottaminen Helsingin katukuvassa tapahtuu pääsääntöisesti suomeksi. Englannin kielen käyttäminen toisena kielenä ei kuitenkaan ole kovinkaan epätavallista, varsinkin kun ruotsinkielinen vähemmistö Helsingissä tätä nykyä on yhtä suuri (tai pieni) kuin kieliryhmä ”muunkieliset”, eli kummankin ryhmän osuus kokonaisväestöstä on 5,6 %. (Helsingin kaupungin taskutilasto). Englannin näkyvyys palvelee tietenkin myös matkailualaa. Koko laatta on esimerkki tilapäisestä tiedottamisesta, ja korjauksessa ei englannin kieltä enää ole käytetty. (Eri asia on, tietääkö alkuperäisenkään käännöksen perusteella minkälaisesta laitoksesta on kyse).

Viimeinen esimerkkini edustaa julkisivusemiotiikkaa. Kuva edustaa osaa rautatieaseman länsisiivestä ulkopuolelta nähtynä. Kyseessä on siis valtion liikelaitoksen käytössä oleva rakennus, mutta uudistettuun ja enimmäkseen kaupallisessa käytössä olevaan länsisiiveen laitettiin vain suomenkielinen kyltitys. Voidaan sanoa, että rakennuksessa sinänsä yhdistyy virallinen kaksikielinen politiikka ja kaupallinen yksikielisyys. Huomata sopii, että teksti *Rautatieasema* ei ole ainakaan ”puhtaasti” kaupallinen informaatio, ja että asemarakennuksen kaikki muut seinustat ovat kaksikielisiä. Esimerkki kertoo siitäkin, kuinka kieli ja sen olemismuodot eivät ole riippumattomia konkreettisesta materiaalisesta ympäristöstään.

4 Lopuksi

Katsaukseni tarkoituksena on siis ollut lyhyesti esitellä Helsingin näkyvää kaksikielisyyttä ja siinä esiintyviä piirteitä, sekä sitä, miksi kielisosiologinen näkökulma toimii tämän tyyppisen kieliaineiston sopivimpana lähtökohtana. Kuvaa

täydentäisivät tiedot siitä, miten tärkeäksi juuri toisen kansalliskielen julkinen näkyminen pääkaupungissa koetaan, sekä etnografinen tutkimus tekstintuotannon käytänteistä. Tietääkseni tällaista selvitystä ei ole tehty, sen paremmin kuin kattavaa lehtiartikkelikatsaustakaan. Tiettyjä viitteitä huolestumisesta kielivähemmistön piirissä kuitenkin on (McRae 1997: 263; Laureys 2003: 90). McRae (1997: 374, 376) toteaa, että Suomen kielioloja leimaa yleensä epävakaisuus pysyvyyden sijaan. Helsingissä on keskusteltu esimerkiksi kaksikielisen kyltityksenkin parantamisesta kaupungin terveysasemilla, vaikka uuden kieliain tulkinta kuntien osalta tässä suhteessa vaikuttaa aika yksiselitteiseltä. (HBL 17/10/2001; vrt. Eriksson 2004: 29–31).

Mainittakoon, että Helsingin yliopistossakin on käyty (ja käydään) keskustelua ruotsin kielen näkyvyyden parantamisesta juuri symbolisena(kin) eleenä (kts. http://www.helsinki.fi/svenskaarenden/strategier_malprogram/utvardering.htm).

Palmgren (2003: 269–270) toteaa, että kaupallinen sektori ei ole osoittanut erityistä kiinnostusta ruotsin kieleen, ja toteaa julkisten palvelujen yksityistämisen jo nyt merkinneen domainitappioita ruotsille. Missä määrin lakisääteisiä palveluja tuottavat yksityiset yritykset seuraavat kielilain kirjainta ja henkeä lienee kuitenkin avoin kysymys. McRaeen mainitsema ”pragmaattinen sopeutuminen” näyttää osaksi merkitsevän sitä, että ruotsinkielisyys Helsingissä yhä enemmän rajoittaa itsensä tiettyihin itse ylläpidettyihin instituutioihin ja ”vyöhykkeisiin”, jotta arvostettu äidinkieli ja siihen liitetty kulttuuri säilyisi elävänä. (Allardt & Starck 1981: 45–46; McRae 1997: 374.) Kun puhutaan kielestä, ”elävyys” ei ole aivan absoluuttinen kategoria, mutta visuaalinen kaksikielisyys ei siis kuitenkaan kaikesta päättäen ole aivan yhdentekevä asia, ja sillä voi olla suurtakin merkitystä vähemmistölle, joka muuten elää käytännöllisessä kaksikielisuuden ja kielellisen joustavuuden arkipäivässä, ja siten aika ”näkyttömissä” toisin kuin tiukan kulttuurisesti ja kielellisesti erottautuvat vähemmistöryhmät. (Vrt. Allardt & Starck 1981: 279; Sandlund 1985: 282; Paavola 1987: 29–30, 33.)

Lähteet

- Alexander, Jeffrey C. 1987. Action and its environments. Alexander, Jeffrey C. et al. (eds.) *The micro-macro link*. University of California Press, Berkeley, 289–318.
- Alexander, Jeffrey C. & Giesen, Bernhard 1987. From reduction to linkage: the long view of the micro-macro link. Alexander, Jeffrey C. et al. (eds.) *The micro-macro link*. University of California Press, Berkeley, 1–42.
- Allardt, Erik & Starck, Christian 1981. *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlands-svenskarna i jämförande perspektiv*. AWE/Gebbers, Stockholm.
- Bainbridge, W.S. 2001. Sociology of language. Mesthrie, Rajend (ed.) *Consise encyclopedia of sociolinguistics*. Elsevier, Amsterdam, 92–105.
- Baron, Naomi S. 2004. Rethinking written culture. *Language Sciences* 26 (1), 57–96.
- Bernstein, Richard J. 1983. *Beyond objectivism and relativism: science, hermeneutics and praxis*. Basil Blackwell, Oxford.
- Blackledge, Adrian & Pavlenko, Aneta 2002. Introduction. *Multilingualia* 21, 121–140.
- Blomberg, Karl-Erik 2004. Samhälle, teknik och miljö. von Martens, Christel et al. *Kommunerna och språklagstiftningen. Nationalspråkens ställning*. 2. reviderade upplagan. Finlands kommunförbund, Helsingfors, 32–34.
- Bourdieu, Pierre 1991. *Language and symbolic power*. Polity Press, Cambridge.
- Cameron, Deborah 1990. Demythologizing sociolinguistics. Joseph, John E. & Taylor, Talbot J. (eds.) *Ideologies of language*. Routledge, London, 51–75.
- Camic, Charles & Gross, Neil 1998. Contemporary development in social theory: current projects and conditions of possibility. *Annual Review of Sociology* 24, 453–476.
- Christian, Donna 1988. Language planning: the view from linguistics. Newmeyer, Frederick J. (ed.) *Linguistics: the Cambridge survey: language: the socio-cultural context. Vol IV*. Cambridge University Press, Cambridge, 193–209.
- Cohen, Ira J. 2000. Theories of action and praxis. Turner, Bryan S. (ed.) *The Blackwell companion to social theory*. Second Edition. Blackwell Publishing, Malden MA, 73–111.
- Colliander, Börje 1963. *Modesmålet som massrörelse. Ett apropå till språkjubileet 1863–1963*. Ekenäs.
- Collins, Randall 1981. On the microfoundations of macrosociology. *American Journal of Sociology* 86 (5), 984–1014.
- Coulmas, Florian 1989. *The writing systems of the world*. Basil Blackwell, Oxford.
- Coulmas, Florian 1997. Introduction. Coulmas, Florian (ed.) *The handbook of sociolinguistics*. Blackwell Publishers, Oxford, 1–11.
- Coulmas, Florian 2005. *Sociolinguistics. The study of speakers' choices*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Daoust, D. 1997. Language planning and language reform. Coulmas, F. (ed.) *The handbook of sociolinguistics*. Blackwell Publishers, Oxford, 436–452.
- Dufva, Hannele 2000. Kirjoitettu kieli, kognitio ja emergenssi. Määttä, Urho, Nieminen, Tommi & Pälli, Pekka (toim.) *Emergenssin kielelliset kasvot*. Folia Fennistica & Linguistica 24. Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampere, 155–182.
- Duranti, Alessandro 1997. *Linguistic anthropology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Eckert, Penelope & McConell-Ginet, Sally 1998. Communities of practice: Where language, gender and power all live. Coates, Jenifer (ed.) *Language and gender: a reader*. Blackwell Publishers, Oxford, 484–494.
- Eco, Umberto 1979. *The role of the reader. Explorations in the semiotics of texts*. Indiana University Press, Bloomington.
- Einarsson, Jan 2004. *Språksociologi*. Studentlitteratur, Lund.
- Eriksson, Rolf 2004. Social- och hälsovård. von Martens, Christel et al. *Kommunerna och språklagstiftningen. Nationalspråkens ställning. 2. reviderade upplagan*. Kommunförbundet, Helsingfors, 29–31.
- Fairclough, Norman 2000. Discourse, social theory, and social research: the discourse of welfare reform. *Journal of Sociolinguistics* 4 (2), 163–195.
- Fairclough, Norman 2003. Critical discourse analysis in researching language in the new capitalism: overdetermination. <http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/norman/2003b.doc>
- Fishman, Joshua A. 1974. Language planning and language planning research: the state of the art. Fishman, Joshua A. (ed.) *Advances in language planning*. Mouton, the Hague, 15–33.
- Giddens, Anthony 1984. *The constitution of society: outline of a theory of structuration*. Polity Press, Cambridge.
- Goffman, Erving 1983. The interaction order. (American Sociological Association, 1982 Presidential Address). *American Sociological Review* 48, 1–17.
- Gottdiener, M. & Lagopoulos, Alexandros Ph. 1986. Introduction. Gottdiener, M. & Lagopoulos, Alexandros Ph. (eds.) *The city and the sign. An introduction to urban semiotics*. Columbia University Press, New York, 1–22.
- Haapala, Pertti 2004 [1992]. Työväenluokan synty. Haapala, Pertti (toim.) *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Vastapaino, Tampere, 199–219.
- Hakulinen, Auli & Saari, Mirja 1995. Temporaaalisista adverbista diskurssipartikkeliksi. *Virittäjä* 4, 481–500.
- Halliday, M.A.K. 1978. *Language as social semiotic. the social interpretation of language and meaning*. Edward Arnold, London.

-
- Hamilton, Mary 2005. Book review: Ron and Suzie Scollon, discourse in place: language in the material world. *Visual Communication* 4 (3), 378–382.
- Harris, Roy 1990. On redefining linguistics. Davis, Haley G. & Taylor, Talbot J. (eds.) *Redefining linguistics*. Routledge, London, 18–52.
- Harris, Roy 1996. *The language connection. Philosophy and linguistics*. Thoemmes Press, Bristol.
- Harris, Roy 2000. *Rethinking writing*. Athlone Press, London.
- HBL (*Hufvudstadsbladet*) 2001 Okt. 17. Nytt nej till svensk hälsostation.
- HBL (*Hufvudstadsbladet*) 2005 Maj 13. Här skall tusentals köa till bussen varje dag.
- Helsingin kaupungin taskutilasto. http://www.hel2.fi/tietokeskus/julkaisut/pdf04_11_04_taskutilasto-suomi.pdf.
- Hodge, Robert & Kress, Gunther 1988. *Social semiotics*. Polity Press, Cambridge.
- Hudson, R.A. 1996. *Sociolinguistics*. 2nd edition. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hutton, Christopher M. 1990. *Abstraction and instance. The type-token relation in linguistic theory*. Pergamon Press, Oxford.
- Hymes, Dell 1974. *Foundations in sociolinguistics. An ethnographic approach*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Itkonen, Esa 1978. *Grammatical science and metascience. A critical investigation into the methodological and philosophical foundations of 'autonomous' linguistics*. John Benjamins B.V., Amsterdam.
- Joseph, John E. 2004. *Language and identity. National, ethnic, religious*. Palgrave Macmillan, Houndmills.
- Kachru, B.B. 2001. Speech community. Mesthrie, Rajend (ed.) *Consise encyclopedia of sociolinguistics*. Elsevier, Amsterdam, 105–107.
- Koerner, Konrad 1991. Toward a history of modern sociolinguistics. *American Speech* 66 (1), 57–70.
- Kress, Gunther 1993. Against arbitrariness: the social production of sign as a fundamental issue of critical discourse analysis. *Discourse & Society* 4 (2), 169–191.
- Kress, Gunther 2001. Critical sociolinguistics. Mesthrie, Rajend (ed.) *Consise encyclopedia of sociolinguistics*. Amsterdam, Elsevier, 542–545.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo 1996. *Reading images. The grammar of visual design*. Routledge, London.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo 2001. *Multimodal discourse. The modes and media of contemporary communication*. Arnold, London.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo 2002. Colour as semiotic mode: notes for a grammar of colour. *Visual Communication* 1 (3), 343–368.

- Kymlicka, W. & Patten, A. 2003. Language rights and political theory. *Annual Review of Applied Linguistics* 23, 3–21.
- Laureys, Godelieve 2003. Språket i fokus. En jämförande analys av språkdebatten i den finlandssvenska, sverigesvenska, holländska och flamländska dagspressen. Lönnroth, Harry (red.) *Från Närpesdialekt till EU-svenska. Festskrift till Kristina Nikula*. Tampere University Press, Tampere, 75–93.
- Ledrut, Raymond 1986 [1973]. Speech and the silence of the city. Gottdiener, M. & Lagopoulos, Alexandros Ph. (eds.) *The city and the sign. An introduction to urban semiotics*. Columbia University Press, New York, 114–134.
- Liebkind, Karmela; Broo, Roger & Finnäs, Fjalar 1997. Suomen ruotsinkielinen vähemmistö. Pentikäinen, Juha & Hiltunen, Marja (toim.) *Suomen kulttuurivähemmistöt*. Suomen Unesco-toimikunnan julkaisuja No 72, 48–82.
- Linell, Per 1982. *The written language bias in linguistics*. University of Linköping Studies in Communication 21, Linköping.
- McRae, Kenneth D. (with assistance of Mika Helander and Sari Luoma) 1997. *Conflict and compromise in multilingual societies*. Finland. Wilfried Laurier University, Waterloo, Ontario.
- Mendelson, Jack 1979. The Habermas-Gadamer debate. *New German Critique* 18, 44–73.
- Merrell, Floyd 2001. Charles Sanders Peirce's concept of the sign. Copley, Paul (ed.) *The routledge companion to semiotics and linguistics*. Routledge, London.
- Mesthrie, Rajend 2001. Introduction. Sociolinguistics: history and overview. Mesthrie, Rajend (ed.) *Consise encyclopedia of sociolinguistics*. Elsevier, Amsterdam, 1–4.
- Nuolijärvi, Pirkko 2002. Miten kielentutkija analysoi yhteiskuntaa? Mauranen, Anna & Tiittula, Liisa (toim.) *Kieli yhteiskunnassa – yhteiskunta kielessä*. AFinLAN vuosikirja/n:o 60. Soveltavan kielitieteen yhdistys, Jyväskylä, 13–33.
- Oesch, Erna 2005. Hermeneutiikka tiedonalueiden järjestelmässä – ”Sydämen sanasta” ymmärtämisen kehälle. Tontti, Jarkko (toim.) *Tulkinnasta toiseen. Esseitä hermeneutiikasta*. Vastapaino, Tampere, 13–34.
- Paavola, Liisa 1987. *Talar ni svenska vai puhunko suomea? Kaksikielisen helsinkiläisen identiteetti ja valintatilateet*. Opera Fennistica & Linguistica 1. Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampere.
- Palmgren, Sten 2003. Norm och verklighet – lag och rätt. Ivars, Ann-Marie et al. (red.) *Boken om våra modersmål. Festskrift till Mikael Reuter på hans 60-årsdag den 17 maj 2003*. Schildts Förlags Ab, Esbo, 264–270.
- Patrick, Donna 2002. The speech community. Chambers, J.K.M., Trudgill, P. & Schilling-Estes, N. (eds.) *The handbook of linguistic variation and change*. Blackwell, Oxford.
- Paulston, C.B 1997. Language policies and language rights. *Annual Review of Anthropology* 26, 73–85.

- Paunonen, Heikki 1990. Från svensk småstad till finsk storstad. Berge, Kjell Lars & Kotsinas, Ulla-Britt (utg.) *Storstadspråk ochorstadskultur i Norden*. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet MINS 34, 89–107.
- Paunonen, Heikki 1991. Suomen kieli Helsingissä 1800-luvulla. Nyholm, Leif (red.) *Språkmöte i Finland. Invandring och anpassning på 1800-talet. Kielet kohtaavat. Siirtolaisuus ja kielellinen sopeutuminen 1800-luvun Suomessa*. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet utgivna genom Ann-Marie Ivars och Mirja Saari, Serie B:14, 21–38.
- Pavlenko, Aneta & Blackledge, Adrian 2004. Introduction: new theoretical approaches to the study of negotiation of identities in multilingual contexts. Pavlenko, Aneta & Blackledge, Adrian (eds.) *Negotiation of identities in multilingual contexts*. Multilingual Matters Ltd., Clevedon, 1–33.
- Pike, Kenneth L. 1967. *Language in relation to a unified theory of the structure of human behavior*. 2nd ed. Mouton, The Hague.
- Pike, Kenneth L. 1982. *Linguistic concepts. An introduction to tagmemics*. University of Nebraska Press, Lincoln.
- Pälli, Pekka 2000. Diskursiivisia lähtökohtia sosiolingvistiikkaan. Määttä, Urho, Nieminen, Tommi & Pälli, Pekka (toim.) *Emergenssin kielelliset kasvot*. Folia Fennistica & Linguistica 24. Tampereen yliopiston Suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampere, 135–154.
- Rabinow, Paul & Sullivan, William M. 1979. The interpretive turn: emergence of an approach. Rabinow, Paul & Sullivan, William M. (eds.) *Interpretive social science. A reader*. Berkeley, University of California Press, 1–21.
- Reaume, D.G. 2003. Beyond personality: the territorial and personality principles of language policy reconsidered. Kymlicka, W. & Patten, A. (eds.) *Language rights and political theory*. Oxford University Press, Oxford, 271–295.
- Reuter, Mikael 1987. Reklam (Reuters ruta) <http://www.kotus.fi/svenska/reuter/1987/280887.shtml>
- Reuter, Mikael 2002. Reklamer (Reuters ruta) <http://www.kotus.fi/svenska/reuter/2002/290502.shtml>
- Ricento, Thomas 2000. Historical and theoretical perspectives in language policy and planning. *Journal of Sociolinguistics* 4 (2), 196–213.
- Romaine, Suzanne 1989. *Bilingualism*. Basil Blackwell, Oxford.
- Saari, Mirja 1975. *Talsvenska. En sociolingvistisk studie över syntaktiska drag i intervjuvar*. Särtryck i nordisk filologi 60, Helsingfors.
- Saari, Mirja 1994. Diskurspartiklar i sociokulturell belysning. *Språkbruk, grammatik och språkförändring. En festskrift till Ulf Teleman 13.1.1994*. Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet, 65–74.
- Saaristo, Kimmo & Jokinen, Kimmo 2004. *Sosiologia*. WSOY, Helsinki.

- Saaristo, Pekka 2005. Metakommentarer gällande konstruktion av språksociologiskt material. Nikula, Kristina et al. (red.) *Svenskan i Finland* 8. Nordistica Tamperensia, Tampere, 247–266.
- Saaristo, Pekka (tulossa). Prylbadet. Ett försök till multimodal diskursanalys med utvidgat geosemiotiskt perspektiv: reproduktion av genusssystemet. Mattfolk, Leila, Nordlund, Sara & Östman, Jan-Ola (eds.) *Language, politeness and gender*. Department of Scandinavian Languages and Literature, University of Helsinki.
- Sandlund, Tom 1985. Suomenruotsalaiset. Valkonen, Tapani et al. *Suomalaiset*. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. WSOY, Porvoo, 271–290.
- Sarangi, Srikant 2001. A comparative perspective on social theoretical accounts of the language-action interrelationship. Coupland, Nikolas; Sarangi, Srikant & Candlin, Christopher N. (eds.) *Sociolinguistics and social theory*. Longman, Harlow, 27–60.
- Scollon, Ron & Scollon, Suzie Wong 2003. *Discourse in place. Language in the material world*. Routledge, London.
- Sewell, William H. Jr 1992. A theory of structure: duality, agency, and transformation. *American Journal of Sociology* 98 (1), 1–29.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1981. *Tvåspråkighet*. LiberLäromedel, Malmö.
- Spolsky, Bernard 1988. Bilingualism. Newmeyer, Frederick J. (ed.) *Linguistics: the Cambridge survey. Volume IV. Language: the socio-cultural context*. Cambridge University Press, Cambridge, 100–118.
- Tandefelt, Marika 1996. *På vinst och förlust. Om tvåspråkighet och språkförlust i Helsingforsregionen*. Forskningsrapporter från Svenska handelshögskolan 35, Helsingfors.
- Tarasti, Eero 1990. Strukturalismi – aikamme lasihelmipeliä. Tarasti, Eero, *Johdatusta semiotiikkaan. Esseitä taiteen ja kulttuurin merkijärjestelmästä*. Gaudeamus, Helsinki, 62–66.
- Teleman, Ulf 2002. Språkpolitikens väsen och vanskligheter. Boyd, Sally et al. (utg.) *Språkpolitik*. Rapport från ASLA:s höstsymposium, Göteborg 9–10 november, 231–243.
- Tollefson, J.W. 2002. Limitations of language policy and planning. Kaplan, R.B. (ed.) *The Oxford handbook of applied linguistics*. Oxford University Press, Oxford, 416–425.
- Veivo, Harri & Huttunen, Tomi 1999. *Semiotikka. Merkeistä mieleen ja kulttuuriin*. Edita, Helsinki.
- Wenger, Etienne 1998. *Communities of practice*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Williams, Glyn 1992. *Sociolinguistics. A sociological critique*. Routledge, London.